Hristo Stambolski

Çeviri ve Sunuş Hüseyin Mevsim

Bir Osmanlı Hekiminin Anılarıyla

İmparatorluğun Zor Yılları

1858-1878

Kitap Yayınevi

KİTAP YAYINEVİ – 351
ANI VE YAŞAM DİZİSİ – 39

BİR OSMANLI HEKİMİNİN ANILARIYLA İMPARATORLUĞUN ZOR YILLARI 1858-1878 / HRİSTO STAMBOLSKİ

ÖZGÜN ADI
Автобиография, дневници и спомени на д-р Христо Танев Стамболски от Казанлък, том I и II, 1927

Книгата е преведена с подкрепата на Национален фонд "Култура"
BU KİTAP BULGAR ULUSAL KÜLTÜR FONU'NUN ÇEVİRİ DESTEĞİYLE YAYINLANMIŞTIR

ÇEVİRİ
HÜSEYİN MEVSİM

DÜZELTİ
FEVZİ GÖLOĞLU

KAPAK TASARIMI
DİLEK ÇETİNKAYA

TASARIM DANIŞMANLIĞI
BEK

GRAFİK UYGULAMA VE BASKI
MAS MATBAACILIK SAN. VE TİC. A.Ş.
KÂĞITHANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3
34408 KÂĞITHANE-İSTANBUL
SERTİFİKA NO: 12055
T: (0212) 294 10 00 F: (0212) 294 90 80
E: INFO@MASMAT.COM.TR

1. BASIM
ARALIK 2018, İSTANBUL

978-605-105-189-5

YAYIN YÖNETMENİ
ÇAĞATAY ANADOL

KİTAP YAYINEVİ LTD.
KÂĞITHANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3/1-A
34408 KÂĞITHANE İSTANBUL
SERTİFİKA NO: 1107-34-009175
T: (0212) 294 65 55 F: (0212) 294 65 56
e: kitap@kitapyayinevi.com
w: www.kitapyayinevi.com

Bir Osmanlı Hekiminin Anılarıyla

İmparatorluğun Zor Yılları

1858-1878

HRISTO STAMBOLSKI

ÇEVİREN
HÜSEYİN MEVSİM

Kitap YAYINEVİ

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ

Akademik hayatını ağırlıkla Bulgarca ve Türkçe hatırat, seyahatname, mektup ve günlük gibi belgesellik tarafı ağır basan edebi eserlerin karşılıklı araştırılması, çevirisi ve tanıtımı yoluyla bilginin çoğaltılmasına, çeşitlendirilmesine ve çeşnilenmesine adamış olan ve bunu bağcıyı dövmek niyetiyle değil, ama üzüm yemek uğruna yapan bir filolog için Hristo Stambolski ayarında ve değerinde bir toplumsal figür nimet olmanın ötesinde, rüyaları süsleyen bir konuya dönüşüyor.

Tabii ki bu denli iştah kabartıcı bir hatırat malzemesini her araştırmacı hep daha geniş, gamsız ve kıyısız bir zaman geleceği beklentisi ve hayali içinde öteler ve erteler durur. Keza ben de neredeyse on beş yıldır gündemimde olan Hristo Stambolski'nin kapsamlı hatıratını çalışma masamın en üstünde tutuyor ve bekletiyordum.

Ancak bu ne yaman yanılgıydı, ne büyük aymazlıktı, Tanrım!

Önümdeki gittikçe eksilen, kısıtlanan ve daralan zamanın nasıl olur da genişlemesini ve çoğalmasını bekleyebilirdim?

Boşuna hayalini kurduğum o geniş ve kıyısız zamanın aslında hiç gelmeyeceği acı gerçeğiyle yüzleştikten sonra, hatıratı öncelemeye ve ciddi şekilde üzerinde yoğunlaşmaya karar verdim. Bu niyetimi paylaştığım yakın arkadaş çevremin ilk tepkisi de, "A-a-a, onun hatıratı var mıydı? Bilmiyorduk!" şeklinde oluyordu.

Ancak ben de bu spontane tepkiden arkadaşlarımın ya gençliğinde eşkıyalık yapan, 1878'den sonra ülkesinin siyasi girdabına atlayarak önce Bulgarları Rusya ekseninden koparmaya çabalayan, ne ki küçük devletlerin mutlaka himayeci bir ağabeye ihtiyacının olduğunun farkına varınca Osmanlı Devleti'nin yeniden Bulgaristan'ı şefkatli kanatları altına almasını II. Abdülhamid'e teklif eden,[1] başbakanlıktan düştüğünde de Sofya'nın orta yerinde güpegündüz Makedon çetecilerin kılıç darbeleriyle adeta doğranan, o gün bugündür Bulgarların yarısının "Yaşasın!" nidasıyla yere göğe sığdıramadığı, öteki yarısının da "Kahrolsun!" lanetiyle yerin dibine batırdığı Stefan

1 "Moskof ne der?" kaygısıyla bu teklife sıcak bakmayan padişah, Bulgarca kaynaklara göre misafirin gözü pekliğinden ve girişkenliğinden o denli etkilenmiş ki görüşmeden sonra, "Böyle bir vezirim olsaydı, dünyayı dize getirirdim" itirafında bulunmuş.

Stambolov'u (1854-1895), ya da Bulgar Çiftçi Halk Partisi'nin parlak lideri ve başkanı, 1920'de Bulgar köylüsünü ülke tarihinde ilk ve son defa iktidara taşıyan, bu arada genç Türkiye Cumhuriyeti'yle iyi komşuluk ilişkileri kurmayı arzulayan, ama kanlı bir darbeyle alaşağı edildikten sonra, doğduğu köydeki çiftlik evinde yine Makedon çeteciler tarafından dilim dilim parçalanan Aleksandır Stamboliyski'yi (1879-1923) anladıklarını sezinliyordum.

Oysa ne Stambolov'u, ne de Stamboliyski'yi kastediyordum. (Yeni Bulgar tarihinde soyadı İstanbul'un adından türemiş bu denli kalburüstü şahsiyetlerin varlığı, Boğaz kıyısındaki şehrin Bulgarların milli kaderi üzerindeki adeta tayin edici etkisinin bir delili değil mi?)

Kastetmiş olduğum Hristo Stambolski, Bulgaristan'ın Kazanlık kasabasında dünyaya gelmiş (1843), payitahttaki Mektebi-i Tıbbiye-i Şâhânede eğitim görmüş (1858-1868), talebeliği sırasında gösterdiği üstün başarı ve sergilediği gayret sonucunda mezun olduğu mektepte (ve yeni açılan Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyede) teşrih (anatomi) muallimliği yapmış (1868-1877), ilk Osmanlıca anatomi kitaplarından birini (*Miftah*-ı *Teşrih*, 1873) kaleme almış, kendisine tevdi edilen resmi görev üzerine Arapça ve Farsça tıbbi kaynaklardan tercüme yoluyla büyük ölçüde Türkçe tıp terimlerini ve terminolojisini oluşturmuş, payitahtta önde gelen idari zevata hususi hekimlik yapmış, neredeyse günü gününe Bulgar milli uyanış sürecini takip etmiş, Rusya yandaşlığı yüzünden Yemen diyarına sürülmüş (1877-1879), burada Medine kurdu diye bilinen hastalığın kökünü kazımayı başarmış, memleketi Bulgaristan'a döndükten sonra Şarki Rumeli Vilayeti'nde önemli idari görevler üstlenmiş (1879-1885), hayatının geri kalan yıllarında da ülkesinde sağlık alanında büyük hizmetlerde bulunmuş ve bütün bu ince kıvrımlı ve çalkantılarla geçen ömür serüvenini hacimli hatıratının sayfalarına aktarmıştı.

Hristo Stambolski'nin Hatıratı

Her şeyden önce Hristo Stambolski'nin fevkalade bir tarih ve tarihsellik bilincine, yaşanmışlıkların mutlaka kâğıda dökülmesi inancına sahip ve özellikle de yakın coğrafyamızda emsaline pek sık rastlanmayan bir kişi olduğunun belirtilmesi gerekiyor. Bunun yanı sıra, hele de hekim olduktan

sonra mesleki konumunu kullanarak bir şeyler görmek, duymak ve öğrenmek uğruna bütün kapıları ve imkânları zorlayan meraklı ve ilgili karakter yapısıyla dikkat çekiyor.

Daha çocukluk yıllarından itibaren not tutma ve etkilendiği her hadiseyi, vakayı, olguyu, kişiyi ve mekânı kaydetme gibi alışkanlığının oluştuğu anlaşılıyor. Hatta kendisine ömrü boyunca sadık kaldığı bir ilke ediniyor: Her şeyi nasıl gördüyse, öyle aktaracak ve değerlendirecek.

Her ne kadar Bulgar tarihçi Straşimir Dimitrov hatıratın 1918'den itibaren kaleme alınmaya başladığını öne sürse de,[2] elde net bilgilerin olmamasına rağmen, bu tarihin daha öne, Balkan Savaşları öncesine çekilmesi gerektiğini düşünüyorum. Başlıca dayanağım da, 1912'te, 24 sayfalık ve yazarın çocukluk yıllarını anlattığı bir kitabın yayınlanmasıdır.[3] Burada dip not olarak toplamda hatıratın hangi bölümlerden oluşacağı belirtiliyor. Dolayısıyla yazarın hayalinde hatıratın kronolojik sınırlarının ve içeriğinin çok daha önceden belirlendiği ortaya çıkıyor.

1920'lerin başlarında hatıratın 1879'a kadar olan kısmının tamamlandığı, ancak yazarın külliyatı bastırmakta zorlandığı, bunun için çeşitli yollar ve çareler aradığı görülüyor. Nihayet birtakım çevrelerin devreye girmesiyle hatıratın ilk iki cildinin 1927'de, üçüncü cildinin de 1931'de Sofya'da Devlet Basımevi tarafından basılması sağlanıyor.

Özgün başlığı *Avtobiografiya, dnevnitsi i spomeni na d-r Hristo Tanev Stambolski ot Kazanlık* (Kazanlıklı Dr. Hristo Tanev Stambolski'nin Otobiyografisi, Günlükleri ve Hatıraları) olan üç ciltlik ve toplamda 1300 sayfayı bulan hatırat beş döneme ayrılıyor.

Birinci cilt ilk iki dönemi kapsıyor. Birinci dönem 1843-1858 arasını, başka deyişle yazarın çocukluğunu ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şahaneye kaydını yaptırıncaya kadar geçen zaman dilimini içeriyor. İkinci dönem 1858-1868 arasını, başka deyişle Mekteb-i Tıbbiyedeki talebelik ve doktor unvanı alıncaya kadarki yılları kapsıyor.

2 Dimitrov, Straşimir, *Hristo Stambolski i negovite spomeni*, s. 21 // Stambolski, Hristo, *Avtobiografiya, dnevnitsi, spomeni, 1852-1879*, 1972, Sofya.

3 *Biografiya na doktora Hr. T. Stambolski ot Kazanlık*, 1912, Sofya. Ayrıca, 1896'da Sofya'da Fransızca olarak Yemen, Sana'da 28 Ekim 1878 tarihinde tamamladığı *Du ver de Medine (Filaria Medinensis)* (Medine Kurdu) başlıklı 30 sayfalık bilimsel eseri yayımlanıyor.

En hacimli olan ikinci cilde iki dönem sığdırılıyor. Genel sıralamada üçüncü olan dönem 1868-1877 arasını, başka deyişle Yemen'e sürgüne gönderilinceye kadar Stambolski'nin hekim sıfatıyla çeşitli mesleki ve toplumsal faaliyetlerini; dördüncü dönem de Yemen yolculuğu maceralarını ve payitaht Sana'da geçirilen sürgün yıllarının yanı sıra 1879'da memleketine dönüşü kapsıyor.

Üçüncü cildin (beşinci bölüm) genel hatlarıyla Stambolski'nin önce Şarki Rumeli Vilayeti, daha sonra da Bulgar Prensliği ve Bulgar Çarlığındaki siyasi, idari, toplumsal ve mesleki faaliyetlerini kapsadığı görülüyor.

Hatıratın Kaynakları ve Konuları

Her hatıratın başlıca kaynağını, yazarın hafızası oluşturduğu yadsınamaz. Ancak bu denli hacimli bir hatıratın da sadece hafızanın gücüne ve berraklığına dayanarak yazılması pek kolay ve mümkün olmaması gerek. Bu hususta Stambolski'nin beslendiği membaın daha çocukluğundan itibaren titizlikle ve düzenli tutmaya başladığı ve biriktirdiği notları olduğu kuşku götürmüyor.

Hatırattan anlaşıldığı üzere, iki defa kritik anlarda, boz bulanık zamanlarda art niyetli birilerin eline düşmesinden korktuğundan dolayı notlarını gözden geçirme gereği duyuyor ve sakıncalı bulduklarını imha ediyor.

Şahsi gözlemleri ve bizzat yaşadıkları dışında, ikinci ve üçüncü kişilerden ve kaynaklardan duyduklarını ve öğrendiklerini de kayda almayı ihmal etmiyor.

Bir başka önemli kaynak olarak o dönemde çıkan Türkçe ve yabancı gazeteler gösterilebilir; bunları imkân buldukça Pera'daki kıraathanelerde dikkatle takip ettiği, ilgili havadisleri üşenmeden not ettiği ve özetlediği dikkat çekiyor. Memleketinden kendine veya arkadaşlarına gelen mektupları da kaynak olarak kullanıyor. Her hafta sonu uğradığı Fener'deki Bulgar Kilisesinde, Bulgar esnafın ve tüccarların odaklandığı Balkapan Han'da ve Galata'da her kesimden aldığı haberleri özenle günlüğüne işliyor.

Padişah sarayında olup bitenlerden de talebesi ve daha sonra muavini olarak seçtiği Rasim Efendi sayesinde haberdar oluyor. Sıkça Babıali'ye uğramayı, burada çeşitli dairelere ve kalemlere girip çıkmayı ihmal etmiyor,

çoğu zaman da bunu bir şeyler öğrenmek, güncel gelişmeler hakkında bilgi sahibi olmak için yapıyor; her zaman hüsnükabul görmese de, kurduğu kişisel ilişkileri canlı tutmaya gayret sarf ediyor.

Diplomatik kaynak olarak Rus Sefaretinde görevli bir arkadaşını kullanıyor, keza bizzat Sefir İgnatyev'le de görüşmeleri ve sohbetleri oluyor. Batılı veya yerli edebi eserlerden de yararlandığı, bunlara bazı mekânların tasvirinde ve hadiselerin aktarılmasında başvurduğu anlaşılıyor. Böylelikle bütün bu farklı kollardan taşınan suyun karışımıyla müthiş bir hatırat deryası ortaya çıkıyor.

Bütün öznelliğine rağmen birincil kaynak olarak değerlendirilmesi gerektiğini düşündüğüm Hristo Stambolski'nin hatıratında konu edilen hadiselerin ve vakaların, kişilerin ve mekânların burada sayılması ve sınıflandırılması neredeyse imkânsız gibi görünüyor. Yine de, Osmanlı İmparatorluğu'nun son derece zorlu geçen bir döneminin panoraması niteliğindeki hatıratta Osmanlı'da tıp tedrisatı, Rus Sefareti, Fener Rum Patrikliği, Bulgar Ekzarhlığı, payitahtın gündelik hayatı, saraya yapılan ziyaretler, harem, Babıali'deki gelişmeler, sadrazamlar ve nazırlar, Bulgarca matbuat, İstanbul yangınları, savaşlar ve çatışmalar, salgın hastalıklar, azınlıklar, milliyetçi akımlar, büyük güçlerin çatışan çıkarları, cemiyetler, ticari faaliyetler, imparatorluğun Balkanlar ve Arap coğrafyası ve onlarca başka konuya ilgi duyan her okur ve araştırmacı, Osmanlı tebaası bir azınlık mensubunun bakış açısıyla yakası açılmamış bilgiler, gözlemler, analizler ve ayrıntılar bulacaktır.

Hatıratın Talihsizliği

Dr. Stambolski'nin çok düşük tirajda basılan üç ciltlik hatıratı kısa sürede tükense de yeni baskısı ancak 1972'de, orijinal üç cildin yüzeysel özeti niteliğindeki bir cilde indirgenerek yapılabiliyor. Daha çok isyanlara ve milli kurtuluş hareketiyle ilgili sayfalara ve kişilere öncelik verilen bu ciltte, özellikle İstanbul ve Osmanlı tarihi açısından fevkalade önemli kısımların ve enteresan ayrıntıların atlandığını tespit ettikten sonra, derhal 1927'de ve 1931'de basılan orijinal ciltlerin peşine düşmem gerekti. Ne ki üçünü de bir arada bulmak pek de kolay olmadı. Bu arayışlarım esnasında

benden yardımlarını esirgemeyen Filibe İvan Vazov Halk Kütüphanesi müdür yardımcısı, değerli meslektaşım Dr. Antoaneta Lessenska'ya burada teşekkür etmeyi bir borç biliyorum.

Ülkesinde kişiliği, keza toplumsal ve bilimsel katkıları ancak 1989'daki keskin değişimi izleyen son yıllarda objektif ve tarafsız şekilde değerlendirmeye alınan ve yeni yeni hakkı teslim edilmeye başlanan Dr. Hristo Stambolski hakkında ne yazık ki Türkçe deontoloji literatüründe de bilginin son derece kısıtlı olduğu görülüyor.[4]

Dr. Stambolski'nin üç ciltlik kapsamlı hatıratının tercümesi sürecinde birincil amaç Türkiye okurunun ve araştırmacısının dikkatini çekeceği konulara öncelik vermek olduğundan dolayı, gerek Osmanlı İmparatorluğu tarihi ve coğrafyası, gerekse payitaht İstanbul'la birebir ilgisi ve bağı olmayan anlatıları, tasvirleri ve analizleri kısaltarak aktarmayı veya atlamayı yeğledim. Bin üç yüz sayfayı aşan bu külliyatı özelde Osmanlı tebaası bir Bulgar hekimin ve anatomi muallimininin inişli çıkışlı ve ibretlik ömür serüveni olarak değerlendirenler de olacaktır, ancak daha genel ve geniş perspektiften bakınca, elimizdeki hatırat aslında Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyılın ortalarından itibaren, içeride ve dışarıda kaçınılmaz olarak girdiği zor ve çetin dönemi günü gününe yansıtan bir kronik niteliği taşıdığı da görülecektir.

Genel hatlarıyla Sultan Abdülaziz'in hükümdarlığına rastlayan bu yıllarda Osmanlı Devleti iç ve dış karışıklarla uğraşıyordu. Mali buhranlar,

4 Sözgelimi Bedi Nuri Şehsuvaroğlu, "Bizde Anatomi Öğretimine Dair" konulu doktora tezinde Dr. Hristo Stambolski'den şöyle söz ediyor: "Hiristo İstanbuliski (?-?). Kalyas [Callias] Efendinin anatomi muallimliğinin son senelerinde yardımcı olarak anatomi dersi veren Hiristo Efendi aslen Bulgar'dır. Ve Kızanlıklıdır. Tıbbiyeden 1868'de (H. 1285) yüzbaşı rütbesiyle mezun olmuş ve kolağası iken tekrar Tıbbiyeye tayin edilmiştir. 1874'te (H. 1290) Fransızca bir teşrih atlasından tercüme ederek *Miftah-ı Teşrih* isimli bir anatomi kitabı yazmıştır. Eserin enteresan tarafı, sonuna ilave ettiği Arapça-Türkçe ufak bir lügatçedir. (...) Hiristo Efendi Tıbbiyede ders verirken memleketi olan Bulgaristan'a firar etmiştir. 1890 senelerinde Bulgaristan'ın Varna [doğrusu Sliven, H. M.] mutasarrıflığında bulunduğuna dair Enstitümüzde bir kayıt vardır. Kısacası bu zatın da hayatı ve İstanbul Tıbbiyesindeki öğretim zamanı tamamen meçhuldür." (Şehsuvaroğlu, Bedi. "Bizde Anatomi Öğretimine Dair," *İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü Çalışmaları*, 1952, 15 (1), İstanbul). Sonraki yıllarda bir tesadüf sonucu Bedi Şehsuvaroğlu Dr. Stambolski hakkında biraz daha bilgi derliyor. Şöyle ki 1969 yazında Tıp Tarihi Müzesi'ni, yıllar önce İstanbul Diş Hekimliği'nden mezun olmuş, Hristo Şpatov adında Şumnulu bir Bulgar hekimin ziyareti esnasında Hristo Stambolski'den söz açılıyor ve misafir memleketine dönünce soydaşı ünlü hekim hakkında bilgi derleyip İstanbul'daki meslektaşına gönderiyor. Bu bilgiler üzerine Bedi Şehsuvaroğlu Dr. Stambolski'nin kısa bir hâl tercümesini sunuyor. (Şehsuvaroğlu, Bedi. "Anatomi Tarihçemiz ve Dr. Hristo Stambolski," *Tıp Fakültesi Mecmuası*, 22, 760-767, 1969).

Balkanlardaki isyanlar, Avrupa devletlerinin ülkenin iç işlerine karışması, Fener Rum kilisesinden ayrılmak isteyen Bulgarlara 1870'te bağımsız Bulgar kilisesini kurmalarına izin verilmesi, özerklik ve bağımsızlık hareketlerinin yayılması, devlet yönetiminde istikrarın bir türlü sağlanamaması, Jön Türklerin toplumda ve yönetimde ağırlıklarını hissettirmeleri, nihayet padişahın tahttan indirilmesi ve esrarengiz ölümü hep bu döneme rastlıyor. Özetle, Dr. Stambolski işte bu dönemin görgü tanıklığına soyunuyor.

Hatıratın ayrı bir incelemeyi fazlasıyla hak ettiğini düşündüğüm başka bir tarafını da, sıklıkla ve çok yerinde kullanılan Türkçe kelimeler, ifadeler ve özlü sözler teşkil ediyor. Dolayısıyla bu eser Bulgarcadaki Türkçe unsurları araştıran dilciler açısından da büyük önem taşıyor.

Okur dipnotlarda üç kısaltmayla karşılaşacaktır. Bunlardan "y.n." kısaltrnası "yazarın notu" anlamındadır ve bunlar H. Stambolski tarafından yazılmıştır; ç.n. kısaltması ise "çevirenin notu" anlamındadır ve bunlar tarafımca yazılmıştır; nihayet "ed.n." kısaltması "editörün notu" anlamına gelmektedir ve bunlar Kitap Yayınevi editörünce yazılmıştır.

Tercümesi sunulan hatırat eserin, genelde Osmanlı'da tıp eğitimine ve dünya tıp bilimine asla küçümsenemeyecek hizmetlerde bulunmuş bir Bulgar hekimin hayatı ve çok yönlü faaliyetleri hakkındaki boşluğun giderilmesine katkı sağlamasını, özelde de 19. yüzyılda inşa edilmeye çalışılan Osmanlı kimliği üzerine ilginç araştırma malzemesi sunmasını umuyorum.

PROF. DR. HÜSEYİN MEVSİM

Birinci Dönem

İSTANBUL VE MEKTEB-İ TIBBİYE-İ ŞÂHÂNE ÖNCESİ

Doğduğum Yerin Adı Hakkında

Sekiz Ağustos 1843'te Kazanlık'ta [Kızanlık], dini bütün Ortodokslar olan Tanyo ve Dafina İstanbulluoğulları'nın çocuğu olarak dünyaya geldim.[1] Daha çocukluğumdan itibaren doğduğum kasabanın adının nereden geldiğini merak ediyordum. İstanbul'a gittiğimde de çeşitli Türk kütüphanelerinde konuyla ilgili bilgi toplamaya çalıştım. Dinlediğim birçok efsaneyi, Lütfullah Efendi gibi Türk tarihçilerin naklettiği eski tarihi hadiselerle karşılaştırdım. Bana en doğru ve inanılır gelen açıklama şöyle:

Padişah Orhan'ın oğlu Murad 1362'de Edirne'yi fethettikten sonra, güçlü bir askeri birlikle kumandan Lala Şahin Paşa'yı batıya göndermiş. Edirne ve civarında elde ettiği zaferlerden başı dönmüş vaziyetteki Lala Şahin Paşa ganimete susamış düzensiz ordusuyla birkaç kol halinde Verea'ya [Stara Zagora; Eski Zağra] ulaşarak kasabayı kuşatmış. Buraya güçlü bir bölük bıraktıktan sonra Kocabalkan eteklerindeki, Kuman Bulgarlarının yaşadığı Tile'yi (bugünkü Tulovo) ele geçirmek üzere Derbent'ten kuzeye yönelmiş; Tile'de çok sayıda dağlı cengâver de yaşıyormuş.

Türklerin Verea'yı fethettiklerini haber alan dağlılar, bunları Derbent'te karşılayarak iki gün süren çetin bir çatışmadan sonra geri çekilerek dağa kaçmışlar (herhalde burada Sredna Gora [Ortabalkan; Karacadağ] kastediliyor). Tunca'yı geçen Türkler kasabaya egemen olarak buraya yerleşmişler. Civar köyleri de fethettikten sonra, Sarıca Paşa öncülüğündeki bir süvari birliği Tile'den hareketle batıya yönelmiş.

Daha sonra Lala Şahin Paşa öncülüğündeki, başka bir yönden gelen süvari birliğiyle yolları kesişmiş. Lala Şahin Paşa, Sarıca Paşa'ya neler yap-

1 Hatıratın aslında hikâye üçüncü tekil şahıstan aktarılıyor. Yazar, sürekli ben'i tekrar etmekten kaçınma yoluyla daha büyük nesnellik elde etmeyi amaçladığını itiraf etse de, tercüme esnasında, mesafeli olan üçüncü tekil 'o' anlatımı, inandırıcılığını ve samimiyetini daha etkili bulduğum birinci tekil 'ben' anlatımla değiştirmeyi yeğledim –ç.n.

tığını ve geride neler bıraktığını sormuş. O da "Endişelenecek bir durum yok. Burada köylerde sadece kızanlık kaldı" cevabını vermiş (Türkler 'kızan' kelimesini 'erkek çocuk' veya 'kadın ve çocuklardan oluşan topluluk' anlamında kullanıyorlar). Daha sonra Türkler ovaya, nehrin sol kıyısına çıkarak virane bir köye gelmişler, ancak burayı yerleşmek için elverişli bulmayarak tekrar sağ kıyıya dönmüşler ve burada bir cami ile bir hamam yapmışlar.

Aile Adımız

İstanbulluoğulları lakabımız nereden geliyordu? Önceleri, 1780'lerden 1820'lere kadar, özellikle de Rusya'yla Türkiye arasında imzalanan 1812 tarihli Bükreş Anlaşmasından sonra, Dağlılar diye anılan Kırcaalililer (kır eşkıyaları), delibaşlar, derebeyleri Bulgaristan'ı ve bütün Rumeli'yi kasıp kavuruyorlarmış. Sözgelimi Ruse [Rusçuk] civarında Alemdar Mustafa, Vidin'de [Osman] Pazvantoğlu, Haskovo [Hasköy] bölgesinde Kara Feyzi ve Emin Ağa, Yanina [Yanya] civarında Tepedelenli Ali Paşa boy gösteriyormuş.

Bir taraftan başı yeniçerilerle sıkıntıya düşen Babıâli'nin siyasi fitne ve çekişmeleri, öte yandan da zorlu ve neredeyse imkânsız iletişim şartlarından yararlanan bu amansız ve acımasız eşkıyalar her yere saldırıp talan ediyorlarmış. Ortaya çıktıkları her yere korku ve dehşet saçıyor, küçük büyük demeden herkesin canına okuyorlarmış. Öldürüyor, soyuyor, ateşe veriyor, ırza geçiyorlarmış; bir sözle, savunmasız reayaya, hatta bizatihi Müslüman ahaliye istediklerini yaptırıyorlarmış.

Topal İbrahim adında birinin elebaşılığındaki dağlılar 1809'un nisan ayında Kazanlık'a da saldırmışlar. Topal İbrahim kasabaya Derelik'ten girmiş; başka yerden girmesinin imkânı yokmuş, çünkü kasabayı Şarampol Duvarı diye bilinen bir nevi sur kuşatıyormuş. Gece gündüz Şarampol Duvarı'nı bekleyen bekçiler ara sıra bazı yüksek haykırışlarla birbirlerine işaretler veriyorlarmış. Topal İbrahim ayanı ve reayanın muhtarını yanına çağırarak kasabanın kaç rubiye [çeyrek altın] haraç ödediğini ve bunu kime verdiğini öğrenmek istemiş. Korkmuş vaziyetteki ayan ve muhtar, kasabanın padişaha bir kesede 500 kuruş olmak üzere 300 kese vergi ödediğini söylemişler.

Bunun üzerine Topal İbrahim kasabayı dolaşmış ve mahallelerin çoğunluğunun Müslüman olduğunu gördükten sonra, ayana ve muhtara

kasabayı yakıp yıkmaktan kurtarmak adına, kendisi için de 300 kese haraç toplanmasını söylemiş. Ayrıca, İstanbul'a bir görevlinin gönderilmesini ve bundan böyle on yıl süreyle haracın Topal İbrahim tarafından toplanması için II. Mahmud'dan bir ferman alınmasını istemiş. Şartlar kabul edilmiş.

O zaman reayanın muhtarı benim dedemmiş. Muhtar bir gece kasabanın evine topladığı bütün ileri gelenlerine her şeyi anlatmış. Haracın toplanmasını herkes kabul etmiş, ancak hiç kimse Topal İbrahim'in istediği fermanın çıkartılması için girişimde bulunmak üzere İstanbul'a gitmeye razı gelmiyormuş, çünkü yolculuk sırasında Dağlılar veya İstanbul'da yeniçeriler tarafından canına okunacağından korkuyormuş. O zamanlarda İstanbul'un çok uzaklarda olduğu düşünülüyormuş; kaldı ki Kazanlık'tan hiç kimse oraya gitmemiş ve hatta nerede bulunduğu bile bilinmiyormuş.

Bunun üzerine istenen haracı toplayarak Topal İbrahim'e teslim etmeye, ancak ferman konusunda, İstanbul'un nerede olduğunu bilmediklerini ve padişahın huzuruna çıkmaya cesaret edemediklerini söylemeye karar vermişler. Böyle de yapılmış; gel gör ki Topal İbrahim haracı aldıktan sonra muhtara, "Bu açık mektubu, şimdi İstanbul'da sadrazam olan Alemdar Mustafa'ya[2] ulaştırmalısın. Eğer 40 gün içinde bana fermanı getirmezsen, kasabadan geriye sadece bir toz bulutu kalacak. O zamana kadar taifemle burada kalacağım, sen de reayaya bizi börekle ve tavukla beslemesini söyleyeceksin. Anladın mı?"

Zavallı dedeciğim titreyerek temennayla oradan ayrılmış, yeniden topladığı kasaba kodamanlarına vaziyeti anlatmış. Bunlar da bin bir rica ve minnetle dedemi İstanbul'a gitmeye ikna edince, üzerinde dağlı kıyafetiyle yaya olarak İstanbul'a doğru yola çıkmış. Yolculuk sırasında büyük zorluklarla karşılaşmış, özellikle Edirne'de büyük badireler atlatmış ve Topal İbrahim'in açık mektubu sayesinde 18 günde İstanbul'a ulaşmış. Burada Alemdar Mustafa Paşa'ya mektubu takdim etmiş ve eğer elebaşının belirlediği sürede fermanla kasabaya dönemezse, başlarına gelecekleri anlatmış.

2 Alemdar Mustafa, 17 Haziran 1808'de Sultan Mustafa'yı tahttan indirerek yerine onun kardeşi II. Mahmud'u oturttu. Zaten Alemdar Mustafa adamlarıyla birlikte Rusçuk'tan İstanbul'a bu amaçla gelmişti –y.n.

Topal İbrahim'in etkisine ve başarısına şaşıran sadrazam, henüz daha genç ve tecrübesiz olan Sultan Mahmud'u, Topal İbrahim'in devletin Rumeli'de sağlam bir direği olduğu hususunda ikna ederek üç günde fermanın verilmesini sağlamış. Dedem parmakla günleri sayıyor ve bazı öngörülemeyen badireleri hesaba katmadan bile geri dönüşü için tam 18 güne ihtiyacı olduğunu düşününce tüyleri diken diken oluyormuş. Fermanı aldığının ertesi günü İstanbul'dan yola koyulmuşsa da, Edirne'de Yeniçeri Ağası Burhan Bey'in kucağına düşmüş ve bütün ricalarına ve yalvarmalarına rağmen burada üç gün tutulmuş; bu süre içinde yeniçeri ağası kendisini padişah, Alemdar Mustafa ve Topal İbrahim hakkında sorguya tabi tutmuş.

Sürenin dolmasına dört gün kala, üzerinde dağlıların gittikçe ağırlaşan baskısını hisseden Kazanlık reayası umutsuzluğa kapılmış ve sabırsızlıkla karanlık sonlarını veya kurtarıcısını bekliyormuş, ne ki kurtarıcıdan hala ses seda yokmuş.

Sürenin dolduğu gün, muhtar tarafından aldatıldığını düşünerek öfkelenen Topal İbrahim kasabaya çıkmış ve bir kişiyi sokak ortasında mızrağıyla delik deşik etmiş. Bu, reaya kıyımına başlanacağının bir işareti olarak algılandığından, Hıristiyanlar evlerine kapanmışlar. İleri gelenlerden birkaç kişi Topal İbrahim'den merhamet dilenme ve üç günlük ek süre isteme cüretinde bulunmuşlar; ayrıca, muhtarı karşılayacak iki yaya gönderilmesini teklif etmişler ki bunlar kabul olunmuş.

Üç günlük ek süre dolmadan sevinçle kasabaya dönen yayalar dedemin elinde fermanla döndüğünü ve üç-dört saat sonra kasabaya ulaşacağını muştulamışlar. Bu haber o an kasabanın en ücra köşesine dek yayılmış ve ileri gelenler kasabanın dışında kurtarıcılarını "Hoş geldin, İstanbullu! Hoş geldin, İstanbullu!"[3] nidalarıyla karşılamışlar. Daha sonra muhtarın oğlu olan babam Tanyo İstanbuloğlu lakabını; torunu olan bendeniz ise Dr. Hristo Tanev Stambolski soyadını aldım.[4]

Babam Sviştov'da [Ziştovi] Bulgarca ve Rumca okumayı ve yazmayı öğrenmiş, ancak kütüphanesindeki yedi-sekiz eski kitaptan daha

3 Metinde bu ifade Türkçe olarak geçiyor, parantez içinde Bulgarca anlamı veriliyor –ç.n.
4 Bütün bu bilgileri 1852'de, eski bir dua kitabının iç kapağına düşülen notlardan derledim –y.n.

çok Rumca okuduğu anlaşılıyordu. Çok iyi konuştuğu Rumcayı Kazanlık panayırına gelen Filibeli tüccarlarla ve dili bilen yerli çorbacılarla [varlıklı ve nüfuzlu Bulgarlarla] konuşuyordu.

Padişahın Karşılanması

Üç yaşımdayken babam beni, üzerimde beyaz giysi, elimde gülle süslü şimşir dalıyla mektebe götürdü; oradan da, aynı böyle giyinmiş ve süslenmiş öteki çocuklarla birlikte Eski Zağra yönünden kasabamıza teşrif eden Padişah Abdülmecid'i karşılamaya gittik. Merasim giyimli muallimler ve rahipler, kasabanın doğu çıkışında, Padişah Çayırı diye anılan yerde bizleri sıraya dizdiler.

Padişah karşıdan göründü ve iki sıra halinde dizilmiş olan çocukların ve talebelerin arasına girdi; biz çocuklar da emir almışçasına padişahla kasabaya doğru yürüdük ve Karafereli'nin görkemli şekilde özel olarak hazırlanıp düzenlenen geniş konağına kadar kendisine refakat ettik. Çayırdan konağa giden yol boyunca bolca gül suyu, kasabada da padişahın önüne gülyağı serpiliyordu; bundan dolayı havaya güzel bir koku yayılıyordu. Padişahın kasabamızda kaldığı üç gün boyunca gül bahçeleri toplanmadı.

Padişahın intikalinden sonra, daha büyükçe talebelerden biri, Türkçe olarak "Şevketli, kudretli, merhametli padişahımız efendimiz hazretleri..."[5] diye coşkulu bir nutuk çekti, muallimler de bir şarkı söylediler. Ertesi gün padişahın hekimleri, konağın geniş avlusuna getirilen bütün çocuklara çiçek hastalığı aşısı yaptılar ve padişahın hazinedarı, aşısı yapılan her çocuğa padişahın huzurunda dörder beşlik [beş kuruş] hediye etti. Hediyeyi alırken her çocuk padişahın önünde eğiliyor ve avucundaki paraları şakırdatıyordu. (...)

Talebeliğim

Altı yaşımdayken, Azize Meryemana Kilisesi yanındaki umumi mektebe başladım; burada muallim alfabeyi kumun üzerine yazarak öğretiyordu; daha sonra da başka bir muallim Lancaster yöntemini[6] uygulamaya

5 Metinde bu ifade Türkçe olarak geçiyor, parantez içinde Bulgarca anlamı veriliyor –ç.n.
6 Bell-Lancaster yöntemi İngiliz asıllı Dr. Andrew Bell ile Joseph Lancaster adlı pedagogların birbirlerinden bağımsız olarak uygulamaya başladıkları, 19. yüzyıl başlarından itibaren Avrupa çapında

başladı. Anılan yöntemin tatbikiyle, kasabanın daha ileri gelen zevatı ve başka meraklılar neredeyse her gün talebelerin nasıl talim[7] yaptıklarını izlemek üzere mektebe geliyorlardı. Bulgar çocukların mektepte talim yaptıklarını duyan Türkler, asker talimine benziyor bahanesiyle ayana bu tarz eğitimi yasaklattılar ve böylece talim kaldırıldı. (...)

Mektep ve Kilise Yılları

Riben bukvar[8] (Balıklı Alfabe), *Tsarstvenik*[9] (Çarlar Kitabı) ve *Veçen kalendar* (Ebedi Takvim) başlıklı kitaplar okutulup öğretildikten sonra, [Efrem] Mrazoviç'in *Slav Grameri* yardımıyla Slavcayı öğrenmeye ve muallimlerimle Slavcadan Bulgarcaya bazı dini metinleri ve Plutarkhos'u tercüme etmeye başladım. Türkçeyi ise İlağolu Mehmed Efendi'den öğreniyordum. Bu arada sırayla iki muallimden Yunanca da öğreniyordum. Artık kilisede dini metinler okuyor ve papazlara eşlik ediyordum; 1852'de ise, Aziz Rab duasını Rumca okuyabildiğimden dolayı, Tırnova Piskoposu Neofitos kasabamıza geldiğinde saçımı da kestirdim. Bütün bu başarılarım ebeveynlerimin göğsünü kabartıyor ve gururunu okşuyordu.

Kalpakçılar Mahallesi'ndeki Azize Meryemana Kilisesi'nin yortu arifesi olan 14 Ağustos 1851'de, kilisenin mütevelli heyeti, mahalle çorbacılarının bilgisi dahilinde, yeni dikilen üç katlı ahşap çan kulesine, ahşap şakşağın yanına ilk defa bir de demir çan astı. Aynı günün akşam ayini için bendeniz ve zangoç, şakşağı ve çanı vurmak için çan kulesine tırmandık. Demir çanın sesini duyan Türkler cümbür cemaat, silahlı vaziyette o an dayandılar ve kilise avlusuna doluştular. Bağrış çağırışlarla ve tehditlerle, hatta Hüseyin adında bir derici piştovunu çıkardı ve bize doğrulttu, yaka paça kuleden indirilerek doğrudan hükümet konağına götürüldük.

yaygınlık kazanan ve temelinde başarılı ve yetenekli talebelerin bilgilerini diğer talebelere aktarmaları yatan eğitim metodu –ç.n.

7 Metinde bu kelime Türkçe olarak geçiyor, parantez içinde Bulgarca anlamı veriliyor –ç.n.

8 Dr. Petır Beron'un 1824'te Romanya Braşov'da bastırdığı bu alfabe kitabıyla ilgili daha ayrıntılı olarak bkz. Hüseyin Mevsim, *Balıklı Alfabe – Bulgar Aydınlanması'nın Başat Eseri, Batı Kültür ve Edebiyatlarında Aydınlanma, Ankara Üniversitesi Yayınları*, No: 401, 227-235, Ankara.

9 Hristaki Pavloviç (1804-1848) adında bir Bulgar aydının 1844'te Budin'de bastırdığı bu kitabın alt başlığı *Bulgar Tarihi*'dir. Yaygın kanıya göre Paisiy'in *Slav Bulgar Tarihi* başlıklı elyazmasının genişletilmiş bir varyantı sayılan bu eser ilk Bulgarca tarih ders kitabı olma özelliğini de taşımaktadır –ç.n.

Konağa kapatılmıştık ki biraz sonra çorbacılar dayandılar ve müdüre, yortu için salıverilmemiz için yalvardılar. Demir çanın bir daha çalınmaması şartıyla müdür ikna olmuş. Aktardığım hadise beni fevkalade endişelendirdi ve Bulgarların yazgısının nasıl iyileştirilebileceği hususunda düşünmeye ve hayaller kurmaya sevk etti.

Anılan yılın yaz aylarında, Azize Meryemana Kilisesi avlusunda yıl sonu imtihanı düzenlendi; ardından başmuallim başarılı talebelere sarı tenekeden haç ve yıldız şeklinde kesilmiş birer nişan takdim etti. Bendeniz de böyle bir nişanla ödüllendirildim, anacığım bunu öteki ziynetlerinin yanında saklıyordu. Nişan verilmesi hadisesi ve yortu günlerinde talebelerin bunları göğüslerinde taşımaları Türkleri rahatsız etmiş olacak ki bunların toplatılması ve takılmalarının yasaklanması için Müdür Çerkez Hasan Bey'i ikna etmişler. Bahanesi de, böyle nişanları sadece padişah hazretlerinin dağıtmasıymış. (...)

Kasabamızdaki Otacılar

Kadim bir geleneğe göre, 1 Şubat'a denk gelen Aziz Trifon Yortusunda Hıristiyan ahali ruhanilerle birlikte kasaba dışındaki bağlara gidiyor ve kesilen kurban bereket için dağıtılıyordu. Bu arada her mahalle kendi kilisesinin ruhanileriyle ayrı yere gidiyordu.

1853'te, nereden aklıma geldiyse, bazı akranlarımı ve hatta daha küçük talebeleri ikna ederek kıra kurbana götürdüm. Oysa o gün talebeler için normal bir ders günüydü ve mektepte olmamız gerekiyordu. Edilen dualardan sonra kurban etinden yedik, bu arada gizlice şarap da içtik ve güzelce kafayı bulduk.

Muallimimiz beş-altı talebenin derse gelmediğini görünce, hele de kurbana gittiklerini öğrenince köpürmüş ve bizi aramaya ve mektebe getirmeye çıkmış. Zaten başmuallim, emrindeki dört muallimden sadece mektepte değil, ama kasabada ve kırda da talebeler üzerinde sıkı disiplin kuralları tatbik etmelerini istiyordu. Öyle ki mektepten evlerine dönen talebeleri muallimler ana sokaklarda takip ediyorlardı ve yaramazlık yaptıkları tespit edilenler ertesi gün, kabahatlerine göre falakaya yatırılarak, avuçlarına vurularak veya kömürlük gibi karanlık bir yere

kapatılarak cezalandırılıyorlardı. İşte bundan dolayı muallim bizi arayıp bulmaya mecburdu.

Ne ki muallimimiz bizi zil zurna sarhoş buldu; bir öküz arabasına istifleyerek mektebe getirdiği gibi bir odaya kapattı, bendenizi de kışkırtıcı olarak doğrudan hapse attı. Ertesi akşam salıverildikten sonra evde babam bana öyle bir dayak attı ki, ömür boyu unutmam mümkün değil.

Bunun üzerine ben hastalanıp tifüse yakalanınca babam derhal bir otacı getirdi. Dilim ve bedenimin bazı noktaları kararmıştı, ayrıca sayıklıyordum. Otacı beni muayene etti, kan saldı, içmeye bir sıvı verdi, kaynatılarak içmek üzere birtakım şifalı otlar da bıraktı. 15 gün sonra iyileştim, ancak kendimi toparlayabilmem üç ay sürdü.

O yıllarda (1845-1855) kasabamızda iki otacı vardı; bunlar Yanina'dan [Yanya] gelen iki Ulahtı. Her ikisi de büyük ve yayvan fesler taşıyorlardı; tabana kadar uzun, geniş İzmir kuşağıyla bağlanmış entari giyiyorlardı. Kuşağın üzerinde içine şifalı otlar, haplar, tozlar vs. koydukları yarım daire şeklinde, beş-altı bölüme ayrılmış ahşap bir kutu taşıyorlardı. Sokakta yürürken, tellal gibi "Otacı, otacı," diye bağırıyorlardı. Bunlar zanaatı başkalarına çıraklık ederken öğrenmişlerdi, keza ustaları da bu şekilde öğrenmişlerdi. Hekim Georgi ise tıptan ötekilerinden daha fazla anlıyordu; Fransız giysileri giyiyor, kuşağında kutu taşımıyor ve sokaklarda bağırmıyordu.

Abacı Doço Koyçov dini bütün bir Ortodoks ve erdemli bir Bulgardı. Uzuncovo [Uzunca Ova] panayırına giden tüccarlara her yıl biraz kına sipariş ediyordu; kınanın sıtmaya karşı etkisini sadece o biliyor ve bunu bir sır olarak saklıyordu, çünkü kınayla sıtmayı tedavi ediyordu. Küçük bir kahve fincanında üç-dört damla limon suyuna biraz kına karıştırıyor ve üzerine azıcık su katıyordu; yanına getirilen hastaya karışımı içiriyor, karşılığında da bir kuruş alıyordu.

Kırım Savaşı

1854'te Kırım Savaşı patlak verince mektebimiz kapatıldı ve Filibe'ye, Türk ordusunun tedarikçisi olan Rum asıllı Gümüş Gerdan'a gönderilen şayak ve abaların deposuna dönüştürüldü. Kasabamız kadınları burada cebren çalıştırılıyordu. O zaman kasabamızdan sırayla Anadolu'dan gelen taifeler

geçtiler; bunlar arasında Kürtler ve Zeybekler de vardı ki sadece soygunculuğa ve ganimete çıkmışlardı. Dehşete kapılan bütün Hıristiyanlar evlerinin izbe yerlerine ve tavanlarına saklandılar. Ara sıra sokaklarda bazı yaşlılar görünüyordu, çünkü başıbozuğa kalacakları yer gösterilmesi ve yemek hazırlanması gerekiyordu. Bu taifelerin bazıları Gabrova'ya hareket ediyor, başkaları Eski Zağra'dan geliyorlardı. Eyerin önünde her iki tarafa asılmış iki küçük meşin davulun ürpertici sesleri geldiklerini önceden haber veriyordu. Hatta Kara Fatma[10] adında bir kadın da azgın ve acımasız taifesiyle birlikte geldi; bu taife Külbokluk'ta ciritle talim yaparken, aralarından biri okla nişan almayı öğrenip öğrenmediğini görmek için bir dedeye nişan almış ve oku ona saplamış. Dede oracıkta düşerek kanlar içinde son nefesini vermiş.

Her gün bu aç yabanılların sayısız suiistimallerinin ve tecavüzlerinin haberi alınıyordu –kimi, nerede ve ne kadar soymuşlar ve öldürmüşler, hangi kadınları ve çocukları kaçırmışlar vs. Sokaklarda silah patlatıyorlar ve evlerin kapı ve pencerelerine nişan alıyorlardı. O zamandan kalan evlerin ön cephelerinde halen kurşun delikleri görülüyor; sözgelimi Kalpakçılar Mahallesi'nde Kaftancı Vılço'nun evinde. Kasabalı ve köylülere ibriklerini gülyağıyla doldurtuyorlardı. Hıristiyan ahalinin dehşet ve korkusu tasvir edilecek gibi değildi. Böyle bir durumda, tabii ki, kiliseler ve mektepler, savaş süresince tamı tamına 20 ay boş kalacaklardı.

Bulgarca Kitaplar ve Gazeteler

Kazanlık'a ara sıra *Tilegrafos tou Vosporu ke Vizantis* adında Rumca bir gazete geliyordu, ama sadece Rumca bilen birkaç çorbacı arasında dolaşıyordu; Bulgarca gazete ise yoktu. Sadece Kazanlık'a kitap satmaya gelen bazı kitap tüccarları, İstanbul'da Divitçiyan Matbaasında basılmış dini takvimler, dualar veya aziz yaşamöyküsü gibi Bulgarca kitaplar bırakıyorlardı. Bu basılı eserlerde az da olsa Bulgarlar, Bulgarca, Bulgarca imla, papazlar, İstanbul'daki Bulgar Kilisesi, Bulgar temsilcileri toplantısı vs. gibi konular hakkında bir şeyler anlatılıyordu. (...)

10 Aktaran Ayşe Hür: "Mehmet Bayrak'ın *Osmanlı'da Kürt Kadını* adlı eserinde sözü edilen Fataraş veya Fata Reş (Kürtçede 'Kara Fatma' demektir), Sinemilli aşiretinin reisi Kara Bilal'in kız kardeşidir. Ailenin erkek üyelerinin sırayla ölmesi üzerine aşiretin başına geçen Fataraş Hanım 1853'te Kırım Savaşı patlak verdiğinde, padişahın tüm Osmanlı tebaasına yaptığı çağrıya uyarak, 300 dolayında süvari ve piyade ile bu savaşa katılmak üzere İstanbul'a gider." –ed.n.

Bu arada, Bulgarca basılan ve ahaliye fayda sağlayan kitaplar arasında, *Bılgarski knijitsi* [Bulgar Kitapları][11] başlıklı mecmua da ortaya çıktı. Mecmua, İstanbul'da çıkıyor, gençler arasında hararetle okunuyor ve İstanbul'da Bulgarlar hakkında ne yazıldığını ve ne yapıldığını öğrenmek için yeni sayılar postadan sabırsızlıkla bekleniyordu. Bu kitaplar, çoğu talebe arkadaşım olan Kazanlık gençlerinde, yurtdışına okumaya gitme arzusu ve hevesi uyandırıyordu. Böylece sekiz on kişi Kazanlık'ı terk ettiler; kimileri Rusya'ya –Kiev'e, Odesa'ya, başkaları da İstanbul'a gidiyorlardı; İstanbul'a gidenler arasında kasabamızda muallimlik yapan İvan Naydenov da vardı.

Bendeniz kaldım, çünkü babamın beni yurtdışında okutma imkânı yoktu. İki yıl boyunca kasaba mektebimizin son sınıfındaydım. Bulgarca, Kilise Slavcası, Rumca ve Fransızca okuyordum; Azize Meryemana Kilisesi'ndeki papazdan Zebur'u öğreniyordum. 1858'in mart ayı başlarında şanssızlığıma, iki çorbacı grubu arasındaki tahammülsüzlük zirveye tırmandı; bunlar mektebin konumundan memnun olmayıp kendi mahallesinde olmasını istiyorlardı; sonuç olarak gruplardan biri, ellerde balta ve keserlerle gelerek mektebin direklerini yıkmakla kalmadı, talebeleri ve muallimleri de kovarak mektebi kapattı.

Şimdi ne yapılmalıydı? Ben ne yapsaydım? Anam ve babam kendimi herhangi bir zanaata adamamı istiyorlar, çünkü el âlemin ekmeğini yemeden adam olunmayacağını düşünüyorlardı. Ben ise bunu istemiyordum, dolayısıyla aramızda çeşitli gerilimler yaşandı. Nihayet imkânsızlık ve fukaralıktan ben iyi kalpli Değirmencioğlu Tenyo'nun müdahalesiyle onlara boyun eğdim; o da beni yanına çırak alarak kaftancı yapmayı kabul etti, ancak derslere gitmem de yasaklanmıyordu. Ben de defterle dolu ve bir çeşit hasır torba olan zembilimi sabah evden çarşıdaki dükkâna, akşam da dükkândan eve taşıyordum; gündüz de bir hiç karşılığında iğneyi batırarak bin dikiş atıyordum. Ustam bende zanaat eğiliminden ziyade başka bir merak olduğunu sezinliyordu; çok geçmeden öteki ustabaşılarıyla mektebin bir an önce açılması için para toplanmaya başlandı. Her esnaf

11 Adı geçen mecmuayla ilgili daha ayrıntılı olarak bakınız: Mevsim, Hüseyin. "19. Yüzyıl Bulgar Uyanış Çağı ve *Bulgar Kitapları* Dergisi (1858-1862)," *Tanzimat ve Edebiyat: Osmanlı İstanbul'unda Modern Edebi Kültür* içinde, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 251-266, 2014, İstanbul.

imkânına göre, şimdiki ihtiyaçları karşılayan para tamamlanıncaya kadar katkıda bulundu. Dört ay sonra mektepler gene açılınca, zanaatı bırakarak eğitimime devam ettim.

İstanbul'da Okuma Arzum

Bir gün, Dobri Gançev'e İstanbul'da okumayı çok istediğimi söyledim. Kendisi artık İstanbul'daydı ve hem okuyor hem de oradaki Bulgar Kilisesi bünyesinde yeni düzenlenen Bulgar Mektebinde muallimlik yapıyordu; yetmedi, anılan kilisede ayinler okuyordu. Genç yaşından itibaren okumaya merak saran ve okumuş insanlarla yakın ilişkide olmayı seven Dobri beni destekledi. İvan Naydenov'a niyetimi dile getirdiğim bir mektup yazmamı ve İstanbul'a postalamamı istedi.

Mektubu aldıktan sonra İvan Naydenov, o zaman İstanbul'da tüccarlık yapan ve millet işlerini takip eden kişilerden özel bir padişah iradesiyle Galatasaray Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâneye kabul edilecek olan on beş Bulgar genç arasına benim de kaydımın yapılmasını rica etmiş.

İvan Naydenov'un teklifi İstanbul'un ileri gelenlerince uygun bulunmuş, kaldı ki tahmin edilen ve aceleyle seçilen adaylar arasında, bendeniz gibi Fransızca, Türkçe, Yunanca ve Bulgarca, keza coğrafya, tarih, aritmetik, cebir, geometri ve fizik gibi hazırlık bilimlerinde fevkalade donanımlı olanların sayısı azmış. Bunun üzerine kaydımın yapıldığı ve en geç 20 Eylül 1858'e kadar İstanbul'da olmam gerektiği söylenmiş.

14 Eylül'de Dobri Gançev, Naydenov'dan derhal İstanbul'a gönderilmem için bir telgraf aldı, bunu ana babama da söyledi. Ancak anam babam Dobri'nin razı etme çabalarına rağmen, bana bakacak paraları olmadığı gerekçesiyle rıza göstermediler; kaldı ki bağların bakımında, tarlaların işlenmesinde, gül yetiştirilmesinde ve ev işlerinde bana büyük umut bağlanıyordu, çünkü ağabeyim zanaatla uğraşıyordu. Bunun üzerine ağlamaya başladım ve ana babama evden kaçarak gözümün gördüğü yere gideceğimi söyledim. Bu sözlerim üzerine babam sinirlendi ve kolumdan tuttuğu gibi çorbacı Hacı Kostadin Koyooğlu'na ve ustam olan Değirmencioğlu Tenyo'ya götürdü; mahalle çorbacılarının ne diyecekleri fevkalade önem arz ediyordu.

Bir Çorbacı Daha: Hacı Kostadin Koyooğlu

Kostadin Koyooğlu fevkalade aklıselim sahibi, okumayı seven, erdemli ve soyunu seven bir kişiydi. Önüme çıkan engellerden dolayı ağlayışımı anlayışla karşıladı ve sanki yardım etmek istiyordu, ancak önce, geçenlerde barış sağladığı Stoyan Gruyooğlu'nun görüşünün alınması gerektiğini söyledi. Bunun üzerine hepimiz kalkarak adı geçen çorbacının yanına gittik.

Kendisine işin özü anlatıldıktan sonra, ziyan sebil olacağım yad ele ne idüğü belirsiz bir amaç uğruna Dobri Gançev'in ve Naydenov'un aklına uyduğundan dolayı babamı bir güzel payladı. Dobri, padişah iradesiyle başka Bulgar çocuklarıyla birlikte hekim olmam için Galatasaray Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâneye gireceğimi, o yüzden 20 Eylül'e kadar mutlaka İstanbul'da olmam gerektiğini ikna etmeye çabalasa da, Gruyooğlu onu tersledi ve: "Ben ki İstanbul'da Nikola Tıpçileştov gibi sağlam bir torpilim olmasına rağmen, oğlum Gruyo'yu Fransız Mektebine sokamayarak Halki [Heybeliada] Ticaret Mektebine yazdırmak zorunda kaldım, şimdi Naydenov mu bu zavallı garibanı padişah mektebine sokacakmış? Hiç olur mu? Hayır, gitmemeli; sakın ha yolculuk tezkeresi tanzim ettirmeye kalkmayın, ben muhtara bu çocuğa ilmühaber düzenlemesini yasaklayacağım. Biz onu muallim, ardından da kasabamızın büyük ihtiyaç duyduğu papaz yapacağız" diye gürledi.

Ertesi gün, 15 Eylül, umutsuz şekilde anama evden kaçacağımı veya gidip kendimi Tunca sularına atacağımı söyledim. Bu tehditlerimi ciddiye alan anacığım Dobri'nin yanına giderek evden kaçma veya kendimi Tunca'ya atma kararımı söyledi. O da beni aldığı gibi doğruca gene Hacı Kostadin Koyooğlu'na götürdü. Çorbacı bizi kabul etti, bana üç Türk altını verdi, Dobri'ye de bana el altından yolculuk tezkeresi çıkartmasını, güvenilir bir kişi bulmasını ve ana babamın bilgisi dahilinde İstanbul'a İvan Naydenov'a gönderilmemi söyledi. Dobri bunu gizlice anama, o da babama aktardı. Dobri'nin birini devreye sokarak bana tezkere çıkartması kararı alındı, ama babamın adı çıkmamalıydı, çünkü Gruyooğlu ona kin tutabilirdi.

Anacığım bana küçük bir kilim, yastık, yorgan, giysi (iç ve üst) ve yol için kuru azık hazırladı. Hemen o gün kasabamızdan birinin İstanbul'a gideceği öğrenildi, oraya daha önceden üç kere gitmişti; daha uygun yoldaş bulunamazdı. Zaten Burgaz'a kadar araba masrafını üleşmek için o da biri-

ni arıyormuş, ancak 17'sinden önce de yola çıkamıyordu. Bu durumda artık geç kalınıyordu, çünkü yukarıda da belirtildiği gibi, 20 Eylül'de İstanbul'da olmamam gerekiyordu. Bu arada tezkere de çıkartıldı ve İstanbul'a başka yolcu olmadığından dolayı, üzülerek 17'si beklendi.

Ertesi gün, 16 Eylül, akşama kadar gerekli olan her şey hazırlandı. Anam, güya babamdan gizlice, İstanbul'da harçlık yapmam için dört Türk Lirası ve iki beşlik verdi, bunları giysime dikti. Burgaz'a kadar at arabası ve İstanbul vapuru için Koyooğlu'nun verdiği üç altının ucundan kullanacaktım.

İstanbul'a Yola Çıkışım

Ertesi gün erkenden, daha tan yeri ağarmadan arabacı kapıya dayandı. Bagajımı arabaya koyan anam ve babam yaya olarak kasabanın dışına, eski bağlığa kadar bana refakat ettiler. Burada sağlığımı sıhhatimi korumam ve İstanbul'a varır varmaz mektup yazmam için tekrar tekrar nasihatte bulunuldu. Sonra ağlaştık, birçok defa beni öpüp kokladılar, eğitimde başarı niyazları ve sağlıkla hoşlukla yanlarına dönmem için ebeveyn hayır dualarını verdiler. Ben de ellerinden öperek onlardan af diledim ve paralanmış bir yürekle, hüngür hüngür ağlayarak arabaya bindim. Arabacı atları kırbaçladı ve tekerlekler bitmek bilmeyen ve Kocabalkan'ın eteklerini takip eden uzun yolda ilerlemeye başladı. Arabada avunmaz şekilde "Hoşça kal, dünyaya ilk göz açtığım ve ana baba sevgisi altında büyüdüğüm sevimli memleketim. Elveda, çocukluğumun bağları, tarlaları ve bahçeleri! Hoşça kalın, çocukluğumun en neşeli ve kahırsız günlerine şahit olan ormanlar ve dağlar! Sizi bir daha görebilecek miyim acaba?" diye mırıldanıyordum.

Aynı gün geç saatte, yorgun argın vaziyette Sliven'e [İslimye] vardık; ertesi sabah hareket ederek akşamüzeri Karnobat'a [Karınabad] ulaştık. Ertesi gün, 19 Eylül'de akşam erkenden Burgaz'a intikal ettik.

Burgaz'da

İstanbul vapurunun henüz Burgaz'a yanaşmamış olması beni umutsuzluğa sevk etti, çünkü İvan Naydenov'un mektubuna göre, ertesi gün İstanbul'da olmalıydım. Vapur acentesine giderek vapurun ne

zaman geleceğini öğrenmem söylendi. Yol arkadaşım, vapur acentesi sahibinin bir hemşerimiz olduğunu biliyormuş, beni onun yanına götürerek tanıştırdı. Ne yazık ki o, vapurun 21'i akşamı yanaşacağını ve ancak 22'si sabahı yolcuların payitahtta olacaklarını söyledi. Aman Tanrım! Zavallı ben ne yapacağımı bilemedim. Acente sahibi her halükârda İstanbul'a gitmemi salık verdi ve eğer Galatasaray'a yetişemezsem, Naydenov beni Bebek Fransız Kolejine yazdırırdı. Bu beni birazcık olsun teselli etti ve arkadaşımla vapuru beklemeye kaldık. İstanbul'a başka vapurun olmadığını da öğrendik.

Ertesi gün erkenden çıktığım deniz kıyısında boşuna engin ufku tarıyordum. Ara sıra uzakta bir şey beliriyor, ama çok geçmeden kayboluyordu. Acaba dalgalar arasında bir kaybolan, bir su yüzeyine çıkan yelken değil miydi bu? Bütün bunlar ruhumu meçhule sürüklüyordu; bu arada vapurdan iz bile yoktu. Ta öğleye doğru koyu mavi ufukta bir nokta belirdi, tecrübeli yolcular bunun vapur dumanı olduğunu anladılar. Yaklaşınca vapur çok net olarak belirginleşti, ben de arkadaşıma vapurun gelişini muştulamak üzere sevinçle hana koştum.

Bagajımız ve biletlerimizle bir kayığa binerek sakin denizde *Neptun* vapurunun merdivenine dayandık. Kayıkçı parasını aldıktan sonra yolcuların bagajla kayıktan çıkmalarını beklemek için vapurun ip merdivenine çıktı, kayığı da bir iple tutuyordu. Önden yol arkadaşım, ardından da ben çıktık. Merdivenin iplerine tutundum ve tam doğrulacağım sırada kayıkçı istemeden ayağıyla kayığı itince kayık biraz geri kaydı ve ben de ip merdivene sıkıca tutunmuş vaziyette belime kadar denize gömüldüm.

Kayıkçı arkadan koltuğumdan tutarak merdivene çekti ve ısınmam ve kurulanmam için yukarı güverteye, vapurun kazanlarına yakın bir yere çıkardı. Korku içinde ve sararmış solmuş vaziyette titremeye başladım, ancak bir saat sonra dilim çözüldü. İçmem için rakı karışımlı su verildi ve ancak ondan sonra kendime gelerek toparlandım. Ne ki çekilecek çilem varmış daha –akşamüzeri, vapurun denize açılmasıyla dalgalar vapuru sağa sola oynatmaya başlayınca deniz hastalığına yakalandım ve bütün gece, İstanbul'a varıncaya kadar istifrağ ettim.

İstanbul'a İntikalim

Memleketimden hareket ettikten sonra, Dobri Gançev telgrafla İvan Naydenov'a, hesap edildiği gibi, 20'si sabah İstanbul'da olacağımı bildirmiş; bu arada ayrıntılı bir mektup da göndermiş. O yüzden Naydenov 20'si sabahı Galata Köprüsü'ne gitmiş, ama burada Burgaz vapurunun 22'si sabahı demir atacağını öğrenmiş. O zaman Balkapan'da talebe adaylarının tıbbiyeye tam da 22'sinde götürüleceklerini öğrenmiş; benim vapurumun da 22'si sabahı yanaşacağını bildirmiş ve o gün kendisini beklemelerini rica etmiş. Hakikaten, o gün vapur İstanbul'a demir attı, yorgun argın ve bitkin vaziyette yol arkadaşımla vapurdan inerek köprüye çıktım; arkadaşım beni Balkapan'a götürecekti. Bu arada tesadüfen rastladığımız bir hemşerimiz işin rengini anlayınca, hemen Balkapan'a götürmesi için bagajımı yol arkadaşıma emanet etti, beni de elimden tuttuğu gibi doğruca on beş adayla birlikte Haliç'teki Kumbarahane'ye gitmek üzere köprünün iskelesine gelmiş olan cemaat önderlerine teslim etti. Pera'daki Galatasaray'ın yanmasından sonra tıbbiye Kumbarahane'ye taşınmıştı.

Balkapan Han

Galata-İstanbul köprüsü hattında, eski İstanbul tarafında ta Bizans döneminden kalma taş, tuğla ve horasan harcıyla inşa edilmiş devasa, kütlesel ve dörtgen iki katlı yapıların varlığı dikkat çekiyordu. Bunların her iki katında avluya bakan geniş koridorlar bulunuyordu; sokağa bakan tarafın üst katında ise sıra sıra 50-60 oda yer alıyordu. Anılan odalara koridordan bir kapıyla giriliyordu, üst katta koridorun üstünde gene bir o kadar sayıda ama daha küçük oda bulunuyordu; bu odalara, büyük odanın kapısına dayaklı merdivenle çıkılıyordu. Bütün odalar kurşun plakalarla örtülüydü. Odaların kapıları ve pencereleri, keza yapının tek dış kapısı büyük, ağır ve demirdendi. Alt katta sokak tarafında, üsttekinden daha büyük, oda sayısı kadar dükkân bulunuyordu.

Birbirinden 100-200 adım mesafede konumlu böyle on-on iki eski yapı bulunuyordu. Vakti zamanında bu yapılar ne amaçla kullanılmışlardı acaba? Olası düşman saldırısında ahalinin korunabileceği yerler olarak mı? Yoksa depo veya hapishane, ya da askeri kışla mıydılar? En azından ben bilmi-

yorum. Bildiğim o ki, şimdi bu yapılar, çeşitli ülkelerden gelmiş yabancı esnaf ve tüccarların günlük, aylık ve yıllık oda kiraladıkları hanlara çevrilmişler. Balkapan Han, Çorapçı Han, Boyacı Han, Papaz Han, Sümbül Han, Valide Han, Süleyman Paşa Han, Elçi Han vs. böyle yerlerdi. (Elçi Han adını şuradan alıyordu: II. Süleyman'dan II. Mahmud'a uzayan dönemde İstanbul'da hiçbir yabancı elçinin bu handan başka bir yerde kalmasına izin verilmiyormuş.)

Balkapan'ın adı da şuradan geliyordu: Bu hanın dükkânlarında ve avlusunda Kafkasyalı, Çerkez, Acem vs. tüccarlar devasa büyük fıçılarda satmak üzere Sibirya yağı, kemik iliği ve bal depoluyorlardı; bu yüzden de yaz günlerinde hanın civarı leş kokuyordu.

Hangi Bulgarların bu hanın sadece üst katını ne zaman kiraladıkları bilinmiyordu, ancak ilk kiracıların Sliven'den birkaç abacının ve Kalofer, Klisura ve Avratalan'dan kaytancıların olduğu anlatılıyordu; bunların ardından Bulgaristan'ın çeşitli yerleşimlerinden de tüccarlar gelmişler, öyle ki hanın üst katı tamamen Bulgarların eline geçmiş. Burada Hristo ve Nikola Tıpçileştov kardeşlerin, R. V. Mirkoviç'in, İvan Petrov'un, Nedyalko Brakalov'un, Hristo Paşalov'un, Kiro Popov'un, Komisiev Kardeşlerin, Stoyan Buynov'un, Hristo Hristov'un, Dimitır Dobroviç'in vs. yazıhaneleri bulunuyorlardı.

Çorapçı Han'ın üst katını Avratalanlı ve Otlukköylü Bulgarlar tutuyorlardı, Tırnovalılar Boyacı Han'a yerleşmişlerdi, Geşoğlu Kardeşlerin yazıhanesi Sümbül Han'da, Georgi Zolotoviç'in yazıhanesi Küçük Yeni Han'da, Gavrail Moravenov'un yazıhanesi de Kumru Han'da bulunuyordu. (Bu arada Avratalanlı, Klisuralı ve Otlukköylü Bulgarlar bütün öteki Bulgarlar arasında en tutumlular olarak biliniyorlardı. Daha çok para kazanmak, dolayısıyla eve daha çok para götürebilmek adına, "kimi işten, kimi dişten artar" ilkesine sıkı sıkıya bağlı kalıyorlarmış; demek ki yemekte de tutumlu olmak, pahalı yemekten uzak durmak gerekiyordu. O yüzden haftada bir veya iki defa et yemeye karar verdiklerinde, yemeğin daha lezzetli olması ama ucuza gelmesi için beş-altı kişi aralarında anlaşarak 100'er dirhem et alıyor ve tencereye atıyorlarmış.)

Gerek ticari ve dini, gerek siyasi açılardan gerekse de ihtilal bakımından Balkapan Han Bulgar hareketinin merkezi sayılıyordu. Milli

davamızla ilgili bütün planlar burada yapılıyordu. Dışarıdan gelen bütün aydınlarımız, tüccarlarımız, siyasetçilerimiz, hatta devrimcilerimiz burada buluşuyorlardı. Burası bütün Bulgar gençlerin –yazıhane sekreterleri, muhasip ve kâtiplerin, keza Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne, Robert Kolej, Bebek Katolik Koleji gibi çeşitli mekteplerden talebelerin yuvasıydı; o gençler ki kaynayan coşkuları ve vatanperverlikleri bütün Bulgaristan'a yayılıyor ve daha büyükçe şehirlerde hürriyet sevdasıyla yanıp tutuşan delikanlıların kalplerinde karşılık buluyordu.

Çorbacıların evlerine gittikleri ve ertesi sabah yazıhaneye gelmeyecekleri neredeyse her cumartesi akşamı, yukarıda anılan bütün gençler, hanın üst katında koridorda hora tepinerek ve Bulgar halk türküleri söyleyerek doyasıya eğleniyorlardı. Söylenen türküler arasında "Neredesin ey sadık halk sevgisi," "Şahlan, şahlan Balkanlı kahraman," "Bulgaristan, sevgili anam, sen daha uyuyacak mısın?", "Bulgar kahramanlar, yok mu bu gafletin bir sonu?" vs. bulunuyordu. Nihayet, Yunan Filiki Eterya (1821) örneğinde olduğu gibi, ihtilal hedefiyle oluşturulan Sadık Dostlar Cemiyetinin folluğu da Balkapan Han'dı ki bu cemiyetten başka yerde söz edeceğim.

Yukarıda andığım hususlardan dolayı Balkapan haklı şekilde bütün Bulgaristan'da biliniyordu, o yüzden de zaten bu ayrıntılı bilgileri hak etti.

Han demişken, güzel bir uygulamadan da söz edeyim. Hanın olmadığı her Türk köyünde, Türk olup olmadığına bakmadan gurbetçi insanların konaklatıldığı iki veya üç oda vardı. Geceyi daha rahat geçirmeleri için köylüler sırayla bunları ağırlıyor ve ellerinden geldiğince hizmet ediyorlardı, aynı şey yolcuların hayvanları için de geçerliydi. Hiç şüphe yok ki bu müthiş bir uygulamaydı, ancak bazen bu odalar çeşitli gerekçelerle cinayet işlenmesi için birer soyguncu yuvasına dönüşüyordu.

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne, 1836'da II. Mahmud zamanında açılmış. Islahatlarıyla ün yapan bu hükümdar, devlet idaresinin her bakımdan, ama özellikle de eğitim alanında iyileştirilmesi için önlemler almıştı. Bu amaç doğrultusunda o üç ana mektep –tıbbiye, askeriye ve bahriye– açtı. Tıbbiyeye fevkalade büyük önem vermesi, Fransa, İngiltere ve Almanya

gibi ülkelerden en kapsamlı şekilde ve bütün dallarıyla tıp tedrisatının müfredatını hazırlamaları için çok sayıda bilim adamı muallim hekim davet etmesinden anlaşılıyor. Bu seçkin âlim zümresi tıbbın, şarkta daha yaygın bir dil olan Fransızca olarak ve Paris Tıp Fakültesi müfredatıyla okutulması kararını almış. Padişah anılan zümrenin bütün kararlarını kabul ve tasdik etmiş, kendisi de yukarıda anılan devletlerden, özellikle de Fransa'dan, tıp alanındaki en iyi muallimlerini göndermesini, ayrıca tıp eğitimiyle ilgili bütün araç gereçleri temin etmesini istemiş.

Böylelikle, o yıllarda çok tanınan Hirtlı, Ritter, Fauvel, Edward, Mongeri, Barozzi, Vuçino, Maroan vs. gibi hekimlerden muazzam bir muallim kadrosu oluşturulmuş ve o zamanki Avrupa'nın neredeyse en iyisi olan bir müze düzenlenmiş. Çünkü çeşitli devletlerden satın alınan araç gereçler ve cihazlar hariç, o zamanın bütün büyük veya küçük devletleri, padişaha daha iyi bilimsel bir hediye sunma hususunda aralarında adeta yarışıyorlarmış. Zatıâlileri de, Pera'nın ortasında bulunan şahane Galata Sarayı'nı anılan mektebe bina olarak tahsis etmiş. Padişah iradesiyle buraya talebe olarak sadece ayrıcalıklı ailelerin oğulları kabul ediliyordu; bunlar arasında Rum, Ermeni, Ulah, Sırp asıllı talebeler vardı; Bulgar talebeler ise ancak 1858'den itibaren alınmaya başlandı.

Daha önce bir askeri tıbbiyenin Tıbhane adında bir çekirdek oluşumu varmış; iki yıl sonra Cerrahhane de açılmış. Bu mekteplerde dersleri o zamanın otacıları gibi Türk hekimler Türkçe yapıyorlarmış. Aralarından en bilgilisi olarak, tıbbı İtalya'da ve Fransa'da okuyan Şanizade [Mehmed Ataullah Efendi] kabul ediliyormuş; o, *Mir'atü'l-ebdan* başlığıyla Türkçe, insan vücudunun çeşitli kısımlarını çizimlerle tasvir eden bir anatomi atlası yayınlamış. İşte bu iki mektebi II. Mahmud 1836'da birleştirmiş. Ancak Türkçe ders kitaplarının eksikliğinden ve bilim dili olmayan Türkçenin elverişsizliği nedeniyle beklenen iyi sonuçlar alınamadığı ve bilim adamları ve hekimler yetiştirilemediğinden, adı geçen kudretli ıslahatçı hükümdar bilim uğruna milli haysiyetini feda etmiş. Ulemanın ve mollaların taassup içinde direnmelerine rağmen, Fransız, İngiliz, İtalyan ve Alman muallimlerin bütün tıbbı Fransızca okutmaları için bir hat (irade) yayınlamış.

Ne var ki ıslahatçı padişahın önüne başka fevkalade ciddi dini bir engel, başka bir direnç çıkmış –insan anatomisinin öğrenilmesi ve öğretilmesi için vücudun açılması ve yarılması yasağı. Şanizade'nin atlasındaki çizimlerin mutaassıp Müslümanlarda rahatsızlık ve memnuniyetsizlik yarattığına göre, okur, gâvurların Müslüman erkeklerin ve Müslüman kadınların kadavralarını parçalayıp keseceklerini öğrendiğinde Türk din adamlarının kopardıkları vaveylanın ve yağdırdıkları lanetin ölçüsünü göz önüne getirebilir. Çünkü sünnet cesedin sadece kesilmesine değil, ama insan simasının çoğaltılmasına, fotoğraflanmasına ve çizilmesine de katı yasak getiriyor. Sünnet, hiçbir zaman bir cesedin açılmasına izin vermiyor; vefat edenin, sahibi olmadığı en kıymetli taşı (inci) yuttuğunda bile. Bu yasak, hemen ölümden sonra ruhun bedenden ayrılmadığı ve meleklerin mevtaya mezarda yaptıkları sorgunun parçalanmış bir bedene yapılamayacağı inancına dayanıyormuş.

Ancak bütün bunlara rağmen, ıslahatçı dehası hiçbir mazeret kabul etmeyen, 1826'da Atmeydanı'nda yeniçerileri ve Bektaşi dervişleri kırdırma gibi devasa bir cesaret örneği sergileyen II. Mahmud durmamış ve aynı yıl Şanizade'nin anatomisinin ve anatomi atlasının ders kitabı olarak okutulmalarını yasaklamak şöyle dursun, ama resmi matbaada basılmasını ve birleşmelerinden önce her iki tıbbiyede de ders kitabı olarak okutulmalarını emretmiş.

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhânede Bulgar Talebeler

1858'de Nikola Tıpçileştov Filibe'den bir tanıdığının oğlunu Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâneye aldırmak amacıyla, bir arzuhalle zamanın Harbiye Nazırı Rıza Paşa'dan oğlanın anılan mektebe kabulü için emirlerini rica ediyormuş. Yolda ona yetişen Nedyalko Brakalov arzuhalle ilgilenince, Tıpçileştov da niyetini söylemiş. Brakalov itiraz ederek, "Hayır, öyle yapmayalım. Paşalar arasında senin tanıdıkların var; sadrazama bir arzuhal yaz ve mühürdarı olan Mustafa Bey vasıtasıyla gönder; Rum, Sırp ve Ulah talebelerin okuduğu adı geçen mektebe bir değil, ama 15-20 Bulgar oğlanın kabul edilmesini talep et" tavsiyesinde bulunmuş.

Bu fikir Tıpçileştov'un aklına yatsa da, Babıâli'nin bunu kabul etmesini imkânsız olarak görüyormuş, çünkü daha önceden aynı amaçla verilen

kolektif[12] arzuhal reddedilmiş. "Denemekte fayda var" diyerek o arzuhali kaleme almış ve Mustafa Bey'in referansıyla Sadrazam Reşid Paşa'ya arz etmiş. Sadrazam da arzuhali, o zamanlar ilk defa oluşturulan Tanzimat Dairesine havale etmiş. Bir-iki ay sonra Nikola Tıpçileştov Mustafa Bey vasıtasıyla bu dairede de arzuhalin, en çok da Rum olan iki üyenin keskin muhalefetiyle karşılaştığını, bütün öteki üyelerin ise arzuhalde dile getirilen talepte kanunlara aykırı hiçbir şey görmediklerini öğrenmiş.

Ancak anılan dairede görev yapanlar "Bulgar milleti" ifadesinin ne anlama geldiğini bir türlü anlayamamışlar. Bunun üzerine Tıpçileştov Şarköy'e (Pirot)[13] Mustafa Bey için güzel bir seccade, başkana da güzel bir kilim sipariş etmiş ve bunları, yanında bir fıçı Sibirya yağıyla konaklarına göndermiş. Hediyelerin gönderilmesinden birkaç gün sonra başkan Tıpçileştov'u huzuruna çağırarak şu "Bulgar milleti" ifadesinin ne anlama geldiğini sormuş.

"Bu, Urum milleti demek değil mi?"

"Hayır, efendim, Bulgar milleti Rum milletinden tamamen farklı. Kendi dili ve yazısı olan Bulgar milleti, Rumeli'nin büyük kısmında ikamet eder –Niş, Vidin, Sofya, Üsküp, Filibe, Tırnova, Rusçuk, İslimye, Tulça vs. ki ben kendim de Filibe Sancağı dahilindeki Kalofer Kasabası'ndan bir Bulgarım" diye eklemiş Tıpçileştov.

"Öyle mi? Haydi git, işin hallolacak" demiş başkan.

Mutluluktan içi içine sığmayan Nikola Tıpçileştov Balkapan Han'a dönmüş ve olup biteni geri kalan Bulgar ileri gelenlerine anlatmış. Bundan cesaret alan Bulgar ileri gelenler kendi çaplarında eyleme geçmiş ve herkes başlatılan davanın ne sonuç vereceğini sabırsızlıkla beklemeye başlamış. Bu arada Tıpçileştov da Mustafa Bey'e rahat vermiyor ve ara sıra herhangi bir hediyeyle kendini hatırlatıyormuş.

1858'in eylül ayı başlarında Mustafa Bey Nikola Tıpçileştov'a müjdeyi getirmiş; Bulgar milleti lehine bir mazbatanın imzalanarak irade çıka-

12 Daha Mayıs 1858'de Gavrail Krısteviç'in ısrarıyla Dr. Zahariy Strumski, Dimitır Geşooğlu ve Kostadin Raynov, sekiz-dokuz yıl önce kurulan Bulgar Ruhani Cemaati adına Abdülmecid'e bir arzuhal sunmuşlar; bu arada arzuhalle Galatasaray Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'ye Bulgar talebelerin de alınması isteniyormuş, ancak talep yerine getirilmemiş –y.n.

13 Kasabanın parantez içindeki Bulgarca adını yazar kendi veriyor –ç.n.

rılması için Abdülmecid'e gönderildiğini muştulamış. Anılan irade hakikaten gecikmemiş, aynı ayın onunda çıkarak hususi bir memurla Bulgar ileri gelenlerine iletilmiş. Babıâli, Harbiye Nazırı Rıza Paşa'ya Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâneye on beş Bulgar oğlanın kabul edilmesi için talimat vermiş ve bu sefer talimat adrese ulaşmış.

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâneye ilk defa Bulgar oğlanların alınacak olmasından çok, bir padişah iradesinde "Bulgar milleti" ifadesinin geçmesinden dolayı sevinçten havalara uçan Bulgar ileri gelenler, aceleyle İstanbul'da bulunan Bulgar çocuklarından münasip olanları bu mektep için seçmiş, hatta dışarıdan da gereğinden fazlası çağrılmış. Bendeniz dışarıdan çağrılanlar arasındaydım. İstanbul'da arkadaşlarımı bir araya toplanmış vaziyette buldum ve yukarıda adı geçen çorbacıların öncülüğünde öteki arkadaşlarımla birlikte mektebin yolunu tuttuk. Ancak burada da bizi, milletimizin azılı hasımları olan Rumların haince kandırmacası bekliyordu.

Şunu belirtmekte yarar var ki daha sekiz-on yıl önce anılan mektebe nüfuzlu paşalar sayesinde altı Bulgar talebe kabul edilmiş, ancak bunlar kayıtlara hep Rum milleti mensupları olarak geçmişler. (...)

Padişah emri Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâneye ulaşınca, mektebin nazırı, Bulgar ileri gelenlerinin teklif ettiği 25 Bulgar oğlandan 15'ini seçmek üzere bir kabul heyeti oluşturarak heyetin önüne çıkılacağı günü de belirlemiş.

Rum Hilebazlığı

Mektepteki muallimler arasında üç Rum da vardı; bunlar Stefan Karateodori, Arhigenis Sarandi ve Mavrogeni olup her üçü de Fener Rum Patrikliğinin güçlü dayanakları ve karma Patriklik Konseyi üyeleriydi. Bu Bulgar hasımları önceleri patriğin bilgisi olmadan okula Bulgar adı taşıyan talebe alınacağına ihtimal vermemişler, ancak hakikati öğrendikten ve heyet kurulmasıyla ilgili padişah iradesinin gerçek olduğuna kanaat getirdikten sonra, derhal patrikliğe koşarak iradenin iptali için Babıâli nezdinde enerjik girişimlerde bulunulmasını teklif etmişler. Bu yol denenmiş, ancak Babıâli, padişah iradesinin iade edilmediği gerekçesiyle patriğin talebini kabul etmemiş. (...) Rumlar; üç Fransız, bir Katolik Ermeni ve bir Türk (nazır muavini) muallimden oluşan ve aynı zamanda meslektaşları olan kabul heyeti üye-

leri önünde etkilerini kullanarak kabiliyet açısından uygun olan 15 Bulgar çocuktan dördünü fiziki açıdan yetersiz buldurdular ve elettiler. Elenenler arasında bendeniz de bulunuyordum. Böylelikle Rumlar hiç değilse dört yer boşalttılar ve ısrarla nazırdan bu boş yerleri dört Rum yandaşıyla doldurmasını talep ettiler.

Rumların bu akla ziyan arsız hareketinden zıvanadan çıkan Bulgar ileri gelenler yapılan bu haksızlığa karşı gene nazıra gitti. Nazır da yukarıdan böyle bir talimat aldığını söylemiş. Bunun üzerine Bulgar ileri gelenler hiç değilse, çok yaşlı ve saf bir Rum olan Yanko Petmezas'ın elenmesini ve yerine bendenizin alınmamı rica etmişler, çünkü bedensel zayıflığımın denize düşmemden, deniz tutmasından ve önceki gece sabaha kadar istifrağ etmemden kaynaklandığını söylemişler. Nazır bu gerekçeleri kabul ederek talebi yerine getirmiş. (...)

Kayıt yapıldıktan sonra nazır, bütün gerekli eşyaları mektebe taşımak üzere üç gün izin verdi. Mektepte yatılı kalacak, haftada sadece bir gün, cumartesi akşam dışarı çıkabilecek ve ertesi gün pazar akşamı dönecektik.

Stefan Karateodori

Stefan Karateodori ve kuzeni Konstantin Karateodori Edirne'de dünyaya geliyorlar; bunların dedeleri 1798'den sonra Avratalan'dan göç eden Bulgarlar. Her iki Karateodori de Bulgarlardan ve Bulgarlığa ait her şeyden nefret ediyorlardı. Stefan, II. Mahmud'un ve oğlu Abdülmecid'in hekimiydi; aynı zamanda Fener Rum Patrikliği sivil konseyinin en etkili üyesiydi. Konstantin ise, Hüsrev Paşa, Reşid Paşa ve Kıbrıslı Mehmed Paşa gibi ünlü paşaların özel hekimiydi. Soyumuzdan gelen bu iki dönmenin yüksek mevkileri, kilise haklarımızın reddi, kilise meselesi görüşmelerinin savsaklanması, piskoposlarımızın sürgün edilmesi ve nihayet skizmanın[14] ilan edilmesi gibi hususlarda Fener Rum Patrikliğini fevkalade cesaretlendiriyordu. Ne yazık ki her ikisi de tıbbiyede muallimlerdi; birincisi botanik, ikincisi de cerrahi muallimiydi; dolayısıyla tıbbiyedeki Bulgar talebelerin bunlardan korkmaları ve çekinmeleri için bin bir neden vardı. (...)

14 İstanbul Ortodoks Patrikhanesinin, bağımsız kilise isteyen Bulgarları "skizma/ayrılıkçılık" suçlamasıyla Ortodoks Patrikliğinden resmen çıkarması –ed.n.

İkinci Dönem

MEKTEB-İ TIBBİYE-İ ŞÂHÂNE'DEKİ TALEBELİĞİM

1858

İdadi Birde Talebeliğim

Nazırın idadi[1] dersleri için tayin ettiği imtihan heyeti beni idadi dörtten başlamaya yeterli bulsa da Arapça gramer bilmediğimden idadi birde bıraktı. İmtihan heyeti öteki talebelerin idadi ikide, üçte ve sonuncu sınıf olan dörtte başlamalarını uygun buldu, çünkü bazı talebeler Fransızca biliyor, ama Türkçe bilmiyorlardı; başkaları Türkçe biliyor, ama Fransızca bilmiyorlardı, bazıları ise idadi derslerinden bihaberdi. Bu sonuçtan memnun değildim ve idadi birden başlamam gerektiğinden dolayı kendimi mağdur hissediyordum, çünkü idadi dersleri imtihanında sorulara fevkalade iyi cevaplar vermiştim. Ancak Arapça gramer zorunlu ders olduğundan boyun eğdim ve durumu kabullenerek kendimi şöyle teselli ettim: Tekrar etme yoluyla dersleri daha iyi öğrenecektim, üstelik Fransızca idadi derslerini de; Arapçayı da öğrenecektim; milli davamızı takip etmek için de zamanım olacaktı. (...)

Bulgar Dava Adamlarıyla Tanışmam

Aziz Dimitır Yortusunda Bulgar müminler, geçenlerde ısrarları üzerine patriğin yeni tayin ettiği ilk Bulgar piskoposunu görmek ve dinlemek üzere kiliseye akın etmişlerdi. Bu vesileyle Bulgar kanaat önderlerini, İstanbul Bulgar Ruhani Cemaati üyelerini, Balkapan tüccarlarını, Ambar esnafını görme imkânım, bazılarıyla da tanışma fırsatım oldu. Ayinden sonra bazı Bulgarlar Kevgir'e[2] piskoposun yanına geçtiler, başkaları da kilisenin üstündeki odalara girdiler. Konuşmalar, Babıâli'nin talimatı

1 Osmanlı eğitim sisteminde yüksekokullara öğrenci yetiştiren orta dereceli okul –ed.n.

2 Osmanlı belgelerinde papaz evi olarak geçen ve bugün Demir Kilise'nin tam karşısında bulunan kagir yapının inşasındaki amaç Bulgar hacılara konaklayabilecekleri bir yer, ayrıca bir kültür ve eğitim kurumu oluşturmaktı –ç.n.

üzerine Türk devleti sınırları içinde bulunan Ortodoks kiliselerin idaresine yönelik bir tüzüğün düzenlenmesi için birkaç gün önce patriklikte toplanan Rum Millet Meclisi üzerineydi. Bu toplantıya sadece dört Bulgar temsilci –Tırnova, Sofya, Filibe ve Vidin için birer kişi– katılıyormuş, keza toplantıda Babıâli temsilcisi olarak Knez[3] Stefan Bogoridi de yer alıyormuş. Gördüğüm bu ilgi, birliktelik, öz güven, kısaca bu vatanperverlik tezahürüne hayran kaldım; milli hislerin fışkırmasından dolayı içten sevindim.

Ambar

Atmeydanı civarında bulunan üç-dört devasa, eski kâgir bina bu adla biliniyordu; bunlara büyük Süleyman Paşa Hanı da dahil ediliyordu. Binalarda, Tanzimat'ın (Hatt-ı Şerif) ilanından sonra, İslimye, Kazan, Karlova, Kalofer (en çok), Avratalan, Kazanlık (gayet az), Klisura, Acar, Eski Zağra, Sopot [Akça Kilise] gibi yerleşimlerden, bin dikiş atma karşılığında bir para kazanmaya gelen Bulgar abacılar kalıyorlardı. Çorapçı Han, Sümbül Han vb. dahil edildiğinde, abacıların sayısı 500'ü buluyordu.

Abacılar neredeyse bütün padişah ordusunun kıyafetini biçiyor ve dikiyorlardı. Abacı ustabaşıları nüfuzlu paşalarla, Harbiye Nazırı Rıza Paşa'yla ve kaptanıderya paşayla yakından tanışıyorlardı. Yortu günü temiz giyinmiş, on-on beş kişilik gruplar halinde şehre çıkıyorlardı; Bulgar giysileriyle ahali üzerinde hoş bir izlenim yaratıyor ve dikkat çekiyorlardı. Kilise meselemizin başlangıcında, keza daha sonra meselemiz zirve yaptığında, Ambar'daki abacılar, Galata'daki ve Unkapanı'ndaki abacı ve tütüncü soydaşlarıyla birlikte, daha aydın ve uyanık yaşlı ve genç Bulgarlar tarafından kışkırtılarak ve ustabaşıların aracılığıyla nüfuzlu paşaların himayesine sığınarak, devasa bir kalabalık teşkil ediyorlar, hedefe ulaşmak için padişaha arzuhaller sunuyorlardı.

Arzuhal padişaha şu şekilde veriliyordu: Bulgar Ruhani Cemaati, ustabaşıları olan İvan Spasov'u (Kalofer'den), İvan Bozveliev'i (Kazanlık'tan) ve Nikola Sapunov'u (Gabrova'dan) çağırıyordu ve bunlara, cuma selamlığına gittiği sırada padişaha sunmaları için Türkçe hazırlanmış bir arzuhal veriyordu. Ustalardan, kalfalardan ve çıraklardan oluşan esnaf iki-üç bin kişiyi buluyordu; anılan gün ve saatte, padişahın geçeceği geniş ve açık bir

3 Slav ülkelerinde dük veya prens karşılığı olarak kullanılan bir unvan –ed.n.

yere giderek iki veya üç sıra halinde diziliyorlardı; hazırladıkları sopanın ucuna arzuhali asıyorlar ve padişah belirince sopayı kaldırıyorlardı, kendileri ise ellerini dizlerine dayayarak eğiliyorlardı. Padişah yaverini arzuhali almaya gönderiyordu ve arzuhal padişahın gözü önünde özel bir çantaya konuyordu; ardından da esnaf oradan ayrılıyordu.

İstanbul Bulgar Ruhani Cemaati

Aynaroz Hilendar Manastırı'nda rahip olan Kazan doğumlu Neofit Bozveli[4] 1838'de İstanbul'a yerleşmiş. Burada, çeşitli katmanlardan Bulgar esnafın, özellikle de Ambar'daki abacıların arasında verdiği vaazlarla cemaatin kalbi haline gelmiş. Bunlara İstanbul'da bir Bulgar Kilisesinin inşa edilmesini, bu kiliseye Bulgar asıllı piskoposların tayin edilmelerini ve Bulgar ağırlıklı dini bölgelere Bulgar piskoposların gönderilmeleri şartını telkin ediyormuş. Bu cesaretli çıkışlarından dolayı Fener Rum Patrikliği Neofit Bozveli'yi Aynaroz'a sürgün etmiş. İstanbul, Tırnova, Ziştovi, Gabrova vs. gibi yerlerden Sadrazam Reşid Paşa'ya[5] ve patriğe yapılan ve hariciye nezaretinde kıdemli bir memur ve patriklik kapı kethüdası olan Bulgar Vasilaki Velikov'un (Turkovasilaki) desteklediği çok sayıdaki arzuhaller sonucunda bir yıl, iki-üç ay sonra patrik, çilekeş ruhaninin İstanbul'a dönmesine izin vermiş.

Neofit İstanbul'a dönünce Aynaroz manastırları temsilcisi, Hilendar Manastırı Rahibi İlarion Stoyanov Mihaylovski'yle (daha sonra Makariopolski) buluşmuş. Birbiriyle uyuşan ve kaynaşan bu iki ruhani, İstanbul'da yaşayan ve hepsi Kazan doğumlu olan Gavrail Krısteviç, Georgi Rakovski, İvan Granitski gibi aydın ve vatanperver Bulgarları da ikna etme hususunda anlaşmışlar; anılan kişilerle İstanbul'da bir Bulgar merkezinin oluşturulması için görüş alışverişinde bulunmak istiyorlarmış. Bu amaçla Dr. Zahariy Strumski, Aleksandır Ekzarh ve İstanbul'a yeni gelen kalburüstü Bulgar tüccarlarından Georgi Zolotoviç, Geşoğlu Kardeşler, Tıpçileştov Kardeşler,

4 Ünlü yeniçeri soyguncusu Boz Veli'den mülhem bu takma ad, 'tekin durmayan' anlamında kullanılıyor –y.n.

5 Koca Mustafa Reşid Paşa veya Mustafa Reşid Paşa (1800-1858). Sultan Abdülmecid döneminde yedi yıl sadrazamlık yaptı. Ayrıca dört kez hariciye nazırlığı, Edirne valiliği, Paris ve Londra elçiliği görevlerinde bulundu. 3 Kasım 1839 Gülhane Parkı'nda Tanzimat Fermanı'nı okuyarak ilân etti. 1853'te Kırım Savaşı patlak verdiği sırada Hariciye Nazırlığı görevindeydi –ed.n.

Dimitır Toşkoviç, Gavrail Moravenov vs. gibi Bulgarları ikna ederek yanlarına çekmişler. Kendilerini seçen esnafın da desteğiyle, yukarıda adı geçenler, Babıâli'ye ve patrikliğe aşağıdaki talepleri içeren bir mahzar[6] sunmaları hususunda Neofit Bozveli'yi ve İlarion Mihaylovski'yi vekil kılmışlar:

1. Bulgar topraklarına Bulgar doğumlu piskoposlar tayin edilsinler;
2. Piskoposları ahali seçsin ve patrik tayin etsin;
3. Piskoposlara maaş bağlansın;
4. Patrikliğin bunca milyonluk borcunun nasıl oluştuğu araştırılsın ve hangi dini bölgeler için harcandıysa, borcu sadece o dini bölgeler ödesin;
5. İleride, dini bölgelerin bilgisi olmadan, patrikliğin borçlanma hakkı ve yetkisi olmasın;
6. Bulgar dini bölgelerinden, Bulgar asıllı üç ruhani meclis üyesi seçilsin;
7. Babıâli dört Bulgarı kapı kethüdası tayin etsin; Osmanlı tebaası Bulgarların her ne konuda olursa olsun şikâyetleri ve arzuhalleri bunlara verilsin ve Rum Patrikliği aradan çıkartılarak bu Bulgarlar vasıtasıyla hükümetin kanunları ve düzenlemeleri duyurulsun.

O yıllarda İstanbul'da, başta Çaykovski (Sadık Paşa)[7] ve M. Draşki (Ata Bey) olmak üzere Türk hizmetinde bazı Leh mülteciler de bulunuyordu; bunlar mühtedi ve dönme de olsalar, Cizvitler bunlara önde gelen gerek ruhani, gerek sivil Bulgarları Katoliklik tarafına çekme fikrini aşılamışlar. Bu amaçla Leh mülteciler dava adamlarımıza yakınlaşıyor ve kendilerine Babıâli nezdinde kolaylık sağlama ve himaye vaadinde bulunuyorlarmış. Bundan dolayı da Neofit Bozveli birkaç günlüğüne San Benedetto Manastırı'nda saklanmış.

6 Çok imzalı dilekçe anlamındaki bu kelime metinde Türkçe geçiyor parantez içinde Bulgarca açıklaması yapılıyor –ç.n.

7 Michal Czajkowski veya Mehmed Sadık Paşa (1804-1886). Bir Polonya siyasi sürgünü olarak 1841'de Osmanlı Devleti'ne geldi. Prens Adam Czartoryski temsilcisi sıfatıyla Boğaziçi yakınında bir Polonya köyü kurulmasıyla ilgili müzakerelerde bulundu. Adampol adı verilen (sonradan Polonezköy adını alacaktır) köye Polonyalı sığınmacılar yerleştirildi. Rusya'nın baskıları sonucunda sınır dışı edilme tehlikesiyle karşılaşınca Osmanlı Devleti'nde kalmaya karar verip 1850'de Müslümanlığı kabul ederek Mehmed Sadık adını aldı. Daha sonra paşa rütbesine yükseltilerek Kırım Savaşı sırasında Osmanlı ordusunda Kazak birliklerini kurdu –ed.n.

Patriklik de Babıâli'deki Rum memurlar ve kendi hafiyeleri vasıtasıyla Bulgar dava adamlarının Lehlerle ilişkilerinden haberdar olunca bunu anında Rus Sefiri Titov'a uçurmuş ve patriklik içinde huzuru bozan bu iki şahsı sürgün etmesi için Babıâli nezdinde aracılık etmesini istemiş. Öte taraftan da iftiralara boğduğu bu insanları devlete ve kiliseye karşı fesatçılar olarak göstermiş. Böylece, Titov'un Babıâli nezdindeki aracılığıyla, Babıâli patriğin talebini kabul ederek 1846'da her ikisini Aynaroz'a sürmüş; burada iki yıl süren manevi çile, işkence ve acılardan sonra Neofit hapishanede hayata veda etmiş.

Neofit'in vefatından sonra İlarion İstanbul ve Odesa'daki yakın dostlarına ve aralarında Knez Stefan Bogoridi'nin de olduğu tanıdık nüfuzlu şahıslara mektuplar yazarak İstanbul'a dönebilmesi için girişimde bulunmalarını rica etmiş. (...)

İlarion'un serbest bırakılması için yapılan girişimlerin, özellikle de Bogoridi'nin çabalarının işe yaradığı görülüyor. Bogoridi, Babıâli'nin Gavrail Kısteviç'i manastırlar arasındaki bir münakaşayı tatlıya bağlamak üzere Aynaroz'a göndereceğini öğrenince Babıâli'den Kısteviç'in, İlarion'u serbest bıraktıracak ve İstanbul'a dönüşünü sağlayacak bir emirnameyle donatılmasını ısrarla istemiş.

Kısteviç Aynaroz'a gitmiş, ancak Hilendar Manastırı rahipleri İlarion'u görmesine bile izin vermemiş, çünkü patrikten de emir getirmesi gerekiyormuş. Kısteviç'in bütün ikna çabalarına ve Babıâli'nin emirnamesini de göstermesine rağmen, rahipler Nuh diyor, peygamber demiyormuş. Kısteviç bunun üzerine Selanik'e dönerek paşadan birkaç zaptiye istemiş ve bunların yardımıyla İlarion'u rahiplerin elinden alıp 1849'da sağ salim İstanbul'a getirmiş.

İlarion'un dönmesiyle bir Bulgar piskopos yönetimindeki Bulgar Kilisesinin inşası düşüncesi daha büyük coşkuyla yeniden gündeme gelmiş. O vakte kadar Bulgarlar Babıâli ve patriklik nezdinde sadece Bulgar muteberanı[8] olarak hareket ediyorlarmış. Ancak 1847'de Bulgar kilisesi inşası için çıkarılan ve ilk defa "Bulgar" ve "Bulgar milleti" ifadeleri geçen fermandan itibaren artık Bulgar Ruhani Cemaati adına hareket etmeye

8 Metinde bu kelime Türkçe geçiyor.

başlamışlar. (Hatt-ı Hümayunun ilanına kadar, Türk hâkimiyetindeki Ortodoks Hıristiyanlar tek bir dini cemaat olarak kabul ediliyordu ve bu cemaatin başında da Bulgarların azılı hasmı olan Rumlar bulunuyordu. Bu nedenle Bulgarlar daima Türklerin resmen tanıyacağı bir ruhani cemaat oluşturmaya çalışmışlardı.) Merkezi Fener'deki Bulgar Kilisesi karşısındaki Kevgir'de bulunan Bulgar Ruhani Cemaati, 1851'de, Gavrail Kristeviç, Dr. Zahariy Strumski, Dimitır Geşoğlu, Hristo Tıpçileştov, Nikola Tıpçileştov, Hristo Arnaudov, Evstrati Geşoğlu ve Georgi Rakovski'den oluşuyormuş.

1858'in ortalarına doğru ise bu cemaate İlarion Makariopolski, Nikola Sapunov ve Hristo Karaminkov da dahil olmuşlar. (...) Cemaat her cuma günü İlarion'un başkanlığında toplanıyordu ve millete, kiliseye ve mektebe ait sıradan işlerin gözden geçirilmesi dışında, sözgelimi karşılıklı ticari talepler için veya bir Ermeni kadının bir Bulgar erkekten hamile kalması gibi bazı adli anlaşmazlıkların çözümünü vazife edinmişti.

Cemaatin, millet yararına aldığı en önemli karar İstanbul'da, Bulgarların ibadetlerini yapacakları, buluşacakları ve tanışacakları bir Bulgar kilisesinin inşa edilmesiydi. Bu mabedin yerinin belirlenmesi ve inşası konusunda birçok şeyler konuşuldu ve yazıldı, ancak bunlar hep taraflı ve ünlü kişilerin görüşleri doğrultusundaydı. Notlarım arasında, 1861'de mütevelli ve cemaat üyesi olan iki dava adamından (bunlar Çamurluova'dan Konstantin Raynov ve Gabrova'dan Nikola Sapunov) derlenen şu iki bilgi yer alıyor: Raynov'a göre, Kazanlı Stefanaki Bey Bogoridi, Fener'deki evini, üzerindeki odalarla ve müştemilatla beraber Sveti Stefan Bulgar Kilisesi'nin inşası için İstanbul Bulgar cemaatine hediye etmiş. Daha önceden bu ev, Ştibiyanlı adında peştamalcıbaşı olan zengin bir Yahudiye aitmiş; yani anılan Yahudi sarayın bütün giysilerini tedarik ediyormuş. Ne ki II. Mahmud tedarikçinin hırsızlık yaptığını ortaya çıkarınca bütün malvarlığına ve evine el koymuş, kendisini de denize attırmış. Daha sonra evi Stefanaki Bey'e hediye etmiş. Dört yıl sonra II. Mahmud, denizden gittiği Eyüp Camisi'nden karayoluyla dönerken, Balat'ta bu evin yanından geçmiş, burada kendisini Stefanaki Bey karşılamış. Padişah, evin çok eski olduğunu görünce Stefanaki Bey'e, Arnavutköy'de yeni bir ev yaptırması için yer ve para tahsis etmiş.

Galatalı birkaç Bulgar abacı ve tütüncü, Unkapanı'nda bir Yahudiye ait büyük bir evi Bulgar kilisesi inşa etmek üzere 40 bini peşin, kalanı da taksitler halinde faiziyle ödenmek üzere toplam 300 bin kuruşa satın almak istemişler. Bunun için de, Rusya'ya Bulgarlar adına dini kitap almak üzere yardım toplamaya giden Aleksandır Ekzarh'a, toplanan paranın bir kısmını kendilerine vermesi için başvurmuşlar. O da, eğer Babıâli ve patriklik nezdinde Bulgarları temsil etmek üzere vekil kılınırsa, 10 bin kuruş verebileceğini, geri kalan parayı ise, pamuk elleri cebe atmak suretiyle kendi aralarında toplamalarını söylemiş. Bu alaylı teklif esnafı kızdırmış, bunları Stefanaki Bey'e söylemişler ve o da, kilisenin Sveti (Aziz) Stefan'a ithaf edilmesi şartıyla evini hibe etmiş.

İkinci tanık Nikola Sapunov'un anlattığına göre, (...) zamanın patriği Antimos Kutalianos, Bulgarlara Galata'dan, Psamatya'dan [Samatya] veya başka bir yerden bir Rum kilisesinin kendilerine tahsis edilmesini isteyecekleri yerde, kilise inşası için yer almalarını telkin ediyormuş. Hatta bu amaç için İstanbul'da yaşayan bütün Bulgarlara en merkezi olan Unkapanı'nda, bir Yahudi evi yanında, çok geniş ve kelepir bir arazi tavsiye etmiş, ayrıca yakın zamanda kilisenin inşası için ferman çıkartabileceği vaadinde bulunmuş.

Bu durumda tuhaf olan şu: Nasıl olur da bu Rum patrik Bulgarlara karşı, hem de böyle bir amaç için bu denli yapıcı ve bu denli iyiniyetli davranır? Nasıl olur da Bulgarların onlardan kilise hakları kopartma mücadelesinin başladığı bir zamanda yardım etmeye eğilimli olur? Görülüyor ki, İstanbul Bulgarlarının ısrarı, özellikle de Sadrazam Reşid Paşa'nın çok iyi tanıdığı Arhimandrit [yüksek ruhban] İlarion'un arzuhalleri ve mahzarları sayesinde, Babıâli, Bulgarların İstanbul'da kendileri için bir kilise açılması taleplerini yerine getirmesi için patrikliğe baskı uygulamış.

Bunun dışında patrik Antimos, Stefanaki Bey'in Fener'deki evini Bulgar Kilisesi inşası için Bulgarlara hibe etmeye niyeti olduğunu duymuş veya hissetmiş olmalı ki, Bulgarların merkezini Fener'den uzaklaştırmak istemiş; başka deyişle, Fener'de bulunan patrikliğin burnu dibinde bir Bulgar kilisesi inşa edilmesini istememiş. Patriğin bu iyi niyeti Bulgarları ziyadesiyle umutlandırmış ve onlar artık yerin satın alınması için parayı

denkleştirme derdine düşmüşler, ancak Aleksandır Ekzarh halk adına toplanan paradan zırnık vermiyormuş. Esnaf ve tüccarlar para işini çözmek için toplansalar da kimsenin eli cebine gitmiyormuş.

Stefanaki Bey, Bulgarların parayı denkleştiremediklerini öğrenince, Fener'deki evini kilise inşası için hibe ettiğini söylemiş. Ancak aralarında Rakovski'nin de bulunduğu bazı Bulgarlar, buna karşı gelerek Fener'e kilise inşa edilmesini istemediklerini söylemişler. Gel gör ki para alınacak yer de olmadığından, hibenin kabulüne ve şimdilik kilisenin evin alt katına yapılmasına, karşısına da, sokağın öteki tarafına, sur dibine, kilise görevlilerinin kalacakları üç katlı bir metoh inşa edilmesinde karar kılınmış.

Böyle de olmuş. Aleksandır Ekzarh, Georgi Zolotoviç, Dimitır Geşoğlu, İvan Bozveliev, Nikola Sapunov, Tıpçileştov Kardeşler, Gavrail Moravenov ve Stefan Bogoridi'nin adamı Tomaki'den oluşan bir mütevelli heyeti oluşturulmuş. Bağış yoluyla epeyce para toplanınca, Bogoridi'nin de 40 bin kuruşluk desteğiyle kilise yapılmış ve yapı 9 Ekim 1849'da Knez Stefan Bogoridi'nin ve patriğin gönderdiği iki Rum piskoposun katılımıyla kutsanmış. Ayini düzenleyen piskoposa Onufriy Slavca eşlik etmiş.

İstanbul Bulgar Ruhani Cemaatinin ikinci önemli ve millet için hayırlı kararı, patriklikten, İstanbul'daki Bulgar Kilisesine, Bulgar asıllı bir piskopos tayininin talep edilmesi olmuş. (...) Bulgarlar piskopos olarak Arhimandrit İlarion Mihaylovski'nin tayininde ısrar ederek Stefanaki Bey'den yardım talebinde bulunmuşlar, o da patriklik nezdinde ağırlığını koyunca bu iş olmuş.

Cemaatin üçüncü önemli kararı ise, Gavrail Krısteviç'in teklifi üzerine, Babıâli'den, Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâneye Bulgar talebelerin kabul edilmesini istemek olmuş, çünkü anılan mektebe imparatorluk unsuru bütün öteki milletlerden talebe alınıyormuş. Bu karar Mayıs 1858'de alınsa da, Babıâli'de görevli nüfuzlu Rumların engellemesiyle olumlu sonuç elde edilememiş. O zaman cemaat, meselenin çözüme kavuşması için bizzat Abdülmecid'e bir arzuhal sunulması kararını almış, bunun takibiyle de Nikola Tıpçileştov'u görevlendirmiş.

Cemaatin dördüncü kararı, İstanbul'da, Bulgar Kilisesi bünyesinde bir lise mektebinin açılması olmuş; bu liseye İstanbul'dan olduğu

gibi, çeşitli vilayetlerden de Bulgar talebelerin kabul edilmesi düşünülüyormuş.

İstanbul Bulgar Ruhani Cemaati, Babıâli nezdinde olduğu gibi, Bulgaristan'daki Bulgar cemaatleri arasında da kendini kabul ettirdi; Babıâli'ye ve patrikliğe daha yakın olması nedeniyle bunlar arasında öncü oldu; üyeleri de çoğuyla tanıştıkları nazır ve öteki paşaların huzuruna daha sık çıkabiliyorlardı. İstanbul Bulgar Ruhani Cemaati siyasi ve manevi alandaki cesur çıkışlarıyla, Bulgarların çeşitli –dini veya dünyevi– ihtiyaçlarını karşılamak üzere Babıâli ile onlar arasında aracı oldu. Milletimiz için birçok hayırlı iş için doğrudan padişaha ve sadrazama arzuhaller de sunuluyordu.

Hatta İstanbul Bulgar Ruhani Cemaati hükümetin bilgisi ve izni olmadan 1861'de Bulgaristan'dan temsilciler topladı, ancak hükümet bunları tanımadı. Ruhani cemaat, temsilcilerle dayanışma içinde hareket ediyordu; temsilcilerin İstanbul'dan dönüşlerinden sonra ise payitahtta kalan üç-dört temsilciyle yapısını güçlendirdi. Esnafın desteğiyle, patrikliğin, keza Uniacıların[9] milletin bağımsız kilise hakkına tecavüzlerine karşı göğüs geriyordu; bir sözle, kilise meselemizin çizdiği iniş çıkışların ve çetrefilli aşamaların yol gösterici ışığıydı ve sayıca azalan üyelerle de olsa, Ekzarhlık[10] fermanının çıkmasına ve Muvakkat Muhtelit Komisyon seçimlerine kadar faaliyetlerini sürdürerek daha sonra işlerini bu komisyona devretti. İstanbul Bulgar Ruhani Cemaatinin bütün eylem ve girişimleri, başta Rusçuk, Tırnova, Filibe, Üsküp ve Veles [Köprülü] cemaatleri olmak üzere, Bulgar cemaatlerinin aralıksız desteğine dayanıyordu.

Stefan Bogoridi

Rumların Stefanaki Bogoridi olarak adlandırdıkları Stefan Bogorov, 1770'te Kazan'da dünyaya gelmiş. Şüphesiz ilk eğitimini bu kasabanın kilise mekteplerinde Rumca olarak almış, çünkü o vakit, 18. yüzyılda, Rumluk Bulgaristan'ın en ücra köşelerine değin yayılmıştı; Bulgarca yazma ve okuma bilenler hiç yoktu. Anlaşılan Stefan Bogorov bilgiye aç ve susuz bir

9 Hıristiyanlıkta kendi ayin biçimlerini ve dillerini koruyan, ancak papanın ve Katolikliğin otoritesini kabul eden Ortodoks ve Doğu Ortodoks kiliseleri "birlik, birleşme" anlamına gelen Unia kelimesiyle adlandırılıyor –ç.n.

10 Patriklik makamının altında metropolitlik makamının üstünde olan bir dini makam –ed.n.

çocukmuş ki ana babası onu Galats'a [Kalas], Bükreş'e ve nihayet İstanbul'a göndermişler; burada Türkçe, daha sonra da Fransızca öğrenmiş. Bu arada bir Rum mektebinde siyasi ve idari esaslar üzerine dersler dinlemiş. O vakit Babıâli, Paris Sefiri Hüsrev Paşa'yı[11] çağırmış ve II. Mahmud onu sadrazam yapmış. Hüsrev Paşa, Türkçeyi ve Fransızcayı iyi bilen bir gence ihtiyaç duyduğunda da, Babıâli'nin birinci dragomanı Kalimah Skarlati kendisine Stefan Bogoridi'yi tavsiye etmiş. Bogoridi de bilgi ve sadakatiyle sadrazamın güvenini kazanınca, sadrazam onu görevle Moldova'ya göndermiş; Bogoridi burada tam sekiz yıl kalarak görevini başarıyla yerine getirmiş.

Bogoridi çok bilgili bir adam olduğu, sözlü ve yazılı olmak üzere kusursuz Türkçe, keza Fransızca ve Rumca bildiği için İstanbul'a daha yüksek bir göreve çağrılmış ve 1835'te Sisam Beyliği'ne tayin edilmiş.[12] Ancak İstanbul'da bulunması II. Mahmud ve müsteşar olarak hizmet ettiği Sadrazam Hüsrev Paşa için elzem olduğundan, Bogoridi'nin teklifi üzerine bu muhtar Ege adasını idare etmek üzere soydaşı ve talebesi Gavrail Krısteviç vekil tayin edilmiş. Stefan Bogoridi, II. Mahmud'un 12 Haziran 1839'daki vefatından sonra, oğlu, yeni padişah Abdülmecid'e de hizmet etmiş ve vefatına kadar görevde kalmış.

Mahmud'un ve Abdülmecid'in Bogoridi'ye büyük güven ve lütufları olduğu biliniyordu; önceden izin almadan huzura çıkabiliyor ve sık sık çeşitli hediyelerle ödüllendiriliyordu; II. Mahmud, onu Fener'deki evinde ziyaret de etti, Abdülmecid ise Arnavutköy'deki yalısına kızının düğününe gitti. Nazırlar ve patrik nezdinde fevkalade nüfuzluydu ve bu nüfuzu sayesinde, millet hayrına yapılan birçok girişim sonuca bağlandı. Bogoridi İstanbul'da dört soydaşını eğitiyor ve bunlara evinde terbiye veriyordu; bu kişiler daha sonra başarılı Bulgar yazarları ve Bulgar ruhunun hararetli uyandırıcıları oldular: Georgi Rakovski, Gavrail Krısteviç, Atanas Granitski ve Stefan İzvorski, ancak ne yazık ki bunlardan ikisi son derece nankör çıktılar. (...)

11 Koca Hüsrev Mehmed Paşa (1769-1855). Abdülmecid saltanatında 1839-1840 yılları arasında on bir ay sadrazamlık yapmış Osmanlı devlet adamı –ed.n.

12 Bilindiği üzere, takımadada yer alan Sisam, 1827'de Londra Protokolüyle Türkiye'nin doğrudan idaresine bırakılıyor, ancak ahalinin buna tam beş yıl isyan etmesi üzerine Babıâli, başında Hıristiyan vali bulunacak şekilde adaya otonom idare vermeye mecbur kalıyor –y.n.

Rumlar, özellikle de Rum aydınlar belirli bir alanda fevkalade parlayan Bulgarları dört gözle izliyor ve kendi soydaşları, özellikle de yabancılar önünde bunları Rum olarak tanıtıyorlardı. Sözgelimi Chevreuil'in büyük resimli lügatinde, Samos kelimesi şöyle açıklanıyor: "*Depuis 1835 l'île de Samos est gouvernie par la famille grecque des Vogoridis*" [Samos Adası 1835'ten beri Yunan Vogoridis Ailesi tarafından yönetilir]. Keza büyük Encyklopedie lügati de aynı konuda şunu yazıyor: "*Le premier gouverneur de Samos tût un Grec phanariote, qui residait a Constantinople et faisait gouverner l'île par un lieutenant*" [Samos'un ilk valisi Fenerli bir Rumdu, İstanbul'da oturduğu için adayı bir vekille yönetiyordu].

Niye şaşıyoruz ki? Vakti zamanında Atina süreli yayınları, Atina Üniversitesinin düzenlediği şiir yarışmasında birincilik tacını alan Ohrili Grigor Pırliçev'i[13] Helen şair Parlidi olarak tanıtmamışlar mıydı?

Stefan Bogoridi vezirler nezdinde Bulgaristan'daki soydaşlarının refahı, huzuru ve inkişafı için çaba harcıyor ve bunları himaye ediyordu; bu, sadrazama yazdığı bir Türkçe mektubun müsveddesinden de pekâlâ görülüyor; Marko Balabanov'un arşivinde bulunan müsveddede, Tuzluk ve civarındaki Hıristiyan ahalinin dağlı eşkıyalara karşı savunulmalarını talep ediyor. Kaldı ki hayatının sonuna doğru patriği, İlarion Mihaylovski'yi, Makariopolski adıyla Fener'deki Bulgar Kilisesi piskoposluğuna tayin etmeye de mecbur bıraktı. (...) Stefan Bogoridi, 1 Ağustos 1859'da, 88 yaşında Arnavutköy'deki evinde hayata veda etti.

Bulgar Talebeler Arasında Öne Çıkışım

(...) Her akşam yapılan genel yoklamadan sonra, yaşlı ve daha genç Bulgar talebeler Bulgar Kilisesinde gördüklerimle ve duyduklarımla ilgili hikâyelerimi dinlemek üzere hemen etrafıma toplanıyorlardı. Neredeyse her akşam yoklamadan sonra, bazen Kumbarahane'nin büyük avlusunda dolaşırken, bazen deniz kıyısında daire şeklinde oturduğumuzda benden milli davamızı anlatmamı istiyorlardı. Milli konular bittiğinde de, başkasına öğreten iki misli daha iyi öğrenir ilkesinden hareketle, günlük

13 Grigor Pırliçev (1830-1893): Bulgar edebiyatında *Serdar* başlıklı manzum şiiriyle ün yapmış bir şair –ç.n.

derslerden de konu açıyor ve arkadaşlarıma, yanımıza sokulup dinleyen bazı yabancı katılımcıların bunları adlandırdığı gibi, *des petits conferences*[14] düzenliyordum. Bu yolla Bulgar talebelere dersleri daima birlikte ve ortaklaşa öğrenmeyi,[15] iyi huylu olmayı, kötü niyetli talebe arkadaşlardan uzak durmayı tembihliyor ve onları her pazar kiliseye davet ediyordum.

Bulgar talebelerle bu ilişkilerim çok geçmeden bütün sınıflardaki talebelerin, hatta ders müfettişinin ve mektep nazırının dikkatini çekti. Bazı Türk talebeler için ben Bulgarların lideriydim, keza nazır da beni Bulgarların lideri olarak görüyordu. O yüzden Bulgar talebelerle ilgili bir şey olduğunda, beni çağırıyor ve sanki beni sorumlu tutuyordu; daha yaşlı talebe arkadaşlarım bu hususta beni kıskanmaya başladılar.

Mektep müdüriyetinin şahsıma gösterdiği lütuf İstanbul Bulgar Ruhani Cemaatinde de yankı buldu; öteki Bulgar talebeler mektuplarını benim üzerimden alıyorlardı, bazı mektuplar bana teslim ediliyordu ve talebelerin akrabaları beni referans veriyordu. (...)

Kırım Savaşı ve Hatt-ı Hümayun

Kırım Savaşı sona erdikten sonra Hatt-ı Hümayunun ilanı Bulgarları cesaretlendirdi; Bulgar dini bölgelerinde görev yapan Rum piskoposların akla hayale sığmayan suiistimallerine karşı her yerden Babıâli'ye mahzarlar yağmaya başladı. Bundan dolayı Babıâli Kasım 1857'de patrikliğe, her Ortodoks milletin temsilcilerini nasıl seçeceği hususunda açık ve net tavsiyeler içeren bir talimat göndermiş. Öyle ki patrik ve piskopos seçimi, ruhani meclise ve karma konseye üye seçimi, piskoposların toplayacağı vergiler ve alacağı maaşlar; dini bölgelere Ortodoks ahalinin rahatlık ve huzurunu temin edecek liyakatli piskoposların gönderilmesi vs. gibi konularda Babıâli'nin tasdik edeceği şartların ve kuralların belirlenmesini istemiş.

Bütün bu meseleler zaten Bulgarların mahzarlarında yer alıyorlardı. Patrik, Bulgar dini bölgelerindeki piskoposlara, anılan Millet Meclisi için İstanbul'a olabildiğince az sayıda Bulgar temsilci gönderilmesi talimatını verdi; kaldı ki talimat olmadan da böyle yapacaklardı zaten. İşte bu yüzden

14 Küçük konferanslar (Fr.)

15 "İnsanoğlu için iki çeşit zenginlik vardır –biri paradır ki harcadıkça azalır, öteki de bilgidir – harcadıkça çoğalır" diye ikna ediyordum arkadaşlarımı.

Millet Meclisine sadece dört Bulgar temsilci katıldı: Tırnova'yı temsilen Hacı Nikoli Minçooğlu, Filibe'yi temsilen Georgaki Çaloğlu, Vidin'i temsilen İliya Petrov, Sofya'yı temsilen Petko Slaveykov. Koskoca Bosna Hersek'i temsilen sadece bir kişi vardı. Rumları ise 42 kişi temsil ediyordu: yedi piskopos, on İstanbullu sivil ve dini bölgelerden 25 ruhani ve sivil.

Öyle ki okur daha şimdiden anılan meclisin Bulgarlar açısından ne denli yararlı olacağını kestirebilir. Gene de Bulgar temsilciler dini bölgelerden gönderilen mahzarlarla, yukarıda anılan hükümet kararnameleri hariç, 10 Ekim 1858'de toplanan bu meclisten, saf Bulgar dini bölgelere Bulgar piskoposların tayin edilmeleri, karma bölgelere ise –Bulgar veya Rum olmalarına bakılmadan her iki dili de –Rumcayı ve Bulgarcayı– yazılı olarak iyi bilen layık kişilerin tayin edilmeleri talebinde bulundular. Ancak mecliste, bu denli itidalli ve haklı olmalarına rağmen, Bulgarların talepleri dikkate bile alınmadı.

Stefanaki Bogoridi Bey meclisin Bulgarların masumane taleplerine yönelik takındığı inatçı tavrı karşısında veya başka daha yüce gerekçelerle, 8 Kasım'daki altıncı oturumda meclisten istifasını talep etti. Görünürdeki gerekçesi de ihtiyarlıktı, çünkü o zaman 87 yaşındaydı; yerine Babıâli kendi delegesi olarak A. Fotiyadi'yi seçti.

Bulgar temsilciler protesto mahiyetinde meclisin oturumlarını terk ettikten sonra olup bitenleri dini bölgelerine duyurdular; İstanbul Bulgar Ruhani Cemaati de öteki Bulgar merkezlerine duyurdu ve bunlardan Babıâli'ye ve patrikliğe, patriklikten bağımsız kilise idaresi hususunda daha net taleplerle yeni mahzarlar göndermeleri istendi. Keza Bulgarlara sempati duyan ve görüşlerini tamamen paylaşan Bosna temsilcisi kanuna aykırı faaliyetlerinden dolayı 5 Şubat 1860'ta meclise protesto mektubu sunarak oturumu terk etti.

Benzer içerikte mahzarlar memleketim Kazanlık'tan da geldi. Babıâli mahzarları Millet Meclisi kapanmadan önce Patrikliğe gönderdi, ancak meclis gene bunların içeriğini dikkate almadı, hatta bu husus Stefan Karateodori'nin zehir zemberek bir konuşma yapmasına vesile oldu. Kibirli beyefendi konuşmasında kelime oyunlarıyla ve laf cambazlığıyla Bulgarların bütün taleplerini kanuna aykırı olarak reddetti. Neymiş efen-

dim? Ortak ve yüce Ortodoks kilisesine filetizm[16] ilkesi sokulmak isteniyormuş. Bundan dolayı patriklikten bu taleplerin yersizlik ve tutarsızlığının diğer Ortodoks kiliselerine ve Babıâli'ye anlatılması isteniyordu.

Bu açık haksızlık bütün Bulgarları derinden üzdü. Bulgarlar haklı olarak, "Bu ne perhiz, bu ne lahana turşusu? Bu ne küstahlık! Evrensel kilisenin idaresinde filetizmin tam da Rum bencilliğinden kaynaklandığına ve yüzyıllarca Rumlarca yürürlüğe sokulduğuna dair daha büyük delil olabilir mi?" diyorlardı. "Rumlar değil miydiler, çeşitli fitne, iftira ve hainlikle Türk İmparatorluğu'ndaki Antakya, Kudüs, İskenderiye, Tırnova, Ohri patrikliklerinin ve öteki otosefal[17] Ortodoks kiliselerin hakkını gasp edenler? Bu kiliselerin başına hep Rum piskoposlar getirmiyorlar mıydı? Patrikliklerde görev alan bütün ruhani veya sivil şahıslar, eskiden de şimdi de, hep Rum asıllı değil miydiler? Yüzyıllar içinde bu makamlar için hiç mi Süryani, Arap, Kıpti, Bulgar, Sırp vs. gibi öteki Ortodoks milletlerden layık ve liyakatli kişiler bulunamadı? Bu göz çıkarıcı hakikat karşısında nasıl olur da Rumlar Bulgarları, evrensel kilisenin idaresinde yer almak istedikleri şeklindeki haklı taleplerinden veya yüzyıllar önce sahip oldukları gibi bağımsız kilise taleplerinden dolayı filetizmle suçlayabilirler?"

Yukarıda sözü edilen konuşmaya verdiği cevapta Gavrail Krısteviç Karateodori'nin öne sürdüğü gerekçeleri, tutarsızlıklarını ve dogmayla uyumsuzluklarını kanıtlayarak kesin şekilde çürüttü. Bu cevapla Ortodoks olsun veya olmasın bütün kiliseler, keza yabancı cemaatler, hatta Babıâli Bulgar taleplerinin haklılığına kani oldu ve Bulgarlara sempatilerini gazeteler vasıtasıyla açıkça dile getirdiler.

Bütün bunlara rağmen Babıâli, patrikliği haklı bulmasa da 16 Şubat 1860'ta oturumlarını tamamlayan meclisin kararlarına karşı Bulgar beyan ve protestolarına yeterince kulak vermeyerek onlara patrikle uzlaşmaya gitmelerini tavsiye etti. Babıâli'nin bu tavrı Bulgarları derinden üzdü, bazıları umutsuzluğa kapıldılar ve hatta Protestan veya Katolik kilisesiyle birleşmeyi (unia) düşünmeye başladılar, yeter ki Rumların manevi boyunduruğundan kurtulsunlar. Anılan iki kilise zaten bu durumdan istifade ederek uzun zamandır

16 Din ve kilise nosyonu ile millet nosyonunun birbiriyle karıştırılması/birleştirilmesi –ed.n.
17 Kendi kendilerine başpiskopos/metropolit tayin eden Ortodoks kiliseleri –ed.n.

propagandaları vasıtasıyla misyonunu yerine getirmeyi dört gözle bekliyorlardı; hele Katolikler bütün Türkiye'deki Bulgarlar arasında epeyce derin kökler salmışlardı, çünkü buna yardımcı olan birçok güncel koşul vardı:

1. Katolik Fransa'nın bütün şarktaki siyasi üstünlüğü;
2. III. Napolyon'un manevi nüfuzunun Türkiye'de çok belirgin şekilde kendini göstermesi ve Kırım Savaşından sonra tamamen yerleşmesi;
3. İstanbul'da ve Türkiye'nin başka yerlerinde Katoliklerin, hatta Türkleşen Leh memurların varlığı; Lehlerin, Ortodoks Rusya'ya karşı besledikleri nefretten dolayı, Türklere verdikleri tavsiyelerle hiç değilse dini bakımdan Bulgarları Ruslardan koparmaya çabalamaları;
4. Patrikliğin, Bulgarlara birtakım haklar verilmemesi hususundaki inatçı tavrı; bu hususta bizzat Babıâli, Bulgar milletini parçalama pahasına patrikliği teşvik ediyordu;
5. O zamanın İstanbul Rus sefiri Titov'un vurdumduymazlığı, soğukkanlılığı ve kalın kafalılığı;
6. Dragan Tsankov, Hristo Vaklidov vs. gibi epeyce de aydın olan bazı Bulgarların saflığı, çıkarcılığı ve eşek inadı.

Fener'de Bulgar Dava Adamlarıyla Buluşmalar

Her pazar erkenden Bulgar Kilisesine ayine giderken yanıma üç-dört arkadaşımı da alıyordum. Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâneden Bulgar talebelerin Fener'deki Bulgar kilisesine ayine gelmeleri, İstanbul'un dört bucağından ve Bulgaristan, Trakya ve Makedonya'nın çeşitli diyarlarından gelen Bulgar müminleri fevkalade memnun ediyordu. Bizlere padişah çocukları gözüyle bakılıyor, üzerimize toz kondurulmuyordu.

Aslında kıyafetimiz de fevkalade hoş ve göz alıcıydı: Güzel lacivert parlak kumaştan kesilmiş setrenin önünde iki sıra yaldızlı düğme sıralanıyordu; düğmelerde, bir değnek etrafında dolanan minyatür yılan kabartmaları vardı; üç-dört cm yüksekliğinde olan yaka düz ve sertti, yüz kısmı ipek yeşil kadifeyle kaplıydı. Kadifenin üzerine, her iki uca değneğe dolanmış birer

yılancık iliştirilmişti; yılancık, yarım daire şeklinde bir defne dalcığıyla sarmalanıyordu; her iki yen yukarı doğru kıvrıktı ve altı-sekiz cm geniş ve gene ipek yeşil kadife kenarla kaplıydı. Kenarın üst köşesinde, üç-dört mm arayla, dirseğe doğru çıkan ipek kadifeden yeşil bir şerit dikilmişti; şeritlerin sayısı, talebenin okuduğu sınıfın sayısıyla örtüşüyordu; şeritlerin her iki ucu, göğüs kısımdakilerine benzer, ama daha küçük düğmelere bağlıydı. Aynı kumaştan olan pantolon biraz bolca duruyordu; pantolonun her iki bacağında, yandan birer kırmızı kaytan şerit uzanıyordu. Başa ise koyu kırmızı, ortasına yerleştirilmiş metal ve yaldızlı tepelikli fes giyiliyordu; festen koyu mavi ipek püskül sarkıyordu. Tablonun tamamlanması için, idadi altı tıp talebelerinin bellerinde asılı birer küçük düz kılıç taşıdıklarını da belirtmem gerekiyor.

Böyle güzel, alımlı ve düzgün giyinmiş olan bizler, etrafımızdaki Bulgarlara sevgi ve hürmet aşılıyorduk; bundan dolayı daha ön tarafa geçmemiz için bize yol açılıyor, daha görünür bir yere davet ediliyorduk. Fenerli Rumlar ise Bulgar Kilisesi etrafında Bulgarlar arasında dolaştığımızı gördüklerinde, "Nasıl olur da Bulgarlar padişah mektebinde talebe olma şerefine nail olabilirler" diye hayret ediyorlardı.

Ayinden sonra Bulgar işleriyle, mesela temsilcilerin patriklikte ne yaptıklarıyla ilgili bir şeyler sormak ve yeni bilgiler edinmek için bazı cemaat üyeleriyle görüşmeye bakıyordum; mümkün olduğunda da İlarion'u görmek ve elini öpmek için Kevgir'e çıkıyordum. Gayet sıkça İvan Naydenov'la da görüşme yoluyla hafta boyunca kilise davamızla ilgili gelişmeleri öğreniyordum.

Her pazar günü öğleden sonra, bazen İvan Naydenov'un refakatinde, Balkapan'a uğruyordum. Burada bazı tüccarlarla, keza bazı yazıhane sekreterleri ve kâtiplerle tanışmıştım. Özellikle de milli işlerimizle ilgili genç ve hararetli fikir sahipleriyle, her ne kadar bazen bunlar gereğinden fazla cesur ve tehlikeli olsalar da daha sıkça buluşmayı seviyordum. (...) Sekiz kişilik bu sohbet arkadaşları, bütün gençlik eğilimlerine yakınlık içinde olduğuma ve artık görüşlerini paylaştığıma kanaat getirdiklerinde, Türk mektebinde okuyan bir talebe olmama rağmen, Odesa'da, Bükreş'te ve Viyana'da yaşayan Bulgarların, Bulgar milletinin uyanması ve bilinçlenmesi için tasarlanan planlarının bütün sırlarını benim yanımda açmaktan çekinmiyorlardı.

Sadık Dostlar Adındaki Gizli Cemiyet

Kırım Savaşının sona ermesinden ve Hatt-ı Hümayunun ilanından sonra, Bulgaristan'ın daha uyanık kasabalarında her bakımdan nispi bir hürriyet rüzgârı hissedilmeye başlandı; ticarette de bir canlanma, bir hareketlenme seziliyordu. Birçok Bulgar yurtdışına gittiler, bazıları da ailelerini bırakarak İstanbul'a geldiler, beraberinde kâtip ve hizmetkâr olarak getirdikleri oğullarıyla veya yakınlarıyla ağırlıkla Balkapan olmak üzere, tarihi yarımadanın çeşitli hanlarına yerleştiler.

Bulgaristan'ın her yerinde, özellikle de genç muallimler ve papazlar arasında artık aydınlanma ve bilim eğilimi hissediliyordu. Memleket sınırları dışındaki dünyada olan biteni öğrenmek ve o zaman Aleksandır Ekzarh'ın çıkarttığı tek Bulgarca gazete olan *Tsarigradski vestnik*'te [İstanbul Gazetesi] yeni bir şeyler okumak isteyen bu gençler, mektepte veya kilisenin bir odasında toplanıyorlardı. Birileri gazeteyi okuyor, ötekileri dinliyordu. 1857'den ve Rakovski'nin *Dağ Yolcusu* başlıklı eserinin yayınlanmasından sonra bu tür toplantılar birbirine eksiksiz güvenen gençler arasında daha sıkça ve gizlice yapılmaya başlandı. Gençler, Rakovski'nin kitaplarını okumak, onun ve Dobri Çintulov'un isyana davet eden şiirlerini söylemek için ovalara ve kırlara çıkıyorlardı. İstanbul'da da Balkapan'da genç kâtipler toplanıyorlarmış; bir zaman sonra kimin hangi akla hizmet ettiği ve kimin sır tutabileceği değerlendirilmiş ve anlaşılmış.

Birkaç genç (Edirne'den Kostaki Slavçeviç, Tatarpazarcık'tan Stefan İliç, Kazanlık'tan İvan Naydenov, Rusçuk'tan Yosif Daynelov, Kotel'den İvanço Hacı Petrov, Kalofer'den Stoil Popov ve Stoyan Buynov, Sliven'den Stefan Gidikov) bir araya gelmişler ve yemin ederek, 1821 Yunan İsyanında olduğu gibi, *Filiki Eteria* benzeri, sadık dostlardan oluşan gizli bir cemiyet kurmaya karar vermişler. Cemiyet üyeleri birbirlerini "Sadık Dostlar" diye adlandırıyorlarmış; 1859'da bendeniz de cemiyete yakınlaştım ve katıldım.

2 Eylül 1860'ta Stefan İliç'in tavsiyesiyle cemiyete Paris'te bulunan Dr. Georgi Vılkoviç de dahil edildi. (Kendisi 1857'de Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâneden binbaşı rütbesiyle mezun olmuştu; 1859'da Paris'e cerrahi dalında ihtisas yapmak üzere gitti, döndükten sonra da Haydarpaşa Hastanesi'ne

başhekim tayin edildi; bilahare aynı hastanede cerrah muallimi oldu.) Dr. Vılkoviç cemiyete katılma isteğini bir mektupta dile getiriyor ve Sadık Dostları koyuldukları aziz dava yolunda teşvik ediyordu; bunun için artık Rakovski'ye de yazdığını bildiriyordu. Daha sonra Stoil Popov'un Rusçuk'a, Stoyan Buynov'un da Anadolu'ya gidişleriyle gizli cemiyete Rus vatandaşı olan Atanasaki Stoyanoviç ve Yunan vatandaşı Kiro Popov da dahil edildiler; her ikisi de su katılmamış vatanperver Bulgarlardı.

Cemiyetin amacı Bulgarların manevi ve siyasi bağımsızlık girişimlerine kayıtsız şartsız yardım ve destek sağlamaktı; varlığını da sadece İlarion Makariopolski, Gavrail Krısteviç ve Petko Slaveykov biliyorlardı. (...)

Neredeyse her pazar öğleden sonra, patronların Balkapan'da olmadıkları sırada ve benim serbest olduğumda, biz Sadık Dostlar, kilise meselesi ve Bulgaristan ve yurtdışındaki Bulgarlık ruhunun durumu konusunda yeni bir şeyler öğrenmek üzere bir araya geliyorduk. Aramızda bazı görev dağılımları da yapıldı. Sözgelimi Stoyan Buynov, başlıca kasabalardan tanıdık ve sınanmış gençlerle yazışıyordu; bendeniz *Courrier d'Orient* gazetesinden siyasi, milli ve dini içerikli yazılar derliyor ve tercüme ediyordum, daha sonra bunları Stoil Popov Avusturya postasıyla Tuna'dan Rakovski'ye, *Dunavski lebed* (Tuna Kuğusu) gazetesine veya başka gazetelere "İstanbul Muhabirinden" rumuzuyla yayınlanması için gönderiyordu. Hacı Mina Paşev ise bazı Avrupa gazeteleri için yazılar kaleme alıyor ve yurtdışında milli hareketimize yakınlık duyanlarla yazışıyordu.

Geç Saatlerdeki Yoğun Çalışmalarım

Mektepte sadece talimatnamede belirlenmiş olan çalışma saatleriyle yetinmiyordum, çünkü yeni doğmakta olan Bulgar edebiyatıyla, keza Fransız edebiyatıyla tanışmak için de zamana ihtiyacım vardı. O yüzden gündüzleri istirahatten, geceleri de uykumdan zaman çalıyordum. Mum, gaz gibi özel aydınlatma araçları alma imkânım olmadığından, ortak ışığın söndürülmesinden sonra, 15-20 talebe arkadaşımdan hangisinin karyolası ortak kandilin ışığına daha yakınsa, o karyolaya yanaşıyordum. Bunun mümkün olmadığı durumlarda da kandilin altına gidip orada ayakta oku-

yordum; nöbetçiler talimatname kurallarını ihlal ediyorum diye beni sık sık uyarıyorlardı. Böyle yapmasaydım günden güne yenilenerek çeşitlenen, bollaşıp derinleşen bilgi hazinem açıklanamazdı; bu durum talebe arkadaşlarım, muallimlerin, mektep idarecilerinin, müfettişlerin ve nazırların gözünde bana belirgin bir ayrıcalık kazandırıyordu.

Bu yükselişimle özellikle de yabancılarda kıskançlık, nefret veya hasımlık duyguları uyandırmamak için Bulgar ve yabancı talebe arkadaşlarıma üstten ve kibirle bakmamaya fevkalade dikkat ediyordum; onlar da yakınlığımı ve arkadaşlığımı kazanmak, nasihatlerimi ve verdiğim konferansları dinlemek için bana sıkı sıkıya bağlanıyorlardı. Bulgar talebelerin gelişmeleri ve başarıları milli gururumu okşuyordu. Bu hissim sadece tıbbiyedeki Bulgar talebelerle sınırlı kalmıyordu; Robert Kolej, Bebek vs. gibi öteki mekteplerdeki Bulgar talebelerin başarısı ve halleri hakkında övücü bir şey duyunca da göğsüm kabarıyordu. Yoğun ve aralıksız çalışmalarım nedeniyle tatil günlerinde çoğu kez izne çıkmıyordum. Ancak Noel Yortusu gelince, neredeyse her gün Bulgar Kilisesine ayine ve milli davamızla ilgili bir şeyler öğrenmeye gidiyordum.

1859

İlk İmtihanlar

Bulgar talebelerin mektebe kayıtları ders yılının başında değil, ama yarısı geçtikten sonra yapıldığından, 1859'un mart ayı sonuna doğru düzenlenecek olan imtihanlar yaklaşıyordu. (Şunu belirtmem gerekiyor ki bütün devlet mekteplerindeki imtihanlar ramazandan önceki şaban ayında başlıyor ve tamamlanıyordu, ardından da mektepler tatile giriyordu. Ramazan da Hıristiyan takvimine göre her yıl değiştiğinden ve on gün öne geldiğinden, 36 yıllık bir döngüden sonra, bütün mevsimleri geçerek başlangıç tarihine dönüyordu. Öyle ki ramazan kış aylarına denk geldiğinde, tatil de kışın oluyordu; tatil, ramazandan önceki 20 günü, bütün ramazan ayını ve ramazanı takip eden Şeker Bayramının dört gününü kapsıyordu, bazen de daha uzun oluyordu.) O yüzden etrafımdaki Bulgar talebelere imtihanların yaklaştığını hatırlatıyor ve Bulgar çorbacıları önünde mahcup olmamak ve

babalarımızın desteğini hak etmek, keza öteki talebelerin önüne geçmek, ayrıca muallimlerin ve mektep nazırının gözüne girmek için oturup sıkı sıkı hazırlanmaları için onları teşvik ediyordum. Hakikaten bu ilk imtihanlarda, biri hariç, bütün Bulgar talebeler iyi sonuçlar aldık ve bir üst sınıfa geçmeye hak kazandık.

Tatil

İmtihanlardan sonra ramazan tatili başladı. İstanbul'da velisi ve evi olan talebeler mektebi ve pansiyonu terk ediyorlardı; olmayanlarsa bütün tatil boyunca mektepte pansiyonda kalıyor, gündüz ve gece diledikleri zaman çıkabiliyorlardı. Ama ne yazık ki bu serbestlik talebelerin tavır ve ahlakına çok kötü yansıyordu. Bulgar talebelerden, üçü hariç, şehirde yakınları olan yoktu, o yüzden bekâr (böyle deniyordu) talebelerin listesine yazılıydılar.

Bilindiği üzere, ramazanda bütün Müslümanlar gündüzleri yemiyor, içmiyor ve uyuyorlar; o yüzden, uyandıklarında gayrimüslimlere karşı suratları asık oluyordu, özellikle de bir gayrimüslimin her itirazı karşısında kolayca parlıyorlardı. Geceleri de tıka basa yeniyor, tatlı şerbetler içiliyordu; gece boyunca, sabaha kadar karagözlerin ve meddahların o zamanda gayet bol olan çeşitli gösterileri izleniyordu.

Karagöz seyirlikleri demişken, bunlar umuma açık herhangi bir salonda veya genişçe bir kahvehanede düzenleniyordu. Beyaz bezden bir perde salınıyor, bir lambanın güçlü ışığıyla aydınlatılan perdenin arkasında oyuncular karton insan figürleri tutuyor ve bunları oynatıyorlardı. Figürlerin gölgesi perdenin arka yüzeyine düşüyordu ve bunlar bir şeyler konuşuyorlardı –karı kocaların harem hayatından kavgalar veya komşuların veya mahallelilerin olay yerinde yakaladıkları çapkın karının veya kocanın karıştırdığı haltlar.

Gerek iftar, gerekse sahur için bütün yemek porsiyonları miktar olarak ikiye katlanıyordu, kalite ve lezzet de artıyordu. II. Mahmud bu mektebi açtıktan sonra, özel bir iradeyle talebelerin zengin ve bolca beslenmeleri talimatını vermiş: Her akşam çorbalar, piliç, kebap çeşitleri, kavurmalar, kızartmalar, baklavalar, kadayıflar, lokmalar, makarnalar ve pilav. Her talebenin, öğle yemeğinde çorba ve akşam yemeğinde pilav hariç, günlük sekiz

kap yemeği vardı; öyle ki talebenin, ziyaretine gelenlere de ikram edeceği yiyecekleri bulunuyor ve mektep idaresi buna izin veriyordu.

Bulgar Kilisesi İnşa Planları

Tatillerde Fener'deki Bulgar Kilisesine daha sık gitme imkânı buluyordum; Patriklik toplantısının hangi konular üzerinde çalıştığına kulak kabartıyor, bazen oraya kendi başıma da gidiyordum; Bulgar Ruhani Cemaatinin milli davamız bağlamında neler yaptığını öğreniyordum. Burada büyük bir canlılık ve faaliyet görüyordum. Bulgar kilisesi inşası için para toplanıyordu; patrik de, Bulgar dini bölgelerindeki Rum piskoposlara, bu ibadethanenin inşası için Bulgar milletinden para toplanması konusunda sirküler yayınlamıştı. Muhteşem ibadethane için çeşitli projeler sunuluyordu. Bazı cemaat üyeleri kilisenin Ayasofya'nın planında, ama daha küçük boyutta yapılmasını istiyordu. Nihayet Mimar Fossati'nin planı üzerinde mutabık kalındı, çünkü anılan plan bütün görüşleri birleştiriyordu.[18] Çalışmaların yürütülmeleri için bir-iki heyet seçildi; 31 Mart'ta da kilise mütevellisi ve inşaatın deneticisi olarak Nikola Sapunov uygun görüldü. (...)

Bebek semti

Bebek, Boğaz'ın sağ kıyısında, Rumelihisarı ve Arnavutköy arasında konumlu bir kıyı banliyösüydü. Burada, enerjik Lazarist Katolik yönetici Eugenie Bore, hali vakti yerinde Bulgarların çocuklarıyla, umut vaat eden fukara çocuklarını kendi inançlarına çekme amacıyla bir ruhban mektebi açmıştı. Böylelikle Bulgar milleti arasında Propaganda'nın[19] gelecekteki müdavimlerini hazırlamak amaçlanıyordu.

Türkiye'deki Bulgarlar arasında da kudretli Fransa'nın ve onu temsilen III. Napolyon'un koruması ve himayesi altında Katolikliğin yayılmasına uygun bir zemin olduğunu görüyorlardı. Bulgar-Rum kilise kavgası

18 Bulgar kilisesinin inşaatına Fossati'nin tasarımıyla 8 Mayıs 1858'de başlanmış, zeminin sağlamlaştırılması için 2089 adet kazık çakılmıştı. Ancak yapı ilerleyip ağırlaştıkça zemine gömüldüğü anlaşıldığından bu projeden vazgeçildi. Günümüzdeki Sveti Stefan Kilisesi demir prefabrik parçalar Avusturya'da hazırlandıktan sonra getirilerek monte edildi ve "Demir Kilise" 1898'de açıldı –ed.n.

19 Papalığın Katolikliği yayma amacıyla 1622'de kurduğu *Sacra congregatio christiano nomini propagando* örgütü, kısaca Propaganda veya Propaganda Fide olarak bilinmekteydi –ed.n.

Lazaristlerin ekmeğine yağ sürüyor ve bunları teşvik ediyordu; bu yüzden Bulgaristan'ın çeşitli yerlerine, Bulgarları ikna etmek üzere misyonerler gönderiliyordu. (...)

Ramazanda İstanbul Gezileri

Güzel Ramazan ayının özel günlerinde birkaç Bulgar talebeyle İstanbul'un farklı yerlerini dolaşıyor, eski eserlerle ve ilgi çeken tarihi abidelerle dolu bu büyük şehri tanımaya, Müslüman Türklerin ramazan sırasında gece ve gündüz uyguladıkları gelenek ve göreneklerini öğrenmeye çalışıyordum. Gündüzleri Beyazıt Meydanı'nı, Seraskerlik Kapısı'nı ve dördü üçer, ikisi ikişer şerefeli altı minareli Sultan Ahmed Camisi'nin yer aldığı Atmeydanı'nı tercih ediyordum. Anılan meydanın etrafında, kuzeyde Ayasofya Camisi (Ayasofya Kilisesi), batıda 4-5 bin Bulgarın imalathanesinin yer aldığı Ambar, güneyde de birbirine dolanmış üç yılanlı sütun ile taş ve tuğlayla örülü diğer sütun ve Dikilitaş bulunuyordu.

Beyazıt Meydanı

Beyazıt Meydanı, ramazanda ve bayramda öğleden sonra gezintileri için üst tabaka Türk sosyetesinin en sevdiği yerdi. Bakımlı atlara binmiş Türk aristokrasisinden paşalar, beyzadeler ve efendiler, Panagyurişte [Otlukbeli], Karlıova, Ziştovi ve Kazanlık gibi yerlerden gelmiş Bulgar seyislerin refakatinde burada buluşuyorlardı. Bu aristokrasinin, şahane ipek ve kadife bluz ve feraceler giyinmiş, başlarını da ince, gayet saydam yaşmaklarla örtmüş haremleri de zengin ve güzel faytonlarda gizlenmiş olarak buraya geliyorlardı.

İçlerinde saraylı hanımların kurulduğu böyle sayısız fayton, buraya sanki resmigeçide gelmiş gibi diziliyordu. Faytoncuları hep Bulgardı, onun sağındaki oturakta elinde kırbaçla siyahi hadımlar oturuyordu ve faytonun açık penceresine doğru hamle etme cesaretinde bulunacak veya maazallah hanımlarla konuşmaya veya ayartıcı bir bakış atmaya yeltenecek her erkeğin üzerine en acımasız şekilde kırbaçla atlamaya hazır vaziyette bekliyorlardı. Ancak kendilerine her şeyi reva gören saraylı kadınlar, ördek başlılara takılmak için avanak hadımların dalgınlığını kolluyorlardı. Bize, Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne

talebelerine, kıyafetimizin yakasında ve yenlerinde yeşil ipek kadife bulunduğu için ördek başlılar deniliyordu. Saraylı hanımlar aşk inlemeleri refakatinde bize portakal, bonbon ve altın paralar uzatıyor, bu iç geçirmeler hadımları kendilerine getirtiyor ve talebelerin sırtlarında kırbaçlar şaklıyordu.

Saraylı Kadınlar

Padişahın çok sayıdaki hanımları bu adla biliniyorlardı; şahane mobilyalarla dayalı döşeli salonlarda ve odalarda üçer, bazen de onar kişi kalıyorlardı. Bunlar için, dışarıdan herhangi bir erkek gözü sızmasın diye dört-beş metre kadar yüksek duvarlarla çevreli birkaç saray ayrılmıştı. Padişahın hareminde saraylı kadınlar, hadımların sert disiplini ve ayrıca valide sultanın sıkı kontrolü altında bulunuyorlardı.

Her ne kadar saraylı kadınlar şahane ve havaimsi giysilerle ve kıymetli takılarla süsleniyor, en hoş ve besleyici gıdalarla bolca besleniyor, çeşitli eğlencelere katılıyor olsalar da fevkalade sıkıcı bir harem hayatı sürdürüyorlardı. Bunlar horalarla, şarkılarla, rakslarla ve tavla, dama, kâğıt ve başka Arap ve Fars oyunlarıyla eğleniyorlardı.

Buna rağmen tüberküloz lenfadenitisi (skrofula), akciğer tüberkülozu, nevrasteni, anemi, demir eksikliği vs. gibi hastalıklar haremde sıkça baş gösteriyordu; bundan dolayı saraylı kadınlar tebdili hava olsun diye güvenilir başka kadınlar eşliğinde ve hadımların refakatinde bazı paşa haremlerine misafirliğe gönderiliyorlardı ve burada vakitlerini çeşitli gezilerle daha serbestçe geçiriyorlardı. Ramazan ve Kurban Bayramlarında da daima hadımların refakatinde olmak üzere belirli sayfiyelerde faytonla dolaşmalarına izin veriliyordu, ancak hadımların uyanıklığı bazen satın da alınabiliyordu.

Atmeydanı

Beyazıt Meydanı gibi hep öyle kalabalık olan bu ikinci meydanda civardaki camilerden çıkan çok sayıda ulema, softa, molla, hoca ve hafızlar dikkat çekiyordu. Bunlar ellerinde tespihle Kuran'dan ayetler mırıldanıyorlardı; oruçtan suratları asıktı, sanki dünya eğriydi bunlar için ve kendilerine karşı gelecek olan herkesin, Müslüman bile olsa, üzerine küfürlerle saldırmaya hazırdılar. Kahvehanelerin önünde küçük iskemlelere oturmuş,

hareket eden kalabalığa bakıyor, bazıları ise, iftarı açacakları akşam vaktine kadar zaman geçirmek için 1001 Gece Masallarına benzer masallar anlatıyorlardı. Burada da güzel faytonlarda dolaşan alımlı hanımlar göz temasıyla âşıklarını arıyorlardı.

Ramazan Gecelerinde İstanbul

Geceleri açık havada eski İstanbul sayısız camileriyle inanılmaz güzellikte bir görüntü sunuyordu. Yüksek minareleri taçlandıran, ışıltılı yüzük misali mahyalarda Kuran'dan bazı ayetler yazılıyordu. Ramazanın 15. gününden itibaren mahyalarda top, çıpa veya başka simgeler tasvir ediliyordu. Kutsal ay bitmek üzereyken bayram dolayısıyla bütün talebelere beden ölçülerine göre biçilmiş yeni kışlık kıyafet ve ayakkabılar verilirdi.

Ayasofya

Bu arada üç-dört Bulgar talebeyle daha büyükçe ana camileri ziyaret ediyor, her ramazanda bunu birkaç defa tekrarlıyordum. Ziyaretlerimize camilerin en büyüğü olan Ayasofya'dan başlıyordum, çünkü bir Hıristiyan olarak Ayasofya merak ve ilgimi cezbediyordu. Bu göz kamaştırıcı ibadethanenin avlusuna ilk defa girdiğimde, fevkalade kalabalık müminler beni veya arkadaşlarımdan birini tanıyacaklar diye korktuğumu hatırlıyorum. Her ne kadar kıyafetimiz ve konuşmamızla (aramızda Türkçe konuşmayı kararlaştırmıştık) Türklerden bir farkımız olmasa da, herhangi bir bağnaz Müslüman, Hıristiyan olduğumuzu anlayıp bize bir kötülük yapmasın diye yüreğimiz korkuyla kasılıyordu.

İbadethaneye girmeden önce etrafını dolaştık, dışına ve kapılarına baktık; kuzeyden neredeyse yarı yüksekliğine kadar surla ve surla mabet arasında bulunan evlerin sayısız yangın sonucunda yıkılmış dolgusuyla kapalı olduğunu gördük. Öyle ki Boğaziçi, Galata ve Pera yönünden bakınca, birer şerefeli dört minareden ve kubbeden başka hiçbir şey görünmüyordu. Bu devasa mabet öteki yönlerden bakınca eski İstanbul'un ufkunda, Marmara üzerinde ve çevredeki rakibi Ahmediye'nin [Sultan Ahmed Camii'nin] fonunda bütün kubbeleri ve kemerleri, bütün yüksekliği ve heybetiyle öne çıkıyordu. Müminlerin büyük akımından dolayı mabede avlu kapısından değil de, kuzeydeki sokak tarafından, 18-20 basamaklı

çok geniş taş basamaklardan inerek girdik. Basamak aşağıda, sekiz-on metre geniş olan narteksin kuzey kapısında sonlanıyordu; bu narteksin yüksek doğu duvarında, ortadaki en yüksek ve büyük olan üç devasa kapı bulunuyor. Bunların demir kanatları daima açık duruyor. Narteksin batı duvarında, Fatih Mehmed'in girdiği daha büyükçe bir kapı bulunuyor; şimdi bu kapıdan sadece padişah giriyor, o yüzden diğer zamanlarda mütemadiyen kapalı.

Kalabalığın arasından geçemeyeceğimizi görünce, birinci galeriye çıkmaya karar verdik; dar taş koridordan kıvrıla kıvrıla tırmandık ve galerinin ortasında durduk. Gözlerimizin önünde tüm etkileyiciliğiyle devasa bir manzara açıldı; öyle ki en usta kalem bile bunu tasvir etmekte kifayetsiz kalır. Hakikate yakın bir fikir ve kavram oluşturabilmesi için insanın bu tabloyu mutlaka görmesi gerekiyor; hakikat derken imparator İustinianos'un yaptırdığı yapının devasalığını ve hükümdarın dehasının büyüklüğünü kastediyorum.

İmparator Constantinus'un inşa ettirdiği, geçirdiği bir yangından sonra genç Theodosios'un tamir ettirdiği, bütün imparatorların hediyelere boğduğu ve süslettiği bu kilise, 532'de patlak veren korkunç isyan sırasında talan edilerek kül oluyor. İustinianos hemen aynı yıl yeniden inşasına girişiyor, ama eskisi gibi değil, bilinen dünyanın en güzel yapısı olması için bütün hazinesini harcadığı söyleniyor. İmparatorluğun dört köşesinden üstün becerili ustalar ve kıymetli malzemeler topluyor. Zamanın en mahir mimarı Trallesli [Aydın] Anthemius planı çiziyor ve inşaya başlıyor, ancak temeller atıldıktan sonra vefat ediyor. Miletoslu İsidoros yoğun ve aralıksız çalışma sonucunda altı yılda inşaatı tamamlıyor.

Şimdi camiye çevrilen bu kilise dikdörtgen bir yapı teşkil ediyor. Orta kısım iki ucunda beyzi, öyle ki yumurta şeklini alıyor; ön duvar dışında öteki üç duvar boyunca kadınlara mahsus çok geniş ve masif galeriler var; bunların üstünde ise daha dar galeriler var; bu son galerilerin üstünde de, kubbe kaidesinin hemen altında, ikincilerinden daha da dar üçüncü galeriler bulunuyor. İkinci ve üçüncü galerilere, duvara yamanmış kıvrımlı taş basamaklarla çıkılıyor; aşağıdaki galeriye ise masif, taş, yatay ve dörtgen köşeli, 1-1,5 metre eninde koridor vasıtasıyla çıkılıyor.

Galeriler arasındaki mesafe 14 metre; sütun başlıkları yaldızlı veya gümüş karışımlı bronzdan (pirinç). Duvarları ve zemini kaplayan şahane mermerler, altın ve gümüş, renkli taşlar, porfirler, keza kubbe, duvar ve zemindeki mozaikler, mabedin içini ve galerileri aydınlatan sayısız avizeler, şamdanlar, lamba ve kandiller göz alıcı bir görüntü arz ederek ziyaretçilerde şaşkınlık yaratıyor.

Gümüşle kaplı altar için İustinianos 20 bin okka gümüş sarf etmiş; altın ve kıymetli taşlarla parıldayan tahtı, altı adet altın sütun destekliyormuş. Kutsal masa da fevkalade kıymetli metallerden dökülerek üzerine değerli taşlar serpiştirilmiş şahane bir esermiş; etrafında da İustinianos'un ve Theodora'nın adağı ve duası okunuyormuş.

15 Aralık 556 tarihli zelzelede birçok yerden çatlayan kubbe 588'de düşüyor ve tahtı, altarın kapısını ve minberi çökertiyor. İustinianos kubbeyi yeniden inşa ettiriyor. Bu işi İsidoros'un kuzeni olan bir mimar üstleniyor ve kubbeyi eskisinden 6,5 m daha yükseltiyor. Bulgarkıran [Bulgaroktonos] diye bilinen II. Basileios döneminde ikinci defa düşen kubbe yeniden yaptırılıyor; deniyor ki sadece iskelelerin dikilmesi için 500 okka altın gerekmiş.

Bu denli zengin ve kıymetli taht artık yok; II. Mehmed'in İstanbul'un fethinde üzerine oturarak yaptığı duadan sonra kaldırılmış. Fatih, mabedin kutsallığına Hıristiyanların da boş verdiklerini anlayana kadar kiliseye girmeye cesaret edememiş. Hakikaten de son imparatorlar döneminde Rumların şaşaası ve kibri o derece kabarmış ki, imparator, imparatoriçe ve bütün saray mensupları ve önemli zevat Ayasofya'ya at sırtında veya şahane sedyeler üzerinde giriyorlarmış.

Mabedin batısında ve güneyinde, dört kapıdan girilen epeyce geniş dörtgen bir avlu bulunuyor; etrafında ise, patriğin sarayı, sayıları 485'i bulan ruhanilerin ve öteki din görevlilerin mekânları yer alıyorlarmış ki bu sayıya 40 rahibeyi katmıyorum. Anılan sayı daha sonra o denli kabarmış ki İmparator İraclius ruhanilerin birçoğunu kovmak zorunda kalarak 600'e indirmiş; imparatorluğun sonuna doğru da bu sayı 800'müş. Bunların iaşesi ve bakımı için Constantinus ve Anastasios Konstantinopolis'teki bin dükkânın akarını ayırmışlar; bu dükkânlar bugün bile imaret ve vakıf adı

altında hocaların, mollaların ve softaların, Ayasofya Camisi hademelerinin iaşesi ve bakımı için kullanılıyor.

Ayasofya'nın kutsanması fevkalade törensel şekilde 27 Aralık 537 yılında yapılıyor. İmparator İustinianos kalabalığın başında gidiyor, payitahttaki bütün ruhanilerin refakat ettiği Patrik Menasios ise imparatorun tekerlekli arabasına biniyor. Aziz Anastasios Kilisesi'nden çıkan bu kalabalık kutsal alay Ayasofya'ya yöneliyor. Yolda imparator fevkalade mutlu ve sevinçli şekilde, "Şan olsun sana Tanrım, bana bu kutsal görevi tamamlamayı bahşettiğin için!" diye yüksek sesle haykırıyor.

Ancak böyle özel anlarda onu terk etmeyen gösteriş merakı, Kudüs'teki Hz. Süleyman Tapınağını kastederek "Ey Süleyman seni geçtim" sözlerini de söyletiyor ona. Ayasofya önündeki Augusteon Meydanı'na bir sütun üzerine tunçtan devasa bir heykelini diktirdiğinde, daha da küçük düşürüyor kendini. Bir at üzerinde tasvir edilen imparator, sol elinde üzerinde haç olan bir küre tutuyor, sağ elini ise şarka doğru açıyor. 16. yüzyıla kadar ayakta kalan heykelin saraydan tophaneye nasıl götürüldüğünü, o zaman İstanbul'da bulunan Peter Gal gördüğünü belirtiyor. Heykel tophanede süvarinin ihtiyaçları için eritilmiş.

Ufkun azameti, büyük ve küçük kubbe ve yarım kubbeler, devasa kemerlerin karışımı, kubbelerden sarkan sayısız zincirlere asılı avizeler ve kandiller; kubbeleri destekleyen yüksek ve kalın mermer sütunlar; en yüksek ve en büyük orta kubbenin kaidesinin altındaki dört köşeye (pandantife) yerleştirilmiş altışar kanatlı kerubim meleklerinin açık devasa yaldızlı kanatları ki bunların simaları devasa birer yaldızlı yıldızla kapatılmış vs., bütün bunlar Hıristiyan ziyaretçiye korkuyla karışık bir hürmet ve gerçek dindarlık duygusu aşılıyor ve mabedin ithaf edildiği tek ve doğru Tanrı olan İsa'yı işaret etmek üzere onu göksel yükseklere yüceltiyordu; bitmedi, gizlice de olsa istavroz çıkartıyor ve "Şan olsun Sana, Tanrım!" nidasını terennüm ettiriyordu.

Ancak aşağıya eğilip baktığında, safları sıklaştırarak başka bir Tanrı önünde secdeye vardıklarını gördüğün binlerce müminin başka bir peygamber için okuduğu duaları duyduğumda; mermer duvarlar ve sütunlardaki kabartma haçların bile kazınarak yok edildiğini; kutsal ayinin yapıldığı tahttan şimdi iz bile kalmadığını ve yerine, imamın namaz kıldırmak, Kuran'dan

ayetler okumak ve hiç kimsenin anlamadığı vaazlar vermek üzere basamaklarından tırmandığı yüksek bir minberin dikildiğini görünce; bütün bunları görünce elinde olmadan hüzünle yüklü bir bezginliğe kapılıyor ve teselli için, "Ey, İustinianos neredesin şimdi? Gel gör inşa ettirdiğin bu tanrısal mabet, seleflerinin sefahati, beceriksizliği, lakaytlığı ve hıyaneti yüzünden kimlerin eline düştü! O seleflerin ki kibirleri, kof gururları, kıskançlıkları, fitneleri ve sinsilikleriyle Asya'nın derinliklerinden bu yabanıl kavmi tanrısal mabetleri zaptetmeye getirdiler" diye terennüm ediyorsun.

Talebeler bayram vesilesiyle beden ölçüsüne göre biçilmiş ve dikilmiş yeni kış kıyafetleri ve ayakkabılarını almaya çağrıldıklarında, ramazan bitmek üzereydi. Arife günü, İstanbul'un 21 noktasından atılan ve Müslümanlara ertesi günden itibaren üç gün sürecek büyük Müslüman bayramının gelişini müjdeleyen top atışları İstanbul'u inletiyordu.

Bayram

Bayramın birinci günü alaya katılıyorduk; o yüzden talebeler erkenden yeni kıyafetleriyle askeri sıraya diziliyor ve Altın Boynuz'dan [Haliç] Enderuna doğru yürüyorduk; orada bir sıra oluşturuyor ve başını padişahın çektiği alayı bekliyorduk. Alay geçtikten sonra talebeler serbest bırakılıyordu; ben de durumdan istifade, neşeli kutlamalardan dikkati dağılmış muhafızları kolluyor ve normal zamanda girmenin imkânsız olduğu bir yere giriyordum. Bir defasında gizlice has avluya girdim ve uzak mesafeden etek öpme merasimini izleme, keza Constantinus Sarayının (Büyük Saray) yangından arta kalan kısmını inceleme imkânı buldum. Anılan sarayın büyük salonu ta 1868'e kadar duruyordu; o zaman o yıkıldı, çeşitli mermerden yüksek ve ince sütunları kırıp döküldüler, oysa sütun başlıkları, deyim yerindeyse, iğneyle işlenmiş gibiydiler. Bunların kalıntıları Sarayburnu Bahçesi altında, altından şimdi demiryolunun geçtiği köprünün iki tarafındaki toprağa gömüldüler.

Alay

Büyük merasimlerde alaylar düzenleniyordu; daha küçük ölçekte ise, padişahın, eğer hasta değilse, Müslümanların önüne çıkmaya mecbur

olduğu cuma günleri öğle namazı selamlığında düzenleniyordu. Alayda sadrazam, şeyhülislam, her iki kazasker, serasker –bir sözle bütün nazırlar ve muvazzaf veya değil paşalar, bütün kıdemli dini, askeri veya siyasi unvanlılar– şahane zengin simle işlenmiş alay kıyafetleriyle yer alıyorlardı. Hiyerarşiye göre daha önde gelenler, ikişer ikişer, güzel ve zengin kuşanmış bakımlı atların sırtında padişahı yakından takip ediyordu.

Beyaz bir Arap atına binen padişah hazretleri de bu şahane alayın önünde yürüyordu. Daha alt kademeden olanlar ise dörder dörder dizilerek yaya, padişahın özel muhafızlarından bağımsız, iki kilometreye kadar uzayan bu kuyruğu devam ettiriyorlardı. Göz kamaştıran görüntüsü her türlü hayal gücünün üstünde olan alay, ikişer asker veya bütün askeri mekteplerden talebelerin oluşturduğu sıraların arasından ilerliyordu; sıralar arasında 25 metrelik mesafe vardı, belirli aralıklarda ise her iki cinsten de, eşine ender rastlanan bu seyri izlemeye gelmiş kalabalıklar halinde merasim giysili, rengârenk seyirci kitlesi duruyordu. İmtiyazlı paşa haremleri, özellikle de faytonlarıyla gelen saraylı kadınlar için Enderunda, padişah köşklerinin büyük avlularının tarhları arasında, özel olarak ayrılmış yerler vardı.

Başını padişah eskortunun çektiği alay, Dolmabahçe veya Yıldız Sarayı'ndan başlıyor, Galata'nın ana sokaklarından ve köprüden geçerek eski İstanbul'a yöneliyor ve geniş sokaklardan padişahın namaz kılacağı camiye kadar uzanıyordu. Genelde bu cami II. Mehmed [Fatih] Camisi, Ayasofya Camisi veya Sultan Ahmed Camisi oluyordu. Namazdan sonra alay Sarayburnu'ndaki saraya [Topkapı Sarayı] geçiyordu, buraya Ayasofya yanındaki büyük ve masif Babıhümayun kapısından giriliyordu; bu geniş avluda Sarrafhane [Darphane], Atikhane[20] ve Çinili Köşk,[21] ayrıca Büyük Constantinus döneminden kalma bir zamanların saray kilisesi olan Azize Ekaterina Kilisesi bulunuyordu. Bu avludan, doğudaki başka büyük bir kapıdan has avluya geçiliyordu; burada bir köşkün verandası altında padi-

20 Aya İrini Kilisesi'nde 1846'da Osmanlı Devleti'nin ilk müzesi kurulmuştur. Müze, Mecma-i Asar-ı Atika (Eski Eserler Koleksiyonu) ve Mecma-i Esliha-i Atika (Eski Silah Koleksiyonu) adı altında iki bölüm halinde düzenlenmişti –ed.n.

21 Çinili Köşk Topkapı Sarayı Birinci Avlusunda değil, Arkeoloji Müzesi karşısında yer alır –ed.n.

şahın oturduğu muhteşem bir baldaken taht duruyordu;[22] köşk ise sahip olduğu Bizans mimari zarafetiyle sanki Constantinus'un sarayına aitmiş gibi duruyordu. Anılan avluya sadece etek öpme merasimine davet edilen yüksek rütbeliler giriyorlardı. Padişah atından indiğinde alay duruyor ve sultan bütün azametiyle tahta oturuyordu. Şeyhülislam, ellerini göklere kaldırarak ilahiler eşliğinde kısa bir dua okuyordu; bu ilahiler ortak iyi niyazları dile getiriyorlardı. İlahiler zaman zaman bütün orada bulunanların "Padişahım çok yaşa!" tezahüratlarıyla kesiliyordu. Bu arada, alay güzergâhı boyunca yerleştirilmiş bandolar, alay yaklaşınca, askerlerin ve talebelerin "Padişahım çok yaşa!" nidaları eşliğinde marşlar çalıyorlardı. Alay geçince asker kışlasına dönüyor, talebeler ise bayram sonuna kadar serbest kalıyorlardı.

Dragan Tsankov Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhânede

Bayram ertesinde 2 Nisan'da düzenli şekilde derslere başlandı. 4 Nisan'da Dragan Tsankov, tam biz talebeler öğle yemeğine giderken mektebe geldi. İdareden gerekli izni alarak onu da öğle yemeğine davet ettik. Yemekten sonra bütün Bulgar talebeler toplandık, çünkü ziyaretçi bizleri görmek ve bizlerle tanışmak istiyordu. Gerçi ben kendisini daha memleketten tanıyordum.

Mektebin avlusunda deniz kenarında dolaştığımız sırada o cebinden *Bılgariya* gazetesinin, altı gün önce, 28 Mart'ta çıkmış olan ilk sayısını çıkardı, her talebeye birer nüsha vererek hararetle kilise davamız hakkında konuşmaya başladı; biz de hayranlıkla dinledik. Düzenli olarak gazeteyi okumamızı nasihat ettikten sonra, orada okuyan Bulgar talebeleri ziyaret etmek üzere bizi Bebek'teki mektebe davet etti. Biz talebeler gazeteyi okuduktan sonra son derece müteşekkir kaldık, çünkü *Bılgariya* adı bizlerde milli bilinç hissi uyandırıyor, gazetenin içeriği ise boş zamanlarımızdaki sohbetlerimizin konusunu oluşturuyordu.

22 Yazar İkinci Avluyu kastediyor, buradan Üçüncü Avluya geçişi sağlayan Bâbüssaâde'nin önüne Osmanlı tahtı çıkarıldığı vakit burada tahta çıkma, biat, arife ve bayramlaşma törenleri yapılırdı. Bu kapıdan geçtikten sonra karşılaşılan ilk yapı ise arz odasıdır. Yazarın bahsettiği "köşk" burası olmalıdır. Ancak bu bir Osmanlı dönemi yapısıdır –ed.n.

Kurban Bayramı

Mektepteki dersler tüm hızıyla devam ediyor, Bulgar talebeler harıl harıl derslerine çalışıyorlardı. İki ay sonra araya dört günlük Kurban Bayramı girdi; o da aynı sırayla kutlanıyordu –alay, meydanlarda dolaşma, cami ve eski eser ziyaretleri. Bu sefer Fatih Camisi'ni ve Sultan Ahmed Camisi'ni ziyaret ettim. Eski İstanbul'un neredeyse tam ortasında, Müslüman mahalleleri arasında bulunan Fatih Camisi, İstanbul'da Müslüman âlemin dönüp dolaştığı mekândı. Aziz Havariler Kilisesi'nin yerine ve onun malzemeleriyle inşa edilmişti. Anılan kilise Ayasofya'nın fethinden sonra patriklik katedrali ve makamı olmuş, ancak hangi gerekçelerle –padişahın izniyle mi, gönüllü mü, yoksa zoraki mi bilinmez, patriklik şehrin sonuna doğru, Azize Meryemana Kilisesi yakınına taşınınca, o kilise patriklik katedrali olmuş.

Sultan Ahmed Camisi ise eski İstanbul'un doğu ucunda, Marmara Denizi üstünde bulunuyordu; Hipodromun bu tarafına yapılan en alımlı büyük yapıydı. Her iki tarafa dizilen üçer minaresinden dördünde üçer, ikisinde ikişer şerefe vardı; özellikle de çok sayıdaki kandillerle ışıklandırıldıkları bayram gecelerinde şerefeler göz alıcı bir görünüm oluşturuyorlardı. Caminin güneyinde Dikilitaş, üç yılanın birbirine sarıldığı Yılanlı Sütun ile taş, tuğla ve horasan harcıyla inşa edilen sütün da [Örme Sütun] bulunuyordu.

Teneffüs Konferansları

Kurban Bayramı sona erdikten sonra derslere yoğunlaştım. Teneffüs konferanslarım da başladı, akşam dolaşmaları sırasında ise Bulgar talebeler arasındaki sohbetler hep milli davamız üzerine olup bazen bunlar gayet hararetli bir tartışma halini alıyordu. Bu husus öteki milletlerden talebelerin –Türklerin, ama özellikle de Rumların– dikkatini çekiyordu; Rumlarla aramızda kilise meselesi, millet, dil vs. konularda sıkça nahoş sürtüşmeler yaşanıyordu.

Aslında bendeniz yazılı Yunancayı fevkalade biliyor ve doğru konuşuyordum, ancak Rum cemaatin kendi arasında ve sözüm ona Rum olan talebe arkadaşlarımın ne kadar bozuk bir Rumca konuştuklarını duyunca şaşkına dönüyordum. Gramer kuralları ve yapısı korunmadığından ve Slavca, Fransızca, İtalyanca, Bulgarca ve Türkçe gibi çok sayıdaki ödünç kelimeler-

den dolayı Rumca anlaşılmaz hale gelmişti. Fenerliler, keza İstanbul Rum ahalisinin onda dokuzu, bu bozuk dili konuşuyor ve "Siz kimsiniz?" diye sorulduğunda, "Romeos" [Romalı/Rum] diye cevap veriyorlardı.

Roma Hellas'ı [Yunanistan'ı] fethedince, Helenler fatihler arasında neredeyse kaybolduklarından veya eridiklerinden dolayı bunların nesli kendisini şişinerek Romeos diye adlandırıyordu. Bu ad Türk fethinden sonra daha da pekişti, o yüzden onlara Rum dendi; onlar da bu adı, patrikliğin isteğiyle bütün Ortodoks Hıristiyan milletlerine taktılar. Ancak 1821'den sonra bağımsız Yunanistan'da Yunanlar kendilerini Helen olarak adlandırmaya başladılar. Aydınlar Yunancayı yazılı dillerine daha yakın ve daha doğru konuşuyorlardı. Bunlar da kendilerini Rum veya Yunan değil, Helen addediyorlardı.

Bir gün Nazır Muavini Hüseyin Bey koridorda yürürken pencereden sınıf odasında, Bulgar talebelerle teneffüs sırasında günlük dersi Fransızcadan Türkçeye tercüme ettiğimi görmüş. Dinlemek için etrafımıza Türk, Rum, Ermeni vs. yabancı talebeler de yığılmışlardı. Hüseyin Bey odaya girince, talebeler telaşla ayağa kalktılar. Nazır muavini eliyle oturmalarını işaret ederek tercümeye devam etmemi istedi.

İlk Talebelerim

Ertesi gün Nazır Hayrullah Efendi beni makamına çağırınca, önceki gün talebeleri etrafıma topladığımdan dolayı paylanacağım veya herhangi bir cezaya çarptırılacağım diye korktum. Tam tersine, nazır nezaketle, kendisine tavsiye edilen Nuri Hüseyin ve İbrahim Rami adlarındaki iki Türk çocuğa, her ikisi için aylık ikişer beyaz mecidiye ücret karşılığı Fransızca ders vermemi teklif etti. Teklifi seve seve kabul ettim, çünkü şehre çıktığımda artık rahatlıkla ufak tefek masraflarımı karşılayacak, biraz para da biriktirebilecektim. Ancak asıl kazancım, nazır ve nazır muavininin güveni ve iyi niyeti oldu; öyle ki bu husus daha sonraki bazı girişimlerde başarılı olmama fevkalade katkı sağladı.

23 Mayıs Cumartesi günü mektep nazırından, idadide okuyan bütün Türk talebelerin en güzel kıyafetlerini giymeleri, yıkanmaları, kendilerine çeki düzen vermeleri için bir talimat geldi, çünkü bir intihap komisyonu

gelecek ve en gürbüz, eli yüzü düzgün ve yakışıklı Türkleri seçecekmiş. Hakikaten de öğleye iki saat kala sarayın miralayı, iki başka paşa ve üç mabeyinci eşliğinde gelerek geniş avluya dizilmiş küçük yaştaki Türk çocuklarını gözden geçirdi; bunlardan 15'i seçilerek götürüldüler.

Osmanlıda Düzen Değişikliği

Padişah Murad (1370) öncüllerinden örnek alarak fethettiği Yunan topraklarındaki çocuklar arasından en yakışıklı, boyu posu en düzgün ve en sağlam olanları seçiyor ve bunları, İslam dinini kabul ettikleri, Türk gelenek ve göreneklerini benimsedikleri Anadolu'ya gönderiyordu. Daha önce aldıkları terbiyenin izleri tamamen hafızalarından silindiğinde ve belirli çağa eriştiklerinde bunlar yeniçeri ocağına alınıyor ve bilmeyerek kendi anavatanlarının yıkımına alet oluyorlardı. (...) Bu uygulama Konstantinopolis'in fethinden sonra, Paleologoslar, Kantakuzenoslar, Komnenoslar gibi ünlü Bizans sülaleleri, daha sonraları ise Lehler, Boşnaklar arasında çok daha fazla sürdürüldü. Bu yolla Türkler çifte fayda sağlıyorlardı: Bir taraftan mağlup ettiklerine kendi ahlak ve dinlerini benimsetiyor, öte yandan da görece daha okumuş ve daha mahir insanların yetenek ve becerilerinden istifade ederek bunları sefirlik ve valilik gibi hassas makamlara getiriyorlardı. Son iki yüzyılda ise Türkler yetenekli ve layık insanlardan mahrum olduklarını hissederek böyle yüksek görevlere, herhangi bir beynelmilel sözleşme veya mecburiyet olmadan, hatta Türkleştirme yoluna gitmeden, mahir ve güvenilir Hıristiyanları getiriyor, bunları bey veya paşa rütbesiyle ödüllendiriyorlardı. Sözgelimi, Kazan doğumlu Bulgar Stefan Bogoridi, Stefanaki Bey adıyla Sisam Prensi olmuştu; Fenerli bir Rum olan Musurus Paşa ise Londra sefiriydi vs.

Bu uygulama Abdülmecid döneminde, dört devlet mektebinden – askeriye, bahriye, tıbbiye ve mühendishane– küçük yaştaki Müslüman talebeler arasından en yakışıklı ve boylu poslu olanların seçimiyle değiştirildi. Seçilenler, saraya bağlı Terbiye Mektebine alınıyorlardı; anılan mektebin amacı da, bu şekilde seçilen Müslüman çocuklara, padişah hazretlerine hizmet ederken nasıl durmaları, nasıl yürümeleri, ellerini nasıl tutmaları, çeşitli hizmetler esnasında (sözgelimi kahve, çubuk, nargile vs. sunarken)

gözlerin nereye bakması gerektiği terbiyesini vermekti. Seçilen gençler kendilerini şanslı addediyorlardı, çünkü: 1. Sayısız imtiyazlarla bezeli saraylı oluyorlardı; 2. Büyüyünce padişah damadı olma imkânına sahip oluyorlardı; 3. Padişahın güvenini ve lütfunu yağcılıkla kazanmayı başardıklarında, en kısa zamanda yüksek makamlara erişiyor, padişah yaveri, sefir, nazır ve sadrazam oluyorlardı.

Bebek Mektebini Ziyaretim

Bir defasında, Karaköy Köprüsü'nde Dragan Tsankov'la rastlaşınca, mektepte okuyan soydaşlarımı görmek ve onlarla hasbihal etmek üzere beni Lazaristlerin Bebek'teki mektebine davet etti. Daveti kabul ettim ve Bebek vapurunda Tsankov bana *Bılgariya* gazetesinin içeriğinden söz etti; gazete, Rum ve Rus kilisesinin Ortodoksluğunu topa tutuyor, Şark kilisesi âdetlerini eleştiriyor ve Bulgarların, Rumların küf tutmuş inançlarını terk etmekte ve sayesinde kilise bağımsızlığı kazanabilecekleri Katolikliğe sarılmakta geç kaldıklarını düşünüyordu. Nihayet Tsankov Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâneyi terk ederek Bebek Mektebine geçmem için beni ikna etmeye çalıştı, ayrıca *Bılgariya* gazetesi için bir şeyler yazmaya davet etti.

Mektebe vardığımızda tam öğle saatiydi. Tsankov beni mektebin müdürü Eugenie Bore'ye takdim etti, o da bizi öğle yemeğine davet etti. Burada Bore beni sağına, Tsankov'u soluna, Tsankov'un yanına memleketlim Hristo Vaklidov'u, benim yanıma ise memleketlim olan diğer talebeleri oturttu. Öğle yemeği sonunda herkese, yeşil küf tutmuş ve kokmuş, üzerinde beyaz kurtçukların süründüğü birer peynir parçası verildi. Kurtçukları gören Bulgar talebelerin bazıları tiksinerek peynire dokunmadılar, başkaları da bunları temizlemeye kalktılar; Tsankov da, kurtçukları ekmeğin üzerinde ezerek yemeyi öğretiyordu. Vapurun saati yaklaşıyordu ve bu mektepten yoğun bir hüzünle ayrıldım. (...)

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhânede İsyan

Mektepte her zaman muallimlerin ve idarecilerin sevgisine, keza talebe arkadaşlarımın hürmetine mazhar oluyor, ben de onları sayıyor ve seviyordum. 12 Ekim'de tıbbiyenin üst sınıflarında, seraskerlikten gelen bir

emirden dolayı isyan çıktı. Anılan emre göre, tıbbiyeden mezun olacakların askeri rütbesi binbaşıdan kolağasına tenzil ediliyordu. Tıbbiye talebeleri, taleplerine daha büyük ağırlık vermek, ayrıca başarılı olmak için bu emre karşı, benim ve bütün öteki Bulgarların da bulundukları idadi talebelerini de ikna ederek kışkırttılar ve muallimlerin ve bütün idarecilerin ikna çabalarına rağmen genel bir itaatsizlik ilan ettiler.

Mektep idaresi talebelerin itaatsizliğini seraskerliğe bildirince, ertesi gün Serasker Rıza Paşa bir alay askerle mektebe dayandı ve nazırla yaptığı istişareden sonra, bütün üst sınıf talebeleri, iki asker arasına birer birer alarak seraskerliğe götürdü. Talebeler oraya kapatıldılar, isyanı başlatanlar ise pişman oluncaya kadar çeşitli taburlara gönderildiler. Mektepte kalan idadi talebeleri isyanı ilk çıkaranları ortaya çıkarmak için çok sert disiplin soruşturmasına tabi tutuldular. Rumlar ve Yahudiler beni de elebaşı ve fesatçı olarak gösterdiler ve işte bendeniz, üç muallim, mektep nazırı ve nazır muavini ve iki üst düzey zabitten oluşan ve elebaşların bulunması için kurulan mahkemeye çıkarıldım. Mahkeme sorgularda inanılmaz bir sertliğe başvurdu, sanki devleti korkunç bir tehlike bekliyordu, sanki talebelerin bu hareketlenmesinden eğitimin, iyi ahlakın ve mektep disiplininin bütün ilkeleri çiğnenmişti. Hakikaten de sayıları 7-8 bini bulan, farklı eğitim seviyesindeki Türk, Rum, Frenk, İtalyan, Ermeni, Ulah, Sırp, Bulgar, Arap, Yahudi gibi bunca kanı kaynayan unsurun bulunduğu böyle bir kurumda, itaatin ve düzenin korunması en sıkı disiplin kurallarının tatbikini gerektiriyordu. Ne ki burada söz konusu olan bir kanunun veya mektep talimatnamesinin çiğnenmesi değildi.

Bilakis, isyan bir padişah iradesinin savunulması, eğitim gören gençlerin haklarına yapılan tecavüzün savuşturulması için çıkıyordu. II. Mahmud'un mektebin kurulmasına yönelik iradesi, tıptan mezun talebelere, daha önce de belirtildiği gibi, binbaşı rütbesi veriyordu, oysa şimdi bu rütbe seraskerliğin emriyle kolağasına tenzil ediliyordu. Bunun dışında, bu emirle talebelerin iaşesi, giysi ve yemeği yarıya indiriliyordu –iki kışlık ve iki yazlık olmak üzere dört kat giysi iki kata (bir kışlık ve bir yazlık) indiriliyordu. Keza yemek de yarı yarıya azaltılıyordu –günlük sekiz kaptan dörde vs. Ancak her ay verilen 20-100 kuruş arasında değişen cep harçlığına dokunulmuyordu.

Mektep Nezaretinde

Suçlu bulunan bendeniz mahkeme önüne ortak davanın doğruluğuna tam inançla çıktım ve hararetle onu savundum. Özetle, padişah iradesiyle bahşedilen tam da bu hakların cazibesiyle kendimizi tıbba adadığımızı; ben ve talebe arkadaşlarımın büyük Osmanlı İmparatorluğu'nda malul oluncaya kadar bu denli ağır şartlar altında orduda hizmet edeceğimizi, serasker emrinin bir padişah iradesini hükümsüz kılamayacağını söyledim. Kaldı ki yeni bir padişah iradesinin de, her ne kadar mantıklı ve haklı olursa olsun, geriye dönük, şimdiye kadar bu mektebe kaydını yaptıran talebelere işlemeyeceğini ileri sürdüm. Ancak mahkeme ana meseleyi dolanıyor ve beni, bazı talebeleri kandırma yoluyla kışkırtıcılıkla suçluyor ve mağdur olmamam için, hatamdan dolayı mektep nazırından af dilememi teklif ediyordu. Ben hatamı kabul etmeyince, mahkeme üyesi olan zabitlerin haksızca suçlamaları ve tehditleri karşısında ağzım açık kaldı ve hayret ettim, umutsuzluğa kapılarak ağlamaya başladım. Bunun üzerine mahkeme, mektep nezaretine kapatılmamı hükmetti, iki gün sonra da serbest bırakıldım.

İsyan ve mahkemeye çıkarılmam beni ziyadesiyle üzdü ve geçici olarak sevdiğim ve suhuletle yürüttüğüm derslerime küstürdü, ancak bu âlemde her şeyde olduğu gibi, kudret hakikate üstün geldi. Mektepte her şey sakinleşti ve derslere devam edildi.

Bulgar Kilisesinin İnşası Hakkında

Bu arada, kilisenin temel atma ve inşa işleri süratle ilerliyordu. Körfezin [Haliç'in] kıyısına, gevşek balçık zemine çok sayıda, her iki taraftan 35-40 cm kalınlığında ve 20 metre uzunluğunda dörtgen meşe kazıkların çakılması için devasa iskeleler kuruldular. Bu amaçla çeşitli makineler konuldu. Denizden ve karadan geçenler bunlara şaşıp kalıyorlardı ve böylece bütün İstanbul'a, yabancılar arasında da Bulgar kilisesinin inşasını duyuruyorlardı. Bazıları ise, "Bu Bulgar milleti de nedir?"[23] diye soruyorlardı.

Cemaatin iki komisyonu İlarion'un yönetimi altında her gün harıl harıl çalışıyordu; 25 Ekim temel taşının konulacağı gün olarak belirlendi. Bundan dolayı önceden, Halki [Heybeliada] Ruhban Mektebinde Kilise

23 Metinde bu ifade Türkçe olarak geçiyor, parantez içinde Bulgarca anlamı veriliyor.

Slavcası Muallimi Arhimandrit Antim'e ve Fener Bulgar Mektebi Muallimi Arhimandrit Parteniy'e, temele yerleştirilecek bakır levha üzerine yaldızlı harflerle kazınması düşünülen metnin içeriğini oluşturma vazifesi verildi.

Patrikliğin İlarion'u 12 Eylül'de Kılkış'a göndermesi, temel taşını koyma merasiminin öngörülen planını biraz bozdu, ancak müminler arasında açılan uçurum tehlikesi karşısında, İlarion ve cemaat buna razı gelmeye mecbur kalıyorlardı; ayrıca, Kılkış'taki işin pek yakında hallolacağı umut ediliyordu. Ne ki patriklik, ördüğü fitnelerle, yukarıda da zikredildiği gibi, bu işi öteliyordu; bundan dolayı İlarion İstanbul'a merasimden ancak beş hafta sonra dönebildi.

Sveti Stefan Bulgar Kilisesi'nin Temel Taşının Kutsanması

Öyle veya böyle merasim hazırlıkları tamamlandı, cemaat patriğe ve o vakit İstanbul'da bulunan İskenderiye, Kudüs ve Antakya patriklerine, keza Sina ve Kıbrıs piskoposlarına davetiye gönderdi. Hükümeti de bilgilendirdi vc yardımını istedi; kaptan-ı derya da davet edildi, çünkü Bahriye Nezareti, keza tersane de Haliç'in karşı kıyısında yer alıyorlardı. Rus Sefiri Prens Lobanov ve Sırbistan Kapı Kethüdası Petronieviç de davet edilenler arasındaydılar. Büyük avlunun kuzeydoğu köşesine, temelin köşesi etrafında bir platform kuruldu.

24 Ekim akşamı platform yeşilliklerle ve çiçek demetleriyle süslendi, sabah erkenden ise güzel ve kıymetli mobilyalar ve kilimlerle döşendi. Kilise Mütevellisi Dimitır Dobroviç ve İnşaat Denetçisi Nikola Sapunov vazifelerini yerine getirmekte adeta birbiriyle yarışıyorlardı.

Güzel bir sonbahar günü olan 25 Ekim'de (Pazar) bütün Bulgar talebeleri merasim kıyafetlerini giymeye davet ettikten sonra merasime katılmak üzere vapurla Fener'e geçerek Bulgar Kilisesinin yolunu tuttuk. Ancak koca şehrin dört bir yanından toplanan çok sayıdaki Bulgardan ve meraklı yabancı seyircilerden, eğer karakol zabıtasının yardımı olmasaydı, hıncahınç dolu sokaktan zor geçecektik. Zabıta önümüze düşerek kilisenin ta kapısına kadar yol açtı. Burada kaptan-ı derya dışında bütün davet edilenleri gördük; kaptan-ı deryanın temsilcisi az sonra geldi ve biz de bunların yanına, görünür bir yere yerleştik.

Evini kilise yapımı için bağışlayan Knez Stefan Bogoridi, 1 Ağustos 1859'da vefat ettiğinden, eşinden dolayı Konaki Bogoridi diye anılan ve o zaman Moldova Prensi olan ikinci oğlu Nikola, zamanın Moldova Prensi Gavrail Krısteviç'in daveti üzerine temel taşını koymaya geldi. Patrik Kirillos da bütün ruhani meclisiyle gelmişti; arhimandritler Antim ve Parteniy başta olmak üzere Bulgar ruhbanın refakatinde o kutsal ritüeli yaptı ve Nikola da dörtgen temel taşını yerleştirmeye başladı; kurşunla kaplı bir küçük sandığın yerleşmesi için yeri epeyce geniş kazılmıştı. Sandığa, herkesin görebileceği şekilde, içeriğini Antim'in ve Parteniy'in hazırladığı levha, davetiye gönderilen yüksek misafirlerin beyaz çizgili siyah bir defterdeki listesi, o zaman İstanbul'da yayınlanan Bulgarca (*Bılgariya* gazetesi hariç) ve yabancı gazetelerden birer nüsha, çeşitli metal (altın, gümüş ve bakır) paralar ve bazılarını misafirler hediye ediyorlardı ki bunların kartvizitleri de konuluyordu. Arhimandrit Antim günün anlamına ve ehemmiyetine uygun konuşmasında Osmanlı İmparatorluğu payitahtında Bulgar kilisesinin temel taşının konulması merasiminin önemini vurguladı. Daha sonra sandık İstanbul Bulgar Halk Kilisesi mührüyle mühürlendi ve bizzat Nikola Konaki Bogoridi onu ana duvara, yarım metre yüksekliğe ördü. Sonra Abdülmecid için uzun ömür ve sıhhat duası okundu ve böylece, şimdiye kadar, Türk hâkimiyeti altındaki İstanbul'da mabet inşasında görülmemiş merasim sona erdi. Anılan levhaya kazınan metnin içeriği şöyleydi:

> Merhametli padişahımız Abdülmecid'in hüküm sürdüğü sırada, uzun zamandır İstanbul'da kendine ait bir millet ibadethanesi olmasını arzu eden Bulgar milleti, 1845'te ve 1847'de yaptığı iki başarısız girişimden sonra nihayet 1849'da kendi soyundan gelen Sisam Knezi, Kazanlı Stefan Bogoridi'nin marifetiyle merhametli padişahtan gerekli izni almayı başardı. Fener Balat'ta bulunan ve bu amaca yönelik hibe ettiği yerine 1849'da Sveti Stefan adına geçici, küçük bir kilise, karşısına da Kevgir yapıldı. 1859 yılında ise, aynı bu yere muazzam üç özlü (Aya Triada, Sveti Stefan, Sveti Kiril ve Metodiy Kardeşler) bir ibadethane inşa etmek üzere merhametli padişahtan yeni ve yüce bir ferman alındı. 25 Ekim'de kilise mütevellileri Hristo

ve Nikola Tıpçileştov Kardeşler, Dimitır Geşoğlu, Gavrail Krısteviç ve Zahari Strumski'nin gayretleriyle, İlarion Makariopolski'nin kilise piskoposluğunda, Mimar V.G.Fossati'nin, ayrıca dört Ortodoks patriğin (Konstantinopolis/Kirillos; İskenderiye/Kalinikos; Antakya/İeroteus ve Kudüs/Kirillos), Rus Sefiri Knez Lobanov'un, Sırp Temsilci Milan Petronieviç'in ve sayısız Bulgarın ve yabancının katılımıyla Knez Nikola Stefanoviç Konaki Bogoridi törenle mabedin temel taşını yerleştirdi.

Bu denli görkemli ve Babıâli'nin himayesiyle düzenlenen, dört Ortodoks patriğin, özellikle de Fener Rum patriğinin ve ruhani meclisinin (ki Bulgar milletine idaresinde bağımsız olan kilise kurması hakkını bunlar verecek veya vermeyeceklerdi) yer almasıyla ve katılımıyla bunca resmi yapılan merasimden sonra beni hoş ve aydınlık bir umut kaplıyor ve heyecanlandırıyordu. Bu, Bulgarların patrikliğin manevi boyunduruğundan kurtulacakları günün yakın olduğunun umuduydu; bu yolla, Misia'da [Kuzeybatı Bulgaristan], Trakya'da ve Makedonya'da, ama özellikle de Makedonya'da cehalet içinde sönen ve Bulgar soyundan olduklarını bilmeyenlerin bilincinin uyandırılması ve geri getirilmesi mümkün olacaktı. (...)

1860

Bulgar Seyislerin Yortusu

20 Şubat'ta Bulgar Kilisesi önüne birçok seyisin toplandığını gördüm. Bunlar, üzerlerinde parlak sırmayla işlenmiş merasim cepkenleriyle ve koyu gri yün poturlarla güzel ve zengin kuşanmış atlarına binmişler, seyis esnafının yortusu olan Todor Günü'nde ayin düzenlemesi için Piskopos İlarion'u bekliyorlardı; piskopos, şahane bir faytonla Vlanga'ya [Langa] götürülecekti. Anılan günde, İstanbul'un kuzeybatısında bulunan ve Bulgarların sevdiği bir yer olan Çobançeşme'de koşular da düzenleniyordu.

Aynı esnaf grubundan olan Bulgarlar ve Rumlar, esnaf yortularını belirli ve bilinen bir Rum kilisesinde, yerli piskoposun ayiniyle kutluyor-

lardı. Ancak bu gelenek İlarion'un tayininden sonra bozuldu; Bulgar esnaf Rum meslektaşlarından ayini Bulgar Piskopos İlarion'un Kilise Slavcası ile yapmasını istedi. Rumlar çaresizlikten bunu kabul ettiler, yerli kilise mütevellisi de, bu esnafın yana atılamayacak gelirlerinden ve vaatlerinden mahrum kalmamak için razı geldi. Zaten mütevelliler de yerli Rum piskoposun rızasını ve ödedikleri on kuruş harç karşılığında patriğin gerekli iznini istiyorlardı; bu harç patriğin hakkıydı. Demem o ki İstanbul'da her piskopos her ayin izni için bu harcı ödüyordu. (Rum patriğin adını anmadığı 3 Nisan 1860'a kadar, İlarion her ayin izni için patriğe onar kuruş ödüyordu; bu izin alınmadan ibadet yapılamıyordu.)

Bulgar seyisler, efendileri olan paşalardan ve beylerden, esnaf yortusu Todor Günü'nde ki bazılarının da aynı zamanda isim günü oluyordu, ayin düzenlemek için Fener'den Vlanga'ya gidecek olan Bulgar Piskoposu İlarion'a atlarıyla refakat etmek için izin istiyorlarmış. Kaldı ki zaten İlarion'u bu efendilerin çoğu tanıyormuş.

Şeyhülislamın birinci seyisi, Küstendilli Todor Kostov şu hadiseyi anlatıyordu: Efendisi şeyhülislamdan izin isterken, piskoposu Fener'den Vlanga'ya kadar götürmek ve getirmek üzere en külüstür faytonunu vermesini rica etmiş. Şeyhülislam da, "Niye en külüstürü olsun?" diye itiraz ederek en yeni faytonunu alması talimatını vermiş. (Bulgar seyisler, efendileri olan nüfuzlu nazırların ve paşaların böyle lütuflarını çok akıllıca kullanıyorlardı; bunlar belirli bir anda bu yüksek görevlilerin eşref saatlerini yakalıyor ve gerek kilise meselemiz gerekse hapishaneden masum bir Bulgarın salıverilmesi için rica minnette bulunuyorlardı. Özellikle de sarayda görev yapan seyislerin, keza saray tatlıcıbaşıların –bunlar Avratalanlı Bulgarlardı– padişah hanımları nezdinde girişimleri de son derece etkili oluyordu. Seyislerin girişimleriyle bir-iki değil, ama birçok defa valide sultan hapishaneden birinin salıverilmesi veya sürgünden kurtarılması için etkili olmuştur.)

Belirlenen gün ve saatte Fener'deki Kevgir'e gelen 40 kadar genç seyisle büyük bir geçit düzenlenmiş; kortejin ortasında da şeyhülislamın faytonuyla İlarion ve diyakozları ilerliyormuş. Geçit Fener'den ve diğer Rum mahallelerinden de geçerek Rumları kıskandıran bir izlenim bırakmış.

Bulgar Muteberanda Umutsuzluk

Aynı gün (20 Şubat) Kevgir'e çıktım ve burada İvan Naydenov'u İlarion'un yanında buldum; ikisi de düşünceliydi, ikisinin de suratları asık ve ağızlarını bıçak açmıyordu. Ne olmuştu acaba? Dört gün önce patriklik meclisi oturumlarını, sonuç ve tavsiyelerle tamamlamış; bu sonuç ve tavsiyeler Bulgarların Babıâli'ye gönderdikleri çok sayıdaki mahzarla ve patrikliğe sundukları beyanlarda dile getirilen taleplerin tamamen zıddıymışlar; ayrıca, Tırnova Temsilcisi Hacı Nikola Minçooğlu'nun itirazları ve protestoları da dikkate alınmamış. Bunun dışında, meclisin en nüfuzlu üyesi Stefan Karateodori, toplantının kapanışında yaptığı konuşmada, Bulgarları kilise işlerine filetizmi ve hizipçiliği sokmakla suçlamış.

"Bir süre önce zatıâliniz, milli aydınlanmayı Rum manevi boyunduruğundan kurtulmamızın bir aracı olarak görüyordunuz, ama bu uzun zaman istiyor; oysa şimdi, işlerin gidişatına göre acele edilmesi gerekiyor. Acaba ruhbanlarımızla Rum ruhbanları arasındaki bağın dogmatik değişikliklere gidilmeden ve kilise ritüeline dokunulmadan koparılacağı başkaca etkili bir yol bilmiyor musunuz?" diye sordum.

"Rum piskoposlara ve patrikliğe para vermeyelim, yıllık kilise vergisini ödemeyelim" diye araya girdi Naydenov.

"Evet, ama daha süratli ve anlamlı başka çözümler de var. Ne ki bu çözümler daha keskin ve daha riskli. Mesela ayin düzenlemek için patrikten izin almayayım ve ayin esnasında patriğin adını zikretmeyeyim" dedi İlarion.

"Harika! Başlangıç için fevkalade pratik bir çözüm. Ya riski nedir?"

"Riski şu: Önceden patrikten ayin izni alınmamasını başlatacağımdan dolayı, bütün sorumluluğu ben üstleneceğim. Bu durumda Patriklik Babıâli'den, şimdiye kadar yaptığı gibi, sürgün edilmemi isteyecek ki ben buna alıştım. Ancak o zaman burası bensiz ne olacak?" diye cevap verdi İlarion. Naydenov gene patrikliğe para verilmemesinde ısrar etti.

"Hangi girişimde bulunulursa bulunulsun, inisiyatif milletten, kolektiften gelmeli. O yüzden iyisi mi, ben patriklikten alışılagelmiş izin alınması geleneğine uyayım, ama iş patriğin adının zikredilmesine geldiğinde, millet yüksek sesle protesto etsin ve bana adını zikretme imkân vermesin" dedi İlarion.

"Nihayet çözümü buldunuz! Evet, bu yol izlenirse, patriklik sizi art niyetle suçlayamayacak ve bütün suçu milletin üzerine atarak herkes sizi aklayacak" dedim heyecanla.

Plan benimsendi, ancak daha geniş, güvenilir ve İlarion'un iyi tanıdığı bir çevrede de müzakere edilmesi gerekiyordu. Her halükârda şüpheli kişiler etraftayken bu iş çok gizli kalmalıydı, hatta sınanmış kişiler yanında da fikrin İlarion'dan çıkmadığı, ama ortak aklın ürünü olduğu söylenmeliydi.

Patriğin Adını Anmamak İçin İlk İstişareler

Bir gün İlarion, Gavrail Krısteviç'i, Hristo ve Nikola Tıpçileştov Kardeşleri, Dimitır Geşooğlu'yu ve Hacı Nikoli Minçooğlu'yu Kevgir'e bu meselenin müzakeresine davet etmiş. Halki'de kalan Gavrail Krısteviç, Nikola Tıpçileştov ve Dimitır Geşooğlu vapur engelinden dolayı katılamamışlar; onların yerine İlarion, o zaman Fener'de yaşayan Todor Burmov'u ve İvan Naydenov'u davet etmiş.

Tasarlanan plan hakkında bilgi verildikten sonra, bunun muhtemel kötü sonuçları da müzakere edilmiş. Davet edilenler de planı benimsemişler, ancak hayata geçirilmesinden önce, birkaç kişinin daha görüşlerinin alınmasında karar kılınmış. Eğer bu kişiler de kabul ederlerse, o zaman Mehmed Ali Paşa'ya ve Rıza Paşa'ya da müracaat edilerek onların böyle bir girişime yaklaşımları öğrenilecekmiş. Daha önceden Bulgarlara olumlu yaklaşımlarıyla tanınan iki paşa teşvik etmemişler, ama olmaz da dememişler.

Son Müzakereler ve Kararın Tatbiki

Yaşlıların ve gençlerin, keza esnafın görüşleri ve beyanları alınıyor ve derhal İlarion'a iletiliyordu. Avksentiy'in de hemen komşu evde kalması, iki ruhaninin her gün görüşmelerine, müzakere etmelerine, şartları değerlendirmelerine ve gerek millet için gerekse de kendileri için tehlikelerle dolu bu cesur tavra karar vermelerine imkân tanıyordu.

Nihayet, 25 Mart'ta, İlarion yaşlı Hristo Tıpçileştov'u, Nikoli Minçooğlu'yu, Hacı Mina Paşov'u, Todor Burmov'u, Petko Slaveykov'u, İvan Naydenov'u, bendenizi ve Stanço Bradinski'yi, nihai olarak patriğin adının anılmaması üzerine görüş belirtmek üzere davet etti, çünkü İlarion

bunun ertesi günkü yortuda yapılmasını istiyordu. Davet edilenler yeniden ve etraflıca meseleyi ele aldıktan sonra bu hadisenin, önceden duyurusu yapılarak, 3 Nisan'da, Paskalyada tatbik edilmesini uygun gördüler; ortak görüş cesur adımlarla ileri yürünmesi şeklindeydi; geri dönüş olmayacaktı.

Burada, 3 Nisan'da olup bitenleri yeniden canlandırmaya gerek olmadığını düşünüyorum, çünkü ilgilenen okur epeyce doğru ayrıntıları Todor Burmov'un *Bılgaro-grıtskata razpra* [Bulgar-Rum Kavgası] kitabında, keza Radivoev'in *Biografiyata na İlarion Makariopolski* [İlarion Makariopolski'nin Biyografisi] başlıklı eserinde bulabilir.

Anılan müthiş nümayişten sonra, Hristo Tıpçileştov ve Hacı Nikoli Minçooğlu, daha aynı gün sadrazama İstanbul Bulgar Ruhani Cemaatinin önceden hazırladığı ve bağımsız Bulgar Kilisesinin tanınmasının istendiği kapsamlı mahzarı sundular ve olup bitenlerden haberdar etmek üzere Mehmed Ali Paşa, Rıza Paşa ve başka nazırların huzuruna çıktılar. Bizimkilere "Aferin!" demeyen nazırlar, sitemde de bulunmamışlar, ama sadece gülüşmüşler.

Ramazan tatilinin son günlerini, geçen yıl da olduğu gibi, İstanbul ve Boğaziçi'nde dolaşmalarla ve eski eser ziyaretleriyle geçiriyordum. Ziyaret ettiğim yerler arasında Yeniçerihane ve Eyüp Camisi de vardı; tabii Rumların nefretinin inanılmayacak şekilde fokurdadığı Fener'i de boşlamıyordum. Bir taraftan patrikler, ihtiyar heyetleri ve öteki piskoposlar, öte yandan da muhtelit patriklik komisyonunun sivil üyeleri, keza Babıâli nezdinde nüfuzlu, neredeyse hepsi memur olan başkaca şahıslar da, Bulgarları ve ruhanilerini yermeye, bunlara çamur ve iftira atmaya ve küfretmeye; bunları eşkıya ve devletteki ve hatta bütün şarktaki huzuru bozan unsur ve neredeyse bütün beşeriyet için yüz karası olarak göstermek için nazırlar, sadrazamlar, saraylar, sefirler ve konsoloslar arasında mekik dokumaya başlamışlardı. Her gün Patrikliğe toplanarak istişare ediyor ve Bulgarlara karşı kamuoyu oluşturmak için yukarıda anılan kişilere heyetler gönderiyorlardı.

Eyüp Camisi

İstanbul'un en güzel camilerinden olan Eyüp Camisi şehrin batısında, sur dışında, yamaçların eteğinde ve iki tepenin neredeyse Haliç sevi-

yesinde oluşturdukları köşede, körfezden en fazla 150-200 adım mesafede bulunuyor. Cami civarında çok sayıda servi ve asırlık çınar ağaçların bulunduğu büyük mezarlıklar yayılıyor; anılan mezarlıklarda ünlü Müslüman zatlar yatıyorlar. Cami, bunların arasından en önemlisi olan ve Müslümanların bir evliya olarak hürmet ettikleri Ebu Eyüb'e ithaf edilmişti. Arapların Konstantinopolis'i ilk kuşatmalarında (673) yer almış ve kuşatma sırasındaki vefatından sonra, ruhunu verdiği tahmin edilen sur dışına defnedilmiş. O yüzden Türkler buraya, İstanbul'un fethinden (1453) sonra bu güzel camiyi inşa etmişler. (...)

Bu camiye Türkler kutsal bir mabet gözüyle bakıyorlar; o yüzden tahta çıkan her padişah buraya geliyor ve sırf bu iş için Konya'dan gelen Mevlevi şeyhi büyük merasimle padişaha kılıcını kuşatıyor (bu fevkalade hakka miras yoluyla sadece bu şeyh sahip). Bütün öteki camilere olduğu gibi buraya da gayrimüslimlerin girişi yasak, ancak bu daha sıkı şekilde uygulanıyor. Bu mabedin eşiğini atlayacak olan gözü pek Hıristiyan, eğer mutaassıp kitle tarafından tanınırsa, Abdülaziz'in kılıç kuşanmasında bir Rumun başına geldiği gibi birçok hakarete ve kötü muameleye maruz kalıyor.

Yeniçerihane

Yeniçerihane[24] eski İstanbul'da, Aksaray ve Atmeydanı'ndaki Müslüman mahalleleri arasında yer alıyor. Bu büyük, eski, dörtgen ve iki katlı kışla benzeri yapının dışa bakan büyük odaları ve avluya bakan koridorları bulunuyor. Odalarda olduğu gibi, koridorlarda da kabaca kartondan, ahşaptan ve alçıdan korkunç ve acımasız yeniçerileri temsilen, başta yeniçeri ağası ve çeşitli astları ve ocaklarıyla devasa heykeller yapılmış. Korkunç ve dehşetli silahlar, toplar ve öteki işkence araç gereçleri teşhir edilmişler; bu araç gereçlerle Müslüman olmayan her şeye yönelik sert uygulamalar yapılıyormuş. Bütün bunlar karşısında ziyaretçiyi korku sarıyor ve ürperiyor, her ne kadar bu gördüklerinin canlı değil, cansız insan figürleri olduklarından emin olsa da.

İnsanın kalbini istemeden bir tiksinti kaplıyor, bu güruhu bir kasabaya veya köye saldırırken ve savunmasız ahalinin üzerine çökerken göz

24 Fatih devrinden beri bir tür silah deposu olarak kullanılan Aya İrini'deki Kıyafethâne adındaki kıyafet seksiyonu Sultan Abdülaziz zamanında Sultanahmet'teki elbise ambarına nakledilerek Yeniçeri Müzesi adı altında ziyarete açılmıştır –ed.n.

önüne getirdiğinde Hıristiyanların ve hatta Türklerin acıklı ve umutsuz durumunu düşünmekten alıkoyamıyor. Bu yabanıl güruh acıma nedir bilmiyormuş; bütün kahramanlığı da zulümden, tecavüzden, cinayetten, soygunculuktan ve alıkoymalardan ibaretmiş. Bizzat padişahlar da bunlardan titriyorlarmış. Yeniçeriler padişahları tahta çıkarıyor ve tahttan indiriyor, hatta daha çocukken boğuyor ve boğdurtuyorlarmış. Keza sadrazam ve paşa gibi üst düzey görevlilerin, padişah yandaşlarının, Müslüman veya Hıristiyan fark etmez, canlarına okuyorlarmış.

Yeniçerilerin devleti nasıl talan ettiklerini gören II. Mahmud, kendini sağlama aldıktan sonra, bunların ocağını söndürmeyi ve hepsinin kellesini uçurmayı aklına koymuş ve 17 Mayıs 1826'da ocağın lağvedilmesi için irade çıkarmış. Bunun üzerine ayaklanan yeniçeriler 3 Haziran'da İstanbul'da ve taşrada dehşet saçan taşkınlıklar yapmışlar. Mahmud, İstanbul'un bütün Müslüman ahalisini yeniçerilere karşı ayağa kaldıran şeyhülislamın yardımıyla, sancak-ı şerifi dalgalandırarak yeni kurulan ordusunu bu yabanıl güruhun üzerine salarak onları imha etmiş; en az 25 bin yeniçeri öldürülmüş ki geri kalanlar da artık organize olamamışlar.

İyi de bu yeniçeri müzesi ne amaçla kurulmuş? Acaba Osmanlı İmparatorluğu'nun bedbaht ahalisinin maruz kaldığı dehşetten, zulümden ve taşkınlıklardan bir hatıra olsun diye mi? Yoksa gelecek nesillere bir ders olsun diye mi? Bu son tahmin bana daha olası görünüyor. (...)

İlarion Patriğin Huzurunda

Paskalya ayininden bir hafta sonra patrik ruhani meclisi topladı ve İlarion, yaptıklarından dolayı hesap vermeye çağırıldı. Rahatsız olduğu bahanesiyle İlarion icabet etmedi, ama dört gün sonra, cemaatle istişare ederek patriğin ikinci davetine icabet ettiğinde, patriğin sorusuna mertçe, milletin bu şekilde davranmaya mecbur bırakıldığı cevabını vermiş, çünkü patriklik Bulgar milletinin meşru taleplerine ve haklı şikâyetlerine kulak asmamış.

Milletin kapıldığı umutsuzluktan istifade eden Katolik ve Protestan propagandalarının elverişli zemin bulduklarını gören İlarion, milleti bir arada tutmak için onların arzusunu yerine getirmekten başka bir çözüm bulamadığını söylemiş. Ruhani meclis, İlarion'un savunmasının samimi-

yetine inanmamış ve patrikten bu tekinsiz piskoposun cezalandırmasını Babıâli'den talep etmesini istemiş. Ancak Babıâli, daha uygun şartların beklenmesi gerektiği düşüncesiyle, İlarion'un derhal İstanbul'dan uzaklaştırılmasını isteyen patriğin teklifini dikkate almadı.

Bu arada Rum piskoposlar ve kodamanlar aralıksız Rus Sefiri Lobanov'un eşiğini aşındırmaya devam ediyorlardı; önceki sefir Titov'a yaptıkları gibi, ona da Bulgar muteberan ve Piskopos İlarion hakkında iftiralarda bulunuyorlardı. Güya bu Bulgar kilise hareketi, Sadık Paşa (Çaykovski) ve Türk ordusunda hekim olan Ata Bey (M. Draşki) gibi Leh mültecilerin teşvikiyle gelişiyormuş. Öte yandan aynı Rum ruhban ve kodamanlar Babıâli'yi ve sefirleri, bu hareketin, Rusya'da yetişmiş Bulgar ajanlar vasıtasıyla Rus Sefareti tarafından kışkırtıldığına ikna ediyorlardı. Bütün bu ayrıntıları Ata Bey'in mektep arkadaşım olan oğlu Ömer Bey'den öğreniyordum. (...)

Kıbrıslı Mehmed [Emin] Paşa'nın Rumeli Çıkarması

Bu arada, öşür[25] mültezimleri Rumeli ahalisi üzerinde görevlerini kötüye kullanıyor, zulüm ve haksızlıklar yapıyorlarmış; o yüzden ahali, din ve ırk gözetmeden, Babıâli'ye ayrıntılı mahzarlar gönderiyormuş. Sözü edilen suiistimaller Avrupa sefirlerinin kulağına kadar ulaştığından Rus Sefir Lobanov, Paris Anlaşmasını imzalayan devletlerden bu konuda bir araştırma yapmalarını istemesini kendi hükümetine teklif etmiş.

Böyle bir araştırmanın önüne geçmek için, Türkiye'nin o zamanki hamileri olan İngiltere ve Fransa, Babıâli'ye suçluları kendisinin bulması ve cezalandırması tavsiyesinde bulunmuş; böylece Avrupa ülkelerinin araştırma yapmasına ve müdahalesine gerek kalmayacakmış. O yüzden de padişah, Sadrazam Kıbrıslı Mehmed [Emin] Paşa'dan[26] bütün Rumeli'yi dolaşmasını ve suçluları bulduktan sonra hukuka uygun şekilde cezalandırmasını istemiş.

Kıbrıslı Mehmed Paşa, mühtedi bir Rum ailesinin Kıbrıs doğumlu oğluydu. Dininden dönen bir babanın oğlu olmasına rağmen duygularını muhafaza ediyor, Slav dönmeler gibi eski soydaşlarına ve dindaşlarına karşı

25 Onda bir anlamına gelen uşr (çoğulu uşûr, a'şâr) veya bunun Türkçeleşmiş şekli olan öşür fıkıhta toprak ürünlerinden tahsil edilen zekâtı ifade eder –ed.n.

26 Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa (1813-1881). Abdülmecid saltanatında üç kez sadrazamlık yapmış Osmanlı devlet adamı –ed.n.

nefret beslemiyordu. Mehmed Paşa'nın Bulgarlara duyduğu nefret, Fenerli Rumların nefretini bile bastırıyordu; kilise meselesi konusunda Bulgarlar aleyhine tavır takınmasının nedeni bununla izah ediliyordu.

İstanbul Bulgarları, 1856'da onun huzuruna çıkarak Hatt-ı Hümayunun kilise haklarını kapsayan hükümlerinin Bulgarlar için de tatbikini istediklerinde Bulgarları isyancı diye nitelemiş; yine 1861'de, Bulgar temsilciler Abdülaziz'in tahta çıkışıyla ilgili olarak bir teşekkürname sunmak üzere huzuruna çıktıklarında, teşekkürnameyi yere fırlatmış ve Bulgarları yok edeceğine dair tehditler savurmuş.

Artık padişah fermanıyla tasdik edilen resmi şahıslar olan Muvakkat Muhtelit Komisyonu üyelerine karşı da aynı şekilde kaba davranmıştı. Anılan üyeler 18 Mart 1870'te, ekzarhlığın tesis edilmesine yönelik padişah fermanının ilanı vesilesiyle Bulgar milletinin şükranlarını arz etmek üzere Fındıklı'daki birkaç üst düzey yöneticinin bulunduğu evinde huzuruna çıktıklarında, onlara nankör ve devlet haini yaftasını yapıştırdı.

Paşa Londra'daki birkaç yıllık sefirliği sırasında, İngilizlerin etkisiyle Ruslara karşı hasmane duygular beslemeye başlamıştı; Slav olmalarından ziyade Türkiye'nin ezeli hasımları olduklarından dolayı aleni biçimde Rus aleyhtarı olmuştu. Bu yüzden de Bulgarların kilise meselesinin Rusya'nın kışkırtması olduğu düşüncesini kesin biçimde benimsemişti.

Ama bunların ötesinde, Kıbrıslı'nın açık sözlü, samimi ve adil biri olduğunu, iyi bir vatanperver olarak da Türk Devleti'nin çıkarlarını mükemmel şekilde savunduğunu, Müslümanlığı, onun ahlak ve geleneklerini özümsemiş olduğunu teslim etmek gerekir.

Gavrail Kristeviç'in Sadrazama Refakati

Sadrazam 19 Mayıs'ta, üst düzey birkaç Türk, üç Ermeni, iki Rum –Fotiadi ve Musuros– ve sadece bir Bulgar –Gavrail Krısteviç– refakatinde İstanbul'dan Niş'e hareket etti.

Krısteviç hem ahkâm-ı adliye hâkimi sıfatıyla, hem Bulgar olması nedeniyle, suiistimallere ve haksızlıklara maruz kalan sayıca en büyük millet olan Bulgarların ihtiyaçlarını, geleneklerini ve taleplerini iyi bilen biri olarak Kıbrıslı'ya gerekliydi; en önemli işlerde kendisine güveniliyordu. Yolculuk

sırasında Bulgar ahali gerek şifahen gerekse yazılı mahzarlarında, öteki şikâyetlerin yanı sıra, Rum piskoposların fenalıklarını da dile getirerek Babıâli'nin kendilerini hem bunlardan, hem de Rum Patrikliğinin baskısından kurtarması için yalvarıyormuş. Yüzlerce böyle mahzar sunulmasına rağmen, bunlar dikkate alındı mı? Daha sonra anlaşılacağı gibi sonuç tam tersini, dikkate alınmadıklarını gösterecek. Sadrazam kimseye aman vermediğini, ahalinin taleplerini yerine getirdiğini, dolayısıyla Avrupa araştırmasına gerek kalmadığını duyurmak için bir-iki Türkü idam etti, başkalarını hapse attırdı, aralarında Bulgar ve Yahudilerin de bulunduğu bazı kişileri de sürgün etti. Patrikliğe de birkaç piskoposun yerinin değiştirilmesi teklif edildi.

Sadrazamla yaptığı yolculuk Krısteviç'e Bulgarların maruz kaldığı eziyetleri görme, ihtiyaçlarını ve taleplerini yakından tespit etme ve Bulgar milletinin dertlerini anlama imkânını verdi.

***

[Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne talebesi Hristo Stambolski mektep idaresinden memleketine gitmek üzere, 25 Haziran-25 Temmuz arası bir aylık izin alıyor. Deniz yoluyla 26 Haziran'da ayak bastığı Burgaz üzerinden Aytos, Karnobat, Sliven, Yeni Zağra, Eski Zağra, Çanakça güzergâhını izleyerek memleketine ulaşıyor. 23 Haziran'da da aynı güzergâhı izleyerek Burgaz üzerinden, herhangi bir yol macerası atlatmadan ertesi gün İstanbul'a dönüyor.]

İSTANBUL'DA

Mektebe döndükten sonra beni, olabildiğince daha kısa sürede çözümlemem gereken birçok zorlu vazife bekliyordu: 1- Henüz hafızamda tazeyken, seyahatimle ilgili izlenimlerimi içeren bütün notlarımı düzene sokmalıydım; 2- Mektepten uzak kaldığım bir ay içinde kaçırdığım dersleri telafi ederek talebe arkadaşlarıma yetişmeliydim; 3- Kilise meselesi konusunda neler olup bittiğini öğrenmeliydim ve nihayet; 4- Sadık Dostlara, milletin haletiruhiyesiyle ilgili yolculuk sırasında gördüğüm ve duyduğum her şeyi rapor etmeliydim. Her şeyden önce de anacığımın tedavisini düşünmeli, hiç değilse sancılarını hafifletmek için bir şeyler yapmalıydım. O yüzden, mektep kliniğinde patolog olan muallimlerden birine anamın

durumunu ve hastalığını anlatarak kendisinden ilaç ve tavsiyeler aldıktan sonra bunları derhal babama gönderdim.

İlk iki vazifeyi yerine getirmek için ders çalışmalarıma ağırlık verdim; teneffüs konferanslarına da çok az vakit ayırıyordum. Aylık ikişer beyaz mecidiye ücret karşılığı Fransızca ders vermem için nazır bana, paşa oğulları olan iki Türk daha tavsiye etti –Halim Yahya ve Fuad Paşa'nın torunu İzzet Ali Bey.

Öyle ki şimdi her ayın sonunda, mektebin her talebeye ödediği 30 kuruş teşvik dışında, dört Türk talebeden ikişer olmak üzere 8 beyaz mecidiye de (160 kuruş) alıyordum. Dolayısıyla, aylık 190 kuruşla artık sadece ufak tefek masrafımı değil, ama kendimi geliştirmem için gerekli olan Fransızca ve Rumca mecmualar ve kitaplar da alabiliyor, ayrıca kenara da bir şeyler koyuyordum. Kısa zamanda mektep hayatının normal akışına girdim; geriye son iki vazifenin yerine getirilmesi kalıyordu. (...)

Çerkez Muhacirler

Balkapan yolunda birçok Tatar ve Çerkez ailelerin Yeni Cami avlusuna ve içine doluştuklarını; çıplak, yalınayak, yırtık pırtık, kirli erkek, kadın ve çocukların irkiltici bir tablo oluşturarak ibadethanenin basamaklarında oturduklarını gördüm.

Gazetelere göre Silistre, Lom ve Vidin ahalisine fenalıklarıyla illallah dedirten o haydutlar ve soyguncular, o hazırloplar bunlar olmalı. Zira Rusya da bu yüzden kovuyor onları, Türkiye ise bunlara sadece Bulgarların sırtından misafirperverlik sunuyor; bu hazırlopları doyurmalarını, bunlara ev yapmalarını, toprak, o da en verimlisinden, hayvan vs. vermelerini mecbur kılıyor. Yanarım bu haydutlarla yaşamak zorunda kalacak olan o ahalinin haline. Bulgarın zaten ağır olan boyunduruğu, artık onun için korkunç, tahammül edilemez oluyor! Kurtulması için ona yardım edilmeli, ama nasıl diye geçti içimden.[27] (...)

27 Kırım Savaşı (1853-1856) sonrasında Kırım ve Kafkaslar'dan Tuna Vilayeti'ne kitlesel göçler olmuş ve buraya iki yüz bin Nogay ve Kırım Tatarı ile yüz bin Çerkez yerleştirilmişti. Bölgede yerleşik Bulgar ve Romen ahali bu iskân siyasetinden çok rahatsız olmuştu. Yazarın 1860'ta bu göçmen dalgasının bir parçasına İstanbul'da tanık olduğunda gösterdiği olumsuz tepki işte bu geri plandan kaynaklanıyor –ed.n.

Resim Muallimi Luigi Berti

Öteki derslere dair yüküm biraz hafiflemiş olduğundan, bu ders yılında sona erecek olan resim derslerine özel bir gayretle ağırlık verdim. O yüzden resim muallimi Luigi Berti, başarımdan dolayı beni mektep nazırına hararetle övdü ve kendi muavini olarak tanıttı. Ancak nazır muavin tayinimi önümüzdeki yıla, imtihanlardan sonraya bıraktı, çünkü resim dersim o zaman tamamlanacaktı. Maalesef bu gerçekleşmedi, çünkü Muallim Luigi mektebi ve İstanbul'u, bir saraylı kadınla kaçarak terk etti.

Luigi Berti resim muallimi sıfatıyla 16 ders karşılığında ayda bin kuruş maaş alıyordu. Ayrıca, yuvarlak hatlı İtalyan yüzüyle çok yakışıklı, yanından gelen geçen herkesin bakışını üzerine çeken bir delikanlıydı; toplum içindeki kibar tavırlarıyla da ince eleyip sık dokuyan kızların bile kalplerini fethediyordu. Yetmedi, aynı zamanda üstün bir piyano virtüözüydü, o yüzden piyano muallimi olarak iki-üç paşa konağına girmeyi başarmıştı; orada, hadımların uyanık gözleri altında, oturtulmuş bir düzen çerçevesinde belirli saatlerde genç hanımlara piyano ve Fransızca dersleri veriyordu. Üç-dört yıl zarfında yetenekleri, ama daha çok yakışıklılığı sayesinde üst tabaka Türk toplumunda gizlice büyük bir şana ve şöhrete ulaştı. Saraydaki padişah hareminde bile ünlendi.

Bir sabah aniden mektep nazırı, o gün mektebin tatil olduğu yönünde bir emir duyurdu; bütün muallimlerin, keza talebelerin, padişahın üç gözdesinden biri olan yüce misafirimiz hazinedar ustasına (Harem'deki kadın hazinesinin, yani inci, küpe, yüzük vs. süsler koruyucusu) hep birden takdim edilmek üzere, öğleden sonra resmigeçit üniformasıyla gelinmesini istedi.

Öğleden sonra bütün talebeler mektebin geniş dörtgen avlusunda ikişer ikişer sıra oluşturdular; muallimler de nazır, müfettişler vs. gibi idari personelle deniz kıyısındaki iskelede, usulünce dizilmiş halde kıymetli misafiri karşılamak üzere bekliyorlardı. İşte, misafiri ve maiyetini beş-altı hadımağası refakatinde taşıyan güzel kayıklar göründüler, hadımağaları misafirleri kayıktan iskeleye çıkardılar. Nazır, yere kadar eğilme, temenna ve aşağıya eğik bakışlarıyla misafiri Türkçe selamladı ve ziyaretlerinden dolayı teşekkür etti. O ise, ince ve neredeyse tamamen saydam bir yaşmakla örtülü yüzünün önünde birer büyük yelpaze tutan iki hadımağası arasında, dizilmiş ve biraz

eğik vaziyette duran muallimlere doğru mağrur adımlar atarak temennayla, Fransızca "*Bonjour, mossieurs les professeurs*" diye selamladı.

Muallimler de kendisine sadece yere kadar temennayla karşılık verdiler; ardından sadece iki hadımağasının, nazırın ve mektep müfettişlerinin refakatinde padişah salonuna geçildi. Geleneksel şerbet ikramından ve yüce misafir idare ve muallim personeli, dersler, talebelerin sayısı hakkında ayrıntılı bilgi aldıktan sonra, herkese bahşiş dağıtmak istedi. Bu amaçla, kendisini avluda takip etmesi için hazinedarı çağırarak idadi talebelerine 30'ar, tıbbiye talebelerine ise 50'şer kuruş kayme dağıtmasını söyledi. Sonra davul çaldı ve bütün talebeler ve muallimler, keza kendisi de üç kere "Padişahım çok yaşa!" diye tezahürat yaptılar. Bunun ardından gene padişah salonuna geçildi; orada teker teker kendisine takdim edilmelerini arzu ettiği bütün muallimlere biner kuruş kayme bahşiş dağıtmış.

Muallimler en yaşlısından başlayarak hiyerarşik sırada dizilmişler. Yüce misafir mektep nazırına Fransızca her bir muallim için hangi dersi verdiğini sormuş; Fauvel, Edward, Barozzi vs. gibi Fransız asıllı muallimlere ne okuttuklarını, nereden olduklarını vs. sormuş. Nihayet, herkesten genç olan Luigi Berti de huzura çıktığında nazıra, "Bu genç oğlan da mı muallim ve hangi dersi okutuyor?" diye sormuş.

"Evet muallimdir, resim okutuyor" diye cevap vermiş nazır.

"O halde müzikle de aranız iyidir?" demiş misafir, Luigi'ye doğru yürüyerek.

Nazır da hemen Luigi'yi piyano virtüözü olarak takdim etmiş.

"Bugünden itibaren sizi saraya, kızlarımıza piyano öğretmeniz için alıyorum" diye eklemiş hanım ve nazıra, her salı ve cumartesi saraya gelmesi için serbest bırakılması talimatını vermiş.

İdari personele de bahşiş dağıttıktan sonra, padişah hanımı, karşılandığı düzende ayrıldı.

Saraydaki yeni tayininden dolayı havalarda uçan Luigi, mektebe saray faytonuyla gelmeye başladı, düzenli olarak da gelmiyordu; sonra ayda bir gelmeye başladı, nihayet tamamen kesti ve resim muallimliğine A. Abram getirildi.

Eskiden de olduğu gibi sakin, güler yüzlü ve tatlı sözlü Luigi, şimdi daha da neşeli, daha konuşkan olmuştu. O yüzden sadece Pera'daki Avrupa aristokrasisinin değil, ama üst tabaka Türk sosyetesinin de sempatisini kazandı; sosyete kendisiyle tanışma yolları arıyordu. Paraya para demiyor ve Pera'nın en zengin mağazalarından padişahın haremine pahalı hediyeler alıyordu. Her girişimi için bu mağaza sahipleri arasından, son derece güvenilir, her hususta ona hizmet etmeye hazır iki kişi seçti. Bu mağazalarda bir halayıkla, hatta hazinedar ustanın kendisiyle buluşuyormuş. (Abdülmecid'in son yıllarında, Kırım Savaşından sonra Avrupa medeniyetinin, Avrupa kadın modası ve tavırlarının, Fransızca konuşmanın paşa ve padişah haremlerine nüfuz ettiğini belirtmekte yarar var. Müslüman kadınların Pera'nın Avrupai mağazalarında dolaşma ve alışveriş yapma gibi serbestileri bundan kaynaklanıyordu.)

Luigi'nin bu vur patlasın çal oynasın hayatı altı-yedi ay sürdü. Abdülmecid'in vefatından önce İstanbul'da sarayda büyük kargaşa olduğu, hazinenin boşaltıldığı, bir padişah kadınının kaybolduğu, vurulan saraylılar olduğu duyuldu, ama bütün bunlar Abdülmecid'in vefatından dolayı sır kalarak meçhullüğün sis perdesiyle örtüldü. Ta ki üç yıl sonra, Luigi ve dünün hazinedar ustası Madam Berti'nin Danzig'de[28] mutlu ve huzurlu bir hayat sürdükleri duyuluncaya kadar.

Şnayder

Şnayder'in hafiye bürosu konusunu biraz daha açmak gerekiyorsa, General [İvan] Paskeviç'in 1831 Leh İsyanını bastırmasından sonra çok sayıda Leh anavatanlarını terk ederek çeşitli devletlere, bazıları da Türkiye'ye yerleştiler. Onlar buraya özellikle Rusya'ya karşı besledikleri nefretten ve Kırım Savaşı sırasında onlara karşı yardım etmeye geldiler, savaştan sonra da İstanbul'da kaldılar ve özellikle Yahudi Lehler Türkleştiler. Bunu, Türklerin güvenini daha çok kazanmak ve o zamana kadar görülmemiş dolgun maaşlarla, gerek asker gerekse sivil yüksek makamlara konma amacıyla yaptılar. Bunlar arasında Sadık Paşa'yı (Çaykovski), Abdül Paşa'yı, Dr. Ata Bey'i vs. sayabiliriz.

28 Baltık Denizi kıyısındaki bir Leh şehri; Gdansk –ç.n.

Şnayder de böyle biriydi. Katkılarına hayran kalan Türkler, kendisine hariciye nezdinde yüksek bir hafiye bürosu kurma görevi vermişlerdi. Amacı da, Rus Sefaretine ve Konsolosluğuna girenleri, bu kurumların memurlarıyla ilişkisi olanları, Rusya'ya sempati besleyenleri veya en azından Rusya lehine konuşanları yakından takip etmek, gözlemlemek ve zaptiyeye bildirmek; Rus aleyhtarı güvenilir kişileri, Rusya'ya din de dahil her alanda karşı çıkanları, Rusa ait her şeye karşı nefret ve kin aşılayanları savunmak ve hükümete tavsiye etmekti. (...) On-on iki kişiden oluşan bu büronun taşrada dört-beş uzantısı vardı ve gerek devlet içine gerekse yurtdışına gözlemci gönderiyordu. Büro için yıllık 15-20 bin Türk Lirası harcanıyordu. Bürodan pek fayda sağlanamadığını gören Ali Paşa birkaç kere bunu kapatmaya yeltendi. Ancak Şnayder varlığını haklı çıkarmak için, paraya aç hafiyeleri vasıtasıyla taşrada kurmaca isyanlar çıkartıyor, Babıâli'ye bu kurmaca isyanların bastırılması için önlem almasını bildiriyor ve böylece onlarca masumun günahına giriyordu.

Örnek olarak Haziran 1868'deki Berkovitsa [Berkofça] İsyanı gösterilebilir ki bunda anlı şanlı Piskopos Dorotey (Dorço) büronun ona tevdi ettiği en pis rolü üstlendi. Kalbimde derin bir sızıyla buraya not düşüyorum ki Dorotey dışında bu büroya beş-altı Bulgar daha girdi; bunlardan, Bulgar hükümetinin kol kanat gerdiği bir-ikisi hâlâ hayatta. (...)

1861

İmtihan Tatilinden Sonra

26 Şubat'ta imtihanlar tamamlandı ve bütün Bulgar talebeler başarılı oldu. Bulgar talebeler diğer talebe arkadaşlarından belirgin şekilde ayrıldıklarından dolayı, çoğu Fransız olan muallimler bizi mektep nazırı önünde övüyorlardı. Nazır da benim vasıtamla Bulgar talebelerin hallerinden memnuniyetini dile getiriyor ve ileride daha büyük başarılar elde etmemiz için bizleri teşvik ediyordu. Böylece ben idadi dörde geçtim.

Tatiller sona erdikten sonra ramazan ayı da geçti. Durumdan istifade ederek neredeyse her gün mektepten çıkıyor ve kâh Fener'e, kâh Balkapan'a gidiyordum. Fener'de, Bulgar meselelerinin gidişatını takip ediyor, Bulgar Ruhani Cemaatinin yaptıkları ve planladığı girişimleri, keza

bu kader belirleyici günlerde patrikliğin kilise meselemiz için aleyhimizde hazırladığı fitne ve fesat hakkında notlar alıyordum.

Balkapan'a da gidiyordum; burada yaşlısı genci bütün vatanperver Bulgar tüccarlar, Bulgaristan'ın her yerinde milli işlerimizde ruhun ve girişimciliğin desteklenmesi için faaliyetler yürütüyorlardı.

Bu arada ramazana özgü o dolaşmalarda, camiler, türbeler, hatta Türklerin fetih devrinden kalma elyazmalarıyla dolu kütüphaneler gibi şimdiye kadar ziyaret ettiğim veya etmediğim yerlere girip çıkmaktan geri kalmıyordum. Bu dolaşmalarımda ve ziyaretlerimde bana Süryani talebe arkadaşım ve dostum Lien Abdalnur refakat ediyordu; kendisi ünlü abideler üzerindeki kitabelerin okunması ve izahında bana yardımcı oluyordu.

Ramazan boyunca, mektep nazırının bana belirli bir ücret karşılığı Fransızcadan Türkçeye tercüme dersleri vermem için tavsiye ettiği dört Türk oğlan sırasıyla beni iftara davet ediyordu; böylelikle pederleriyle de tanışıyordum ki bunlardan ikisi Babıâli'de muvazzaf paşalardı. Bu tanışmalardan ziyadesiyle memnun kalıyor ve gelecek amaçlar için bunları canlı tutmaya gayret ediyordum. (...)

1861/62 Ders Yılının Başlangıcı

Tatil 26 Mart Pazar günü, sona erdi. O gün başlamak üzere olan 1861/62 ders yılının derslerine baktım –cebir, geometri, tarih ve mantık; ilk üç ders konusunda kendimi hazır hissediyordum, sadece mantık beni zorlayacaktı, çünkü Türkçe açıklamalarla Arapça olarak okutuluyordu. Ben gene teneffüs konferanslarımı ve dört Türk çocuğuyla Fransızcadan Türkçeye özel tercüme derslerimi ayarladım. Bu durum Fener'e ve eski İstanbul'a haftada iki gün, –Pazar ve Cuma– yaptığım ziyaretlerimi sürdürme imkânı sağlıyordu; böylelikle kilise davamızın gidişatını takip ediyordum. (...)

Bulgar Piskoposlara Sürgün Cezası

Hatırlanacağı üzere, 3 Nisan 1860'ta patriğin adının ayinde zikredilmemesinden sonra, patrik, Babıâli'ye İlarion'un sürgün edilmesi konusunda ısrar etmişti. Ancak hükümet, her ne kadar birkaç defa kendi-

sine hatırlatılsa da patriğin talebini yerine getirmemiş ve mesele bu arada kaynamış gitmişti; Patrik Kirillos bunun üzerine istifasını sununca yerine II. Yoakimos geçmişti.

Ancak Yoakimos'un 24 Şubat'ta düzenlediği Rum Ortodoks Ruhani Meclisinde Bulgar piskoposlar İlarion, Avksentiy ve Paisiy'i azletmişler ve anılan piskoposların sürgün edilmelerine karar vermişlerdi. Babıâli bu karar üzerine 14 Nisan'da piskoposların sürgün edilmelerini kabul ettiğini bildirdi. Karar kendilerine Bulgar muteberanlar Hristo Tıpçileştov ve Nikoli Minçooğlu vasıtasıyla bildiriliyor ve gidecekleri gün de 22 Nisan yani İsa'nın defnedildiği gün olarak belirtiliyordu. Bildirme günü ve yola çıkma tarihi üzerinde önceden bir anlaşma olduğu açıkça görülüyordu.

Birinci tarihle ilgili olarak hükümet ve Bulgar Katolik cemaati arasında bir mutabakat vardı. Çünkü Ortodoks Bulgarlar 14 Nisan'da acı yaşarlarken aynı o gün Bulgar Uniacılar Roma'dan dönen Bulgar Patriği Yosif Sokolski'yi karşılayacakları için sevinip eğleneceklerdi. Amaç umutsuzluğa kapılacak Ortodoks Bulgarların Katolikliğe sarılmalarıydı.

İkinci tarihle, yani hareket tarihiyle ilgili olarak da Rum Patrikliği ile Babıâli arasında bir mutabakat vardı. Böylece Ortodoks Bulgarlar en büyük Hıristiyan yortusu olan Paskalya'da üzülüp acı çekecekler, pişman olup 15 maddeyi kabul edecekler ve patriklikle uzlaşacaklardı. Ne ki gerçek vatanperver Bulgarlar ne birini ne de ötekini yaptılar, ama bu meşum duyurunun yapıldığı cumartesi günü yıldırım hızıyla İstanbul'un her yerine yayıldılar ve ertesi günkü yortuda Bulgar Kilisesi ve avlusu, kilise ve Kevgir arasındaki sokak, piskoposların sürgünü konusunda hakikati öğrenmek amacıyla gelen Bulgarlarla doldu taştı.

Hepimiz üniformalı olarak sekiz talebe arkadaşımla biz de erkenden oraya ulaştık. Müminler bize hürmetle yol açtıkları için kiliseye kadar girebildik. Bazı cemaat üyeleri ve temsilciler de buradaydılar. Avksentiy altardaydı, ama ayin yapmıyordu. "Niye halen piskoposlar ayine başlamıyorlar, şu sürgün söylentisi doğru mu?" diye sorulduğunda, herkes sanki emir almışçasına bir şey bilmediğine dair omuz silkiyordu. 20 Nisan, Kutsal Perşembe günü, İlarion'un yortu için Babıâli'nin izniyle Yeni Mahalle'den buraya geleceği temin ediliyordu. Millet iki arada bir derede kaldı. Milletini

yortularda ayininden ve hayır duasından mahrum bırakmaması ricasıyla İlarion'a bir mektup yazılması kararı alındı.

Piskoposların Sürgün Haberinden Duyulan Rahatsızlık

19 Nisan Çarşamba günü, mektep müdüriyeti gelecek Paskalya dolayısıyla Ortodoks talebelere bir hafta izin verdi. Bütün Bulgar talebelere Fener'de piskoposlarla ilgili olup bitenleri ve olacakları bildiriyordum ve o yüzden onları Fener'e davet ettim – hem ayine katılsınlar hem de orada gelişecek olan önemli hadiselere bizzat tanıklık etsinler; böylelikle varlıklarıyla bu endişe verici boz bulanık zamanlarda soydaşlarının yüreğine su serpsinler.

Hemen aynı gün, yortuda memleketlim İvan Naydenov'a misafir olmak üzere Fener'e geçtim. Gece ve gündüz Bulgar Kilisesi çevresinde bulunma niyetiyle buraya gelmiş, çeşitli katmanlardan, ama en çok da esnaftan çok sayıda Bulgarı görünce hayret ettim. Bu Bulgarlar piskoposlarımızı patrikliğin kavaslarından ve tulumbacılarından korumak için bekliyorlardı, çünkü patriğin talimatıyla bunların evlerinden yaka paça alınıp sürgün yerine götürülmek üzere kayıkla herhangi bir gemiye veya vapura götürülmelerinden korkuluyordu. Çünkü daha önce de böyle şeyler olmuştu. Benzer beklenti korkusuyla ve baston ve sopalarla kuşanmış vaziyette her yerden gelen Bulgarlar kilise avlusunda oturuyor veya uzanıyorlardı; başkaları ise ikişer-üçer kişilik gruplar halinde Kevgir ve kilise arasındaki sokakta devriye geziyordu. Beşer kişi de Kevgir'de ve Avksentiy'in Kevgir yakınındaki evinde gizlice bekliyordu.

İlarion'un Yeni Mahalle'den ertesi gün geleceğini bildiğimden, Kevgir'e girmeden doğrudan Avksentiy'in evine yollandım, ama dışarıda ve içeride nöbet tutan Bulgarlar, beni askeri kıyafetle gördüklerinden ve tanımadıklarından dolayı girmeme izin vermediler. Herhangi bir kargaşa çıkmaması için ısrarcı olmadan geçtim ve Balkapan'a yöneldim. Burada kodaman çorbacıları değil, ama sadece yazıhanelerin genç sekreterlerini, kâtiplerini ve muhasebecilerini buldum.

Çorbacıların evlerine bu denli erken gitmeleri bana biraz tuhaf geldi. Acaba kulağıma çalınan, ayrıca Uniacı Bulgarlar arasında ve patriklikte de konuşulan başka bir korkunç söylenti devreye mi sokuldu diye

şüphelendim. Söylentiye göre, amacın hasıl olması için, piskoposlarla birlikte beş-altı kanaat önderi de sürgün edilecekmiş; Bulgarların bir an önce Katolikliği kabul etmek zorunda bırakılmaları, birkaç kanaat önderinin sürgün edilmesini gerektiriyormuş. Bunu güya Fransız sefir istemiş. Bulgarları 15 maddeyi kabul etmek zorunda bırakarak patriklikle uzlaşmalarını sağlamak için ise, sadece İstanbul'dakilerin değil, vilayetlerdeki bazı önde gelen Bulgar önderlerinin de uzaklaştırılmaları gerekiyormuş.

Ancak daha sonra padişah iradesiyle sadece iki piskoposun sürgün edilecekleri anlaşıldı, çünkü resmi şahıslardan öğrendiğime göre, nazırlar toplantısında Serasker Rıza Paşa ve Tophane nazırı, padişahın damadı Mehmed Ali Paşa sivil kişilerin sürgün edilmelerine kati şekilde karşı çıkmışlar.

İlarion'un Karşılanması

Hariciye Nazırı Ali Paşa'nın talimatı üzerine İlarion'un Yeni Mahalle'den Fener'e gelmesi istendiği için, 20 Nisan sabahı, ben ve mektepten bütün Bulgar talebelerin de katıldıkları Kutsal Perşembe ayini sona ermeden, müminlerin çoğu kiliseden çıkarak İlarion'u karşılamak üzere Karaköy Köprüsü'ne doğru hareket ettiler. Köprüde, piskoposun gelmesini bekleyen Ambar ve Galata'dan çok sayıda abacı Bulgar bulduk.

Piskopos köprüde görününce, kalabalık onu şarkılarla ve padişahın sıhhati için yükselttikleri nidalarla karşıladı, manevi çobanlarının elini öpmeye koştu. Oradan geçen Ermeniler, Rumlar, Türkler ve yabancılar, bu sevecen tablo karşısında hayret içinde köprüde durakalıyorlardı, öyle ki hareket etmek imkânsız hale geldi. İlarion bu nedenle, ona refakat eden ruhbandan beş-altı kişiyle derhal büyük bir kayığa bindirildi. Öteki karşılayanlar da başka kayıklara binince deniz sayısız kayıkla kaplandı. Başkaları, Haliç kıyılarında hizmet veren küçük vapurlara doluştular ve böylece Fener'deki Bulgar Kilisesinin iskelesine kadar bir deniz resmigeçidi oluştu. Burada ayinden sonra iskelede ve kilise avlusunda, başta Avksentiy olmak üzere bütün müminler İlarion'un gelişini beklemek üzere toplanmışlardı.

Karşılaşma dokunaklıydı, birçokları sevinçten gözyaşlarına hâkim olamıyorlardı ve İstanbul ikinci defa,[29] o zamana kadar duyulmayan Bulgar

29 Birincisi, ibadethanenin temel taşının yerleştirildiği 25 Ekim 1859 tarihindeydi –y.n.

adını Türk payitahtının dört bucağına yayan o devasa nümayişe sahne oldu. Karşılaşmadan sonra iki ruhani, bazı dava adamlarıyla Kevgir'e hasbihale ve dinlenmeye çıktılar. Kalabalık dağılmayıp piskoposları patriklik kavaslarıyla tulumbacıların saldırısından korumak amacıyla ayini beklemeye başladı.

Piskoposların Sürgününü Tebliğe Gelenlerin İçeri Alınmaması

Öğleden sonra saat dörtte, Kevgir'in kapısı önünde duran faytondan Hacı Nikoli Minçooğlu, Hristo Tıpçileştov ve Hariciye Nezareti'nde diyanet işlerine bakan Beklekçi Efendi inerek kalabalığın arasına girdiler. Ancak, padişahın sürgün emrini piskoposlara tebliğ etmek üzere kalabalığın yığıldığı dar basamaklardan yukarı çıkmak istediklerinde, bundan rahatsız olan Bulgarlarla göğüs göğse geldiler. Bunun üzerine Hacı Nikoli ahaliye Kevgir'i boşaltmaları için bağırmaya ve onları dışarı itmeye başlayınca bir kargaşa yaşandı. "Asıl sen dışarı, arsız herif, dışarı!" diye sesler duyuldu ve basamaklardan sokağa itilinceye kadar Hacı Nikoli'nin üzerine yumruklar ve tekmeler yağdı.

Bunun üzerine Hristo Tıpçileştov ve Beklekçi Efendi hemen tüydüler. Biraz sonra birkaç zaptiye refakatinde kapıya dayanan zabit de kalabalığı dağıtmaya çalıştı, ama başaramadı; kuvvet kullanma gereği de duymadı, çünkü çoğu buraya ayine geldiklerini ve kimseye zararları olmadığını söylüyorlardı. Kilisede ayin başlayınca zabit çekti gitti, ama ahalinin çoğunluğu Kevgir'de, kilise avlusunda ve sokakta kaldı.

Askerin İntikali

Çok zaman geçmedi ve işte, şehrin bu kısmının askeri kumandanı olan Selim Paşa bir bölük askerle dayandı. Kumandan atından indikten sonra, kafa kafaya yoğunlaşmış kalabalıktan birkaç kişi: "Yaşasın padişahımız ve vükelâsı!"[30] diye bağırdılar. Ahali çekildi, askerlerin bir kordon oluşturmaları için sokak ortasında yol açıldı ve paşa, serbest hareket edilebilmesi için subaylarına seyircilerin sokağı kapatmalarına izin verilmemesi talimatını verdi; kendisi de Kevgir'e girdi ve dışarıdan kimsenin girmemesi için kapıya devriye koydu, ama içeride basamaklarda insanlar yığılıydılar.

30 Metinde bu ifade Türkçe geçiyor, parantez içinde Bulgarca anlamı veriliyor.

Bunun üzerine "Bu insanlar burada ne arıyorlar?" diye sordu. Vasil Markov kısaca ahalinin endişesinin nedenlerini arz etti; piskoposların, devlet veya toplumsal düzen nezdinde sürgünü hak edecek hiçbir suç işlemediklerini, ahalinin piskoposların sürgün edilmemeleri, ibadet etmek için serbest olmaları için yalvardığını söyledi. "Çok şey"[31] –dedi paşa ve beş kişinin refakatinde basamaktan piskoposların yanına yöneldi; kalabalık ise, avaz avaz "Despotlarımızı [metropolitlerimizi] vermeyiz!"[32] diye bağırıyordu.

Paşa piskoposların yanına girerek padişah emrinden söz etti. Beklekçi Efendi bunu tebliğ edecekmiş, ama kalabalığın saldırısına uğramış ve kovulmuş. Bu emre göre piskoposların yola çıkmak üzere hazır olmaları gerekiyormuş; bunun ne zaman olacağı belirtilmiyordu, ahaliden de dağılması isteniyordu. Oysa ahali, bilakis kilise ayininden sonra daha da kalabalıklaştı ve sokak gene tıkanarak geçilemez hale geldi.

Zaptiye Nazırının İntikali

Az sonra, artık hava kararırken Zaptiye Nazırı Mehmed Paşa, başka bir asker ve zaptiye bölüğüyle bizzat intikal etti; o da kalabalığın dağılması için çabaladı, hatta aksi halde silah kullanacağı uyarısında bulundu ve "itaatsiz" kelimesini kullandı. Kalabalıktan birkaç kişi "Haşa, biz idareye karşı itaatsiz değiliz; idarenin önünde boynumuz kıldan ince, ama padişaha Rum Patrikliğini şikâyet edinceye kadar piskoposlarımızın serbest bırakılmalarını rica ediyoruz, çünkü patriklik fitneleriyle bizi bu yortularda piskoposlarımızdan mahrum bırakmak istiyor" diye cevap verdi.

Paşa piskoposların yanına çıktığında, orada Selim Paşa'yı gördü. Tam da o esnada ben Selim Paşa'ya ayrıntılı açıklama yapıyor ve "Rica ve merhamet kapısı kapanmadı.[33] Böyle yortularda hapishaneden katil ve soyguncuları serbest bırakan veya kefaletle salıveren merhametli hükümetimiz, masum piskoposlarımızdan mı merhametini esirgeyecek? Yarın sabah padişah hazretlerine merhamet eylemesi için arzuhal sunacağız, o yüzden milletimiz piskoposları bırakmanızı ve sürgün edilmemelerini rica ediyor" sözlerini söylüyordum.

31 Metinde bu ifade Türkçe geçiyor, parantez içinde Bulgarca anlamı veriliyor.
32 Metinde bu ifade Türkçe geçiyor, parantez içinde Bulgarca anlamı veriliyor.
33 Metinde bu ifade Türkçe geçiyor, parantez içinde Bulgarca anlamı veriliyor.

İki paşa arasındaki kısa istişareden sonra Mehmed Paşa, ardından da Selim Paşa gittiler; Selim Paşa askere gitme emri verdikten sonra patriklik ve Bulgar Kilisesi arasında daha sıkça dolaşmaları için Fener sokaklarında askeri devriye bıraktı. Ahalinin çoğunluğu gitti, geri kalanlar ise Kevgir'de ve kilisenin avlusunda sabahladılar.

Bulgarların Padişaha Arzuhali

Daha aynı o akşam, gençlerden Türkçeyi çok iyi bilenler, kendisi de Türkçeyi mükemmel bilen İlarion'un dikte ettiği arzuhalin müsveddesini hazırladık; ertesi gün, cuma selamlığında padişah hazretlerine sunulacaktı. Başkaları da uzun tartışmalardan sonra, Petko Slaveykov'un daha 10 Ocak tarihli toplantıda ortaya attığı, büyük devletlerin sefirlerine bir arzuhal sunulması ve bu arzuhalde ruhani konulara girmeden, ayrıntıyla durumun anlatılması ve himayelerinin istenmesi şeklindeki fikri benimsediler. Bu arkadaşlar beş büyük devletin sefirlerine sunulacak arzuhalin müsveddesini hazırladılar ve Rum Patrikliğinin Bulgar milleti ve ruhbanına uyguladığı haksızlıklar karşısında Babıâli nezdinde kendilerini savunmak için himaye altına almalarını ve bağımsız Bulgar Kilisesi kurulması taleplerinin desteklenmesini istediler.

Ertesi gün, 21 Nisan'da makul bir şekil verilen bu iki evrakı birçok esnafla tanınmış tüccarlar imzaladı; padişah hazretlerine sunulacak arzuhalde daha çok imza vardı; sefirlere sunulacak arzuhali ise sadece onu kaleme alanlar imzaladılar.

Padişahın Piskoposlara Yortularda İbadet İzni Vermesi

Padişaha sunulan arzuhal sonucunda, aynı günün akşamında, Zaptiye Nazırı Mehmed Paşa bizzat Kevgir'e geldi ve piskoposlara, padişahın yortular sırasında burada olmaları ve ibadet etmeleri için izin verdiğini bildirdi. Bu muştulu haber ahaliyi sevindirdi. Temennayla teşekkür eden paşayı ahali coşkuyla "Yaşasın padişahımız" nidalarıyla uğurladı, ama hem güvensizlikten hem de gece ayinlerine katılmak için dağılmadı.

Sefirlere sunulan arzuhalden ses seda çıkmadı. Bu husus bazı Bulgarları çok şaşırtıyordu, çünkü kilise meselemizin gelecekteki çözümü bakımından büyük devletlere çok büyük önem veriyorlardı. Ne diyor bir atasözü? Sabreden derviş, muradına ermiş.

Paskalya geldi; sabah, keza öğle ayini en törensel şekilde İlarion ve Avksentiy'in başkanlığında bütün ruhbanın katılımıyla düzenlendi. Pek neşeli ve pek memnun olan Bulgarlar, gün boyu kilise avlusunda, sokakta ve kilise ile Kevgir arasında gayda nağmeleri altında hora teptiler. Geri kalan Paskalya günlerinde ayini sırayla kâh İlarion, kâh Avksentiy yönetiyordu. Her şey sessiz ve sakindi; talebe arkadaşlarımla 26 Nisan Çarşamba günü mektebe döndüm.

İlarion ve Avksentiy'in Sürgüne Gönderilmeleri

29 Nisan Cumartesi günü, pazar tatilinden istifade etmek üzere Bulgar talebe arkadaşlarımla Fener'e geçtim ve daha iskeledeyken piskoposlarımızın o gün sürgüne götürüleceklerini öğrendim. Hızlıca kiliseye gittik, burada, Fener'e yakın olan Balat, Cibali, Unkapanı gibi mahallelerden gelen birçok Bulgar bulduk, ama Balkapan ve Galata tüccarlarından ve esnafından kimse yoktu, çünkü acıklı haber henüz bir saat önce piskoposlara bildirilmiş ve ancak eski İstanbul'a yayılmıştı; öyle ki Paskalya boyunca sokakları dolduran kalabalık yoktu.

Ben Kevgir'e üzgün ve gözü yaşlı piskoposların yanına çıktım, sağ ellerini öptüm ve aceleyle aşağıya inerek diğer Bulgar talebelerle ahalinin arasına daldım; piskoposların sürgünden kurtarılması için onları yüreklendirmek ve ne yapılması gerektiğiyle ilgili akıl vermek istiyordum. Derken iki askeri kumandan –Salih Paşa ve Selim Paşa– önlerinde Zaptiye Nazırı Mehmed Paşa ve Hariciye Nazırı Müsteşarı Kabuli Efendi olmak üzere, peşlerinde 500-600 askerle Fener yönünden belirerek Kevgir'in önünde durdular. Sokak Fener ve Balat tarafından kapatıldı; ahalinin bir kısmı askeri kordonun arkasına, daha büyük kısmı da kilisenin avlusuna itildi.

Kevgir'de kalan ve aralarında benim ve talebe arkadaşım Vasil Markov'un da bulunduğu 30-40 Bulgarla heyetin önüne durduk, piskoposların masum olduklarını açıkladık, yalvarıyor yakarıyorduk, ancak onlar da bize padişah iradesinin yerine getirilmesi gerektiğini söylüyorlardı. İkna, izah, tehdit ediyorlar ve piskoposların on-on beş gün sonra geri geleceklerini vaat ediyorlardı, ancak padişah emrinin yerine getirilmesi için piskoposların şimdi sürülmeleri gerekiyormuş.

Kevgir'in dar ve eğri merdivenlerini kapatmış olan Bulgarlar, heyetin yukarı çıkarak piskoposların yanına girmesine izin vermiyordu. Bağrış, çağrış ve protestolar sonucunda nazır zaptiyelere, Bulgarları silah kullanmadan birer birer dışarı çıkararak Kevgir'i boşaltmaları emrini vermek zorunda kaldı. Bu arada ben paşalara yalvarıyor ve yeniden padişaha arzuhal sunuluncaya kadar bir haftalık süre rica ediyordum.

"Bu artık hükümeti saymamak" diye gürledi Mehmed Paşa ve itaatsizliğimden dolayı beni azarladı.

Kevgir bağrış ve çığrışlar arasında boşaltıldı; heyet piskoposların yanına çıktı, Kabuli Efendi oturmadan iradeyi okudu, piskoposlara ve ahaliye birkaç avutucu ve umutlu söz söyledikten sonra piskoposları hep birlikte kıyıya kadar inmeye davet etti; Mehmed Paşa ise zaptiyelere, hazırlanmış bagajı kayığa kadar taşımalarını söyledi.

Sokakta, Kevgir'in iki tarafında, askeri kordonun arkasında, keza kilisenin avlusunda büyük bir kalabalık vardı; o yüzden piskoposların Balat yönünden Bulgar Kilisesinin avlusuna komşu olan ve tam da Avksentiy'in kaldığı evin karşısındaki Ermeni evinin avlusundan kıyıya götürülmeleri önceden ayarlanmıştı.

Ahalinin Piskoposlarla Vedalaşması

Heyet, Kevgir'in yol kapısından iki piskoposla beraber görününce, ahali, güçlendirilmiş olan askeri kordona yüklendi ve her yerden, "Bırakın piskoposlarımızı, piskoposlarımızı isteriz!" diye bağırmaya başladı. Piskoposlar da yaşlı gözlerle ve tasvir edilemez üzüntüyle baktıkları ahaliyi takdis ederek Ermeni evinin iskelesine çıktılar. Piskoposlar iki zaptiyeyle, her yanından altışar kürekli büyük bir askeri filikaya, paşalar ise Kabuli Efendi'yle başkasına bindiler.

Kilise avlusunun kıyısına yığılan ahali acıklı bakışlarla ve bir an önce yeniden buluşma dileğiyle sevdiği çobanlarını uğurladı ve hep öyle üzüntülü dağıldı. Akşama kadar kilise mütevellileri dışarıdan, sokak tarafından kilisenin kapısına ve yüzeyine, keza Kevgir'in balkonuna matem ifadesi olan siyah bir kumaş gerdiler; siyah kumaşın bazı yerleri, sabır ve umut anlamına gelen beyaz haçlarla süslüydü.

Aynı acıklı sahne ve hüzünlü nidalar, geçtiği köprüde de tekrarlanmış. Vapurun etrafında da aynı sahneler yaşanmış; buraya kayıklarla Balkapan'dan ve Galata'dan gelen soydaşlarımız, iyi yolculuk dilekleriyle bir an önce dönmeleri için dualar etmişler. Yukarıda güvertede ise Uniacı Bulgarlar Dragan Tsankov, Zağralı Manol İvanov ve Stoyan Djeykov, onları sürgünden kurtarmak için uniayı kabul ettiklerine dair bir beyanname sunmak üzere piskoposların gelmesini epeyce zaman beklemişler. Piskoposlar onlara acıyarak bakmış ve beyanname yerine Tsankov'a, Bulgar milletine hitaben kaleme aldıkları mesajın[34] bir kopyasını vermişler; aslı ise daha önceden Bulgar Kilisesinin mütevellisi Dimitır Dobroviç'e verilmiş.

Kılıç Ali vapuru piskoposlarla Marmara'nın Anadolu kıyısını takip ederek İzmit'e doğru ilerlemiş; Avksentiy orada bırakılmış, yerel idare onu karşılayarak Engürü [Ankara] Sancağı dahilindeki Bolu'ya kadar refakat etmiş. İlarion'u ise vapur Mudanya'ya kadar götürmüş, oradan yerel idare Bursa'ya kadar ona refakat etmiş, burada onu mutasarrıf bizzat karşılamış, İstanbul'dan altığı talimata binaen büyük hürmet göstermiş ve sürgün yeri olan Kütahya'ya yolculuğunda kolaylık sağlamış. (...)

Kilise Meselesine Karıştığım İçin Mektep Nazırının Beni Hapisle Cezalandırması

İki gün sonra, 13 Mayıs'ta mektep nazırı beni yanına çağırdı, muavini Hüseyin Bey de oradaydı. Bana gösterdiği mektupta Zaptiye Nazırı Mehmed Paşa, Bulgar piskoposların sürgün edildikleri gün kitleleri zaptiyelere karşı itaatsizliğe kışkırtmamdan dolayı cezalandırılmamı istiyordu. Bu tavrımla öteki talebe arkadaşlarımı da tahrik etmişim ve bana bu işin aslını astarını sordu. Ben korktum ve utanarak kızardım.

34 Bulgar milletine hitaben kaleme alınan 21 Nisan 1861 tarih ve İlarion ve Avksentiy imzalı çağrıda, piskoposların yüce emir gereği milletinden sadece bedenen ayrıldıkları, ama ruhen ve manen asla ayrılmadıkları, Tanrı katında vicdanlarının temiz ve pak olduğu, Fener patriğinin arsızca çiğnediği kutsal dini haklardan hareket ettikleri belirtiliyor. Bundan sonra da millete ne sağa ne sola, ne Fener Patrikliğine ne Katolikliğe, ne de başka bir yöne sapmama vasiyetinde bulunuluyor. Millete, öz dininde sağlam durması, eğilip bükülmemesi telkin ediliyor, çağrının sonunda da piskoposların merhametli Padişah Abdülmecid'in sıhhati için duacı oldukları belirtiliyor –ç.n.

"Bir buçuk yıl önce, millet işlerinize karışmanı, gazetelere yazı yazmanı yasakladığımı, sadece derslerine bak dediğimi nasıl unutursun? O zaman seni uyarmıştım, şimdi bir ay sadece kuru ekmekle mektep hapsiyle cezalandırıyorum; sınıf derslerine katılabilirsin, ancak üçüncü bir vakada, emin ol ki mektepten kovacağım" diye bağırdı nazır. Kendimi aklamaya ve müdafaa etmeye uğraştım, hatta merhamet dilenerek kendimi küçük düşürdüm, yeter ki hapis cezasıyla sicilimi lekelemesin ve nazırın lütfunu kaybetmeyeyim. Bu yöndeki bütün gayretlerim boşa gitti. Mektep nazırı hapishaneye götürülmem için talimat verdi. Derin bir umutsuzluğa kapıldım. Kara kara düşünüyor ve aklımdan tehlikeli planlar geçiriyordum. Tam da kaderimle ilgili nihai kararı aldığımda, Türkçe gizli bir notla, Fransızca talebelerim olan dört Türk çocuktan ikisinin nazır nezdinde gayet nüfuzlu olan babaları Hüseyin Paşa'nın ve Yahya Paşa'nın devreye girmeleriyle hapishaneden salıverileceğim iletildi bana. Hakikaten de on bir günlük hapislikten sonra, 24 mayısta nazır muavini bizzat beni hapisten çıkararak mektep nazırının yanına götürdü; nazır da toplumsal işlere bulaşmamı ve gazetelere yazı yazmamı tekrar yasakladı, aksi halde en sert şekilde cezalandırılacak ve mektepten atılacaktım. Tavsiyelerini dinleyeceğime dair söz verdim. Hapishaneden çıktım, ama vermiş olduğum sözün ağırlığı altında ezildim. Bütün hayal ve hülyalarımı kaybettim, ruhen çöktüm. (...)

Abdülmecid'in Vefatı

Aynı gün (10 Haziran) akşamleyin mektebe dönerek sıradan günlük meşgalelerime başladım. İki gün sonra, 13 Haziran'da, çok sayıda top atışlarıyla Padişah Abdülmecid'in vefatı ve kardeşi Abdülaziz'in tahta çıkışı ilan edildi. Bu hadise dolayısıyla mektepte derslere ara verildi; bütün memurların İstanbul ahalisiyle beraber şenliklere ve ziyafetlere katılabilmelerini temin için devlet mekteplerine ve kurumlarına 23'üne kadar izin verildi. Ben bu hadiseyi de Fener ve Balkapan ziyaretleriyle Bulgar davasını takip etmek için bir fırsat olarak gördüm; böylece o günlerde gelişen bütün hadiseleri gözden kaçırmadan. (...)

PADİŞAHIN KILIÇ KUŞANMA MERASİMİ

22 Haziran Perşembe günü, yeni Padişah Abdülaziz'in, geleneğe göre Eyüp Camisi'nde muhteşem bir resmigeçit ve alayla kılıç kuşanma merasimi düzenlendi. Alay camiden başladı, Edirne Kapısı'ndan geçerek bütün eski İstanbul içinden ta Eski Saray'a [Topkapı Sarayı] kadar devam etti. Burada padişah, bir baldakende[35] etek öpmeden sonra yüksek rütbelilerin iyi dileklerini kabul buyurdu.

Camiye gelişinde padişahın Haliç'ten, o zaman Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhânenin yer aldığı Humbarahane [Kışlası] önünden geçmesi gerekiyordu; o yüzden bütün talebeler kıyıda sıralandılar. Padişahın geçmesinden sonra Süryani arkadaşım Abdalnur ile birlikte kayıkla denizde dolaştım. Seçkin Müslüman topluluğuyla camiye girdik, ancak Hıristiyan olduğumuz şüphesini uyandırmamak için hep Arapça konuşuyorduk. Duadan sonra kılıç kuşanma merasimine geçildi. Bu amaçla hususi olarak Konya'dan gelen Mevlevi şeyhi hürmetle yaklaşarak padişahın ayakta durduğu padişah köşküne tırmandı; kıymetli kılıcı şeyhülislamın elinden aldı ve softaların tatlı sesli nidaları arasında bazı iyi dilekler söyleyerek padişahın beline kuşandı.

Padişah, maiyetiyle camiden çıkmıştı ki, "Tutun, tutun yezidi!"[36] diye naralar duyuldu ve hemen ardından da canhıraş bir ağlayış ve Rumca, "Me skotosan, me skotosan!" ("Öldürdüler beni, öldürdüler beni!") çığlıkları yükseldi. Ardından, "Hain, hain!"[37] diye bağrışlar ve darp sesleri yankılandı öfkeli taassup kalabalık arasından. Bu vaveyla ta ki "Hak dinini kabul etmiş"[38] söylentisi yayılıncaya kadar sürdü. Arkadaşımla beraber, her ne kadar askeri talebe kıyafeti taşısak ve Arapça konuşsak da o an içinde bulunduğumuz korkunç durumun farkına vardık, çünkü mektepteki bütün talebeler gayrimüslim olduğumuzu biliyordu. O yüzden aceleyle kalabalığın arasından sıyrıldık ve kendimizi cami avlusunun önündeki sokakta bulduk; içeride olup biteni anlamak için burada bekledik.

35 Kubbe ya da piramit çatıyla örtülü, kare, çokgen ya da daire planlı, sütunlarla taşınan küçük açık strüktür –ed.n.
36 Metinde ifade Türkçe olarak geçiyor, parantez içinde Bulgarca anlamı veriliyor.
37 Metinde ifade Türkçe olarak geçiyor, parantez içinde Bulgarca anlamı veriliyor.
38 Metinde ifade Türkçe olarak geçiyor, parantez içinde Bulgarca anlamı veriliyor.

Biraz sonra, yakındaki Edirne Kapısı Mahallesi'nden genç, 25 yaşlarında bir Rumun yarı canlı bedeninin çıkarıldığını gördük. Temistokli adındaki bu genç adam, gâvurların herhangi bir camiye, hele de Müslümanların gözünde kutsal bir mekân olan camiye girmelerinin yasak olduğunu bilerek veya bilmeyerek, merak duygusuyla camiye girmiş. Türkler bunu tanımış ve başına yumruklar indirerek üzerine çullanıp yere yıkmışlar. Eğer dayaktan ezilenin aklına, "Müslüman oldum"[39] demek gelmeseymiş göğsüne ve karnına atılan tekmelerden az kalsın ölüyormuş! Bunun üzerine dayak kesilmiş, "Hak dinini kabul etti!" söylentisi yayılmış ve ayıltılmak üzere dışarı çıkarılmış. Ancak genç iki-üç gün sonra vefat etmiş.

Bu hadise beni fevkalade kötü etkiledi. "Eğer burada, payitahtın ortasında böyle sahneler yaşanıyorsa, ücra taşra köşelerinde neler olmaz?" diye düşünüyordum. (...)

Yeni Padişahın Islahatı

2 Temmuz akşamı mektebe döndüm ve 23'üne kadar çıkmadım. Bu arada, Abdülaziz'in tahta çıkmasından sonra, sanki yüce hükümdarı selamlamak istercesine, sadrazam Kıbrıslı idaresinde bazı ıslahatlar yapıldı ki bunlar bizzat padişahla başladı. Sözgelimi padişah kısa kırmızımsı silindirik fes yerine koyu kırmızı, daha derin ve yayvan fes giydi.

Tepelik yerine ki bunun altından, fesin arka tarafından mavimsi ipek püskül sarkıyordu, kalın, lacivert ipek iplerden, fesin tepesine tepelik olmadan takılan püskül getirildi; böylece püskül fesin etrafında serbest dönebiliyordu; bunlar at gemlerine takılan püsküllere benziyordu. Alın üstünde yükselen ve çok güzel süs veren tuğralı sorguç da kaldırıldı. Dar pantolon yerine, üstü geniş, altı dar pantolonlar giyildi. Anılan ıslahatlar askerleri –zaptiye, talebe ve er– de kapsıyorlardı.

Padişah haremindeki çok sayıdaki kadından 500-600 kadarını çeşitli paşa ve saray görevlilerine ikişer, üçer çırak etti. Şeyhülislam, kadınların şimdiye kadar giydikleri ince saydam yaşmaklar yerine, kalın bezden, göz için iki deliği olan yaşmaklar giyilmesi için fetva verdi. Türklerin Hıristiyan mahallelerini ziyaret etmeleri, domuz eti yemeleri, şarap, rakı veya herhan-

39 Metinde ifade Türkçe olarak geçiyor, parantez içinde Bulgarca anlamı veriliyor.

gi başka alkollü içecek içmeleri yasaklandı. Beşiktaş'ta, Dolmabahçe'nin karşısında bulunan ve mimarisi ve zenginliği bakımından zarafet örneği olan saray tiyatrosu, tavuk kümesleri ve güvercinliklerle bir ahıra dönüştürüldü. Çeşitli kurumlarda vazife yapan, hatta konsolos ve sefir olan birçok Hıristiyan görevlerinden ihraç edildiler; bunlar o zamana kadar ihtiyaçtan dolayı görevde tutuluyorlardı, ama artık daha sadık Türklerle değiştirildiler.

Islahatlar, Hıristiyan muallim ve talebe bulunmayan devlet askeri mekteplerini (ihtiyaçtan dolayı bunlara sadece dönek Lehler alınıyordu) hedef almıyordu, ancak maalesef bu sığ ve anlaşılmaz ıslahatlar, personelin tamamı neredeyse Avrupalı Hıristiyanlar olduğu, Hıristiyan talebelerin ise talebe kontenjanının beşte birini teşkil ettiği Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'yi kapsıyordu. Türk ve Hıristiyan talebeler arasındaki bu sayısal eşitsizliğe rağmen, eğitim sonunda tam da tersi sonuçlar çıkıyormuş –mezunların ancak beşte biri Türk, gerisi ise Hıristiyan. Anılan tuhaf orantısızlığın nedenlerini ıslahatçılar idadi sınıfların sonundaki zorunlu olgunluk imtihanında ve Fransızca eğitim dilinde buluyorlardı.Islahatçılar Fransızca bilim dilini, bilimlere yatkın olmayan Türkçeyle değiştiremiyorlardı. Bunu yapmak için Fransızcayı bu mektebin eğitim dili olarak belirleyen II. Mahmud'un iradesinin de çiğnenmesi gerekiyordu. Başka bir şey yapamayınca olgunluk imtihanını kaldırdılar. (...)

Bu beklenmedik gelişme muallimler zümresinin haklarını zedeledi. Anılan zümreyi oluşturan muallimlerin çoğu, gayet nüfuzlu ve sarayda halen muvazzaf paşaların özel hekimleri ve dostlarıydılar; bunlar Kıbrıslı'nın kudretli hasımlarıyla birlikte hareket ederek sadrazamın alaşağı edilmesine zemin hazırladılar. Ancak olgunluk imtihanının kaldırılması hadisesi öylece kaldı; bu husus Türk talebeleri pek sevindirdi, muallimler de buna karşı çıkamadılar, çünkü yeni ıslahatlar Türklerin kabaran milli ruhunu okşuyorlardı. Ancak Hıristiyan talebelerin çoğu, özellikle de Bulgarlar bu gelişmelerden hoşnut değildiler, çünkü olgunluk imtihanının kaldırılmasıyla, alınan hekim diplomasının Paris Tıp Fakültesi nezdinde kıymeti düşüyordu. Şimdiye kadarki diplomalarla Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne mezunları kendilerini geliştirmek için Paris Tıp Fakültesi kliniğine veya Paris Hastanesi'ne başlamak istediklerinde, herhangi bir ön imtihansız, kolokyum olmadan, kabul ediliyorlardı. (...)

Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın Gözden Düşmesi

29 Temmuz Cumartesi günü, mektepte sadrazamın Abdülaziz'in gözünden düştüğü ve şimdiki Hariciye Nazırı Ali Paşa'yla değiştirildiği söylentisi yayıldı. Ertesi gün Fener'e gittim, buradaki bazı temsilcilerden, ayın 25'inde Babıâli'de merasimle Ali Paşa'nın[40] sadrazamlığa tayin edildiğini öğrendim. Temsilcilerin yeni sadrazama 4 Ağustos'ta sunulacak bir mahzarı imzalamak için toplanacaklarını da öğrendim. (...)

Bulgar Temsilciler Yeni Sadrazam Ali Paşa'nın Huzurunda

15 Ağustos'ta mektep idaresinin izniyle, Azize Meryemana yortusu için Fener'e gittim. Ayın dördünde temsilcilerin topluca yeni Sadrazam Ali Paşa'nın huzuruna çıktıklarını ve sekiz maddeyle[41] ilgili hükümetin cevabını isteyerek ona yeni bir mahzar sunduklarını öğrendim. Sadrazam kendilerini gayet lütufkâr kabul etmiş ve yakın zamanda Babıâli'nin meseleyi sonuçlandıracağına dair söz vermiş, ama konunun her yönüyle incelenmesi için zaman tanınması gerekiyormuş. Sekiz maddeyle ilgili görüşünü söylemesi için Rumlardan ve Bulgarlardan oluşan bir karma komisyonun kurulacağını ima etmiş. (...)

40 Mehmed Emin Âli Paşa (1815-1871). Osmanlı Devleti'nde Tanzimat döneminin Mustafa Reşid Paşa ve Keçecizade Fuad Paşa ile birlikte en önemli üç devlet adamından biridir. Abdülmecid ve Abdülaziz saltanatlarında beş defa olmak üzere toplam sekiz yıl üç ay sadrazamlık yapmıştır –ed.n.

41 Bulgar Ruhani Cemaati temsilcilerinin Hariciye Nazırı Ali Paşa'ya sundukları sekiz maddelik talep listesi şöyleydi: 1- Şanlı Osmanlı tahtına sadık olan itaatkâr Bulgar milleti, dini bakımdan Fener Rum patriğine bağlı sayıldığından, sayısı ölçüsünde patriğin seçilmesine katılma hakkı verilmesini rica etmektedir. 2- Şimdiye kadar sadece Rum piskoposlardan oluşan ve aralarında tek bir Bulgarın bile bulunmadığı Ruhani meclis üyelerinin bundan böyle yarısı Bulgar, yarısı Rum olmalıdır. 3- Ruhani meclis üyeleri olan Bulgar piskoposlar, itibar sahibi Bulgarlar arasından seçilecek başka altı sivil Bulgarla birlikte bir muhtelit Bulgar komisyonu oluşturmalıdır. Bu komisyon Bulgar milletinin din ve inanç dışındaki bütün maslahatıyla ilgilenmelidir. 4- Muhtelit Bulgar komisyonunda yer alan piskoposlardan en layık olana ve itibarlı Bulgarlar arasından seçilen sivil bir yardımcısına milleti temsilen bir mühür verilsin; bunların bütün millet maslahatıyla ilgili hükümete bilgi verme ve ricada bulunma hakkı olsun. Anılan iki kişi daima Bulgar kilisesinde bulunsunlar. 5- Patrik, sözü edilen piskoposu ve sivil yardımcısını azledemesin veya başkasıyla değiştiremesin. Bunların azli ve değiştirilmesi, adı geçen komisyon tarafından veya herhangi bir kusurları bulunması halinde yüce hükümet tarafından yapılsın. 6- Herhangi bir Bulgar dini bölgesine piskopos tayin edileceği zaman, dini bölgeden iki ruhani seçilerek İstanbul'a gönderilsin. Muhtelit komisyon bu iki kişiden hangisini seçerse, dini bölgenin piskoposluğuna o tayin edilsin. 7- Rum ve Bulgar nüfusun karma olduğu dini bölgelerde, piskopos sayıca daha çok olan millet tarafından seçilsin. 8- Bu maddeler onaylandıktan sonra, her dini bölge piskoposuna, sanına göre hükümet tarafından bir maaş bağlansın –ç.n.

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâneye Yeni Nazır

26 Ağustos'ta mektepte, nüfuzlu, enerjik ve iyi kalpli Mektep Nazırı Hayrullah Efendi'nin terfi ettirildiği, dolayısıyla mektebin idaresini bıraktığı, yerine de şimdiki muavinin, yumuşak huylu ve iradesiz, ama mutaassıp Müslüman Arif Bey'in geçtiği duyuruldu. Bu zoruma gitti; itaatlerinden, mektep talimatnamesini harfiyen tatbiklerinden, ama en çok da çalışkanlıklarından ve derslerinde ilerlemelerinden dolayı Bulgar talebelere sempati duyan ve onları seven Hayrullah Efendi için üzüldüm.

Aslında Arif Bey de Bulgar talebelerin hallerine tanıklık ediyor ve gerektiğinde onları savunuyordu, ancak onun döneminde mektebin önemi ve itibarında, ayrıca mektebin genel disiplininde bir düşüş olacağını öngörüyordum. Oysa on-on iki milletten gençlerin öğrenim gördüğü böyle bir mektebin idaresi için disiplin fevkalade önemliydi. Arif Bey'in idaresinde Müslüman talebelerin dini taassubu uyandı ve Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında sıkça din esaslı kavgalar ve sürtüşmeler baş gösterdi; gene onun idaresinde muallim zümresinin otonomluğu da yavaş yavaş ortadan kaldırıldı. Bunların dışında mezunların birçok imtiyazdan mahrum edilmeleri, Seraskerliğe tabi olarak tamamen askerileştirilmeleri gibi başkaca musibet ve belalar da mektebin üzerine çullanacaktı!

11 Kasım'da mektepte, Fuad Paşa'nın[42] Ali Paşa'nın yerine sadrazamlığa getirildiğiyle ilgili bir padişah hattı okundu. Ali Paşa da aynı hatla hariciye nazırı tayin edilmiş. Bu değişiklikten bir ölçüde hoşnut kaldım, çünkü meselemizin seyrini bilen ve elverişli bir çözümün kendisine bağlı olduğu Ali Paşa gene hariciye nazırı olarak kalıyordu. (...)

8 Kasım'da telgrafla, bir önceki gün, anacığımın vefat ettiği ve toprağa verildiği haberini aldım. (...) 9 Aralık Pazar günü sabah erkenden Drumi Vasilev ve dört-beş Bulgar talebe arkadaşımla Fener'e İvan Naydenov'a anamın vefatıyla ilgili hüzünlü haberi vermeye ve kilisede ruhu şad olsun duası okutmaya gittim.

Ardından mektebe döndüm, burada alt sınıftan birçok talebenin, o gün anatomi dersinde diseksiyon [teşrih/keserek parçalara ayırma] için

42 Keçecizade Mehmed Fuad Paşa (1814-1868). Osmanlı devlet adamı. Tanzimat döneminin önde gelen üç siyasi liderinden biridir. Abdülaziz saltanatında iki kez sadrazam olmuş ve toplam on yıla yakın hariciye nazırlığı yapmıştır –ed.n.

getirilen kadavraya bakmak üzere anatomi amfisinin pencereleri önüne yığıldıklarını gördüm. Ben de bu tuhaf ve ilginç görüntüyü görmek için pencereye yanaştım. Daha ilk bakışımda korktum, sarardım ve doğranmış, başı, elleri, ayakları kesilmiş ve oraya buraya asılmış kadavrayı görünce iğrendim. Talebeler, elinde defterle izliyor ve geçenlerde, münhal olan anatomi kürsüsüne geçmek üzere Paris'ten gelen muallimleri Dr. Callia'yı dinliyorlardı. Kadavra görüntüsü ruhumda fevkalade kötü iz bıraktı; uyuyamıyor ve kusuyordum, sonuçta hasta düştüm ve ancak bir hafta sonra toparlanabildim ve düzenli olarak derslere katılmaya başladım.

Bulgarların Fuad Paşa'ya Umut Bağlamaları

23 Aralık Cumartesi günü, Ortodoks talebelere, Noel Yortusu için 28'i akşamına kadar izin verildi. Ben de bu beş günlük tatilde Fener'de Naydenov'a misafir oldum; Dimitır Dobroviç'in ve Hristo Tıpçileştov'un öğle yemeği davetlerine icabet ettim. Burada dava adamlarıyla ve önde gelen bilinçli gençlerle buluşuyordum. Gündemin konusu, Fuad Paşa'nın Ali Paşa'nın yerine ilk defa sadrazamlık makamına tayin edilmesiydi; Ali Paşa da eski makamı olan hariciye nazırlığına dönmüştü. Bulgar muteberanın geçenlerde yeni sadrazama sunduğu mahzarın sonucu bekleniyordu; anılan mazharda kilise meselemizin ilk baştaki taleplerinden malum sekiz maddeye kadar geçtiği aşamaların belgesel bir layihası oluşturulmuştu. Keza Babıâli'den hiç değilse bu mahzarı hızlandırması rica ediliyordu. Genel kanaat, daha dikenli devlet meselelerini çözümlemekte ve sonuçlandırmakta tecrübesi ve çevikliği herkesçe malum olan Fuad Paşa'nın bizim meselemizi de sonuçlandıracağı yönündeydi.

1862

Bizans Tarihi Dersleri

2 Ocak'ta, Roma ve Bizans Tarihi Muallimi Guld derslerine başladı. Bu İngiliz hoca gayet tabii ki dersleri sırasında Bulgarlardan da bahsedecek ve onlar hakkında konuşacaktı. Bulgarları andığı andan itibaren pür dikkat kesildim ve tarihçi muallimin adlarını ayrı ayrı andığı çarlarımızın Bizans

İmparatorluğu'na karşı seferleri, Rumlara ve Sırplara vs. karşı elde ettikleri zaferleri, Krum'un yasaları, Bogomilcilik ve Hıristiyanlığı kabul etmeleri, Bulgar patrikliği, bir zamanlar Bulgarların hayat tarzı hakkında anlatılanları büyülenmiş vaziyette dinliyordum. Milletimizle ilgili bu denli bol ve tarihi kıymeti olan bilginin varlığına şaşıp kalıyordum, çünkü *Çarlar Kitabı* ve Yuriy Venelin'in 1841 tarihli *Kadim ve Günümüz Bulgarları* başlıklı eserinden başka, o zamanki kanaatime göre şan şöhret yoksunu Bulgarlar hakkında bir şey okumamıştım. Yukarıda andığım iki tarih kitabından da Bulgarların bir çarlığı, çarları, patrikliği, yazısı vs. olduğuna pek inanmamıştım.

Şimdi Muallim Guld'dan, yani isim isim Bulgar çarları, Bulgar Devleti, patrikliği vs. gibi konuları anlatmaktan bir çıkarı olmayan birinden bunları dinleyince, sadece inanmakla ve hikâyelerden tam notlar almaya başlamakla yetinmedim, ama hayranlık da duydum. Kaldı ki talebeler arasında birçok Türk, Rum, Ermeni, İtalyan, Fransız, Levanten, Sırp ve Ulah da vardı. Bulgar milleti adıyla talebelerin de kayıt edilmelerine kadar, bu mektepte böyle bir milletin varlığından ne muallimlerin ne de talebelerin haberi varmış; bundan dolayı biz Bulgar talebeler merak konusu olmuştuk –neyin nesidir bu Bulgar milleti?

Türkler, Arnavut sandıkları bizlere kitapsız diyorlardı; Rumlar da alayla, "Bunların kitabını manda yutmuş"[43] diye ekliyorlardı. Ancak İngiliz muallimden Bulgarların, birkaç defa Bizans'ı tehlikeye atan ve Konstantinopolis surlarını titreten cengâver bir millet olduğunu dinlerlerken (...) Rumlar adeta öfkeden morarıyordu; öteki milletlerden talebe arkadaşlarımız, muallimin her dersinden sonra bizleri tebrik ediyor, Rumlarla alay ediyorlardı.

Bu husus Bulgar ve Rum talebeler arasında hararetli tartışmalara ve sürtüşmelere neden oluyordu. Türkler Bulgarların haline bakarak Fener Rum Patrikliğinden bağımsız olacak bir kilise talebimize hak veriyordu. En çok da özel talebelerim olan Türkler halimizi anlıyordu, özellikle de Fuad Paşa'nın torunu Ali İzzet Bey; ona sık sık kilise meselemizin seyriyle ilgili bilgiler veriyordum. (...)

43 Metinde ifade Türkçe olarak geçiyor, parantez içinde Bulgarca anlamı veriliyor.

İstanbul Kazan Ben Kepçe

Tatillerde, Ramazan ve Kurban Bayramında zamanımı hepimizin Slavcasını geliştirmek için talebe arkadaşlarım Avratalanlı Vasil Markov ve Drumi Vasilev'le mektepte geçiriyordum; mektep dışında ise Drumi'yle bu yabancı, kalabalık ve her açıdan merak uyandıran şehrin çeşitli eski eserlerini ziyaret ediyordum. Boğaz, Haliç, adalarıyla Marmara Denizi, sayısız burçlarıyla ve kapılarıyla surlar, abideler, camiler, özellikle Ayasofya ve Constantinus Sarayının kalıntıları merakımızı uyandırıyor ve bizi durmadan dolaşmaya mecbur ediyorlardı.

Gündüzler gibi Ramazan gecelerinde de masalsı şehrin şirin manzaralarını doya doya seyretmek üzere Galata'daki [Galata Kulesi] ve Seraskerlik avlusundaki [Beyazıt Kulesi] yangın kulelerine tırmanıyorduk. Bu geziler biz iki gencin hassas kalbinde Bulgar çarları Krum, Simeon ve Samuil'in askeri başarıları ve sönüp gitmiş şanlarıyla ilgili tarihi hatıraları uyandırıyorlardı; geçenlerde Muallim Guld bunları hafızamızda tazelemişti.

[Keçecizade] Fuad Paşa'nın Konağında İftar

Ramazanın sonuna doğru, talebem olan, yeni Sadrazam Fuad Paşa'nın torunu İzzet Bey beni eski İstanbul'da Şehzadebaşı'ndaki konağa iftara davet etti. Aldığım davet göğsümü kabarttı, çünkü ünlü devlet adamını yakından görme ve kendisiyle tanışma imkânı sunuyordu bana. Hakikaten de akşam yemeğinden önce, iftar için gelen misafirlerle tanışma faslında, orada bulunan herkes, torunu İzzet'in başarısından dolayı bana iltifat eden sadrazamın alçakgönüllülüğüne ve nezaketine hayran kaldı. İftardan sonra sadrazam Bulgar meselesinin iyi seyrettiğinden ve pek yakında Bulgarları tatmin eden bir sonuca kavuşacağından bahsetti.

Fuad Paşa'yla görüşmeden dolayı göklerde uçan bendeniz, sağda solda bunu ballandıra ballandıra anlatıyordum; gelecekte başka görüşmeler için yolun açıldığı ve milletim için himaye ve destek isteyebileceğim için seviniyordum. Hakikaten de iki ay sonra İzzet Bey vasıtasıyla, Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâneye iki Bulgar talebenin kabulünü temin ettim.

Bulgar Temsilciler Fuad Paşa'nın Huzurunda

Bayram sonrası Bulgar temsilciler, hem iki ay önce sundukları ve sonucunu sabırsızlıkla bekledikleri mahzarı hatırlatmak, hem de piskoposlarımızın bir an önce sürgünden dönmelerini şifahen rica etmek üzere sadrazamın huzuruna çıktılar. Nezaket ve vaat hususunda pek cömert olan Fuad Paşa, yakın zamanda meselenin çözüme kavuşacağını ve piskoposların o zaman döneceklerini söylemiş.

Muhtelit Bulgar-Rum Komisyonu

Temsilcilerimizin anılan girişiminin bir sonucu olarak, Ali Paşa, meseleye hâkim beş kişi seçmelerini ve bunların, patrikliğin de seçeceği beş kişiyle beraber bir muhtelit komisyon oluşturmalarını, bu komisyonun bu kavgayı ortaklaşa ele almasını ve raporunu hükümete sunmasını istemiş. Komisyonda tartışmaların temeli olarak, artık Babıâli'ye de malum olan sekiz madde kabul edildi. Burada Rum üyelerin çarpıtmaları ve bitmez tükenmez ve çok defalar tekrarlanan tartışmaları ve kavgaları üzerinde durmaya gerek yok; kaldı ki haklı pozisyondaki Bulgar üyeler, mertçe ve sakin şekilde bunları bertaraf ediyorlardı.

Bu tartışmalarla ilgili olarak Bulgarca ve Rumca gazeteleri özel bir dikkatle sürekli takip ediyor ve Rumların, Türk nazırların kafalarında lehlerine bir nokta, olumlu etki edecek bir husus, bir hadise beklentisi umuduyla sadece ve sadece zaman kazanmak için işi bilerek yokuşa sürdükleri sonucuna ulaşıyordum.

Komisyon toplantılarından çıkacak sonucun koskoca bir sıfır olacağını öngörüyordum; o yüzden Bulgarlarla Rumların birbirlerini tepelemelerini bırakarak başka bir yöne, Rakovski'nin takip ettiği hedefe odaklandım. Bu hedef, Türk Devleti'ne karşı toplu bir isyandı, çünkü bir taraftan Bulgar milletinin daha büyük kısmında gelişen bilinci; öteki taraftan da Türk idarecilerin suiistimallerine karşı kaynayan memnuniyetsizliği kapsıyordu. Bu memnuniyetsizlik soydaşlarımızın Rusya'ya zorunlu göç ettirilmesinden ve Rusya'dan kovulduktan sonra memleketimizin en güzel yerlerine iskân edilen Çerkezlerin Bulgar ahalisine yaptıkları, cezasız kalan fenalıkları, soygun ve cinayetlerinden kaynaklanıyordu. Öte yan-

dan Türk hükümetinin Bulgarlara yönelik tavrının sıkça değiştiği de yok sayılamazdı –kâh fevkalade bir anlayış, sempati ve lütufla, kâh hasmane ve mahvedici bir yaklaşımla. (...)

Tıbbi Kimya Dersi Yardımcı Asistanı Olmam

Tıbbi kimya dersinin ilk iki haftalık deneylerinde, dersin muallimi Antoine Calleja çevikliğimi ve becerimi fark ederek beni mektep nazırına götürdü. 100 kuruş aylıkla yardımcı asistan olarak tayin edilmemi istiyordu, çünkü bu işi yapmakla görevli Dr. Caliga hastaymış, özenli de değilmiş. Nazır, muallimin teklifini olumlu karşılayarak kabul etti ve böylece yıl sonuna kadar kimya dersi asistanı olarak tayin edildim; bunun için kimya laboratuvarının, cihaz ve malzeme dolaplarının anahtarları bana teslim edildi. Bu bir nevi ödüllendirmeden dolayı talebe arkadaşlarım beni kıskandılar, çünkü bana kendi başıma daha rahat ve daha derinlemesine çalışma imkânı veriyordu, üstüne üstlük para da alıyordum. (...)

Sırplarla Türklerin Belgrad Çarpışması

9 Haziran'da mektepte Sırbistan'da isyan çıktığı, bizzat payitahtta [Belgrad'da] Türklerle Sırplar arasında çarpışmaların olduğu söylentisi yayıldı. Oradaki Türk garnizonu isyanı dört günde bastırmış ve her şey sakinleşmiş. İrkildim ve ertesi gün yani pazar günü hakikati öğrenmek üzere doğru Balkapan'a yollandım. Burada Stoyan Buynov bana, Belgrad'da meydana gelen bu isyan hakkında hükümetin sadece bir telgraf aldığını, ama ne Belgrad'dan ne Bükreş'ten ne de Odesa'dan kendisine herhangi bir haber ulaşmadığını söyledi. Gazetelerde de daha fazlası yazmıyordu. Hadiseden önce Stoil Popov'dan alınan mektupta, sadece Sırp hükümetinin askeri hazırlıklarından, sayıları bini bulan Bulgar lejyonuna asker kıyafeti giydirilmesinden, silahlandırılmasından ve taliminden bahsediliyordu.

Stoil, Rakovski'nin birkaç Rus konsolosuyla çatıştığını yazıyordu, çünkü Rus siyasetçiler her zaman farklı telden çalarak hem Sırpları hem de Bulgarları zor durumda bırakıyor, onları Türkler karşısında büyük bir tehlikeye atıyorlarmış. Her halükârda Rakovski artık, Rusya'nın seyirci

kalacağını, kendi menfaatlerini Slavlığın menfaatleriyle bağdaştıracağını ve hadiselerin gidişatına göre davranacağını anlamış. Rakovski'nin bu kısa, belirsiz ve her yere çekilebilecek sözleri biz Sadık Dostları tatmin etmiyordu, ama bir defa kendimizi kaptırmıştık ve yolun ortasında duramazdık; o yüzden sabırla Belgrad hadisesi hakkında bilgi bekliyorduk.

Dört günlük Kurban Bayramı yaklaşıyordu; talebeler bir haftalığına serbest bırakıldılar. İlk günkü alay merasiminden sonra, Belgrad hakkında bilgi toplamaya Balkapan'a gittim, ama henüz ayrıntılı bilgi yoktu; o yüzden haberleri Avrupa gazetelerinden öğrenmek üzere Pera'ya geçtim. Bu gazetelerden Belgrad'da, bir Sırp polisin bir Türk askeriyle sürtüşmesi sonucunda Türk askerin öldürüldüğünü öğrendim. Bunun üzerine kaleden başka Türk askerler ve zabıtalar da gelmişler; kalabalıkla Türk askerler arasında bir itiş kakış olmuş; açılan ateş sonucunda vurulanlar ve yaralananlar olmuş –tam bir panik. Türkler kaleden şehre gülleler atmışlar. Ertesi gün bombardıman tekrarlanmışsa da yabancı konsoloslar müdahale ettiklerinden fazla uzun sürmemiş. İşte, ajansların Belgrad ve Zemun'dan aktardığı henüz boz bulanık haberler böyleydi.

Türkiye'yle Sırbistan'ın Anlaşması

19 Ağustos'ta Balkapan'a gittiğimde Sırp hükümetiyle Türk hükümeti arasında bir anlaşma olduğunu ve Başbakan Garaşanin'le Türk Komiseri Ahmed Vefik Paşa[44] arasında, Bulgarlardan hiç bahsedilmeyen bir anlaşma imzalanacağını duydum. Türklerin sadece Belgrad Kalesi'nde yaşayacakları, Türk garnizonların sayısının azaltılacağı, Türklerin boşaltacakları Ujitsa [Uzice] ve Sokol kalelerinin yıkılacağı, gönüllü oluşumların dağıtılacakları vs. gibi hususlarda anlaşmaya varılmış. Gönüllü oluşumların dağıtılacağı hususu biz Sadık Dostları fevkalade üzdü, çünkü bu madde, Rakovski'nin tertiplediği Bulgar lejyonunu kastediyordu. Lejyona İstanbul'dan gönüllüler de katılmışlardı, bunlar için biz esnafın önünde kefil olmuştuk, esnaf nezdinde gönüllüler için ahlaki sorumluluk taşıyorduk. Maalesef Pera'daki Avrupa

44 Ahmed Vefik Paşa (1823-1891). Osmanlı devlet adamı, diplomatı, çevirmen ve oyun yazarı. İki kez maarif nazırlığı yaptı, ilk Osmanlı Meclis-i Mebusanında İstanbul vekili olarak yer aldı ve başkanlığı üstlendi; 4 Şubat 1878-18 Nisan 1878 ve 1 Aralık 1882-3 Aralık 1882 tarihleri arasında iki kez sadrazamlık yaptı. İlk Türkçe sözlüklerden *Lehçe-i Osmânî*'nin yazarıdır –ed.n.

gazeteleri de böyle bir anlaşmanın varlığını tasdik ediyorlardı. Bunun dışında Dr. Vılkoviç'in bir mektubundan anlaşıldığı üzere, Paris'te Sırp hükümetinin Bulgarları oyuna getirdiği, kendi hedefleri uğruna maşa olarak kullandığı, Bulgarları Türklerin önüne attığı, kaderiyle baş başa bıraktığı konuşuluyormuş. Bütün bunlar biz Sadık Dostları derinden üzdü; yaşlıların çoğu, hatta bazı gençler bizimle alay ediyor ve ateşle ve insanların hayatıyla oynamamamız telkininde bulunuyorlardı. Biz ise, ne kadar daha çok ve kıymetli kurbanlar verilirse, Bulgar milleti için bunun mükâfatının o denli büyük olacağına inanıyorduk; o yüzden de niyetimizde istikrarlı olmayı benimsemiştik. (...)

San Benedetto Manastırı

Katolikliği yaymayı hedefleyen bir dini cemaatin misyonerleri olan Lazaristlerin Galata'daki San Benedetto Manastırı'nın altında, Dragan Tsankov'un *Bılgariya* gazetesinin, daha sonra ise Nikola Genoviç'in *Turtsiya* gazetesinin basıldığı bir matbaası vardı. Devasa mali imkânlara sahip olan Lazaristler, hedeflerine ulaşmak için hiçbir fedakârlıktan kaçınmıyorlardı. O yüzden bunların etrafına, din değiştirme yoluyla iş, aş ve huzur sahibi olmak isteyen veya ait olduğu dinin kurumları tarafından tatbik edilen haklı veya haksız, kanuni veya gayrikanuni kovuşturmaya ve takibata karşı, özellikle de Katolik devletlerin Türkiye'de etkisinin güçlenmesinden sonra himaye arayan her türlü (Ermeni, Bulgar, Rum ve başka milletlerden) insan toplanıyordu. Dolayısıyla burada, öteki Hıristiyan cemaatlerden siviller ve ruhaniler, hatta piskoposlar da (...) himaye ve sığınak arıyorlardı.

Özel Talebelerimin Yurtdışına Gitmeleri

Özel ders verdiğim ve aralarında Fuad Paşa'nın torununun da bulunduğu dört talebem tıbbiyeyi terk ettiklerini söylediler. Diplomat olmaları için ebeveynleri onları Fransa'ya gönderiyormuş, bu nedenle benimle vedalaştılar. Bu gelişme üzerine gelirim aylık 160 kuruş azaldı; bunu kimya dersinde asistanlık için aldığım aylık 100 kuruşla bir yere kadar kapatıyor olsam da masrafımı azaltmak zorunda kaldım. Daha tutarlı olmak için mektepten çıkışlarımı ve dolaşmalarımı seyrekleştirdim. Kaldı ki sıkça eski İstanbul'a çıkmama gerek de yoktu, çünkü kilise meselemizi hükümet Bulgar-Rum komisyonuna havale etti; komisyonun faaliyetleri hakkında da kavga, gürültü,

teklif, karşı teklif ve protestodan başka hiçbir şey duyulmuyordu. İmtihanlar da yaklaştığından ciddi şekilde oturup hazırlanmam gerekiyordu, o yüzden teneffüs konferanslarına da ara verdim. Eğer üç günlük Noel tatili olmasaydı, çalışmalarımı kesintisiz sürdürecektim.

1863

Huzur İmtihanı

Yılbaşı ve Sudan Haç Çıkarma yortusu civarında Fener'de kayda değer bir şey olmadı, o yüzden imtihanlara hazırlanmak ve Bulgar talebeleri de motive etmek üzere mektebe kapandım. İmtihanlar 20 Ocak'ta başlayıp 4 Şubat'ta sona erdi. Birinci olarak Askeri Mektebin[45] padişah salonunda yapılan huzur imtihanına çıkma hakkı kazandım.

Süleyman Efendi

Burada, aynı askeri mektebin bir üst sınıfında talebe olan Süleyman adında bir Türkle tanıştım. Süleyman Efendi, geleceğin ünlü Süleyman Paşa'sıydı. O da bendeniz gibi, imtihanlarda başarı göstermiş ve huzur imtihanıyla mükâfatlandırılmıştı. Kendisiyle bu imtihanlarda tanıştım ve gerek talebe gerekse paşa olarak farklı kritik zamanlarda Bulgar işleriyle ilgili görüşmelerimiz ve sohbetlerimiz oldu. Öteki Bulgar talebeler de, yeni kaydı yapılanlardan ikisi hariç, imtihanları başarıyla vererek bir üst sınıfa geçtiler; anılan iki talebe bayram sonrasında yapılacak bütünlemeye kaldılar. Böylece idadi altıya veya tıbbiye ikiye geçtim. (...)

Osmanlı Sergisi

10 Şubat'ta ramazan ayı alışılagelmiş düzen içinde, alaylar ve eğlencelerle başladı. Eski İstanbul, Pera, Galata ve Boğaziçi gezilerine bu yıl ünlü tarihi Atmeydanı'nda kurulan Osmanlı sergisine neredeyse her gün yaptı-

45 1845'te Osmanlı Ordusuna kurmay subay yetiştirmek amacıyla kurulan Mekteb-i Erkân-ı Harbiyye-i Şâhâne. 1909'da Mekteb-i Erkân-ı Harbiye adını almıştır. Okulun bulunduğu yerde bugün Askeri Müze bulunuyor. Huzur imtihanları bu binada padişahın, sadrazamın, bütün nazırların ve yüksek rütbelilerin hazır bulundukları bir ortamda yapılıyor, imtihana katılma hakkını kazanan bütün askeri mektep talebeleri buraya geliyordu. İleriki sayfalarda yazarın kullandığı "Askeri Mektep" ibaresi "Mekteb-i Erkân-ı Harbiye" olarak değiştirilecektir –ed.n.

ğım ziyaretler de eklendi. Arap ve Bizans üslubundan esinlenme yoluyla Rönesans izleri taşıyan karma bir mimari plan çerçevesinde serginin kurulması için neredeyse üç-dört ay kadar çalışıldı.

Öyle veya böyle, sonuçta zarif ve şahane bir bina ortaya çıktı; öyle bir bina ki içine giren ziyaretçiyi Harun El Reşit'in 1001 gece saraylarına götürüyordu. Sergi 15 Şubat'ta, Türk saltanatının bütün ihtişamıyla açıldı. Sergide bütün fantastik ve paha biçilmez, asırlar içinde padişah saraylarından ve haremlerinden toplanmış ve fanilerin gözünden saklı tutulmuş altın takılar ve başka nesneler, elmaslar, inciler, altın işlemeli ve altın dikişli kıyafetler ve kumaşlar sergileniyordu. Özel olarak çıkartılmış bir ferman olmadan bunları normalde kodamanlar ve ecnebiler de göremiyorlardı.

Sergide bütün tarım, sanayi ve elişi ürünlerinden örnekler sunuluyordu; anılan ürünler arasında Kazanlık gülyağı bölümü, serginin, durmadan mekanik şekilde ince gülsuyu şebnemi fışkırtıldığı güzel ve zengin bölümlerinden birini teşkil ediyordu. İhtişamlı kıyafetler içindeki hanımlar, giysilerine gülyağı ve gülsuyu kokusu sinmesi için serginin bu gülyağı bölümünden ayrılmıyorlardı. Saraylı hanımlar bu şartlardan istifade ederek burada beyzadeler, paşalar ve askeri mektep talebeleriyle, özellikle de ördek başlılarla buluşuyorlardı; bu buluşmalarda gizliden gizliye şiir şeklinde âşıknameler değiş tokuş ediliyordu. Burada ramazan boyunca her gün öğleden sonra soylular toplanıyordu. Sıradan kitle, eski İstanbul ahalisinin mutaassıp Müslüman kısmı ise, İslam karşıtı ve gâvur icadı bir yenilik olarak gördüğü sergiden uzak duruyor ve eski adede bağlı kalarak Beyazıt Meydanı ve Ayasofya Meydanı gezilerini ve Hayali, Karagöz ve Hacivat ziyaretlerini tercih ediyordu. (...)

İdadi Altıya Başlamam

Bayram sonrası, 18 Mart'ta, bütün talebeler mektepte toplandılar, ben de idadi altıya başladım. Bu sınıfta ayrıntılı tasvirli anatomi, genel anatomi ve tıbbi botanik okutuluyordu; bu dersler yıl sonunda tamamlanacaktı. Ders kitapları dağıtılınca, sadece tasvirli anatomi kitabının (Cruveilliez) 700-800'er sayfalık üç ciltten oluştuğunu gördüm, ayrıca genel anatomi için ve tıbbi botanik için de birer kitap verildi. Bunları gözden geçirdim ve

şaşkınlıkla, "Bu kitaplardaki bütün bilgileri hafızama kazımamam gerekiyor" dedim kendime. Hakikaten de şimdiye kadarki ders kitaplarım, fizik hariç, 200-300'er sayfalık küçük kitaplardı, ayrıca bütün idadi derslerini de zaten yeterince biliyordum. Ya şimdi? Benim için her şey yeniydi. "Sağlamına çalışmak gerek; inşallah Tanrı'nın yardımıyla başaracağım" dedim kendime. O yüzden ders arası konferanslarımı bıraktım, gerekli ihtiyaç dışında mektepten çıkışlarımı sınırladım. Dolaşmak yerine sıkça yakındaki Hıristiyan ve Yahudi mezarlıklarına gidiyor, göçük veya sel sularından çökmüş mezarlardan bedeni daha tamamen çürümemiş insan kemikleri topluyordum. Muallimim olan Dr. Callia'nın tavsiyesiyle bu kemikleri güzelce temizliyor, yıkıyor ve kurutuyordum; sonra da sadece kendim için bir iskelet oluşturuyordum; öyle ki, 50-60 talebe arkadaşımın kullandığı ortak sınıf iskeletlerine ihtiyaç duymuyordum.

Dr. Callia'nın Anatomisini Temelden Öğrenmem

Muallimim Dr. Callia dikkatle uğraşlarımı takip ediyor, anatomiyi temelden öğrenmem için teşvik ediyor, yol gösteriyor, yardımcı oluyor ve çeşitli kadavra diseksiyonlarında beni yönlendiriyordu. Muallimin bana karşı bu alçakgönüllü lütfu karşısında yorulmadan derslerime odaklanıyor ve onun bu lütfunu hak etmeye gayret ediyordum.

Dr. Callia erkenden anatomiye büyük eğilimimi, anatomik preparatların hazırlanması ve teşhirindeki maharetimi fark etti. Derslerin sırasını takip eden ben, muallimin anatomi amfisine gelmesinden önce, o günkü dersin konusu olan insan vücudu parçalarını önceden hazırlıyor ve böylece muallimin anlatmasını ve göstermesini fevkalade kolaylaştırıyordum. O da, Sapary, Cruveillier, Jamin vs. gibi çeşitli, o zaman çok bilinen Avrupalı anatomistlerin şahane diseksiyon yöntemlerini nasıl ve ne zaman benimsediğime şaşıyordu. Buna karşılık ben de anılan bilim adamlarının eserlerinin sayfalarını gece gündüz karıştırmaya devam ediyordum.

Dr. Callia

Anatomi Muallimi Dr. Callia, bütün meslektaşlarından olduğu gibi mektep idaresinden de büyük itibar görüyordu. Açık yürekliliği ve adil

değerlendirmeleriyle o, *examens de doctorat* [doktora sınavları], *de concours* [konkurlar] gibi neredeyse bütün önemli imtihanlar için gerekliydi ve yeri doldurulamaz biriydi. Mektep kliniğinde az veya çok karmaşık meselelerde o olmadan hiçbir tanı konulamıyordu; klinikte hiçbir büyük ve önemli ameliyat o olmadan yapılmıyordu; bundan dolayı klinikteki bütün meslektaşları ihtiyaç durumunda hep onunla istişare ediyorlardı.

Bütün bunlar yeterince zaman da gerektiriyordu, oysa muavini (*professeur-agrege*) yakında vefat etmiş, yardımcısı da uzmanlaşmasını tamamlamak üzere Paris'e gitmişti; öyle ki bu iki yer münhaldi. Bendeniz bu iki yere göz koymuştum ve mezun olunca birini alabileceğimi öngörüyordum; o yüzden muallimimin yönetimi altında tamamen kendimi deskriptif anatominin ve prosektörlüğün[46] öğrenilmesine verdim.

Muallim de benim bu niyetimi ve hararetli arzumu sezinlemekte geç kalmadı ve beni her şekilde teşvik etmeye başladı. Nazırın bilgisi dahilinde anatomi amfisinin, birçok sayıda iskeletin, iskelet parçalarının, Paris'teki Auzoux[47] fabrikasından temin edilen planşların veya bütün insan bedeni parçalarının örnek modellerinin, anatomik hazırlıklara ve diseksiyonlara gerekli çeşitli cihazların ve aletlerin bulundukları bütün dolapların ve vitrinlerin anahtarlarını bana teslim etmişti. Bazı durumlarda muallim talebesini becerilerinden ve maharetinden dolayı gerek meslektaşları, gerekse de nazır ve meraktan anatomi amfisini ziyaret eden başka yüksek rütbeliler nezdinde övüyordu; Dr. Callia hepsine beni kendi prosektörü olarak takdim ediyordu.

Böyle elverişli ve umut vaat eden şartlarda anatomi derslerine başladım ve devam ettim. Zamanımı öyle paylaştırdım ki, öteki derslere de zaman ayırabiliyordum; yortu ve pazar günlerini, millet ve kilise işlerimizin seyrini takip etmek üzere kâh Fener'deki Bulgar Kilisesinde, kâh Balkapan'da, Galata'da ve Pera'da geçiriyordum.

46 Eğitim amacıyla kadavrayı parçalara ayıran kişi; kadavrayı diseke eden kimse, prosektör –ed.n.

47 Louis Thomas Jérôme Auzoux (1797-1880). Louis Auzoux 1818'de tıp doktoru oldu ve cerrah olarak çalışmaya başladı. 1827'de insan ve hayvanlara ait, son derece hassas anatomik modeller yapmaya başladı. Maison Auzoux adlı işletmesi eğitim amaçlı zoolojik ve botanik modeller imal ediyordu. Bu modeller parçalara ayrılabiliyor ve böylece bir uzvun parçalarını, bedenle ilişkisini gösterebiliyordu –ed.n.

Talebe Arkadaşlarımla Anatomi İçin Kadavra Çalmamız

Gelişmelerden rahatlamış olarak anatomi uğraşlarıma ağırlık veriyordum. Talebelere yapay ve kuru kemik görselleri gösterilerek işlenen osteoloji ve artroloji dersleri artık tamamlanıyorlardı, ancak miyolojiyi [kas bilimi] öğrenmek için kadavra gerekiyordu.

Gerçi daha mektebin kuruluş esnasında, bir padişah iradesiyle kadavra teminine izin verilmiş ve hatta mecburi kılınmışsa da, mektep idaresi, ıslahatçı Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın sadrazamlığı sırasında mektebin özerk idaresinin Avrupalı muallimlerden alınması sonucunda, iki yıldan beri bu vazifesini boşlayarak gerekli kadavraları temin etmiyordu. Nazır Arif Bey'in bu tavrında dini taassup da sezilmiyor değildi, çünkü hekim olmasına rağmen, zaman zaman hep kaba dini bağnazlık tezahürleri sergiliyor ve insan vücudunu taklit eden, ama insanın yapısına uymayan pahalı mı pahalı karton modelleri satın almaktan geri durmuyordu; anılan karton modelleri Paris'teki bir fabrikada Auzoux üretiyordu.

Dr. Callia'nın ve öteki muallimlerin, anatomi ve cerrahinin modeller üzerinden öğrenilemeyeceği şeklindeki birçok beyanına rağmen, Arif Bey, "Olmaz!" görüşünde ısrar ediyordu. Hıristiyan talebeler bunu görünce, bazen muallimin gizlice teşvikiyle, bendeniz başta olmak üzere sadece Bulgar talebelerin inisiyatifiyle tatil gecelerinde yakındaki Hıristiyan ve Yahudi mezarlıklarına gidiyor, yeni gömülmüş bütün cesedi veya cesedin bazı kısımlarını çıkarıyor ve çuvallar içinde mektep amfisine taşıyorduk. Bu eylemi mektep idaresi, belki de nazırın kendisi, duymazdan ve görmezden geliyordu, çünkü Müslüman kadavralarına dokunulmuyordu. Bu kadavra işi, Müslüman talebelerin kendilerini merasimlere ve eğlencelere kaptırdıkları Kurban Bayramının dört tatil gününde devam etti; ben ise on civarında talebe arkadaşımla anatomi amfisinin ıssızlığında gayretle bununla uğraşıyordum. (...)

Mektepte gerek talebe arkadaşlarım gerekse daha üst sınıflardakiler önünde tıbbın, özellikle de cerrahinin temeli olarak anatomi eğitimini daha eğlenceli, daha enteresan ve daha önemli hale getirmek istiyordum. Dolayısıyla açıklamalarımın netliği, anlaşılırlığı ve tamlığı, ama en çok da kesilen organların gerçekliği, anlattıklarımı büyük bir dikkat ve tam bir ses-

sizlik içinde dinleyen talebelerde hayranlık uyandırıyorlardı. Anlattıklarıma fizyolojik açıklamalar refakat ediyordu.

Bunun yanı sıra daha gayretli talebe arkadaşlarımla bazı anatomi konuları üzerinde konuşuyordum. Ancak kadavra yokluğu ve mektep müdüriyetinin kadavra temini hususundaki vurdumduymazlığı, anatomiyi temelden öğrenme arzusu önünde bir engele dönüşüyordu. Ben bu eksikliği aşmak ve başka bir yolla doldurmak istiyordum. Muallimimin bilgisi ve gizli tasdiki dahilinde, bazı cesur talebe arkadaşlarımı, akşamları, tatil günü arifelerinde benimle mektep yakınındaki Hıristiyan veya Musevi mezarlıklarına gelmeleri için ikna ediyordum. Gerekli olan çapa, kürek ve çuval gibi aletlerle donanmış halde taze bir mezar bulunca, bunu eşiyor ve çıkardığımız kadavrayı, parçalara ayırarak gizlice mektebin anatomi amfisine getiriyorduk.

Öyle ki ertesi gün, muallimin anlatacağı ders için kadavradan bazı kısımları ve organları hazırlıyordum. Sonbahar aylarında birkaç defa yapılan bu mukaddesata tecavüz gerek mektepte, gerekse mezarlığın yakınındaki Çıksalın Mahallesi'nde[48] duyulmuş, mektep nazırının kulağına da çalınmıştı. Ancak mahalleliler şikâyet etmeyip sadece homurdandıkları ve Hıristiyan ve Musevi kadavraları söz konusu olduğu için de nazır pek oralı olmuyor ve susuyordu. Çünkü böylelikle mektebin bir ihtiyacı kendiliğinden karşılanıyor ve olmadığından dolayı nazıra kadavra konusunda yapılan şikâyetlerin önüne geçiliyordu.

Şu veya bu nedenlerle böyle bir mukaddesata tecavüz mümkün olmadığında, mukayeseli anatominin ne olduğunu bilen ben, kalp, göz, ciğer, böbrek, bağırsaklar vs. gibi, insan organlarıyla arasında büyük bir farkın görülmediği hayvan organlarını da kullanıyordum.

Anatominin temel ve çok yönlü eğitimi için kadavra temin etmenin zorluklarını ve 15 Ocak 1864'e konulan imtihanlara kadar kalan kısa süreyi görünce, iki ay sonra, çok arzu ettiğim münhal *prossecteur d'anatomi* [anatomi prosektörü] veya *professeur-agrege* [muallim muavini] için gerekli anatomi bilgisiyle donanabilmeyi imkânsız görüyordum.

48 Haliç'in Beyoğlu yakasında, Hasköy'ün kuzeyinde, Halıcıoğlu ile Defterdar arasındaki Haliç Köprüsü viyadüğünün altına ve güneyine düşmektedir. Yörenin adı halen oradaki bir sokakta yaşamaktadır –*Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.8, s. 108 –ed.n.

Bu nedenle aynı anatomi sınıfında bir yıl daha kalmayı düşünüyordum, ancak buna karar vermeden önce, muallimim Dr. Callia ile istişare etmenin faydalı olacağını düşünerek kendisine niyetimi açtım. O da, Fuad Paşa'nın tehditlerine rağmen Nazır Arif Bey'in şimdiye kadar makamında kaldığını ve yerine bol miktarda kadavra temin edecek daha aktif ve daha etkili birinin gelmesi için yakın zamanda görevinden alınmayacağını görerek, bir yıl daha idadi altıda kalmama gerek olmadığını ve idadi yediye geçmemi tavsiye etti. "Koskoca bir yılı boşuna harcayacaksın; anatomi için elverişli şartlar oluştuğunda, o zaman düşüneceğiz" dedi. Muallimin gerekçelerini yerinde bularak imtihanlara hazırlanmaya başladım. (...)

1864

Gene Huzur İmtihanı

Yılbaşı ve Sudan Haç Çıkarma yortularında mektepten dışarı çıkmadım, gece gündüz derslerime çalışıyor ve imtihanlara hazırlanıyordum. 15 Ocak'ta başlayan imtihanlar 27'sinde sona erdi. Bütün derslerin imtihanlrından fevkalade notlar aldım, o yüzden geçen yıl olduğu gibi, gene Mekteb-i Erkân-ı Harbiyede huzur imtihanına çıkma şerefine nail oldum. Burada gene Süleyman Efendi'yle karşılaştım, o da huzur imtihanına çıkacaktı. Süleyman'dan, daha bu ayın başında (2 Ocak), Mekteb-i Erkân-ı Harbiyeye Bulgar talebelerin de alınması için padişah iradesi çıktığını öğrendim.

Bu yıl da imtihanları başarıyla vererek bütün Bulgar talebeler bir üst sınıfa geçtiler, ben de idadi yediye (tıbbiye üçe) geçtim.

Ramazan Bayramı

Ramazan 2 Şubat'ta, geleneksel Müslüman düzeniyle oruç, iftar, sahur, camilerde namaz ve Beyazıt ve Ayasofya meydanlarında gezilerle başladı. Zamanımı, Bulgar Kilisesi, Balkapan, Pera vs. gibi bilinen Bulgar merkezlerini daha sıkça ziyaret etmek için kullanıyordum; buralarda, milli uyanış hareketimizin seyrini takip etmek üzere dava adamlarımızla ve Sadık Dostlarla buluşuyordum. Tabii ki güzel günlerde, arkadaşlarım

Drumi Vasilev ve Şam'dan Süryani Lien Abdalnur'la alıştığımız gezileri ve gizemli Bizans'ın harabeleri ve abideleri gibi yerleri dolaşıyorduk. Öteki günlerde ise Cruveiller dışındaki başka ünlü anatomist yazarların kitaplarını okuyor ve tekrar ediyordum.

Ramazan 4 Mart'ta sona erdi, geleneksel alayıyla ve merasimleriyle bayram başladı; bayram günlerini ben gene Enderunun büyük bahçelerini, Constantinus Sarayının kalıntılarını, imparatorluğun eski zenginliklerinin muhafaza edildiği çeşitli köşklerin, camilerin, daha fetih döneminden elyazması günlüklerin bulunduğu kütüphaneleriyle türbeleri ziyaret etmeye ayırıyordum. Anılan elyazmaların çoğu Arapça olduğundan, arkadaşım Lien Abdalnur'u da yanıma alıyordum, çünkü Süryani olduğundan bu dili iyi biliyordu; elyazmalarından Türklerin Bulgarları hâkimiyetine aldıkları dönem hakkında Bulgar tarihi için bazı bilgiler toplamayı amaçlıyordum.

İdadi Yedi

7 Mart'ta, bayramdan sonra mektebe toplanan bütün talebeler, yeni muallimleriyle tanışmak ve ders programını görmek üzere sınıflara girdiler. Başlamış olduğum idadi yedide esas ve en önemli ders fizyolojiydi; fizyolojinin öğrenilmesi, anatominin kökten bilinmesini gerektiriyordu. O yüzden kesinlikle anatomi kursunu bırakmamaya karar verdim. Bu iki dersin saatleri de öyle konmuştu ki buna imkân veriyordu.

Kaldı ki anatomi muallimi Dr. Callia da, anatomi diseksiyonları sırasında yardımımdan mahrum kalmamak için, şimdiki nazırın azledilmesinden sonra anatomi için bol sayıda kadavranın temin edileceği umuduyla bana bu fikri aşılamıştı. O sıralarda nazıra rağmen tımarhaneden bir kadavra getirilmişti; bu iki buçuk yıldan bu yana tesadüfen getirilen iki kadavradan biriydi. Kadavra, idadi yedinin derslerine paralel olarak anatomi dersini de sürdürme yönündeki kararımı kesinleştirdi.

Ömer Bey

Bir gün mektebin avlusunda, mürtet Lehlerden Dr. Ata Bey'in (M. Draşki) oğlu, talebe arkadaşım Ömer Bey'le dolaşırken, Lehlerin Rusya

aleyhine yürüttükleri faaliyetler konusunu açtım. Laftan lafa geçerken gerek İstanbul'da gerekse taşradaki daha bilinçli ve önde gelen Bulgarları Ruslardan soğutarak Rusya'nın kendilerini kurtaracağı yönündeki inanç ve umutlarını kökten kazımak amacıyla, mürtet Lehlerin, Lazaristlerle birlikte sıkça Dr. Ata Bey'in evinde istişare toplantıları yaptıklarını ve buraya Dr. Çomakov'un da davet edildiğini öğrendim.

6 Nisan'da düzenlenen ve Dr. Çomakov'un da yer aldığı bir toplantıda, Rus aleyhtarlığı beklentileri ve Katolik hedefleri doğrultusunda yazılmadığı için *Sıvetnik* gazetesi eleştirilmiş, çünkü Lehler, Ali Paşa'dan gazetenin yayın ve postayla ücretsiz dağıtım iznini böyle vaatlerle almışlar. (Bak sen! E, hani Dr. Çomakov, temsilcilerimiz adına Ali Paşa'ya sunduğu arzuhalle ve başka gerekçelerle almıştı gazetenin çıkartılma ve ücretsiz dağıtılma iznini?) "Yetmezmiş gibi, muharrirliğe ta Tırnova'dan Rus yandaşı, Rusya'dan mezun Nikola Mihaylovski davet edildi," diyorlarmış Lehler. O yüzden nazırdan gazetenin durdurulması veya muharririn hedefe uygun başka biriyle değiştirilmesi veya hiç değilse, postadan ücretsiz gönderilme imtiyazının iptal edilmesi istenmeliymiş. Ömer Bey'le yaptığım bu konuşmayı bir kenara not ettim ve sonucu takip etmeye başladım.

***

[Hristo Stambolski, mektepte yapılacak birtakım tamiratlardan dolayı Kurban Bayramı tatilinin 12 Haziran'a kadar uzatıldığını öğrenince, elinde yolculuk için yeterince birikim olduğunu görerek memleketini ziyaret etmeyi aklına koyuyor. Müdürlükten 31 Haziran'a kadar izin aldıktan ve asker yol tezkeresi çıkarttıktan sonra, 19 Mayıs'ta Avusturya bandıralı *Neptun* vapuruyla Burgaz'a doğru yola çıkıyor. Burgaz, Aytos, Karnobat ve Şair Dobri Çintulov'la görüştüğü Sliven ve Hainköy üzerinden Kazanlık'a ulaşıyor. Burada çorbacılarla ve önde gelen Türklerle görüşmeler ve toplantılar yapıyor, daha sonra Gabrova üzerinden Tırnova'ya, oradan da Şumnu'ya ve Varna'ya geçerek *Trieste* vapuruyla 13 Haziran'da İstanbul Sarayburnu'na ayak basıyor.]

Turtsiya (Türkiye) Gazetesi

16 Ağustos'ta, *Turtsiya* adıyla çıkan yeni Bulgarca gazetenin birinci ve ikinci sayısını okudum. Gazetenin adı beni hayrete düşürdü; içeriğinden ise bu gazeteyi papa taraftarlarının önce Fransızca yazdıklarına, sonra da yolunu şaşırmış ve satılmış bir Bulgarın Bulgarcaya tercüme ettiğine neredeyse kani oldum. O yüzden biraz sorup soruşturdum ve yayıncı olarak adı geçen Nikola Genoviç'in cahil ve zaptiyenin çeşitli kalemleri ve Galata'daki Sen Benedetto Manastırı Lazaristleri arasında iş bulmak için takla atarak muvaffak olmuş biri olduğunu anladım.

Mürtet Lehlerin referansıyla sadece gazete çıkarma izni değil, ama Babıâli'den aylık sübvansiyon da kopartabilmiş; gene Lehlerin ısrarıyla *Sıvetnik* gazetesinden geri alınan ücretsiz posta imtiyazı ona verilmiş. Bunun dışında papa taraftarları ona, daha önce Tsankov'un *Bılgaria* gazetesinin de basıldığı San Benedetto Manastırı matbaasında ücretsiz basma imkânı da tanımışlar. Bütün bu bilgiler ışığında, herkes anılan gazetenin kime hizmet edeceğini ve niçin *Turtsiya* diye adlandırıldığını kolayca anlar.

Aynı gün Balkapan'da, önceki gün, zabıtanın Stoyan Buynov'u Mahmutpaşa Çarşısı'ndan prangasız olarak, boynunda Bulgar reayayı devlete karşı kışkırttığı hükmünün asılı olduğu yaftayla geçirerek Mehterhane'den İhtilat'a[49] naklettiğini öğrendim; dokuz yıllık kale-i bend cezasına çarptırıldığını duyunca çok rahatsız oldum ve paşalar nezdinde merhamet dilemeleri için temsilcilere ve ruhani cemaat üyelerine rahat vermedim. Özellikle de Hristo Tıpçileştov'u çok rahatsız ettim. Nihayet aklıma, Şehzadebaşı'ndaki konağında Fuad Paşa'nın huzuruna çıkmak geldi.

İzzet Bey'le Görüşmem

Şansıma orada Fuad Paşa'nın, iki yıl önce talebem olan ve şimdi Fransa'dan izne gelen torunu İzzet Ali Bey'i buldum. Stoil Popov'da yapıldığı gibi, Stoyan Buynov için de, hükmün hafifletilmesi ricasında bulundum; bu hafifletme için geçen yıl eylülde dedesi Fuad Paşa'ya bir arzuhal sunmuştum.

İzzet Bey lütfedip beni dedesinin yanına götürdükten sonra kendisine ayrıntıyla Stoyan'a atfedilen suçu ve hükmedilen cezayı anlattım. Fuad

49 İhtilat sözcüğü görüşme anlamına gelmektedir. "İhtilattan men" yani başkalarıyla görüşme olanağının ortadan kaldırılması için kullanılan nezarethanelere kısaca "İhtilat" deniyor olabilir –ed.n.

Paşa arzuhalin tarihi için not aldı, İzzet Bey de bana, kendisini önümüzdeki pazar (ayın 23'ü), öğleyin, Pera'daki Hôtel d'Angletere'de bulmamı söyledi.

Stoyan Buynov'un Cezasının Tenzili

Anılan günde, doğrudan Pera'daki Hôtel d'Angletere'e gittim. Burada İzzet Bey'i buldum ve o bana Meclis-i Has'ın[50] Stoyan'ın cezasını dokuz yıl kalebentlikten üç yıla düşürdüğünü; buradaki hapishanede yatması ve şu ana kadar yattığı sürenin de düşülmesi kararını aldığını söyledi. İzzet Bey'e iyiliği için çok teşekkür ettim ve Bulgarlara Stoyan'la ilgili bu güzel haberi bildirmek üzere Balkapan'a koştum; Stoil'le önümüzdeki pazar onu ziyaret etmek için sözleştik. Yoklamadan sonra haberi iletecek, biraz da yardım götürecektik.

Bu arada, o gün, İstanbul'daki Rus Sefaretine, 10 Temmuz'da tayin edilen General İgnatyev'in, ancak dün, yani ayın 22'sinde buraya intikal ettiğini öğrendim. Sefaretten alınan bilgiye göre, Rus ve Slav olan İgnatyev, Gorçakov'un ekolünden geliyormuş; Aksakov, Katkov vb. gibi Slavofillerin yandaşı; Lehler dahil olmak üzere, gelecekteki bütün Slav halklarının dahil edileceği Slav Konfederasyonu kurulması amacıyla bütün Slav halklarının geniş şekilde tanınması fikri taraftarıymış. (...)

Piskoposlara Sürgünden Dönme Emri

Stoyan'ı zaptiyede ziyarete gittiğimde, Babıâli'ye uğramayı ve piskoposların dönüşüyle ilgili söylentileri, talebe arkadaşlarımızın babaları olan memurlara sorup sorgulamayı ihmal etmiyordum. Böylece, 19 Eylül Pazar günü, piskoposların dönmesi için çıkartılan iki fermanın bu aralar Bulgar cemaatine iletileceğini; Bursa ve İzmit idarelerine piskoposların sürgünden serbest bırakıldıklarını ve diledikleri zaman adı geçen şehirlerden ayrılmalarına izin verilmesini bildiren sadrazam emrinin de artık gönderildiğini öğrendim.

Hükümetin bu tavrına hayran kaldım, çünkü bu işin patrikliğin rızası ve bilgisi olmadan yapıldığını biliyordum. Daha önce bazı arkadaş-

50 Meclis-i Has veya Meclis-i Hass-ı Vükelâ Osmanlı Devleti'nde sadrazamın başkanlığında, şeyhülislamla diğer nazırlardan meydana gelen meclisin adıydı. Günümüzdeki karşılığı bakanlar kuruludur –ed.n.

larım patriğin rızası ve izni olmadan Babıâli'nin piskoposları İstanbul'a getiremeyeceğine dair beni ikna etmeye çalışıyorlardı, çünkü aksi halde bu müessesenin padişah fermanlarıyla bahşedilen ve yüzyıllar içinde yerleşen yüce hak ve imtiyazları çiğnenmiş olacakmış. Eğer buna rağmen Babıâli böyle davranıyorsa, anlaşılıyor ki, Babıâli patrikliğin burnunu sürtmek ve devletin huzuru söz konusu olduğunda onun bu haklarının budanabileceğini göstermek istiyordu.

O yüzden anılan tavrı kilise meselemizin elverişli çözümünün başlangıcı olarak değerlendiriyordum; dolayısıyla seviniyor ve bu hoş haberi, sabırsızca piskoposların dönecekleri günü bekleyen İstanbul'a yayıyordum. Dört-beş gün sonra *Turtsiya* gazetesi bu söylentileri tekzip etti, piskoposların dönmesi için ferman çıkartıldığı doğru değilmiş, patriğin önceden rızası ve izni olmadan böyle bir şey mümkün olamaz, hatta düşünülemezmiş. Katolik saçmalıkları!

Piskoposları Törenle Karşılama Hazırlıkları

Ruhani cemaat üyeleri ihtişamlı bir karşılama töreni yapılması için her şeyi ayarlamıştı –yeşil dallarla süslü bir vapur 50-60 karşılayıcıyla piskoposları almaya gitmişti ve vapur 27 Eylül Pazar günü öğleden sonra İstanbul'a gelerek Karaköy Köprüsü'ne yanaşacaktı. Buradan piskoposlar ve karşılayıcılar at ve faytonlarla törenle Bulgar Kilisesine nakledileceklerdi.

Saat on bire yaklaştığında faytonlarla köprüye giden kalabalığın arasına karıştım. Çok geçmeden yeşil dallarla süslü vapur göründü, ama köprüye yaklaşarak yanaşmak için dümen kırmaya başlayınca, Zaptiye Nezareti'nden bir zaptiye, kayıkla yaklaşarak kaptana köprüye yanaşmaması, Sarayburnu açıklarında kıyıdan uzağa demir atması ve geceyi orada geçirmesi talimatını verdi.

Vapur dönerek Sarayburnu açıklarına demir attı. Bunu gören köprüdeki Bulgarların üzerine sanki kaynar sular döküldü; homurdanmalar yükseldi, bu işin patrikliğin fitnesiyle ve hilebazlığıyla olduğunu öğrendiklerinde de patrikliğe lanet okuyup dağıldılar, çünkü artık hava kararıyordu. Ben de yılgın ve hayal kırıklığı içinde mektebe döndüm, ertesi gün için izin alıp o gece olup bitenleri öğrenmek üzere Fener'e gidecektim.

Gece Karşılaması

Ertesi gün, üç saatliğine mazeret izni aldım ve ilk vapurla kendimi Fener'e attım. Bulgar Kilisesi avlusunda büyük bir kalabalık olduğunu daha vapurdayken görünce, acaba piskoposlarımız sürgün edildiklerindeki günkü gibi aynı hüzünlü sahneler yeniden mi yaşanacak diye irkildim. Ancak gayda seslerini ve ahalinin "Padişahım çok yaşa!" nidalarını duyunca rahatladım ve neşeyle vapurdan inerek sokaklardaki büyük kalabalık arasından kiliseye doğru yürüdüm.

Burada, akşamki gelişmeler üzerine, iki heyetin faytonlarla Ali Paşa'nın ve Fuad Paşa'nın konaklarına koştuklarını ve nazırları, piskoposların köprüye çıkarak Fener'e gitmeleri için bir emir verilmesi hususunda ikna ettiklerini öğrendim. Bu emri sadrazamın yaveri getirmiş ve karanlık çöktükten sonra alaturka [ezani] saat üçte emir derhal yerine getirilmiş. Akşam karşılamaya gelenlerin çoğu, heyetlerin yukarıda anılan emri nazırlardan rica etmeye gittiklerini öğrenince dağılmayıp piskoposların vapurdan çıkmalarını beklemişler. Kilise önünde bekleyenler de böyle yapmışlar; böylece karşılama gene önceden belirlenen program çerçevesinde olmuş, ne ki gündüz yerine, gece yapılmış. O yüzden kalabalık gece ve gün boyu ne kilise avlusunu ve çevresindeki sokağı, ne de müminlerini öpen ve takdis eden millet çobanlarının yerleştikleri Kevgir'i terk etti.

Patriğin Bulgar Piskoposların Uzaklaştırılması İçin Girişimi

Katılmak zorunda olduğum dersler başlamadan önce mektebe döndüm; gelişmelerden ziyadesiyle memnundum, her ne kadar patrikliğin Bulgarlara ve piskoposlarına karşı başka meşum planlarını öngörsem de. Hakikaten de ertesi hafta Fener'e gittiğimde, 29 Eylül'de, ruhani meclis toplantısından sonra, Bulgar piskoposlardan şikâyet etmek üzere patriğin sadrazamın huzuruna çıktığını ve Bulgar piskoposların Fener'den uzaklaştırılmasını, ayin düzenlemelerine izin verilmemesini ve kendilerine Bulgar Kilisesinde ibadet yaptırılmamasını istediğini öğrendim. Ali Paşa patriğin ilk iki talebini yerine getirmiş ve piskoposlarımızın ve temsilcilerimizin arzuhallerine rağmen piskoposlarımızın Fener'den uzaklaştırılmaları ve ayin düzenlemelerine izin verilmemesi talimatını vermiş. Anılan talimatın yerine getirilmesi gerektiğinden piskoposları-

mızın sığınağı, dolayısıyla Bulgarların da sığınağı olarak Boğaz'ın sağ kıyısındaki Ortaköy seçildi.

MİDHAT PAŞA

15 Kasım'da gittiğim Balkapan'da, Rum Piskopos Sinessius yanlısı tavrıyla, geçen yılın sonunda meydana gelen ahaliyle ve piskopos arasında patlak veren çatışmayı yatıştıramayan Rusçuk Valisi Arif Paşa'nın artık tahammül edilemez hale geldiğini öğrendim. Babıâli bu yüzden, işi yerinde incelemek üzere Edhem Paşa'yı komiser olarak Rusçuk'a göndermiş.

6 Ağustos'ta anılan kasabaya intikal eden Edhem Paşa, Bulgarlar aleyhine aynı tahammülsüz tavrı takınarak Sinessius'tan af dilenmesi, kendisine itaat edilmesi ve merasimle metropolitliğe götürülmesi için baskı yapmış. Bunun üzerine ahali durumu sadrazama şikâyet edince, Edhem Paşa tavrını değiştirmiş, ama gene işin içinden çıkamamış; bunun üzerine Babıâli oraya yeni vali göndermeye karar verdi.

Rusçuk'a gönderilen vali, kanıtlanmış tecrübe ve beceri sahibi, yeni vilayet kanununa göre yeni vilayetin sınırlarına dahil edilen Tuna boyunu iyi bilen, eski Niş Mutasarrıfı Midhat Paşa'ydı. Özellikle liberal bir ruhla hazırlanmış yeni vilayet kanunu da gayrimüslim tebaaya birtakım hak ve hürriyetler getiren hükümler öngörüyordu.

5 Ekim'de neredeyse tamamen müstakil yetkilerle büründürülerek tayin edilen paşa, aynı ayın 22'sinde Rusçuk'a intikal etmiş. Aziz Dimitır Yortusunda Bulgar muteberanı davet etmiş ve kalabalığın tecavüzü sonucunda metropolitlikte meydana gelen maddi hasarın ve zararın tazmini için Sinessius'un talep ettiği 200 bin kuruş yerine 20 bin kuruş verilmesi için onları ikna etmiş. Sinessius'u ise artık Rusçuk'ta kalmasının imkânsız olacağına, dolayısıyla 20 bine razı gelerek kendi başının çaresine bakması gerektiğine ikna etmiş, çünkü Bulgarlar ona zikredilen bu son miktarı sadece bu şartla vereceklermiş. Sinessius düşünmüş taşınmış, sonunda razı gelmiş ve 8 Kasım'da İstanbul'a dönmüş. Karmaşık hadisenin bu şekilde çözümlenmesi Rusçuk Bulgarları arasında Midhat Paşa hakkında fevkalade güzel bir intiba yaratmış. (...)

1865

İmtihanlara on gün kaldığından Sudan Haç Çıkarma Yortusunda bile mektepten dışarı çıkmadım. Genelde fizyoloji ve cerrahi derslerine ağırlık veriyordum, çünkü tıbbi zooloji ve farmakoloji derslerine daha önceden hazırlanmıştım. İmtihanlar 11-17 Ocak arasında yapıldılar; Ramazan ayı ise 21'inde başladı. Bütün Bulgar talebeler gene imtihanlarda gösterdikleri üstün başarıyla dikkat çektiler ve muallimlerinin takdirlerini hak ederek bir üst sınıfa geçtiler. Drumi Vasilev idadi yediye, ben ise idadi sekize, yani tıbbiye dörde geçtim. (...)

Ramazan tatili boyunca mektepten çıkma serbestliğimiz olduğundan, Drumi'yle, öteki tatillerde de olduğu gibi, güzel günlerde merak uyandıran tarihi anıtları ziyaret ediyorduk.

Stoil Popov'un Rusçuk'a Midhat Paşa'nın Yanına Gitmesi

Balkapan'da bazı Sadık Dostlardan, onların rızasını alarak Unia'nın Kapı Kethüdası Stoil Popov'un Rusçuk'a gittiğini öğrendim. Midhat Paşa'nın yakında Tuna Vilayeti'nin resmi gazetesi olarak çıkarmaya başlayacağı[51] *Dunav* [Tuna] gazetesine Türkçeden Bulgarcaya tercüman olarak çağrılmış, çünkü Stoil yazılı Türkçeyi fevkalade iyi biliyordu. Bu haber üzerine Stoil'in itaatkârlığı ve sadakati hususunda birden irkildim ve şüpheye düştüm. "Herhalde Stoil'in vatanperverliğinde tılsımlı bir dönüşüm olmalı" diye düşündüm. Ancak Sadık Dostlar tam aksini temin ediyorlardı. Onlar, Stoil'in de bizzat iddia ettiği gibi orada, Rusçuk'ta, milletimize, özellikle de Eflak'taki Bulgar mültecilere daha yakın olacağından, milli davaya çok daha faydalı olacağını söylüyorlardı; daha sonra görüleceği üzere, hakikaten de böyle oldu. (...)

Ramazan

Ramazanın geri kalan beş-altı günüyle bayramın üç gününü eski İstanbul'da ve Galata'da Bulgar odaklarına, daha çok Bulgarların yaşadığı ve çalıştığı hanlara, Ambar'da esnaf ustabaşıları yanına yaptığım gezilerle

51 *Tuna Gazetesi*'nin ilk sayısı 3 Mart 1865 tarihinde çıktı –ed.n.

geçirdim. Amacım da ücra taşranın kuş uçmaz kervan geçmez diyarlarından gelen çeşitli şahıslarla sohbet ederek bunların fıtratını, geleneklerini, ağızlarını incelemek ve onlara milli benlik bilincini aşılamaktı. Çünkü Bulgar ırkına ait olduklarını söylerlerken sanki biraz kararsızlığa kapılıyorlardı. Ben yaşantı, hayat, geçimleri hakkındaki her şey için, en çok da dil ve ağızları konusunda notlar alıyordum, çünkü uyanan Bulgar edebiyatında kullanılması için çeşitli lehçeleri yakından takip ediyordum; bazı talebe arkadaşlarımla bu konuları müzakere ediyorduk.

Bayram

Geleneksel top atışlarıyla ve alay merasimleriyle başlayan bayram 23 Şubat'ta sona erdi; ertesi gün de bütün talebeler, üst sınıflara katılmak, yeni muallimleri ve dersleriyle tanışmak üzere mektebe döndüler. Başladığım idadi sekizde Muallim Barozzi'nin emraz-ı umumiye [genel patoloji], Muallim Edward'ın fenn-i tedavi ve Muallim Zograf'ın hıfzıssıhha dersleri görülüyordu.

İdadi Sekize Başlamam

Yeni başlayan ders yılında bütün bu hacimli ve kapsamlı dersler tamamlanacaktı; iki yıllık gayretli anatomi çalışmalarımın meyvelerini kaybetmemek için gene anatomi dersine devam etmeye karar verdim; bu çalışmalarla anatomide münhal olan prosektör veya muallim muavini yerlerini kazanmayı hedefliyordum.

Öteki taraftan Anatomi Muallimi Dr. Callia da, sona az kalmışken şansımı kaybetmemem için bana tavsiye ve telkinlerde bulunuyordu, çünkü Fuad Paşa yakında mektep nazırını istifa ettireceğini temin etmiş. Ne ki istifa için geçerli bir bahane bekliyormuş, çünkü mektebe kadavra temin etmemesi bunun için yeterli değilmiş, hatta bu husus üst kademedeki bağnaz Müslümanların görüşleriyle ve batıl inançlarıyla örtüşüyormuş. Bir de, ders programına göre, anatomi dersleri sekizde okuyacağım üç ana dersle çakışmıyordu, yani büyük rahatlıkla bütün bu derslere katılabilirdim. Örnek bir düzen içinde çalışmalarımı sürdürüyordum. (...)

KOLERA SALGINI

İstanbul'a gelen Mısır Hıdivi [İsmail Paşa], Boğaz'da, Emirgan'daki yazlık sarayında kalıyordu. 5 Haziran günü Mısır'da bir hastalık çıktığı haberini alınca, haremini İskenderiye'den buraya Boğaz'a getirmek için padişahtan ferman rica etmiş. Padişah [Abdülaziz] fermanı çıkarmış ve *Muhbir-i Sürur* zırhlısıyla hıdivin hareminin getirilmesi emrini vermiş. Hıdiv, Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhânede Fenn-i tedavi Muallimi Edward'ın yanına muallim muavini olan özel hekimi Ahmed Bey'i de katarak, haremine İskenderiye'den İstanbul'a kadar vapurla refakat etmesi vazifesini vermiş. Bundan dolayı Ahmed Bey, mektep nazırı ve aynı zamanda Meclis-i Umur-ı Sıhhiye [Yüksek Sağlık Kurulu, Karantina İdaresi] başkanı olan ve salgın hastalıklardan da sorumlu Arif Bey'den izin istemiş.

Böylece Arif Bey, İskenderiye'yi kasıp kavuran hastalığın kolera olduğu konusunda zamanında bilgi sahibi olmuş, ancak iki hekimin bu hastalıkla ilgili aralarında ne konuştukları bilinmiyor. Acaba İskenderiye'nin bu denli ırak olmasına ve hastalığın denizi aşarak İstanbul'a taşınamayacağına mı, yoksa Müslümanlığın ecel anlayışına mı sığındılar, bu da bilinmiyor. Ancak 28 Haziran'da, herhangi bir salgın hastalık emaresi bulunmuyorken, hatta mevsim için sıradan sayılan ishal gibi şüphe uyandıracak hastalıklar bile yokken, yukarıda anılan ve İskenderiye'den 21'nde demir alan zırhlının limana demir attığı biliniyor.

Zırhlının kaptanı ve ünlü aileye refakat etmesi için gönderilen Dr. Ahmed Bey, karantina idaresine ne hastalık ne de yolculuk esnasında ölüm vakası beyanında bulunmadıklarından dolayı, talimatnameye göre vapurun yükünü indirmesine izin verilmiş. Talimatnameye göre bu izin, bordasında hekim bulunan ve kolera hastalığı olmadan beş gün yolculuk eden her vapura veriliyordu. Ancak o akşam zırhlıdan Tophane yakınlarındaki deniz hastanesine, az ya da çok kolera belirtisi gösteren 12 bahriyeli sevk edilmiş. Bunlardan biri hemen o akşam vefat etmiş. Daha sonra mürettebat üyeleri arasında, vapurun İskenderiye'den hareketinden sonra ishal vakaları gözlemlendiği, hatta daha önemli ve affedilemez bir şey de – Çanakkale Boğazı ve İstanbul arasında iki bahriyelinin koleradan vefat ettikleri tespit

edilmiş.[52] 30 Haziran'da da zırhlıdan indirilen başka dokuz hastanın ikisi de kolera hastasıymış.[53]

İşte dehşet salgının başlangıcı böyle. Dolayısıyla, korkunç kolera salgını, Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhânede muallim muavini olan Ahmed Bey tarafından imparatorluk zırhlısı *Muhbir-i Sürur*'a adeta tahta oturtularak, aynı mektebin nazırı ve bu arada Meclis-i Umur-ı Sıhhiye Nazırı Arif Bey'in yüksek himayesi altında Mısır'dan getirildi ve İstanbul'a muzafferane bir şekilde girdi. Fener'in karşısında bulunan Tersane'ye, Kasımpaşa kışlalarına, Haliç'teki vapurlara, salgına yakalanan mahallelerden paniğe kapılarak kaçanlar vasıtasıyla da İstanbul'un uzak ve temiz mahallelerine ve Boğaz köylerine yıldırım hızıyla yayıldı. Kaçanları hiç kimse engellemedi, zabıta da durdurmadı; üstelik zabıta, beceriksiz hareketleri ve hekimin bilgisi olmadan ve ona danışılmadan rüşvet karşılığı kaçanlara sözde temiz raporu vererek koleranın şehre geniş çapta yayılmasına büyük katkı sağlamış oldu.

Kolerayla Mücadele

Koleranın aniden ortaya çıkması, idarecileri salgınla mücadele hususunda tamamen hazırlıksız yakaladı. Hükümet nereden başlayacağını bilmiyordu. Alınan önlemler ve organize edilen sıhhi personel yetersizdi. Yabancı ve yerli askeri ve sivil hekimler ayda 5 bin Frank gibi dudak uçuklatan maaşla cezbedilmek isteniyordu, ama gene de bu büyük şehir yardımsız ve çaresiz kaldı.

O yüzden hükümet, Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhânede emraz-ı umumiye muallimi ve her ikisi de salgın hastalıkları uzmanı olan Dr. Barozzi ile Fauvel'e, mahalle hekimleri olarak tayin edilmek üzere önde gelen talebelerini seçip hazırlamaları vazifesini vermek zorunda kaldı. Seçilenler arasında sekiz Bulgar talebe de vardı; bunlardan biri de bendenizdim. Mektebin kolera hastanesine dönüştürülen kliniğinde pratik yaparak bir hafta içinde teorik ve pratik açıdan gerekli hazırlığı yaptık.

Ardından da şehrin çeşitli mahallelerine 500 Frank maaşla tayin edildik. Ben, kendi talebim ve ısrarımla Bulgar Kilisesinin bulunduğu Fener'e gittim. Esnafından tüccarına kadar bütün Bulgarlar bu kilise civa-

52 Gazette medicale d'Orient.–y.n.
53 Archives de l'intendance Sanitare.–y.n.

rında ikamet ediyor ve gerektiğinde her türlü yardıma koşuyorlardı. Bir de, kilisenin üstünde iki odada hemşerim olan İvan Naydenov kalıyordu. Bu iki odadan birine ben yerleştim.

Buraya yerleşince kaderciliğin, taassubun ve korkunun salgının sur içinde ve dışında, Fener'de ve Balat'ta hızla yayılmasına büyük katkı sağladıklarını anladım. Ahalinin mutlaka aydınlatılması ve yapması gerekenler hususunda yönlendirilmesi gerekiyordu. O yüzden kilisenin ve karakolun kapısına Türkçe, Bulgarca ve Rumca kolera hakkında kısa bilgiler ve tavsiyeler içeren ilanlar astım.

Anılan mahallelerde anlatılması güç bir kargaşa, gürültü, feryadı figan ve korkunç bir panik kol geziyordu. Herkes her şeyini bırakıyor, evini terk ediyor, nereye gittiğini ve neyle karşılaşacağını bilmeden gözünün gördüğü yere kaçıyordu. Son nefesini vermek üzere olanlar, "Bu bir Tanrı cezası, dünyanın sonu!" diyorlardı. Yakınları ise korkudan aklını kaybetmiş vaziyette ne konuşacaklarını ve ne yapacaklarını bilmiyorlardı. Sokak ortasında saçını başını yolan, elinde tuttuğu beş aylık biricik çocuğunu kuyuya atan genç bir kadın gördüm.

Hastalığın çeşitli evrelerinde bulunan hastaların yattığı evleri ziyaret ettim –bazıları gözlerini dikerek yardım için elini uzatıyorlar, başkaları donmuş, kurtuluş için yakarıcı gözlerle bakıyorlardı. Başka evlerde 1 Ağustos'tan beri bekleyen birkaç ceset vardı ve yakıcı İstanbul sıcağında bunlar üç-dört gündür kaldırılmamıştı. Sokaklarda da düşen ve kaldıracak kimse olmadığından son nefesini veren insanlara rastlanıyordu.

Hükümetin içinden nasıl çıkacağını bilmediği bu kargaşaya, Fener Rum Patriği pısırık Sofronius'un Prinkipo'ya [Büyükada] kaçışı da eklendi. Bu hadise sadece Fener Mahallesi'ni değil, bütün İstanbulluları umutsuzluğun zirvesine çıkardı ve zaten mecalsiz kalan ahali büyük devletlerin sefirleri ve Babıâli nezdinde gösterişli bir gürültü koparınca, patriğin Fener'e dönmesi konusunda enerjik önlemler alınmak zorunda kalındı. Beynelmilel bir heyet kuruldu, heyetin kullanımına büyük paralar ayrıldı, ölenleri evlerinden çıkarıp onar onar büyük arabalara koyarak Eğrikapı ve Edirnekapı'dan şehrin dışına çıkaracak cesur ve kararlı kişilerden gruplar oluşturuldu. Salgın kurbanları burada derin ve uzun bir çukura gömülüyor ve toprak, kireç ve katranla örtülüyorlardı.

Ölülerin çıkarıldığı evlerin dezenfekte edilmesi talimatı geldi, sokaklar temizlendi, nihayet Eylül'de büyük bir yangın çıktı ve İstanbul'un neredeyse yarısını küle çevirdi. Bütün bu önlemler, yaklaşık iki buçuk ay kadar devam eden ve ortalama hesaplamalara göre İstanbul'da 20 bin kişinin hayatına mal olan salgının sonunu getirdi.

İvan Naydenov'la Koleraya Yakalanmamız

Bütün bu zaman içinde, acemi ve benzer tıbbi ve idari görevde tecrübesiz olmama rağmen, acı çeken insanlara gönülden yardıma koştum. Gece gündüz demeden salgına yakalanan hastaların yardımına koşuyor, yakınlarını tedavi ediyor, moral aşılıyor ve donuklaşmış ve artık soğumuş hastalara tavsiyeler veriyordum. Kısaca, fedakârca koleraya karşı savaşıyordum.

Neredeyse kapı kapı dolaşıyor, hasta ve sağlamları gözetim altında tutuyordum, çünkü salgının kuluçka dönemi üç günden ikiye, hatta bir güne ve saatlere kadar düşmüştü. İki saate düştüğüne de tanık oldum, o kadar kötüydü bu salgın. Zaten ona bu yüzden "ölümcül salgın" dendi.

Kilisenin karşısındaki Kevgir'de bir talebe ve bir dizgici hastalandılar, ama beş-altı günde tedavi olup kurtuldular. 8 Ağustos günü, öğleden sonra İvan Naydenov hastalandı ve iki günde buzlaşma periyoduna ulaştı. Çok korktum ama şimdiye kadar edindiğim tecrübeyle, altı-yedi günlük tedaviyle onu mutlak bir ölümden kurtarmayı başardım. Ancak kendim de halsizleştim ve sonuç olarak 18 Ağustos günü koleraya yakalanarak yatağa düştüm. Şimdi de Naydenov, ona tatbik ettiğim tedaviyi bana tatbik etmeye çalıştı, ama hastalığımın kötüye gittiğini görünce, Pera'ya koştu ve tavsiyem üzerine, Muallim Dr. Barozzi'yi ve Muallim Dr. Fauvel'i getirdi. Bunlar bedenim ısınıncaya kadar sıcak banyo tavsiye ettiler ve böylece talebelerini ölümün pençesinden kurtardılar.

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâneye Yeni Nazır

Kolera salgınının sonuna kadar Fener'de kaldım, sıhhi gözlem raporu düzenledim ve bunu dahiliye nezaretinde toplantı halinde olan Beynelmilel Sağlık Konferansı başkanına sundum. Burada, konferansın başkan yardımcısı olan muallim Dr. Fauvel'den, konferansın, Sadrazam Fuad Paşa'ya, Mekteb-i

Tıbbiye-i Şâhâne nazırının koleranın İstanbul'a gelmesinin başlıca suçlusu olarak gösterildiği bir rapor sunduğunu ve bunun üzerine sadrazamın da nazırın görevine son verdiğini öğrendim. Yerine de padişah fermanıyla, enerjik ve nezaretler arasında etkili olan Dr. Salih Efendi atanmış. Yeni nazırın teklifiyle mektebin, şimdi kolera hastanesine dönüştürülen eski Kumbarhane [Humbarahane Kışlası] binasından, Pera'daki eski yerine, yeni yapılan şahane, güzel ve geniş Galatasaray'a taşınacağını da öğrendim.

Bu haber, kederli ve ruhen ve bedenen çökmüş olan bendenizi ziyadesiyle sevindirdi; bunun üzerine canlandım, artık anatomide münhal olan prosektör ve muallim muavini yerlerinden birini alma hayalimin gerçekleşmesi için imkân vardı, artık buna inanmaya başladım. Yeni nazır da Dr. Callia'ya anatomi dersleri için yeterli sayıda, haftada en az iki kadavra temin edeceğine dair söz vermiş.

Mektebin Yeni Mekânı

Tıp mektebi için fevkalade elverişli yeni mekâna taşındıktan ve yerleştikten sonra, çeşitli cihazların, laboratuvarların ve amfilerin düzenlenmesine geçildi. Anatomi amfisi için, kenarında üç daha küçük salonu olan ve gerekli bütün şeylerle donatılan, havagazıyla ışıklandırılan geniş bir salon ayrıldı. Derslere 3 Ekim Pazartesi günü başlandı. Kadavra tedariki için Nazır Salih Efendi, bütün devlet veya özel sivil hastanelere, hapishane hastaneleri müdürlerine, imalathanelere, tersaneye, iplikhaneye, feshaneye, tımarhaneye vs. gönderdiği sirkülerle bu kurumlarda bütün vefat edenlerin, eğer defnetmek üzere almaya gelen yakınları veya başka tanıdıkları olmazsa, tıbbiyeye gönderilmelerini ısrarla talep ediyordu. Kadavraları getiren hademelere, her kadavra için ikişer Türk Lirası ödeneceği notunu da düşüyordu.

Bunun dışında Salih Efendi, yukarıda adı geçen kurumların her biri için, içine mektebe nakletmek üzere kadavraların konulacağı parlak siyah, yaldızlı kenarları olan anahtarlı uzun sandıklar sipariş etmişti. Aynı zamanda zaptiye ve gümrük idarelerini, bunların nakline engel olmamaları ve bu sandukaları açmamaları hususunda uyarıyordu.

Hakikaten de nazırın sirkülerinden sonra, deskriptif ve patolojik

anatomi için kadavra yığılmaya başlandı. Her hafta ilgili kurumların ilgili hademeleri seve seve üç-dört kadavra getiriyorlardı, çünkü bu işin sonunda, yukarıda belirtildiği üzere, iki Türk Lirası mükâfat vardı. Bu hususta merkez hapishanede görevli Cellat Mustafa fark yaratıyordu; gerekirse neredeyse her gün Zaptiye Hapishanesi'nden kadavra getirebileceğine dair söz veriyordu; hakikaten de mektebe en çok kadavra oradan geliyordu. (...)

General İgnatyev

Ruhani cemaat üyeleri ve temsilciler Rus Sefiri General İgnatyev'in Bulgarlara karşı tavrını ve sempatisini çok iyi biliyorlardı. Hakikaten de sefir yakın ilgi göstererek Bulgar kilise meselesinin geçtiği aşamaları inceledi. Patrikliğin Bulgarlarla ilişkilerinde Ortodoksluğun bütünlüğü açısından tehlikeli ve Slavlık için fevkalade zararlı bir terslik görüyordu ki bu terslik Katolik ve Protestan propagandasına yarıyordu. Bundan dolayı İgnatyev, daha koleradan önce, hem Babıâli, hem de patriklik nezdinde uğraşıyor, nüfuzlu ve zengin İstanbullu Rumlar aracılığıyla patrikliğin aklını başına devşirmesini istiyor ve bu zatları ara sıra sefarete istişareye davet ediyordu. Tam da Bulgarlarla Rumlar arasındaki kavganın giderilmesi için planlar yapılırken kolera salgını başladı.

Kolera süresince, hatta geçtikten sonra da epeyce bir zaman, Bulgarlar ve Rumlar arasında herhangi karşılıklı görüşme ve ziyaret yapılması mümkün değildi, çünkü herkes her şeyden önce canını kurtarma derdine düşmüştü. O yüzden ta kasım ayı başında İgnatyev, Türk Devleti'ne ve birtakım paşalara borç para veren, dördü de kodaman banker olan ünlü Rum kanaat önderleri Georgi Zarifi'yi, Stefanoviç'i, Aristidi Baltadji'yi ve Hristaki Efendi Zografos'u sefarete istişareye davet etti.

Ders Yılının Devamı

Koleradan ve mektebin taşınmasından dolayı ders yılının kaybedilmemesi için, muallimler zümresi, nazırın rızasıyla, derslerin hızlandırılmasına karar verdi; öyle ki bütün yıl için öngörülen konuların ve imtihanların ramazana on gün kala yapılmaları kararlaştırıldı.

Gerek koleradan gerekse mektebin taşınmasından ve hastalığımdan dolayı yaklaşık dört ay kaybetmiştim; sekizinci sınıfın ders yükünün hız-

landırılmış kursla olsa da geri kalan 30-40 gün içinde tamamlanması bana imkânsız görünüyordu. Öte yandan da, Muallim Dr. Callia'nın bana lütfedeceği göreve çok yönlü hazırlanmak için bu kadavra bolluğundan yararlanamayacağımı düşündüm; yani iyi hazırlanamayacağım için prosektör veya muallim muavini olma hayaliyle vedalaşmak zorunda kalacaktım. Bütün bunları göz önünde bulundurarak, idadi sekizi tekrar etmeyi düşündüm; bu niyetimi Naydenov'a ve bir görüşme sırasında da İlarion'a söyledim. (...)

1866

İmtihanlarda Susmam

3 Ocak'ta başlayan imtihanların hepsine girdim, ama bana sorulan sorulara ve konulara, "Hazır değilim" diye cevap veriyordum; muallimler de isim listesine not yerine, "Il refuse de repondre" (Cevap vermeyi reddetti) ibaresini düşüyorlardı. İmtihanlar sona erdi; bütün Bulgar talebeler bir üst sınıfa geçtiler, sadece ben idadi sekizde kaldım ve böylece alt sınıftan gelen Minço Tsaçev, Drumi Vasilev, İvan Todorov vb. ile sınıf arkadaşı oldum. Ramazan ayı 6 Ocak'ta başladı; izin günlerinin çoğunda anatomi amfisinde insan kadavralarını inceledim. Arkadaşım Drumi Vasilev kalp lenfatik damarları ve *pericardium* [kalp zarı] incelemesinde bana destek veriyordu; bunların incelenmesinden elde ettiğim bulgularla, o sırada Paris Tıp Fakültesinde muallim muavini olan Anatomist Sappey'le bilimsel tartışmalara girişiyordum.

İstanbul'da Fransız Lisesi [Galatasaray Lisesi]

Ramazan başlayınca, Fransa Sefiri Markiz de Moustie'nin teklifi üzerine, bir lise açılacağı konuşulmaya başlandı. Kaldı ki ekselansları o vakit Türk siyasetine yön veriyor ve Babıâli'yi Fransız sularına çekiyordu. Anılan lisede Fransız muallimler imparatorluğun bütün milletlerinden devlet memuriyetine adaylar hazırlanması için bütün bilimleri Fransızca okutacaklarmış; lisenin mekânı için Galatasaray binası belirlenmiş.

Teklif kabul edilince, irade de yayınlandı: Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhânenin dört tıbbiye sınıfı Marmara Denizi kıyısı tarafında, deniz feneri-

ne yakın Gülhane üstündeki binaya [Demirkapı Kışlası] taşınacak; iki klinik sınıf ise, klinikle beraber, gümrüğün arkasına, demiryolunun altından geçtiği köprünün yanına Taşkışla'ya [Gülhane Kışlası] nakledilecekti.

Sarayburnu avlusu içinde bulunan ve birbirinden Bizans imparatoru Constantinus'un eski anıtsal, yarı yanmış sarayının ve Aya İrini Kilisesi'nin ayırdığı bu iki bina, daha ramazanda derlenip toparlandılar ve sadece tıbbiye için uygun ortam oluşturuldu; hazırlık (idadi) sınıfları ise bütün öteki askeri mekteplerin hazırlık sınıflarıyla başka bir mekâna toplandı. Anatomi amfisi için, kliniğin üstüne, bayıra, Constantinus Sarayının biraz altına başka yeni bir bina inşa edildi; bu binadan neredeyse bütün Boğaziçi'ne büyüleyici bir manzara açılıyordu.

Merkez Rum Kıraathanesi

Mütemadiyen Merkez Rum Kıraathanesini ziyaret ediyor, farklı dillerdeki Avrupa gazetelerini takip ediyordum; ayrıca, her milletten birçok genç ve yaşlı aydın kişiyle görüşebiliyordum. Burada Rumca ve Fransızca konferanslar da veriyorlardı. O yüzden Pera'ya gittiğimde, mutlaka kıraathaneye gazete okumaya veya konferans dinlemeye uğruyordum.

Genellikle Bulgarlara karşı hasmane tavır takınan Rumca ve Fransızca gazeteleri okumayı tercih ediyordum, çünkü gerektiğinde bunları Rumların milletimize yönelik saldırıları ve iftiralarına karşı kullanıyordum.

Rumlar, özellikle de *Neologos, Konstantinopolis* ve *Vizantis* gazetelerinin muharrirleri derhal benimle tanıştılar; bunlar sıkça, bazen sürtüşmelere ve kavgalara kadar varan tartışmaları körüklüyorlardı. Bir taraftan bu sevimsiz sahneleri yaşıyor, öte yandan da, burada genç Rumlar ve muharrirler arasında, Rumca gazetelerde Bulgarlar aleyhine zehir zemberek yazıların tartışıldığı toplantılar tertiplendiğini öğreniyordum. Nihayet bu kıraathanenin İstanbul ve taşradaki şubelerinin Bulgarlığın aleyhine olarak Helenizmin uyandırılması ve yaygınlaştırılması gibi amaçlar için kullanıldıklarını gördükten sonra, yılın hemen başında Bulgarların da böyle bir kıraathane kurması gerektiği fikrini benimsedim.

Bu fikrimi Balkapan'da birkaç gence, İvan Naydenov'a, Petko Slaveykov'a, Todor Burmov'a ve İlarion'a da söyledim. Geriye bu fikrin

bütün aydın Bulgarlar arasında müzakere edilmesi ve geliştirilmesi kalıyordu; öyle ki her kesim tarafından iyi karşılansın.

Bulgar Kıraathanesinin Kurulması

Fikir yayıldıktan sonra her yerden kabul gördü; birkaç buluşmadan sonra, Balkapan'da toplanan ve 30-40 genç sekreterin ve ticari yazıhanelerde kâtibin ve üç-dört esnaf ustabaşının katıldıkları özel bir toplantının verdiği vekâletle, aralarında benim de bulunduğum on genç, 27 Şubat Pazar günü, Kevgir'de İlarion'un huzuruna çıktık. Kendisinden, bir halk kıraathanesinin kurulma inisiyatifini üstlenmesini ve başkanlığını da yürütmesini rica ettik.

Biz gençlerin hevesi ve vatanperverliği karşısında mutlu olan ve bunu öven İlarion da "Milletimizin aydınlatıcı faktörlere hayati ihtiyacı var; kurmayı tasarladığınız kurum da böyle bir faktör olup şüphesiz herkese yararlı olacaktır. Bu kıraathaneye, İstanbul gençlerinin olduğu gibi, taşradakilerin de keza İstanbul'dan gelen geçenlerin de aydınlanmacı kolektif gücü odaklanacaktır. Bu kurum, milletimizin bir an önce uyandırılıp aydınlatılmasının yolları üzerinde müzakere edecek olan âlimlerimizin bir odağına dönüşecektir, çünkü çok geride kaldık! İnisiyatife ve başkanlığa gelince, bulunduğumuz bu ince ve kritik zamanlarda bunları tamamen siz gençler üstlenin; biz yaşlılar artık meselenin dikenli yoluna adamışız kendimizi ve umudumuz odur ki, bu haklı mücadele Tanrı'nın yardımıyla bizi, hepimizin arzu ettiği iyi sonuca ulaştıracak. Ancak sözlerim, bu milli davanın başarısı için desteğimi esirgediğim anlamına gelmesin; bilakis, resmi Hatt-ı Şerifin ve Hatt-ı Hümayunun çizdiği aydınlanma sınırları içinde, bunu bütün kalbimle destekliyor ve başarılı olmasını diliyorum" dedi.

Bu şekilde teşvik edilen on genç aynı gün kilise mütevelli heyetinden, bize, kilisenin hemen üstündeti iki odanın kıraathane mekânı olarak tahsisini istedik. Mina Paşev, Todor Burmov, bendeniz ve Georgi Gruev kıraathanenin tüzüğünü yazmakla, öteki altı kişi ise, 6 Mart Pazar günü düzenlenecek olan kuruluş toplantısına davet edilecek kişilerin listesini yapmakla görevlendirildik.

Belirlenen günde Fener'e gittim ve kilise ayininden sonra, iki odada, davete icabet eden genç ve yaşlı 50-60 civarında kişinin toplandığını gördüm. Gelenler arasında kalburüstü aydın kişiler, tüccarlar ve ustabaşılar vardı. Mina Paşev toplantıyı açtıktan sonra, kıraathanenin yeri üzerinde görüşler ve fikirler paylaşıldı: Balkapan'da mı olmalıydı, yoksa şimdi toplantının yapıldığı odalarda mı kalmalıydı?

Her iki teklif üzerine olumlu ve olumsuz görüşler belirtildi; ayrıca, kıraathanenin Rum Kıraathanesinin ve Slav Kıraathanesinin bulundukları Pera'da olmasını isteyenler de çıktı. Ancak kıraathanenin, ana Bulgar odağı olan Bulgar Kilisesinde olması görüşü büyük çoğunlukla ağır bastı. Daha sonra tüzük tasarısı incelenmeye başlandı. En önemli müzakere ve tartışmalar kıraathanenin amacı maddesinde çıktı, ama ufak tefek bazı eklemelerle anılan madde ile birlikte bütün tasarı kabul edildi.

Gavrail Krısteviç, kıraathane tüzüğünü hükümetin onaylamasına gerek olmadığı hususunda görüş belirtenlerden bazılarının zırvaladıklarını görünce, bir hukuk adamı ve bu konuda tecrübe sahibi biri sıfatıyla ayrıntılı ve münasip bir konuşma yaparak tüzüğü hükümetin onaylaması gerektiği hususunda toplantıda bulunanları ikna etti; kaldı ki kötülüğümüzü düşünen ispiyonlarca her taraftan kuşatılmış vaziyetteydik. Tüzüğün tamamının oylanmasından sonra, toplantı gizli oyla sekiz kişilik mütevelli heyetini seçti. Toplantı, başkan seçilen Stanço Bradinski'ye, kıraathane toplantıları başlamadan önce, tüzüğün bir an önce onaylanması konusunda gayret tavsiye etti, aksi halde Babıâli bunu *societe secrete* (gizli örgüt) şüphesiyle kapatabilirdi.

Zaptiye Nezareti tüzüğü onayladıktan sonra, mütevelli heyeti, o zamana kadar kaydını yaptıran üyeleri ve önde gelen başka Bulgarları, düzenlenip süslenen kıraathanenin kutsanma törenine davet etti; kutsama 17 Nisan'da yapıldı. O yüzden ben de diğer Bulgar talebelerle Fener'e gittim. Kilise ayininden sonra, İlarion'un ve kalabalık seçkin bir topluluğun katılımıyla yeni kurumumuz kutsandı; başkan ve İvan Naydenov birer konuşma yaptıktan sonra kalabalık dağıldı, mütevelli heyeti ise öteki üyelerle ilk toplantıya kaldı. Toplantıda kütüphaneye alınacak gazete ve mecmualar hakkında bazı ayrıntılar karara bağlanmış.

Midhat Paşa'nın Tasarısı

Bükreş'te Bulgar gönüllülerinin faaliyetlerini hep merak ediyor, Rakovski'nin kaderinden rahatsızlık duyuyordum. O yüzden 10 Nisan'da Balkapan'a uğradım, ancak hiçbir haber alamayınca, Pera'ya gazeteleri okumaya gittim. Tesadüfen elime, ayın 8'i tarihli Babıâli yanlısı *Turquie* gazetesi geçti; bu nüshada Rusçuk'tan Hacı İvanço Pençoviç adında birinden, Tuna Valisi Midhat Paşa'nın Bulgar mekteplerini Türk mektepleriyle birleştirme tasarısıyla ilgili bir mektup okudum.

Gerçi yaklaşık iki ay önce anılan tasarıyı, Bulgarca çıkan *Turtsiya* gazetesinde okumuş, ama bu gazetede yazılanları önemsemediğimden, dikkate değer bulmamıştım. Ancak şimdi tasarının, görüşlerini belirtmeleri için önde gelen bütün cemaatlere gönderildiğini ve bunu savunan Bulgarların da çıktığını görünce işin ciddiye bindiğini anlayarak irkildim ve kendi kendime, "Bu Midhat Paşa dedikleri, Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın ikinci bir kopyası olmalı" dedim. Çünkü Kıbrıslı da, Türkleri geçmemeleri için Bulgarlara engel çıkarmak, onların gelişmelerini durdurmak istiyordu.

Nitekim tasarıya göre, mekteplerde resmi dil Türkçe olacakmış (!), ilim bu dilde okutulacakmış (!) –bir dil ki edebi halini öğrenmek için beş-altı yıl gerekiyor; bir dil ki, bu dilde hiç ilmi literatür yazılmamış. Tasarıyla daha uzak hedeflerin güdüldüğü seziliyordu: Gagavuzluk ve Karamanlılık! Çünkü sadece Pomaklıkla, yani İslamlaştırmayla Panislamiyet elde edilemiyordu. Şüphe yok ki bu tasarı böyle bir hayale hizmet ediyordu, ancak Bulgarların her yönüyle bunu reddedeceklerinden emindim. Bu düşüncelerimi bütün soydaşlarımla paylaşıyordum.

Fuad Paşa'nın Azli

1 Haziran'da mektepte, Fuad Paşa'nın yerine sadrazamlığa Mehmed Rüşdü Paşa'nın[54] getirildiği söylentisi yayıldı. Bu habere üzüldüm, çünkü sabık talebem İzzet Bey vasıtasıyla artık Fuad Paşa'yla tanışmış, kendisinde Türkler dahil bütün milletlere eşit haklar verilmesi için özgürlükçü eğilimler ve liberal niyetler sezmiştim. Birçok kere güvendiği kişiler önünde, sıradan Türk ahalinin de cahil paşa ve beylerin baskıcı

54 Mehmed Rüşdü Paşa (1811-1882). Osmanlı sadrazamı. Mütercim Mehmed Rüşdü Paşa olarak da bilinir –ed. n.

rejiminden daha az çekmediğini söylemekten çekinmiyordu. "Cehalet ve bağnazlık içinde yüzen bu kitlenin aydınlatılması gerekiyor; özgürlüksüz de aydınlanma olmuyor. İşte bu yüzden imparatorluktaki bütün milletler Türkiye'den kurtulmaya bakıyor" diyordu. Bu görüşlere sahip olan bir idarecinin sadrazamlıktan azledilmesine üzülüyordum. Ayrıca kibardı; her aydın insan ona kolayca ulaşabiliyordu.

Anatomi Çalışmaları

Mektepte, özellikle de anatomi amfisindeki çalışmalarımı gayretle sürdürüyordum; burada yeni Nazır Salih Efendi etrafımda sıkça çeşitli sınıflardan 50-60 talebe, *externes* (o zaman mektep dışarıdan da talebe alıyordu), hatta hekimler ve yabancı hekimler de görüyordu. Bunlara somut kadavralar üzerinde anatomi ve fizyoloji konularını anlatıyordum. Nazır beni herkesin önünde övüyor ve öteki muallimlere de becerilerimden ve gayretlerimden dolayı tavsiye ediyordu; gerçi bütün muallimler artık beni tanıyordu.

Nazırın tavsiyeleri beni çok yüreklendiriyor ve münhal olan kadrolardan birini alacağıma dair umutlarımı yeşertiyordu, bu görevleri üç-dört yıldan beri adeta sayıklıyordum. Anılan tavsiyede artık bu hayalimin gerçekleşmesi için ihtimalden öte bir teminat görüyordum. Aynı zamanda da fevkalade özel bir bilim olan anatomiyi gençlere öğretebilmek ve sevdirebilmek için benden ne kadar ve neler istendiğinin farkına varıyor ve bundan çekiniyordum. O anatomi bilimi ki insan vücudunun bilinmeyen taraflarını, sözgelimi kalbin ve *pericardiumun* lenfatik damarlarının yapısı, dokusu ve fonksiyonlarını araştırıyordu.

Bu nedenle uğraşlarımı iki kat artırdım –gece ve gündüz elde neşter ve penseyle kadavra üzerinde bükülü duruyor ve sıkça neşteri ve penseyi kalemle ve kitapla değiştiriyor, mikroskopun üzerine eğiliyordum. Bu yoğun uğraşlara dayanabilmem ve bunların ağırlığı altında ezilmemem için tabiat bana sağlam bir vücut ve yeterince kuvvet bahşetmişti. Bunun yanı sıra hızlı düşünüyor ve kolay kavrıyordum; sağlam bir hafızaya, canlı ve verimli bir hayal gücüne sahiptim. Anılan yeteneklerim girmeye çalıştığım engin bilim alanı için daha taze ve daha yeni anatomik ve fizyolojik bilgi ve beceri biriktirmemi sağlıyordu.

Mektepleri Birleştirme Tasarısına Tepki

17 Temmuz'da Fener'e gittim. (...) Aynı gün Balkapan'a da uğradım ve Midhat Paşa'nın Bulgar mekteplerinin Türk mektepleriyle birleştirilmesi tasarısına, özellikle bunu tavsiye eden ve destekleyen Bulgarlara karşı bir tepki olduğunu öğrendim. Rusçuklular adı geçen paşaya tasarıyla ilgili bir protesto yollamışlar. Todor Burmov'un yayınladığı *Vreme* gazetesi de tasarıya olumlu bakanları acımasızca yerden yere vuruyordu.

Girit İsyanı

31 Temmuz'da Pera'da bulunduğum sırada gazetelerden Girit İsyanının, Türkçe gazetelerin yazdıkları gibi sona ermekten uzak olduğunu, bilakis şiddetlenip yayıldığını öğrendim. Yunan hükümeti bir yolunu bulup iki-üç vapurla adaya askeri teçhizat ve Yunan, Levanten, Garibaldici, Dalmaçyalı, Karadağlı, Arnavut vs. gönüllüler naklediyormuş. Her ne kadar Fransa ve İngiltere Türk İmparatorluğu'nun bütünlüğünü savunuyorlar olsalar da bu ülkelerdeki kamuoyunun Giritlilerden yana olduğu anlaşılıyordu. Ruslar ise, Girit İsyanına açıkça askeri destek sağlayamadıklarından, adaya sıhhi personel, malzeme ve başka yardımlar gönderiyorlardı.

Gene gazetelerden Romen krizinin[55] diplomatik yolla yavaş yavaş giderileceğini ve İstanbul'daki Fransa Sefiri Marki de Moustier'in Romanya ve Türkiye arasındaki kavganın çözümünde aracı olacağını öğrendim; Romanya Türkiye'ye 55 bin Türk Lirası ödeyecekti. "O halde, bunca zorluklarla toplanan ve Romanya'nın çeşitli kasabalarında tutulan yüzlerce gönüllü Bulgar ne olacak?" diye soruyordum kendime, ancak hiçbir yerden tam ve net bilgi edinemiyordum. (...)

Gene Huzur İmtihanında

14 Aralık'ta başlayan imtihanlar 23'ünde tamamlandı. Bütün derslerde üstün başarı gösterdim, diğer Bulgar talebe arkadaşlarım da başarılı

55 1856 Paris Anlaşması ile muhtariyet kazanan Eflak ve Boğdan'da güçlü bir birleşme eğilimi vardı. Aynı yılın temmuz ayında Eflak ve Boğdan prensleri istifa ettiler. Osmanlı Devleti meclis seçimlerini hazırlamak için kaymakamlar atadı. Seçimler 1857 ağustosunda Boğdan'da, eylül ayında da Eflak'ta gerçekleştirildi. Seçimleri birleşme yanlıları kazandı ve her iki eyaletin meclisleri 1857'nin ekim ayında Eflak ve Boğdan'ın Romanya adı altında birleştiğini ilan ettiler. Böylece Romanya Prensliği ortaya çıkmış oluyordu –ed.n.

oldular; böylelikle tıbbiye beşe ve klinik bire geçtim. Diplomalarını alan iki kişi ise taburlara gönderilmeden önce Haydarpaşa Hastanesi'nde staja başladılar.

Üstün başarımdan dolayı muallimler zümresi beni huzur imtihanına seçti; bu imtihan padişah hazretleri önünde, sadrazamın, bütün nazırların ve yüksek rütbelilerin hazır bulundukları bir ortamda, Pangaltı'daki Mekteb-i Erkân-ı Harbiyede yapılıyordu; oraya, bilindiği üzere, bu imtihan şerefine nail olan bütün askeri mektep talebeleri toplanıyorlardı.

Bu vesileyle huzur imtihanı için belirlenen 29 Aralık'ta gene Süleyman Efendi'yle görüştüm. Bana, bir buçuk yıl önce Mekteb-i Erkân-ı Harbiyeye kabul edilen Bulgar talebelerine Türk ordusunda zabitliğin kısmet olmadığını söyledi, çünkü hükümet beş-altı ay sonra onları başka branşlarda okumaları için Avrupa'ya göndermiş.

Bu gelişmeyi ben önceden de biliyordum, bunun Midhat Paşa'nın ısrarıyla yapıldığı malumdu. "Bu ne perhiz, ne lahana turşusu" diye geçirdim aklımdan –paşa bir taraftan gayrimüslimlerin askeri mektepte okumalarına izin vermiyor, öteki taraftan da Bulgar mekteplerini Türk mektepleriyle birleştirmek istiyordu.

1867

(...) Ramazanın ikinci yarısında artık tanıdığım Türklere, bu arada Fuad Paşa'ya iftara gittim. Paşa, şakayla karışık, "Ne iş, sadrazamlıktan azledildikten sonra ziyaretime gelmiyorsun?" diye takılınca afalladım ve kendisinden özür diledim.

Yeni Ders Yılına Hazırlık

Ramazanın ikinci yarısının başında, biraz dinlendikten sonra gene dersleri düşünmeye başladım, çünkü talimatnameye göre önümüzdeki ders yılında, sınıf derslerinin sıradan imtihanları dışında, ders yılı sonunda, birinci ve ikinci doktora imtihanlarına da gireceğimi biliyordum; bu ise az buz iş değildi. O yüzden, normal derslerin başlamasından önce, birinci doktoranın dersleriyle ilgilenmeye başladım. Dolayısıyla dışarı

çıkışlarımı seyrekleştirdim; diğer Bulgar talebeler de böyle yapıyorlardı, çünkü kendileri de aynı imtihanlara tabi tutulacaklardı. Ramazan sona erince, alaylarıyla, geçitleriyle, merasimleriyle ve gezileriyle bayram geldi. Mecburen alayda yer aldığım birinci gün hariç mektepten çıkmadım; alay, Ayasofya Camisi'ne yapıldı.

Tıbbiye Beş (İdadi Dokuz) Sınıfı

1 Şubat'ta derslere başlandı. Tıbbiye beşte (idadi dokuz) işlenen dahili patoloji, harici patoloji (cerrahi), patolojik anatomi ve adli tıp dersleri dışında, bu yıl klinikte hasta yatağı başında pratik gözlemlerde de bulunacağımız ebelik, jinekoloji ve veneroloji gibi klinik dersler de eklendi. Yine bu yıl içindeki iki doktora da eklenince, hakikaten de devasa bir yoğunluk çıkıyordu ortaya; bu yoğunluk talebeyi ister istemez düşündürtüyordu.

Bunlar yetmedi, münhal olan anatomi muallimi muavini yerini alma hayalim doğrultusunda, mezun olduktan sonra da İstanbul'da kalabilmek için, Dr. Callia'nın anatomi derslerini de kaçırmamalıydım; o beni artık muavini olarak görüyordu ve bunun için Mektep Nazırı Salih Efendi bana aylık 250 kuruş maaş bağlanmasında yardımcı olmuştu. Bütün bunlara istikrarla ve aralıksız olarak emek sarf etmek ve yeterince zaman ayırmak gerekiyordu. Bunlardan dolayı, yukarıda da belirttiğim gibi, ihtiyaç dışında mektepten çıkmamaya karar verdim; ihtiyaçtan kastım, kilise meselemizin seyrettiği aşamalar ve geçirdiği badirelerdi.

Yeni Sadrazam [Mehmed Emin] Ali Paşa

Pera'da bazı yerel ve Avrupa gazetelerini karıştırırken, daha 6 Şubat'ta Ali Paşa'nın Mehmed Rüşdü Paşa'nın yerine sadrazam tayin edildiğini öğrendim; Mehmed Rüşdü Paşa serasker, Fuad Paşa ise hariciye nazırı tayin edilmişlerdi. Anılan bu son tayine sevindim, çünkü Fuad Paşa'ya hayırlı olsun ziyaretinde bulunma imkânı doğuyordu.

Avrupa gazetelerinden ise Sırp hükümetinin Babıâli'yi çoğu faal olan Sırp kalelerinin tahliyesine mecbur bırakmak için iki husustan faydalanmak istediği görülüyordu. Bunlar Romen krizinin başlangıcında kralın

değiştirilmesi ve Girit İsyanının patlak vermesiydi. Sırbistan'ın dört yıl önce yaka paça sınır dışı ettiği Bulgar lejyonu hususunda niye bu denli tavizkâr olduğu açığa çıktı; lejyonun lideri Georgi Rakovski'yle şimdi açık açık kucaklaşarak lejyonu kışlalara yerleştiriyordu. "Burada Bulgarlara gene bir külâh giydiriliyor" diye geçirdim içimden.

Sırp Knezi Mihail İstanbul'da

Hakikaten de 21 Mart'ta, mektepte, Sırp Knezi Mihail'in o gün İstanbul'a intikal ettiği ve ayağının tozuyla padişahın huzuruna çıktığı söylentisi yayıldı. Bu yüzden, 25 Mart Cumartesi günü, Kutlu Müjde Yortusu izninde çok meşgul olmama rağmen Fener'e ayine gittim. (...)

Naydenov bana Sırp knezinin hakikaten İstanbul'da bulunduğunu ve hatta bugün patrikliğe gelme niyeti olduğunu söyledi; Patriklikte bunun hazırlıkları yapılıyormuş. Memleket içlerinden son zamanlarda gelen ve bugün ayine katılan Bulgarlar, Romanya'dan ve Bulgaristan'dan çok sayıda Bulgar gencin işini gücünü bırakarak kitleler halinde gizlice Sırbistan'a geçtiklerini; Odesa Bulgarlarının eski Bükreş çorbacıları ve Rakovski'yle yazıştıklarını; Sırp başbakanının iki defa Bükreş'e gittiğini ve hem Romen Başbakanı Bratiano'yla, hem eski Bulgar çorbacılarıyla görüştüğünü anlatıyorlardı.

Bu haberler beni çok şaşırttığı için duyduklarımı yerel ve yabancı gazetelerden doğrulatmak üzere Pera'ya gittim. Sırp knezinin gelmiş olduğunu, padişahın huzuruna çıktığını, Fransız ve İngiliz sefaretlerinde şerefine ziyafetler verildiğini, Fener'deki Bulgar Mektebine (100 Alman parası) ve Galata'daki Rum Mektebi'ne (20 Türk Lirası) bağış yaptığını teyit ettim. (...)

Midhat Paşa Tırnova'da

2 Nisan Pazar günü Fener'de Naydenov'dan, Midhat Paşa'nın Tırnova'ya gittiğini öğrendim. Burada, davet etmiş olduğu muteberan paşanın huzurunda Grigorius'u katiyen kendi piskoposları olarak kabul etmeyeceğini beyan etmiş; ayrıca, merkez hükümet nezdinde kilise meselesinin bir an önce çözüme kavuşması ve Bulgar ruhani gönderilmesi için desteğini esirgememesi ricasında bulunulmuş.

Kaldı ki kasabanın Türk muteberanı da, kasabada suhuletin ve sükûnetin zuhuru için böyle bir talebi dile getirmiş. Ertesi gün, Midhat Paşa'ya şikâyette bulunmak üzere Grigorius da Arbanasi'den gelmiş. Paşanın ona derhal İstanbul'a dönmesi talimatı vermesi üzerine Bulgarlar bu piskopos bozuntusundan ebediyen kurtulmuşlar. Grigorius, Tırnova dini bölgesine tamı tamına on yıl boyunca eziyet çektirerek kaz gibi yoldu.

Bunun dışında Naydenov, memorandum konusunda herkesin şaşkın olduğunu ve içeriğinden kötü etkilendiğini söyledi. Memorandumun Türkleri bizden soğutacağı ve Rumların elinde silâh olacağı düşünülüyormuş; daha da ötesi, memorandumu imzalayan komiteyi oluşturan kişileri kimse tanımıyormuş. (...)

Pera'da gazete ve telgraflardan Sırp Knezi Mihail'in önceki gün (30 Mart) padişah vapuru *Sultaniye*'yle Varna ve Bükreş'e gittiğini, Romen payitahtında tamı tamına 24 saat kaldığını öğrendik. Türkler 27'sinde ise Sırp kalelerini boşaltmaya başlamışlar.

"Neylersin, geçen yıl Romen knezi geldi, yorlan-zorlan[56] bastırdı ve kendinin tanınmasını ve Eflak ve Moldova'nın birleşmesini koparttı! Şimdi de Sırp knezi geldi ve Sırbistan'ı Türk nüfustan ve garnizonlardan kurtardı, elmas nişan ve beş Arap atı da cabası! Acep Bulgar knezi ne zaman gelecek bir şeyler kopartmaya?" dedik biz kendi kendimize.

"Memorandumu kaleme alanların, eğer ki bunlar Bulgarsa, niçin imkânsızı istediklerini anlamakta zorluk çekiyorum? Bunlar padişahın aynı zamanda halife olduğunu ve Kuran'a göre, hainlikle suçlanmayı, dolayısıyla tahttan alaşağı edilmeyi göze almadan, iktidarının hiçbir şeyinden feragat edemeyeceğini unutuyorlar mı? Yoksa Türkiye'nin kaba taassup temelinde teokratik bir devlet olduğunu bilmiyorlar mı?" dedim ben de. (...)

Fuad Paşa'ya Misafirlik

Aynı gün, 2 Nisan, Kurban Bayramı'nın ikinci günü, bayramını tebrik etme bahanesiyle, Hariciye Nazırı Fuad Paşa'nın ziyaretine gittim. Paşa beni çok alçakgönüllü ve samimi şekilde kabul ederek kâh Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâneyi, kâh kilise meselesini sordu. Kilise meselesi konusunda

56 Metinde bu ifade Türkçe geçiyor, parantez içinde Bulgarca anlamı veriliyor.

yakın zamanda yeni Patrik Grigorius'un kendisine hem Bulgarların, hem de Rumların tatmin olacakları bir tasarı sunacağını söyledi. Bu konu üzerinde konuşulurken nazır memorandumdan da söz açtı, bunun hakkında Babıâli'nin sağırları oynadığını ve hiçbir sefirin ona memorandumdan söz etmediğini söyledi. "Bulgarlar, tabii eğer bu memorandumu yazanlar Bulgar ise, çok bencilce davrandılar. Eğer Osmanlı İmparatorluğu sadece Türklerden ve Bulgarlardan oluşsaydı, iş çok daha başka olurdu, ama imparatorlukta Rumlar, Ermeniler, Arnavutlar, Kürtler, Araplar ve çok daha başka milletler yaşıyor; bu milletlerden her birinin o aynı siyasi ve milli hak ve imtiyazlara sahip olma hakkı var. İşte Türk Devleti'ni zehirleyen kavganın ve rekabetin başlıca nedeni; bu, bizim bazı kısa görüşlü ve böl ve idare et ilkesinin sıkı taraftarları olan devlet adamlarımız tarafından da destekleniyor ve körükleniyor. Oysa tam tersi yapılmalı; hükümet onların gönlünü almalı, eşit haklar ve hürriyet vermeli, öyle ki bu milletlerin her biri Türkiye hakkında 'benim vatanım' desin ve gerektiğinde elinde silahla herhangi bir büyük devletin saldırısında müdafaa etsin. Memorandumun dediği gibi, sadece Türkler, sadece Rumlar veya sadece Bulgarlar ayrı ayrı Türk Devleti'ni ayakta tutamaz ve destekleyemezler; bu ancak hepsinin dayanışmasıyla olabilir. Ne ki bunun için bütün milletler arasında akılcı bir ortak temel oluşturulmalı. İşte bu yüzden memorandumu kaleme alanlar bencil veya ham insanlar olmalılar diyorum" diye tamamladı Fuad Paşa bu denli ilginç konuşmasını. Tam da nazıra, çizmiş olduğu bu denli geniş çerçevenin Kuran-i Kerim hükümleriyle uyuşmazlığından dolayı tatbik edilebilirliğini sormaya hazırlanıyordum ki başka ziyaretçiler girince sorum başka zamana kaldı.

Türkçe Tıbbi Terminolojinin Oluşturulması

Mektepte kadavraların anatomik kesimiyle uğraşıyordum; çoğu kere bunu nazırın yanında yapıyordum. Bir gün beni makamına çağıran nazır, Maarif Nazırı Subhi Bey'in ve mektebin *inspecteur des études* [tedrisat müfettişi] yanında, Meclis-i Hasda önümüzdeki yıl bu sıralarda bir Mülkiye Tıbbiye Mektebi açılması kararı alındığını ve o zamana kadar İbni

Sina, Abulkasi[57] gibi eski Arap yazarların kullandığı tıbbi terminolojiyi incelemem ve yazılı Türkçeye uyarlamam gerektiğini söyledi. Tasarlanan mektepte eğitim Türkçe olmalıymış ve anatomi muallimliğini de, Salih Efendi'nin tavsiyesi üzerine ben yapacakmışım, çünkü bizzat maarif nazırının değerlendirmesine göre, yazılı Türkçeyi fevkalade iyi biliyormuşum.

Bu teklif karşısında biraz afalladım ve fiziksel gücümü aşan bu denli ağır bir yükü üstlenip üstlenmeme konusunda kararsız kaldım. Kaldı ki benim bildiğim Arapça veya Türkçe hiç ilmi kaynak, hiçbir araç yoktu. Ancak maarif nazırı ve mektep nazırı bana kaynakların sağlanacağı vaadinde bulundular, ayrıca bu emeği vermem için ikna ve teşvik ettiler. Dürüst olmam gerekirse ben de böyle bir teklifi reddedemezdim; aksi halde, her ne kadar konkurla elde edilse de muallim muavinliğiyle ilgili bütün umutlarım suya düşerdi.

Böylece, önümüzdeki yıl mezuniyetten sonra İstanbul'da kalabilmek, kilise meselesinin sonucunu görebilmek ve milletimin yakınında olup elimden geldiğince ona yardım etmek uğruna çok ağır bir yükün altına girmiş oldum.

Birinci Doktora İmtihanı

Mektepte nazıra imtihan komisyonunun (*jury d'examen*) 6 Mayıs Cumartesi günü, ilk doktora imtihanımı yapmak üzere toplanması için arzuhal verdim. Bu imtihana iyice hazırlanabilmek için diğer uğraşlarıma biraz ara verdim; belirlenen günde de imtihanı fevkalade başarılı şekilde verdim.

İkinci Doktora ve Türkçe Anatomi Terminolojisi

Mektepte zamanımı ikinci doktora (*deuxieme doctorat*) imtihanını mümkün olduğunca daha erken, temmuz sonuna doğru vermek üzerine ayarladım, çünkü artık anatomi ve fizyolojiden kendimi hazır hissediyor-

57 Ebu'l Kasım Halef ibn Abbas ez-Zehravi (936-1013), daha çok bilinen adıyla El-Zehravi, Avrupalılar tarafından isimlendirildiği şekliyle Abulcasis (Arapçada Ebu'l Kasım). Endülüs'te yaşamış bir Arap-Müslüman hekim ve cerrahtır. Ortaçağ İslam dünyasının önde gelen hekimlerinden olan Zehravi, cerrahinin babası olarak kabul edilir. Zehravi'nin tıbba yaptığı en büyük katkı 30 ciltten oluşan *Kitâbü't-Tarîf* isimli eseridir. Zehravi'nin kullandığı cerrahi alet ve uygulamalar, modern tıbba öncülük etmiştir. İcat ettiği cerrahi aletlerden bazıları günümüzde hâlâ kullanılmaktadır. Dış gebeliği tanımlayan ilk hekim olmasının yanı sıra, hemofilinin [kanın pıhtılaşmaması] kalıtsal doğasını da belirleyen ilk kişidir –ed.n.

dum. Bir tek genel patoloji, organik kimya ve farmakoloji materyalinin tekrarı kalıyordu, tabii sınıf derslerimden ve klinikten ayrılmadan.

Serbest kalan bir günümü ki bu, muallimlerin mektebe ders için gelmediği cuma günüydü, Türkçe-Arapça anatomi terminolojisi oluşturmaya ayırıyordum, çünkü hükümetin Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyeyi açmak için acele ettiğini görüyordum; bu arada Türkçe gazeteler talebe alma şartlarını da yayınlamışlardı. Buna göre talebeler askerlikten muaf tutuluyordu. Bu yüzden rüştiyelerden çok sayıda istekli Türk gençleri geliyorlardı, sadece Tuna Vilayeti'nden Midhat Paşa 200 civarında kişi gönderdi. Adayların bir komisyon önünde imtihan vermeleri gerekiyordu. Komisyonun başkanı Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhânede muallim olan ve eğitim dilinin Fransızca yerine Türkçe olmasını hararetle savunan Dr. Ahmed Bey'di. (...)

İkinci Doktora İmtihanı

Mektepte yoğun gayretle, 24 Temmuz'daki ikinci doktorada da başarılı olmak için hazırlanıyordum; bu amaçla nazıra gerekli arzuhali sundum. Kendime bu imtihanı da geçmeden dışarı çıkmama sözü verdim ve hakikaten de çıkmadım.

Nazır, belirlenen gün ve saatte jüri üyelerini topladı; ben de etrafımda meraklı talebe arkadaşlarım olmak üzere hazırdım, çünkü sınıfın ikinci doktora imtihanı serisi benimle açılıyordu. Bana yöneltilen sorulara ve vazifelere hemen ve tereddütsüz cevap vermemden muallimlerim büyük memnuniyet duyuyorlardı. Özellikle de genel patoloji muallimi Dr. Barozzi'nin soruları benim için sürpriz oldu, çünkü daha önceki sorunun cevabını tamamlayamadan, muallim bana ikincisini, üçüncüsünü, dördüncüsünü, beşincisini vs. yöneltiyordu.

Nihayet, *Gazette Medicale d'Orient*'te, klinik muallimi Dr. Fauvel'in gündeme getirdiği ve çok ender rastlandığından, ayrıca fevkalade ilginç olduğundan tıp tarihine geçen ve Avrupa tıp basınının epeyce gürültüyle gündemden düşürmediği bir vaka üzerine güncel bir soru sordu. Soru, büyümüş dalaktan (*megalosplenie*) şikâyet eden Hasköylü bir Bulgarın sıtma tedavisinde dahili olarak kullanılan *argentum-nitricum* sonucu meydana gelen melanodermie (*maladie d'Addison*) [Addison hastalığı] vakasıyla ilgiliydi. (...)

Dr. Callia'ya Misafirlik

İkinci doktora imtihanından sonra bir-iki gün dinlendim ve 26 Temmuz'da, erkenden bütün talebelerle, o gün padişahın İstanbul'a dönüşü vesilesiyle verilen üç günlük tatile çıktım. Boğaz'da ve kıyılarda düzenlenen parıltılı merasimleri daha geniş açıdan yakalayabilmek için ilk defa muallimim Dr. Callia'ya misafirliğe gittim, çünkü artık onun önünde imtihan vermeyecektim. Evi, Beşiktaş'ın Boğaziçi, Üsküdar ve Sarayburnu ufkuna hâkim yüksek bir noktasındaydı.

Padişahın Dönüşü

Sabah, alaturka tam ikide, büyük payitahtın 21 yerinden yapılan top atışlarının tepelerde gürültüyle yankılanan sesleri duyuldu. Abdülaziz'i taşıyan *Sultaniye* yatı, ağır ağır, haşmetle, Boğaz'ın alt kısmına, Arnavutköy civarına giriyor ve Dolmabahçe Sarayı'na doğru ilerliyordu. Arkasında, zatıâlilerini Boğaz girişi yakınında karşılayarak "Hoş geldiniz!" diye selamlamak üzere valide sultanı, ilk hanımını, bütün halayıkları ve gözdeleri, bütün prensesleri taşıyan *Pertev Piyale* yatı vardı. Bu şahıslar padişah yatına geçmişler ve onun kamarasına götürülmüşlerdi.

Sadrazam Ali Paşa ise başka yüksek rütbelilerin bulunduğu 20 başka vapurla padişah yatını takip ediyordu; Terapia'da [Tarabya], padişah yatına Ali Paşa'yı taşıyan vapur yanaşmış, sadrazam padişahın yanına geçmiş. Kamarada bu seyahatinde padişaha refakat eden veliahd Murad Efendi ve Abdülmecid'in öteki şehzadeleri, ayrıca Hariciye Nazırı Fuad Paşa bulunuyorlarmış. (...)[58]

Padişah Dolmabahçe Sarayı'nda indikten sonra top atışları ve patlamalar dindi ve İstanbul ahalisi üç gün ve üç gece kendini gezilere ve eğlencelere verdi; geceler, özellikle Boğaz'da ışıl ışıldı.(...)

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhânede Muallimliğe Hazırlanmam

Mektepte titiz şekilde tıbbın bütün dallarıyla uğraşıyordum, çünkü İstanbul'da, ama özellikle de taşrada tıbbın sadece bir dalında kendilerini geliştirmiş uzman hekimler neredeyse yoktu; sözgelimi *oculist* sadece gözü,

58 Dr. Hristo Stambolski anlatımına *Un drame a Constantinople par Leila-Hanum* (Paris) adlı eserden alıntılarla devam ediyor –ç.n.

ebe sadece doğumu vs. biliyordu. O yüzden şarkta hekimden her şeyi bilmesi, ansiklopedik olması isteniyordu.

Bundan dolayıdır ki sabahtan akşama kadar klinikteydim, elimde ders kitabıyla hasta yataklarının dibinde, çeşitli hastalıkların farklı aşamalarının seyrini takip ve mukayese ediyordum; bu arada anatomi amfisini de unutmuyor, Dr. Callia'ya gerekli yardımı sağlıyordum. Münhal olan *professeur agrege d'anatomie* yeri için yapılacak konkurda başka rakiplerimin de olaçağını öngörerek, bütün anatomi yazarlarını en küçük ayrıntısına kadar öğrenmekten geri durmuyordum. Kadavralar üzerinde anlatmak dinleyicilerin dikkatini daha çok cezbediyordu, ama en ayrıntılı olarak çeşitli hastalıkların organlar üzerindeki tahribatını anlatıyordum; bu husus da bir hekim için gerekli olan patolojik anatomiyi öğrenmemi kolaylaştırıyordu. (...)

Türkçe Anatomi Terminolojisi

Mektepte nazır, çeşitli kaynaklar ve eski Arap tıbbından metinler temin ederek sıkça bana Türkçe Arapça anatomi terminolojisi oluşturmam hususunu hatırlatıyor ve teşvik ediyordu; artık açılmak üzere olan Mülkiye Tıbbiye Mektebinde anatomi muallimi olarak tayin edileceğim vaadini de yeniliyordu. Benim için bütün bu mutlu perspektife rağmen, pek sevinemiyordum, çünkü hükümetin tıbbı Türkçe okutma girişimini, Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhânedeki tıp eğitiminin de Türkçeyle değiştirme denemesi olarak görüyordum. Böylelikle Türkçe bilmeyen bütün Fransız, İngiliz, Alman ve İtalyan muallimler istifa edecek ve kenara çekilecek, yerlerine hekim hiyerarşi basamağında yüksekte duran, ama bilimde cahil hekimler geçecekti. Bu da, tıp biliminin şarkta öğrenilmesinde geriye gitme, gericilik anlamına geliyordu. Ayrıca, bu şekilde Türkleştirilen mektepten mezun olanlar, Fransa'da bir klinikte veya hastanede uzmanlaşmak isteyenler, kolokyum imtihanı muafiyetini de kaybediyorlardı.

Bu gerekçelerle hükümetin ıslahatına hiç sempati duymuyordum, ancak yukarıdan dayatıldığından dolayı, istemeyerek de olsa, gelecekteki malum hedefler uğruna kabul ettim. Ayrıca, Türkçe anatomi terminolojisi oluşturmaya girişerek dolaylı da olsa bu ölümcül ıslahatın tatbikinde benim de tuzum oldu. Nazır Salih Efendi bendeki bu gönülsüzlüğü görmüş olacak

ki benden izahat istedi. Nazır, bu ıslahatın tatbikinin en azından şimdilik zararlı, hatta imkânsız olduğu şeklindeki gerekçelerime karşılık olarak diğer nazırlara bu değişiklik için direndiğini gizlemese de, başlamış olduğum terminoloji işini bir an önce tamamlamamda ısrar etti.

Benekli Tifüsle Mücadele

21 Kasım'da mektebe döndüğümde, nazırın Seraskerlikten, Marmara kıyısında, mektepten 300 m mesafede olan Ahırkapı'daki binalardan birinin bir kanadının, en bulaşıcı ve en tehlikeli hastalığa, yani *typhus exanthematique*'e (benekli tifüs) yakalanan hastaların kabulü için hazır hale getirilmesi talimatını aldığını öğrendim. Anılan hastaları üç gün sonra, 17'sinde Girit'in Suda Limanı'ndan demir almış olan *Peyk-ı Zafer* vapuru getirecekmiş.

Ertesi gün nazır klinikteki muallimlerden ve aralarında bendenizin de olduğu dört talebeden oluşan hususi bir sıhhi komisyon oluşturdu. Bendeniz hastaların vapurdan indirilmelerini, binaya nakledilmelerini ve yerleştirilmelerini kontrolle ve hademeler dahil, burada görev alacak bütün personel için bütün koruyucu önlemlerin ve muşambadan üst giysiler, çizme vs. antiseptik ve dezenfekte maddeleri gibi araç gereçlerin alınmasıyla vazifelendirildim.

Vapur demir attığında her şey hazırdı; vapur üç gün zarfında boşaltıldı, dezenfekte edilerek gönderildi. Kaptanın günlük notlarından Suda'dan 212 hasta aldığı, bordada hiçbir hekim veya sıhhi görevli olmadan, sadece bir sıhhi gardiyanla hareket ettiği, Suda'dan Çanakkale Boğazı'na kadar 20 kişinin, Çanakkale'den Ahırkapı'ya kadar da 10 kişinin öldükleri görülüyordu. Ancak burada hastalar çıkarılırken 23 kişinin can çekiştiği görüldü, geri kalanların çoğunluğu da hastalığın zirvesinde, daha azı ise başlangıcındaydı. Acele ve sert önlemlerin tatbikiyle komisyon hastalığın önünü kesmeyi başardı ve iki ay zarfında da can çekişenler dışında, bu afete 14 kurban daha vererek ortadan kaldırdı. Bu katkılarından dolayı bütün komisyon üyelerine ödüller verildi. Bendeniz de beşinci derece Mecidiye Nişanıyla ödüllendirildim.

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâneden Mezun Bulgar Talebeler

Yıllık imtihanlar 2 Aralık'ta başlayıp 11'inde tamamlandı. Şimdiye kadar olduğu gibi, bütün Bulgar talebeler başarıyla bir üst sınıfa geçtiler; bunlardan beşi ise imtihanlarını vererek diplomalarını aldılar ve staj yapmak üzere Haydarpaşa Hastanesi'ne girdiler. Daha sonra buradan taburlara gönderildiler: Vasil Markov Yemen'e, İvan Dragoev Bosna'ya, Vasil Gruev Bağdat'a, İvan Ençev Dobruca'ya ve İvan Kalçev Manastır'a.

Huzur İmtihanında Süleyman Efendi'yle İkinci Karşılaşma

Bu yıl da imtihanlarda âlâ notlar aldığımdan, muallimler zümresinin kararıyla, Mekteb-i Erkân-ı Harbiyede gene padişah ve nazırları huzurunda imtihana çıkma şerefine nail oldum. Huzur imtihanı her yıl bu mektepte merasimle ramazandan önce yıllık sıradan imtihanlardan sonra yapılıyordu. Bu vesileyle gene Süleyman Efendi'yle karşılaştım, çünkü o da bu yıl huzura çıkma şerefine nail olmuştu. Her ikimiz de böyle bir talebe merasiminde son defa karşılaşıyorduk, çünkü ikimiz de önümüzdeki yıl bu merasimde diplomalarımızı alacaktık. Bu sefer sohbet sırasında Süleyman bana karşı daha samimi bir tavır takındı; nankörlükleriyle Bulgarların Midhat Paşa'nın başını ağrıttıkları ve devlete bela çıkardıkları eleştirisini dokundurdu. Ben de kendisine hükümetin, bir an önce Rumlarla yürütülen kilise meselesini Bulgarların lehine çözümleyerek onları memnun etmesi gerektiğini, adaletin bunu gerektirdiğini söyleyerek itiraz ettim.

"Bundan daha kolay ne var? Gel gör ki siz başka hedef peşindesiniz; memoranduma göre siz siyasi imtiyaz, çarlık istiyorsunuz" diye karşılık verdi. Ben uygun bir bahane bularak sohbeti bu noktada kesmenin akıllıca olacağını düşündüm. Kaldı ki Süleyman'ın sorularını, Bulgaristan'daki hareketler hakkında bilgi toplama hedefi güden bir sataşma olarak gördüm.

Tatil 12 Aralık'ta, ramazan ayı ise 15'inde başladı. Tatili her şeyden önce Türkçe-Arapça anatomi terminolojisini tamamlama çalışmalarına ayırmaya karar verdim, çünkü iki ay sonra, artık açılan Mülkiye Tıbbiye Mektebinde anatomi dersi başlayacaktı. O yüzden, ramazandaki hayatla uyum içinde bütün gece uyumuyor, sahurdan sonra yatıyordum.

1868

General İgnatyev'in Sonuçsuz Arabuluculuğu

(...) 5 Ocak'ta Pera'da gazetelerden, Midhat Paşa'nın yeni yılda, Tuna Vilayeti'ne komşu knezliklerdeki hareketlenmeleri ve hazırlıkları ayrıntılarıyla rapor etmek üzere payitahta döndüğünü öğrendim. Bazı Avrupa, özellikle Avusturya gazeteleri ise, Sırpların Prusya ve Avusturya'dan top, tüfek ve başka askeri teçhizat satın alımlarının Rusya'nın bilgisi dahilinde ve kışkırtmasıyla olduğunu temin ediyorlardı.

Fuad Paşa'nın Huzurunda

5 Ocak'ta, Fuad Paşa'nın torunu beni iftara davet etti. Akşam yemeğinden sonra paşa, misafirlerini üçer-dörder kişilik gruplar halinde kısa sohbete davet ediyordu; nihayet beni de torunu İzzet Bey'le davet etti. Laftan lafa konu, imparatorluk tebaası olan bütün milletlerin katılabilmesi maksadıyla, Babıâli'nin hayata geçirmeye hazırlandığı liberal ruhtaki ıslahatlardan açıldı.

"O zaman sizin Bulgarlar da memnun edilecek ve yabancı tesir altında[59] kalmayacaklar" dedi paşa biraz sertçe, bana dönerek. "İşte kilise meseleniz çözümlenmek üzere" diye de ekledi. Benim bir sorum üzerine de, liberal ilkelerin Kuran'ın kaideleriyle uyumlu olmaları için Necip Efendi ve Hayrullah Efendi gibi okumuş ilahiyatçılardan oluşan bir heyetin kurulduğunu, bunların Midhat Paşa'yla beraber ıslahat taslağını hazırlayacaklarını ve bu taslağın yeni idarenin temelini oluşturacağını söyleyerek konuşmasını tamamladı.

Bana nazırın tevdi ettiği Türkçe-Arapça anatomi terminolojisi işini, keza Fransızca-Türkçe anatomi terminolojisi lügatini tamamladığımda, hatta bunun taş baskısı yapıldığında, ramazanın sonuna yaklaşılıyordu. Daha sonraki resmi işlemlere devam edilebilmesi için hazırladığım anatomi terminolojisini de teslim ettim. Böylece sırtımdan ağır bir yük kalktı ve

59 Fuad Paşa'nın sonuncu sefer Kırım Livadia'ya padişah adına Rus İmparatoru II. Aleksandr'ı selamlamaya gittiğinde, imparatorun kendisine, "Hükümdarına söyle ki, eğer Hıristiyan tebaasına şefkatli davranırsa, onun birinci dostu ve yardımcısı olurum, ama eğer ki milletimin din kardeşi olan Hıristiyan tebaaya yönelik suiistimaller devam ederse, buna asla tahammülüm olmaz" dediğini biliyordum.–y.n.

önümdeki idadi on, tıbbiye altı ve klinik iki ve son sınıftaki tıbbi çalışmalarım üzerinde yoğunlaşmaya başladım.

Bu yıl, adli tıp hariç, geçen yılki derslere devam edecektim, çünkü adli tıp imtihanını son yıllık imtihanlar sırasında vermiştim. Bunun dışında, yönetmeliğe göre, bu yıl içinde geri kalan üçüncü, dördüncü ve beşinci doktoranın imtihanlarını da vermem gerekiyordu. Sonuncu doktora yıl sonunda iki yazılı tezle –biri dahiliye, diğeri de cerrahi veya ebelik– birlikte veriliyor ve devlet imtihanı yerine geçiyordu. Tez konuları, o zamanda klinikteki ender hastalık vakalarından seçiliyorlardı. Bütün bu baş döndürücü yoğunluğa rağmen, Dr. Callia'nın anatomi dersini de kaçırmamalıydım, çünkü bu ders için gerekli bir faktör haline gelmiştim. Bu yüzden zaman dağılımı yaparak üçüncü doktorayı 21 Mart'ta ve beşincisine daha fazlaca zaman kalması için dördüncüsünü haziran sonunda verecektim; daha sonra da bütün derslerimi tamamlayarak diplomamı alacaktım.

Midhat Paşa Şura-i Devlet Başkanı

Türkçe gazetelerden 24 Şubat'ta Midhat Paşa'nın yeni kurulan Şura-i Devletin başkanı olarak tayin edildiğini öğrendim; ondan boşalan Tuna Valiliği'ne Sabri Paşa getirilmiş. Bu, Osmanlı İmparatorluğu'nun idaresinde yapılacak ıslahatların başlangıcıymış; devlet bünyesindeki bütün milletler yönetime katılacaklarmış ki bunun kopyasını bana bir ay önce Fuad Paşa vermişti. "İnşallah artık Tuna Vilayeti'ndeki Bulgarlar eski valinin amansız kovuşturmalarından kurtulurlar" dedim kendi kendime.

Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyenin Açılması

Üçüncü doktora imtihanına hazırlandığım sırada, 4 Mart'ta, mektep nazırı bana Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyenin resmi açılışıyla ilgili kararı bildirdi; bu mektebe anatomi muallimi olarak tayin oluyordum, çünkü Türkçe-Arapça anatomi terminolojisi çalışmam incelenmiş, tasdik edilmiş ve maarif nezaretine bağlı bir kurulca hiç tereddütsüz kabul edilmiş. Dolayısıyla, yeni açılan mektebin, Dr. Ahmed Paşa başkanlığında hususi bir heyetin hazırladığı programına göre hazırlanmam gerekiyordu; iki gün sonra, mektebe yakında tahsis edilen binada ders vermeye başlayacaktım.

Anılan Ahmed Paşa, nazırların önünde sergilediği taassupla, fenn-i tedavi muallimi Edward'ın yarbay rütbesiyle muavini olmayı başaran Ahmed Bey'den başkası değildi. Fermanla 1865'te Mısır hıdivinin haremini İskenderiye'den İstanbul'a getirmeye giden, haremle birlikte *Muhbir-i Sürur* zırhlısıyla, 20 binden fazla insanın kurban gittiği o dehşet verici kolerayı da getiren kişi. Bu kişi, dünyanın bütün öteki ülkelerinde böyle bir cinayetten dolayı kurşuna dizilirdi, ancak o, aksine mükâfatlandırıldı ve albay rütbesine terfi ettirildi. 1870'ten itibaren şarkta Fransız nüfuzunun zayıflamasından sonra, istifasını vermek zorunda kalan muallimin yerine geçti. Nihayet aynı Ahmed Bey koleradan sonra, Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhânede Fransızcanın eğitim dili olmasına son verilmesi ve Türkçeyle değiştirilmesi fikrini benimsedi. Maarif nazırının, mektep nazırı Salih Efendi'nin ve benim de haklı itirazlarıma rağmen bu da 1873'te başarıldı.

Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyede Ders Vermeye Başlamam

Ayın yedisinde, imtihan heyetinin seçtiği ve onu gayrimüslim olan 70 talebe önünde, yeni tayin edilen Maarif Nazırı Saffet Paşa'nın ve Mektep Nazırı Salih Efendi'nin huzurunda iki saatlik tıp eğitimine giriş dersini verdim. Buradaki eğitimin temelini anatomi eğitimi teşkil ediyordu. Her iki nazır ve bunlara refakat edenler, yüce anatomi ilmi eğitiminin ilmi Türkçeyle verildiğine tanıklık etmekten hayran kalmış vaziyette, ders bitiminde bana "Aferin!" diyerek memnuniyetlerini dile getirdiler.

Nazır şimdilik, Dr. Callia'nın muavini sıfatıyla aldığım 250 kuruş hariç, Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhânede bana 433 kuruş maaş bağlandığını söylediğinde ziyadesiyle memnun oldum. Mali durumum bana ara sıra babama biraz para gönderme ve talebe arkadaşım Drumi Vasilev'in ufak tefek masraflarını karşılama imkânı veriyordu.

Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyenin programına göre, anatomi dersinin haftada üç gün işlenmesi gerekiyordu; bu günleri öyle ayarladım ki, yeni konumumdan kaynaklanan bütün vecibelerimi yerine getirebiliyordum, keza şahsi ve klinik uğraşlarıma engel olmuyorlardı.

Şura-i Devletin İçeriği

Paskalya yortusu haftasında, yarı izin hakkım olsa da, mektepteki yoğunluğumdan dolayı dışarı çıkmadım. Türkçe gazetelerden devletin idari işleri için Midhat Paşa başkanlığında yeni oluşturulan Şura-i Devlet dışında, yukarıda da belirtildiği gibi, Cevdet Paşa başkanlığında Divan-ı Ahkâm-ı Adliyenin de kurulduğunu öğrendim. Her iki şuraya gayrimüslim üyeler de tayin edilmişler; daha doğrusu Şura-i Devlete 28 Türk, 5 Ermeni, 2 Yahudi, 1 Marunî (Suriye Lübnan'dan Katolik Hıristiyan), 1 Bulgar (Hacı İvanço Pençoviç, Rusçuk Vilayeti Ticaret Heyeti sabık başkanı); Ahkâm-ı Adliye için ise: 8 Türk, 3 Ermeni, 1 Rum ve 1 Bulgar (Gavrail Krısteviç) seçilmişler.

Şura-i Devletle İlgili Söylentiler

16 Haziran'da Balkapan'a gittiğimde, Filibe'den Bulgar asıllı Georgaki Çaloğlu'nun Şura-i Devlet üyesi seçildiğini öğrendim; Dragan Tsankov'un da aynı şuranın mülâzımı olarak tayin edildiği konuşuluyordu. Derin bir nefes aldım ve "İnşallah hükümet bu şuraya daha çok Bulgar tayin ederek hatasını düzeltir" dedim. Bu aralar dava adamlarımız ve millet temsilcileri sıkça kilise meselesi konusunda hükümetin teklifleri üzerinde düşünmek ve müzakere etmek için Hristo Tıpçileştov'un dükkânında bir araya geliyorlarmış. Anılan toplantılara Gavrail Krısteviç, Dr. Çomakov ve İlarion da iştirak ediyorlarmış, bundan dolayı bu toplantılara önem veriliyormuş.

Pera'da, Galatasaray Lisesinin 1 Haziran'da açılmış olduğunu, Rum patrikliğinin ve Rumca matbuatın, Yunancanın ve Yunan edebiyatının müfredata dahil edilmemesinden dolayı Babıâli'yi eleştirdiklerini ve hatta bir nevi protesto ettiklerini öğrendim. O yüzden de patriklik anılan liseye Ortodoks Rum gençlerin kaydolmalarına izin vermiyormuş.

Dördüncü Doktora İmtihanı

20 Haziran'da, 27'sinde dördüncü doktora imtihanımı vermem için jüri üyesi muallimlerin toplanması için mektep nazırına bir arzuhal verdim. İmtihanı fevkalade başarıyla verdim. Jüri üyeleri daha önce sorulan bir soruya cevabımı tamamlamadan, başka sorular soruyorlardı. Nazır ve orada bulunan öteki muavinler beni "Aferin! Bravo!" nidalarıyla tebrik ettiler.

Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyede Muallimliğe Devam

Mektepte kendimi gene sıradan uğraşlarıma verdim; şimdi artık bunlar anatominin üçüncü kısmının sade Türkçeyle okutulması için kadavra diseksiyonları üzerine yoğunlaşmıştı; üçüncü kısma kaslar, yani miyoloji giriyordu.

70 talebem her akşam evde ebeveynlerine, akrabalarına ve tanıdıklarına, kahvehanelerde ve çarşılarda, insan vücudunun açılmasını ve parçalara ayrılmasını, insan makinasını ve bütün organlarını anlatıyorlardı; öyle bir şey ki bazı dinleyicilerde merak, fevkalade ilgi ve hayranlık, birtakım batıl inançlı insanlarda ise iğrenme duygusu uyandırıyordu.

Anatominin sade, kıvrak ve herkesin anlayacağı bir Türkçeyle okutuluyor olması, hele de bunu bir Hıristiyanın, bir Bulgarın anlatıyor olması, herkesi hayrete düşürüyordu. O yüzden her sabah 70 talebeye yeni meraklı dinleyiciler ekleniyordu, bunların arasında paşalar, kazaskerler, ulema vs. gibi yüksek rütbeli devlet ve din görevlileri de dikkat çekiyorlardı; öyle ki anatomi amfisi sık sık dar geliyordu.

Böylece popülerliğim artıyor, ehil olduğum söylentileri ve adım yayılıyordu; o derece ki Maarif Nazırı Saffet Paşa, Darülfünun Cemiyeti Başkanı ve yeni çıkan *Terakki* adındaki Türkçe gazetenin muharriri Ali Suavi'nin talebi üzerine, Ayasofya karşısındaki büyük binada antropoloji konulu bir konferans sunmamı istedi.[60] Bu bana Türk toplumunun yüksek rütbeli idareci çevreleriyle tanışma fırsatı veriyor ve gelecekte önüme zengin müşteri portföyü perspektifi açıyordu. En fazla da nüfuzlu kişilerle daha yakın ilişki kurma imkânına seviniyordum; anılan kişilerin nüfuzunu, uygun olduğunda, millet işlerimizde kullanacaktım.

60 Ali Suavi (1839-1878). Osmanlı Devleti'nin siyasi ve sosyal sıkıntılarına çözüm bulmak için kafa yormuş, İslamı referans olarak almış ve Türkçü görüşler öne sürmüş bir kişiydi. Sultan Abdülaziz döneminde Genç Osmanlılarla birlikte Paris ve Londra'da bulundu; hükümet aleyhine yazılar yazdı, gazete çıkardı. Abdülhamit döneminde yurda döndü, bir süre Galatasaray Sultanisi müdürlüğü yaptı. Bu görevden alındıktan sonra işsiz olduğu sırada örgütlediği birkaç yüz kişi ile Çırağan Sarayı'nı basarak V. Murat'ı tahta geçirmek istedi; bu girişimi sırasında Yedi Sekiz Hasan Paşa'nın başına sopayla vurması neticesinde öldü. *Terakki* isimli gazetedeyazdığına ve Darülfünun Cemiyeti Başkanlığı görevine ilişkin bir kaynak bulamadık. Öte yandan *Muhbir* ile kısa bir süre yayınlanan *Terakki* gazetelerinin sahibinin aynı kişi, yani Filip Efendi olması ilginçtir. Ali Suavi'nin yurtiçi ve yurtdışında yazılarını neşrettiği gazetelerin adları şöyledir: *Muhbir, Basiret, Tasvîr-i Efkâr, Hürriyet* (Londra), Ulum (Paris), *Muvakkaten Ulum Gazetesi Müşterilerine* (Lyon) –ed.n.

Son İmtihana Hazırlık

Mektepte aralıksız uğraşlarımı takip ediyor ve son yıllık imtihan yerine de geçen beşinci doktora imtihanına hazırlanıyordum. Anatomi amfisindeki kadavra bolluğu, Dr. Callia'nın anatomi dersleri için desteğimi ve yardımımı gerekli hale getiriyordu; kaldı ki bunun için aylık 250 kuruş alıyordum. O nedenle her gün amfideydim –bir gün Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne talebelerinin Fransızca dersi için, öteki gün, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye talebelerinin Türkçe dersi için.

Her bünye bu denli yoğun çalışmayı kaldıramazdı, ancak doğuştan sağlam irade ve sürekli bir enerji taşıyordum, haliyle arkadaşlarım bunu kıskanıyorlardı. Zamanımı ve uğraşlarımı iyi ayarlıyor, düzenli ve sağlıklı yaşıyor ve herhangi bir aşırılığa kaçmadan eğlenmek ve dolaşmak için de vakit ayırıyordum; kısacası tutumlu, mütevazı ve düzenli bir hayat sürdürüyordum.

Midhat Paşa Rusçuk'ta

31 Temmuz'da, mektepte, izinden dönen Türk talebelerden, Şura-i Devlet Başkanı Midhat Paşa'nın, Tuna Vilayeti suhulete kavuşuncaya kadar, padişahtan sınırsız yetkiyle donanarak Rusçuk'a gittiğini öğrendim. Oraya 22'sinde intikal etmiş, yakalanan ve şüphelenilen asiler hakkında mahkeme kurmuş. Bu haberden fevkalade rahatsız oldum, çünkü Midhat Paşa'nın Tuna Vilayeti valisi sıfatıyla, masum ve aydın Bulgar gençlerine karşı doğrudan veya dolaylı sertliği hakkında pek çok şey duymuştum. Paşa, Bükreş Bulgarlarının planlarının ortağı olarak gördüğü anılan Bulgar gençlerini tamamen yok etmeyi planlıyordu; Bükreş Bulgarlarını da Rusya'nın kışkırttığını ve desteklediğini düşünüyordu. (...)

Yine Fuad Paşa'nın Huzurunda

Eski İstanbul'da, Hariciye Nazırı Fuad Paşa'nın, sağlığını düzeltmek için 25 Ağustos'ta 15 günlüğüne Yakacık'a istirahate gittiğini öğrendim; yerine de Sadrazam Ali Paşa bakıyormuş. Bir zamanlar talebem olan torunu İzzet Bey, paşanın göğsünü dinlemem için evine beni davet etmişti, ancak bu durumda muayene ertelendi.

10 Eylül'de mektepte İzzet Bey'den, önceki gün Fuad Paşa'nın Yakacık'tan Kanlıca'daki yalısına döndüğüne dair bir not aldım; ertesi gün hastayı muayene etmeye gitmem gerekiyordu.

Yalıya vardığımda İzzet Bey beni hastanın yanına götürdü; Fuad Paşa ise, her zamanki gibi mütebessim ve kibar, acele acele göğsünü açtı ve kalp bölgesini göstererek, "Zorum burada, nefesim daralıyor" dedi. Kalbi üzerine tıklattıktan ve dinledikten sonra, kalbi harap ve büyümüş buldum.

"Neden oluyor bu?" diye sordu Fuad Paşa.

Ben de paşanın bastonunu getirmelerini rica ettim ve bastonun ucunu göstererek, "Niye ucu daha aşınmış?" diye sordum.

Fuad Paşa hemen sorumu anlamadı ve açıklamamı istedi: "Ne demektir o?"[61]

Ben de şöyle açıkladım: Milletlerin en önünde bulunan kişiler sürtünmeden aşınıyorlar, bastonun ucunun aşındığı gibi."

"O halde?" diye sordu Fuad.

"O halde daha sakin ve rahat, beşer entrikalarından ve fitne fesattan uzak bir hayat" diye karşılık verdim.

"Gailesiz baş bostanda biter"[62] diye sonlandırdı sohbeti paşa.

Ertesi gün Fuad Paşa Bebek'teki konağında İstanbul'un en ünlü beş-altı hekiminden –Seririyat-ı Dahiliye [dahiliye kliniği] Muallimi Maroin, Dahiliye ve Emraz-ı Umumiye [genel patoloji] muallimleri Mavrogeni ve Barozzi, Alman Hastanesi Başhekimi Mühliga, özel hekimi ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhânede Muallim Serviçen Efendi– oluşan bir konsültasyon heyeti topladı. Konsültasyon sonunda Fuad Paşa'ya kışı İtalya'da, Palermo'da daha yumuşak havada geçirmesi tavsiye edildi ki çok geçmeden zaten oraya gitti. Fuad Paşa dönünceye kadar, padişah, hariciyenin idaresini iyi tanıdığım Maarif Nazırı Saffet Paşa'ya vermiş. (...)

İki İmtihan Tezi

19 Ekim Cumartesi akşamı, ertesi gün tatil olmasına rağmen mektebe döndüm, çünkü beşinci doktoranın 13 Kasım'da yapılacak imtihanının iki

61 Metinde bu ifade Türkçe geçiyor, parantez içinde Bulgarca anlamı veriliyor.
62 Metinde bu ifade Türkçe geçiyor, parantez içinde Bulgarca anlamı veriliyor.

tezi üzerine yoğunlaşmam gerekiyordu. Hazırladığım cerrahi tezin konusu *castration* [hadım etme] idi, çünkü bu konuyla ilgili kadavra üzerinde çok incelemeler ve ameliyatlar yapmış, hatta iki kere bu ameliyatı canlı erkeğe tatbik etmiştim. Ameliyatlar o denli başarılıydılar ki daha sonra cerrah meslektaşlarım böyle bir vakada, ameliyatı yapmak üzere hep beni davet ediyorlardı. Keza adli tıbba da, enemeler [iğdiş edilenler], mesela hadımlar söz konusu olduğunda hep ben davet ediliyordum. Dahiliye tezi konusunda ise klinikte yatan bir akut *pleuro-pericardit* hastasını seçtim, çünkü bu hususta kadavra üzerinde hem anatomik, hem de mikroskobik araştırmalar yapmış, hatta başka yerde de anıldığı gibi, Fransız Anatomist Sappey'le tartışmaya girmiştim.

Son İmtihanım ve Huzur İmtihanı Hakkı

Üç gün boyunca Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhânede yapılan imtihanlara katılarak muallimim Dr. Callia'ya yardımcı oluyordum. İmtihanlar 9 Kasım'da sona erdi, 13'ünde ise beşinci ve son doktora imtihanıma girdim; imtihanı fevkalade başarıyla verdim. Aldığım notlar huzur imtihanına çıkma ve diplomamı ödülle alma hakkını veriyordu. Nazır, keza orada bulunan şahıslar ve imtihan komisyonu üyeleri elimi sıktılar ve parlak bir kariyer dileğinde bulundular.

Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyede İmtihan

17 Kasım'da Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyede anatomi imtihanlarına başlandı; anılan imtihanlara Maarif Nazırı Saffet Paşa, Darülfünun başkanı ve Türkçe yayınlanan *Terakki* Gazetesi Başmuharriri Ali Suavi Efendi ve Tarihçi Cevdet Paşa davet edildiler; jüri de Hafız Bey ve Rıfat Bey adındaki hekimlerden, miralaylardan ve Dr. Callia'dan oluşuyordu.

Mektep Nazırı Salih Efendi etraflıca bir konuşma yaptı; konuşmasında anatomi gibi bir tıp dalında Türkçe eğitim verme yeniliğinin altını çizdi, hatta bu hususun orada bulunan dilci efendilerin dikkatlerini çekmeyi hak ettiğini söyledi. Ardından, anatomi muallimi sıfatıyla birer birer talebeleri imtihan etmeye başladım. İmtihan sırasında talebelere sadece jüri üyeleri değil, ama orada bulunan ilim insanı Türkler de sorular soruyorlardı. Dört gün süren imtihanlar, herkesin büyük memnuniyetiyle 21'nde sona erdi.

Sol Kolağası Rütbesine Terfi

Bu yıl mektep müdüriyeti, tıp derslerini tamamlayan bütün talebeler için, sol kolağası rütbesi için birer subay kıyafeti sipariş etti; her iki kolda da etrafında bir yılanın kıvrıldığı defne dalıyla birer altın ve gümüş şerit işlenmişti; her iki yakanın ucundaki apoletlere birer yılan işlenmişti, belden subay kılıcı sarkıyordu. Anılan kıyafeti huzura çıkacağımız gün, sıradan merasimden sonra giyecektik. Ben de böyle bir kıyafet hazırlattım.

İşte böyle, bütün imtihanlardan, sıkı mektep yönetmeliğinin zorunlu kıldığı bütün ufak tefek meşgalelerden arınmış, 22'sinde ve 23'ünde mektepte istirahat etmeye ve gelecekle ilgili hayaller kurmaya kaldım.

Anatomi Muallimi Tayini Beklemem

Daha geçen yıl iki talebe arkadaşım –Yahudi İlyas İshak ve Süryani Lien Abdalnur– hakkında, mezuniyetten sonra Haydarpaşa Hastanesi'nde stajyerliğe başlayacakları yerde, yüce himayeyle, sarayda nöbet tutmak üzere tayin edildiklerini duymuştum. Her ikisi de münhal anatomi muallimi muavini konkuru için bana rakip çıkmaya hazırlanıyorlarmış. Ancak saraya yerleşmelerinden sonra, ileride sarayın göz hekimleri olmak üzere, Berlin'e, göz hastalıkları alanında ihtisas yapmak üzere Göz Hekimi Muallimi de Greffe'nin yanına gitmek için saraydan burs ayarlanmış. Dolayısıyla bana rakip olma niyetinden vazgeçmişler. Şimdi ise, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyeye resmen tayin edilmemden sonra, hiç kimse bu mevkie rakip çıkmaya cesaret edemedi. Öyle ki, önümdeki alan tamamen boştu ve anılan görevi almanın yolu açıktı. Buna rağmen, her gün ne büyük başka haksızlıklar yapıldığını görüyor, uygun zaman bulduğumda nazıra, hayal ettiğim göreve tayinimi hatırlatıyordum; o da "Hele bir diplomayı al" diyordu.

Bulgar Muavinler

24'ünde Naydenov'a misafir olduğumda, yeni çıkan bir iradeyle Dragan Tsankov'un Niş'e, İliya Tomov'un Sofya'ya, Petraki Zlatev'in Vidin'e ve Yordan Efendi'nin Tırnova'ya muavin tayin edildiklerini öğrendim. Hep Bulgar ve hep Kuzey Bulgaristan'a! "Ya Güney Bulgaristan?" diye sorduk birbirimize. Yoksa Midhat Paşa, Patrik VI. Grigorius'un Misia Ekzarhlığı tasarısı için zemin mi hazırlıyordu? Yoksa Midhat Paşa Türkler arasında dolaşan

hayalini mi gerçekleştirmek istiyordu – İsmail Paşa'nın Mısır'da olduğu gibi, Bulgaristan'ın hıdivi olmak? O yüzden mi acaba sempatilerini kazanmak için Bulgarları okşuyor ve sıvazlıyor ve Misia Bulgarları üzerinde tatbik ettiği kabalıkların ve sertliklerin izlerini silmek istiyordu. Sonuçlar gösterecek.

Mekteb-i Erkân-ı Harbiyenin Padişah Salonunda Huzur İmtihanı

30 Kasım'da Pangaltı'daki Mekteb-i Erkân-ı Harbiyenin padişah salonunda huzur imtihanı düzenlendi; buraya sadece huzur imtihanına çıkma şerefine nail olan ve ödüllerini almak için bütün askeri mekteplerin bütün sınıflarından talebeler değil, ama bu yıl yukarıda adı geçen mekteplerden mezun olanlar da diplomalarıyla beraber ödüllerini de almak için geldiler.

Süleyman Efendi Zabit Adayı

Burada, padişah merasim salonundan daha uzakça bir odada gene Süleyman Efendi'yle karşılaştık. Ben sol kolağası, o da kollarında sadece birer beyaz gümüş şeritli mülâzım-i sani kıyafetiyle; başka deyişle benden üç rütbe daha altta. Öteki konuşmaların yanı sıra, aramızda şöyle bir diyalog geçti:

"E, Hristo Efendi! Dört-beş yıl boyunca burada huzur imtihanında karşılaşıyor ve emeğimiz karşılığında çeşitli ödüller alıyorduk. Şimdi nihai ödülde bu fark niye? Sen sol kolağası, ben ise senden üç rütbe altta mülâzım-i sani? Üstelik Müslüman da değilsin!"

"Çünkü tıp uzun, meşakkatli ve son derece karmaşık bir ilim; daha çok emek ve daha çok vakit gerektiriyor, okuyanın sağlığını daha çok riske atıyor, bundan dolayı ödül de daha büyük. Din hususunda da diyeceğim o ki, tam da Müslüman olmadığımdan ötürü ben bu rütbede kalacağım ve bir Tanrı bilir ömrüm boyunca acaba terfi yüzü görecek miyim? Oysa sen sünnetlisin, o yüzden de rütben mareşal oluncaya kadar hep yükselecek, hem de en kısa zamanda bana yetişecek ve beni geçeceksin."

"İnşallah!" dedi Süleyman Efendi.

Sadrazam Ali Paşa, öteki nazırlar ve yüksek unvan sahipleri merasim salonunda toplanmışlardı, padişah hazretleri ise bu yıl gelmedi. Burada başarımın ödülünü aldım –bir cerrah çantası ve

diploma; bu diploma bendeniz Hristo Tanev Stambolski'ye tıp ve cerrah hekimliği yapma hakkını veriyordu.

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Mezunu Bulgarlar

Benimle beraber Drumi Vasilev Kozarov ve Minço Tsaçev de Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâneden mezun olup taburlara gönderildiler. Birincisi İran sınırındaki Hille'ye, öteki de Şumen'e ve oradan da Şkodra'ya (İşkodra). Bendeniz ise, yüce bir emirle klinik şefi olarak hastalara bakmak üzere mektepte kaldım; gelmek üzere olan ramazan tatilinde geçici olarak kliniği idare edecektim; bu görevi 30 Aralık'ta gerçekleşen ve 1869'da yüksek emirle onaylanan muallim muavini tayinine kadar yapacaktım.

Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyeye Klinik Şefi Tayin Edilmem

Geçici de olsa bu tayine son derece sevindim, çünkü hükümetin beni İstanbul dışına, taşraya göndermeyeceğinin, ama payitahtta devletin ve Bulgarlık ruhunun merkezinde hizmet etmeye bırakacağının ve burada yaşayacağımın bir deliliydi. Kaldı ki beş-altı yıldır benim de hayalim buydu: Gerektiği anda Türk idarecileri nezdinde konumumdan ve hekimlik mesleğimden istifade ederek milletime yardım etmek için soydaşlarımın arasında kalmak samimi umudumdu.

Zaten bunun için, İlarion Makariopolski ve İvan Naydenov'un nasihatleri[63] doğrultusunda bu mesleği kucaklamaya ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhânede talebe olmaya karar vermemiş miydim?

Gene bu vatansever ve öngörülü kişiler sayesinde öteki nimetleri elimin tersiyle iterek bu hedef uğruna gençliğimden bir yılı feda etmemiş miydim? Çektiğim bunca zorluk, sıkıntı ve sarf ettiğim emek boşuna mı gidecekti? Bunun için çekilmemiş miydi bütün bu zahmetler?

Hayalimin gerçeğe dönüştüğünü görürken Tanrı'ya bütün kalbimle şükrediyor ve her uygun zamanda İlarion'a, Naydenov'a ve saygıdeğer muallimim Dr. Callia'ya teşekkür ediyordum. Dr. Callia için ebediyen

63 İstanbul'a gelişinin ilk günlerinde İlarion kendisine şu nasihatte bulunuyor: "Her Bulgar evlâdı, her nerede ve hangi toplumsal statüde bulunuyor olursa olsun, imkânları doğrultusunda ve bilgisi, becerisi, emeği ve malı mülkü ölçüsünde bütün Bulgar toplumuna daha çok faydalı olmayı bir mecburiyet olarak görmeli" –ç.n.

en samimi hisleri muhafaza ettim, sadece kendi muavinini hazırlamak için sarf ettiği bilimsel gayretlerinden dolayı değil, ama bana da aşıladığı insanseverlik duygusundan dolayı da. O duygunun özü şuydu: Her insanoğlu, sosyal konumu ve statüsü ne olursa olsun, ötekilere elinden geldiğince daha fazla iyilik yapmakla yükümlüdür; emeğiyle, bilgisiyle ve becerisiyle bütün topluma ve milletine fayda sağlamalıdır. Bu anlayış, şimdi artık Dr. Stambolski olan talebesinin kalbine kazındı, öyle ki ben de bu yaklaşımı önce muallim olarak kendi talebelerimde sonra da toplumsal ve özel hayatımda tatbik ettim.

Kilise Çanı Meselesi

Hatt-ı Hümayundan önceki sıkıntılı zamanlarda, bütün Türkiye'de olduğu gibi, İstanbul'da da "Nerede ezan okunur, orada çan çalınmaz"[64] gerekçesiyle, çan çalarak kiliseye ayine davete izin verilmiyormuş. Bundan dolayı zangoç Hıristiyan mahallelerinde ve dükkânlarında dolaşarak müminleri kiliseye davet ediyordu. Her Rus-Türk savaşından sonra bu yasağın katılığı gevşiyordu, ama kendiliğinden değil, hep Hıristiyanların ısrarıyla ve zorlamasıyla oluyordu bu; öyle ki bunlar ilk başta ahşap şakşaklar kullanıyorlardı, daha sonraları ise demir çanlar da.

Hatt-ı Hümayun Türkiye'de belirli bir dini hürriyet de öngördüğünden, Hıristiyanlar bu durumdan istifade, Türkler görmeden bazı yerlerde demir şakşaklar, hatta çanlar da astılar. Bu genelde manastırlarda ve sözgelimi Pera ve Galata gibi birçok Avrupalının yaşadığı yerlerde yapıldı. Eski İstanbul'da ise, özellikle Unkapanı, Cibali, Fener, Balat ve Hayvansaray [Ayvansaray] gibi yakınında çok sayıda cami olan mahallelerde çan çalınmasına izin verilmiyordu.

O yüzden Fener'deki patriklik kilisesinin, keza Ermeni kilisesinin zangocu, 1877'ye kadar eski geleneği sürdürüyordu. Her pazar veya yortu gününde, sabah erkenden tatlı ve melodik sesle Hıristiyanları uyandırıyorlardı ve "*Orisato is tin e klisiyan*" (Kiliseye buyurun!) veya "*Ostiyale Asvas, o pari Hristopyak hramatsek, surp e geretsi*" (Tanrı'ya şükran; Ey, iyi Hıristiyanlar, buyurun, Aziz kiliseye geliyor") diye bağırarak kiliseye davet ediyorlardı.

64 Metinde bu ifade Türkçe olarak geçiyor, parantez içinde Bulgarca anlamı veriliyor.

Dönemin dava adamlarının anlattıklarına göre, patriklik kilisesinin de yer aldığı Fener'de bulunan Bulgar Kilisesine çan asılması istisnası, Knez Stefan Bogoridi'nin Babıâli nezdindeki nüfuzundan ve yaptırım gücünden kaynaklanıyormuş. (Anılan iki ibadethanenin konum farkı şuydu ki, patriklik kilisesi surun içinde, Bulgar Kilisesi ise surun dışında, Haliç'in kıyısında bulunuyordu.) Bulgar Kilisesinde ilk defa çan 9 Ekim 1849'da, Bogoridi'nin katılımıyla ahşap paraklisin kutsanması esnasında çalınmış. Bu paraklis geleceğin Bulgar kilisesinin inşası için Bogoridi'nin hibe ettiği evin alt katına yapılmıştı.

SÜRGÜN ÖNCESİNDE İSTANBUL'DAKİ FAALİYETLERİM

1868

İzzet Bey'de Halil Şerif Bey'le Karşılaşma

8 Ocak akşamı, daveti üzerine Fuad Paşa'nın torunu İzzet Bey'e iftara gittim. Burada, öteki misafirler arasında, hariciyede yüksek mevkide bir memur olan Halil Şerif Bey'le de –skizmanın [kiliselerin ayrılmasının] ilanından sonra Bulgar ruhbanın kıyafetini değiştirmek isteyen geleceğin Halil Şerif Paşa'sı– tanıştım. İftardan sonraki uzun sohbetten, her hususta dedesi Fuad Paşa'yı takip eden İzzet Bey'in aksine, Halil Bey'in Rum sularında kulaç attığını anladım. Muhabbetin ana konusu gündemin sıcak maddesi olan Yunan vatandaşlarının sınır dışı edilmeleriydi.

"Yunanistan, Babıâli'nin ültimatomuna cevap vermediğine göre, Türkiye ve Yunanistan savaş halinde bulunuyorlar; o yüzden Yunan vatandaşları sınır dışı edilmeli" diyen İzzet Bey'e, Halil Bey, şeklen bir savaş ilan edilmeden, böyle bir tavrın mantıksız olduğu itirazında bulundu. Anılan mesele Halil Bey'in Yunanlar lehine gayet sıcak ve sempatik, Ruslar için ise hasmane sözler söylemesine vesile oldu, çünkü Ruslar Rumları Türkiye'ye karşı kışkırtıyor ve motive ediyorlarmış.

Soğukkanlılıkla ve daha kozmopolit bakış açısıyla tartışan İzzet Bey ise, eski ve yeni Türk idarecilerini suçluyordu, çünkü bunlar suiistimalleri ve kaba taassuplarıyla yabancı soy ve dinden olan imparatorluk tebaasını hak ve refah arama, yabancı himayeye sığınma ve yabancı destek isteme zorunda bırakıyorlarmış. "Eğer anılan tebaamız bizde, yurtdışındaki soydaşlarına göre biraz daha fazla refah içinde olursa, bu durumda hiç kimse huzurunu ve mutluluğunu riske atmayı göze almaz" diye devam etti İzzet Bey.

Sohbette Ermenilere de, Bulgarlara da değinildi. Bulgarlar için Halil Paşa, "[Sadrazam Mehmed Emin] Ali Paşa, General İgnatyev'in etkisinde kalarak ve telkinlerini dinleyerek kötü etti ve Bulgarların Rumlarla kilise

kavgasını, her iki taslağıyla da patrikliğin aleyhine çözümledi. Oysa Ali Paşa iki tarafa da açık ve net, 'Sizin kavganız dini; inancınızı, papazları, piskoposları ve kiliseleri ilgilendiriyor, bütün bunlarla uğraşmak Müslüman Türk hükümetinin yetkisinde değil. Babıâli'nin tek bir şey yapma hakkı var; o da patrikliğe başka zaman da olduğu gibi, kavganın çözümlenmesi için bir ekümenik konsil düzenleme izni vermek' diye kestirip atacaktı" dedi.

Bu sözleri karşısında Halil Bey'e itiraz etmekten kendimi alamadım: "Patriklikle Bulgarlar arasındaki kavganın özüyle ilgili bilgileriniz yanlış; ben Bulgar olma şerefine nailim."

"A-a, siz Bulgar mısınız?" diye sordu şaşkınlıkla Halil Bey.

"Evet. Devlet yetkililerinin çoğunun meselemizin özünü anlayamadıkları, Rumların ve patrikliğin gizli niyetleri, iftiraları ve entrikalarıyla yanıltılmış oldukları görülüyor. Bulgar kilise meselesi dini ve dogmatik değil, ama idari bir meseledir. Sadece kilisenin, ruhbanın ve Ortodoks Bulgarların idaresini ve yapısını ilgilendiriyor; kutsal ruhun menşei, kutsal teslisi vs. ilgilendirmiyor; dolayısıyla dogmatik bir mesele değil, bu nedenle Rumların birkaç keredir istedikleri ekümenik konsilin toplanmasına gerek yok.

Bulgarlar, idari bakımdan kiliselerini, patriklikten bağımsız olarak yeniden tesis etmek istiyorlar; Bulgarlar gene Ortodoks kalıyorlar. Tam da 100 yıl öncesine, 1767'ye kadar, böyle bağımsız bir kiliseleri varmış. Tarih ve devlet arşivleri buna tanıklık ediyorlar. Patrik Samuilos, fitne fesatla hakikati saptırarak, şimdi Patrik Grigorius'un ruhani meclisiyle yaptığı gibi, o zamanki bağımsız Bulgar ruhbanını yok etmek için Sultan Mustafa'dan bir ferman çıkartmayı başardı ve milli Rum hedefleri uğruna Bulgar kilisesini İstanbul Rum Patrikliği bünyesine ve idaresine bağladı. O zaman patriklik kavgayı çözümlemek için ekümenik konsil topladı mı? O zaman patrik, padişahın dini meselelere müdahale etme ve ferman çıkarma yetkisini ve hakkını tartışmaya açtı mı, şimdi açtığı gibi? Niye o zaman Sultan Mustafa'nın Bulgar patrikliğini kapatmaya yetkisi vardı da, şimdi Sultan Abdülaziz'in, devletindeki huzur ve suhuleti tesis etmek uğruna bu aynı ruhbanı yeniden tesis etmeye yetkisi olmasın?" diye karşılık verdim.

Halil Bey savunmamı fevkalade dikkatle dinledi ve meseleyle ilgili dile getirdiğim ayrıntılar için teşekkür ettikten sonra, meselenin özüyle

ilgili cehaletini itiraf ederek orada bulunan şahısları da sıkmamak için çok nazik şekilde sohbetin konusunu değiştirdi. Başka bir ortamda, kendisi için çok ilginç olan bu sohbete devam etme sözü verdi.

Jön Türklerin Hürriyet Gazetesi

Minarelerden müezzinler Müslümanları teravihe davet edince, bütün Müslüman misafirler kalkıp caminin yolunu tuttular. İzzet Bey'le Halil Bey beni sohbet için alıkoydular ve laftan lafa Halil Bey, Avrupa'ya kaçan Jön Türklerin tavrından söz etmeye ve vatanperverliklerini övmeye başladı, çünkü bunlar vatanlarını Abdülaziz'in despotizminden ve savurganlığından kurtarmak istiyorlarmış. Anılan padişah Türkiye'nin büyük güçlerin pençesinden kurtarılması hususunda oralı olmuyor ve aldığı büyük borçlarla devleti yabancılara bağımlı kılıyormuş. Bu arada Halil Bey koynundan *Hürriyet* adını taşıyan, Londra'da çok ince bir kâğıda ve minnacık harflerle basılan Türkçe gazetenin bir nüshasını çıkardı; gazete Londra'dan serbest şekilde postayla, Türkiye dışındaki bütün Müslüman ülkelere dağıtılıyordu. Buraya girişi yasaktı ve üzerinde bulunduğu kişi hain ilan edilerek ağır şekilde cezalandırılıyordu.

Bu gazete birçok liberalizm özlemleri arasında Midhat Paşa'nın girişimlerini, devletin idaresine getirdiği yeniliklerini övüyor ve onu sadece bir konuda –gayrimüslimlere çok öncelik tanıyor diye suçluyordu. Gazete, İzzet Paşa'nın dedesi Fuad Paşa'yı, Abdülaziz'in aşırılıklarını dizginleyemediğinden dolayı eleştiriyordu.

İzzet Bey gazetenin bu iddialarından rahatsız olup bunca samimiyetle akan dostane sohbeti kesti, çünkü artık teravihten dönen ilk misafirler içeri giriyorlardı. Ben her ikisiyle vedalaştım ve bu iki genç Türkle buluşarak yanlış yaptığım izlenimiyle çıktım. Çünkü önümde Jön Türkler, *Hürriyet* gazetesi vs. gibi tehlikeli konuları açtıklarına göre, daha önceden bunu konuşmuş ve benim de Jön Türklerin eylemlerinden haberdar olduğumu düşünmüş olmalıydılar. Bundan dolayı bu görüşmeden hem memnun, hem pişman oldum. Memnundum, çünkü gelecek vaat eden bu gençlerin önünde Bulgar özlemlerinin haklılığını dile getirme imkânını buldum; pişmandım, çünkü önümde Jön

Türklerin öyle niyetlerini ifşa etmiş oldular ki, bu niyetler hakkında bilgi sahibi olmak tehlikeliydi.

Yeni Osmanlılar

Jön Türkler İstanbul'da Midhat Paşa 1868'de yeni oluşturulan Şura-i Devletin başkanı olduğunda ortaya çıktılar, ancak Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın 1860-61 yıllarındaki sadrazamlığı sırasında bile gizli şekilde vardılar; ataları ise ünlü Reşid Paşa'nın selefi, ıslahatçı Hüsrev Paşa[1] sayılıyordu.

Ne var ki bunlar aynı hedefin peşine kilitlenmemiş ve ortak bir istikamete yönelmemişlerdi. Sözgelimi, aralarında Reşid Paşa'nın, Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın, Rıza Paşa'nın vs. bulundukları zümre mutaassıp ve tutucu milliyetçilerden oluşuyordu; aralarında Hüsrev Paşa'nın, Midhat Paşa'nın, Hüseyin Avni Paşa'nın, Süleyman Paşa'nın vs. bulunduğu zümre fanatik ıslahatlarıyla dikkat çekiyordu; aralarında Mehmed Rüşdü Paşa'nın, Ali Paşa'nın, Fuad Paşa'nın bulundukları zümre ise liberal siyasetten yana tavır alıyordu.

Ancak Mahmud'dan Abdülmecid'e, Abdülaziz'den Abdülhamid'e kadar bütün padişahlar döneminde Jön Türklere iyi gözle bakılmıyordu, özellikle de kovuşturmaya uğradıkları sonuncu padişah döneminde. Bu yüzden de Avrupa'ya, Paris'e, Londra'ya kaçıyorlar, buralarda dernekler kuruyorlar ve *Vatan*, *Hürriyet* gibi Türkçe ve Fransızca gazeteler ve mecmualar çıkarıyorlardı. Vatanperverlik, hürriyet, müsavat ve kardeşlik hedefleriyle okuru ikna etmek ve gerek Türkiye'de, gerekse yurtdışında,

1 İstanbul'daki daha önde gelen Türkler arasında Hüsrev Paşa'yla ilgili ağızdan ağıza şu hadise dolaşıyordu: Hüsrev Paşa, Lord Palmerston'la Osmanlıda bazı ıslahatların yapılması ve terakki hususunda hasbihal ederken, lord kendisine, "Eğer Hıristiyan olup haremi kaldırırsanız şüphesiz ilerleyeceksiniz!" demiş. Benim görüştüğüm, konuştuğum ve güvenini kazandığım bazı ünlü Türk alimler, devlet adamları ve yazarlar, hâkimiyetleri altında olan Rum, Bulgar, Ermeni vs. milletler gibi, aydınlanma ve medeniyet alanında ilerleme kaydedemedikleri için şikâyet ettiklerinde, her ne kadar devlet mektepler için ve Avrupa'ya gönderdiği burslular için masraf yapsa da vs., bunlardan bazıları açık şekilde bunun nedeninin iki din arasındaki farktan kaynaklandığını beyan ediyorlardı. Mutaassıp Türk idarecileri bu düşünürlere gâvur lakabını takıyorlardı, sözgelimi Ortaköy'de yaşayan Gâvur Necip Paşa gibi. Başkaları da, üç dilden müteşekkil ve öğrenmesi fevkalade zor olan ve uzun yıllar gerektiren Türkçeyi suçluyorlardı, çünkü bu lisan herhangi bir bilimin yayılmasına elverişli değilmiş. Daha başkaları da gerilemeyi Osmanlıdaki bazı milletlerin varlığına bağlıyorlardı, çünkü bunlar kültürüyle Müslüman milletlerin, dolayısıyla Türklerin iktisadi, ilmi ve siyasi bakımdan terakkisine engel oluyorlarmış. Bundan dolayı da, II. Mehmed'in fethedilen yerlerdeki gâvurlara ya İslamı kabul ettirmesi, ya da bunları topyekun kılıçtan geçirmesi gerekiyormuş –y.n.

padişahın ve yakın çevresinin ve askeri taraftarlarının başına buyrukluğuna, savurganlığına ve mutlakıyetine karşı yandaş toplamak amacıyla bu yayınları Türkiye'ye gizlice, dünyanın öteki ülkelerine de serbestçe gönderiyorlardı.

Özünde Jön Türkler, Türk ahali dahil, bütün öteki bedbaht ahalileri yıllarca soyan zengin baba, paşa ve bey oğullarıydılar; haremlerde büyütülmüş ve yetiştirilmiş olan bunlar kaba bencilliğe ve bağnazlığa yaslanmaya alışıktılar. Jön Türklerin ezici çoğunluğu, dillerine pelesenk ettikleri vatanperverlik, hürriyet, müsavat ve kardeşlik gibi erdemlere sahip olmak şöyle dursun, ama kibirleri ve cahillikleri içinde gayet de şuursuzdular. Hıristiyanların toplum içindeki ve beynelmilel sahnedeki inkişafını ve refahını kıskanıyorlardı.

Bunlar bir Hıristiyanın Türkiye'yi kendi ülkesi, kendi memleketi olarak görmesine izin vermiyorlardı; hatta kültürel anlamda da kendilerini, manevi yaşantılarının düşük seviyesine bakmadan, ne de öz tarihlerini tanımadan Platoncu sayıyorlardı. Jön Türkler yapmacıktı, riyakâr, sığ ve düşüncesizdiler. Tek bir şey cezbediyordu onları: Türkiye çalkalansın, iktidarı bunlar kapsın ve kendi anladıkları şekilde Avrupa medeniyetini dindaşlarına ve soydaşlarına aşılasınlar. Bir de, Asya ve Afrika'daki Müslüman ülkelerde inananların dini hislerini evrensel Panislamizm için kışkırtsınlar ve gıdıklasınlar.

Böyle niyetlerle, İttihat ve Terakki adı verilen bir komite de kuruldu; daha sonraki yıllarda, 1890'larda ve 1900'lerde başlıca dava adamları şunlardı: Cahit Bey, Cevat Bey, Talat Bey, Enver Bey, Şakir Bey, Bahaeddin Bey, Hakkı Bey, Rıfat Bey vb. Bunların arasında, Paris'te Fransızca *Meşrutiyet* mecmuasını yayınlayan Şerif Paşa gibi epey makul, aydın, hürriyetperver ve ilerici kişiler de vardı. Radikal Osmanlı fırkasının organı olan mecmua, İttihat ve Terakki Komitesinin faaliyetlerini yerden yere vuruyor, ütopyalarını ve saçmalıklarını eleştiriyordu. O yüzden Şerif Paşa'ya bir suikast teşebbüsünde bulunuldu, *Meşrutiyet* de yayın hayatını sonlandırdı.

Jön Türklerin asıl amacı, bir anayasal idare tesis etme bahanesiyle imparatorluktaki öteki milletlerin daha aydın, daha önde gelen ve daha nüfuzlu önderlerini kandırmaktı. Öyle ki bu idarede, hürriyet, müsavat ve kardeşlik temelinde devletin gayrimüslim tebaası da yer alsın ve böy-

lece Osmanlılar ortak adı altında davalarına taraftar devşirsinler. Başka deyişle, Türk, Bulgar, Rum, Arap, Arnavut, Ermeni, Kürt vs. millet adları kalksın ve hepsi ortak Osmanlı adı altında birleşsinler! Bu da, bütün bu milletlerin tarihi adlarından, kutsal geleneklerinden ve ezeli yaşantısından vazgeçmeleri anlamına geliyordu. Velhasıl kelâm, Jön Türkler, her alanda az veya çok onlardan daha gelişmiş olan bu milletlerin, kendiliğinden silinmelerini istiyorlardı, öyle ki artık şanlı mazileri ve öz siyasi tarihleri hatırlanmasın.

Ancak çeşitli ve başarısız denemelerden sonra, Jön Türkler şiddet yoluna da başvurdular; cinayetler işlendi, sırf bu milletlerin daha uyanık kişilerine değil, ama kasaba ve köyler için de sürgün ve zorunlu göç yöntemlerine başvuruldu.

İstanbul'da Bulgar ve Türk Muteberanla Görüşmem

Ramazan boyunca bütün Türk ve Bulgar tanıdıklarımı ziyaret etmek için epey serbest zamanım kaldı. Bulgarlar arasındaki milli dava adamlarımızı evlerinde ziyaret ettim. Türkler arasından ise, beni iftara davet eden eski talebelerimi veya babalarını: Nuri Hüseyin Bey, İbrahim Rami Efendi ve Halim Yahya Efendi veya babaları. Keza 20 Aralık'ta Halil Şerif Paşa da Şehzadebaşı'ndaki konağına iftara davet etti.

Burada *Courrier d'Orient* gazetesinin başmuharriri Jean Petri, Türkçe *Terakki* gazetesi[2] başmuharriri Ali Suavi ve Katolik Ermeni Dr. Ferdinand'la (Ferdi Bey) karşılaştım, kendisi Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhânede muallim muaviniydi ve artık onun meslektaşı oluyordum. İftardan sonraki sohbette, Halil Bey mahsus gene Bulgar-Rum kavgası konusunu açtı ve benden, birkaç gün önce İzzet Bey'in konağında, Bulgarlarla Rumlar arasındaki sürtüşme hakkındaki söylediklerimi tekrarlamamı istedi. Bendeniz, meselenin seyri hakkında kısaca bir sunum yapma yoluyla görüşlerimi aktardım ve Ali Paşa'nın, iki taslağın birincisinde meselemizi gayet doğru kavradığını ve adil şekilde çözümlediğini vurgulayarak sonuca bağladım. (Anılan taslakta Ali Paşa patrikliğin istediği ekümenik ruhani meclisin toplanmasına gerek görmüyordu.)

2 Ali Suavi'nin *Terakki* gazetesinde başmuharrirlik yaptığına dair bir kaynağa rastlamadık - ed.n.

Jean Petri bu görüşlerin doğruluğunu Katolik yaklaşımıyla sulandırarak tasdik etti, çünkü *Courrier d'Orient* Katolik propagandasının organıydı. Ali Suavi ise, Rusların isyan telkinlerine itaat etmelerinin altını çizerek Bulgarları suçluyordu. Ferdinand Bey de, "Bulgarların haklı talepleri yerine getirilse, onlar da isyan etmezler" diye araya girdi.

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Kurulunun Beni Muallim Seçmesi

30 Aralık sabahı mektebe gittim. Bugün, Nazır Salih Efendi'nin başkanlığında, bir hafta sonra başlayacak olan ders yılı programını ve gereklerini müzakere etmek ve düzenlemek için muallimler toplantısı düzenlendi. Münhal olan anatomi muallimi muavinliği için konkur yapılmadı, çünkü iki rakibim adaylıktan vazgeçerek, sarayın gelecekteki göz mütehassısları olarak Berlin'e göz hastalıkları ihtisasına gittiler; başka aday da çıkmadı ve müdür bendenizi muallimler zümresi önünde kadrolu anatomi muallim muavini ilan etti.

Beni tanıyan bütün muallimler, bu göreve layık olduğumu değerlendirdiler ve seve seve Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne muallimleri arasına girmem için rızalarını vererek nazıra formel olarak tayin edilmem için ferman istemesini teklif ettiler. Muallimler benimle tokalaşarak görevimi tebrik ettiler, ben de onlara teşekkür ettim, özellikle de Dr. Callia'ya ve nazıra. Kurulun dağılmasından sonra müdür beni ertesi gün için Maarif Nazırı Saffet Paşa'ya iftara davet etti, çünkü bizzat nazır efendi bunu arzu ediyormuş. Ben bu onur verici davete teşekkür ederek belirlenen saatte nazırın konağında olacağıma dair söz verdim.

Maarif Nazırının Huzurunda

Ancak ertesi gün rahatsızlanan Salih Efendi iftara gelemeyeceğini bir notla Saffet Paşa'ya duyurmuş. O yüzden maarif nazırı hademelere, eğer yalnız gelirsem, beni iftara almalarını ve sonra da huzuruna çıkmamı söylemiş. Böyle de oldu.

Akşam yemeğinden sonra nazır beni edipler, hukuk adamları ve tarihçiler gibi başka misafirlerin de olduğu kabul salonuna davet etti. Saffet Paşa bendenizi, "Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyede anatomi muallimi, Bulgar

asıllı" diye takdim etti; özellikle de Ahmed Vefik Efendi[3] adında, Ahkâm-ı Adliye üyesi, hukukçu Türk edibe takdim etti. Ahmed Vefik Efendi beni birkaç ay önce Darülfünunda doğal tarih konulu konferansımdan tanıdı; o yüzden benimle buluşması iyi tesadüf oldu ve benimle tıbbın Türkçe okutulmasının mümkün olup olmadığı konusunda konuşmak istedi, çünkü Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyede anatomiyi artık Türkçe okutuyordum.

Ben de her zamanki açık sözlülüğümle, yazılı Türkçe'nin, büyük ölçüde Arapça ve Farsça destekli fevkalade şiirsel bir dil olduğunu, ama çok sayıdaki çağdaş bilimin terimler ve kavramlarından yoksun olduğu için ilmi bir dil olmadığını söyledim. Bu terimlerin ve kavramların neredeyse hepsi, bütün Avrupa üniversitelerinde olmazsa olmaz hale gelen Yunancadan, keza Latinceden ödünç alınmışlar. İşte bundan dolayı, bu iki dili yeterli derecede bilen talebeler tıbbı olduğu gibi, öteki bilimleri de daha bilinçli ve daha esaslı öğreniyor ve başarıyla bu bilimleri tatbik ediyorlar.

Bunun dışında, üç dilden –fasih Türkçe, Arapça ve Farsça– meydana gelen yazılı Türkçenin öğrenilmesinde, herkes için neredeyse aşılmaz bir engel var; bunların öğrenilmesi için en az üç-dört yıl gerekiyor ve bu arada ünlülerin eksikliği de ilave edilirse, son iki dili bilmeyenler için yazılı Türkçeyi öğrenmek imkânsız hale geliyor. Buna ilaveten, yukarıda aktarılan aynı nedenle, yani dilin zorluğundan ve uyarlanamamasından dolayı, tıbbı Türkçe okutmak için ders kitapları yok.

Kimse herhangi bir tıp ders kitabı derleyememiş veya tercüme etmeye cesaret edememiş. Nihayet, muallimliğe hazır insanlar da yok; bunun için klasik eğitim görmüş, uzman ve tıp öğrenmek için her bir bilimde tecrübesi olan kişiler gerekiyor. O yüzden, önceden Avrupa'ya Türkçeyi iyi bilen ve klasik eğitim görmüş gençler göndermek gerekiyor ki bu bilimlerde ihtisaslaşsınlar; vatana döndükten sonra bunların işleri sadece ders kitabı hazırlamak olmalı, ondan sonra da uzmanı oldukları bilimlerde muallim olmalı.

"Uzun dava" diye iç geçirdi Zeki Bey, geleceğin Zeki Paşa'sı. "Dr. Ahmed Paşa'ya göre, Türkçe tıp eğitimi artık Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyede başlamış."

3 Ahmed Vefik Paşa (1823-1891). Osmanlı devlet adamı, diplomatı, çevirmen ve oyun yazarı –ed.n.

"Evet, ama orada deneme amacıyla yapılıyor; devlet sadece cerrah yetiştirmek istemiyor, ama bilgili ve becerikli hekimler de," diye karşılık verdi Saffet Paşa.

Bu meseleyle ilgili açıklamalarım ve iddialarım, Hariciye Nazırı Saffet Paşa hariç, orada bulunanları memnun etmedi; nazır meseleye daha sağduyulu bakıyordu.

Çıkışta Ahmed Vefik Efendi bana, "Bulgar piskoposu İlarion'un ricası üzerine, Stefan Bobçev adında bir talebenin kaydı için referans mektubumu Mektep Nazırı Salih Efendi aldı mı acaba ve eğer aldıysa, bu oğlanın kaydı yapıldı mı?" diye sordu. Ben de bayram sonrası nazırın anılan talebeyi kaydetmeye söz verdiğini söyledim. (...)

1869

Her İki Tıbbiyede de Muallimliğe Başlamam

12 Ocak'ta her iki tıbbiyede de –Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne ve Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye– derslere başlandı. Birincisinde, her ne kadar resmen tayin edildiğime dair karar tarafıma henüz tebliğ edilmese de anatomi muallimi Dr. Callia'nın muavinliği görevini aldım. Bu hususu ilgilenmesi ricasıyla nazıra hatırlattım.

İkinci mektepte ise, anatomi muallimi unvanıyla bilfiil yerimi aldım. Öyle ki her birinde cuma ve pazar günleri hariç her gün ders veriyordum. Ayrıca mektep nazırı beni muallimler zümresinin rızasıyla, klinikteki cildiye ve zührevi hastalıklar bölümünde görevlendirdi, çünkü bölümün kıdemli muallimi Dr. Mongeri devlet göreviyle Avrupa'ya gönderilmişti.

Kendimi Geliştirme Çabalarım

Muallim olarak tayin edildikten sonra rahatladım ve genel kültürümü geliştirme yolları üzerinde düşünmeye başladım, çünkü bilgili ve görgülü Bulgarların veya yabancıların arasına girdikçe, genel kültürümün yetersizliğini hissediyordum. O yüzden çeşitli kulüplere ve Rum Filologikos Kıraathanesine uygun sunumlar dinlemeye gidiyordum; anılan kıraathanede muallimler ve konuşmacılar çağdaş meseleler hakkında önemli konuşmalar yapıyorlardı.

Buralarda kalburüstü ve ünlü kişilerle tanışma fırsatı yakalıyordum. Gene buralarda o zaman Rus Sefaretinde genel sekreter olan Knez Tseretelev ve aynı sefarette görevli iki başka genç memurla –Sorokin ve Hartvig– tanıştım; her üçü de Gorçakov-İrnatyev ekolünden inanmış Slavcılardı.

Bu müesseselerin zengin kütüphaneleri bana nadir mecmuaları ve çağdaş gazeteleri okuma imkânı veriyordu, serbest zamanımın çok uzun saatlerini bunların okunmasına ayırıyordum. Ancak bunu yeterli bulmuyordum, çünkü bu yerlere sivil kıyafetle gitmem gerekiyordu, o zamanlar askeri hekimlere ve özellikle muallimlere bu izin veriliyordu, ancak bu husus görevim ve hastalarım açısından akıl kârı değildi. O yüzden gerekli kitap ve mecmuaları temin etmeyi, bir kütüphane kurmayı ve mesleğim için gerekli cerrahi aletleri edinmeyi düşündüm; bu amaç için her ay 15 lira ayırıyordum.

Bu arada şansım da yaver gitti. Hastalarımın sayısı Bulgarlar arasında olduğu gibi, Türkler arasında da günden güne artıyordu. Talebelerim bilgi ve becerilerime dair tanıklıklarını bütün eski İstanbul'a, Üsküdar'a, Beşiktaş'a, Kasımpaşa'ya vs. yayıyorlardı; öyle ki mesafelerin uzaklığından dolayı hastalarımın günlük vizitelerine yetişemiyordum; kaldı ki mekteplerdeki derslerim de günde üçer saatimi alıyordu. Bu ve aşağıda görülecek başka gerekçelerden dolayı, her yöne gitmek için en merkezi yer olan Pera'da, daha doğrusu Aynalıçeşme Mahallesi'nde ev tutmaya karar verdim.

Pera

Pera, Boğaziçi ve Haliç arasında, eski İstanbul'dan denizle ayrılan eğimli bir tepe üzerinde konumlu bir semt. Haliç üzerindeki iki köprüyle –Karaköy ve Unkapanı– eski İstanbul'a bağlanan semtte Avrupalılarla zengin Rum ve Ermeniler yaşıyorlardı. Zengin Türkler de, özellikle cuma ve pazar günleri buraya dolaşmak ve Avrupai hayatın tadını çıkarmak için geliyorlardı. Ama bu Pera gezileri sanki bir ecnebinin yabancı bir ülkeye gelmesi gibiydi. Türkler bu semte o denli yabancılaşmıştı ki, buraya yerleşen veya birkaç gece kalan her Türk imansız sayılıyordu.

Sefaretler, konsolosluklar, kulüpler, tiyatrolar, restoranlar, gazinolar ve bütün öteki sosyal ve eğlence kurumları burada bulunuyor; bunca karmaşık Şark meselesini, ayrıca Bulgar kilise meselesi ve Katolik Ermeni meselesi

gibi ikincil, ama hep birincil Şark meselesiyle bağlantılı meselelerin çözümü için planlar ve tasarılar burada yapılıyordu. Türk hâkimiyetindeki çeşitli küçük milletlerin, Avrupa güçleri tarafından talan edilmelerinin yolunu açacak olan siyasi, ruhani ve iktisadi entrikalar ve sinsi fitneler burada örülüyordu. Bazı milletlerin ötekilerinin aleyhine veya yok edilmesi pahasına imtiyaz kazanması ve sivrilmesi için komplolar burada düzenleniyordu. Şarkın doğal zenginliklerinin Batılı yırtıcılar tarafından çeşitli imtiyazlar vasıtasıyla yağmalanması için ticari ve mali hesaplar burada yapılıyordu.

Nihayet burası, bütün zenginlerin veya satın alınmış aylakların, biricik hedeflerinin sokaklarda bir o, bir bu zümreye yamanarak veya restoran veya kahvehanelerde masadan masaya demir atarak tartışmalardan şüphe uyandırıcı sonuçlar çıkarma amacıyla çeşitli saçmalıklar zırvaladıkları ve daha sonra zırvalarını sefirlere, paşalara, hatta padişahın ta kendisine uçuran bütün hafiyelerin cirit attıkları yerdi. Gene burada devasa ve görkemli eğlenceler ve balolar düzenleniyor, masum hayırseverlik işleri bahanesiyle paşalar ve üst düzey Türk yetkililer bunlara davet ediliyorlardı, oysa asıl amaç birtakım Hıristiyan ailelerle buluşmak, asil kadın kumpanyalarında gönül eğlendirmek ve kumar oynamaktı.

Pera'daki Evim

Yeni evime yerleştikten sonra her gün enine boyuna, denizden ve karadan bütün İstanbul'da cirit atmaya başladım; hastalarımı eski İstanbul konaklarında olduğu kadar, Bulgarların çalıştıkları Bulgar merkezlerinde, ama en çok da Bulgarca konuşan, ancak hangi millete ait olduklarını bilmeyen Makedonların çalıştıkları hanlarda, imalathanelerde, bahçelerde, tuğlacılarda ziyaret ediyordum. Anılan Makedonlara hangi milletten olduklarını soruyordum: Bulgar mı, Türk mü, Ulah mı veya Pomak mı? Çoğu ya ne olduklarını bilmediklerini, ya da Ortodoks olduklarını söylüyorlardı. Nerede ayin yaptıkları sorusuna cevaben en yakındaki Rum kilisesini işaret ediyorlardı. Nüfusa hangi defterlerde kayıtlı olduklarını sorduğumda, "Patriklik defterlerinde" diye cevap veriyorlardı.

Hastalıklarıyla ilgili tavsiyelerde bulunduktan sonra bütün ihtiyaçları için Fener'deki Bulgar kilisesine gitmelerini telkin ediyordum; oradaki

iki papaza ara sıra bu kişileri ziyaret etmeleri, onlara yol göstermeleri, Bulgar oldukları bilincini aşılamaları vazifesini verdim. Yeni ve akut hastalıklardan mustarip olanları, ücretsiz tedavi edilmeleri için Askeri Mektep [Mekteb-i Erkân-ı Harbiye] kliniğine yönlendiriyor, daha eski ve müzmin rahatsızlıkları olanları ise Yedikule yakınındaki Rum Balıklı Hastanesi'ne gönderiyordum. Hastanenin idarecisi ve hekimi Kioşi'yle tanıştığımda, Bulgarların bir zamanlar bu tedavi kurumunun inşasında ve bakımında sağladıkları katkılarından söz etmiştim. Bunun üzerine hekim ve mütevelli heyeti bundan böyle oraya göndereceğim garip gureba Bulgarların ücretsiz tedavi edilmelerini kabul etmişlerdi.

Balıklı Hastanesi

Yedikule yakınlarındaki Balıklı Hastanesi aslında 1838'de inşa ediliyor. Şimdiye kadar da ağırlıkla Edirne'den ve Avratalan'dan gelerek Balıklı civarındaki Küçükköy, Çobançeşme, San-Stefano [Ayastefanos; Yeşilköy], Makriköy [Bakırköy] ve Psamatya [Samatya] gibi mahallelere yerleşen eski Bulgar celeplerin ve beklikçilerin sağladıkları yardımlarla ayakta duruyor. Devletin de tedarikçileri olan, paşa ve nazırlar nezdinde itibar ve nüfuz sahibi olan bu celepler ve beklikçiler, umuma yararlı ve hayırlı bir kurum oluşturmak için izin almayı başarmışlar. Celep ve beklikçiler hayattayken çok büyük meblağlar veriyorlar; vasiyetlerinde de hayattayken tedavi edilebilmeleri ve öldükten sonra avlularına defnedilebilmeleri şartıyla vefat ettikten sonra mal varlıklarının yarısını hastanelere ve kiliselere bağışlıyorlarmış.

Böylece, Meryem Ana'ya ithaf edilen şahane ibadethanenin İstanbul surlarının dışında güneybatıda yer alan kutsal ayazma yanına inşa edilebilmesi için yeterince büyük meblağ toplanmış. Aslında anılan ibadethane daha 5. yüzyılda oradaki bir kaynağın yanına yapılmış; kaynakta balıklar yüzüyormuş (o yüzden Balıklı diye adlandırılmış); İstanbul'un fethinden sonra Türkler bunu yıkarak malzemesini Sultan Bayezid Camisi'nin inşasında kullanmışlar.

Yüzyıllarca kendi haline bırakılan ibadethanenin ancak 27 Temmuz 1833'te padişah iradesiyle ve Bulgar celeplerin ve beklikçilerin faal katılımıyla ve yardımıyla yenilenmesine başlanmış; 2 Şubat 1835'te ise merasimle

patriğin, 12 piskopos eşliğinde yaptığı ayinle kutsanmış. Bundan üç yıl sonra da aynı bağışçıların yardımlarıyla ve vasiyetleriyle hastanenin yapımına başlanmış. Bütün bu anlattıklarıma ibadethanenin giriş kapısı üstündeki kitabeler, ayrıca kilise defteri ve vefat eden bağışçıların mezar taşlarındaki Bulgarca yazılar tanıklık ediyorlar; tabii ki eğer Rum ruhbanlığın kin dolu ve mukaddesata tecavüz etmekten çekinmeyen eli bunları şimdiye kadar kazıyarak yok etmediyse.

Fuad Paşa'nın Vefatı

4 Şubat'ta İzzet Bey'den aldığım notta Fuad Paşa'nın Nice'de çok ağır vaziyette olduğu bildiriliyordu; gazeteler de Cenova kaynaklı bir telgrafa dayanarak ünlü Türk devlet adamının vefat ettiğini duyurdular. Bu hürriyetperver ve adaletli diplomatın şahsında Türkiye'nin uğradığı büyük kayba üzüldüm, çünkü Bulgarların haksızlığa uğradıklarını düşünen Fuad Paşa kilise meselesinin Bulgarlar lehine sonuçlanması için gayret sarf ediyor ve elinden geleni esirgemiyordu.

Muallim Tayin Edildiğime Dair Yüce Emrin Tebliği

5 Ocak'ta Nazır Salih Efendi birkaç muallimin yanında, sol kolağası rütbesiyle ve tayinat dahil 1.100 kuruş aylıkla (Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyedeki muallimlik için aldığım aylık 433 kuruş hariç), Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâneye anatomi muallimi muavini tayin edildiğime dair yüce emri bana tebliğ etti. Artık durumumu sağlamlaştırmıştım, İstanbul'a hiç kimsenin oynatamayacağı bir kazık çakıyordum. Böylelikle Bulgarlık ruhunun, Bulgar kültür ve ticari hareketinin odağında, Bulgar aydınlarının ve gençlerinin merkezinde kalmaya yönelik büyük hayalime kavuşuyordum.

Talebem Rasim Efendi'nin Muavinim Olması

Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyede muallimlik kürsüsünde yerimi sağlamlaştırdıktan sonra, buradaki talebelerim arasından birini seçerek anatomi amfisinde kadavra diseksiyonu için hazırlamayı düşündüm. Fevkalade isabetli bir kararla, hem sözlü, hem de yazılı Türkçeye tamamen hâkim olan Rasim Efendi'yi seçtim. Bu kararı tam zamanında almış oldum, çünkü işim hafifledi; ayrıca, padişah iradesiyle yeni oluşturulan bir heyet beni

Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyedeki tedrisat için Fransızcadan Türkçeye tıp ders kitapları tercüme etmekle vazifelendirmişti; anılan heyetin adı Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye idi.

Cemiyet üyesi olarak bana branşım bağlamında, ilkönce Fransız anatomist Masse'nin anatomi atlasını, daha sonra da anatomist Jamin'in tasvir anatomisini tercüme etme vazifesi verildi. Türkçe anatomi terminolojisi zaten elimde hazır ve maarif nezareti tedrisat kurulu tarafından onaylı olduğundan, ben sadece tercüme ediyor, müsveddeleri ise, daha sonra basılmak üzere Rasim Efendi temize çekiyordu. Ayrıca Rasim Efendi, padişah haremindeki birinci halayığın kardeşi olarak, sıkça bana sarayla ilgili veya bazı gizli siyasi hadiseleri aktarıyor, Jön Türklerin görüşlerini ve hedeflerini paylaşıyordu.

Çerkez asıllı olan Rasim Efendi, padişah saraylarının başmabeyincisi Ali Galib Paşa'nın konağında yetişmiş ve eğitilmişti. Daha ilk gençliğinde esaslı şekilde Türkçeyi öğrenmeye koyulmuş, aynı zamanda da Farsça ve Arapça öğreniyormuş. Delikanlılık çağında bilime karşı müthiş ilgi duymaya başlamış, çünkü yönlendirilmek istendiği askeriyeden hoşlanmıyormuş. O yüzden de idadi derslerinden imtihan olduktan sonra Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyeye girmek istemiş. Anatomi dersinde kendisinde bu bilimin öğrenilmesi için gerekli gayrete, isteğe, yatkınlığa ve beceriye yakından tanık olunca, bütün öteki talebelerim arasından onu anatomi amfisinde kadavra diseksiyonunda gayri resmi muavinim olarak seçtim. Zekâsı, sakinliği, ciddiyeti ve taşıdığı sorumluluk duygusuyla Rasim hemen dikkatimi çekmişti; şahsında, gelecekteki kariyerimde sadık bir yardımcımı görüyordum.

Rasim Efendi'nin kız kardeşi daha küçük yaşta, kendisine bahşedilen beden ve ruh güzelliği sayesinde Abdülaziz'in haremine alınmış ve padişahın en sevdiği ilk halayıkları arasına girmeyi başarmış. Dolayısıyla Rasim Efendi de sarayın hareminde tanınıyordu, kız kardeşiyle görüşmek ve ondan padişahın özel hayatı ve saraydaki düzen hakkında haberler öğrenmek için buraya serbestçe girebiliyordu. Rasim'den duyduğum bu haberler beni de çok ilgilendiriyordu; kendisi de zamanla bana öyle sadakatle bağlandı ki, bir dediğimi iki etmiyordu.

Midhat Paşa Bağdat Valisi

5 Şubat'ta yerel gazetelerden padişahın Midhat Paşa'yı Bağdat valisi tayin ettiğini öğrendim. Sağdan soldan da Midhat Paşa'nın ve gizli yandaşları Jön Türklerin bu tayinden dolayı homurdandıklarını öğrendim, çünkü paşa hazırladığı ıslahatın tatbikini görmeden payitahttan ayrılmayı arzu etmiyormuş. (...)

Hasta Portföyümün Genişlemesi

Gerek Darülfünunda Türk seçkinleri önünde Türkçe sunduğum konferanslardan, gerekse her iki tıbbiyede de muallimliğim nedeniyle, ayrıca tıp ve özellikle cerrahi alanındaki becerilerim sayesinde artık Türk aristokrasisinin yanı sıra, her iki mektepteki talebelerimin de sempati ve güvenini kazanmıştım. Bunlardan dolayı soylu ve ünlü Türk şahsiyetleri arasındaki hastalarımın sayısı günden güne artıyordu. Özellikle de Abdülaziz'e yakınlığıyla bilinen Anadolu Kazaskeri Hayrullah Efendi'yi akut bronkopnömoniden tedavi etmem ve Kâmil Paşa'nın haremindeki birinci halayığı boğulmaktan kurtarmam bendeniz Dr. Hristo Bey'in (Türkler beni böyle adlandırıyorlardı) adının yaygınlaşmasına ve resmi çevrelere de yayılmasına fevkalade yardımcı oldu. Birinci vaka için 135 lira bahşiş aldım, ikincisi için ise 50.

O sıralarda Abdülaziz, biriken on veya on beş ödenmemiş aylık karşılığı, toptan üçer-beşer aylık ödenmesi için arka arkaya iki-üç yüklü borç almıştı. İşte bundan dolayı o zaman Türkler, hekim vizitesini ödemekte son derece bonkör davranıyordu. Böylece çok kısa zamanda yaklaşık 2 bin lira biriktirdim; dolayısıyla garip gurebanın ilaç ve uygun yemek ihtiyacında ve hayırsever millet ve kültür faaliyetlerinde cömert davranıyordum.

Anadolu Kazaskeri Hayrullah Efendi'nin Rahatsızlığı ve Tedavisi

22 Şubat'ta, geç sayılacak bir saatte –alaturka dört, alafranga on– üst katında kaldığım evin dış avlu kapısı çalındı. Yeni yatmıştım; yataktan kalktım, yola bakan pencereyi açtım ve sokakta iki atlı kapalı bir fayton gördüm, oturakta seyis dışında bir de hadım bulunuyordu.

"Kimi arıyorsunuz?" diye sordum. "Hekim Hristo Bey'i" diye cevap vererek bana bir kart gösterdiler. Kapıya kadar indim ve kartta Türkçe sade-

ce bir ev adresi yazdığını gördüm; şifahen bana Stenya'da (üst Boğaziçi'nin sağ kıyısında bulunan bir köy) [İstinye] mukim Anadolu kazaskerinin üç-dört gün önce rahatsızlandığını, bunun üzerine daha dün akşam bazı kişilerin beni tavsiye ettiklerini, ancak vakit geç ve artık vapur da olmadığından gelemediklerini söylediler. Hastanın durumu ağırmış, nefes alamıyormuş, bu yüzden bir an önce mutlaka muayene ve yardım edilmesi gerekiyormuş. Kazasker efendi bu nedenle, hekimin alınması ve bir an önce düzlükten, Feriköy'den kestirme yolla evine getirilmesi için faytonunu göndermiş.

Ben beklemelerini söyleyerek kapıyı kapattım ve içeri döndüm. Gece yarısıydı, yolculuk kır, bayır ve vadilerden tanımadığım iki kişiyle – seyis ve hadım– en az üç saat sürecekti; bu tehlikeli yolculuk beni korkutuyor, şimdi mi gitsem, yoksa yarın sabah köprüdeki ilk vapurla mı diye ikircikleniyordum. Ancak üst düzey bir şahıs olan hasta nefes almakta zorluk çekiyormuş, ya eğer yarına kadar vefat eder, yakınları da Dr. Hristo Bey'i çağırdık, ama gelmedi derlerse, bununla en azından itibarıma silinmeyen bir leke sürülmez miydi? Ağır bir ceza da verilebilirdi. Kaldı ki Bulgar olduğum da biliniyordu.

"Yok, gidilecek; Allah kerim!" dedim kendi kendime. Askeri üniformamı giydikten sonra kılıcımı da kuşandım; evimi kapattım ve faytona binince kapıyı içeriden kilitledim; hemen hareket ettik, istavroz çıkarttım.

Karanlıkta yol boyunca bir bu pencereye, bir ötekine bakıyor, faytonun en küçük olağandışı bir gürültüsünden ürperiyordum. Gözümü hiç kapatmadım, saatimin durduğunu sanıyordum; o yüzden iki tekerlekli arabanın yanık fenerlerinin ışığında saate bakıyordum. Nihayet ne mutlu ki kazasız belasız, üç saatlik diken üstünde yolculuktan sonra, şafak sökmeden hastanın yalısına vardık. Hemen hekimin geldiği haberi verildi ve harem sakinleri kapıları açık başka bir odaya geçtiler; kadınlar buradan olup biteni izliyor ve hasta hakkında söylenenleri duyuyorlardı.

Hadım beni 45 yaşlarında, sağlam ve güçlü bir beden yapısına sahip olan hastanın odasına götürdü. Ateşi 39,5 dereceydi; nabzı ve nefes alması hızlı olan hastanın çok şiddetli, köpüklü kırmızımsı balgamlı bir öksürüğü vardı. Bunun dışında yakınlarına efendinin ne zamandır rahatsız olduğunu, tedavi edilip edilmediğini, eğer edildiyse ne yapıldığını sordum ve

gerekli bütün hususlarda bilgilendikten sonra, göğsünü dinledim ve tanıyı koydum: *Broncho-pneumonie double aiguë* [Akut çifte bronkoprömoni].

Hasta, kısık sesle ve şiddetle öksürerek yaşayıp yaşamayacağını ve eğer yaşayacaksa, yakın zamanda iyileşip iyileşemeyeceğini sordu. Yirmi gün sonra başlayacak Kurban Bayramının ilk gününde alaya katılıp katılamayacağını, etek öpmede padişaha görünüp görünemeyeceğini de sordu. En fazla 15 günde sıhhatine kavuşacağını ve ayağa kalkacağını temin ettim, yeter ki verilecek tavsiyeleri ve nasihatleri yerine getirsin ve yazılacak reçeteye uysun.

"Sıhhatim ve hayatım senin elinde, her şeyi yerine getireceğim" diye söz verdi kazasker. Vereceğim ilaçtan çok istifrağ edeceğini, ardından da göğsünün her yerine hardal konulacağını, o yüzden de yarın, köprüden kalkan ilk vapurla gelmeme kadar kusursuz bir diyet uygulanması gerektiğini söyledim.

"Hayır, hiçbir yere gitmeyeceksin, durumum iyileşinceye kadar üç-dört gün misafir kalacaksın" dedi hasta.

"Bugün mektepte derslerim var, efendim; başka hastaları da ziyaret etmeliyim" diye karşılık verdiğimde de:

"Ne olursa olsun, bir kolayını bulacağız; kimlere gerekirse uşaklarımı haber vermeye göndereceğim. Sen tedavimi bizzat takip edecek, insanlarıma gereken talimatları vereceksin; bütün umudum sende, evimde hiçbir şeyin eksik olmayacak" diye itiraz etti.

Başka türlü davranamayacağımdan dolayı boyun eğmek zorunda kaldım.

Eczaneden *potion emote-cathartique stibiee* getirildi. Hasta ilacını alınca etkisi de gecikmedi, beş-altı kere, ama bayılma ve sayıklama eşliğinde istifrağ etti; bunlar, hastanın "Efendimiz ölüyor!" diye ağlaşan yakınlarını tedirgin etti. Ancak korkutucu belirtiler geçince, iki saat sonra efendi rahatladı, açıldı ve o zaman göğsüne hardal kondu; bunun üzerine terledi ve akşama kadar uyudu. Nadir halsizleşmelerle ve daha az öksürükle, geceyi rahat geçirdi.

Ertesi gün, hastanın göğsünü dinleme sırasında, henüz çözülmenin başlamadığını tespit ettim; o yüzden aynı ilacı tekrar ettik, ama sadece istifrağ etmesi için; ilaç derhal üç-dört kere etkisini gösterdi, gene göğsüne

ve bu sefer bacaklarına da hardal kondu. Bunun sonucunda bol terleme başladı ve bu terleme bütün ertesi gece de sürdü.

15 Şubat sabahı ise ateş 38'e düştü. Göğüslerin muayenesinden sonra ilerlemiş çözülme tespit edildi, ciğerler açıldı, öksürük seyrekleşti, ama balgam hâlâ koyu kırmızı rengini koruyordu. Ben gene *potion stibiee* yazdım, ama hastanın artık istifrağ etmemesi için daha düşük dozda birer kaşık içirdim; içmek için sadece limonata verildi ve gene tam diyet uygulandı. Gündüz rahat uyudu ve bu onu dinlendirdi. Akşam ciğerlerde neredeyse aynı durum tespit edildi, o yüzden gece için de aynı ilaçlar verildi.

16 Şubat sabahı ateş 37,5'e düştü, göğüslerin bazı noktalarından hırıltılar geliyordu, hasta neşeliydi, yemek istiyordu. Ben aynı tedaviyi, iki misli daha düşük dozda yazdım; ayrıca gündüz için de *desoction de quinquina* ve tavuk suyu içirilmesini istedim.

Hasta kazaskerin ağır durumundan dolayı huzursuz ve kahırlı, hayatıyla ilgili ağır sorumluluk altında olduğum için de kendimi ruhen çökmüş hissediyordum, devamlı uykusuzluktan da bedenen zayıf düşmüştüm, ancak şimdi krizin geçtiğini ve çözülmenin sonlara doğru yaklaştığını gördüğümde, hastadan, evimde dinlenmek ve uyumak için gitmeme müsaadesini rica ettim. Ancak efendi beni bu sefer de bırakmadı ve hizmetçilere rahatım ve istirahatim için gereken her şeyin yapılması talimatı verildi, bir dediğim iki edilmemeliydi, o da beni olur olmaz şeylerle ilgili olarak çağırmayacaktı. Aynısını haremine de söyledi. "Görüldü ki ben burada bir esir gibiyim, hiç değilse iki gün sonra inşallah bırakılırım" diye düşündüm.

Ḥakikaten de gün boyunca kimse beni hasta için aramadı ve çağırmadı; her ne kadar odamın pencereleri şahane bir manzaraya açılıyor olsalar da, zamanımı can sıkıntısı içinde geçiriyordum: Boğaz'ın, ara sıra suları yaran süratli küçük ve büyük vapurların oluşturduğu beyaz köpüklü dalgalarla sıralanan turkuaz suları; uzak kıyı arkasında, çöken güzel baharda artık yeşillenmiş bahçelerde çiçeğe duran meyve ağaçları.

27 Şubat sabahı hastayı ev halkının yanında muayene ettim, hepsi neşeli ve mütebessimdiler, çünkü efendi geceyi çok rahat ve neredeyse hiç öksürmeden geçirmişti. Ateşi gene 37,5'ti; hasta iyi ve neşeliydi, karnı da acıkmıştı, ciğerleri temizlenmiş, beyaz ve köpüklü balgam azalmıştı, hasta

kendini iyi hissediyordu. Aynı ilaçlar, dünküne göre daha düşük dozda yazıldı, yemek için de süt, az kaynamış yumurta ve dana eti suyu. Bu elverişli şartlarda gene gitme müsaadesi istemeyi denedim, ama efendi, biraz daha sabırlı olmamı telkin ederek beni gene bırakmadı. (...)

28 Şubat'ta, kahvaltıdan sonra dünkü gibi çağırılmayı bekliyordum, ama nafile. Öğle oldu, yemek geldi. Karnımı doyurdum ve şekerlemeye daldım, ama gene çağırılmadım. Zenci kadınlara, "Efendi ne yapıyorlar, iyiler mi?" diye sorduğumda, düne göre çok daha iyi olduğunu söylüyorlardı. Ta alaturka saat dokuzda, alafranga ise dörtte, hasta beni muayeneye çağırdı. Tam da muayene ederken selamlıkta bir hareketlenme oldu, hademeler ve kapıcılar koşuştular. Muayenede hastanın tam iyileştiğini, *decoition de quinquina*'dan başka bir ilaca gerek kalmadığı tespit edildi; yemeğe de şimdilik biraz etli sebze eklenebilirdi.

Muayeneden sonra hastaya tavsiyelerde bulunduğum sırada, uşak, padişahın birinci yaveri Süreyya Paşa'nın teşrif ettiklerini ve hastanın huzuruna çıkmak istediklerini söyledi; o da toparlanarak yaverin davet edilmesini söyledi. Ben de odadan çıkmak için kalktım, ama efendi beni durdurdu ve: "Bekle, yaver paşanın sana burada tesadüf etmesi rastgele oldu; o da görsün seni, bu karşılaşma senin faydana olacak" dedi.

Yaver girdi, eğilerek ve temennayla hastayı selamladı; hastanın hekimbaşı olarak takdim ettiği bendenizi ise sadece temennayla selamladı ve oturmaya davet etti. Yaver Anadolu kazaskerine, "Zatıâlileri rahatsız olduğunuzu duyunca, hastalığınızla ilgili bilgi almaya ve bir an önce sıhhatinize kavuşmanız dileklerini sunmaya beni gönderdi" dedi. Kazasker, yüce alçak gönüllülüğü için padişaha teşekkür etti; hastalığı, tanısı, özellikleri ve durumuyla ilgili sorularını hekimbaşına sormasını istedi.

Yaverin bana dönerek sorduğu sorulara cevap verdim; efendinin üşüttüğünü, tanının iltihab-ı reeteyn[4] olduğunu, şimdi iyileşme aşamasında olduğunu, beş-altı gün sonra ayağa kalkacağını ve şehre çıkabileceğini söyledim. Bu açıklamalarımdan sonra yaver hastayla vedalaştı, beni de temennayla selamladı ve çıktı. Görüşmeden sonra, ısrarım üzerine artık kazasker, akşam vapuruyla köprüye gitmeme izin verdi.

4 Metinde bu ifade Türkçe geçiyor.

2 Mart sabahı, köprüden kalkan ilk vapurla İstinye'ye giderek muayene ettiğim kazaskeri neredeyse tamamen sıhhatine kavuşmuş buldum. Korunması, diyet vs. için verdiğim tavsiyelerden sonra, iyileşen ve hekiminden fevkalade memnun olan kazasker, vereceği ücret dışında, nasıl bir bahşiş vermesini istediğimi sordu. "Acaba padişaha, saraya alınman hususunda referansta bulunabilir miyim?" diye sordu. "Çünkü yaver paşa padişaha sunduğu raporunda mutlaka senden bahsetmiştir."

Bu ani teklif karşısında hazırlıksız yakalandım ve afalladım; efendiden, bunun cevabını üç gün sonra ziyarete geldiğimde vereceğimi söyledim, çünkü köprüye giden öğleden önceki vapur düdüğünü çaldı ve ona yetişmem gerekiyordu.

Vapurda, kazaskerin tavsiyesini kabul etmem durumunda, bundan doğacak bütün muhtemel sonuçları analiz ettim, ama hiçbir sonuca varamadım; dolayısıyla meseleyi evde, önümüzdeki iki gün içinde daha rahat kafayla düşünmeye ve istişareye bıraktım.

5 Mart sabahı ilk vapurla İstinye'ye vardım. Beni, kışlık bahçesinde dolaşan kazasker karşıladı; padişahın, sağlıyla ilgili bilgi alması için birinci yaverini göndererek kendisine gösterdiği yüce onurdan dolayı neşesi yerinde ve mütebessimdi.

Padişahla ilk görüşmesinde beni padişaha nasıl takdim etmesini istediğimi sordu. Ben de kendisine lütfu için teşekkür ederek sarayda göreve yönelik tavsiyede bulunmalarını saygıyla reddettim. Kendisinden uygun düştüğünde, vükela arasında herhalde sıkça konuşulduğuna tanık olduğu Bulgar-Rum kilise meselesi bağlamında bedbaht Bulgar milleti lehine iki güzel kelam eylemesi için alçak gönüllülüğünü ve lütfunu istirham ettim. Kısaca kendisine meselenin başlıca noktalarını; Bulgarların, Rum patrikliğinden ayrı olarak, devletteki öteki milletler gibi kendi ruhbanı olmasını istediklerini, kaldı ki 100 yıl önce zaten böyle bir kiliseleri olduğunu arz ettim.

Kazasker Bulgar milletine karşı beslediği sempatiyi dile getirdi ve Bulgarların anılan kilise haklarını aramakta haklı olduklarını söyledi. Bu konuşmadan sonra, son kere muayene etmem ve eğer gerek varsa, daha bazı tavsiyeler vermek için beni yukarı odasına davet etti. Muayeneden ve tavsiyelerden sonra, vedalaştım ve gitmek üzere kalktım; efendi ise eliyle,

üzerinde cam kapakla örtülü kırmızı bir kese olan masayı işaret ederek, "Kapağın altında bir emanetin var onu al," dedi. Ben kapağı kaldırdım, kırmızı keseyi alıp cebime koydum, efendiye teşekkür ederek çıktım. Dışarıda koridorda ise, yarı aralık kapıdan bir kadın eli, "Bu da benden, hekimbaşı" sözleriyle bir rulo uzattı.

Köprüye giden vapurda, ince örülmüş güzel kırmızı ipek keseyi açtım; içinde 125 lira vardı, ruloda ise 10 lira vardı. Bu cömert ücretten dolayı Kurban Bayramının ikinci günü, hem teşekkür, hem de bayramını tebrik etmek üzere kazaskeri ziyaret ettim. Burada, Şura-i Devlet üyesi, Bulgar davasını çok iyi bilen, o yüzden de iyi birBulgar dostu olan, davanın ruhani ve sivil adamlarıyla tanışan Rumeli Kazaskeri Necip Molla veya Necip Efendi'yi buldum. Bu vesileyle kendisiyle tanıştım ve dost oldum, daha sonra birçok hadise hakkında konuşacaktık; kendisi özgürlükçü bir ruha ve Fuad Paşa'nın pratikliğine ve samimiyetine sahipti.

Padişah Sarayındaki Hayat

3 ve 4 Mart'ta evimde hem biraz istirahat ediyor, hem de kazaskerin padişaha referansı durumunda, eğer saray hizmetine girmeyi kabul edersem neler olabileceğini her yönüyle değerlendiriyordum. Daha sekiz-on yıl önce, henüz talebeyken, gerek Türk talebe arkadaşlarımdan, gerekse de saraya yakın başka kişilerden, padişahların, padişah hanımlarının ve bütün padişah ailesinin, şehzadeler, prensesler vs., keza sarayda görevli paşa, yaver, mabeyinci, hekim, ebe vs. gibi büyüklerin saray içi hayatları hakkında anlatılanları dinlemiştim. Bunun yanı sıra çeşitli saray sırları ve sayısız efsaneleri, birtakım aşk, miras, akrabalık, soygunculuk ve bitmeyen siyasi ve taraflılık fitneleri ve komploları hakkında çok şeyler duymuştum.

Her şeyden önce bu tarz bir hayatın insanoğlunu her türlü aydınlanma dürtüsünden uzaklaştıracağını ve körelteceğini düşünüyordum; bunu kişisel hürriyetin kaybedildiği, taassubun kışkırttığı kaba içgüdüler altında sürdürülen bir hayat olarak görüyordum. (...)

Hakikaten, uçsuz bucaksız ve birçok farklı milletten oluşan Osmanlı İmparatorluğu, sadece despotik bir rejimle idare edilebilir. Ancak bu rejim, devlet ve saray rejiminin olduğu gibi sert ve tiran değil,

akılcı, anlayışlı ve faydalı olmalı. Saray hayatının bütün şartları ve ortamı hakkında birçok güvenilir kaynağı sormuş soruşturmuştum; en güvenilir kaynaklardan ve bizzat görevlilerden, hatta Avratalanlı saray hademeleri Bulgar tatlıcıbaşlarından, keza padişahın özel berberi Gabrovalı Prodanov'dan bilgiler alıyordum. Sabık Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın zevcesi Melek Hanım da, *Trente ans dans les harems d'Orient* eserinde,[5] ayrıca Leyla Hanım da *Un drame de Constantinople*[6] başlıklı eserinde, padişah ve paşa haremlerindeki önceki ve şimdiki karanlık ve korkunç sayfaları açıkça tasvir ediyor ve açıklıyorlar. Keza, çeşitli Avrupa mecmuaları sayfalarında haremlerde yaşanan ve hekimlerin de müdahale etmeye mecbur bırakıldıkları yürek paralayıcı hadiseler ve vakalar okuyordum; bunlar mecmualara gizlice duyuruluyorlardı.

Eğer yukarıda yazılanları önemsemeden sarayda göreve başlasaydım, insani haysiyetimin yanı sıra şahsi hürriyetimden de feragat etmeliydim; böylece iradesi olmayan askeri bir makineye dönüşecek, aynı zamanda da tıbbiyedeki onurlu görevimi ve asil hekim unvanımı da kaybedecektim. Memleketimin bağımsızlığına dair daha çocukluğumdan itibaren düşündüğüm, mücadele ettiğim ve dertlendiğim hülyalarıma ebediyen elveda demem gerekecekti. Bu denli ahlaki ve yüce fedakârlığı ne uğruna yapacaktım? Büyük maddi kazanç, zenginlik, bahşiş veya mabeyin hekimi şanı için mi? "Hayır, hayır, hiçbir şey pahasına böyle bir intihara kalkışamam" dedim kendi kendime ve kazaskerin padişah nezdinde yapacağı referansı reddetmeye karar verdim ve öyle de yaptım. (...)

Kâmil Paşa'nın Halayığının Tedavisi

Evimden eski İstanbul'un ve Galata'nın bazı kenar mahallelerine olan büyük mesafeyi göz önünde bulundurarak, hastalarımın işini kolaylaştırmak, ihtiyaçları olduğunda bana daha çabuk ulaşmalarını sağlamak için, beni her gün öğleden önce, bazılarında ise günaşırı bulabilecekleri birkaç nokta belirledim. Pera ve Galata için Voyvoda Karakolu karşısındaki Lefaki Eczanesi ki Bulgar abacı ve tütüncü esnafının arasındaydı; eski İstanbul'da

5 *Haremden Mahrem Hatıralar*, çev. İsmail Yergüz, Oğlak Yayınları, İstanbul 1999.
6 *Konstantinopolis'te Bir Dram*, çev. Aysen Altınel, Gita Yayınevi, İstanbul 2014.

ise Valide Han, Balkapan, Hacı Han, Çorapçı Han vs. gibi Bulgar tüccarların faaliyet gösterdikleri hanların ortasında, Çakmakçılar Yokuşu'ndaki Grigoranska Eczanesi ve Fatih Camisi yakınındaki Apostolidis Eczanesi.

Kurban Bayramının üçüncü günü, öğleyin, hasta ziyaretinden dönerken Apostolidis'in eczanesine uğradım. Daha uzaktan, eczanenin önünde bir kalabalık gördüm, sabık sadrazam Kâmil Paşa'nın baş halayığı için acele hekim aranıyordu; konaktan hekim aramaya atlı uşaklar gönderilmiş, halayık nefes alamıyor ve ölüyormuş. Tesadüfen orada bulunan birkaç tıbbiye talebesi beni görerek Kâmil Paşa'nın uşaklarına göstermişler. Uşaklar beni bir ata bindirerek alelacele Kâmil Paşa'nın Seraskerlik yakınındaki konağına götürdüler.

Konağın avlusundaki kargaşa had safhadaydı: Birileri giriyor, başkaları çıkıyor, başka birileri sıcak su, çeşitli ilaçlar, ovmak için yağlar, fitil vs., vs. getirme telaşı içinde aşağı yukarı koşuşturuyorlardı. Hadımlar beni hareme, acı çeken halayığın genç ve yaşlı kadınlarla, Türk üfürükçülerle dolu odasına götürdüler; bunlardan biri boynunu, başkası alnını ve kaşlarını ovarak nazar için bir ayet mırıldanıyor, bir başkası yağla bacaklarını ovuyordu vs. Selamlıktan ise bağrışlar, küfürler ve tehditler yükseliyordu; yakınları ve arkadaşları boğulan Melekruh için ağlıyor, feryadı figan koparıyorlardı.

Hadımların "Kimse olmasın, hekim geliyor" cümlesiyle haberdar edilseler de, kadınların hiçbiri bunu kaale almamıştı, ama ben girince, odada harem giysileriyle, yani feracesiz, yaşmaksız, açık duran kadınlardan genç olanlar çığlıklarla öteki odalara kaçıştılar, öyle ki sadece yaşlılar ve üfürükçüler kaldı. Aslında ben de odanın boşaltılmasını istiyordum, çünkü her dakika kritikti; karşımda neredeyse yarı ölü, son nefesini vermek üzere olan bir beden görüyordum.

Üfürükçülerden bir saat öncesine kadar baş halayığın çok iyi olduğunu ve öğle yemeği yediğini öğrendim. Öğle yemeği sırasında boğulmaya başlamış, etraftakiler de boğazında bir şey kaldığını düşünerek geçirmesi için sırtına vurmuşlar, ama o artık boğuluyormuş ve ancak kısık sesle, "Ölüyorum, ölüyorum!" diye hırıldamış; bunun üzerine hekim aramaya koşuşturmuşlar. Kılçıklı balık veya pilav yiyip yemediği sorusuna, hayır cevabı verildi. Sadece marul salatasıyla kızartılmış kuzu ve ekmek yemiş.

Muayenede kalbin ince ve hızla attığını ve ciğerlerin de neredeyse belli belirsiz soluk aldığını tespit ettim. Ağız boşluğunda sadece hafif bir şişkinlik ve spazmlı istemsiz yutkunmalar vardı. Gözler kırmızımsı ve patlaktı. Başı, yüzü, kirpikleri, kulakları ve damaklarında yumuşak bir şişkinlik ve mavilik görülüyordu. Son iki gösterge, boynun sadece üst kısmında, gırtlağın ve yutağın alt ucuna denk düşen bir hat üzerinde daha belirginleşiyordu; bu hattın altında ise giderek azalıyorlardı, damarlar sadece bu hattın yukarısında şişkin olup bütün boyunda kılcalların atması anca hissediliyordu. Ancak şişkinlik en çok bu hat boyunca belirgindi. Dokununca, gırtlağın arkasında ve altında sert bir şey hissediliyordu, ancak yutaktan eğri penseyle buna erişilemiyordu. Bu çok acele ve üstünkörü de olsa muayene sonucunda, yutkunmada bir engel olduğuna kani oldum, çünkü hasta suyu ve ilaçları yutamıyordu, ama sadece istifrağ etmek için midesi kalkıyordu, ne ki bunu da yapamıyordu; o yüzden durumu dakikadan dakikaya daha da kötüleşiyor ve korkunç şekilde kıvranıyordu. Hiç kuşku yok ki bu engel yemek borusundaydı ve nefes almayı olduğu gibi, kan dolaşımını da engelliyor ve dolaylı şekilde vücudun öteki organlarının fonksiyonunu etkiliyordu.

Ya çiğnenmemiş ekmek kabuğu, ya kuzu kemiği, ya kıkırdak veya nihayet köşeli yabancı bir cisim olmalıydı bu engel, isteyerek yutulmuş (çünkü haremlerde böyle vakalar da oluyordu) veya istemeyerek gıda arasına karışmış ve yutulmuş. Her halükârda bir an önce çıkarılması gerekiyordu ve acele davranılmalıydı, çünkü hasta gidiyordu. Ama nasıl?

Çantamdaki aletlerle hiçbir şey yapılamazdı; aklıma bir an önce Apostolidis'in eczanesinden, eğer varsa, *sonde oesophagienne* [özofagus tübü] istemek geldi. Şansa, onda varmış ve hemen göndermiş. Sondayı ölmek üzere olan halayığın boğazına sarkıttım, metodik şekilde bir-iki kere bastırdım ve sanki Melekruh'un davul gibi şişkin karnında bir şey patladı, anında derin nefes almaya başladı, gözlerini açtı ve öpmek için elime asıldı. Konuşmasıyla birlikte de bütün konakta sevinç çığlıkları ve Tanrı'ya şükretmeler yükseldi; bu seslerden dolayı, o zamana kadar kaygılı ve heyecanlı olan Kâmil Paşa, gözleriyle mutlak ölümden kurtarılan halayığını görmeye geldi.

Paşa bana doğru gelerek, "Aferin, hekim Hristo Bey, o senin çırağın (sen kurtardın onu anlamında), ben onu artık silmiştim" dedi. Her şeyin

henüz bitmediğini, halen tehlike bulunduğunu, çünkü yemek borusuna sıkışan bu şeyin ne olursa olsun, daha ince ve kıvrımlı bağırsaklardan geçeceğini; o yüzden halayık biraz rahatladıktan sonra süreci kolaylaştırmak ve cismi hızla defetmesi için ona biraz Hintyağı verilmesini söyledim. Dışkının güvenilir bir kişi tarafından dikkatle bir kaba toplanarak, bizzat incelemeye geleceğim akşam geç saate kadar muhafaza edilmesini tembihledim.

Akşamleyin konağa vardığımda, paşanın mühürdarıyla ve dışkıyı getiren bir hadımla dışkıyı inceledik, yıkadık ve kabın dibinde, ceviz büyüklüğünde sert ve pürüzlü bir cisim tespit ettik. Cismi yıkayınca bir kuzu omurunun neredeyse yarısı olduğunu gördük. Halayık iyi ve neşeliydi. Her şeyi Kâmil Paşa'ya izah ettikten sonra vedalaştık; görmem için yeniden halayık çağrıldı, o da elimi öptü ve içinden 50 lira çıkan bir rulo verdi bana. (...)

Hüseyin Avni Paşa Serasker

10 Mart'ta Midhat Paşa'nın Bağdat'a gitmek üzere yola çıktığını öğrendim. Bunun üzerine sanki derin bir nefes aldım, kalbimde bir sancı vardı ve paşanın gitmesi vesilesiyle Sadık Dostlarla sevincimi paylaşırken, Bağdat'ı kastederek: "İşte size Midhat Paşa'nın aydınlatması ve ıslah etmesi gereken yerler. Yeter ki İstanbul'dan ve Bulgaristan'dan uzak dursun, orada isterse hıdiv de olsun" diyordum.

Midhat Paşa hakkında niye böyle konuştuğuma gelince, bizzat Jön Türklerden, bunların başkanı Ziya Bey'den ve başkaca ünlü ve mutaassıp Türklerden, paşanın sadece Bulgarlar aleyhinde değil, ama imparatorluk tebaası bütün öteki milletler aleyhinde de niyetleri ve cehennemi planları hakkında kesin bilgiler toplamıştım. Ancak Girit askerlerinin şimdiye kadarki başkomutanı Hüseyin Avni Paşa'nın seraskerliğe tayin edildiğini öğrenince, sevincim kursağımda kaldı, çünkü Hüseyin Avni, Midhat Paşa'nın birinci taraftarı ve fikirdaşıydı. (...)

Fransız Tiyatrosunda Bomba

20 ve 21 Mart'ta Pera ve eski İstanbul'da, gazetelerin de tasdik ettiği bir söylenti yayıldı. Buna göre, Fransız tiyatrosu idarecisi Manas, Mısır hıdivinin hayatına kastetmek için o akşam *L'africana* operasının temsilini

izleyeceği locaya bir bomba konduğunu ona şahsen bildirmiş. Bundan tedirgin olan hıdiv de temsile gitmemiş, ama hadisenin soruşturulması için zabıtaya haber vermiş. Ancak söz konusu bombayı bizzat idareci Manas, biri Avusturyalı diğeri İtalyan iki ortakla hazırlayıp düzenlemiş; amacı da hıdivi öldürmek değil, ama ona önceden bunu haber vererek, bu hayati hizmeti karşılığında hıdivden dolgunca bir bahşiş kopartmakmış. Planın açığa çıkmasından sonra zabıta failleri yakalamış ve mahkemeye sevk etmiş.

Sarayda ve nazırlar arasında bu hadise korkunç ve sarsıcı bir etki yarattı; İstanbul'da ilk defa böyle bir şey oluyordu. İlk defa payitahta böyle bir bomba sokulmuştu! Ama nasıl ve nereden? Bunu öğrenemeyince, Babıâli yabancılara karşı sert önlemler aldı; ülkeye girişte yabancıların bagajları didik didik aranıyordu. Gümrüklere ise bütün sandıkların açılması talimatı verildi, hatta içlerinde mal olan balyalar bile açılıyordu. Yurtdışından, genelde de Rusya'dan ve Romanya'dan gelen Bulgar yolculara da gayet dikkat ediliyormuş.

Midhat Paşa ve Anadolu'daki Bulgar Sürgünler

Daha mezun olmadan önce, bazen kendi başıma, bazen bir memleketlimle zaptiyedeki hükümlü Bulgarları ziyaret ediyordum. Kaldı ki bu zavallıların akrabaları da bana onları hapishanede ziyaret etmemi sıkça hatırlatıyorlardı, çünkü askeri kıyafetimle Zaptiye Hapishanesine kolay girebiliyordum; oradaki bazı görevlilerle de tanışmıştım.

Böyle bir ziyaret sırasında, müstantik [savcı] bana Diyarbakır'da sürgün bazı Bulgarların serbest bırakılacaklarını söyledi, çünkü Midhat Paşa, Bağdat'a giderken uğradığı bu kasabadaki bütün sürgün Bulgarları 3 Mayıs'ta yanına çağırmış ve iyi hallerini öğrenince, 25 yaşın altında olanların affedilmeleri için İstanbul'a telgraf çekmiş. Daha yaşlıların ise, akşam hapishaneye dönmeleri şartıyla, gündüz kasabada çalışmaları için serbest bırakılmalarını sağlamış. Müstantik bunun hayata geçirileceğini umut ediyordu.[7]

Sadrazamla Mısır Hıdivi Arasında İtilaf

28 Ekim'de Süveyş Kanalı'nın açılışı nedeniyle, Mısır Hıdivi İsmail Paşa, Batılı gazetelere göre, açılışa hükümdarları davet etmek üzere şah-

7 Konuyla ilgili daha ayrıntılı bakınız: Hüseyin Mevsim, *Diyarbakır Sürgünleri*, Kitap Yayınevi, 2016.

sen Avrupa saraylarını ziyaret ediyormuş, çünkü bütün Avrupa devletlerini ilgilendiren bu yeni denizyolunun açılış merasiminin daha ihtişamlı olmasını arzu ediyormuş; hakikaten de kanal uzakdoğu yolunu neredeyse yarı yarıya kısaltıyordu.

İsmail Paşa bu davetleri Babıâli'nin bilgisi ve izni dışında yapıyormuş. Türk gazeteleri hıdivin bu girişiminde, isyan sırasında Girit Adası'ndan askerini çekmesinde, kendi başına borçlanması ve silahlanması gibi birçok eyleminde bir bağımsızlık eğilimi seziyorlardı. Bu husus Babıâli'nin zaten mevcut olan memnuniyetsizliğini had safhaya çıkarmış olacak ki, hıdivle Sadrazam Ali Paşa arasında nahoş bir yazışma başlamış; yazışmanın başlangıcı da sadrazamın hıdive verdiği bir ültimatommuş ki hıdiv buna cevap vermeye davet ediliyormuş.

Bosna Hersek İsyanı

Öte yandan da Bosnalılarla Hersekliler, vilayetlerini idare eden paşaların ve bunların emrindekilerin kaba despotizmi ve sürekli suiistimalleri sonucunda kaleme aldıkları şikâyetler ve mahzarlarla muhtariyete yakın haklar talep ediyorlardı. Bunun için idare incelemeler yapmış; failleri hapse atmış, aralarından bazılarını da sürgüne göndermişti. Bu durum mağdurları silahlanıp dağa çıkmaya sevk etti, öyle ki Türkçe gazeteler isyanın başlangıcını gizleseler de, Avrupa gazetelerinde artık Hersek'te Karadağ sınırındaki isyanlardan bahsediliyordu.

Dolayısıyla, Girit İsyanının son izleri daha silinmeden, Türk Devleti'nin üzerinde yeni kara bulutlar toplandı. Bunların sonucunda Bulgar mülteci devrimcilerin Bükreş ve Belgrad'daki faaliyetleri de yeniden canlandı. Avusturya gazeteleri, Fransızca *Levant-Herald*, *Courier d'Orient* ve Rumca, özellikle de *Phare du Bosphore* gene komitelerden söz etmeye başladı. Biz Bulgarlar pür dikkat hadiseleri takip ediyorduk. (...)

Sadrazamla Mısır Hidivi Arasındaki İtilafın Giderilmesi

İki-üç haftadır Babıâli'yle Mısır Hıdivi İsmail Paşa arasındaki sürtüşme devam ediyordu. Sadrazamın böbürlenmesi ve tehditleri tehlikeli boyuta ulaştığında da, hele ki şimdi, Süveyş Kanalı'nın açılış arifesinde bir

savaş çıkmaması için bazı sefirlerin, özellikle de İngiliz ve Fransız sefirlerin, bilhassa da birincisinin arabuluculuğuna gerek duyuldu.

Sefirlerin hıdiv lehine geri adım atması için yaptıkları bütün baskılara rağmen, Sadrazam Ali Paşa boyun eğmedi ve kabinesinin istifasıyla korkuttu. Nihayet İsmail Paşa alttan alarak Ali Paşa'nın ültimatomuna cevaben bir mektup gönderdi; mektup o kadar af dileyici, hatta yazanını küçük düşürücüydü ki Babıâli bile böyle bir mektubu beklemiyordu. Anılan itilaf da görünürde böyle sona erdi.

Liva İsmet Paşa ve Hersek İsyanı

Geriye Karadağ sınırındaki Hersek İsyanının bastırılması kalıyordu. Bu isyan hakkında, Trebine'nin eski kumandanı Liva İsmet Paşa, Herseklilere karşı alınan sert önlemleri bana şöyle savunuyordu:

"Yol, şose, köprü istemiyorlar; idareci, müdür, kaymakam, vali, zaptiye tanımıyorlar; vergi vermek ve herhangi başka bir yükümlülükten hazzetmiyorlar. Kendileri yargılıyor, kendileri cezalandırıyorlar! Böyle şey olur mu? İtaat etmeleri için üzerlerine gittiğimizde, silahı ele alıyor ve yallah dağa çıkıyorlar, git peşlerine takıl! Buradan başlıyorsun, onlar başka yerden saldırıyorlar. Nihayet kasaba ve köyleri topa tutunca boyun eğdiler ve elebaşların bazılarını hükümet affedince, güya uslandılar. Ancak bunların bu sözüm ona itaatine ben hiç inanmıyorum. Bunlar dağ insanı; Karadağ'la birleşmek istiyorlar; gene başkaldıracaklar."

İmparatorlukta Sessiz Sakin Günler

Son iki ayda –ağustos ve eylül– sanki şarkta her şey sakinleşti; son günlerde ön plana çıkan Fransız diplomasisinin üstün gelmesiyle Türkiye siyasi bakımdan görece bir suhulete kavuşmuştu. Bundan dolayı III. Napolyon padişaha iade-i ziyarette bizzat bulunamayınca, İmparatoriçe Eugenie Süveyş Kanalı'na giderken bu protokolü yerine getirecekti.

İmparatoriçe Eugenie'nin Ziyareti

Gerçi padişah, III. Napolyon'a bu protokolü yerine getirmesini nazikçe hatırlatmak amacıyla, bir süre önce zatıalilerine, Kahayul denilen, Nedc cinsinden çok ender şahane iki Arap atı göndermişti. Padişah bu

atları, başında Hariciye Müsteşarı Kâmil Bey'in bulunduğu bir heyetle gönderdi. Kâmil Bey Marsilya'ya intikal edince hariciyeye o ünlü kısa telgrafını göndermiş: "Moi, cheval, arrive, sante bon."[8] Padişah, bu hizmetinden ve Fransızca konusundaki kaba cehaletinden dolayı dönüşünde Kâmil Bey'i paşalığa terfi ettirdi.

Yerel ve yabancı gazeteler imparatoriçenin İstanbul'a doğru yola çıktığını yazıyordu. Öte yandan, padişahın bu yüksek misafirinin karşılanması, konaklaması ve uğurlanması için yapılan hararetli resmi hazırlıklar, daha şimdiden kalabalık ve renkli İstanbul sakinlerinin, özellikle de Müslüman ahalinin, hele de Müslüman kadınların merakını kışkırtıyordu, çünkü peygamberin yeryüzündeki gölgesi olan padişahın nasıl bir gâvur kadının elini tutacağını ve uluorta onunla hasbihal edeceğini kendi gözleriyle göreceklerdi. Kaldı ki Abdülaziz de İmparatoriçe Eugenie'ye duyduğu sempatisini dile getirmişti; bu yüzden de, merasimlerin devasa harcamalara aldırış edilmeden olabildiğince şatafatlı olmasında, hatta imkânsız şeylerin de imkânlı kılınmasında ısrar ediyor, bütün hazırlıkları takip ediyordu.

Hakikaten de imparatoriçenin İstanbul'a intikal ettiği 1 Ekim Çarşamba günü, İstanbul'un, özellikle de sırtlarda ve kıyılarda konumlu kısmı, mavi gökyüzündeki harika güz güneşinin ışınları altında büyüleyici ve göz alıcı bir manzara arz ediyordu. Boğaz'ın turkuaz sularına göz kırpan bütün bu mahaller saymakla bitmez: Boğaz'ın alt kısmıyla sınırlanan Arnavutköy, Çırağan Sarayı'nın bulunduğu Ortaköy, Dolmabahçe Sarayı'nın yer aldığı Beşiktaş, Karaköy Köprüsü'yle Galata, sırtlarında Constantinus Sarayı kalıntılarının ve çeşitli padişah köşklerinin serpiştirildiği Sarayburnu, Üsküdar, Kuzguncuk ve yüce misafirin konuk edileceği zarif ve şahane sarayıyla Beylerbeyi. Tasvir ettiğim manzaranın bütün ayrıntılarını dürbünümle izliyor, ardında dumanlar bırakarak Boğaz sularında hareket eden çok sayıda küçük ve büyük vapurla sayılamayacak kadar çok kayığın kıyıdan kıyıya meraklıları taşımalarını, Fransız ve Türk bayraklarıyla, çiçek girlandları ve yeşil dallarla süslü mağrur zırhlılar arasından geçişlerini izliyordum.

8 "Ben ve atlar sağ salim ulaştık" –ed.n.

Bu muhteşem görüntü imparatoriçe ve maiyetini taşıyan heybetli *Aigle* vapuruyla, Fransız kolonisinden onu karşılayanların içinde bulundukları yirmi civarındaki vapurun Marmara Denizi'nde belirmesiyle zirvesine ulaştı. İlkönce, Üsküdar'ın üst tarafındaki Çamlıca Tepesi'nden yapılan top atışlarıyla *Aigle* vapurunun Boğaz sularına girişi ilan edildi. Ardından Sarayburnu sırtlarındaki Eski Saray'dan atışlar başladı, devamında da Dolmabahçe'den, Arnavutköy sırtlarından top sesleri duyuldu. Zırhlılar ise *Aigle* vapuru sonunda Anadolu kıyısındaki Beylerbeyi Sarayı açıklarına demir atıncaya kadar Boğaz'ın ortasına her iki bordasından volkanik ateşler püskürtüyorlardı.

Dolmabahçe'den saltanat kayığıyla gelen Sultan Abdülaziz, imparatoriçenin karşılanmak üzere yukarıda beklediği *Aigle*'ın merdivenlerine yanaştı; geminin orta direğine padişah bayrağı da asıldı. El sıkışmadan sonra, mareşal kıyafetli padişah sol dirseğini imparatoriçeye doğru uzattı ve birlikte inerek saltanat kayığına oturdular –yüce misafir padişahın sağına geçti. İmparatoriçe beyaz ipekten havaimsi bir elbise giymişti, beyaz kapela [şemsiye] taşıyordu. Böylece, hep kol kola, Abdülaziz'in yüksek misafirini götürdüğü Beylerbeyi Sarayı'nın rıhtımına çıktılar. Çok geçmeden padişah Dolmabahçe Sarayı'na döndü; imparatoriçe şahane bir kayıkla ve maiyetiyle Dolmabahçe'ye iade-i ziyarette bulundu ve akşam yemeğine kalarak gece geç saatte Beylerbeyi'ne döndü.

Abdülaziz'in imparatoriçeyle el sıkışması ve kol kola yürümesi Müslüman erkek ve özellikle de kadın seyirciler arasında yüksek sesli nidalara neden oluyordu: "Vah, vah, vah! Bakın nasıl el sıkışıyor, nasıl kol kola yürüyor!" Genç hanımlar veya saraylı kadınlar için bu yenilikler sevindiriciydi, medeniydi; hanımlar bu sahnelerden sonra Müslüman erkeklerin aile hayatındaki kaba tavırlarının yumuşamasını bekliyorlardı. Yaşlı hanımlar ve kocaları için ise Müslüman aile hayatının temellerini sarsan gâvurlara has bu yenilikler rahatsız edici ve yadırgatıcıydı. Halifenin elinden tuttuğu ve yüzünü gördüğü yabancı bir kadın artık ona ait oluyormuş ve başka erkeklerin artık onu görmemesi için yaşmakla örtülmesi gerekiyormuş; kaldı ki bir kadına, imparatoriçe de olsa, bu denli hürmet edilmesi neyin nesiymiş!

Aynı gün, karanlık çökünceye kadar, yukarıda anılan semtlerin kıyılarına ve zırhlılara yerleşen bandolar, kâh *La Marseillaise*'i ve başka Fransız marşlarını, kâh *Aziziye*'yi ve başka Türk marşlarını çalıyordu, şarkın ve garbın masalımsı müziklerini dinleyen seyirciler büyük keyif alıyorlardı.

Sarayburnu Bahçesinin sırtına inşa edilen anatomi amfisinin terasından, elimde dürbünle bu dillere destan ve büyüleyen seyrin bütün aşamalarını izliyordum. Bu harika ve devasa manzara karşısında derin hayallere dalmış olan bendeniz, padişah ve imparator cenaplarının yazgısını, insanın ve dünyanın faniliğiyle karşılaştırıyordum, çünkü tam da o gün, yüksek mevkiden soylu bir kişinin kadavrası otopsi için amfiye getirilmişti. Çeşitli düşünceler ve çıkarsamalar rahat bırakmıyordu beni, en çok da iki seçkin taç sahibinin tutkuları için havaya savrulan ve israf edilen devasa meblağa ve masrafa üzülüyordum; kaldı ki bu meblağ fethedilen milletlerin terinden akıtılıyordu, bu milletlerin arasında ilk sırada en mağdur olan da Bulgar milletiydi.

Ertesi gün, 2 Ekim Perşembe, imparatoriçe valide sultanı ve padişahın birinci kadınını ziyaret ettikten sonra, Pera'daki Fransa Sefareti'ne geçti; Fransız sefir kendisine Fransız kolonisini takdim etti; öğleden sonra ise Eugenia Ayasofya'yı ve başlıca bazı camilerle eski eserleri ziyaret etti.

İmparatoriçe 3 Ekim Cuma günü maiyetiyle Beşiktaş Camisi önündeki selamlığa katıldı, ardından da saltanat kayığıyla padişahın yazlık köşklerini ziyaret etmek üzere Kâğıthane'ye gitti; akşama ise Çırağan Sarayı'nda Abdülaziz'in ikinci hanımı, ikbali, padişahın güzelliğine ve endamına köle olduğu Çerkez Mihri Hanım'ı ziyaret etti. Talebem Rasim Efendi'nin anlattığına göre, burada Mihri Hanım, onun gibi güzel, paha biçilmez taşlarla serpiştirilmiş ve kıymetli demetlerle süslenmiş beyaz elbiseler giymiş halayıklarıyla görkemli bir kabul vermiş. Sırf Mihri Hanım'ın elbisesi 6 milyon Frank ediyormuş. O akşam, sarayın zengin ve büyük salonlarında en leziz yemeklerle, çeşitli şerbet ve meşrubatlarla donatılmış, bir kuş sütünün eksik olduğu alaturka bir sofra kurulmuş; içecekler arasında, Müslüman kızların ilk defa tattıkları şampanya da eksik değilmiş.

Akşam yemeğinden sonra halayıklardan oluşan bir faslın nağmeleri eşliğinde eğlence başlamış –çeşitli horonlar, rakslar, Arap ve Fars göbek oyun-

ları oynanmış. Halayıklar ara ara çeşitli nağmeler de söylüyormuş. Gayet memnun ve son derece keyifli olan imparotoriçe hoş kokulu sigaralar tüttürürken, tercümanları olan Mısır hıdivinin kız kardeşinin kızı Nazile Hanım'la Mihran Bey'e padişah hareminde gördüğü her şeyi merakla sorup duruyormuş.

Eğlence sırasında Eugenie'yi hayretler içinde bırakmak için Abdülaziz de valide sultan ve baş kadınıyla, yanlarında hepsi birbirinden güzel, periler gibi giyinmiş, kıymetli takılarla süslenmiş sayısız prensesler ve hizmetçi kızlardan oluşan maiyetleriyle Dolmabahçe Sarayı'ndan teşrif etmişler. Abdülaziz görününce herkes susmuş, Mihri Hanım halayıkların çoğuyla birlikte imparatoriçeden ayrılarak padişahı karşılamaya koşmuş, ikbal olmasına rağmen Abdülaziz'in bir kölesi olduğunu göstermek için diz çökerek eteğini öpmüş.

Göz kamaştırıcı şekilde ışıklandırılan büyük salon açılmış ve keyfi ve neşesi yerinde olan padişah, kolundan tuttuğu imparatoriçeyi büyüleyici şekilde düzenlenmiş salona götürmüş ve onu yanına, sağında oturmaya davet etmiş. Kadın sultanlar Eugenia'nın, hizmetçiler ise onların yanına oturmuşlar. Eğlence padişahın varlığında müzikler ve rakslarla gece yarısına kadar devam etmiş; o zaman imparatoriçe kalkarak padişahla vedalaşmış, padişah da ona kayığına kadar eşlik etmiş ve Beylerbeyi'ne uğurlamış, kendisi de kayığıyla Dolmabahçe'ye geçmiş.

4 Ekim Cumartesi günü, imparatoriçe Beykoz'daki deniz geçidinde yer aldı; akşama ise padişah onun şerefine Hünkâr İskelesi'nde ziyafet verdi; ziyafete sadrazam ve imparatoriçenin maiyetiyle Fransız sefiri ve Fransız kolonisinden muteberan davet edildiler. Bu vesileyle, bütün gece Boğaz'ın her iki kıyısı, ortasındaki zırhlılar, Sarayburnu ve kuleler rengârenk ışıklarla büyüleyici şekilde ışıklandırılmıştı; İstanbul sakinleri de uyumuyorlar, gece yarısından sonra, imparatoriçenin geç saatte Beylerbeyi Sarayı'na dönmesine kadar çalmaya devam eden birçok orkestranın namelerini dinliyorlardı.

5 Ekim Pazar günü, imparatoriçe Ermeni Katolik Kilisesi'nde ayine katıldı, Fransa sefaretinde öğle yemeği yedi ve Fransız kolonisiyle vedalaştı.

Ertesi gün İmparatoriçe Eugenie Beylerbeyi Sarayı'nda önce sultan hanımlarını, ardından da sadrazamın ve öteki nazırların haremlerini kabul

ederek onlarla vedalaştı; 7 Ekim Salı sabahı, padişaha teşekkür etmek ve dünyanın en güzel kadınlarına sahip olduğunu söyleyerek ev sahibini mutlu kılmak üzere veda için Dolmabahçe Sarayı'nda huzura çıktı. Öğleden sonra top atışlarıyla Osmanlı payitahtından ayrılırken mağrur *Aigle* vapuru artık Marmara'nın dalgalarını yarıyordu.

Prusya Veliahdı İstanbul'da

12 Ekim Pazar günü İstanbul'a gelen veliahdı Sadrazam Ali Paşa karşıladı. Veliahd Beylerbeyi Sarayı'na yerleştirildi; ertesi gün gelen İtalya veliahdını gene sadrazam karşıladı ve o da Göksu Kasrı'na yerleştirildi. Padişahın ayrı ayrı kabul ettiği bu yüce misafirler Sadrazam Ali Paşa'nın verdiği ziyafete katıldıktan sonra saray dragomanları [tercümanları] ve memurlar refakatinde saray faytonlarıyla Ayasofya'yı ve İstanbul'un öteki asarıatikasını ziyaret ettiler; üç gün sonra da Süveyş'e hareket ettiler.

Franz Joseph İstanbul'da

16 Ekim Perşembe günü, Sadrazam Ali Paşa'nın Rusçuk'a kadar karşılamaya gittiği Avusturya İmparatoru Franz Joseph İstanbul'a geldi ve top atışları eşliğinde Beylerbeyi Sarayı'nda konuk edildi; padişah da misafiri selamlamaya gitti. Az sonra imparator da ona Dolmabahçe Sarayı'nda iade-i ziyarette bulundu; burada sadrazamın, nazırların, Avusturya sefirinin ve imparatorun maiyetinin davet edildikleri akşam yemeğine de kaldı. Gece yarısına doğru imparator saltanat kayığıyla, meşalelerle ışıklandırılmış zırhlılar arasından Beylerbeyi'ne dönmüş.

Ertesi gün imparator Beşiktaş Camisi önünde selamlık merasimine katıldıktan sonra saltanat kayığıyla Boğaz'da dolaştı. Cumartesi günü ise, Boğaz'ın üst kısmında, Beykoz ve Büyükdere arasında filo vapurlarıyla şerefine bir deniz resmigeçidi düzenlendi.

19 Ekim Pazar günü, imparator Avusturya sefaretini ziyaret etti, burada Avusturya kolonisinin temsilcileriyle öğle yemeği yedi. Sadrazam Ali Paşa ile öteki nazırların katıldıkları sefaretteki akşam yemeğinden sonra, Naum Tiyatrosu'nda bir gösteriye gidildi; imparator burada padişah locasına oturdu. Gece yarısı Beylerbeyi Sarayı'na döndü.

Pazartesi, saltanat kayığıyla ve saray faytonlarıyla, kalabalık maiyetiyle beraber Ayasofya'yı, ardından da öteki ana camileri, Constantinus Sarayı kalıntılarını, sütunları ve eski eserleri ziyaret etti. Dönüş yolunda, padişahla vedalaşmak ve yüce misafirperverliğine teşekkür etmek için Dolmabahçe Sarayı'na uğradı; ardından Beylerbeyi Sarayı'na döndü ve buradan Trieste'den gelen imparatorluk yatıyla, pazartesiyi salıya bağlayan gece Yunanistan'a hareket etti, oradan da Süveyş'e geçecekti.

Anılan yüce ziyaretlerden artık bana bıkkınlık gelmişti. Çünkü egemenlik altındaki bahtsız milletlerin sırtından sağlanan milyonlarca kuruş savruluyor ve çarçur ediliyordu ki bunun için daha ziyade Hıristiyan ziyaretçileri, taçlı hazretleri suçluyordum. Bunlar padişahtan protokolün daha sade ve bunca ihtişam olmadan yerine getirilmesini pekâlâ isteyebilirlerdi; ikincisi, anılan ziyaretlerden dolayı Sadrazam Ali Paşa, Gavrail Krısteviç'in kilise meselesinin çözümü için nihayet hazırladığı ferman taslağını sakin şekilde gözden geçirmeye vakit bulamıyordu.

Bu arada, padişahın da Süveyş Kanalı'nın açılışı için Mısır'a gideceği veya hiç değilse kendisini temsilen Sadrazam Ali Paşa'nın gideceği duyuluyordu; bu husus tasarının gözden geçirilmesini daha da erteletecekti.

Ne mutlu ki her ikisi de olmadı, çünkü Süveyş Kanalı 4 (16) Kasım'da, padişah ve sadrazam olmadan açıldı. Önce kanala sırasıyla imparatoriçeyi taşıyan Fransız *Aigle* vapuru, ardından Franz Joseph'i taşıyan imparator yatı, daha sonra Prusya veliahdı ve nihayet öteki devletlerin temsilcileri ve sefirleri girmişler.

Zaptiye Nazırı ve Diğer Üst Düzey Memurlarla Tanışmam

Mektepte, anatomi muallimi kimliğimle, gerektiği durumlarda rütbelilerin veya saraydan başka önemli kişilerin otopsisini yapan biri olarak isim yapmıştım. O yüzden Mektep Nazırı Salih Efendi beni bu tip olağandışı adli komisyonlara üye tayin ediyordu; komisyon genelde zabıta nazırı veya muavini, müdde-i umumi (başsavcı) ve ilgili kurumun veya tarafın bir temsilcisinden oluşuyordu.

Bir keresinde, saray görevlisi olan Abidin Bey'in otopsisinde Zabıta Nazırı Hüsnü Paşa'yla tanışma, konuşma ve tartışma imkânı buldum;

kendisi sert, görünürde epeyce adil, ama aşırılığa kaçan taassuba sahip Arnavut asıllı bir Müslümandı. Gene böyle bir komisyonda, tıbbiyede hijyen muallim muavini olan ve Pera'da Cafe de la Couronne'un üstünde bir odada ölüsü bulunan Emin Efendi Papik'in otopsisinde, Hüsnü Paşa'nın muavini, Miralay Kâzım Bey'le de tanıştım; o da Arnavuttu, ama naif bir Müslümandı.

Anılan komisyon Cafe de la Couronne'da toplandı, ancak Emin Efendi'nin otopsisine geçmeden önce, eski saraylı validesinin onun bir tabutla getirilerek otopsisinin evinde yapılmasını talep etmesi ve bundaki ısrarı üzerine cenaze eski İstanbul'a, Şehzadebaşı'na götürüldü. Dolayısıyla, komisyon da oraya taşındı. Ancak burada mevtanın validesi oğluna otopsi yapılmasına razı olmadığını beyan ederek cenazesinin açılmasına izin vermeyeceğini söyledi. Komisyonun valideyi ve oraya toplanan ve bağnaz şekilde validenin taleplerini destekleyen erkek ve kadın akrabalarını ve komşularını ikna etme çabaları boşunaydı. Bunlar, evin bahçesine konulan tabutun etrafını sararak ahaliyi oraya toplamakla tehdit ediyorlardı.

Miralay Kâzım Bey yakındaki karakoldan bir bölük asker gönderilmesi için haber saldı; askerler erkekleri cebren dağıtarak sokağa çıkardılar, kadınlar ise koruma altında odalara kapatıldılar. İçeride koridorda duran komisyon üyelerine sokaktan sataşılıyordu, odalardan da dehşetli çığlıklar yükseliyor ve lanet okunuyordu.

Kâzım Bey komisyonu otopsiye başlamaya davet etti; ben aletlerimi hazırlayıncaya ve kıyafetimi giyinceye kadar, Sıhhiye Ahmed Efendi'ye ve iki zaptiyeye cenazeyi tabuttan çıkarmaları ve bir masanın üzerine koymaları talimatını verdi.

Zaptiyeler cenazeyi çıkardıktan ve masaya koyduktan sonra komisyona her şeyin hazır olduğunu ve sıhhiyenin beklediğini söylemeye geldiler. Ancak tam o anda komşu bir evden bir tüfek patladı ve kurşun sıhhiyeyi omzundan yaraladı. Bunun üzerine sokaktaki kalabalık korkarak kaçıştı ve Kâzım Bey de cenazenin zaptiye nezaretine taşınması talimatını verdi; otopsi orada rahat bir ortamda yapıldı. Hüsnü Paşa'yla ve Kâzım Bey'le tanışmam çok işime yaradı, çünkü bazı hadiselerin seyrinde okurun da

göreceği gibi, bu tanışıklığı milletime faydalı işlerde ve İstanbul'daki ve taşradaki Bulgarları ilgilendiren durumlarda başarıyla kullandım.

Mektepte, 24 Ekim'de Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın, bütün askeri düzende hayata geçireceği değişikliklerle beraber, askeri mekteplerde de, dolayısıyla tıbbiyede de bazı ıslahatlar gerçekleştireceğini öğrendim.

Bu arada, mektebimizde eğitim dili olan Fransızcadan vazgeçilerek yerine Türkçenin getirilmesinin en azılı taraftarı konumundaki Ahmed Paşa, Hüseyin Avni Paşa'nın çok sıkı yandaşıydı; Jön Türk fikirlerini gizlice de olsa bütünüyle benimsemişti. Bu haber beni rahatsız etti, çünkü adı geçen iki kişiden hayırlı işler ve icraatlar beklemiyor, bilakis mektebin başına bir şer geleceğini öngörüyordum.

Çırağan Sarayı

Çırağan Sarayı, Abdülaziz'in Boğaz kıyısına, Beşiktaş ve Ortaköy arasına inşa ettirdiği muhteşem ve görkemli yeni saraydır. Bu saray görünümü, mimarisi ve malzemenin menşei bakımından saf Mağribi üslubunda değil, oysa Abdülmecid'in gene Boğaz kıyısına, ama daha güneye, Fındıklı ve Beşiktaş arasına inşa ettirdiği Dolmabahçe Sarayı, Bizans ve Arap üslubu karışımı. Konumu, zarafeti ve güzelliği bakımından bu iki saray birbiriyle rekabet ediyorlar, ancak kıymeti ve zenginliği açısından Çırağan'ın Dolmabahçe'den uzak ara üstün olduğu söylenebilir.

Çırağan'ın maliyeti 150 milyon Frank. Padişahın haremiyle birlikte yeni saraya yerleşmesinden önce bendeniz, Hacı İvanço Pençoviç ve Georgi Çaloğlu'yla, talebem olan Çerkez asıllı Rasim Efendi'nin sarayın başmabeyincisi Ali Galip Paşa'dan aldığı müsaadeyle içine girmeyi ve ziyaret etmeyi başardım. Saray o denli büyük ki, dört-beş saat zarfında çok sayıdaki mekânlarını, kabul, toplantı ve harem salonlarını, hamamlarını vs. ayrıntıyla ziyaret etmenin imkânı yoktu. Keza her adımda mobilyalar, dekorasyon, yataklar, süslemeler ve bütün öteki zenginliklerin bıraktığı intibaı tasvir etmek imkânsızdı. Gözleri okşayan bütün bunlar ziyaretçiye yüce ve insanüstü bir his aşılıyor, sonuç olarak o da kendini öteki fanilerden ister istemez daha ayrıcalıklı görüyordu. Kapı ve pencerelerde kırmızı, pembe, yeşil, mavimsi ve soluk sarı renkte mermer sütunlar çıkıyordu karşımıza;

sanki iğneyle oyulmuş ve dantel gibi işlenmiş sütun başlıkları kusursuz bir görünüm sağlıyor ve diğer mekânların süslemeleri, dekorasyonu ve mobilyalarıyla bir renk ahengi oluşturuyordu. Biz ziyaretçiler en büyük şaşkınlığı, yazlık ve kışlık hamamlar bölümüne girdiğimizde yaşadık. Kışlık hamamların duvarlarında, kubbelerinde, içinde ve havuz kenarlıklarında, saydam sarkıt ve dikitlerden oyulmuş alaca renkli Nil timsahlarının ağızlarından sıcak, mis kokulu sular gürüldüyordu. Bu da sarkıtların oluşup ve katılaştıkları soğuk ortamlarla bir zıtlık oluşturuyordu. Yazlık hamamlarda ise, tersine, altın yeleli Sahra aslanlarının ağızından serin ve mis kokulu serin sular fışkırıyordu ve bu da böyle yırtıcıların yaşadıkları sıcak iklimle zıtlık oluşturuyordu.

Selamlığı dolaştıktan sonra bu göz alıcı sarayın haremliğine geçtik. Burada her şey daha narin, daha havaimsi, daha albenili görünüyordu. Çünkü altın, gümüş, ipek ve Lahor yünü, çeşitli yataklar, örtüler ve perdelerle ve bunlarla uyumlu Şam, Bağdat ve İzmir kumaşlarıyla bir bütünlük oluşturuyordu; bu kumaşlar Milano, Paris ve Londra'nın pamuk ve ipekli ince ve havaimsi kumaşları ve çeşitli renk kadifeleriyle rekabet ediyorlardı. Vazolar, yemek takımları ve Sevr kapkacakları, Bohemya kristalleri birbirlerini kıskanıyorlardı. Nihayet avluya çıkınca, kapıldığımız gizemli hayallerden ve daldığımız fantastik rüyadan sıyrılarak kendimize geldik.

Geniş avluda, harika bahçeler ve parklar arasında, sarayın her iki tarafına ikişer tane olmak üzere, selamlığın ve haremin hizmetçileri için dört devasa köşk yapılmış. Anılan köşklerin birinde daha sonra Abdülaziz kendi şatafat merakı ve saflığının kurbanı olacak, burada canına kıyılacaktı.

Mihri Hanım

Mihri Hanım, 1863'te İstanbul'a kardeşi Hasan'la birlikte satılmaya getirilen güzeller güzeli bir Çerkez kızıydı; o diyarın fevkalade güzellerindendi. Beyaz tenli ve siyah saçlı Mihri'nin kara iri gözlerinden neşe ve sevimlilik fışkırıyordu; heykel gibi ölçülü beden hatlarıyla, cezbedici narin endamıyla, cıvıldayan metalik sesiyle çok güzel bir genç kızdı. Valide sultanın onu Abdülaziz'in haremi için satın alması mutluluğun mu bedbahtlığın mı kapılarını açmıştı acaba?

Haremdeki dört yıllık terbiyeden sonra Mihri Türkçeyi, çoğu aşk konulu şarkıları, saz çalmasını ve harem adabı muaşeretini fevkalade iyi öğrendi; bu arada da dillere destan güzelliği, büyüleyiciliğe kadar serpilip gelişti.

Abdülaziz validesinin haremine yaptığı ziyaretlerden birinde, birbirinden güzel ve neşeli bütün halayıklar sarayın bahçesinde koşup oynaşırlarken ve şarkı söylerlerken Mihri Hanım'ı görmüş, nasıl şarkı söylediğini duymuş ve onu arzu etmiş; çocuk sahibi olunca da Abdülaziz'in ikinci hanımı Mihri Sultan haline gelmiş.

Mihri Hanım, padişahın kendisini ne kadar sevdiğini bildiğinden, bütün talepler ve kaprislerinin yerine getirilmesini istiyor; siyasete karışıyor, nazırları düşürüyor veya göreve getiriyordu. Nazırları düşürme ve göreve getirme hususunda kardeşi, şimdi padişahın kayınbiraderi olan Çerkez Hasan da ona yardım ediyordu. Daha önceleri Jön Türklerin görüşlerini paylaşan Hasan, Abdülaziz'in yaveri olunca, eniştesinin Jön Türklere hoş gözle bakmadığını, hatta güttükleri hedeflerden dolayı onlardan korktuğunu ve nefret ettiğini görünce o da Jön Türklerden nefret etmeye hatta onları ispiyonlamaya başladı.

Görülüyor ki Abdülaziz'in, devletin ve ahalinin kaderi, şimdi kadın sultan olan bir halayığın eline düşmüştü. Okurun, Abdülaziz'in tahttan indirilmesi, nazırların öldürülmesi, Mihri'nin ölümü ve kardeşi Hasan'ın idam edilmesi gibi daha sonra göreceği hadiseler bunu kanıtlıyor.[9]

(...)

Midhat Efendi

8 Aralık'ta, Gavrail Krısteviç'in hazırladığı ve sunduğu Bulgar Ekzarhlığı taslağının hariciye nezaretinde nerede bulunduğunu sorgulamak ve öğrenmek üzere Babıâli'ye gittim. Burada tesadüfen Halil Şerif Bey'le karşılaştım, taslakla ilgili bilgi almak üzere beni Sadaret Kalemi Midhat Efendi diye birinin yanına götürdü ve hararetle takdim etti.

Midhat Efendi benim ve hekimliğim hakkında güzel şeyler dinlemiş, o yüzden aynı gün öğleden sonra Çakmakçılar'da bulunan evine davet

9 Sultan Abdülaziz 4 Haziran 1876'da Çırağan Sarayı'nın Feriye Dairesi'nde vefat etmiştir. Bu ölümün bir ihtihar mı olduğu, yoksa sultanın bir cinayete mi kurban gittiği konusundaki tartışmalar günümüzde de sürmektedir –ed.n.

etti. Beni orada bekleyecekti, çünkü hekime ihtiyacı varmış. Midhat Efendi tasarının henüz Meclis-i Hasa getirilmediğini söyledi. Öğleden sonra evine gittim, hem hastalarını hem kendisini muayene ettikten ve tedavi yazdıktan sonra, Midhat Paşa'nın Şura-i Devlet reisi olduğu sırada onun özel kalemi olduğunu söyledi. Paşanın Bağdat'a gitmesinden sonra ise sadaret kalemliğine tayin edilmiş. Hacı İvanço Pençoviç'i, Dr. Çomakov'u ve başka Bulgarları tanıyordu.

Konuşmasından Jön Türk yanlısı olduğu anlaşılıyordu. Nihayet, hastalar iyileşinceye kadar, evini üç günde bir öğleden sonraları ziyaret etmemi rica etti. Daha sonraki iki-üç ziyaretimde Midhat Efendi bana o denli güveniyordu ki, haremine bile yalnız giriyordum; hanımlarına, kendisi olmadan da onları muayene etmem için serbest şekilde kendilerini göstermelerini söylüyordu, çünkü hanımların hekime yüzlerini göstermeleri ve ağrılarını söylemelerine dinen izin varmış.

Ben buna rağmen belirli bir utangaçlık ve çekingenlik gösteriyordum. O da bana, "Eğer evli olsan, utangaçlığa lüzum olmayacak; hele ki ailen olsa, haremlere daha serbest girebileceksin, çünkü Türkler hasta kadınlarına hekim çağırırken, bu hususa da dikkat ediyorlar" diyordu. Seraskerlikte muhasebeci olan Yahya Efendi diye biri de söylemişti bunu bana. (...)

Nüfuzlu Türk Büyükleriyle Buluşmalar

Rumca gazetelerin Panslavist planlar ve Tuna boyu kasabalarında komite hareketlenmeleriyle ilgili haberlerinin oluşturduğu bu sevimsiz havadan dolayı büyük zorluklarla karşılaşıyor, tanıdığım üst seviyedeki Türk yetkilileri ve memurları ikna etmekte ve inandırmakta zorlanıyordum. Bunlar arasında, geleneğe göre her yıl ramazanda beni iftara davet eden Saffet Paşa, Anadolu Kazaskeri Hayrullah Efendi, Necip Efendi, İzzet Bey, Halil Şerif Bey, Ahmed Vefik Efendi ve birçok başkaları bulunuyordu. Bu sohbetlerde olup biten bazı acı hadiseler hakkında bana soru sorulduğunda, bunları hükümetin kilise meselemizi bir an önce çözümlemesindeki yavaşlığına bağlamakta tereddüt etmiyordum.

17 Aralık'ta Midhat Efendi, hastaları muayene ettikten sonra akşama iftara kalabilmem için viziteye biraz daha geç gelmemi istedi. Söylenen

saatte iftara başka yedi kişi daha geldiler; aralarında benim de çok iyi tanıdığım rahmetli Fuad Paşa'nın torunu İzzet Bey ve Halil Şerif Bey de bulunuyorlardı. İftardan sonraki muhabbette birçok güncel meseleye değinildi ki bunların arasında Mısır hıdiviyle kavga da yer alıyordu. Daha yaşlıca misafirler hıdivi hıyanetle suçluyor, Jön Türk eğilimleri muhakkak olan gençler ise onun hürriyetperverliğini övüyordu.

Midhat Paşa'nın Bağdat'a yollanıp uzaklaştırılmasından söz açılınca, gençlerin buna çok üzüldükleri anlaşılıyordu. Ev sahibimiz, Midhat Paşa'nın Bağdat'tan hiç memnun olmadığını söyledi, çünkü Tuna Vilayeti gibi imparatorluğun bu diyarını da abat etmeye ve medenileştirmeye yönelik bütün iyi niyeti heba oluyormuş; ahali ıslah olmuyor, hatta ıslahatlara isyan ediyormuş. O yüzden bazı gazeteler Bağdat Valisi Midhat Paşa'nın istifasını vereceğini veya İstanbul'a göreve çağrılacağını yazıyorlarmış.

Halil Şerif Bey bana, "Sizin Bulgar işleriniz nasıl gidiyor?" diye sordu. Beni tanımayan öteki beş misafir ancak şimdi Bulgar olduğumu anladılar. O zaman, aralarından biri, *Vakit* gazetesinden Ali Efendi, birtakım Rumca ve Avrupa gazetelerinde Bulgarların devlete karşı hasmane tavrı hakkında yazılanlardan söz etti. Ev sahibi Midhat Efendi benden önce Ali Efendi'ye: "Gazetelerde yazılan haberler gazeteci safsatası; Bulgarların işleri derdest[10] ve şimdi bayramdan sonra taslak Meclis-i Hasta müzakere edilecek" diye cevap verdi.

"İnşallah, onlar da rahatlar, devlet de rahatlar" dedi İzzet Bey.

O an minarelerden ezan okununca bütün misafirler kalktılar; ben de çıktım.

Midhat Efendi'deki akşam yemeğinde iki önemli haber öğrendim: Birincisi; Midhat Paşa Bağdat'tan memnun değilmiş ve İstanbul'a göreve çağırılması mümkünmüş; ikincisi, Bulgar maslahatı[11] gündemdeymiş ve dört gün sonra başlayacak ve üç gün sürecek bayramdan sonra, demek ki bir hafta sonra, Meclis-i Hasa müzakere için getirilecekmiş. İkinci habere ne kadar sevindiysem, birincisine de bir o kadar üzüldüm.

10 Metinde bu kelime Türkçe olarak geçiyor.

11 Metinde bu ifade Türkçe olarak geçiyor, parantez içinde Bulgarca anlamı veriliyor.

Midhat Paşa gene İstanbul'a, gene Bulgarlara yakın, hem de Bulgar kalbinin attığı merkeze dönecek! Bu, Bulgar milleti için yeni acıların ve sıkıntıların habis bir ön haberiydi!

Bu haberden dehşete kapıldım ve konuştuğum kişilerin önünde tedirginliğimi gizlemeye çalıştım, çünkü İzzet Bey'i ve iki daha yaşlıca Türkü hesaba katmazsak, geri kalanlar, ev sahibi dahil, Jön Türkler diye bilinen ve Midhat Paşa'nın sadık ve kör yandaşları olan o vatanperver güruhun saflarında yer alıyorlardı.

1869

Noel Yortusu

28 Aralık'ta, bütün geleneksel alayları ve formaliteleriyle bayram başladı. Bir askeri hekim olarak Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâneden talebelerimle bunlara mecburen iştirak etmem gerekiyordu. Alaydan sonra bayramın üç gününde karadan ve denizden eski İstanbul'u ve Boğaz'ı dolaştım. Ramazanda iftara davet edildiğim yerlerde gerek kilise, gerekse siyasi Bulgar maslahatıyla ilgili bir şeyler duymak için kulak kabarttım. (...)

İstanbul'da Hayırsever Slav Cemiyeti

Gündemde olan birçok yakıcı ve çözüm bekleyen mesele arasında, 28 Aralık'ta Graf [Prens] Bayts'ın girişimiyle Pera'daki Rus ve Avusturya sefaretlerinde görevli memurlardan ve Avusturya tebaasından Medaniç, Marketiç, Garliç gibi Slavların dilekçesi sonucunda Hayırsever Slav Cemiyetinin kurulmasına Sadrazam Ali Paşa'nın rıza gösterdiğini öğrendim. Cemiyetin fahri başkanlığını bizzat üstlenecek olan sadrazam, cemiyet binası ve hastanesi için yer tahsis edeceğine dair vaatte bulunmuş; cemiyet de zaten bu hastanenin ayakta kalması için kuruluyormuş. Bu amaca yönelik, gazetelerde Sadrazam Ali Paşa'nın yüce himayesi altında, 2 (15) Ocak 1870 tarihinde bir balo düzenleneceği ilan edildi, balo da hakikaten düzenlendi.

Anılan hadise her ne kadar bir nebze Rusların gururunu zedelese de (...) Bulgarlar dahil bütün Slavları mutlu etti. Bu gelişme Ali Paşa'da

Ortodoksluğun aleyhine ve Katolikliğin lehine bir meyil olduğunu gösteriyordu. (...) Bundan dolayı, acaba şimdi ferman tasarısı görüşülürken, son anda Ali Paşa tereddüde düşmesin ve Bulgarlar hakkında düşüncesini değiştirerek gene onları beklemede, meçhulde bırakmasın diye yeniden korkmaya ve tedirgin olmaya başladım.

Bulgarların Şehir İşlerine İştiraki

Darülfünun Cemiyeti Başkanı[12] Ali Suavi Efendi'nin, Sadrazam Ali Paşa'nın bilgisi ve müsaadesi dahilinde, Türk, Ermeni, Rum ve Bulgar asıllı birkaç üst düzey memuru ve muteberanı hep birlikte Tiyatro Sultani adını taşıyan bir tasarı üzerinde fikir teatisinde bulunmaya yazılı olarak davet ettiğini öğrendim. Bu tiyatroda Türkçe, Ermenice, Rumca ve Bulgarca, seçilmiş öğretici ve ahlaki tragedyalar ve komedyaların sahnelenmesi isteniyordu.

Çağrılanların çoğu davete icabet etmiş, Türk nazırlar da, öteki milletlerden ünlü ve hali vakti yerinde kişiler de gelmişler. Bulgarlardan Hacı İvanço Pençoviç ve Hristo Tıpçileştov gelmişler, hatta icra kurulu üyeliğine de seçilmişler. Daha sonra bu tasarıya ne oldu bilinmiyor; ne ses var ne seda. Ancak Bulgarlar, özellikle de gençler arasında erkek ve kadın amatör oyunculardan oluşan bir kumpanyanın kurulmasından söz edildi; aslında bu gerçekleşti de, ama daha sonra.

Sadrazam Ali Paşa'nın ve Ali Suavi Efendi'nin yukarıda aktardığım yarı resmi girişimi ile Bulgarlar da ilk kez olarak Rumlar ve İstanbul'daki diğer komşularıyla birlikte müşterek bir şehir konusunu müzakereye davet edilmiş oluyorlardı. Bu, Babıâli'nin artık Bulgarları da öteki milletlerle aynı kefeye koyduğunu gösteriyordu. Bu husus soydaşlarımın haysiyetini okşadı ve onları daha başka, daha önemli kazanımlar elde etmek için umutlandırdı; Rumlar ise, özel sohbetlerinde kin kusuyorlardı, çünkü bu Bizans şehrinde Bulgarların önü açıldığından dolayı kendilerini kırgın ve küçük düşürülmüş hissediyorlardı.

29 Aralık'ta her iki tıbbiyede de düzenli olarak derslere başlandı; ben de anatomi dersleri üzerine eğildiğimden İstanbul gezintilerimi kısıtladım.

12 Ali Suavi kısa bir süre Mekteb-i Sultani müdürlüğünde bulunmuştur, Darülfünun Cemiyeti başkanlığına dair bir kaynağa ulaşamadık –ed.n.

30 Aralık'ta, öteki işlerim arasında, artık bitmek üzere olan 1869 yılı gelir gider bilançomu da değerlendirince, şansımın yaver gittiğini ve epeyce para kazandığımı tam bir memnuniyetle müşahede ettim. Bu miktardan 500 lirayı Paris'ten kapsamlı bir tıp literatürü kütüphanesi ile gerekli miktarda cerrahi cihaz getirtmek ve bir muayene odası masrafları için ayırdım. Bütün bunları bir komisyoncuya sipariş ettim, o her şeyi tedarik edecek ve 10 Mayıs 1870'te evime getirecekti; o zamana kadar da gene Pera'da daha büyük ve daha uygun bir ev bulmaya bakacaktım, çünkü pederi ve küçük kız kardeşimi de İstanbul'a getirmeyi düşünüyordum.Maddi açıdan fevkalade iyi durumum bende sıkça evlenme fikrini tetikliyordu. Bekâr olmamın gelirime zarar verdiğini görüyordum, çünkü Midhat Efendi'nin ve Yahya Efendi'nin de işaret ettiklerine göre, sadece ve sadece bekâr olduğumdan dolayı bazı Türk kodamanlarının haremlerine giremiyordum. Artık 28 yaşındaydım ve bu gerekçelerden dolayı evlenme gereği hissediyordum. (...) Şimdiye kadar evimde dört duvar arasında yalnızlık içinde kalmış ve bekârlığa artık doymuştum. Gece ve gündüz kalbimi dolduran hislerimi ve heyecanlarımı paylaşacağım biri yoktu. Hakikaten de mektepteki uğraşlarımda talebelerle ve meslektaşım olan aydın muallimlerle, şehirde hastalarla, Bulgar çevrelerinde iyi arkadaşlarla ve vatanperver dava adamlarıyla, Pera'nın kulüp ve restoranlarında yabancı âlimler ve siyasetçilerle görüşüyordum, ama akşam eve döndüğümde yalnız hayatın ağırlığını ve kalbimdeki boşluğu hissediyordum. Beni kapıda tebessümle karşılayıp neşelendirecek, günlük dertlerimi ve tasalarımı unutturarak beni avutacak biri yoktu. Her şey bana boş, kuru, soğuk, karanlık, çirkin geliyordu! Böylece melankolik ve bencil olma tehlikesiyle karşı karşıya kalıyordum, oysa doğuştan neşeli bir mizaca sahiptim. (...) Bütün bu gerekçeler neticesinde kesin olarak evlenmeye karar verdim.

1870

Bulgar Ekzarhlığının Kuruluş Fermanı

Nihayet, 28 Şubat'ta, Sadrazam Ali Paşa, Gavrail Krısteviç ile Hacı İvanço Pençoviç Efendi'yi, Rumlardan da Aleksandros Karateodori ile

Hristaki Efendi Zografu'yu davet ederek padişah fermanının birer nüshasını, Rumların patriğe, Bulgarların da Bulgar ruhani meclisini oluşturan Bulgar piskoposlara verilmesi tavsiyesiyle takdim etmiş.

Fermanı alır almaz, anılan muteber kişiler derhal Ortaköy'e piskoposlara koşarak Ruhani Meclis Başkanı Lofçalı İlarion'a vermişler. Alelacele, madde madde fermanın içeriği Bulgarcaya tercüme edilmiş ve her ne kadar 10. madde orada bulunanların bazılarını tatmin etmese de, herkes mutluluktan havalara uçmuş. Anılan maddeye gelince, bu haliyle karma dini bölgeler hususunda Bulgarlarla Rumlar arasında kavgalara açık kapı bırakıyormuş.

İşte ferman metninin tam tercümesi. (...)[13]

Ertesi gün, İstanbul'da mukim neredeyse bütün soydaşlarımız, daha akşamdan sevindirici haberi alınca, Fener'deki Bulgar kilisesine akın etmişler; bütün piskoposlarımız, temsilcilerimiz, camia önderlerimiz, tüccarlar ve esnaf buraya gelmişlerdi. Hepsi mütebessim, sevinçli ve neşeli, kutlamaya ve bayram etmeye hazır vaziyette, sabırsızlıkla ayinin bitmesini bekliyorlardı; ayinin ardından padişahın uzun ömrü için teşekkür duası okundu. Sonunda İlarion Makariopolski dokunaklı bir nutuk çekti. (...)

Bulgarların Bayram Etmesi

Piskoposlar kiliseden çıkarken, ahali "Yaşasın İlarion!" diye naralar atıyordu. Gün boyunca kilise avlusunda ve Kevgir'in önündeki sokakta sayısız gaydanın nameleri altında kıvrak horalar tepiliyordu. Akşama ise İlarion, birkaç başka kişiyle bendenizi davet ettiği sofrada, "Artık Rum ruhani esaretinden kurtulduğumuza göre, kilisemizi o denli iyi düzenleyeceğiz ki, öteki Ortodoks milletler, hatta Rumlar da bizi kıskanacaklar. Daha sonra ise milletimizin siyasi bağımsızlığı için mücadele edeceğiz" dedi.

Aynı gün memleketimizin bütün kasabalarına ve palankalarına çekilen sayısız telgraflarla bu sevinçli haber duyuruldu; iki-üç gün sonra ise buralara piskoposlarımızın ve muteberanın imzaladıkları fermanın Türkçe ve Bulgarca basılı kopyalarıyla mesajlar gönderildi; fermanı, padişahın tuğrası süslüyordu. İstanbul'da olduğu gibi, bütün Bulgaristan'da da

13 Hatıratın bu sayfalarında yazar fermanın Bulgarca tercümesini veriyor –ç.n.

soydaşlarımız fermanı memnuniyetle ve sevinçle karşıladılar; kilise meselemizin çözümünü belgeleyen ve bunca çok beklenilen fermanı çıkartmasından dolayı padişaha ve Babıâli'ye minnettar kaldılar. Minnettarlık hisleri ifadesini her yerden sadrazama gönderilen telgraflarla, teşekkürnamelerle ve mazbatalarla buldular. Hatta Odesa'da, Bucak'ta ve Romanya'da mukim soydaşlarımız da teşekkürlerini ifade ettiler; karma bölgelerden o ana kadar Rumlaşan Bulgarların bazıları, keza Türkler de fermanı gördükten ve okuduktan sonra, sevincimizi paylaşıyorlar ve komşuları Bulgarlarla beraber bayram ediyorlardı. (...)

Muvakkat Muhtelit Komisyon Sadrazam Ali Paşa'nın Huzurunda

17 Mart'ta, yeni seçilen Muvakkat Muhtelit Komisyon topluca Sadrazam Ali Paşa'yı evinde ziyaret etti; fermanı çıkartarak kilise meselemizin çözümü için gösterdiği gayretleri ve lütfu için şahsen kendisine bütün Bulgar milletinin şükranı ve minnettarlığı dile getirilecekti. Ali Paşa'nın nazik kabulünde, İlarion fevkalade bir edebi Türkçeyle milletimizin derin minnettarlığını ve sadrazamın uzun ömrü ve sıhhati için samimi niyazlarını dile getirdi. Bunun üzerine sadrazam, "Çıkartılan fermanla Bulgar milletinin bütün umutlarının karşılanmadığının pekâlâ farkındayım, ancak hiçbir devlet, hatta en medenisi de, tebaasının taleplerini tamamen ve bir kerede değil, ama aşama aşama karşılar; o da bahşedilen hakların ve nimetlerin bilgece kullanıldıklarına kani olduktan sonra. Hükümet size bir inci sundu, onu lekelemekten veya çamura düşürüp ezmekten koruyun" dedi.

Bu kısa, ama unutulmayacak sözlerden sonra sadrazamın huzurundan ayrıldık.

Nazırları Ziyaret

Sonraki üç günde Muvakkat Muhtelit Komisyon sırasıyla şeyhülislamı, Kâmil Paşa'yı, Saffet Paşa'yı, Hüsnü Paşa'yı, Rıza Paşa'yı, Rüşdü Paşa'yı, Kabuli Paşa'yı, bahriye nazırını, tophane nazırını vs. ziyaret etti. Bütün paşalar komisyon üyelerini padişah fermanı çıkartma başarısından dolayı tebrik ettiler. Kiliselerimizi ve ruhbanımızı akıllıca düzenlemelerini ve padişahın sıhhati için Tanrı'ya duacı olmalarını tavsiye ettiler.

Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın Huzurunda

18 Mart günü, öğleden sonra, komisyon üyeleri Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın Fındıklı'daki konağına gittik. Orada, öğle yemeğinden kalkmış ve büyük salonun etrafındaki odalara satranç, dama, tavla ve kâğıt oynamak üzere dağılmış olan Cevdet Paşa'yı, Hüseyin Avni Paşa'yı, Sabit Paşa'yı, Halil Şerif Bey'i, Münir Bey'i, Münif Efendi'yi ve Kıbrıslı'nın yandaşı bazı Jön Türkleri bulduk. Geniş merdivenden çıkarak ortak salona giren ve sıraya dizilen Muvakkat Muhtelit Komisyon üyelerini Kıbrıslı, "Hoş geldiniz! Muradınız?" sözleriyle karşıladı. Hacı İvanço, "Size teşekkür etmeye geldik,[14] kilise meselemizin çözümlenmesi için padişah fermanının çıkarılmasındaki rızanız ve desteğiniz için" diye cevap verdi.

"Öyle mi?" diye karşılık verdi Kıbrıslı ve Bulgarların Rusya'yı dinlememeleri, ama padişaha itaat etmeleri için nasihatler vermeye başladı. Rus çarı için değil, padişah hazretlerinin sıhhati ve uzun ömrü için duacı olun; çarın adını kilise kitaplarından atın diye telkinlerde bulundu. O yüzden bu kitaplar Bulgarcaya tercüme edilmeli ve burada İstanbul'da basılmalıymış ki bu amaç doğrultusunda Babıâli para yardımı sağlayacakmış.

Bu arada, çeşitli odalarda eğlenen misafirler ortak salona çıktılar. Hepsini tanıyor olan Krıstevi̇ç yaklaştı ve onlara hitaben, "Tesadüfen hepinizi burada bir arada bulduk. Size de, padişah fermanıyla bahşedilen kilise hakları vesilesiyle Bulgar milletinin minnet hislerini dile getirelim" dedi.

Tarihçi kimliğiyle söz alan Cevdet Paşa[15] Bulgarları Türklerin kan kardeşi çıkardı; öyle ki devlet Bulgarlara iyilik yapıyorsa, aslında bunu Türklerin kardeşlerine yapıyormuş.

"O yüzden Bulgarlar, Türk Devleti'nin itaatkâr tebaasıdır" diye ekledi Münir Bey.

Bu son sözler karşısında Kıbrıslı köpürdü ve Bulgarlara sırtını dönerek misafirlerine, üstüne basa basa şunları söyledi: "Paşalar, paşalar! Bu siyah cübbe ve bu papaz şapkaları altında –eliyle piskoposlara işaret etti– tüfekler ve toplar gizli! Ömrü olan görecek!" dedi.

Bu sözlerden sonra herkes odasına girdi, biz de çıktık.

14 Metinde bu ifade Türkçe olarak geçiyor, parantez içinde Bulgarca anlamı veriliyor.
15 Cevdet Paşa Loveç (Lofça) doğumlu bir Pomak'tı –y.n.

Evin ve Muayene Odasının Düzenlenmesi

Paskalya haftasında ev eşyalarımla ve evimin dayanıp döşenmesiyle meşgul oldum. Cafe de France civarındaki yeni evim için halılar, perdeler, yorgan döşek ve kap kaçak satın aldım; burasını 1 Ağustos'tan itibaren tutmak üzere anlaşmıştım. Satın aldıklarımı Aynalıçeşme, Şerbethane Sokağı'nda kaldığım evin salonuna ve koridorlarına diziyordum. Komisyoncuya sipariş ettiğim kütüphanem için kitapların ve gelecek hastaların muayene odası için cihazların, masaların, sandalyelerin, yatakların, lavaboların gelmesini bekliyordum; teslim süresi 10 Mayıs'ta doluyordu.

Hıdırellez'de Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyede Fransızca yazışmaya bakan sekreter Nikolaki Parlo'nun ailesiyle görüşmelerimiz sıklaştı. Kendisiyle dört ay önce tanışmıştım ve görüşmeler o kadar sıklaşmıştı ki, haftada iki veya üç kere aileyle yakın veya uzak gezilere çıkıyordum. Yeter ki kızları Matmazel P.'nin ahlaki niteliklerini sınamak için iç dünyasına daha yakından girebileyim. Kendisini arkadaşlarıma ve tanıdıklarıma sorup soruşturmuş, hep övgü dolu sözler duymuştum. Bunun üzerine de o çok cana yakın ve sevimli matmazelle yakından ilgilenmeye başladım; o da, ağırbaşlı ve terbiyeli tavırlarıyla, masumane şekilde kalbimde sezinlediği hislere karşılık veriyordu. Aile 1 Mayıs'tan itibaren yaz mevsimi için Büyükdere'ye taşınacağından, gizlice birbirimize yazmaya ve birbirimizi unutmamaya söz verdik.

Patriğin Fermanı Tanımaması

Rumca gazetelerdeki gürültüyle eş zamanlı olarak 24 Mart'ta patrik Babıâli'ye, bütün ruhani meclis üyelerinin de imzaladıkları bir takrir sundu. Takrirde Babıâli'nin Bulgar kilise meselesinin çözümü için ferman çıkartma hakkına itiraz ediliyor, bunun için sadece ekümenik patrikliğin yetkisi olduğu belirtiliyordu; aksi halde dini haklar ihlal ediliyor ve yüce kilisenin imtiyazları çiğneniyormuş; o yüzden de patrik efendi fermanı kabul etmiyormuş. Dört gün sonra verdiği cevapta Sadrazam Ali Paşa patriğin gerekçelerinin temelsiz olduğunu belirterek çürütse de patrik 7 Nisan'da başka bir takrir gönderdi, patriklik ekümenik konsili toplamak istiyordu. Ali Paşa patriğe tekrar cevap vermedi ve iş askıda kaldı. Ne ki patrik sadece Rum ve karma dini bölgelere değil, ama saf Bulgar dini bölgelerine de

sirküler üstüne sirküler mektuplar gönderiyordu. Anılan sirkülerlerle kilise meselesinin padişah fermanıyla çözümlenmiş olmadığını, kendinden menkul temsilcilerin ve dava adamlarının söylediklerine kanmamaları için müminleri bilgilendiriyor ve uyarıyordu. (...)

Muvakkat Muhtelit Komisyon Üyeleri Patriğin Huzurunda

Fermanın hükümlerine göre, bazı maddelerin (...) tatbiki için, patriklikle uzlaşmaya varılması hususu zorunlu kılındığından dolayı, ki bunun için bizzat Ali Paşa ısrar ediyor ve ruhbanımızın Fener'deki Bulgar Kilisesinde ayin yapmasına izin vermiyordu, Muvakkat Muhtelit Komisyon, istişare, müzakere ve bazı tavsiyelerde bulunmak üzere patrikhaneye dört üyeden oluşan bir heyet gönderdi. (...)

Bulgar milletini temsilen gönderilen ve bu sıfatları Babıâli tarafından tanınan dört üyenin gelmesi üzerine Patrik VI. Grigorius öfkeyle, "Ne Bulgar milleti ve ne Bulgar temsilcileri zırvalıyorsunuz siz? Ben böyle bir milleti ve temsilcilerini tanımıyorum. Sizi elçi olarak değil, şahıslar olarak kabul ettim; bütün bu konuştuklarınız boş iş, beyhude çene yoruyorsunuz" diye bağırmaya başlamış. Bunu duyan Muvakkat Muhtelit Komisyon üyeleri, patrikle yapılan konuşmayı komisyona rapor etmek üzere kalkmış ve çıkmışlar. (...)

Paris'ten Sipariş Ettiğim Mobilyalar

14 Mayıs'ta komisyoncunun tedarik ettiği eşyalarla –kütüphanem için kitaplar, cerrahi aletler, sandalyeler, masalar, yataklar, muayenehane için bütün bir takım– uğraştım; 16 koliye yerleştirilen eşyaları alt kata depoladım. Komisyoncuya 300 lira daha ödedim ve böylece 800 liraya çıkan hesabımı kapattım. Kolileri açıp açmamakta kararsızdım, çünkü iki ay sonra, 1 Ağustos'ta, Cafe de France yanında tuttuğum ve şimdi tadil edilen öteki eve taşınacaktım. Nihayet, Paris'te sağlam şekilde ambalajlanan eşyaların daha kolay taşınması için kolileri açmamaya karar verdim.

Beyoğlu'nda Yangın

24 Mayıs'ta Hasköy'e bir hastama gittim. Burada yangın tellalının, hangi kısmında olduğunu belirtmeden "Beyoğlu'nda yangın var!"[16] diye

16 Metinde bu ifade Türkçe olarak geçiyor, parantez içinde Bulgarca anlamı veriliyor.

korkunç şekilde bağırdığını duydum. Yine de irkildim, aceleyle iskeleye inerek bir kayığa atladım ve Kasımpaşa İskelesi'ne yollandım. Yarım saat sonra indiğim Kasımpaşa'da evimin bulunduğu yöne baktım ve ne göreyim? Tam da evimin bulunduğu yönden, sarı kırmızı bir alevin uzun dilleriyle karışmış devasa duman bulutları yükseliyordu.

Hiç vakit kaybetmeden Petit Champ da denilen mezarlığın içinden geçen en kısa yoldan yukarı tırmandım; Şerbethane Sokağı'nı 45 derecelik bir açıyla kesen ve evimin biraz altındaki Arap Sokağı'ndan ilerlemeye çalıştım. İlerlemem ve evime yaklaşmam imkânsızdı, çünkü bütün sokaklar pencerelerden atılan mobilyalarla, sandıklarla ve her türlü başka eşyalarla tıkanmıştı, üstelik iki yandaki evler de karşılıklı olarak yanıyorlardı. Hayatlarını kurtarmak için kaçışan insanlardan bazıları yarı yanmış ya da elbiseleri tutuşmuş halde sokaklarda nefes nefese yatıyordu.

Rüzgârın taşıdığı devasa alevler ve duman sütunları her şeyi yalıyor ve tutuşturuyordu. Sadece benim evimin önünde bir açıklık vardı, çünkü evin ön cephesi henüz tutuşmamıştı. Bu durum beni yüreklendirdi; tehlike ve felaketlerin arasından, büyük gayretlerle sandık ve mobilyaların üzerinden atlayarak evimin açık olan dış kapısına yaklaştım. Niyetim merdivenden tırmanarak yatak odamı açmak ve hiç değilse karyolanın altında, içinde 210 Türk Lirası, 186 Napolyon, 420 beyaz mecidiye ve küpe, yüzük, bilezik, saatler vs. kıymetli eşyalar olan küçük sandığı kapmaktı.

İşte, dumanın içinden, kan ter içinde ve fevkalade bitkin vaziyette, ev sahiplerinin dağınık mobilyaları ve eşyaları arasından eve daldım; kütüphanem için gelen kitap dolu sandıklara tırmandım, parmaklığa tutundum, iki-üç basamak çıktım ve dumandan yaşarmış gözlerle, yatak odamın, ona komşu iki odayla evin bütün arka cephesinin yandığını gördüm.

Duman ve alev yumakları, kısa süre önce satın alınan kilimleri, perdeleri ve bütün ev eşyalarını sarmalıyordu. Bu tablo karşısında derin bir umutsuzluğa kapıldım, afalladım, başım döndü, merdivenin karşısındaki odadan, sokaktan gelen başka bir alev artık alt kata da sirayet ettiğinden iki ateş arasında kalmamak için hemen kendimi toparladım. Var gücümle parmaklığın arkasına gerisin geriye atladım. Ancak alttaki dağınık masalar, iskemleler ve başka eşyaların üzerine fena düşerek yara-

landım; son bedensel ve manevi bir gayretle ve nefsi müdafaa içgüdüsüyle hareket ederek ayağa kaltım ve üzerindeki tavanın da tutuşmuş olduğu sokak kapısına doğru fırladım.

Maalesef devrilen bir masa yolumu engelliyordu ve geçmek için onu çekmeye zorlanırken, bir kalasın tutuşmuş ucu sırtıma ve ayaklarımın üstüne sertçe düştü ve redingotumun eteklerini tutuşturdu. Başımdaki fes de kaydı, yüzüm de sıyrıklar içinde kaldı. Böyle bir durumda, neredeyse yarı baygın halde Arap Sokağı'na doğru koştum ve İngiliz Sefareti arkasındaki sokağa girdim, sokağın ortasında bayılarak yere serildim. Gelip geçenler, araba veya atların ezmemesi için beni sefaretin duvarına kadar çekmişler; ben bu haldeyken yankesiciler saatimi ve hırkamın ceplerinden paramı alarak beni soymuşlar. Bir ara biraz kendime geldiğimde, sırtüstü çevrildiğimi hissettim ve Türkçe, "Odur, o" diye konuşulduğunu duydum.

Gözlerimi açtığımda iki talebe gördüm; üniformalı olan, o yıl tıbbiyeden mezun olan Gabrova'dan kuzenim Dimço Sultanov'du; sivil giyimli olan ise Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyeden talebem Rasim Efendi'ydi. Hakikaten toz ve küle bulanmış, fessiz, saçı başı karışmış, yanmış redingot ve yırtık pantolonla, siyahlaşmış ve baygın halimle zor tanınıyordum. Yüzüme su serperek ve ağzıma su vererek beni ayıltmaya çalıştılar; kim olduklarını söyleyerek ses vermemi istediler.

Yarım saat sonra getirilen faytonla Kasımpaşa İskelesi'ne, oradan da kayıkla mektebe götürülecektim. Ancak yerimden kıpırdatılınca öksürerek kan tükürdüm; bunun üzerine beni Fener'e, hemşerim ve dostum İvan Naydenov'a götürmelerini söyledim. O yüzden faytondan indirilince bir kayığa kondum ve birlikte Fener İskelesi'ne doğru yola koyulduk.

Yolda, deniz ortasında yeniden bayıldım, gene şuurum kapandı. Yeniden yüzüme su serpildi ve bir şeyler içirtildi. Biraz kendime geldiğimde artık Fener'e varmıştık. Burada iskeleye, Pera'daki yangını deniz üzerinden izlemek için pek çok seyirci toplanmıştı, aralarında Naydenov'un hademesi de bulunuyormuş; hademeden Naydenov'un o sabah ailesiyle Boğaz'da bir köye gittiğini öğrendik. O sırada kendisini 1865 kolera salgınında tedavi ettiğim, Balat'taki Bulgar Kilisesi yakınında oturan Dimitraki Çuhacıoğlu seyirciler arasından çıkmış ve içler

acısı halimi gördükten sonra, hiç tereddüt etmeden toparlanıncaya kadar beni ısrarla evine götürmek istedi. Ben hemen kabul edince bir faytonla Dimitraki'nin evine götürüldüm.

Dimitraki rahat ettirilmem için talimatını vererek bir hekim aramaya gitti. Çok geçmeden getirdiği Dr. Mihailidi beni muayene etti ve tam bir huzur ve sessizlik içinde soğuk su ve *potion cordiale* içmemi tavsiye etti. İki talebe de, rahatlamış vaziyette mektebe gittiler. İlk geceyi sayıklamalar içinde kötü geçirdim, bir titreme tuttu beni, öksürerek kanlı balgam tükürdüm, göğüslerimde tarif edilemez sancı, bacaklarımda ve bütün bedenimde şiddetli ağrılar hissediyordum; bütün organizmam adeta sarsılıyordu. Tehlikeli durum! Dr. Mihailidi iki defa viziteye geldi, bu arada nefes almakta zorluk çekiyordum.

Ertesi gün erkenden gelen İvan Naydenov beni evine davet etti, ama korkunç halimi görünce, her şeyi bırakarak Dr. Callia'nın yaşadığı Beşiktaş'a koştu ve onu getirdi. Dr. Callia, *pneumonie traumatique* [travmatik pnömoni] teşhisi koydu; bütün göğsüme, bacaklarıma ve kollarıma hardal sürülmesini istedi, sonra da göğüs arkasından ve önünden kan alınması için 12 bardak çekme yazdı. Ev sahibi Dr. Callia'nın reçetesinin aceleyle ve tam olarak hazırlatılması talimatını verdi, ayrıca hastanın etrafında huzur ve sessizlik olması için Naydenov'dan başkasının yanıma alınmamasını tembihledi.

O akşam Dr. Callia gene geldi ve beni aynı vaziyette buldu, ne ki biraz daha rahatlamıştım; gene bardak çekmeler, ayrıca buz gibi su içmemi tavsiye etti. İkinci gün her şey gerektiği gibi yapıldı ve akşam kan balgamları kesildi, ama sancılar devam ediyordu.

Üçüncü gün sabahtan Dr. Callia, Seririyat-ı Dahiliye Muallimi Dr. Maroin'le geldi; anılan hekimi Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Nazırı Salih Efendi göndermiş. Her ikisi de göğsümde iyileşme olduğunu ve ateşin düştüğünü tespit ettiler; içmek için *potion pectorale* [pektoral iksir] ve süt tavsiye edildi. Dördüncü ve beşinci günlerde artık ateş ve nefes darlığı yoktu; bedenimdeki sancılar ve göğsümdeki saplantılar kesilseler de halsizlik devam ediyordu. Hekim süt, yumurta ve etsuyu yazdı; artık hızla iyileşiyordum.

Altıncı ve yedinci gün Dr. Callia etrafımdakilere artık hiçbir tehlikenin kalmadığını söyledi. Bir taraftan iyileşiyordum ama psikolojik durumum kötüye gidiyordu. Minnettar talebe lütufkâr ve üstün muallim Calia'ya umutsuzca, "Her şeyimi yangında kaybettim – hazır para, satın aldığım yeni ev eşyaları, yeni kütüphaneme aldığım kitaplar, bütün eski kitaplar da, cerrahi aletlerimi, keza giysilerimi, her şey iki-üç saat içinde kül oldu; şimdi artık kendimi de kaybetmekten başka çarem kalmıyor. Niye yaşayayım, kimseye lazım değilim, yakınlarıma da, fukara babama da. Niye hayatta kaldım, siz arkadaşlarıma ve yakınlarıma dert ve yük olmaya mı?" diye sızlanıyordum.

Gözyaşları dökerek büyük bir hüzünle, beni acımasızca vuran bu büyük felaketi anlatıyor ve merhametsiz kaderi acı acı lanetliyordum. Benim canhıraş ve umutsuz serzenişlerim karşısında Dr. Callia irkildi ve kısa süren bir sessizlikten sonra:

"Hayır, evlâdım; hayır, benim genç meslektaşım! Başına gelenleri çok abartıyorsun. Bu karamsar düşüncelere teslim olma. Tanrı şefkatlidir. O gene sana yardım elini uzatacak; nasıl ki seni koleradan kurtardıysa ve nasıl ki toplumda bugünkü seviyeye gelmen için hayat ve güç verdiyse, şimdi de yardım ediyor ve sıhhatine kavuşuyorsun. Sana sağlık ve güç verecek ve bilginle, emeğinle ve istikrarınla kendine gelmen ve şimdiye kadarkinden daha çok kazanman için yardım edecek; o yüzden Tanrı'dan umudu kesme. Kütüphanen yanmış, ama aklın da yanmadı ya. Pes etmek yok. Yangından zarar gören sadece sen değilsin, bizim mektepten daha dört başka meslektaşımız var – Vuçino, Barozzy, Gaspar ve Ferdi Bey. Ya bizim Fransızca yazışma sekreterimiz bedbaht Nikolaki Parlo'ya ve kalabalık ailesine ne diyelim? Evi, bütün ev eşyasıyla ve mobilyalarla yanmış, hiçbir şey kurtarılamamış, çünkü bütün aile yangın günü Büyükdere'deymiş. Pansiyonda canlı canlı yanan 200 kız talebeye ve 1500 civarındaki diğer yanarak ölenlere ne diyelim? O yüzden Tanrı'ya şükret ve sabırla umut et, ve kesinlikle umutsuzluğa kapılma." İyi yürekli Dr. Callia talebesine işte bu asil ve pozitif telkinler ve temennilerde bulundu ve sağlığım ve huzurum için başka bazı tavsiyeler vererek mektepte görüşmek üzere ayrıldı. (...)

Son üç-dört günde ziyaretime gelen ve ne olduğunu öğrenmek isteyen arkadaşlarımda ve tanıdıklarımda boşuna teselli arıyordum. Bu arada şehirde çeşitli söylentiler dolaşıyormuş. Birileri yangında yandığımı, başkaları başıma gelen bu felaketten sonra ayağa kalkamadığımı konuşuyorlarmış.

Nazırın ve Muallim Meslektaşlarımın Desteği

Mektepte herkes –Nazır Salih Efendi, muallimler, talebeler ve öteki görevliler– yardımlaşma ve dayanışma hissiyle hareket ederek yangından zarar gören bendenize acıdılar ve samimi üzüntülerini dile getirdiler. Nazır hastalıklı halimi görünce, muayene etmeleri için muallim hekimler Maroan, Barozzy ve Callia'dan oluşan bir komisyon oluşturdu; hava değişikliğine ihtiyacım olduğu sonucuna varılarak memleketim Kazanlık'a gitmem tavsiye edildi. Bunun üzerine müdüriyetten 15 Ağustos'a kadar izin verildi. Ayrıca, acil ihtiyaçlarım için muallimler zümresinin teklifi üzerine, nazır bana mektep kasasından yardım mahiyetinde 30 lira verdi.

Burada, iki gündür zabıtanın yangın mağdurlarına, gerekli belgeyi ibraz ettikten sonra, belirli bir daire içinde yanmamış olan eşyaları çıkarmak için kalıntılarda arama yapmaya izin verdiğini öğrendim. O yüzden ertesi gün, 2 Haziran, böyle bir belge alarak bir işçiyle yanmış evimin yerine gittim ve iki gün boyunca 10 metrelik bir daireyi eşerek aradım taradım. Bir bacanın konumundan hareketle kıymetli eşyalarım ve paralarımla yanan sandığın yaklaşık yerini tespit ettikten sonra, enkazı titizce eşeledim ve sadece 43 lira ile 6 Napolyon, 62 beyaz mecidiye, bir çift küpe, bir küçük haç ve bir yüzük buldum. Bu yerde başka birinin de gizlice arama yaptığına dair izler vardı.

Yeni giysi ve başka ihtiyaçları satın aldıktan sonra, 4 Haziran'da gene mektebe gittim. Burada, benim gibi yangın mağduru olan Mektep Sekreteri Nikolaki Parlo'yu gördüm. Birbirimize yangında kaybettiklerimizi anlattık; bu arada o bana, yangın günü, mektepten talebe ve hademelerin Pera'daki evine eşyalardan bir şeyler kurtarmak için koştuklarını ama ancak üç sandık kurtarabildiklerini, bunları emniyetli bir yere, Bulgar tüccar Stefan İliç'in evine götürdüklerini anlattı. Tüccar da sandıklara dokunmadan Büyükdere'deki eve gönderme iyiliğinde bulunmuş; şansa bak ki, kızının çeyizinin bir kısmı bu kurtarılan sandıklarda bulunuyormuş.

Memleketime doğru yola çıkmadan önce alacaklarımı tahsil etmek üzere birkaç gün hastalarımı ve abonelerimi dolaştım. Hastalarım yangından zarar gördüğümü öğrendiklerinde, seve seve ödeme yapıyorlardı, hatta bu hususta kodaman hastalarım bana fazladan ödeme yapıyor ve ileride de özel hekimleri olmam için aboneliklerinin süresi dolmadan ödeme yapıyorlardı. Bu şekilde yaklaşık 300 lira toplayarak bir nebze rahatladım; Fener'de, Muhliyo Mahallesi'nde[17] bir ev bulmayı kafama koydum ve Naydenov'dan ev bakmasını rica ettim.

İSTİRAHAT

12 Haziran akşamı Büyükdere'ye giderek sağlığıma daha çabuk kavuşma umuduyla birkaç günlüğüne Boğaz üstündeki Bellevue Oteli'ne yerleştim; yaz mevsimi Boğaz kıyılarını muhteşem bir güzelliğe büründürmüştü. Bütün tabiat biz fanileri, yemyeşil tepelere ve vadilere geziye davet ediyordu; adeta cennet köşesi gibi bu yerlerde başına gelen felaketlerden hüzünlenen ve manen çöken insanlar eğlence ve teselli buluyorlardı. (...) Bizim de Matmazel Parlo ve ailesiyle, bazen de baş başa, kâh Fındıksuyu'nda, kâh Bahçeköy yanındaki bentte, kâh Boğaz'ın Karadeniz çıkışındaki Fanaraki'de [Rumeli Feneri] gezilerimiz sıklaşıyordu. Ailesinin bana karşı tavrında daha büyük samimiyet ve yakınlık hissediyordum. Matmazelle baş başa kalınca sohbetimiz daha sıcak ve dostane oluyordu. (...) Nihayet 16 Haziran'da nişanlanmaya ve hayatlarımızı birleştirmeye karar verdik.

***

[Dr. Hristo Stambolski 20 Haziran akşamı Avusturya bandıralı bir vapurla Burgaz'a ayak basıyor, sonra da Sliven üzerinden memleketi Kazanlık'a geçiyor. Civar köyleri ve Tryavna, Gabrova ve Selvi gibi yakın kasabaları ve yerleşimleri dolaşıyor. Daha sonra Karnobat, Aytos ve Burgaz üzerinden 12 Ağustos'ta İstanbul'a dönüyor; 17'sinde de görevine başlıyor.]

(...)

17 Tevkii Cafer Mektebi Sokağı'nda bulunan Panayia Mukhliotisa Kilisesi çevresinde oluşan mahalleye Muhliyo denmekteydi –ed.n.

İstanbul'da Bulgar Muhtarlıkları

Bulgarlar ekzarhlığı fermana göre düzenlemeye çalışıyorlardı; Ekzarhlık tüzüğü üzerindeki çalışmalar nihai olarak 27 Eylül'de tamamlandı. O gün Babıâli'den alınan bir tezkereyle, patrikliğe bağımlı olmadan yolcu tezkeresi çıkartılması, kayıt edilmesi, ilmühaber ve başka resmi evrakın tanzimi için Fener'deki Bulgar Kilisesi yanında bir yazıhane kurulmasına izin veriliyordu. Bu arada, İstanbul'daki bütün Bulgar odakları 18 mahalleye ayrıldılar, her mahalleye birer muhtar seçildi ve muhtarlara birer resmi mühür verildi. Mührün etrafında mahallenin adı belirtiliyordu, ortada da "Bulgar milleti" yazıyordu. Anılan husus bütün Bulgarları ziyadesiyle memnun etti.

Aynı gün Ekzarhlığa başka bir tezkere geldi; tezkerede, fermanda zikredilen Bulgar dini bölgelerine, millet toplantısı için temsilciler seçmek üzere davetiye gönderilmesine izin veriliyordu. Anılan toplantıda, Ekzarhlık yönetimi için hazırlanan tüzük tasarısı hükümetin onayına sunulmadan önce incelenecek, gözden geçirilecek ve tasdik edilecekti. Dini bölgelerdeki seçimler, tasarıdan alınan ve hükümetin onayladığı bir yönerge doğrultusunda yapılacaktı.

Bu yönergenin hükümleri, Rum, Ermeni, Katolik Ermeni vs. gibi öteki milletlerin dini seçim yönergesi hükümleriyle örtüşüyordu. Ancak anılan yönerge ruhani cemaatin pek hoşuna gitmedi, o yüzden, her ne kadar Piskopos Panaret ve Dr. Çomakov artık bunun hükümlerini kabul etmiş ve imzalamış olsalar da, matbuatta ona "çorbacı işi" denilerek eleştirildi. Ruhani cemaat, Bulgar milletinin Türkiye'de yaşadığını unutuyordu.

Netice olarak davetiyeler, yönerge ve tüzük taslağının birer nüshası yukarıda anılan dini bölgelere, gereği yapılması için gönderildi. (...)

Her İki Tıbbiyedeki İmtihanlar

Kazanlık'tan döndükten sonra her iki tıbbiye mektebinde, yıllık ders yükünü 26 Ekim'e kadar bitirmeye çok gayret sarf ettim, çünkü imtihanlar 1 Kasım'da başlıyor ve 10'unda bitiyorlardı; Ramazan ayı da 13'ünde başlıyordu.

Bu yıl Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyedeki imtihanlar Türk edebiyatından gayet ünlü ve nüfuzlu kişilerin dikkatini çekti. Mektep Müfettişi

Ahmed Paşa'nın davet ettiği ve Serasker Hüseyin Avni Paşa, Ahmed Vefik Efendi gibi Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhânede eğitim dili olan Fransızcanın Türkçeyle değiştirilmesinin bütün azılı taraftarları ve hararetli savunucuları dışında başka Türk edipler de, tıp biliminin ve genelde de tıbbın temeli olan anatominin Türkçe okutulmasının mümkün olup olmadığını görmek ve değerlendirmek üzere meraktan gelmişlerdi. Bunlar arasında Maarif Nazırı Saffet Paşa, Münir Bey, Münif Efendi, Ali Suavi Efendi de bulunuyordu.

Bu yıl da, benimsemiş olduğum ve Türkçe okuttuğum bilimsel anatomi terimleri ve kavramlarıyla, imtihana katılan herkesin sempatisini kazanıp övgüsüne mazhar oldum. Ancak şahsıma yönelik bu yüce ve bolca dile getirilen lütuflar beni mutlu kılmıyordu, çünkü Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhânede Türkçenin ders dili olarak tatbikine geçilmesiyle nelerin hedeflendiğini pekâlâ biliyordum:

1- İlerlemeleri için Türk talebelere avantaj sağlanması; çünkü yabancılar Türkçeyi öğrenmekte zorlanacak ve geri kalacaklardı (her ne kadar bütün bunlara rağmen Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyede tam tersi sonuçlar çıksa da);
2- Bütün Avrupalı muallimleri, yerlerine gelişigüzel Türk hekimler getirmek üzere ayrılmaya mecbur bırakmak;
3- Jön Türk programının, her şeyde Türk ırkını üstün kılmak şeklindeki amaçlarından birini yerine getirmek.

Bunun dışında, anılan uygulamayla şarkta tıbbın ve medeniyetin inkişafına ölümcül bir darbe indirileceğini öngörüyordum; anılan program Bulgarları tıp okuma ve maarif imkânından mahrum bırakıyordu.

Ramazanda, önceki yıl da olduğu gibi, neredeyse her akşam tanıdığım Türkler beni iftara davet ettiler; Fransız-Prusya Savaşından sonra Türkiye'de nasıl bir siyaset izleneceğini öğrenmek için bayramda da onları ziyaret ettim. Ben artık Rusya lehine epeyce güçlü bir eğilim seziyordum, çünkü III. Napolyon'un yıldızı soluyor ve Jön Türklerin homurtularına rağmen tamamen sönmeye doğru gidiyordu.

Midhat Paşa'nın İstanbul'a Döneceği Söylentisi

Ocak ayı ortalarına doğru, Babıâli çevrelerinde, özellikle de Jön Türkler arasında, gene Midhat Paşa'nın Bağdat'tan İstanbul'a döneceği konuşulmaya başlandı. Kaldı ki Türkçe *Basiret* gazetesi de, Midhat Paşa'nın izin aldığını ve yakında İstanbul'da beklendiğini yazıyordu. Anılan söylentiler ruhuma her zamankinden daha fazla sıkıntı verdiler, çünkü Avrupa'nın içinde bulunduğu bu kritik zamanlar bu söylentilerin gerçekleşmesini büyük bir olasılık haline getiriyordu. Ben de Midhat Paşa'nın İstanbul'a geldikten sonra kilise meselemizin şimdi elverişli olan seyrine çomak sokmasından korkuyordum, çünkü Midhat Paşa'nın Rus aleyhtarı ve Bulgar kovuşturucusu olduğu pekâlâ biliniyordu.

Evimin Düzenlenmesi

Paskalya haftasında evimi hazırladım ve bütün ihtiyaçlarımı aldım; öyle ki 18 Nisan'da yapılacak olan düğünümde eksik olmasın. Bilindiği üzere Kazanlık'tan döndükten sonra, Fener'in iç kısmında Kiremit Mahallesi'nde Diamanoğlu'nun evini tutmuştum. Bulgar Kilisesi'ne yakın olan evim başka Bulgar ailelerin arasındaydı; İvan Naydenov ve yaşlı Hristo Tıpçileştov'a komşuydum. Bu husus bana, kiliseye daha sıkça gitme ve hem buradan hem de Rum Patrikliğinden daha kolay bilgi toplama imkânı veriyordu. Öte yandan da, yeni adresim Bulgar hastalarıma, ziyaretçilerime ve benimle görüşmek isteyen herkese büyük kolaylık sağlıyordu. (...)

Düğünüm

18 Nisan'da, Fener'deki Bulgar Kilisesinde, Bulgar Ruhani Meclis Başkanı Lofçalı İlarion'un öncülüğünde Matmazel Tırsitsa Nikolaki Parlo'yla nikâh kıydım. Nikâhta İlarion, Antim, Panaret, Dr. Çomakov, Gavrail Krısteviç, Dimitır Geşoğlu ve Muvakkat Muhtelit Komisyonun öteki üyeleri, millet temsilcilerinin çoğu, keza Bulgar Kıraathanesi üyeleri ve neredeyse bütün Bulgar merkezlerinden tüccarlar ve esnaf hazır bulundular. Nikâhtan sonra kalabalık evime doğru yönelerek Rumların baskın olduğu Fener'de görkemli bir Bulgar alayı oluşturdu. Dostlarımın çoğu teb-

rik ettikten sonra Kiremit Mahallesi'nin geniş sokağında uzun bir horaya tutunarak akşamın geç saatine kadar tepindiler.

Sadrazam Ali Paşa'nın Hastalığı

Ali Paşa haziran ayının başından itibaren Babıâli'ye düzenli olarak gelmiyordu. Gazetelerde rahatsız olduğu yazılıyordu. Babıâli çevrelerinde ise romatizmadan mustarip olduğu konuşuluyordu, ancak hekimlerine yakın kişilerden, göğüs hastalığı çektiğini öğrendim. O yüzden de hekimler 20 haziranda onu hava değişikliği için, havası daha yumuşak olan Erenköy'e göndermişler. Paşanın yokluğunda yerine hariciye nezaretindeki müsteşarı, çok iyi tanıştığım Server Efendi bakıyordu.

Hakikaten de 15-20 gün sonra sıhhati düzelince, sadrazam Bebek'teki konağına dönmüş; Meclis-i Has da orada onun başkanlığında toplanıyormuş. Bazı dava adamlarımızın dürtmesiyle Server Efendi sadrazama ekzarhlık tüzüğünü sunmuş; sadrazam da bir an önce bakmaları tavsiyesiyle üç nazırdan oluşan bir komisyon tayin etmiş, sonra da ekzarh seçmek üzere karar alması için Muvakkat Muhtelit Komisyona derhal talimat verilecekmiş.

Kolera Salgını Korkusu

Gazeteler, Bağdat'tan ve St. Petersburg'dan alınan telgraflara dayanarak haziran sonuna doğru bu iki şehirde ve civarlarında kolera salgını belirdiğini bildiriyorlardı. Bağdat'ta Midhat Paşa, İstanbul'un telkiniyle en katı karantina önlemleri almış. Merkezi İstanbul'da olan Beynelmilel Sıhhi Komisyonu da korku sardı; bu sefer daha başlangıçtayken kazınması için salgının seyri yakından takip ediliyordu. Müslüman hacıların Hicaz'daki Mekke'ye seyahatlerinin en yoğun döneminde olunduğu için Kızıldeniz'e, adalara ve kıyılara karantina bölgeleri oluşturuldu. (...)

[Sadrazam Mehmed Emin] Ali Paşa'nın Vefatı

Temmuz sonuna doğru gene rahatsızlanan Ali Paşa'nın 2 Ağustos'ta durumunun ağırlaştığını ve hastalığının devamlı ilerlediğini öğrendim. Rahatsızlığı devlet işleriyle uğraşmasına engel olduğu için, kilise meselemizi temelden bilen kişinin vefat etmesinden duyulan endişe dava adam-

larımızı kara kara düşündürüyordu. Paşa, meselenin bütün aşamalarını ve buhranlarını takip etmişti ve şimdi nihayet, davamızın başarılı şekilde ekzarh seçimi ve onaylanmasıyla taçlanacağı bir anda onu kaybetmek çok büyük talihsizlik olacaktı.

Maalesef sezgilerim doğru çıktı. Büyük devlet adamının durumu günden güne ağırlaşıyordu; 24 Ağustos'ta artık can çekiştiği haberi yayıldı ve çarşambaya denk düşen ertesi gün vefat ettiği duyuldu. Perşembe günü Süleymaniye Camisi haziresine gömüldü; aynı gün, Babıâli'de, Mahmud Nedim Paşa'nın yeni sadrazam tayin edildiğine dair yüce hat okundu. Mahmud Nedim, Abdülaziz'in sütkardeşiydi; daha sonra onun kız kardeşiyle evlenerek damadı da olmuştu. Yeni sadrazam eski Türklerdendi.

Tuhaf bir rastlantı: Aynı gün Kıbrıslı Mehmed [Emin] Paşa da vefat etmiş ve toprağa verilmiş.

Sadrazam Mahmud Nedim Paşa

Mahmud Nedim Paşa sadrazamlığa getirilir getirilmez, Serasker Hüseyin Avni Paşa azledildi ve Isparta'ya sürgün edildi; yerine de Esad Paşa getirildi. 28 Ağustos'ta şeyhülislam, Ticaret Nazırı [Mehmed] Kabuli Paşa ve Zaptiye Nazırı Hüsnü Paşa azledilerek Kıbrıs'a sürgün edildiler. Sadaret Kalemi Midhat Efendi de azledildi, oysa onun vasıtasıyla Babıâli'de Bulgar davasıyla ilgili olarak yapılan her şeyi öğreniyordum. Böylece, Bulgar davasıyla ilgili son derece önemli bilgiler aldığım çok değerli bir kaynaktan mahrum kalmış oldum. Azledilenler daha güvenilir olanlarla değiştirildiler. Birçok başkalarının takip ettiği bu azil ve tayinler artık açıkça iki akımın –eski ve yeni ekolün– varlığını gösteriyordu. Birinci ekol veya eskiler, ikincisine kıyasla, Abdülaziz'e daha yakındılar; dolayısıyla birine yönelik açık iltimas, ötekine yönelik gizli homurdanma ve tehdit bundan kaynaklanıyordu.

Kolera Salgınına Karşı Önlemler

Yaklaşık iki ay önce koleranın Bağdat ve St. Petersburg'da ortaya çıktığından söz edilmiş, Beynelmilel Karantina Komisyonu o andan ağustos sonuna kadar salgının yayıldığına ve İstanbul'a yaklaştığına dair haber-

ler alıyordu. Hatta İstanbul'da kolera vakaları olduğu da bildiriliyordu. Komisyon bu nedenle tıbbiye nazırına İstanbul'da kaç hekim ve eczacının bulunduğunu sormuş, ihtiyaç duyulduğunda komisyon bunları çeşitli mahallelere tayin edecekmiş.

Bu bağlamda muallimler zümresi hastalığın İstanbul'a bulaştığı ilan edildiğinde, anatomi dersleri için kadavra alınmasının durdurulmasına; yaklaşan sene sonu imtihanların 20 gün öne alınarak talebelerin tatile erkenden salınabilmelerine karar verdi. O zamana kadar ise muallimlerden Barozzi, Maroan ve bendeniz (ilk ikisi dahiliyeci patolog sıfatıyla, ben de 1865 kolera salgınından tecrübe sahibi olarak) son iki yılına girmiş talebelere kolerayla ilgili konferanslar vermekle görevlendirildik.

Yeni Sadrazamın Bulgarlara Olumlu Bakması

Mahmud Nedim Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesinden on gün sonra, Muvakkat Muhtelit Komisyonunun önde gelen ruhani ve sivil üyelerinden seçilen bir heyet, hem "Hayırlı olsun!" dileğinde bulunmak, hem de fermanın tatbiki doğrultusunda ekzarh seçimine izin verilmesi için bir arzuhal sunmak üzere huzura çıktı. Mahmud Nedim Paşa fermanı inceleyip kararını bildireceğine dair söz vermiş. Her halükârda heyete fermanın delinmeden tatbik edileceğini temin etmiş, ancak patriklikte aynı gün seçilecek yeni Rum patriğinin görüşünü de aldıktan sonra.

Daha ilk "hayırlı olsun!" ziyaretinde, General İgnatyev yeni Sadrazam Mahmud Nedim Paşa'nın, II. Mahmud'un sadrazamı Hüsrev Paşa'nın siyasetini benimsemiş olduğunu ve bu siyasetten esinlendiğini anlamış; kim bilir belki önceden de biliyordu. Anılan siyasetin özü de şuydu: "Ne yapalım edelim, ama komşumuz Moskof'la dostluğumuzu bozmayalım." Dahası, şimdi Fransa'nın bozguna uğratılmasından sonra bu siyaset daha da ağırlık ve haklılık kazanıyordu.

Bulgarlar, General İgnatyev'in milli meselelerinde kendilerinden yana bir tavrı olduğunu artık biliyorlardı. Nihayet bütün Bulgarlar yeni sadrazamın Rus sefaretinin isteğine uyup üst düzey Türk bürokrasisine, hatta nazırlıklara Rus yanlısı Türkleri (Server Paşa, Reşid Paşa ve eski Namık Paşa) tayin ettiğini görüyorlardı. Bu nedenle de Mahmud Nedim Paşa'nın

fermanın bir an önce tatbiki ve ekzarh seçimi için destek sağlayacak olmasından mutlu oluyorlardı. Tabii ki, Dr. Çomakov'un şürekâsı hariç.

Böylelikle sadece ruhani ve sivil komisyon üyeleri arasında değil, ama aydınlar ve esnaf arasında da iki akımın belirgin şekilde ortaya çıktığı görülüyordu. Birinci akım, meselenin bulunduğu şartları ve durumu göz ardı ederek, kutsal kaidelere ve kilise geleneğine ve hükümlerine bakmadan dörtnala ileri atılınmasını istiyordu. Dr. Çomakov'un şürekâsının oluşturduğu bu akıma Kırmızılar adı verilmişti. Diğeri ise itidal ve aklıselim sahibi olanların akımıydı; bunlar kanunlara bağlı olarak hareket ediyor, kilise kaidelerini ve hükümlerini temel alıyorlardı. (...)

Yaklaşan Kolera Salgınıyla Mücadele

İstanbul'da ve Haliç'in kuzey kıyısında, özellikle de Hasköy banliyösünde kolera vakaları olduğuna dair söylentiler sıklaşmaya başlayınca, Beynelmilel Sıhhi Komisyon neredeyse her gün toplantılar düzenliyor, salgının özelliğinin net şekilde öğrenilmesi için hasta evlerine konsültasyon için üçer hekim gönderiyordu. Tıbbiyenin muallim zümresi de sene sonu imtihanların 12 Ekim'de başlayıp 22'sinde tamamlanmasına karar verdi. Kadavra diseksiyonuna son verdiğimiz Dr. Callia'yla anatomi imtihanlarını 18'inde bitirdik; böylece Ramazan Bayramı sonrasına kadar muallimlik görevimizden serbest kalıyorduk. Salgının kolera olduğu tartışmasız şekilde tespit edildikten sonra, 28 Ekim'de Beynelmilel Komisyon İstanbul'da kolera salgını olduğunu ilan etti. Komisyon hiç tereddüt etmeden eksiksiz bir karantina ve katı dezenfeksiyon ilkelerini benimseyerek Hasköy ve Çıksalın mahalleleri etrafında, karadan ve denizden, askeri bir kordon oluşturdu, çünkü en çok vaka (günde 15-20) buralarda tespit ediliyordu, hele de tophanede çalışan bütün İngiliz işçilerin aileleriyle kaldıkları Çıksalın'da. Komisyon, talimatların kesin şekilde tatbiki, tayin ettiği hekimlerin vazifelerini denetlemem ve her gün salgının durumu ve seyri hakkında rapor göndermem için bendenizi kordon hekimi tayin etti. Babıâli, bu şekilde karantinaya alınan anılan iki yerleşimin beslenmesi için bir iaşe komisyonu da kurmuştu.

Yerli hekimle İngiliz banliyösü Çıksalın'ı dolaşırken vakaların nedenlerini ve banliyöde kalan İngilizler arasındaki yüksek ölüm oranını çözmek

için kapı kapı gezdim ve sakinlerin salgın sırasında sürdürülmesi gereken hayatla ilgili olarak önyargılar, batıl inançlar ve cehalet içinde yüzdüklerini gördüm. Öyle ki, salgının kuluçkasının havada bulunduğunu düşünerek odalarını, hatta koleradan ölenlerin olduğu odaların kapılarını ve pencerelerini sıkı sıkıya kapatmışlardı ve havadan bulaşmaya inandıklarından hastalığa yakalanmamak için dışarı avluya dahi çıkmıyorlardı. Diyet falan hak getire; sağlıklı gıda kurallarına uyulmuyordu, onlara sunulan cin veya viski gibi sert içkileri ölçüsüz içiyorlardı. O yüzden de erkek ve kadınların, hatta çocukların çoğu mütemadiyen sarhoş olduklarından hekimin tavsiyelerini dinlemiyorlar, hatta tehditler savurarak üzerlerine saldırıyorlardı. Beynelmilel Sıhhi Komisyonun sorusu üzerine, Çıksalın banliyösünde çok sayıdaki günlük vakanın nedenini bildirmek zorunda kaldım, ayrıca mutlaka ve derhal alınması gereken önlemleri de sıraladım; aksi halde İngilizlerin hepsi topu atacaklardı.

9 Kasım'da kordonun girişine, Dr. Peterson adında bir hekimin refakatinde bizzat İngiliz Sefir Sir Eliot gelerek kordonu cebren geçmek istemiş, ancak buna karşı çıkan bekçiler ve sefir arasında sonuçta sert sözler sarf edilmiş. Vakadan haberdar edildiğimde kordon hekimi sıfatımla derhal girişe gittim; sefirle ve Dr. Peterson'la tanıştım; bunlar bana, İngiliz sakinleri yatıştırmak ve tatbik edilen karantina önlemlerine itaat etmelerini ve yerine getirmelerini tavsiye etmek üzere bütün mahalleyi dolaşmak istedikleri şeklindeki taleplerini ilettiler. Ben teklifi şu şartla kabul ettim: Bir kere kordona girdikten sonra, artık salgın geçinceye ve kordon kaldırılıncaya kadar dışarı çıkılamayacak.

Bunun üzerine iki İngiliz aralarında kısaca istişare ettikten sonra, sefir, bu şartla karantina bölgesine sadece Dr. Peterson'un gireceğini ve hastalığın kazınmasına kadar orada kalacağını söyledi. Bu çözüme sevindim ve meslektaşım Dr. Peterson'la daha yakından tanışma imkânı buldum; birlikte hastalığa yakalanan evleri ziyaret ediyor, kati şekilde karantinayı, dezenfeksiyonu ve yiyecek rejimini tatbik ediyorduk. Öyle ki 15-20 günde sadece vakalar seyrekleşmekle kalmadı, ölüm oranı da önemli ölçüde azaldı ve bir ay sonra da salgın tamamen kayboldu. Bu salgın, 1865'teki ilk salgın kadar güçlü ve ölümcül değildi; askeri kordonun katılığına rağmen suyun ötesindeki eski İstanbul'da da birkaç vaka tespit

edildi, ancak gerçek kolera ocakları oluşmadı, bu yüzden de salgın 50-60 günden fazla sürmedi. (...)

Anatomiyi Türkçeye Tercüme Etmem

Her iki tıbbiyede de imtihanlar 22 Ekim'de sona erdi; ramazan ayı 2 Kasım'da başladı, bayram da 5 Aralık'ta sona erdi. Salgın nedeniyle 18 Aralık'ta başlayan dersler öteki yıllarda da olduğu gibi düzenli şekilde devam ediyordu. Sadece Fransızca eğitim dilinin Türkçeyle değiştirilmesi fikrinin en hararetli savunucusu, Tedrisat Müfettişi Ahmed Paşa'nın telkiniyle, bir an önce Fransızcadan Türkçeye tıp alanında ders kitapları hazırlanması ve tercüme edilmesi hususunda Osmanlı Tıp Cemiyetinde bir acelecilik, üstün bir gayret görülüyordu. Ben de anılan cemiyetin üyesi olduğumdan, Anatomi Uzmanı Masse'nin tercüme etmiş olduğum atlası için el yazısıyla hazırladığım anatomi terimlerinin basılması görevi bana havale edildi, çünkü bir yıl sonra, 1873'te, Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhânede de tıp tedrisatı artık kesinkes Türkçe olacakmış. Bundan dolayı, talebem Rasim Efendi'nin de yardımıyla daha yoğun çalışmaya başladım. (...)

1872

Mahmud Nedim Paşa Nasıl Bir Sadrazamdı

Mahmud Nedim Paşa, iktidarda daha uzun bir süre kalmak uğruna padişaha daima yaranmaya çalışan ve onları yeniçeriler, dağlılar, Kırcaaliler ve İstanbul softaları gibi kaba ve mutaassıp kalabalıklardan, yani cumhurdan korumak için gayret gösteren eski ekol sadrazamlardandı. Yukarıda saydığım güruh, aklına estiğinde, bir elebaşının önderliğinde bir meydana toplanıyor ve kalabalık kitlelerle saraya saldırıyordu; padişahı yaka paça çıkarıp öldürdükten sonra da yerine başkasını oturtuyordu.

Bu dehşet verici vakalar sadrazamların başına da geliyorlardı. Bundan dolayı Mahmud Nedim Paşa gürültülü beyanatlardan ve kargaşadan çok tırsıyor ve Bulgarlara işlerini gürültüsüz, söylentilere neden olmadan yapmalarını salık veriyordu. Herhalde bu nedenle de eski İstanbul'da geniş ve düz sokakların açılmasına izin verilmiyordu; büyük kalabalıkların

birden içeri girememeleri için surun geniş kapıları ya tamamen kapatılıyor, ya da yerlerine küçükleri açılıyorlardı; sözgelimi Soğukçeşme Kapısı ve Ayak Kapısı gibi.

Abdülaziz de yaşlandıkça, cumhurdan ve söylentilerden korkuyor ve bunları rüyasında bir heyula gibi sık sık görüyor, ertesi sabah da sadrazamı Mahmud Nedim Paşa'ya anlatıyormuş. Mahmud Nedim de, sadrazamlık makamında oturduğu sürece böyle bir şey olmayacağına dair onu teselli ve temin ediyormuş. Tabii ki sadrazamın o sırada bir gün Jön Türklerin Abdülaziz'in ve sadrazamının kaderini belirleyeceğini tahmin etmesinin imkânı yoktu. (...)

Ekzarh Seçimi

Bilindiği üzere, Muvakkat Muhtelit Komisyon, Babıâli'ye beş ruhani meclis üyesi piskoposun adlarını ekzarh adayı olarak bildirmişti. Bunlar Lofçalı İlarion, Filibeli Paisiy, İlarion Makariopolski, Filibeli Panaret ve Vidinli Antim idi. Ancak Babıâli, onaylamayacağı adayları belirtme hakkına sahip olduğu için Panaret ve İlarion Makariopolski'nin adlarının üzerini çizip geriye üç kişi bırakmıştı; yani seçim bu üç kişi arasında yapılacaktı. Öyle anlaşılıyor ki, Babıâli patrikliğin aforoz etmediği, ayrıca daha becerikli, ilahiyatçı ve daha eğitimli olan Vidinli Antim'in seçimi kazanacağını tahmin ediyordu.

Öteki aday Lofçalı İlarion sıradan ve cahil bir ruhaniydi, Filibeli Paisiy ise neredeyse ölüm döşeğinde ağır hastaydı. Nitekim ekzarh adayı gösterilmemesi için hem komisyondan, hem de millet temsilcilerinden ricada bulunmuştu. (...) Ertesi gün yani 12 Şubat'ta, sadrazam emrinin okunmasından ve duadan sonra, Muvakkat Muhtelit Komisyonun 13 üyesi pusulayla gizli oylama yaptı (yukarıda da belirtildiği gibi, Filibeli Paisiy çok ağır hasta ve yatalaktı,[18] Vidinli Antim ise dini bölgesi olan Vidin'deydi).

Oylar açılınca, Antim için altı beyaz, yedi siyah, Lofçalı İlarion'a için ise yedi beyaz ve altı siyah pusula çıktı; dolayısıyla Lofçalı İlarion seçilmiş olup hemen komisyon üyelerince ilk Bulgar ekzarhı olarak ilan

18 Paisiy, 25 Şubat'ta Ortaköy'de hayata veda ediyor. Babıâli gerektiği şekilde defnedilmesine izin veriyor; Ortaköy'den vapurla Galata Köprüsü'ne, oradan da karayoluyla Fener'e getirilerek kilise avlusuna defnediliyor –ç.n.

edildi ve ekzarh seçilen piskoposun kim olduğunu öğrenmek için gelen ve dışarıda koridorda ve basamaklarda bekleyen çok sayıdaki soydaşımız tarafından tebrik edildi.

Lofçalı İlarion'un Seçilmesinden Sonra Muvakkat Muhtelit Komisyonda Tereddüt

Seçim zaferinden sonra toplanan ahali dağıldı. Komisyon da, adayın kendisi için de bu denli sürpriz olan seçim sonuçlarını daha sağlıklı ve soğukkanlı şekilde müzakere ve analiz etmek için toplantı odasına geçti. Birileri, "Mademki patrikliğin aforoz ettiği bir piskopos seçilecekti, o zaman Filibeli Panaret seçilmeliydi" diyordu; başkaları, her ne kadar patriklik aforoz etmiş olsa da, İlarion Makariopolski'ye işaret ediyorlardı, çünkü bunların her ikisi de, anılan makama seçilmiş olandan daha çok hak ediyorlarmış, ayrıca daha okumuş insanlarmış.

"Babıâli Lofçalı İlarion'un seçilmesini mümkün görmüyor ve sadece Vidin piskoposunu göz önünde bulunduruyormuş. Dolayısıyla şimdi hükümet kimin seçildiğini öğrenince, patriğin hiçbir zaman anlaşmaya ve fermanın tatbiki için uzlaşmaya oturmayı kabul etmeyeceği aforoz edilmiş bir ruhaniyi seçtiğinden dolayı komisyonu topa tutmayacak mı? Ya eğer seçim mazbatası geri çevrilirse, bu, milletimiz ve bizler için kritik olan bu günlerde, hükümetin lütfunu kaybetmek anlamına gelmeyecek mi? Nihayet öteki bağımsız Ortodoks kiliseler, özellikle de, her bakımdan destek için umut bağladığımız Rus kilisesi ne diyecekti? Bunlar, eğer fermanın çıkmasından sonra da ortak Ortodoks Kilisesinde suhuletin tesisine engel oluyorsak bizi suçlamayacaklar mı?" diye soruyordu herkes.

Komisyon üyelerinin çoğunluğu, hatta kendi itiraflarına göre Lofçalı İlarion'a oy veren o bilinen bir-iki kişi de şimdi birbirlerine böyle sorular soruyordu. (...) Nihayetinde aklıselim galip geldi ve mesele biraz daha müzakere edilmeye bırakıldı; iyi de oldu, çünkü ertesi gün, Sadrazam Mahmud Nedim Paşa gazetelerden Vidinli Antim'in değil de Lofçalı İlarion'un seçildiğini öğrenince, Şura-i Devletteki Bulgar memurları – Hacı İvanço Pençoviç, Georgaki Çaloğlu ve Gavrail Krısteviç– huzuruna çağırmış. Antim'in değil de, İlarion'un seçildiğini onlardan da öğrenince,

Muvakkat Muhtelit Komisyona Antim'i seçmeleri için ısrar edilmesi telkininde bulunmuş. "Eğer hükümet patrikliğe aforoz edilmiş bir piskoposu ekzarh olarak teklif ederse, üzerine büyük mesuliyet almış olur ve bütün Ortodoks âleminin hoşnutsuzluğunu üzerine çeker" demiş.

Vidinli Antim'in Bulgar Ekzarhı Seçilmesi

Muvakkat Muhtelit Komisyonun 16 Şubat Çarşamba günü yapılan toplantısında, uzun istişareler ve ikna çabaları sonucunda, Lofçalı İlarion yüce ekzarhlık makamı için çok yaşlı ve bedenen zayıf olduğunu ileri sürerek, yeni inşa edilen Bulgar kilisesinde ve komisyonda barışın ve sevginin hüküm sürmesi amacıyla yazılı istifasını sundu. Komisyon, gönülsüz de olsa bunu kabul etti; hani eski bir Yunan atasözünde dendiği gibi, "İhtiyaca Tanrılar da itaat eder." Bu durumda seçilebilir olarak sadece Antim kaldı ve bütün komisyon üyeleri, istisnasız kendisini I. Antim adı altında Bulgar ekzarhı olarak kabul ve ilan ettiler. (...) Sadrazamın 23 Şubat'ta ekzarhlığa ulaşan tezkeresi, padişahın Vidin piskoposunu ekzarh olarak onayladığını bildiriyor, komisyondan beratının sunulması için padişahın huzuruna çıkması hususunda kendisini bilgilendirmesini istiyordu. Komisyon bu muştulu haberi derhal telgrafla Vidin'de bulunan Antim'e duyurdu.

İstanbul'da Tiyatro Temsilleri

Daha önce de belirtildiği üzere, İstanbul'daki önde gelen Türkler, Ermeniler, Rumlar ve Bulgarlar bir tiyatro kurulması tasarısı konusunda istişare etmek üzere toplantıya çağrılmışlardı. Tasarlanan tiyatronun çeşitli dillerde temsiller vermesi öngörülüyordu. Bunun yanı sıra, Bulgarlar arasında, özellikle de talebe gençler arasında bir kumpanya kurulmasının konuşulmaya başlandığı belirtilmişti. Bu hayal ancak şimdi, üç yıl sonra hayata geçiriliyordu.

İlkönce tıbbiye talebeleri İstanbul Bulgar Kıraathanesinin bir kolu olarak yeni kurulan Makedon Grubu yararına ve gençlerde tiyatroya ilgi uyandırma amacıyla 27 Aralık'ta, Dobri Voynikov'un *Krivorazbranata tsivilizatsiya* (Yanlış Anlaşılan Medeniyet) başlıklı eserini oynamışlardı. Stanço Bradinski'nin Kiremit Mahallesi'ndeki evinde gerçekleştirilen temsile nere-

deyse bütün Bulgar aileler akın etmişti. Beklenmeyen bu başarı karşısında hiç kimse şaşkınlığını gizleyemedi.

Şimdi ise (22 Şubat, Pazar) Galatasaray Lisesi talebeleri, Gedikpaşa'daki Soullier Tiyatrosunda,[19] aynı lisede talebe olan 14 yaşındaki yetenekli genç Konstantin Veliçkov'un kaleme aldığı *Nevyanka [ve Svetoslav]* temsilini verdiler. Çok sayıda Bulgar ailenin katıldığı temsile birçok Türk ve Ermeni aile de ilgi gösterdi. Tarihçi Cevdet Paşa da ki kendisi Lofçalı bir mühtedidir, anılan temsile gitti, bunun tarihi değerini anladı ve konuyu çok iyi işlediğinden dolayı oyun yazarını övdü. Bu temsilde olduğu gibi, aynı tiyatroda daha sonra verilen *Rayna Knyaginya* [Prenses Rayna] ve *Genoveva* temsillerinin gelirleri de hayırsever kurumlara verildi. (...)

Ekzarh I. Antim'in İstanbul'a Gelişi

Ekzarh İstanbul'a, 17 Mart Cuma günü geldi. Burada çok gösterişli törenlerle karşılandı, kaldı ki tabiat da sanki ilk Bulgar Ekzarhı I. Antim'in Osmanlı payitahtında merasimle karşılanması için elinden geleni yapıyordu. Ekzarhın karşılanması, Türklerin kutsal cuma gününde, harikulade açık bir ilkbahar havasında gerçekleşti; Boğaz kıyılarının şahane tabiatında her şey kıpır kıpır canlanmıştı. Üzerlerine çok sayıda irili ufaklı Osmanlı bayrakları asılı dört tekne, yeşil dallar ve çiçek demetleriyle süslenmiş olarak Karaköy Köprüsü ve Sarayburnu önünde karşılama için gemiye gelecek Bulgarları bekliyordu. Bando sesleri köprüden gelen geçenlerin dikkatini çekiyor, herkes şaşkınlık ve merak içindeydi ve bu merasimin kimin için yapıldığını soruyordu.

Merasim, beş gün önce bilgilendirilen hükümetin bilgisi ve izni dahilinde yapılıyordu; Muvakkat Muhtelit Komisyonda yapılan plana göre, İlarion Makariopolski *Ekaterina* vapuruna, komisyon *Prens Albert* vapuruna,

19 Gedikpaşa'da Tatlısu mevkiinde Mızıkayı Hümayun şeflerinden Yaver Bey ile Abdülmecid'in kâtibi Ömer Bey'in kendi mali kaynaklarıyla yapımını başlattıkları ancak zarara girdikleri gerekçesi ile Abraham Paşa'ya sattıkları ahşap tiyatro binası bazı kaynaklara göre 1859'da Louis Soullier'in sirki için tamamlanmıştı. Soullier, at cambazlığına dayanan aile sirkiyle Osmanlı İmparatorluğu'nda gösteriler yapmaktaydı ve İstanbul'a 1858'deki gelişlerinde Abdülmecid'in kızları Münire ve Cemile sultanların düğünü için Maslak'ta gösteriler düzenlemişti. Kimi kaynaklarda 1859'da Gedikpaşa'da Soullier sirki için bir cambazhane yapıldığı; sirkin 1864'te burayı boşaltmasından sonra binanın tiyatroya dönüştürüldüğü ifade edilir –ed.n.

abacı esnafı kiraladığı *Kandilli* römorkörüne ve Hristo Tıpçileştov *Sokrates* römorkörüne geçtiler. Karşılayıcıların dört tekneye yerleşmelerinden sonra Karadeniz istikametine, doğru padişahı ve ekzarhı selamlayan şarkılar ve tezahüratlarla hareket ettiler. Vapurlardan biri olan *Kandilli*'nin direğine, üzerinde *Vive le Sultan!* (Padişahım Çok Yaşa!) yazısı okunan beyaz bir kumaş gerilmişti. Bulgar Ruhani Meclisi, Muvakkat Muhtelit Komisyonla birlikte alaturka saat beş gibi ekzarhı beklemeye Ortaköy İskelesi'ne indiler. Benim girişimim üzerine o gün izinli sayılan bütün tıbbiye talebeleri de iskelede bir kordon şeklinde dizilmişlerdi.

Karşılamaya giden tekneler saat beşte ekzarhı ve heyeti taşıyan *Persud* vapurunu Tarabya civarında karşıladı ve sonra ona refakat ederek Ortaköy iskelesi önünde durdular. Ancak büyük *Persud* iskeleye yanaşamadığı için ekzarh ve refakatçileri Kandilli römorkörüne geçtiler, o da yolcuları bırakmak üzere iskeleye kolayca yanaştı.

Tekne iskeleye dokunur dokunmaz Muvakkat Muhtelit Komisyonun bütün üyeleri içeri girdiler, ekzarh hazretlerini selamlayarak sağ elini öptüler, o da onları alınlarından öptü; ardından da vapurdan çıktılar. İskelede bütün ruhani meclis üyeleri ekzarhla öpüştükten sonra onu ekzarhlık konutuna götürecek olan faytona kadar ona refakat ettiler; ruhani meclis üyelerinin ve vapurlarından inmiş olan karşılayıcıların, ailelerin ve talebelerin oluşturduğu büyük alay peşinden yürüyordu. Yol boyunca talebeler övücü şarkılar söylüyor, ara sıra "Padişahım çok yaşa!" diye tezahürat yapıyorlardı.

Arşimandrit Grigoriy Hilendarski, kalabalığın avlusuna ve önündeki sokağa sığmadığı ekzarhlık konutunda dokunaklı bir nutuk verdi; Antim de cevabında şunları söyledi: "Milletimiz, ruhani kaderini yönetme ağır görevini bana yükledi. Ben de, kardeşlerimden, dava adamlarımızdan ve komisyon üyelerimizden destek alacağımı ve yardım göreceğimi umut ederek bunu kabul etme cesaretinde bulundum. O yüzden milletin arzusunu yerine getirmeyi kabul ediyorum; o millet ki her yerde, her nereden geçtiysem, padişah fermanına katı şekilde uymamı telkin etti; fermanın hükümlerinden bir zerre olsun sapmamamı salık verdi; ben de bunun için ona söz verdim."

Ekzarh, padişahın, Sadrazam Mahmud Nedim Paşa'nın ve nazırların, keza Bulgar milletinin sıhhati ve uzun ömrü için duayla sözünü

bitirdikten sonra, kalabalığın daveti üzerine avluya inerek kalabalığı kutsadı. Birkaç nutuk daha dinlendi ve İstanbul Bulgarlarının teşekkürnamesi okundu. Ardından da millet coşkulu, neşeli, memnun vaziyette Boğaz'a, Adalar'a, Fener Bulgar Kilisesine, ama en çok da Kâğıthane ve Silahtar'a gayda ve horalarla eğlenceyi devam ettirmek üzere dağıldı.

Ekzarh Antim Sadrazamın Huzurunda

18 Mart'ta, âdet olduğu üzere ekzarhın teşekkür etmek ve Bulgar milletinin minnettarlığını dile getirmek için ilkönce Mahmud Nedim Paşa'nın huzuruna çıkması gerekiyordu. Hakikaten de ekzarh sadrazamın huzuruna çıktı. Sadrazama Türkçe, Bulgar milletinin kendisine, padişahın yüce merhamet göstererek ulu fermanı bahşetmesi dolayısıyla derin sadakat hislerini ve kalbi minnettarlığını iletmesi görevini verdiğini söylemiş. Sadrazamdan Bulgar milletinin bu sadakat hislerini padişaha arz etmeleri ricasında bulunmuş.

Sadrazam da seve seve bu hisleri padişaha aktaracağını söylemiş, ama bizzat ekzarhın da, yakın zamanda padişahın huzuruna çıktığında bunları dile getirmesini salık vermiş. Bu arada sadrazam, "Ben sizin babanız gibiyim, dilediğiniz zaman milletinizin taleplerini ve ihtiyaçlarını arz etmek üzere yanıma gelmekte serbestsiniz" diye ilave etmiş. Ardından da ziyaretçiler sadrazamın huzurundan ayrılmışlar. (...)

Beratın Merasimle Sunulması

3 Nisan'da, Babıâli'nin belirlenen yüksek düzeyli memurları ekzarhı resmigeçitle Babıâli'ye götürmek üzere Ekzarhlığa geldiler. Ekzarh, ruhani meclis üyesi piskoposların, birkaç papazın ve Muvakkat Muhtelit Komisyon üyelerinin refakatinde dört saltanat kayığının beklediği Ortaköy İskelesi'ne indi. Ekzarhın, memurların ve refakatçilerin bindikleri kayıklar Sirkeci İskelesi'ne yöneldiler; oradan da heyet hususi memurlarca geçit faytonlarına alındı ve Bulgarlardan oluşan gösterişli alayla Babıâli'ye götürüldü.

Mahmud Nedim Paşa ekzarhı sadrazam dairesinde karşıladı, burada baş efendi çok sayıda Babıâli memuru önünde beratı okudu ve sadrazama takdim etti. Sadrazam beratı ekzarha verirken, "Padişah hazretleri bu

beratı, içerdiği haklardan yararlanılması için veriyor; bununla sizi itaatkâr Bulgar milletinin ekzarhı kabul ediyor" dedi. Ekzarh beratı alarak öptü ve gene kendisinin ve Bulgar milletinin minnettarlığını dile getirdi. Bu arada sadrazam tekrar ekzarha fermana uymasını ve hükümlerine tam olarak riayet etmesini söyledi; ekzarhın isteyeceği her şeyi yerine getirmeye hazır olduğunu temin etti. Seremoni böylece sona erdi ve ekzarh ve refakatçileri aynı hürmetle uğurlandıktan sonra aynı güzergâhı izleyerek Ekzarhlık konutuna döndüler.

Burada, ruhani meclisin ve Muvakkat Muhtelit Komisyonun tebrikleri ve selamlamaları sırasında İlarion Makariopolski, "Tam da bugün, 3 Nisan, Fener'deki Bulgar kilisesinde ayinde Rum patriğin adının anılmamasından bu yana 12 yıl geçmiş oluyor" diye hatırlattı. Ekzarh da Bulgar milletinin padişaha, nazırlarına, özellikle de Mahmud Nedim Paşa'ya, piskopos kardeşlerine ve milli davanın başarısı için katkı koyan bütün dava adamlarına teşekkürlerini dile getirdi.

Ekzarh Padişahın Huzurunda

Mahmud Nedim Paşa, patrikliğin miladı geçmiş oyalama taktiğini öğrenince, ekzarhın 12 Nisan'da padişah tarafından merasimle kabulünü ve huzura çıkışını organize ederek bunu resmen Ekzarhlığa bildirdi. O gün Ekzarhlık konutu önüne gelen saray faytonlarına, resmi listede yer alan ekzarh, ruhani meclis piskoposlarımız Lofçalı İlarion, Filibeli Panaret ve İlarion Makariopolski, onları refakat eden Gavrail Krısteviç ve Hacı İvanço Pençoviç Efendi bindiler ve Dolmabahçe Sarayı'na götürüldüler.

Burada heyet seremoniyle kabul edilmiş, hepsi içeriye alındıktan sonra Abdülaziz'in önüne dizilmişler. Padişahın huzurunda Antim Türkçe şunları söylemiş: "İtaatkâr Bulgar milletine merhametli şekilde bahşedilen yüce fermanınızda dile getirilen yüce iradeniz, Bulgar kilisesinin kendi kendini idare etmesini ve bağımsızlığını tesis ederken, topyekun Bulgar milletini ziyadesiyle sevindirdi ve yeniden diriltti. O millet ki gelecekte aydınlık tahtınıza daha sadık ve daha itaatkâr olacaktır. Zatıâlinizin tuğrasıyla süslenen yüce berat bendenizi yüce Bulgar ekzarhı makamına layık görür ve onaylarken, Bulgar milletinde olduğu gibi, hizmetkârınızda da en derin şük-

ran hislerini canlandırıyor ve zatıâlinizin uzun ömrü ve önünde eğildiğimiz tahtının sağlamlaşması için Rabbe içten dualar terennüm ettiriyor."

Padişah da, "Dile getirdiğiniz hisler için teşekkür ederim. Devletimin istisnasız bütün milletlerini her zaman himaye etmeye meyilliyim. Devletime sadakat gösteren Bulgar milletinin refahı için gayret sarf ediyorum" diye karşılık vermiş.

Derin bir temennayla ekzarh ve ona refakat edenler huzurdan ayrılmışlar ve aynı seremoniyle uğurlanarak Sadrazam Mahmud Nedim Paşa'yı ve Hariciye Nazırı Server Paşa'yı da ziyaret etmek üzere Babıâli'ye götürülmüşler; oradan Ekzarhlık konutuna kadar aynı seremoni devam etmiş.

Ekzarh, Sadrazamın ve Hariciye Nazırının Huzurunda

Her iki nazır da ekzarha ve refakatindekilere, Ekzarhlığın bir an önce düzenlenmesi konusunda destek ve yardım sözü vermiş; ihtiyaç duyduklarında çekinmeden yanlarına gelmelerini söylemişler. Padişah ekzarhı Birinci Derece Mecidiye Nişanıyla ödüllendirmiş. Böylece hükümet, ekzarha ve Bulgar milletine yönelik olarak sergilediği tavırla, Bulgarları öteki milletlere ve onların patriklerine ve ruhani liderlerine bahşettiği hiçbir haktan ve imtiyazdan mahrum bırakmadığını göstermiş oldu. Hükümetin anılan tavrı sadece Türkiye'de Helenizmin ve bütün Trakya'da ve Makedonya'da Yunan taraftarlığının taşa çarpmasından umutsuzluğa kapılan Rumları değil, ama büyük devletlerin sefirlerini de fevkalade şaşırttı ve huzursuz etti. Sefirler anılan tavırda Türkiye'nin Batılı devletlere karşı, şimdiye kadarki Fuad Paşa ve Ali Paşa tarafından desteklenen geleneksel siyasetinden hızlı bir dönüş gördüler. Sefirler anılan dönüşü Türk çevrelerinde Rus etkisinin ve şarkta Rus siyasetinin baskın gelmesiyle açıklıyorlardı. General İgnatyev'in öngörülü dehasının bunca maharetle, ustaca ve kıvrak zekâyla yürüttüğü Rus siyaseti, Fransa'nın zayıflamasından sonra üstünlük kazanıyordu. (...)

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhânede Eğitim Dilinin Değiştirilmesi Girişimleri

Bilindiği üzere, genç Türk hekimleri ve gazeteci ve edipler arasında milli taassupla kaynayan bir taife oluşmuştu. Anılan taife Mekteb-i Tıbbiye-i

Şâhânede, mektebin ıslahatçı Padişah II. Mahmud'un 1836'da mektebin kuruluşu sırasında eğitim dili olarak kabul ettiği Fransızcanın atılarak yerine Türkçenin getirilmesi için çaba sarf ediyordu. Gene hatırlanacağı üzere, Türkçeyi çok iyi bilmem ve anatomi konusunda donanımlı olmam nedeniyle, Türkçe anatomi terminolojisi oluşturulması ve hazırlanması vazifesi bana verilmişti. Keza Türkçenin eğitim dili olarak kullanılıp kullanılamayacağını denemek üzere Babıâli'nin Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyeyi açtığı da biliniyor. Anılan mektepte tıp kayıtsız şartsız Türkçe okutulacağından, anatomi muallimi tayin edilen bendenize, daha sonra basılmak üzere, anatomi ders kitabı hazırlanması vazifesi de verilmişti.

Dr. Ahmed Paşa'nın önderlik ettiği ve kışkırttığı bu taife, nihayet nazırları da bu hususta ikna etmeyi başardı. Ancak bunun için, nazırlara göre, Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhânedeki Avrupalı muallimlerden de görüş alınması gerekiyormuş. Bu amaçla Serasker Esad Paşa mektepteki bütün Avrupalı muallimleri ve seraskerliğe bağlı ve neredeyse hepsi Türk olan askeri sıhhi bölüm üyelerini, ıslahatın hararetli savunucusu olmayan Mektep Nazırı Salih Efendi'nin makamına topladı. Buraya, bu işe soğuk bakan, zamansız ve her yönüyle çok iyi düşünülmemiş bulan Saffet Paşa da davet edilmişti.

Seraskerin Eğitim Dili Hususundaki Toplantısı

Davet edilen Türk edipler ve muharrirler arasında Cevdet Paşa ve Ali Suavi Efendi de bulunuyorlardı; nihayet yeni açılan Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye muallimleri Dr. Aziz Bey, Dr. Şemsi Bey ve bendeniz de davet edilmiştik. Serasker toplantıyı açtı, Türkçe toplantının amacını açıkladı ve orada bulunanlardan konuyla ilgili serbestçe görüşlerini dile getirmelerini istedi.

Toplantıya davet edilen Avrupalı muallimlerin de meseleyi anlamaları için, mektep nazırı seraskerin konuşmasını Fransızcaya tercüme etti. Ardından da, seraskerin daveti üzerine, yaşça en küçük ve rütbece en düşük olan bendeniz sözü aldım ve meseleyi ayrıntıyla Türkçe ve Avrupalı muallimlerin de anlamaları için Fransızca irdeleyerek Türkçenin eğitim dili olup olamayacağı hususunda düşüncelerimi söyledim. Aynen iki yıl önce Saffet Paşa'nın ve Ahmed Vefik Paşa'nın huzurunda söylediğim gibi, bunun yapılabilmesi için önce Türkçenin bilim dili haline getirilmesi için

rafine edilmesi; yetenekli ve okumuş personelden, bursla Avrupa'ya gönderilme yoluyla muallimlerin hazırlanmaları; anılan muallimlerin alanlarında kendi ders kitaplarını hazırlamaları gerektiğini öne sürdüm.

Benim bu görüşüm, acele edenlerin işine gelmiyordu, ancak Saffet Paşa, Mektep Nazırı Salih Efendi ve neredeyse bütün Avrupalı muallimler ne demek istediğimi anladılar, görüşümü paylaşarak bana katıldılar. Ne ki Ahmed Paşa, Türkçe hakkında aşırı övgüler düzerek zırvalarla ve laf ebeliğiyle hep şuna vurgu yapıyordu: Romanya ve Yunanistan'da Romence ve Yunanca okutulan tıp niçin Osmanlı İmparatorluğu'nda Osmanlıcayla okutulamıyormuş?

Birçok başka kişi söz aldı, uzun ve hararetli müzakereler, tartışmalar ve sataşmalardan sonra gene de meseleyle ilgili nihai bir çözüme varılamadı. Söz alanların çoğunluğu şimdilik anılan ıslahatın rafa kaldırılması görüşündeydi. Mesele askıda kaldı ve birkaç ay sonra görüleceği üzere, bütün baskıcı ülkelerde olduğu gibi, güçlünün iradesiyle sonuca bağlandı.

Edirne Vilayetine Gönderilen Hususi Sıhhi Heyet

10 Haziran'da mektep nazırı bana, sadrazamın emriyle bir hekim heyetine dahil edildiğimi bildirdi. Heyet iki Türk, bir Ermeni ve Rumeli'nden bir Bulgar olarak bendenizden oluşuyordu; vazifemiz de Edirne Vilayeti'nde sıtmanın kol gezdiği bütün yer ve yerleşimleri dolaşmaktı. Heyetin ayın 15'inde yola çıkması ve halen inşasına devam edilen, henüz Filibe ve Sarambey'e kadar uzatılmayan demiryoluyla yolculuk etmesi gerekiyordu. Belirlenen gün ve saatte Sirkeci Garı'nda toplandık ve Edirne valisine yollanan referans mektubuyla yola çıktık ve akşam, gün batımından sonra Edirne'ye ulaştık. Burada kaldığımız bir günde referans mektubunu sunmak ve gerekli tavsiyeleri ve vilayetin öteki idarecilerine sunmamız gereken referans mektuplarını almak üzere valinin huzuruna çıktık. Vali, heyete refakat edecek ve ilgili yerleri gösterecek olan Vilayet Mühendisi Dobruski'ye gidilecek yerler hakkında gerekli bilgileri ve planları temin ederek her türlü talebimizin ve ihtiyaçlarımızın yerine getirilmesi talimatını verdi.

Hemen sözü geçen mühendisin Leh asıllı olduğunu adından tahmin ettim, hani şu İstanbul'a ve taşraya yuvalanan mülteci Lehlerden. Sözde

Türkiye'nin iyiliğini düşünen bunlar, hekim ve mühendis olarak hizmet ediyorlardı, oysa özünde Hıristiyan ahaliyi, özellikle de Bulgarları Ruslara karşı kışkırtmak, Rusya'ya karşı besledikleri sempatilerini yok etmek için Katolik propagandasının azılı ajanlığına soyunmuşlardı. O yüzden mühendisle az konuşmaya ve konuşmalarımda dikkatli olmaya karar verdim.

EDİRNE

Edirne'ye ilk defa geldiğimden dolayı, o gün, 16 Haziran, eski Odrislerin[20] şehrini gezip görmek ve Sultan Selim Camisi'yle başlayarak tarihi ve mimari abidelerini ziyaret etmek istedim, çünkü öteki ayrıntılar için yeterince vakit yoktu; ertesi sabah bütün hekimler Mühendis Dobruski'yle Filibe'ye yolculuk edecektik. Sultan Selim Camisi'ni İstanbul'daki Sultan Ahmet Camisi'ne benzettim, şu farkla ki Ahmediye'ye kıyasla Selimiye'nin ikişer şerefeli iki minaresi eksikti. Tunca üzerindeki Mihal Bey Köprüsü adıyla maruf ünlü taş köprüyü, Mihal Bey Mescidi'ni ve imaretini de ziyaret ettim. Bulgar Mahallesi'ni sorup soruşturacak vaktim olmadı. (...)

FİLİBE, HACI İSMAİL BEY

17 Haziran akşamı Filibe'ye vardıktan sonra Mutasarrıf Hamid Paşa'ya kendimizi tanıttık; gün içinde Edirne valisinden aldığı telgraf üzerine kalacak yerimizi hazırlamıştı –iki Türke Hacı İsmail Bey'de, iki Hıristiyana ise Rum Dr. Ventilo'da. Ertesi sabah Ermeni hekimle, müşir, çiftlik sahibi ve çeltikçi Hacı İsmail Bey'in evine gittik. Sohbet sırasında hepimiz anladık ki, İsmail Bey, hekim heyeti nasıl bir rapor hazırlarsa hazırlasın, öyle veya böyle, çeltiklerin kullanımında bir sıkıntı hasıl olacağını ve elde ettiği gelirin azalacağını öngördüğü için vazifemizden pek de memnun değildi.

Bu nedenle de heyetin amacını öğrendikten sonra, mutasarrıfın önünde verdiği yardım ve destek sözüne rağmen, çeltiklerin işlenmesi, işçiler ve bunların durumları, elde ettiği gelirler vs. hakkında bilgi vermeyi bıraktı ve bize her türlü engel ve zorluğu çıkarmaya başladı. Ancak heyet olarak öteki büyük Hıristiyan çeltikçilerden gerekli bilgileri toplayarak işe

20 Trakya kabileleri birliğinden oluşan ve MÖ 460-MS 46 arasında hüküm süren Odrisyan Krallığı günümüzün Bulgaristan ve Kuzey Yunanistan ile Türkiye'nin Avrupa'da bulunan topraklarına sahipti. Başkentleri Seuthopolis günümüz Bulgaristan'ındadır –c.d.n.

koyulduk ve hemen aynı gün, nehir boyunda, genellikle de Meriç kenarında bulunan birçok çeltik alanını, ertesi gün de –sakinleri onlarca yıldır çeltikçilik yapan yakın köylerin çoğunu dolaştık.

Sıtma Bölgesinde

Dolaştığımız bütün köylerde nüfusun –erkek, kadın, çocuk– neredeyse tamamının sıtmanın ve sefaletin mührüyle damgalanmış olduğunu görmek fevkalade acıklı bir manzaraydı. Burada bir evde, eğer ki yıkık çitli, çürümüş tabanlı ve gene çitten delik tavanlı, tezekle karıştırılmış kille sıvalı kümese ev denilebilecekse, yakalandığı sıtmadan dolayı soğuktan titreyen veya 39 derece ateş basan birer, ikişer veya üçer kişi görüyordun; başkaları su toplanmasıyla iki veya üç kat büyümüş dalakları nedeniyle şişmiş karınlarının ağırlığı altında oflayıp pufluyorlardı. Pis avlunun içinde ise takatsiz, yardım için yalvararak bize iç dağlayıcı bakışlar atan, darı ve mısırla karıştırılarak yapılan kara ve çamur gibi ekmekle beslenen, hepsi sararıp solmuş, kararmış, umutsuz ve yardımsız insan suretinde yaratıkların süründüklerini görüyordunuz.

Ya daha sağlam olanlar? Onlar da çeltiklerde, kurbağalıklarla kaplı bataklıklara dizlerine kadar girmiş, bataklık suyunu çeltikler arasında taksim ediyor veya civardaki söğütlerin gölgesinde uzanıyorlardı, ancak söğütlerde de milyarlarca irili ufaklı sivrisinekler vızıldıyordu. Bundan dolayı hastaların vücutları küflenmiş sivilce ve yaralarla kaplıydı.

Tatarpazarcık'ta

Üç gün boyunca heyet halinde Filibe çeltiklerinde ve civardaki köylerde gözlemler yaptıktan sonra, 20 Haziran'da Tatarpazarcık'a gittik. Burada Meriç'e yakın güya daha iyi bir hana yerleştik. Hana indiğimiz sırada birkaç meraklı vatandaş Filibe'den gelen iki faytondan inen dört zabitin neyin nesi olduklarını öğrenmek için gelmişti. Az sonra biri bana doğru yaklaştı ve "Biz sizinle İstanbul'dan tanışıyoruz; eğer yanılmıyorsam Stefan İliç'in Galata'da, Havyar Han'daki yazıhanesinde görüşmüştük. Siz Dr. Stambolski değil misiniz?" diye sordu. Dikkatle kendisine baktım ve onun Georgi Konsulov olduğunu hatırladım; hakikaten de kendisiyle,

Sadık Dostlar Cemiyeti üyesi olan ve hemşerisi sayılan Stefan İliç'in yazıhanesinde karşılaşmıştık. Konsulov kolumdan tutarak beni yana çekti ve arkadaşlarıma, akrabam olduğunu söyleyerek, Tatarpazarcık'ta kaldığım süre içinde beni kendi evinde ağırlamak istediğini söyledi; ben de bunu hekim arkadaşlarıma özür dileyerek ilettim.

İki tanıdık olarak dolaşmak niyetiyle kasabanın merkezine doğru yürüdük. Yolda Konsulov bana buraya ne amaçla geldiğimizi sordu. Ben de, heyetin göreviyle ve özellikle de çeltik çevrelerindeki köylerin bedbaht ve hasta sakinlerinin yarattığı hüzünlü intibaıyla ilgili her şeyi etraflıca anlatarak merakını giderdim. Burada Konsulov, "Maalesef bütün hastalananlar Bulgar, gayet az sayıda da Çingene var; bu hastaları himaye edecek kimse yok. Bunlar Filibe beylerinin ve Pazarcık ağalarının köleleri; bizim Filibe çorbacılarımız ise bu beylere ve ağalara karşı tepki göstermeye cesaret edemiyorlar" diye sözümü kesti. (...)

Öğle yemeğinden henüz kalkmamıştık ki, heyetle Tatarpazarcık civarındaki çeltikleri ve bunları işleyen köyleri dolaşmaya gitmek üzere handan beni çağırmaya geldiler. Akşam geç saate kadar ancak birkaç çeltiği ve köyü dolaşabildik, ancak gözlem sırasında, Filibe'deki çeltiklerde olduğu gibi, burada da aynı sistemin uygulandığını ve aynı şartlarda yapıldığını gördük. Köy sakinleri de, Filibe civarındaki köylerde olduğu gibi, hep aynı sancılı tabloyu teşkil ediyorlardı. Bundan dolayı o akşam Tatarpazarcık'ta gecelemeye ve ertesi gün, çeltikler hakkında raporun hazırlanması için gereken başka bilgileri toplamak üzere Filibe'ye dönmeye karar verdik.

Gene Filibe'de

21 Haziran sabahı, kahvaltıdan sonra yola çıktığımız Filibe'ye öğleye doğru vardık ve daha önce kaldığımız evlere yerleştik. Öğleden sonra Hamit Paşa'nın huzuruna çıktık ve başkaca verileri toplayabilmek amacıyla yarın sabah birkaç çeltik sahibini çağırmasını rica ettik. Bu arada kendisine köylülerin acıklı durumunu anlatarak misyonumuzun artık bitmek üzere olduğunu ve yarın sabah yola çıkacağımızı söyledik.

Ertesi gün, 22 Haziran, mutasarrıfın emri üzerine altı büyük çeltikçi –bunlar hep Türk büyükleriydiler, aralarında Hacı İsmail Bey de vardı–

Hamit Paşa'nın yanına toplandılar. Biz de çeltikçilere pirincin ekilmesi, işlenmesi, sulanması, hasadın mevsimi vs., keza işçilerin aldıkları ücret, yemekleri ve giysileri, keza hastalanmaları ve tedavi edilmeleriyle ilgili sorular sormaya başladık. Çeltikçiler sanki bu sorulardan heyetin varacağı sonucun kendi çıkarlarıyla çelişeceğini öngörüyor olacaklardı ki, net cevaplar vermek yerine kem küm etmeyi yeğliyorlardı. Özellikle de işçilerin angarya meselesi ve hastalanmalarının nedenleriyle ilgili sorular karşısında böyle davranıyorlardı.

Çeltikçiler pirinç işlemeyen uzak köylerin sakinlerinin de aynı hastalıklardan mustarip olduklarını söyleyerek bizim tespitlerimize karşı çıkıyorlardı. Sanki salgın daha uzak yerlere yayılamayacakmış gibi. Tartışmalar pek hoş bitmedi, her iki taraf da birbirine bolca tehditler savurdu.

Ertesi gün Edirne'ye doğru yola çıktık. Yolculuk sırasında vagonda raporun müsveddesini hazırladık, çünkü şimdi yanımızda bizi saçmalıklarıyla oyalayacak Mühendis Dobruski yoktu. Edirne'de heyet olarak şifahen Vali Asım Paşa'ya yaptıklarımızı rapor ettik.

Heyetin İstanbul'a Dönmesi

25 Haziran sabahı erkenden, gene yeni inşa edilen ve tamamlanmayan demiryoluyla yolculuk ederek akşam geç saatte İstanbul'a vardık. İki gün sonra tıbbi kurula raporumuzu sunduk. Ulaştığımız sonuca gelince: Şimdiye kadar teklif edilen ve alınan yarım yamalak palyatif önlemlerin tatbikine rağmen, sıtma salgınının kurutulması ve nüfusun sağlık durumunun iyileştirilmesi mümkün olmadığından (ki her yıl binlerce kişi ölüyordu) çeltiklerin kapatılarak tarlaya dönüştürülmesini veya şimdiki pirinç işleme sisteminin terk edilerek İtalya'da ve Mısır'da uygulanan yöntemle değiştirilmesini rapor ettik.

Hakikaten de birkaç hafta sonra padişah iradesiyle çeltikler kapatıldı. Ancak yok edildiler mi? Ne gezer! Filibe ve Tatarpazarcık civarındaki nüfusun sömürücüleri olan çeltik sahiplerinin hepsi Filibe beyleri ve Tatarpazarcık ağalarıydı veya Babıâli nezdinde nüfuzlu sipahilerdi. Bunlar elbirliğiyle padişah iradesini zayıflatarak yok hükmüne getirdiler. (...)

Sadrazam Mahmud Nedim Paşa'nın Azli

Günden güne, ama özellikle de Abdülaziz'in kendisine 12 Haziran'da hediye olarak süslü ve incilerle serpiştirilmiş portresini göndermesinden sonra, Mahmud Nedim Paşa'nın sadrazamlığını sağlamlaştırdığına inanılıyorken, Jön Türklerin gizli çevrelerinden Mahmud Nedim'in koltuğunun sallantıda olduğu söylentileri birdenbire yayılmaya başladı. Koltuğun sallanmasının nedeni ise, Türkiye'nin kaderiyle yakından ilgilenen ve bu kader üzerinde en etkili konumdaki iki güç olan İngiltere ve Fransa'nın padişaha yaptıkları doğrudan telkinlerden ve Jön Türklerin gerek Avrupa'da, gerekse İstanbul'da Müslüman ahali arasında yürüttüğü propagandadan kaynaklanıyordu.

Söylentiler ilkönce Avrupa matbuatında, ardından da Türkçe gazetelerde dolaylı şekilde tasdik edilmeye başlandı. Ayrıca padişahın Bağdat Valisi Midhat Paşa'nın İstanbul'a dönmesine müsaade etmesi ve 15 Temmuz'da onu Edirne valisi tayin etmesi, keza sürgünde olan Hüseyin Avni, Mehmed Rüşdü ve Hüsnü Paşa'yla ve Mahmud Nedim'in sadrazamlığı ilan edildiği sırada sürgün edilen herkesi affetmesi, Mahmud Nedim'in düşeceğine delalet ediyordu. Jön Türkler de bunu söylüyorlardı, kaldı ki bunlar sadece Midhat Paşa'nın İstanbul'a dönmesi ve Edirne valisi atanmasıyla tatmin olmuyor, onun pek yakında İstanbul'da daha yüksek bir makama geleceğini ileri sürüyorlardı.

Midhat Paşa Sadrazam

Hakikaten de, 20 Temmuz'da Babıâli'de okunan padişah hattı, Mahmud Nedim Paşa'nın sadrazamlıktan azledildiğini ve yerine, yeni tayin olduğu Edirne valiliği görevine henüz başlamayan Midhat Paşa'nın getirildiğini ilan ediyordu. Midhat Paşa'nın İstanbul'da bulunmasından bile kaygı duyuyor, bu satrapın Edirne ve Tuna vilayetlerinde olduğu gibi, despotik rejimini yeniden kuracağı ve her alanda inkişaf eden Bulgarları baskı altına alacağı düşüncesiyle ürperiyordum. Gel gör ki acımasız kader bu despotu Türkiye'nin en yüce ve kader belirleyici makamına getirdi.

Midhat Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesi şüphesiz sadece ekzarhlığın ve Bulgar milletinin kaderi için değil, ama siyaseten bütün Şark için

fevkalade büyük ve önemli bir dönüm noktasını haber veriyordu. Özellikle Jön Türklerin ekzarhlık bağlamında düşüncelerini ve haletiruhiyelerini çok yakından bildiğimden, fevkalade huzursuz oluyor ve bu nadide kurumumuzun kısa zamanda çökertileceğini öngörüyordum. En çok da Rumların ve patrikliğin bundan yararlanmasından korkuyordum; bunlar daha sadrazam tayin edilmeden Midhat Paşa'yı işaret etmeye başlamışlardı.

Nitekim Fener Rum patriği 25 Temmuz'da, beraberinde İskenderiye, Kudüs ve Antakya patrikleri, Kıbrıs başpiskoposu, üç-dört eski patrik ve bir düzine piskoposla şimdiye kadar hiç görülmemiş büyük bir alay halinde Babıâli'ye Midhat Paşa'nın yüce makamını tebrike gitti. Heyette bulunanların tümü 25 Haziran'da ekümenik patriğin bir ruhani toplantıya katılmaları için yaptığı davet neticesinde İstanbul'a gelmişlerdi; bu toplantıda Bulgar ekzarhını, ruhbanlığını ve dava adamlarını yargılayacaklardı.

Midhat Paşa patriğin kendisini yücelten konuşmasından sonra, "Zatıâlinizin, diğer patriklerin, piskoposların ve metropolitlerin tebriklerini memnuniyetle kabul ediyorum. İmparatorluğun bütün milletleri, özellikle de sizin milletiniz için hizmet etmeyi kendime bir vazife addediyorum, çünkü II. Mehmed milletinize cömertçe özel imtiyaz ve haklar bahşetti, şimdiye kadarki bütün selefleri de bu hakları ve imtiyazları gözetti. O yüzden her zaman zatıâlilerinizin ve ruhani meclisinizin her türlü maslahatıyla ilgili arzu ve taleplerini yerine getirmek için hazır olacağım" karşılığını vermiş.

Ekzarh, Midhat Paşa'nın Huzurunda

On gün zarfında bütün öteki dini liderler Midhat Paşa'nın sadrazamlığını tebrik etmek için sıraya girdiler. Aralarında en yenisi olması nedeniyle Bulgar ekzarhın Midhat Paşa'yı en son tebrik etmesi gerekiyordu. Sadrazamın kendisini 1 Ağustos'ta kabul edeceği haberini aldı, ancak paşa ekzarhı öteki dini başlar gibi Babıâli'de değil, Beylerbeyi'ndeki konağında kabul edecekti.

Bunun ne anlama geldiğini, hayra mı, yoksa şerre mi işaret ettiğini kimse çözümleyemiyordu. Her nasılsa, 1 Ağustos'ta Ekzarh I. Antim, ruhani meclis üyeleri refakatinde sadrazamın huzuruna çıktı.

Midhat Paşa yapılan tebrikler ve ekzarhın konuşması için teşekkür etmiş ve yakın zamanda ekzahlık tüzüğünü tasdik için padişah hazretlerine göndereceğine dair söz vermiş; ardından da tüzüğü ekzarhlığa gönderecekmiş. Böyle tatlı bir umutla sadrazamla vedalaşan Bulgarlar sevinçle ekzarhlığa döndüler. Buna rağmen Midhat Paşa'nın bizi oyalamasından çekiniyordum, çünkü Jön Türklerin önderleriyle sıkça yaptığım görüşmelerde, bunların Rus aleyhtarlığına ve Anglofilliğe meyillerini görüyordum.

Midhat Paşa'nın sadrazamlığa tayininin üzerinden çok geçmeden, sabık sürgünlerden ve gayrimemnun ve azledilen yüksek memurlardan oluşan açıkça Rus aleyhtarı bir taife etrafına kümelendi; bunların arasında D. Aristarhi Bey ve *Phar de Bosphore* gazetesi başmuharriri Kiriakopulo gibi patriklikte nüfuz sahibi kodaman Rumlar da vardı.

Anılan taifenin hedefi, Mahmud Nedim Paşa döneminde Rus Sefiri General İgnatyev'in etkisiyle yapılan her şeyi ortadan kaldırmaktı. Mahmud Nedim Paşa'nın azlinden, padişah iradesiyle Bebek'teki konağında tutuklanmasından ve Meclis-i Has tarafından yargılanmasından sonra bunlar iyice ayyuka çıktı. Bu bağlamda Mahmud Nedim Paşa'nın kötüye kullanmış olduğu 100 bin lirayı hazineye iade etmesine hükmedildi. (...)

Yakın Tanıdıklarımın Yüksek Makamlara Tayini

Midhat Paşa'nın sadrazamlığa tayininden sonra başka önemli tayinler de yapıldı. Hariciye nezaretine, Paris eski sefiri, zeki, mülayim, itidal sahibi, Midhat Paşa'nın sivriliklerini törpülemeyi bilen Mehmed Cemil Paşa getirildi; Ahmed Vefik Efendi ise paşalığa terfi ettirilerek şura-i devlet başkanlığına tayin edildi. Yakın tanıdığım ve hastam olan bu üst düzeyli iki yöneticinin tayinlerinden gayet memnun oldum.

Mahmud Nedim Paşa döneminde azledilerek sürülen ve daha sonra affedilen ötekiler ise, Mahmud Nedim'le mahkemede hesaplaşmadan hiçbir tayini kabul etmiyorlardı. Bunlar, eski serasker Hüseyin Avni Paşa, sabık Zaptiye Nazırı Hüsnü Paşa ve padişahın sabık birinci kalemi Emin Bey'diler. Öyle ki, okurun da fark ettiği gibi, eski Türklere diş bileyen Jön Türkler, bunlarla açık bir savaş halindeydiler.

Hatırlanacağı üzere, 13 Ağustos 1870'teki Pera yangınından sonra Fener'e, Diamandioğlu'nun evine taşınmış, burada da evlenmiştim. Gene burada, mesleğimin tatbiki ve ailem için gerekli bütün ihtiyaçları tedarik ederek hayatımı düzene sokmuş, maddi bakımdan epeyce güçlenmiştim.

12 Ağustos Cumartesi günü, ailecek birkaç günlüğüne Büyükdere'ye akrabalarıma misafirliğe gittik. 15'i gecesi, gece bekçisi, gür ve dehşet içindeki sesiyle, "İstanbul'da yangın vaaar, İstanbul'da Fener'deee!" diye bağırarak banliyö sakinlerini uyandırmaya başladı. Yangının nerede çıktığını öğrenince irkildim. Ya şimdi ne yapacaktım! Fener uzak! Yardım yok! Vapur yok ki hemen koşayım! Olsa da Fener'e en çabuk iki saatte varılacak, oysa iki saatte bütün mahalle kül olabilir, çünkü evlerin hepsi ahşap, belki şimdiye kadar her şey yanmıştır bile; karadan ulaşmak ise en az üç saat gerektiriyor!

Bağrış çağrış, heyecan! "Gene yandık, gene yangın bizi darmadağın etti" diye bağırıyor ve çaresizlik içinde soğuk terler döküyordum. Kadersiz eşim de, hiç değilse çocukla birlikte hep beraber yanmaktan kurtulduk diye beni teselli ediyordu. Keza akrabalarımız da sabaha kadar bizi böyle avuttular; sabahleyin vapur geldi; evleri ve aileleri için endişe eden bizden başka yolcular da vardı. Küçük bir umut ışığı vardı ama –yangının tam yeri bilinmiyordu, birileri Kiremit Mahallesi'nde, başkaları Muhliyo'da, üçüncü bir grup ise Fener veya Balat'ta olduğunu söylüyordu. Kalp çarpıntısıyla ve kaygıyla köprüye ulaştık. Burada yangının Kiremit Mahallesi'nde olduğunu öğrendik. Ancak bu mahalleyi de Fener'den sadece bir sokak ayırıyordu. Nihayet eşimle Fener'c vardık; yanan Kiremit Mahallesi'ni Fener'den ayıran sokağa girdik, bu sokağın bir tarafı yangından kurtarılmıştı ve Diamandioğlu'nun ve bizim evimiz de bu kurtarılan tarafta bulunuyordu.

Hakikaten de ev kurtarılmıştı, ama açık avlu kapısının önüne geldiğimizde ve içerideki dağıtılmış, kırık dökük ev eşyalarını gördüğümüzde evimizin talan edildiğini anladık! Odalara ve mutfağa girdiğimizde ise, ağlanası bir görüntüyle karşılaştık –aceleyle taşınabilecek ne varsa götürülmüştü; kırık dökük dolaplar, çekmeceler, sandıklar tamamen soyulmuştu;

örtüler ve halılar kaldırılmış, perdeler sökülüp götürülmüştü. Keza kitaplık rafları ve çekmecelerini de sökmüşler, kitapları ve aletleri dağıtmışlardı. Mutfaktaki kap kaçak talan edilmiş, sandıklar götürülmüştü. Açılmamış sadece bir sandık bulundu, o da komşuların avlusunda. Evde duvarlarda ve zeminde geri kalan bütün her şey ıslaktı ve çamur içindeydi; buradan da tulumbacıların eve girdikleri sonucu çıkıyordu ki bu, evinize soyguncuların ve haydutların girdikleri anlamına geliyordu.

Bu virane karşısında biz, dağlanmış bir yürekle ve umutsuzca kaderimize yandık, acı acı yarınımızı düşündük. Düşündük taşındık, yaptık ettik ve nihayet, sık ahşap evli ve dar eğri sokaklı eski İstanbul'u terk etmeye ve uzak bir yerdeki bir köye taşınmaya karar verdik; böyle bir yer olarak da Halki [Heybeli] Adası'nı seçtik. Sadece yangın musibetinin deniz ortasındaki adalara gayet nadir uğradığından dolayı değil, ama burada artık, benim de tanıdığım bir Bulgar muteberan kolonisi toplanmıştı. Ancak buranın iki mahzuru vardı –sabah akşam deniz yolculuğu yapmak ve hastalarımdan uzaklaşmak, bu özellikle gece vakaları için bir problemdi. Bunları gidermek amacıyla şimdiye kadar haftada bir gün nöbet tuttuğum mektep kliniğinde bir gün daha nöbet tutmaya karar verdim.

Böylece yeniden evimi düzenlemeye ve Fener'deki yangının kalıntılarını Halki Adası'nda tuttuğum Petro Kalfa'nın evine taşımaya başladım; bu ev Bulgar kolonisinin içindeydi.

Burada, yukarıda anılan tulumbacıları anlatmak isterim. Tulumbacı adıyla bilinen İstanbul itfaiyecileri, tuhaf imtiyazlara sahip özel bir sınıftı. Bunlar, kendi başına ana merkezlere göre, az veya çok sayıda birkaç taifede örgütlenerek adeta çeteleşmişlerdi. Genelde anılan merkezlerin adlarını alıyorlardı, sözgelimi Eyüp Tulumbacı Taifesi, Unkapanı Tulumbacı Taifesi, Galata Tulumbacı Taifesi vs. Hepsi aynı şekilde giyiniyordu; kıyafetleri bir cepken, gergin potur ve çarık ile mavi yazmayla bağlı bir keçe takkeden oluşuyordu. Her taifenin bir veya iki yangın tulumbası, birkaç baltası, çekiç ve ipleri, yakın çeşmelerden su taşımak için birkaç sakaları vardı. Tulumbacıların, zabıtanın denetimi altında muhtar bir idareleri vardı; yangın sırasında bahşiş ve ganimet için tutuştukları kanlı kavgalar hariç, aralarındaki diğer meselelere zabıta karışmıyordu.

Bahşişler, evleri yanan veya yangına yakın veya yangının şiddetinden dolayı tutuşma tehlikesi altında olan ev sahiplerince veriliyordu. Bahşiş miktarı için ev sahipleri ve yangın yerine ilk intikal eden tulumbacı taifesi aralarında önceden anlaşıyordu; miktar fevkalade yüksek oluyor ve alelacele, anında mutabık kalınıyordu. Bu nedenle bir yangın çıktığı duyulduğunda, yangın yerine koşmak üzere her zaman tetikte olan tulumbacılar olay yerine daha önce intikal etmek için yarışıyorlar, rüzgâr gibi yola koyuluyor, herhangi bir yayayı ezebileceklerine aldırış etmeden sokaklarda bir afet gibi koşturuyorlardı. Önden bir bayraktar, peşinden de sırayla omzunda tulumbayı taşıyan dört tulumbacı koşuyordu. İki taifenin birbirine yetiştikleri durumlarda ise, korkunç bir görüntüye tanık olunuyordu: Tulumbalar yere indirildikten sonra sopalar veya kamalarla hiddet içinde ve düşmanca birbirlerinin üzerlerine atlıyorlar, kanlı sahneler yaşanıyor ve nihayet zabıta gelip çatışmaya son veriyordu. Aynı sahnelere yangın yerinde de sıkça tanık olunuyordu ve bu arada yangın afeti yapacağını yapıyordu.

Pazarlık bittikten ve mutabık kalınan miktar alındıktan sonra, tulumbacılar yanan evlere veya yakındaki evlere dalıyor, bunları bir güzel soyup kıymetli buldukları her şeyi aldıktan sonra da duvarları yıkıyorlardı. Oysa bu vandallık olmasa, binalar belki zarar görmeden sağlam kalabileceklerdi. Çünkü bilindiği üzere, anılan yıkımlar evlerin içine doğru hızlı bir hava akımı yaratarak evin sağlam veya tam olarak tutuşmamış kısmını da tutuşturuyordu. Tulumbacılar bütün bunları güya yangını durdurup söndürmek için yapıyorlardı. Birçok böyle yangına tanıklık eden, hatta bunların birinde zarar gören ve az kalsın kurban gidecek olan bendeniz, hükümetin yangınların ortaya çıkışı ve yayılmasının nedenlerini araştıracak ve bilimsel konferanslar düzenleyecek komisyonun üyeliğini tereddütsüz kabul ettim.

Tercüme Ettiğim Anatomi Atlasına Onay

19 Ağustos'ta, Messe'nin Türkçeye tercüme etmiş olduğum anatomi atlasını Osmanlı Tıp Cemiyeti başkanına sundum; cemiyet dört toplantıda tercümeyi inceledi, onayladı ve basılması için Tıbbiye

Nazırı Salih Efendi'ye gönderdi. Ayrıca, maarif nazırından emeğinin karşılığı olarak tercümana, anılan cemiyetin de onayladığı 150 Türk Lirası telif ödenmesi tavsiye ediliyordu; çok geçmeden bu meblağı hazineden aldım.

Bunun dışında Maarif Nazırı Münir Bey, atlasın basılmasından sonra, bir nüshayı da padişaha sunmuştu, o da bendenizi Beşinci Derece Mecidiye Nişanıyla ödüllendirme lütfunda bulundu. Bu husus, üst tabaka Türk toplumunda adımın yayılmasına vesile oldu; o yüzden de Türk hastalarımın sayısı arttı. Üst seviye hastalarımı ziyaret ederken kendilerini Rumlarla kavgamız hususunda aydınlatıyor ve Bulgar Ekzarhlığının, hele de şimdi, himayeye en çok ihtiyacı olduğu zamanda savunulması için ricada bulunuyordum.

Cemil Paşa Livadia'da

4 Eylül'de, padişahın İmparator II. Aleksandr'ı selamlamaya gönderdiği Hariciye Nazırı Cemil Paşa Odesa'ya hareket etti, oradan da daha önce de yapıldığı gibi Livadia'ya geçecekti. Buraya iki gün önce gelen General İgnatyev, imparatorun huzuruna çıkmasından önce üç kere Cemil Paşa'yla görüşmüş. İgnatyev'in anlattığına göre, Cemil Paşa, patriklikle kavgalarında Bulgarlardan yana tavır alacağına dair söz vermiş, ancak ne yazık ki dönüş yolunda, 15 Eylül'de Bükreş civarında trende beyin kanaması geçirerek vefat etti ve cenazesi İstanbul'a getirildi.

Midhat Paşa'nın Çevresindeki Jön Türkler

Midhat Paşa'nın teklifi üzerine, vefat eden nazırın yerine, o zamanki Viyana sefiri Halil Şerif Paşa getirildi; yeni nazır hararetli bir Jön Türk ve ateşli bir Midhat Paşa taraftarıydı, dolayısıyla da azılı Rus düşmanıydı. Kendisini Rumlara duyduğu yakınlığıyla yıllardan beri çok iyi tanıyordum, o yüzden bu gelişmeye üzüldüm ve keyfim kaçtı; Bulgarlara karşı hasmane tavır içinde olan Midhat Paşa'nın sadrazamlığı ve Halil Şerif Paşa'nın nazırlığı altında ekzarhlığımızı düzenlemeye çalışırken Rumların fitne fesadından dolayı karşılaşacağımız büyük sıkıntı ve belaları görür gibiydim.

Prens Nikolay Nikolayeviç İstanbul'da

25 Eylül Pazartesi günü, Rus İmparatoru II. Aleksandr'ın kardeşi, Prens Nikolay Nikolayeviç Varna'dan İstanbul'a geldi. General İgnatyev, Rus Sefareti personeliyle, zatı hazretlerini karşılamak üzere Boğaz'ın girişine, Kavak'a gitti; ardından da yüce misafiri sefaretin Büyükdere'deki yazlık rezidansına getirdi; kısa bir istirahatten sonra faytonlarla Pera'daki Rus Sefaretine geçildi.

Ertesi gün veliaht prens maiyetiyle General İgnatyev'in refakatinde Dolmabahçe Sarayı'nda padişahı ziyaret etti; padişah da bir saat sonra Rus Sefaretinde iade-i ziyarette bulundu. O gün padişah, veliaht prense hediye olarak iki şahane safkan Arap atı göndermiş.

27'sinde, padişah veliaht prensi Yıldız'a öğle yemeğine davet etti. Öğleden sonra yüce misafir maiyetiyle General İgnatyev'in refakatinde, Ayasofya, Aya İrini, Constantinus Sarayı kalıntıları gibi bazı eski eserleri ziyaret etti. Ertesi gün, parıltılı saray faytonlarıyla prens hazretleri maiyetiyle General İgnatyev'in refakatinde seraskerliğe gitti; burada kendisini Veliaht Yusuf İzzeddin Efendi karşıladı ve kabul etti. Seraskerliğin büyük avlusunda, Rus misafirin şerefine büyük bir askeri geçit töreni düzenlendi.

29 Eylül Cuma günü, Prens Nikolay Nikolayeviç Dolmabahçe Sarayı'ndan Cuma selamlığını izledi. Buradan da maiyetiyle, Boğaz'da bekleyen vapura geçerek Kudüs'e gitti.

General İgnatyev'le Buluşmam

General İgnatyev Livadia'dan İstanbul'a döndüğünde skizmanın ilan edilmiş olduğunu gördü. 24 Eylül'de Büyükdere'de kendisiyle görüştüğümde, İskenderiye ve Antakya patriklerine derin teessüfünü dile getirdi, çünkü Rusya'ya gitmeden önce, her ikisi de Fener Patrikliğini Bulgarlara karşı tavrından dolayı kınıyor ve büyük ruhani toplantıya katılmayı reddederek Kudüs patriğiyle dayanışma içinde olacaklarına dair söz veriyorlarmış.

Olan bitenden üzüntü duyan generalle uzun uzadıya sohbet ettik; bana muteberan ve patriklikte nüfuz sahibi olan çok sayıda Rumu, skizmanın kaldırılması için arabuluculuğa davet ettiğini anlattı. Anılan skizma gayrikanuni ilan edilmiş olsa da, Slav halklarının gelecekteki birliği ve

gerekli dayanışması için devasa ve belirleyici bir siyasi öneme sahipti ve olacaktı da. "O yüzden siz Bulgarlar da, denk düştüğünde, daha sakin ve daha müsamahakâr olun; eğer bu durumda da başarılı olunmazsa, bu kabak ya Midhat Paşa'nın, ya da Patrik Antimos'un başında patlayacak" dedi. General bu gizemli sözleri söyleyip tehdidini dile getirmesinin ardından konuşmasına son verdi.

Yukarıdaki sohbetten de anlaşılıyor ki Midhat Paşa, Patrik Antimos'u ve öteki iki –İskenderiye ve Antakya– patriği skizmanın ilanı hususunda teşvik ediyor ve destekliyormuş; zaten Türkiye'deki Bulgar milletini patrikçi, ekzarhçı, skizmacı diye üç-dört parçaya ayıracak olan skizmanın önemi, Midhat Paşa'nın sivri zekâsından asla kaçmış olamazdı. Kaldı ki bu, Batılı propagandalara, Katolik ve Protestanlara da kapıyı açmak için bir bahaneydi.

Bu duruma düşürülen Bulgar milleti, Midhat Paşa'nın da benimsediği böl ve idare et ilkesinin tatbikine gayet çok yardımcı olurdu. Çünkü Bulgar milleti sadece birbirine düşman birkaç kampa ayrıştırılıp zayıflatılacak, ama her halükârda Ruslarla aynı dinde kalacaktı. Oysa Midhat Paşa'nın öncülleri, on-on beş yıl önce Bulgarları Rusya'ya göç ettirme ve Bulgaristan'ın merkezine Bulgarlar arasına Rus Çerkezleri ve Tatarları yerleştirme yoluyla fiili olarak bunu yapamamışlardı.

Midhat Paşa'nın bu hamlesi herkesçe anlaşılabilir, ama Patrik Antimos'un Bulgaristan'da Katolik ve Protestan propagandasının yeşermesinin müsebbibi olması, en hararetli savunucusu olması gereken Ortodoksluğun zararına değil miydi? Rumlar ve çocuklaşmış patrikleri Antimos bunu bir türlü kavrayamadılar, çünkü şoven Helen fanatizminden ve ekümenik kilisede saltanat düşkünlüğünden dolayı adeta körleşmişlerdi.

Hariciye Nazırı Halil Şerif Paşa

Kendisiyle çok iyi tanıştığım yeni Hariciye Nazırı Halil Şerif Paşa 25 Eylül'de Varna üzerinden İstanbul'a intikal etti; 29'unda Fındıklı'daki konağına gittim ve uygun zamanı kollayarak "Hoş geldiniz!" demeye yanına girdim. Önceki gün ise, Rum patriği, iki ruhani meclis piskoposu ile nezaret müsteşarı ve aynı zamanda patriklik

üyesi olan Aleksandır Karateodori'nin refakatinde Halil Şerif Paşa'yı Babıâli'de ziyaret etmiş. Beni kabul eden Halil Şerif Paşa üç yıl önce kilise meselesiyle ilgili sohbetimizi hatırladı. "Şimdi skizmadan sonra durum ve şartlar değişti; siz Bulgarlar ve Ekzarhlık ne yapacaksınız? Ortodoks kalacak mısınız, yoksa Patrikliğin yaftaladığı gibi skizmatik mi olacaksınız?" diye sordu bana.

"Ortodoksluk ne Fener Patrikliğinin, ne de düzenledikleri ve daha büyük ehemmiyet vermek için büyük ve kutsal diye adlandırdıkları yerel ruhani toplantının tekelinde değil ki dilediğine bahşetsin ve dilediğinden alsın. Böyle bir hakka sadece ekümenik konsil sahip olabilir, o da sadece dogma konularını kapsıyorsa; oysa bizim şimdi patriklikle kavgamızın özünde dogma değil, idari nedenler yatıyor. Başka zaman da size anlattığım gibi, Yunan olmayan Ortodoks kiliseleri, İstanbul patriğinin ekümenik konsil toplanması davetini bu nedenle reddettiler. Öyle ki şimdiki toplantının ilan ettiği hiçbir şey kanuni değil; dolayısıyla bizi kapsamıyor ve biz onu tanımıyoruz."

"O halde ne yapacaksınız?" diye sordu tekrar nazır.

"Hiçbir şey. Bizim elimizde, padişahın Ortodoks Bulgar milletine bahşettiği kapı gibi bir fermanımız var; artık maslahatımızı ona göre düzenliyoruz, Patriklik ise dilediği lanetleri savursun dursun" diye cevapladım ben.

"Ama Patriklik ruhbanınızın giysilerinin ve şapkalarının değiştirilmelerini istiyor ki Ortodoksluk kıyafetinden farklı olasınız. Bulgar dini bölgelerindeki Ortodoks ahali için o da piskopos göndermek istiyor, keza mevcut fermanın değiştirilmesini ve size yeni bir fermanın verilmesini teklif ediyor; o fermanda siz skizmatik olarak adlandırılacakmışsınız ve ancak o zaman sadece saf Bulgar bölgelerine değil, ama karma bölgelere, hatta Rum dini bölgelerine de, Rum Patrikliğinden tamamen bağımsız olarak piskopos gönderme hakkınız olacakmış."

"Patriklik daha çok şey isteyebilir, bunların mantıken hiçbir dayanağı yok. Tabii ki eğer kendisi bizzat skizmatik olmazsa, çünkü ekümenik Ortodoks kiliseye göre Batılılar onu tam da böyle adlandırıyorlar: *Patriarcat Grec Chismatique de Constantinople*" diye cevap verdim.

Burada nazır gülerek "Suçlanandan suçlayan oldunuz" dedi.

"Evet, evet, gayet ciddi söylüyorum, çünkü Yunanca kökenli skizma kelimesi 'koparmak, ayrılmak' anlamına geliyor; oysa ne ayrılır ve ne kopar? Küçük büyükten ayrılır, kopar, değil mi? Dolayısıyla sayıca bakılırsa, Rumlar, bağımsız Yunanistan'ın ahalisi de dahil, ancak üç-dört milyona ulaşıyor, oysa öteki Ortodoks halklar –Ruslar, Ulahlar, Bulgarlar ve Sırplar– 40-50 milyonu buluyor. Velhasıl Rum Ortodoks ahalisi öteki Ortodoks Hıristiyanların devasa çoğunluğunun küçük bir parçasını teşkil ediyor."

"Ne ki eğer patriklik ısrar ederse, Babıâli, şimdiye kadar gönderdiği yerlere piskopos göndermesini yasaklayamaz."

"Fermanın hükümlerine aykırı bir durumdan söz ediyorsunuz. Kaldı ki büyük karışıklıklar da zuhur edecek, bunlar Babıâli'ye de büyük baş ağrıları açabilir."

"Sohbetimize daha sonra devam ederiz" dedi nazır, aniden kalkarak.

Halil Şerif Paşa'yla yaptığım görüşme sırasında, o meraklı ve dikkatli, Bulgar-Rum kavgası hususunda anlayışlı eski Halil Şerif Bey'den bir eser kalmadığını anladım; üç yıl önce ona Rum-Bulgar kavgasının özünü anlatmaya çalışmıştım. Bilakis, şimdi onu kibirli ve kendini beğenmiş, Midhat Paşa'nın Bulgarlara, Ruslara ve topluca Slavlığa karşı tavrıyla tamamen uyumlu bir paşa olarak gördüm.

İşte bundan dolayı Ekzarh Antim'e, bu iki nazırla çok baş ağrıları olacağından dolayı acıyordum. (...)

Midhat Paşa'nın Azli

Bulgar milletinin büyük şansına, yukarıda canlandırdığım acıklı durum uzun sürmedi, çünkü bazı üst düzey gayrimemnun memurlardan Midhat Paşa aleyhinde söylentiler yayılıyordu. 2 Ekim'de de Rasim Efendi bana, Midhat Paşa'nın padişahın lütfunu kaybettiğini, sarayda sadrazamlıktan azlinin kararlaştırıldığını ve yerine geçecek kişinin arandığını söyledi.

Hakikaten de 6 Ekim'de Babıâli'de sıradan bir seremoniyle Mehmed Rüşdü Paşa'nın Midhat Paşa'nın yerine sadrazamlığa tayin edildiğine dair padişah hattı okunmuş. Midhat'ın azline ziyadesiyle sevindim, ama sevincim kursağımda kaldı, çünkü daha sonra görüleceği

gibi, Mehmed Rüşdü Paşa patriklik ve ekzarhlık konusunda öncülüyle aynı fikirleri paylaşıyormuş; üstelik Halil Şerif Paşa da hariciye nazırlığı makamında kalıyordu.

Gene de Bulgarlar ve ekzarhlık için bir kazanım söz konusuydu, görece bir rahatlama hissedildi. O yüzden ayın 15'inde Ekzarh I. Antim büyük merasimle kutsal ayini Fener'deki Bulgar kilisesinde icra etti; ayinde kendisine birkaç piskopos eşlik ettiler. Ayinden üç gün önce, 12'sinde, ekzarh sadece Ekzarhlık Kapı Kethüdası Georgaki Çaloğlu refakatinde (Niye acaba Midhat Paşa sadrazamken olduğu gibi İvanço Pençoviç ve Dr. Çomakov yoktular?), yüce makamını tebrik etmek için yeni sadrazam Mehmed Rüşdü Paşa'nın huzuruna çıktı. Ne ki sadrazam gönülsüzce sadece "Teşekkür ederim" demekle yetinmiş ve ekzarhı asık suratla uğurlamış. (...)

Halil Şerif Paşa'yla Yeniden Görüşmem

2 Kasım'da, bazı talebelerimin kalan anatomi imtihanlarını tamamlamak üzere Halki'den şehre indim, imtihanlardan sonra da Halil Şerif Paşa'yı ziyaret ettim.

Beni son derece mesafeli karşılayan paşa oturmaya davet etti, ancak bir ay önce söz verdiği gibi Bulgar-Rum kavgası konusunu devam ettirme yerine, bana, "Mademki siz zabitsiniz, ne diye millet maslahatına karışıyorsunuz? Muvakkat Muhtelit Komisyon üyeliğinden çekilmenizi tavsiye ederim, aksi halde tıbbiyedeki muallimliğinizi tehlikeye atıyorsunuz" dedi. Bunun üzerine ben de, komisyon üyeliğine milletim tarafından seçildiğimi ve üyeliğimin padişah iradesiyle onaylandığını öne sürerek itiraz ettim; aynı bu tartışmayla ilgili Hacı İvanço Pençoviç'in Ali Paşa'yla konuşmasını anlattım.

"Evet, ama o zaman Babıâli'nin siyaseti başkaymış, şimdi ise başka" dedi nazır ve görüşmemizi bitirdi.

Halil Şerif Paşa'nın bana karşı bu soğukluğu nereden kaynaklanıyordu? Acaba Bulgarların isyan hazırlığı yaptıkları bilgilerinden mi, yoksa Dr. Çomakov'un payitahttan uzaklaştırılmam yönündeki telkinlerinden mi? Bunun cevabı uzun zaman anlaşılamadı. Her halükârda, Halil Şerif Paşa'nın idareden düşmesine kadar ben tetikte duruyordum. (...)

Dr. Callia'yla Anatomiyi Türkçe Okutmamız

Bir yıl önce eğitim dilinin Fransızcadan Türkçeye çevrilmesiyle ilgili alınan padişah iradesine uygun olarak, yeni başlayan ders yılında anatomi dersleri (sadece deskriptif anatomi) Türkçe okutulmaya başlandı. Dersin ana muallimi Dr. Callia bir yıldan beri Türkçe anatomi terminolojisini öğreniyordu ve muavini olan benim yardımımla, dersini Türkçe okutabildi. Payitahttaki bütün üst düzey Türk toplumu bu yenilikten haberdardı, o yüzden çok sayıda edip ve Türk âlim anatomi amfisine, anatominin kendi dillerinde okutulmasını dinlemeye geliyorlardı. Hatta saray memurları ve nazırlar da geliyorlardı ki bu husus Dr. Callia'nın olduğu gibi, bendenizin de hasta portföyünü çoğaltıyordu.

Ben de, Bulgarlar ve kendim için bu meşum zamanda, idareciler önünde daha büyük gayret, daha büyük titizlik sergiliyordum. Bulgar olduğumdan, bir de tıbbiyede Türkçenin eğitim dili olmasına karşı çıktığımdan dolayı, yüksek çevrelerin lütfunu büyük ölçüde kaybettiğimi seziyordum.

1873

Hükümetin Değişeceğine Dair Söylentiler

30 Ocak'ta gene Babıâli'ye, Sofya hadisesiyle[21] ilgili kulak kabartmaya ve bir şeyler öğrenmeye gittim. Burada fevkalade komisyonun işini tamamladığını ve İstanbul'a dönmeye hazırlandığını öğrendim. Ayrıca birkaç kalemde hükümetin değiştirileceğine dair fısıltılar dolaşıyordu. Sadrazamlık adayı Serasker Esad Paşa imiş, yerine de Kaptan-ı derya Hüseyin Avni Paşa geçecekmiş; her ikisi de gizli Jön Türklerdi. Türkçe ve Rumca gazeteler ise, Hariciye Nazırı Halil Şerif Paşa'nın istifasını kastederek, yerine sabık Maarif Nazırı Saffet Paşa'nın geçeceğini iddia ediyorlardı.

Hiç şüphe yok ki bu değişikliklere sevindim; her ikisi de kaba asker ve bağnaz Jön Türkler olan ilk ikisinden ziyade son ikisine yani Halil Şerif

21 "8 Ekim 1872'de, Sofya mutasarrıfı Mazhar Paşa'nın sadrazama, çok sayıda eşkıyanın Orhaniye'den Sofya'ya gelen devlet postasını Arabakonak Geçidi'nde soyduğunu ve 136 bin kuruş devlet parasını aldığını, saldırganlardan vurulanlar ve sağ yakalananlar olduğunu, paraların bulunarak geri alındığını ve şimdi kaçan yatakçıların da yakalanmaları için aramalar yapıldığını bildirdiğini öğrendim"–y.n.

Paşa'nın azledilerek yerine de Saffet Paşa'nın getirilmesine sevindim. Saffet Paşa ötekilerine kıyasla görece aydın ve makul biriydi, kendisiyle daha üç-dört yıl önce tanışmıştım. Maruz kaldığım tehditlerinden kurtulup derin bir nefes almak için Halil Şerif Paşa'nın azlinin duyurulmasını büyük sabırsızlıkla bekliyordum. Hatırlanacağı üzere, geçenlerde bana Bulgar millet işlerine karışmamamı, çünkü böylelikle tıbbiyedeki muallimlik yerimi tehlikeye attığımı söylemişti.

Esad Paşa Yeni Sadrazam

Hakikaten de, 3 Şubat'ta Esad Paşa sadrazamlığa tayin edildi, iki-üç gün sonra da Halil Şerif Paşa istifasını sundu ve yerine Saffet Paşa değil, ama Sabri Paşa getirildi. Ancak o zaman, gece gündüz yakamdan düşmeyen dehşet hissinden kurtulup derin bir nefes aldım.

7 Şubat'ta ekzarh, Ekzarhlık Kapı Kethüdası Georgi Çaloğlu ve Arşimandrit Yosif (Lazar Yovçev) refakatinde, makamını tebrik etmek üzere yeni sadrazama resmi ziyarette bulundu. Sadrazam teşekkür etmiş ve ekzarhlığın ferman çerçevesinde düzenlenmesini arzu ettiğini söylemiş, ancak bunun için, fermanın da öngördüğü üzere, patriklikle ekzarhlık arasında önceden bir uzlaşma sağlanması gerekiyormuş. Bunun üzerine sadrazam uzun uzadıya birçok soru sormuş, ekzarhın açıklamalarını burada tekrar etmeyi gereksiz buluyorum. Nihayet sadrazam, Babıâli'nin Bulgar dini bölgelerine Rum piskoposların gönderilmesine müsaade ettiğini ve anılan piskopos beratlarının Bulgar piskoposların beratından hiçbir farkı olmadığını ekzarha söyleyerek görüşmeyi sonlandırmış. Ekzarh da, ayaküstü, "İşte, dananın kuyruğunun koptuğu yer de burası; bu husus kilise kaidelerimize aykırı ve bundan dolayı Babıâli'nin kendisine bazı baş ağrıları yaratmasından endişe ediyorum. Olası tatsızlıklardan kaçınılması için patrikliğin de Babıâli'ye, ahalinin yerel Türk idaresince tasdik edilmiş arzuhallerini sunması gerekiyordu; bu arzuhallerden ahalinin o dini bölgede Rum piskopos isteyip istemediği görülebilir" diyerek sadrazamla vedalaşmış.

Bunu öğrenen General İgnatyev, 31 Mart'ta padişahın huzuruna çıktı. Padişahla ne konuştuğu, ne yaptığı ettiği meçhul, ama 2 Nisan'da beklenmedik şekilde Babıâli'den hükümetin değişeceğine dair bir söylenti

yayıldı ve hakikaten de ertesi gün Babıâli'de muayyen merasimle yüce padişah hattı okundu; öyle ki Sadrazam Esad Paşa ve Hariciye Nazırı Sabri Paşa azlediliyorlardı.

Sadrazamlığa Şirvanizade Rüşdü Paşa, hariciye nazırlığına ise Saffet Paşa getiriliyordu. Bilindiği üzere, Saffet Paşa benim çok iyi tanıdığımdı, dolayısıyla tayinine çok sevindim, çünkü Bulgarların kovuşturulmasının sona ereceğini ve Rum piskoposlara beratların verilmeyeceğini umut ediyordum.

Yeni Hariciye Nazırı

3 Mayıs'ta kabinede küçük çaplı yeni değişiklik oldu, bunun hangi gerekçelerle yapıldığı bilinmese de, siyasi baskıdan kaynaklandığı kolayca anlaşılıyordu; yeni tayin edilen Hariciye Nazırı Saffet Paşa'nın yerine Rus yanlısı Raşid Paşa getirildi. Bu değişiklikte General İgnatyev'in parmağı ve padişahın sarayında Rus siyasetinin baskınlığı açıkça görülüyordu.

Anılan hadise, İngiliz ve Fransız sefirleri gibi bazı sefirlerin bizzat padişahın huzuruna çıkmalarına neden oldu; padişah da temsil ettikleri hükümetlerin kaygılarını yatıştırmak ve gidermek üzere, hariciye nazırının sefirlere gönderdiği bir sirkülerle, kanunlara uydukları sürece ileride nazırların ve üst düzey devlet memurlarının değiştirilmeyeceklerini bildirmek zorunda kaldı.

Babıâli ise, büyük devletler önünde padişahın tavrının kabalığını ve zarafetten yoksunluğunu örtmek için, valilere bir sirküler gönderdi; sirkülerde padişah ileriye yönelik aynı hoş niyetlerini beyan ediyordu. Bunun dışında, Sadrazam Şirvanizade Rüşdü Paşa, aralarında Rus sefirin de bulunduğu bütün sefirlere bir ziyafet verdi.

Demiryolu Hattının Açılışı

5 Mayıs sabahı Sirkeci'ye akan kalabalıktan, o gün İstanbul'dan Belova'ya Baron Hirsh (Rumeli) Demiryolunun[22] açılışı olduğunu öğren-

22 7 Ekim 1869 tarihinde Rumeli Demiryolları imtiyazı fermanını elde eden Baron Hirsch, 5 Ocak 1870'te inşaatı yürütecek olan Rumeli Demiryolları Şirket-i Şâhânesini, 7 Ocak 1870'te de işletmeyi üstlenen Rumeli Demiryolları İşletme Kumpanyasını kurdu. 4 Haziran 1870'te Yedikule-Küçükçekmece arasında yapım çalışmalarına başlandı. 1870 yılının ikinci yarısında İstanbul-Edirne-Filibe-Sarımbey-Belova, Edirne-Dedeağaç, Selânik-Üsküp ve Banaluka-Avusturya sınırı arasında yaklaşık 1000 kilometrelik bir alanda yapım çalışmaları başladı. Rumeli Demiryollarının ilk bölümü olan 15 kilomet-

dim. Hakikaten de az sonra Sadrazam Şirvanizade'nin, Midhat Paşa'nın, öteki nazırların ve birkaç imtiyazlı üst düzey görevlinin, Baron Hirsh Kumpanyasındaki başmühendislerin ve yerli ve yabancı gazetelerin bazı muharrirlerinin refakatinde yürüdüğünü gördüm.

Her yolcu, gireceği kompartıman numarasının yazdığı davetiyesini ibraz ediyordu, Baron Hirsh'in güvendiği bir kişi de anahtarla o kompartımanı açıyordu. Beş gün sonra sadece gündüzleri hareket eden tren döndüğünde, bazı resmi memurların şom ağızları, birtakım ünlü kişilerin kompartımana girişlerinde hediye olarak, şıkırdayan altın paralarla dolu örülü birer ipek kese bulduklarını fısıldıyorlardı. (...)

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhânenin Yeni Nazırı Marko Paşa

15 Mayıs Pazartesi günü, Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhânede, mektep nazırlığına, bu arada Abdülaziz'in hususi hekimi de olan Marko Paşa'nın getirileceği söylentisi yayıldı. Marko Paşa, şimdiye kadarki makul, adil ve enerjik Dr. Salih Efendi'nin yerine geliyordu; Salih Efendi gayret, titizlik ve itaatkârlıklarından dolayı Bulgar talebelere çok sempati duyuyordu. Marifeti, bilgeliği ve itibarı sayesinde muallim zümresinin, ona bağlı olan bütün kurum zaptiyelerinin ve görevlilerinin, keza bütün talebelerin de sevgisini, hürmetini ve güvenini kazanmıştı. Özellikle de devletteki bütün askeri ve sivil hekim camiası, tıbbiyenin gelişmesinden yana olanlar, okulun kendisinden önceki Arif Paşa'nın bıraktığı o ruhsuz ve sefil durumdan sıyrılarak yükselmesi ve gelişmesi için yaptığı hizmetleri nedeniyle ona şükranlarını dile getiriyorlardı.

Yeni Sadrazam Şirvanizade'nin tayininden sonra, Salih Efendi'nin görevden alınmasının dayandırıldığı gerekçeler tam olarak anlaşılamadı. Acaba padişahın hususi hekimini mektep nazırı koltuğuna getirerek bu makama daha büyük önem vermek için mi? Yoksa Salih Efendi'nin,

relik Yedikule-Küçükçekmece hattı 4 Ocak 1871 tarihinde törenle hizmete girdi. Baron Hirsch'in inşa etmekte olduğu 149 kilometrelik Edirne-Dedeağaç, 102 kilometrelik Banaluka-Avusturya sınır hatları ve Selanik-Üsküp hattının 100 kilometrelik bölümü 1872 Haziranında hizmete açıldı. Devlet ise Sarımbey-Sofya-Mitroviçe, Yanbolu-Şumnu ile Yenipazar'dan Saraybosna ve Banaluka'ya uzanacak hatları yapacaktı. Demiryolu hatları peyderpey tamamlandı. 17 Haziran 1873'te İstanbul-Edirne-Sarımbey-Belova hattı büyük törenlerle işletmeye açıldı –TDV İslam Ansiklopedisi (Yazar İstanbul-Belova hattı açılış tarihini 5 Mayıs 1873, TDVİA ise 17 Haziran 1873 olarak vermektedir) –ed.n.

Fransa'nın gerilemesinden sonra (1870), eğitim dili olan Fransızcanın kaldırılması ve Türkçeyle değiştirilmesi taraftarı olmaması nedeniyle mi? Bu ikinci varsayım daha muhtemel görünüyordu.

Her halükârda Türkler, Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne nazırlığı gibi önemli bir göreve bir Hıristiyanın[23] getirilmesinden pek de hoşnut kalmayarak epeyce zaman homurdandılar. Kaldı ki Hıristiyan muallimler ve memurlar da bu değişiklikten sonra muallim azilleri ve yeni tayinlerinde devreye bazı saray entrikaları sokulabilir diye endişeye kapıldılar. Böyle bir ihtimalden en çok ben çekiniyordum, çünkü bazı kıskanç bakışlar anatomi kürsüsü üzerine yoğunlaşmıştı; bu nedenle Marko Paşa'nın lütfunu kazanmak için muallimliği ve öteki mektep yükümlülüklerimi daha büyük gayretle icra ediyordum. (...)

Bendeniz ve Marko Paşa

Yukarıda da belirttiğim gibi, Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhânenin yeni nazırı Marko Paşa'nın lütfunu ve güvenini kazanmak için mektepteki görevimi titizlik ve dikkatle yapıyordum. Çok geçmeden bunu başardım, çünkü Marko Paşa kendi yapması gereken bazı vazifeleri bana vermeye başladı; beni saraya ve mektebin yakınında, Sarayburnu'ndaki Topkapı Sarayı avlusunda bulunan Halayık Terbiye Mektebine konsültasyonlara çağırıyordu; Bulgar asıllı olduğum notuyla çeşitli bilimsel ve resmi idari heyetlere beni tayin ediyordu. Velhasıl kelam, açık açık, öncülü Salih Efendi gibi Bulgar talebelere sempati duyuyordu. (...)

Halayık Terbiye Mektebi

8 Haziran Cuma günü, mektep kliniğinde nöbetçi olduğum sırada Marko Paşa beklenmedik şekilde mektebe geldi ve beni Topkapı Sarayı'nda, padişah hareminde Halayık Terbiye Mektebinin bulunduğu daireye davet etti. Kızlarının fevkalade güzelliğiyle ve ender alımlılığıyla ünlü iki Kafkas diyarının idarecileri, en güzel Gürcü ve Çerkez bakireleri, dünyanın en

23 Marko Paşa Hıristiyandı, daha doğrusu Katolik Rumdu. Babası Kaptan Piçipio bir Dalmaçyalı, anası bir Rum imiş. Stefan Karateodori'nin II. Mahmud'un ve Abdülmecid'in, daha sonraları da Mavroyani'nin II. Abdülhamid'in hekimi olduğu gibi Marko Paşa da Abdülaziz'in veliahtlığı sırasında onun hususi hekimi olmuş. Padişahların hususi hekimlerinin Hıristiyan olmalarının zehirlenme korkusundan kaynaklandığı söyleniyordu –y.n.

şahane dilberlerinden oluşan koleksiyonunu tamamlaması için padişaha hediye ediyorlardı; bazen de padişah bunları satın alıyordu. Anılan koleksiyonda birkaç İzmirli Rum, Suriyeli, Romen ve son zamanlarda da bir-iki Alman kızı yer alıyordu.

Her insan severin, baştan çıkarıcı güzellikleri, narinlik ve tazelikleriyle buruk bir sempati duyacağı bu bedbaht kızlar, şehvetli bir hükümdarın küçük düşürücü kaprislerini yerine getirmek üzere dünyaya gelmişlerdi. Hiçbir şey onları bu kaderden kurtaramazdı, çünkü onları dış dünyadan en katı ve acımasız bir mahremiyet duvarı ayırıyordu. Ablası padişah hareminde olan Rasim Efendi'nin verdiği bilgilere göre padişah tarafından beğenilip hareme alınmasına karar verilen kızlar önce Halayık Terbiye Mektebine gönderiliyor ve padişahın lütfunu kaybettiklerinden ötürü haremden çıkarılan eski hanım ve çıraklardan okuma, yazma ve konuşma; şarkı söyleme; harem adabı muaşereti, zarafetle yürüme, hareket etme, kıvrak raks etme ve padişahın hareminde özel vazifeler üstlenme eğitimi alıyorlardı.

Valide sultan bunların birkaçının artık terbiye edildiği kanaatine vardığında, her yıl ramazanın, Kadir Gecesi veya Leylet'ül Kadr denilen 27. günü padişaha sunuluyorlar. Eğer hamile kalırsa, padişah aralarından birini hanımlığa seçiyor. Ancak bu durum öteki hanımlarda nefret ve kıskançlığa neden oluyor ve bu şanslı kız, er veya geç, zehirlenme veya cebren düşük yaptırmanın kurbanı oluyor, bu sırada sık sık hamilelerden de ölenler oluyordu. Halayık Terbiye Mektebine, padişah sülalesinden kuzen gibi uzak veya yakın akrabalar da katılıyorlar; bunlarla evlenen erkek, padişah damadı oluyor.

İşte, eski Constantinus Sarayının kuzeybatı kanadında yer alan bu Halayık Terbiye Mektebine, Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Nazırı Marko Paşa beni üç-dört hasta halayığı muayene etmeye götürdü. Üç katlı ve kalın duvarlı bu eski zaman binası devasa ve masifti, küçük pencereleri olan büyük bir salonu vardı; 12-20 yaş arasında yüzlerce narin kızın yaşayacağı bir mekândan ziyade, bir muhafız alayı barınağı olmaya daha uygundu. Güneybatıdan, beş-altı m yüksek olan kalın duvarlar havuzlarla, şelalelerle, tarhlarla, çayır çimenle, yüksek kavaklarla, servilerle, dallı budaklı çınarlarla ve bodur limon ve portakal ağaçlarıyla geniş ve şahane bir avluyu çevreliyordu.

Bahçenin güneydoğu ucunda, padişah ve valide sultan haricinde başkasına açılmayan görkemli bir kapı vardı; bu kapıdan, farklı padişahların yaptırdıkları çeşitli köşklerin bulunduğu büyük avluya giriliyordu; günlük kapı ise avlunun batısındaydı, buraya dolambaçlı, altı-yedi metre uzunlukta ve üstü açık dar bir koridordan giriliyordu. Anılan dış kapı Tıbbiye Mektebine 300-320 adım mesafedeydi.

Bu kapıya doğru yürürken Marko Paşa bana muayene edilmesi gereken hastaların ne denli önemli olduklarını ve böyle önemli hastaların muayenesinde nasıl ve ne türlü davranılması gerektiğini anlattı. Sözgelimi, hastadan yüzünü ve bedenini çok geniş açması istenmemeliydi; eğer göğüs kafesinin tıklanması ve dinlenmesi ihtiyacı hâsıl olursa, mutlaka pleksimetre ve stetoskop kullanılması gerekliydi; dolayısıyla, çıkıncaya kadar bize refakat edecek olan enayi hadımların şüpheci bakışlarına maruz kalınmamalıydı.

Nihayet dış kapıya vardık. Marko Paşa'yı sarayın hekimbaşısı olarak tanıyan siyah kıyafetli, boyunlarında geniş mavi bir şerit bağlı iki kapıcı benim kim olduğumu sordular. Marko Paşa'nın, "Tıbbiye Mektebinden tanıdığım bir muallim, onu hasta halayıkları muayene etmek için getiriyorum" şeklindeki cevabı üzerine, kapıcılar bizi içeri bıraktılar; biri, önünde iki zaptiyenin beklediği birinci dönemeçteki kapıya bize kadar refakat etti. Buradan da, Marko Paşa'nın benzer açıklamaları ve kapıcının tanıklığı üzerine bizi içeri bıraktılar. İkinci dönemeçteki kapının önünde iki asker bekliyordu. Aynı soru ve Marko Paşa'nın aynı cevabından sonra buradan da geçirildik.

Nihayet, sinsilik ve gaddarlık ifade eden fıldır fıldır gözleriyle iki saray hadımının koruduğu üçüncü dönemece ulaştık. Burada, her ne kadar Marko Paşa tanınıyor olsa da, onun sözlerine ve kapıcının teminatına itimat edilmedi ve elinde kırbaçla gelen hadımağası çağırılmadan bırakılmadık. Kırbacı görünce birden irkildim, ancak Marko Paşa bu aracın bizim için değil, ama bahçede koşuşan ve oynaşan, limon ve portakal koparıp birbirlerine atan halayıklar için olduğunu söyledi. Şimdi biz hekimler bahçeden geçeceğimizden dolayı, zavallı erkek gözlerimiz bunları görmemesi için, hadım tümsek, servi ve çınar arkalarına gizlenmeleri için kızları kovaladı.

Hadımağası hürmetli temennayla Marko Paşa'yı karşıladı, o da kulağına benim hakkımda bir şeyler fısıldadıktan sonra hepimiz ana tarhtan bahçeye girdik ve binaya doğru yürüdük. En önde elinde kırbaçla hadımağası, ardından Marko Paşa, üç-dört adım geriden de bendeniz yürüyordum; iki hadım kapıcıdan biri bize refakat ediyordu. Biz hekimler bahçede görününce, ağaçlar arasına dağılmış ve harem adabınca yazlık dolamalarla, tumanlarla (bacaklı geniş alt donlar), muslin eşarplarla giyinen halayıklar alaysı gülüşme ve nidalarla bir gürültü kopardılar ve birbirine portakallar ve mandalinalar atarak erkeklerin geçeceği tarha doğru koştular, ancak hadımağası bunları kırbaçla kovalayarak uzaklaştırdı.

Marko Paşa'yla binaya vardık. Kapıda iki yaşlı Arap kadını ayakkabılarımızın tozunu aldılar, başka bir hadımın refakat ettiği yaşlı bir hanım ise, çok geniş bir basamaktan bizi ikinci kata çıkardı. Burada şahane süslenmiş, Şark ihtişamı içinde yüzen çeşitli odalarda, fevkalade güzel giyinmiş birkaç halayık dolaşıyordu. Bizimle alay etmeleri üzerine hadımağası onları bir güzel payladı. Yemekhane ve raks odaları içinden geçtikten sonra, binanın doğu kısmında, eczanenin üstünde yer alan revire doğru yöneldik. Burada bizi nöbetçi hekim ve nöbetçi eczacı karşıladılar.

Yaşlı hanım zengin süslü ve epeyce büyük, dörder yataklı revir odalarına sadece Marko Paşa'yla beni ve hadımağasını aldı. Burada, karnı ve kasıklarındaki şiddetli sancılarından ötürü ağlayan hasta bir kadın yatıyordu. Başı ipek bir örtüyle kapalıydı, sadece sağ kolu bileğe kadar açıktı. Elinden ve nabzından, anemik [kansızlık çeken] bir bünyesi olduğu anlaşılıyordu. Biz hekimler, hasta kadının hiç değilse yüzünün açılması için yaşlı hanımı ve hadımağasını büyük ısrarlarla ikna ettik. Göğüs kafesini ve karnını sadece pleksimetreyle tıklayacağımızı ve stetoskopla giysi üzerinden dinleyeceğimizi aynı şekilde de karnına dokunacağımızı söyledik. Yaşlı kadın ancak o zaman hasta kadının yüzünü ve dilini göstermesine, göğüs ve karın nahiyesinin muayenesine razı geldi; bunlar her ikimize de büyük zorluk çıkardı. Hasta kadın *dysmenorrhea*'dan [adet sırasında kasıklarda şiddetli ağrı hissedilmesi] mustaripti.

Öteki odada üç hasta halayık yatıyordu. Burada kendileri açılmak isteyince, hadımağası sopayla onları tehdit etti, onlar da örtüyü başlarına

çekerek altından gülmeye ve sırıtmaya başladılar, bunun üzerine dışarı çıktık. Sonra üç oda daha dolaşıldı, bunlarda dört akciğer tüberkülozu hastası ve *dysmenorrhea* vardı. Marko Paşa hepsine tedavi yazdı, akciğer tüberkülozlulara ise tebdili hava. (...)

1874

Babıâli'nin Skizmayı Tanımaması

Yeni yıl İstanbul ve dini bölgelerdeki Bulgarları epeyce rahatsız edip heyecanlandırdı. Ekzarh, isteyerek veya istemeyerek, Muvakkat Muhtelit Komisyonun bilgisi ve Babıâli'nin izni olmadan Edirne ve Selanik'e Bulgar piskoposlar göndermişti ve bu durumda hükümetin Bulgarları pekâlâ skizmatik kabul etmeye ve fermanı kaldırarak başkasıyla değiştirmeye hakkı vardı. Ancak (...) iki-üç ay sonra, Paskalyada, Raşid Paşa patriğe tarihi bir tezkere gönderdi. Tezkerede açık ve net olarak Babıâli'nin Fener Ortodoks Kilisesinin ilan ettiği skizmayı tanımadığı söyleniyordu. (...)

1 Şubat'ta padişah iradesiyle Sadrazam Şirvanizade'nin yerine, Jön Türk fikirleri iliğine kadar işlemiş bir asker olan, Midhat Paşa yandaşı Serasker Hüseyin Avni Paşa getirildi. Kendisini çok iyi tanıyordum, bundan dolayı da fevkalade üzüldüm, çünkü sadrazamlığa tayini Bulgarlara güzel haberler muştulamıyordu. (...)

Yeniden İstanbul'a Taşınmam

Bir taraftan hastalarımın sayısındaki büyük artış, öte yandan da mektepteki uğraşlarımla başka mesleki ve toplumsal vazifelerimin yoğunluğundan dolayı evimi Halki'den gene İstanbul'a taşımak zorunda kaldım. Seçeceğim yer çeşitli yönlerin kesişme noktası olmalıydı; o yüzden Pera'nın banliyösü Pangaltı'yı seçerek 7 Mart'ta taşındım. Burası Fener, Ortaköy, Balkapan ve Galata gibi Bulgar merkezlerine yakın olduğundan neredeyse her gün anılan yerleri dolaşıyordum. Özellikle de tıbbiyeye her gidişimde Babıâli'yi ziyaret ediyordum, buradaki kalemlerde pekçok tanıdıklarım ve hastalarım vardı; bunlar bana Babıâli'nin kilise meselesi konusundaki çeşitli plan ve kararlarını hasıraltından sızdırıyorlardı.

Midhat Paşa Emekli

11 Şubat'ta, Ömer Fevzi Paşa'nın değiştirdiği Midhat Paşa Selanik'ten İstanbul'a döndü; padişah kendisine aylık 170 lira emekli maaşı bağlamış. "Herhalde İstanbul Jön Türklerin merkezi ve gizli yuvası olacak" dedim kendi kendime, ama bir şeyi anlamakta zorlanıyordum: Acaba Abdülaziz Midhat Paşa'ya bağladığı bu emekli maaşını korkudan mı veriyordu, yoksa bu bir tuzak mıydı? (...)

Rus Hastanesi Temelinin Atılışı

Paskalya'da General İgnatyev, Rus Sefareti personeliyle Rum Patrikliğinde ibadetini yaptıktan sonra patriği ziyaret etti. 4 Nisan, Perşembe günü ise bütün sefaret memurlarının, Rus bahriyelilerin, Sırp, Çek, Hırvat, Karadağlı ve Bulgar birçok Slav'ın katılımıyla Pangaltı'da inşasına başlanan Rus Hastanesinin temel taşını koydu. Törende yer alan Bulgarlar arasında bendeniz ve Dr. Karakonovski de vardık.

Maarif Nazırının Konağında Bomba

12 Nisan sabahı Maarif Nazırı Saffet Paşa'nın konağında bir bomba patladığı söylentisi yayıldı. Bazı duyumlara göre nazır ölmüş, o an yanında bulunan Rum asıllı ve üst düzey Babıâli memuru Dimitri Aristarhi Bey ise yaralanmıştı. Başka duyumlara göre ise, tam tersi, Aristarhi Bey ölmüş, Saffet Paşa ise yaralanmıştı. Anılan söylentilerden, padişah dahil resmi çevreler çok kaygılandı, çünkü ikinci defa payitahtta ünlü kişilerin hayatına bir bombayla kastediliyordu. (...)

Ancak ertesi sabah Zabıta Nazırı Hüsnü Paşa'nın açıklamasından sonra, yarı resmi ve başka gazeteler, kaygılanan vatandaşların yüreğine su serperek maarif nazırının makamındaki meşum vakanın sır perdesini aralayabildiler. Özetle gazetelerde nazırın zarar görmediği, sağ salim olduğu, sadece Aristarhi Bey'in patlamadan etkilendiği, yüzünün ve sağ kolunun yandığı ve görme yetisini kaybetme riski olduğu yazılıyordu. (...)

Saffet Paşa makamına girdikten sonra, odanın ortasındaki bir masaya konan kutuyu görmeden hızlıca gidip çalışma masasına oturarak çalışmaya başlamış. Birçok defa nazırın konağına gelmiş olan Aristarhi Bey çalışma odasına sessizce girerek onu selamlamış. Bir şeyler yazan

nazır başını kaldırmadan selamı almış. O zaman Aristarhi Bey dikkatini çeken güzel kutunun bulunduğu orta masaya yaklaşarak anahtarla kutuyu açmak istemiş. Tam o esnada patlama olmuş; masalar, sandalyeler, tavanlar, pencereler sarsılmış, camlar ve pencereler tuz buz olmuş. Saffet Paşa bilincini kaybederek masanın arkasına yığılmış. Yüzü ve kolu yanan Aristarhi Bey de yere düşmüş. Zabıtalar, hademeler ve vatandaşlar kazazedelere yardıma koşmuşlar. Evine götürülen Aristarhi Bey'e gerekli tıbbi yardım sağlanmış. Aristarhi Bey uzun zaman bu yanıkların ve sarsıntının sonuçları nedeniyle tedavi gördü ve ne yazık ki iki gözü de kör kaldıktan sonra iki-üç yıl daha bedbaht bir hayat sürerek vefat etti. (...)

Arifi Paşa Hariciye Nazırı

4 Mayıs'ta, Babıâli çevrelerinde kabinede Zvornik'in Sırplara bırakılması hususunda çıkan bir anlaşmazlık sonucunda, padişah emriyle Raşid Paşa'nın hariciye nazırı görevinden alındığı, yerine de Arifi Paşa'nın getirildiği söylentisi yayıldı. Söylenti ertesi gün somutlaştı ve bütün sefirler, Rus sefiri dahil, Babıâli'ye Arifi Paşa'yı tebrike gittiler. Bütün ruhani önderler de, Bulgar ekzarhı dahil, aynı amaçla paşayı ziyaret ettiler. Sözünü ettiğim değişiklik Bulgarları hiçbir şekilde sevindirmedi, çünkü Raşid Paşa döneminde fermanın 10. maddesinin istilamlarla [yazı ile bilgi istenerek] somut şekilde tatbikine başlanmış ve Babıâli skizmayı kabul etmemişti. Padişah, Raşid Paşa'ya 7 bin 500 kuruş emekli maaşı bağlamış.

Rus Hastanesinin Açılışı

6 Mayıs'ta Pangaltı'ndaki Rus Hastanesi temel taşının konduğu zamanki gibi merasimle açıldı. Dr. Karakonovski başhekim olarak tayin edildi, Todor Burmov ise hastaneyi idare edecekti –her ikisi de millet hizmetlerinden dolayı Bulgarlar arasında tanınıyorlardı. Davet üzerine, hastanenin hasta kabulüne ilişkin iç düzeniyle ilgili ilk yönetmeliği hazırladım; yönetmeliği hastane idaresi onayladı. (...)

Antim'in Şeyhülislamı Ziyareti

8 Haziran'da ekzarh iki piskoposla Şeyhülislam Hayrullah Efendi'ye yüce makamını tebrike gitti. Hayrullah Efendi, Rumeli ve Anadolu kazas-

kerinin de bulunduğu bir ortamda, Bulgar ekzarhına sıcak bir hüsnükabul sergileyerek sohbet sırasında Bulgar milletinin hızlı inkişafıyla ilgili hoş dileklerde bulunmuş.

10 Haziran'da, bir piskoposunun refakatinde, Bulgar ekzarhına iade-i ziyarette bulunmak üzere Ermeni patriği Ortaköy'e geldi. Ekzarlıkta iki ruhaninin öpüşmesi bağnaz Rumların hoşuna gitmemiş; bunlar Ermenilere, "Nasıl olur da patriğiniz skizmatik Bulgar ekzarhıyla öpüşür?" diye laf dokunduruyorlarmış.

Sarayda Merasimle Kabul

Abdülaziz'in cülus-i hümayun günü olan 13 Haziran'da, sabahtan Eski Saray'da, bütün vükelayı ve ulemayı, bir sözle bütün üst düzey sanlıları selamlamak için şahane bir geçit ve kabul düzenlendi. Öğleden sonra da, muayyen düzen çerçevesinde sefirlere, Rum patriği başta olmak üzere ruhani önderlere resmi bir kabul düzenlendi. Dolmabahçe Sarayı'ndaki kabule davet edilen ekzarh da ruhani meclis üyeleri İlarion ve Panaret refakatinde icabet etti. (...)

Rusya ve Türkiye'nin Çerkez Göçü Konusunda Anlaşmaları

Son zamanlarda sıkça Güney Rusya'dan, özellikle de Kafkasya'dan kitleler halinde Çerkezler geliyorlardı. Türkiye bunları karşılayarak Edirne ve Tuna Vilayeti'nde Bulgar ahalisi arasına gönderiyordu. Burada bu yabanıllar ceza falan almadan hayvan çalma ve kız kaçırma gibi zanaatlarını icra ediyorlar, kızları İstanbul'a, paşa haremlerine hediye olarak gönderiyorlardı. Ancak General İgnatyev'in ısrarıyla Rus ve Türk hükümetleri arasında karşılıklı anlaşma sağlandı; öyle ki ileride, her iki devletin de rızası olmadan Türkiye'ye tek bir Çerkez kabul edilmeyecekti. (...)

Terfi Etmem

Hekim diplomasını aldığımdan sadece beş yıl sonra, muallimliği ve bütün öteki resmi vazifelerimi en titiz şekilde yerine getirmemin bir sonucu olarak askeri rütbem sağ kolağasından binbaşılığa yükseltildi ve böylece yüksek zabitliğe ulaştım. Bu terfi, bu amaçla çıkartılan ve bütün haklarımın ve imtiyazlarımın belirtildiği bir ferman hükmüyle oldu. Hakikaten, 24 Ağustos'ta Mektep Nazırı Marko Paşa bana fermanı verdi ve en yakın

zamanda kaymakam (yarbay) rütbesine de yükselmem dileğiyle tebrik etti. Terfiyle maaşım ve tayınatım üç misli artırılıyordu. Artık halim vaktim yerindeydi; maaşıma pek dokunmuyordum, çünkü hastalarım maaşımdan çok daha fazlasını veriyorlardı. Ancak zenginlik biriktirmeye bakmıyor, daha önce de belirttiğim ilkelere bağlı kalıyordum.

Tayınat

Günlük bir askere veya ordu hizmetinde kullanılan at, katır, öküz vs. hayvanlara verilen iaşenin çeşitlilik ve miktarına tayınat deniyordu; başka deyişle porsiyon. Tayınat çeşitlilik ve miktar olarak bir asker veya hayvan için günlük belirleniyordu. Sözgelimi, bir okka ekmek, 1/4 okka et, 150 dirhem pirinç, 100 dirhem kuru fasulye, mercimek veya başka sebze, keza yağ veya zeytinyağı, peynir, tuz, soğan, biber vs.; hayvan için ise iki okka buğday, dört okka kuru ot, beş okka küspe.

Bütün bunlar bir ay için hesaplanıyor ve bir pusulaya yazılmış olarak zabite veriliyordu; burada rütbesine –üsteğmen, kolağası, miralay, paşa– göre zabite bütün ay için kaç okka ekmek, et, pirinç, yağ, fasulye vs. düştüğü belirtiliyordu. Adı geçen pusulayla zabitin bütün ailesinin bir veya iki hizmetçisiyle bir aylık iaşesi temin ediliyordu; keza hayvanlar için de. Pusula sahibi isteğine göre, iaşeyi ayni alarak tüketiyor veya tayınatı temin edenlere, devlete mal olduğu fiyatın altında, hatta çoğu zaman yarı fiyatına satıyordu. Bu yüzden pusulalarda, en çok da üst rütbedeki zabitlerin pusulalarında büyük suiistimaller yapılıyordu. Bendeniz iaşeyi ayni alıyordum; iaşe bana yetiyor ve hatta artıyordu, o yüzden fazlalığı ihtiyacı olan fukara ailelere veriyordum.

Tayın hadisesi daha ıslahatçı ve nizami orduyu kuran II. Mahmud döneminde başlatılmıştı. Abdülmecid devrinde, zabitan taklit edilerek, memurların iaşesi için olan bu tedbir sivillere de uyduruldu, ama Abdülaziz'in padişahlığıyla memurlar için bu uygulama kaldırıldı.

İstanbul Yangınları

Son birkaç günde birkaç büyük yangın İstanbul'un çeşitli mahallelerinde epeyce çok evi küle çevirdi; birçok kişi kış mevsiminin eşiğinde çatısız

kaldı. Anılan yangınların içler acısı sonuçlarını hafifletmeye binaen yardım toplamak için heyetler kuruldu. Hükümet beni Pera heyetine, Hacı İvanço Pençoviç Efendi'yi de eski İstanbul heyetine üye olarak tayin etti. Heyete üye tayin edilmem bana yangın vakalarını araştırma ve inceleme, ayrıca bilgin ve doğabilimci hemşerimiz, Paris'te mukim Dr. Petır Beron'un görüşleri doğrultusunda ayrıntılı bir rapor sunma imkânı verdi.

Pera'daki heyette yerli ve yabancı matematikçilerden, profesörlerden, kimyacılardan ve fizikçilerden oluşan kalabalığın huzurunda sunduğum raporumu "*Essai physico-chimique contre l'incendie*" başlığı altında, hükümet yanlısı *La Turquie* gazetesinin 8 (20) Ekim tarihli, 241. sayısında yayınladım.

Yangınlarda zarar görenlere ve mağdur olanlara karşı duyduğu merhametten dolayı Rus İmparatoru II. Aleksandr, padişaha hediye olarak tulumbaları, arabaları, atları, merdivenleri gibi yangın halinde gerekli bütün araç gereçlerle donatılmış vaziyette bir bölük eğitimli ve disiplinli itfaiyeci gönderdi. Rus imparatorun anılan erdemli bağışı, eski İstanbul tulumbacıları hariç, bütün İstanbul sakinlerini fevkalade sevindirdi.

Sadrazamın Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhânede Bendenizi Ziyareti

11 Kasım'da Sadrazam Hüseyin Avni Paşa, başka nazırlarla birlikte tıbbiyeyi ziyaret etti; bütün sınıfları dolaştıktan sonra anatomi amfisine teşrif ettiğinde, kadavra üzerinde sol uyluk ve kalça eklemlerini dikkatle tasvir ediyordum; zatıâlileri anlattıklarımı merakla dinledi. Mektepten çıkarken sadrazam, Mektep Nazırı Marko Paşa'ya, ertesi gün öğleye doğru, hasta çocuğunu muayene etmem için beni Üsküdar'daki konağına göndermesini söylemiş.

Hasta çocuğuna yaptığım günlük vizitelerimde Sadrazam Hüseyin Avni Paşa'yla şahsen konuşma imkânı buldum, çeşitli meseleler üzerinde fikirlerini öğrendim; ayrıca karakterini, ruhunu ve niyetlerini çözmeyi başardım. Sözgelimi o, imparatorlukta bu kadar çok milletin gelişmesine imkân verdikleri ve egemen millet olan Türklerden her bakımdan, ama özellikle de kültür bakımından bu denli çok, neredeyse yüz misli daha fazla ilerlemelerine izin verdiklerinden dolayı öncüllerinin fevkalade kötü yaptıklarını düşünüyordu.

Hüseyin Avni Paşa'nın bu beyanatı Jön Türk doktrinini yansıtıyordu. Ekzarhlık maslahatıyla ilgili Hariciye Nazırı Arifi Paşa'yı görevlendirdiğini söylüyordu, çünkü kendisi ruhani ve dini işlerden anlamıyormuş. Velhasıl sadrazam idarenin çeşitli alanlarının yönetilmesini ilgili nazırlara bırakıyor ve sadece askeri meselelerle uğraşıyormuş. Dış görünüşü itibarıyla Hüseyin Avni Paşa pek de aydın bir sima yansıtmıyordu –beyaz sakalla çevreli yuvarlak yüz, küçük siyah gözler, ince ve delici bir bakış; sinsi, kararlı, bağnaz, kurnaz, kibirli.

Yakın çevresine karşı bile sergilediği kaba ve küçük düşürücü tavırlarıyla o Midhat Paşa'ya çok benziyordu; zaten Midhat Paşa'nın yandaşı ve sadık taraftarıydı. Bütün bu gerekçelerden dolayı kendisinden Bulgar milleti lehine hiçbir iyi şey beklemiyordum.

Tıbbi vakaya gelince, 12 Kasım'da sadrazam bana on iki yaşında, tam da sol uyluğunun ortasındaki bir yaradan mustarip bir kız çocuğu olduğunu, yıllardan beri ev hekimi Rum Dr. Georgiadi'nin bu yaraya birtakım merhemler sürüp sardığını, yaradan sürekli bol miktarda cerahat aktığını, çocuğun günden güne zayıfladığını söyledi. O yüzden, kadavrada sol uyluğun eklemlerini açtığımı ve onun yanında talebelerime tasvir ettiğimi görünce, işimin ehli olduğuma kani olmuş ve yaranın ve ondan akan cerahatin nedenini anlayabileceğimi, böylelikle de çocuğunu daha kolay ve daha çabuk tedavi edebileceğimi düşünerek beni çağırmış.

Sadrazamın talimatıyla çocuğun yattığı hareme götürüldüm, onu muayene ettim ve yaranın, uyluk kemiğinin ekleminin bir parçasında çok eski bir çürümeden kaynaklandığını anladım, dolayısıyla bunun alınması gerekiyordu. Ayrıca, yaranın bütün iç kısmının temizlenmesi, kazınması ve hatta dikkatli şekilde cerahat kurutucu sıvılarla yıkanması ve metodik şekilde sarılması gerekiyordu; 30-40 günde yara kapanacak, ancak çocuk da sakat kalıp aksayacaktı.

Çocuğun muayenehanesinden sonra, ameliyata geçmeden bütün bunları babasına anlattım. Sadrazam benim teklif ettiğim her şeyi kabul etti ve ertesi gün, sadece Dr. Rasim Efendi'nin yardımıyla, ameliyat yapıldı. Daha sonra hasta kız çocuğuna kendim pansuman yapıyor ve ziyaret ediyordum.

Veliaht Şehzadenin Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Ziyareti

10 Aralık Perşembe günü, Veliaht Yusuf İzzeddin Efendi, seraskerin, Askeri Sıhhi Kurul Başkanı Nuri Paşa'nın ve çok sayıda askeri maiyetinin refakatinde Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâneyi ziyaret etti. Bazı sınıflara birkaç dakikalığına girdikten sonra kadavra diseksiyonu yapılan anatomi amfisinde daha uzunca kaldı; sorduğu sorulara aldığı cevaplardan sonra anatomi muallimi bendeniz hakkında da birkaç teşvik edici söz söyleme nezaketinde bulundu.

Bir Tiyatro Temsili

28 Aralık'ta yanıma gelen üç esnaf, *İvanko*[24] başlıklı dramın, Gedikpaşa Tiyatrosunda sahnelenmesinin öncüleri olmakla suçlanan Bulgar Kıraathanesi ve Makedon grubundan birkaç gence elebaşılık yapmakla suçlanan iki esnafın hapishaneden salıverilmeleri için Zaptiye Nazırı Hüsnü Paşa nezdinde girişimde bulunmamı rica ettiler. Anılan kişiler Gedikpaşa Tiyatrosu müdürünü, *İvanko* temsilinin de, geçen yıllarda aynı tiyatroda Bulgarca birer-ikişer kere sahnelenen *Genoveva* ve *Nevyanka ve Stetoslav* başlıklı temsiller gibi masum olduğuna inandırmışlar. Öncüler İstanbul Bulgarlarına, Noel'in ikinci akşamı adı geçen temsilin verileceği haberini yaymışlar. Belirlenen günün akşamı İstanbul'un dört bir bucağından Bulgarların akın ettikleri tiyatro, aralarında Türk, Rum ve Ermeni de olan seyircilerle dolmuş taşmış. Oyun başlamış, Bulgarlar da, sahneye Bulgar askerlerinin, özellikle de Bulgar Çarı Asen'in çıkması nedeniyle hayranlık içinde tezahürat eşliğinde coşkuyla alkış tutmuşlar. Bu husus yabancı seyircilerin dikkatini çekmiş ve az sonra sahne arkasından gelen ve tasvir edilemez bir kargaşaya kapılan seyircilere sirayet eden bir huzursuzluk baş göstermiş; birkaç zabıtanın bazı oyuncuları arayıp yakalamak üzere tiyatroya dalmalarından sonra da umumi bir paniğe dönüşmüş. Hiç kimse ne olup bittiğini anlayamamış. Birileri yangın, başkaları hırsız, üçüncüler bilmem ne diye bağırıyormuş; bunun üzerine zabıta temsili keserek tiyatroyu kapatmış. Herkes çıkmaya yeltenmiş ve bütün bu kargaşa çeyrek saat kadar sürmüş. Neymiş efendim? Tiyatro müdürü, eski Bulgar tarihinde geçen ve sahneye taşınan bu tarihi hadisenin temsiline, zabıtaya sormadan ve iznini almadan yeşil ışık yakmış. O yüzden, bu usulsüzlüğü öğrenen zabıta, temsili keserek tiyat-

24 Tam başlığı *İvanko, ubietsıt na Asen* (Asen'in Katili İvanko) olan ve 1872'de Vasil Drumev tarafından kaleme alınan bu eser, Bulgar oyun yazarlığı tarihinde ilk özgün dram olarak kabul edilmektedir –ç.n.

royu kapatmış ve öncülerden ikisini, keza tiyatro müdürünü Mehterhaneye kapatmış. Dolayısıyla kapımı çalan kişiler, bu iki masum zavallının şimdi, yeni yılda salıverilmeleri için girişimde bulunmamı rica ediyorlardı.

İşin aslını astarını ve özünü bizzat zabıtadan öğrenmeden bu masumlar için bir şey yapamayacağımı söyledim. Eğer iş onların anlattıkları gibiyse, şimdi değilse de, bir hafta sonra başlayacak olan Kurban Bayramında Hüsnü Paşa'dan hapishaneden salıverilmelerini rica edeceğimi söyledim. İki gerekçeden dolayı girişimimi bir hafta sonrasına erteledim. Bunlardan birincisi Türklerin hiddetinin yatışması ve bayramın yakınlığından kaynaklı bir keyif ortamın oluşması için hadisenin üzerinden hiç değilse on gün kadar geçmesini istememdi. İkincisi ise Rumların, Pera'da, Naum Tiyatrosunda *Belisarius* başlıklı dramı Rumca sahnelediklerinde neredeyse aynen vuku bulan hadiseyi, o zaman bu temsilden sonra ortaya çıkan huzursuzluğu ve zabıtanın tatbik ettiği önlemleri hatırlamamdı. Sonuç olarak girişimimin başarılı olabilmesi için sağlam gerekçelerim olmalıydı.

Hakikaten de 6 Ocak'ta (1875) Kurban Bayramı vesilesiyle Hüsnü Paşa'yı, yalnız olduğu bir anda ziyaret ettiğimde, bayram vesilesiyle sıradan tebriklerden sonra ayrıntıyla Gedikpaşa Tiyatrosundaki hadiseyi aktardım; *Belisarius* dramının Rumca temsiliyle bunu karşılaştırdım ve Rumlara tatbik edilen aynı ceza tenzilinin Bulgarlara da yapılmasını istedim. Burada paşa "Demek hem ziyaret, hem ticaret"[25] dedikten sonra, "Peki, peki mahpusları hemen şimdi salıvereceğim, tiyatro ise 15 gün daha kapalı kalacak" diye devam etti. Kendisine teşekkür ederek memnun şekilde ayrıldım.

Ertesi gün, abacı esnafı ustabaşısı mahpustan salıverilen iki kişiyi teşekkür etmeleri için evime getirdi.

1875

Kurban Bayramı

6 Ocak'ta Kurban Bayramı, Sultan Ahmed Camisi'ne yapılan geleneksel alayla başladı. Bu vesileyle ekzarh, öteki ruhani liderlerin de yaptıkları gibi, padişaha ve nazırlara tebriklerde bulundu.

25 Metinde bu ifade Türkçe geçiyor, parantez içinde Bulgarca anlamı veriliyor –ç.n

Saffet Paşa Hariciye Nazırı

Kurban Bayramı vesilesiyle, âdet olduğu üzere, çok iyi tanıdığım eski ve şimdiki nazırları ziyaret ettim. Şimdiki nazırlar arasında, hariciye nazırlığına yeni tayin edilen eski Maarif Nazırı Saffet Paşa da bulunuyordu; kendisiyle beş-altı yıl önce tanışmıştım. Maarif nazırı olarak Saffet Paşa devlet işlerinin bütün alanlarına fevkalade mesai harcıyordu; bu hususta rahmetli devlet adamı Ali Paşa'yı andırıyordu; o yüzden tıpkı onun gibi, Bulgar-Rum kilise meselesini incelemişti, seyrini gayretle takip ediyordu ve hakkaniyetli biri olarak, Bulgarların hakkını veriyor ve onlara sempati duyuyordu. Bundan dolayı, ekzarhlık davamızın böyle kritik bir döneminde yüce makamını tebrik etmeye gittim. (...) O gün Şura-i Devlet başkanı Ahmed Vefik Efendi'yi de ziyaret ettim.

Türk Kıraathanesinin Kapatılması

27 Şubat'ta sansürün emriyle zabıta Şehzadebaşı'nda bulunan ve bazı Türkçe gazeteleri okumak için ara sıra uğradığım kıraathaneyi kapattı. Üç-dört gün sonra sansür, tam da benim okuduğum ve takip ettiğim iki Türkçe gazeteyi kapatarak başmuharrirlerini de tutukladı. Anılan iki gazetenin ve kapatılan kıraathanenin Jön Türk rüzgârı estirdikleri anlaşılıyordu.

Yeni Sadrazam

Daha 8 Nisan'da, Babıâli çevrelerinde, Avrupa'ya kaçan Jön Türklerin gizli elebaşı Sadrazam Hüseyin Avni Paşa'nın, Jön Türk doktrininin gelişmesi için imkân sağladığından padişahın lütfunu kaybettiği ve sadrazamlıktan alınıp Konya valiliğine atanacağı duyuldu. Hakikaten de ayın 14'ünde Babıâli'de mutad merasimle, Hüseyin Avni Paşa'nın Konya valiliğine gönderildiğine, yerine de Bahriye Nazırı Ahmed Esad Paşa'nın tayin edildiğine dair bir padişah hattı okunmuş. Anılan değişiklikle birçok başka üst seviyeli yöneticiler tayin edildi veya azledildi; aralarında daha Trablus'a gitmesinden önce tanıdığım Trablus Valisi Mustafa Asım Paşa Yemen valiliğine tayin edildi.

Kilise davamız bağlamında, Esad Paşa hakkında çok kötü bir intibaım oluşmuştu, çünkü birinci sadrazamlığı sırasında, Rum Patrikliğine de, artık Bulgar piskoposların tayin edildikleri Bulgar dini bölgelerine Rum piskoposla-

rın gönderilmelerine müsaade etmek istiyordu. Ayrıca, gizli de olsa, kilise işlerimiz konusunda Jön Türklerin görüşlerini paylaşıyordu; o yüzden kendisinden milletimiz için pek büyük fayda beklemiyordum. Buna rağmen, ekzarh Hıdrellezde Esad Paşa'yı Beşiktaş'taki konağında ilk defa ziyaret ettiğinde, sadrazam ruhanimize çok hürmet eyleyerek önemli vaatlerde bulunmuş. (...)

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhânenin Taşınması

12 Haziran'da tıbbiye nazırlığına yüce bir sadrazam emri geldi; yeni çıkan padişah iradesinin yerine getirilmesine binaen tıbbiyenin Pera'daki Galata Sarayı'ndan Yalıköşk'e taşınması gerekiyormuş, çünkü Galata Sarayı'nın binasına Mekteb-i Sultani taşınacakmış. Yalıköşk Sarayburnu'nda Constantinus Sarayının sur yanındaki Taşkışla binasında bulunuyordu; Taşkışla'nın hemen yanından da Edirne demiryolu geçiyordu.

Tıbbiye nazırı ve muallimler zümresi bu işe çok üzüldüler, çünkü tıbbiye bütün aletleri, amfileri, klinikleri ve laboratuvarlarıyla Galata Sarayı'na mükemmel şekilde yerleşmişti; ancak padişah iradesinin iptaline imkân yoktu, çünkü padişah, Fransız sefire Galata Sarayı'nı liseye tahsis edeceğine dair söz vermiş. Bununla ilgili nazır bana, baş mimarla beraber, Sarayburnu'nun büyük avlusunda, adı geçen Taşkışla üstünde uygun bir anatomi amfisi inşası için yer bulma vazifesini verdi. İnşa planını muallimler zümresi hazırlayacak ve tasdik edecekti; plan, birçok geniş merkez salonun ve merkezin etrafında beş daha küçük salonun inşasını öngörüyordu; salonlar birbiriyle ve Taşkışla'nın ana binasıyla geçişken olacaklardı. Derhal inşaata başlandı.

Mahmud Nedim Paşa

27 Haziran'da, eski sadrazamlardan Mahmud Nedim Paşa İngiltere, Fransa, Almanya ve Rusya sefirlerini ziyaret etti. Siyasi çevreler anılan ziyareti, yakın zamanda yeniden sadrazamlık makamına geleceğinin bir emaresi olarak değerlendirdiler; böyle bir gelişme bizi fevkalade memnun ederdi.

Gayrimüslimlerin de Türk Ordusunda Yer Almaları Meselesi

Seraskerlikte, Girit İsyanında olduğu gibi, hatta daha olağanüstü ve süratli hazırlıklar yapıldığını fark ettim. Sıhhi bölükte isyan eden bölgelere

tayin edilen ve gönderilen çok sayıdaki askeri hekim arasında iki Bulgar da vardı –Tırnova'dan Dr. Minço Tsaçev Mostar'a ve Yambol'dan İvan Dragoev Bosna Taşlıcan'a gönderiliyordu. Bunun dışında, iki aydır orduya gayrimüslimlerin de, dolayısıyla Bulgarların da alınmaları meselesinin incelendiğini öğrendim. Mesele, Bulgarların Babıâli'ye sundukları birkaç arzuhal sonucunda gündeme gelmiş, ancak arzuhaller sümen altı edildiğinden sonuçsuz kalmış.

Velhasıl *Basiret* gazetesi de 25 Mart tarihli sayısında, imparatorluktaki Türk nüfusun azaldığı ve yozlaştığıyla ilgili kaleme alınan uzun bir yazıda, gayrimüslimlerin de orduya alınmaları ve Türk Devleti'nin düşmanlarıyla savaşlara katılmaları ilkesinin benimsenmesini Babıâli'ye tavsiye ediyordu; öyle ki bu hususta da tam bir eşitlik olsun. (Sanki öteki hususlarda Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında eşitlik varmış gibi!)

Basiret gazetesi bu teklifini, şimdiye kadar yapılan savaşlarda gayrimüslimlerin rahatı için sadece Türklerin vuruldukları gerçeğine dayandırıyordu; gayrimüslimler de bu arada çoğalıyorlarmış. O yüzden, meselenin seraskerlikte müzakere edildiği sırada bir bağnaz, gizli Jön Türk, Müslümanların azalmasının önüne geçilmesi için başka bir çözüm tavsiye etmiş –birer kadın daha vererek Türklerin süratle çoğalmalarını sağlamak. (...)

Hersek İsyanının Yayılması

Hakikaten Hersek İsyanı şiddetleniyor, yayılıyor ve sadece bütün Hersek'e ve Bosna'ya değil, ama komşu bölgelere ve Dalmaçya, Hırvatistan gibi Slav ülkelerine de yayılma tehlikesi doğruyordu; kaldı ki Karadağ da tekin görünmüyordu. Babıâli bu gelişmelerden endişelendi ve fevkalade sert önlemler aldı –biçare padişah ne yapacağını, nazırlarından hangisini dinleyeceğini, kiminle istişare edeceğini bilmiyordu. Aklına yine Esad Paşa'nın sadrazamlığında yeni bir hükümet kurmak geldi.

Seraskerliğe, eski sadrazam ve serasker (kripto Jön Türk) Hüseyin Avni Paşa; Şura-i Devlet Başkanlığına Mahmud Nedim Paşa –keza o da eski sadrazam (Rus yanlısı); adliye nazırlığına eski sadrazam ve Şura-i Devlet Başkanı (azılı Rus karşıtı) getirildiler; tophane nazırlığına eski sadrazamlardan (Rus karşıtı) Ali Saib Paşa tayin edildi. Ancak isyan eden diyar-

lardan teselli edici iyi haberler geleceğine, imparatorluk askerleri hakkında korkunç bilgiler ulaşıyordu –Trebine, Stolats, Nevesin vs. gibi kuşatılmış kasabalar, darmadağın edilmiş koskoca alaylar. Üstelik yeni kurulan kabinenin de kötü gidişi durduracak acil ve uygun girişimlerde bulunacağına dair emareler görünmüyordu.

Her ne kadar padişah, ayaklanmış bölgelerden vergilerin zorla toplanmaması için emir verdiyse de, kabineyi oluşturan nazırların kararlarında öngörüsüzlük hâkimdi, aralarında da uyumsuzluk vardı. Padişahın gelişmelerden korktuğu ve tavsiye için nazırlarından hangisine müracaat edeceğini veya hangi büyük güçten nasihat isteyeceğini bilmediği anlaşılıyordu.

Kabinede Yeni Değişiklik

Nihayet padişah düşündü taşındı ve sadrazamı değiştirmeye karar verdi; öyle ki 13 Ağustos'ta saraya çağırdığı Şura-i Devlet başkanı Mahmud Nedim Paşa'yı, istifasını veren Esad Paşa'nın yerine sadrazam tayin etti. Bu tayinin hattı ertesi gün Babıâli'de büyük merasimle okundu. Sözü edilen hatla Server Paşa Şura-i Devlet Başkanlığına getirildi, aynı zamanda ayaklanan bölgelerle ilgili imparatorluk komiseri oldu ve daha o gün, imparatorluk yatı *İzzeddin* ile Adriyatik Denizi'ne hareket etti.

Sadrazam değişikliği gene kimseyi tatmin etmedi; Babıâli çevrelerinde birileri öfkeleniyor ve bileniyorken, başkaları bayram ediyordu; başka bir kesim tam bir vurdumduymazlık içine giriyor, geri kalanlar da, bu kritik ve fırtınalı ortamda devletin direksiyonuna yön vermesi gereken zirvedeki zatların birbirlerine zıt haletiruhiyelerine ve niyetlerine bakarak umutsuzluğa kapılıyorlardı.

İstanbul'da fevkalade sıra dışı bir şey olması bekleniyordu. Resmi ve Türkçe dahil yerel gazetelerde yer alan bilgilere göre, Hersek İsyanı yakında bastırılacakmış, ancak her gün gelen Batı gazetelerinden durum bunun tam tersi görünüyordu: Hersek'e komşu veya yakın bütün Slav ülkelerinde güçlü bir dalgalanma hissediliyor ve her gün bunlardan isyancılara açık veya gizli olarak insan, para, cephane, yiyecek vs. yardımlar geliyormuş. Hatta Garibaldici subayların da isyancılara desteğe geldiklerine değiniliyordu; Sırbistan'dan, keza Karadağ'dan her gün 200-300 gönüllü sınırı geçiyor ve

isyancılara katılıyormuş. Bosna'da ise artık birkaç isyan merkezi oluşmuş. Bulgaristan hakkında da çetelerin Sırbistan üzerinden Hersek'e geçtiklerine ve iki Bulgar gönüllünün Rusçuk'ta yakalandıklarına dair söylentiler yayılıyordu; gönüllülerin üzerinde silah ve Herseklilere giden 20 lira yardım çıkmış.

Rum basını bu söylentilerden ve genel olarak Türkiye'nin bulunduğu zor durumdan istifade ederek ekzarhlığı ve Bulgarları hainlikle ve asilikle suçlamaktan ve iftira atmaktan geri durmuyordu. (...)

Babıâli Çıkmazda

(...) İstanbul'da yönetici çevrelerde umutsuzluğa yakın bir moral bozukluğu hissediliyordu. Hazine tamtakırdı, bankalar kredi vermiyordu; bırakın dışarıdan borç almayı, şimdiye kadar borç verenler de ödemelerin tarihini ertelemiyorlardı; özellikle Fransız ve İngilizler Türk maliyesinin başına tecrübeli bir yabancı iktisatçının getirilmesinde ısrar ediyorlardı. Böyle biri olarak İngiliz devlet adamı ve iktisatçı William Gladston'un adı geçiyordu; gazetelere göre, Babıâli kendisine yıllık 50 bin lira maaş ve hediye olarak Boğaz'da bir yalı teklif etmiş, ancak Gladston kabul etmemiş.

Raşid Paşa İstanbul'da

Viyana'daki Türk sefiri, Rus yanlısı Raşid Paşa İstanbul'a çağırılmış ve hariciye nazırı tayin edilmiş.

29 Ekim'de kalabalık bir Çerkez grubu Babıâli avlusunda bekledikleri padişahın yaverine, padişaha sunulmak üzere bir arzuhal vermişler; arzuhalde 200'ün üzerinde elebaşı devletin kendilerine uygun silahlar ve at sağlamasını talep ediyorlarmış. Böylece donatıldıktan sonra ayaklanma bölgelerini bastırmaya gitmek üzere padişahın müsaadesini istiyorlarmış. Elebaşıları böyle bir arzuhali sadrazama da sunmuşlar.

Yeni tayin edilen Edirne Valisi Ömer Fevzi Paşa 8 Kasım'da Eski Zağra'dan düzenin sağlandığına ve bütün vilayette barışın ve sükûnetin hâkim olduğuna dair Babıâli'ye bir telgraf çekti. (...)

Midhat Paşa'nın İstifası

16 Kasım'da, Bulgarların tanıdığı Adliye Nazırı Midhat Paşa, büyük güçlerin sefirlerinin Müslümanların ve gayrimüslimlerin eşitliğine yönelik

olarak tasarlayıp Osmanlı Devleti'ne dayattıkları ıslahatlar konusunda öteki nazırlarla ters düştüğünden dolayı istifasını sundu; istifa, genelde olduğu gibi sadece sadrazama değil, ama padişaha da sunulmuş.

Midhat Paşa'nın bu adımı Babıâli çevrelerinde ve sefirler arasında büyük tedirginliğe yol açtı; bu istifadan dolayı öteki nazırlar arasında da bir çatlak çıkması bekleniyordu. Midhat Paşa'nın bu davranışının altında yatanları öğrenmek için gerek dolaylı yolla sarayı, gerekse hastam olan üst seviye Babıâli mensuplarını ve sefaretlerde görevli memurları, özellikle de Rus memurları soruşturuyordum.

Üç büyük devletin sefirlerinin Müslümanlarla gayrimüslimler arasında eksiksiz bir eşitlik ruhunun hâkim olduğu epeyce liberal bir ıslahat tasarısı hazırladıklarını öğrendim. Midhat Paşa böyle bir şeyi Türkler açısından hiçbir zaman kabul etmezdi, çünkü o milli ve dini taassupları yüzünden Türklerin kültürel bakımdan ve maddi açıdan çok geride kalacaklarını söylüyormuş. Böyle bir şeyi fikirdaşı ve yandaşı olan Jön Türklerden hiç kimse –Hüseyin Avni Paşa da, Halil Şerif Paşa da vb.– kabul edemezdi. Kendini Jön Türklerin şefi sayan Midhat Paşa böyle bir devlet belgesini adliye nazırı olarak imzalayamaz ve tavsiye edemezdi.

Öyle veya böyle, Midhat Paşa'nın istifası kabul edilmiş ve yerine Maarif Nazırı Pomak Cevdet Paşa getirilmiş; Cevdet Paşa'nın yerine de sabık Hariciye Nazırı Saffet Paşa tayin edilmiş. Nezaretteki değişiklikten dolayı üst düzey Türk toplumunda çok gürültü koptu; bundan dolayı ekzarh 22'sinde huzuruna çıktığı sadrazamla yaklaşık iki saat kadar Bulgaristan'daki hadiseler üzerine konuşmuş.

Türkiye'de Islahatlar

30 Kasım'da Babıâli'de, 28'inde imzalanan ve Sadrazam Mahmud Nedim Paşa'ya gönderilen bir padişah fermanı okundu. Fermanla, yakında ilan edilen idari, adli ve mali faaliyetlerin iyileştirilmeleri, keza verginin 1873'e kadar yüzde 25 oranında indirilmesini kapsayan başka fermanların tam olarak tatbiki isteniyordu. Ancak büyük devletlerin sefirlerinin son fermanlarda mevcut olan gayrimüslim milletlerin lehine ıslahatlardan tatmin olmadıkları ve bunların tatbikine inanmadıkları görülüyordu.

O yüzden başka bir dizi ıslahat tedbirleri hazırlayarak Babıâli'ye bunların titizlikle tatbikini teklif etmişler. Ancak Babıâli, bunun yabancı devletlerin Türkiye'nin içişlerine müdahalesi olduğu bahanesiyle sefir ıslahatlarının tamamını kabul etmemiş. (...) Dolayısıyla Babıâli sefirlerin baskısı üzerine, bazı tekliflerini kabul etmek için yeni bir ferman çıkarmayı uygun bulmuş; böylece yeni fermana sefirlerin önerdiği bazı otonomi ilkeleri de dahil edilecekmiş.

Hakikaten de, Bulgarca gazetelerde de yayınlanan bu fermanı okuyan herkes, yeni fermanda bazı otonomi ilkelerinin de yer aldığını görüyordu, ama bu ilkelerin kaşı gözü yarılmıştı; geri kalan her şey de hep aynı basmakalıp hükümlerden ibaretti, öncekilerinde olduğu gibi, ne ki çiğnenmiş vaziyette, özellikle de Müslümanlarla gayrimüslimlerin eşitliği hususu. Aslında fermanda gayrimüslim milletler için önemli ve çok faydalı hükümler de vardı, ama kim tatbik edecekti bunları? Bugünkü aynı memurlar değil mi?

Bulgaristan'da Teftiş

Edirne Valisi Ömer Fevzi Paşa'nın, vilayet dahilinde suhulet ve sükûnetin hâkim olduğuna dair bütün teminatlarına rağmen, şahsi mektuplar ve gazetelerdeki yazılar, keza yolcular tam tersini bildiriyordu. Zaptiyelerin ve başıbozuğun, keza Çerkezlerin eylemleri dur durak bilmiyor, bilakis genişliyormuş; yetmedi, memurların da aleni sinizmi ve küstahlığı dikkat çekiyormuş. Bu yüzden Sadrazam Mahmud Nedim Paşa yerel idarecilerin eylemlerini gözlemlemeleri ve tespitlerini şahsen ona rapor etmeleri için bütün Rumeli'ye müfettişler göndermiş.

Aynı zamanda ülkenin suhulete kavuşması çalışmalarına öncelik tanınması için onları görevlendirmiş. Eski Zağra'ya müfettiş ve soruşturma karma komisyonu başkanı olarak tarafsız ve tecrübeli hâkim, Süryani Arap Selim Efendi'yi göndermiş ki kendisini çok iyi tanıyordum. Selim Efendi, okuması yazması olmayan Filibe Mutasarrıfı Tosun Paşa'nın, Eski Zağra, Kazanlık ve Çırpan civarında huzursuzluğun başlıca suçlusu olduğunu kanıtlamış ve görevinden alınmasını teklif etmiş; sadece onda birini suçlu bulduğu tutuklu Bulgarlar için af istemiş, geri kalan onda dokuzunu ise kendisi

salıvermiş. Bu adaletli uygulamalardan sonra Selim Efendi ayaklanan yerleri dolaşmış ve sadrazama şifahen rapor sunmak üzere İstanbul'a dönmüş.(...)

Sabık sadrazam ve serasker Hüseyin Avni Paşa 12 Kasım'da Selanik valiliğine tayin edildi; 18'inde ise, Kadıköy yakınındaki Haydarpaşa kliniğinde cerrah muallimi olan Dr. Georgi Vılkoviç Bey'i padişah Dördüncü Derece Mecidiye Nişanıyla ödüllendirdi.

İcra Kurulu

Islahatlarla ilgili padişah fermanı ilan edildikten sonra, yüce bir emirle sadrazamın başkanlığında ıslahatların tatbiki için, buna bağlı bir kontrol komisyonuyla bir icra kurulu oluşturuldu. Anılan iki yüksek kuruma üst rütbeli kişiler, sabık sadrazamlar ve nazırlar ve kapatılan Şura-i Devletten arta kalanlar alındılar, çünkü her nezarete bağlı olarak, ilgili nazıra yardım etmek üzere birer özel kurul da kuruldu. İcra kuruluna üye olarak Bulgar Georgaki Efendi Çaloğlu da tayin edildi. Valilerin yanına baş denetimci sıfatıyla Tuna Vilayeti'ne Ali Bey, Edirne Vilayeti'ne de Riyazi Bey tayin edildiler.

6 Aralık Cumartesi günü Aziz Nikolay'a ithaf edilen Pangaltı Rus Hastanesi'nin küçük kilisesi kutsandı; aynı gün Rus Sefiri General Nikolay İgnatyev'in de isim günüydü. Bu vesileyle kalabalık bir Slav –Ruslar, Sırplar, Hırvatlar, Dalmaçyalılar, Slovaklar, Çekler, Bulgarlar, Beyaz Ruslar vs.– mümin akını vardı. Gündüz sefarette düzenlenen dostane kabule bütün sefirler tebrik için teşrif ettiler. Keza Rum patriği, öteki patrikler ve Bulgar ekzarhı da tebriklerini sundular.

10 Aralık'ta valiliklere, vergileri şimdiye kadar olduğu gibi zaptiyelerin değil de, özel sorumlu tahsildarların makbuzla toplamaları hususunda bir sadrazam emri gönderilmiş. Bu uygulamayı sefirler gerekli olarak tavsiye etmişler.

İngiliz Sefirin Önemli Ziyaretleri

13 Aralık'ta İngiltere Sefiri Eliot, Kraliçe Victoria'nın el yazısı mektubunu sunmak üzere padişahın huzuruna çıkmış; bu vesileyle de uzun uzadıya artık fermanla ilan edilen ıslahatlar hakkında padişahla sohbet etmiş.

15 Aralık'ta Eliot sırasıyla sadrazamı, Adliye Nazırı Cevdet Paşa'yı, Hariciye Nazırı Raşid Paşa'yı ve yakında istifasını sunan Midhat Paşa'yı ziyaret etti.

Ziyaretler ve Islahatlar

17 Aralık'ta sırasıyla Rus, Alman, Fransız ve Avusturya sefirleri sadrazamla ve Hariciye Nazırı Raşid Paşa'yla görüşmek üzere sıraya girmişler. Konu hep isyana kalkışan taşranın çok ağır şekilde bastırıldığı ve ıslahatların acele tatbiki yolları etrafında dönmüş ki Bulgaristan, Girit vb. yerlerdeki dalgalanmalar daha karmaşık hâl almasın.

Aynı gün akşam geç saatte yeni Serdar-ı Ekrem tayin edilen Ahmed Muhtar Paşa da deniz yoluyla hareket etti; İmparatorluk Komiseri Server Paşa ise İstanbul'a çağrıldı. Muhtar Paşa yola çıkmadan önce üç büyük devlet Babıâli'ye, eğer Muhtar Paşa Karadağ'a hücum ederse, hükümetlerinin Paris Anlaşması çerçevesindeki yükümlülüklerinden serbest kalacaklarını ve sonuçların bütün sorumluluğunu Babıâli'ye yükleyeceklerini beyan etmişler, çünkü bu devletler Karadağ, Sırbistan ve Romanya'yı tarafsız durmaya mecbur etmişler. (...)

İstanbul'daki Bulgar Muteberanın Zor Durumu

26 Ekim'de Ekzarh Antim'i ziyaret ettim ve yanında Georgi Çaloğlu'nu buldum. Hadiseler karşısında üçümüz de düşünceye daldık ve milletimizin acıklı durumuna yandık. Stefan Stambolov gibi delibaşların akılsız ve zamansız eylemleri ekzarhlığı çıkmaz bir sokağa sokmuştu. (...)

Hakikaten de durumumuz fevkalade kritikti. Reddedilemez isyan gerçeği karşısında biz artık ne yapacağımızı, ne düşüneceğimizi, milletin devlete karşı başkaldırmasını nasıl affettireceğimizi bilemiyorduk; bizi affettiren ve aklayan sadece bir bahane vardı. O bahane de, taşrada yapılan zulümlerdi ve memurların kötülükleriydi, ancak şimdi ıslahatlar için imparatorluk fermanı çıkarıldığına göre, Türk idareciler, "Sabırlı olun, çünkü bunların tatbiki için zamana ihtiyaç var!" diyorlardı.

Bana, en çok özellikle de üst düzey tanıdık hastalarım, hatta çeşitli vakalarda ve zamanlarda Bulgarların tarafını alarak davamızı destekleyen-

ler ve kilise meselesi konusunda Rum saldırıları karşısında bizi savunanlar sitemde bulunuyorlardı:

> Daha ne istiyorsunuz bizden? Rum patrikliğinden ayrılmak istediniz, ayırdık. Bulgarların da memuriyete alınmalarını, askeri mekteplere Bulgar talebe alınmasını istediniz, kabul ettik. Ekzarh istediniz, beratla verildi, padişah da tanıdı vs., vs. Bütün talepleriniz imkânlar dahilinde kabul edildi, ama diyeceksiniz ki memurların ve idarecilerin zulümleri var, suiistimalleri ve baskıları var, ne ki bunlardan halis Türkler de mustarip. Zaten bunun için çıkartılmadı mı 15-20 gün önce imparatorluk fermanı, bütün tebaa arasında hak ve eşitlik olsun diye?
>
> Ya siz Bulgarlar şimdi ne yapıyorsunuz? Teşekkür ve minnettarlık yerine kara nankörlükle ve düşmanlıkla karşılık veriyorsunuz. İsyan eden bölgelerin yatışmaları için yardım edeceğinize ve destekleyeceğinize, siz yangına körükle gidiyor ve öteki bölgelerde de barışçıl ahaliyi isyancılığa kışkırtıyorsunuz; bu ise bir soyun öteki soya yönelik nefretine ve hınç duymasına yol açıyor ve bu acımasızlık ve cinayetler işte buradan kaynaklanıyor.

Her karşılaştığımda Bulgarların iyiliğini düşünen birçok Türk benzer şekilde veya birçok başka kırıcı ve aşağılayıcı imalarda bulunuyorlardı bana ve konuşmalarını sitem ve tehditle bitiriyorlardı: “Takındığınız tavırla, bir zamanlar sizi savunduğumuz ve size kolaylık sağladığımız için bizi yerden yere vuran soydaşlarımız Türkler, akrabalarımız ve dostlarımız önünde bizi ne müşkül durumda bıraktığınızı biliyor musunuz? Hatta Sadrazam Mahmud Nedim Paşa’nın, hatta ve hatta padişahın iyi niyetini kaybediyoruz!”

Jön Türklere meyilli olan bazı sözüm ona sempatizanların sorularına büyük dikkatle, dolaylı ve kısaca cevap veriyordum, çünkü her ne kadar itirazlarınız mantıklı olsa da, vakti zamanında kendilerine itiraz edilmesinden hoşlanmadıklarını öğrenmiştim. Sözünü ettiğim bu gruba, seraskerliğe bağlı Askeri Sıhhiye Bölümü Başkanı Nuri Bey’i, tıbbiyedeki

Tedrisat Müfettişi Ahmed Paşa'yı ve aynı mektepte Hıfzısıhha Muallimi İbrahim Bey'i [İbrahim Lütfi Paşa] ve hekim olmayan başkalarını dahil ediyorum.

Ancak daha samimi, daha güvenilir bulduğum tanıdıklarıma, keza tarafsız ve mantıklı müzakereye yatkın olduklarını bildiklerime cesurca itiraz ediyor ve Bulgarların devlete karşı ayaklanmalarını Hatt-ı Şerifin ve Hatt-ı Hümayunun zamansız, ağır, yanlış ve zoraki tatbikiyle; Müslümanlarla gayrimüslimler arasındaki her bakımdan eşitsizlikle vs. açıklıyordum. Andığım bu gruba, tıbbiyenin sabık nazırı Salih Efendi'yi, saray naibi ve sabık Şura-i Devlet üyesi Necip Molla'yı, Anadolu kazaskerini; Edib Efendi'yi, Selim Efendi'yi, Hariciye Nazırı Saffet Paşa'yı, Aziz Paşa'yı, Münir Bey'i, Ahmed Vefik Paşa'yı vs. dahil ediyorum.

Öyle veya böyle, ben ve öteki Bulgar muteberanı bu iyiniyetli Türklerde bir soğukluk görüyorduk; daha sonra bu soğukluk ve mesafe koyma Bulgarlara ve ekzarhlığa karşı açık bir hoşnutsuzlukta, hatta hasmane bir tavırda buldular ifadesini. İdareciler Bulgarlara karşı hasmane tavır sergileyen bazı Türkçe gazeteleri (mesela *Basiret*, *Vakit* vs. gibi) okuyarak Bulgar olan her şeye karşı daha çok öfkeleniyor ve nefret duyuyorlardı; andığım Türkçe gazeteler ya Yunanca gazetelerden, ya da *Phare du Bosphore* gazetesinden alıntılar yayınlıyorlardı.

Bundan dolayıdır ki ekzarhlığın hiçbir takriri, taşradan gelen hiçbir şikâyetname dikkate alınmıyordu veya sümen altı edilerek sonuçsuz bırakılıyordu. Bizzat Sadrazam Mahmud Nedim Paşa ve hariciye nazırı ekzarhlık taleplerini gündeme almıyorlardı ve sanki artık Ekzarh Antim'den ve milli davamızla ilgilenen herkesten güvenlerini çekiyorlardı.

İşte bu ortam ve şartlarda daha bir-iki ay önceden ekzarhlıkta bir meçhuliyet hissi, bir eziklik, bir vurdumduymazlık hâkim olmuştu; ekzarh çeşitli kurumlardan gelen resmi saldırı ve sitemleri neredeyse kendi başına göğüslüyordu, çünkü ruhani meclis ve Muvakkat Muhtelit Komisyon zamanında gönderilen davetlere rağmen düzenli şekilde toplanmıyordu.

Bu şartlarda bütün Bulgar milleti de sanki artık ekzarhlık ve kilise işlerimizden yüz çevirerek memleketteki siyasi hadiseleri ve Bosna Hersek'teki isyanın seyrini hayretle izliyordu. Bulgar ve yabancı ispiyonlar ise İstanbul'a,

özellikle de Balkapan, Çorapçı Han, Boyacı Han, Galata, Fener, Ortaköy gibi Bulgar odaklarına öyle doluşmuşlardı ki, hiç kimse isyandan, Rumeli'deki askeri hareketlilikten söz açmaya cesaret edemiyordu.

Matbuat müdüriyeti bütün gazetelerin yazıhanelerine yayınladıkları yazılarla ilgili günden güne daha sert ve kısıtlayıcı talimatlar gönderiyordu; en sonunda da idarecilerin ve bunlara bağlı bulunanların yaptıkları zulümlerle ilgili kuşku uyandırıcı bir şeyler içeren yazılardan dolayı yazarları değil, bizzat muharrirleri sorumlu tutmaya başladılar. Postanelerde, mektupların açıldığı kara oda faaliyetleri zirve yapmıştı. Buna rağmen, İstanbul'da kalan Sadık Dostlar olarak kâh yolculardan, kâh yabancı postane yazıhanelerinden memleketteki siyasi gelişmeler hakkında bilgi sahibi oluyor ve hadiselerin seyrini izliyorduk.

Yukarıda açıkladığım gerekçelerden dolayı, düşünceli ve gelecekten endişeli olan İstanbul Bulgarları bu yıl Noel yortusunu gayet mütevazı ve sessiz şekilde kutladılar. Ekzarh iki piskoposla Fener'deki kilisede yortunun birinci ve üçüncü gününde kutsal ayini merasimle düzenledi. İstanbul'un uzak noktalarından birçok Bulgar mümin hem ayine katılmak, hem de memlekette olan bitenler hakkında bir şeyler öğrenmek için kiliseye akın etti.

Bulgar muteberanın aralarında yaptıkları sohbet hep Eski Zağra'da, Şumnu'da, Rusçuk'ta ve benzeri yerlerde vuku bulmuş hadiseler etrafında dönüyordu. Her yerde, ekzarhın ve Türk hükümeti nezdinde etkili Bulgarların, şimdi başlayacak yeni yıl vesilesiyle Bulgaristan'da gelişen korkunç ve acıklı hadiselerden dolayı bütün sürgünleri ve mahpusları kapsayacak bir genel af çıkarılması için girişimde bulunması görüşü ağır basıyordu.

O yüzden, 28 Aralık'ta ekzarh şifahen Muvakkat Muhtelit Komisyonun sabık ve şimdiki üyelerinden, hükümetin de tanıdığı birkaç kişiyi ve başka önde gelen Bulgarları, anılan kader kurbanlarının göz göre göre ölümden kurtarılmaları için ne yapılması gerektiğiyle ilgili olarak istişareye çağırdı. O gün toplananlar girişimin şekliyle ilgili ortak bir noktada buluşamadılar. Ekzarhlık takririyle mi, mağdurların veya ailelerinin arzuhaliyle mi, ruhani cemaatin şikâyetleri veya mahzarlarıyla mı, yoksa şahsi müracaatla mı yapılmalıydı bu girişim?

Suçu hafifletici ve af edici gerekçelere gelince, herkes, çocuk yaşının, çocukluğun ve kandırılmanın öne sürülmesini kabul etti, çünkü suçlananların dörtte üçü Salim Efendi'nin iddiasına göre 25 yaşın altındaymış; aynı kişiye göre hatta 16-17 yaşlarında eldivenli ve kolalı gömlekli çocuklar da varmış. Nihayet, gönlü yüce Padişah Abdülaziz'den bir aff-ı umumi kopartılması için Osmanlıların merhametine de vurgu yapılmalıydı.

Yukarıda dile getirilen hususlar, ekzarhın, davet edilenlerin arabuluculuk ilkesini kabul ettiğine tanıklık ediyordu. Arabulucu olarak ekzarh daha ünlü ve nüfuzlu üst düzey Babıâli yöneticileriyle iyi tanışan üç Bulgar memuru teklif etti – Islahat Fermanı İcra Kurulu Üyesi Georgaki Çaloğlu; Zaptiye Yüksek Mahkemesi Üyesi Nikoli Minçooğlu ve tıbbiye muallimi ve o sırada görevde olan devlet yetkililerinin çoğunun çok iyi tanıdığı bendeniz.

Herkesçe onaylanan bize, o gün affedici argümanların ruhu çerçevesinde uygun gördüğümüz şekilde hareket etme görevi verildi. Bunun üzerine biz ikişer veya üçer kişi olarak kodamanların yanına gitmeyi kararlaştırdık. Hemen ayın 29'unda Saray Naibi Necip Molla'ya, Eski Zağra Teftiş Komisyonu Başkanı Salim Efendi'ye, Anadolu Kazaskeri Hayrullah Efendi'ye, Hariciye Nazırı Saffet Paşa'ya, Münir Bey'e, Ahmed Vefik Paşa'ya vb. gittik.

Aynı şekilde 30 Aralık'ta zaptiye nazırına ve Zaptiye Yüksek Mahkemesi Başkanı Kâzım Bey'e gittik, ancak her yerde hüsnükabul görmedik. Hatta bazı yerlerde, devlet düşmanları için arabuluculuğa soyunduğumuzdan dolayı suçlandık da. Bazı yerlerde de kimler olduğumuz ve ne istediğimiz öğrenildikten sonra hiçbir şekilde kabul edilmedik. Sadece Saffet Paşa, Necip Molla, Ahmed Vefik Paşa ve Selim Efendi ricamıza lütufkâr yaklaştılar, o da sadece reşit olmayanların, yani 20 yaşın altındaki olanların hapis ve sürgünden serbest bırakılmaları için girişimde bulunacaklarına dair vaatte bulundular.

Okur herhalde o sıralarda Osmanlı Devleti'nin bulunduğu fevkalade kritik şartlarda sorguda suçunu itiraf eden gençler için merhamet ve af dilenmek üzere idarecilerin huzuruna çıkma cesaretimize ve kararımıza şaşıracaktır. Hakikaten de bütün idareciler, padişahtan en alttaki memura kadar, Bulgarlara karşı öyle doldurulmuşlar ve öyle garezlenmişlerdi ki,

herhangi bir iyilik yapmak istemediklerini bırakalım, Bulgarın adını bile duymak istemiyorlar, onları devlet düşmanı[26] ilan ediyorlardı.

Ancak bizler de, Osmanlıların "Rica ve merhamet kapısı kapanmaz," "Elçiye zeval olmaz" gibi bazı cümlelere zaaflarını bildiğimizden, umudumuzu kesmiyorduk. Başardık da, hele de çok sayıda acı ve küçük düşürücü sitemler duyduktan sonra 16 kişi kurtarmayı başardık.

Bu uğursuz zamanlarda Bulgarlar, özellikle de İstanbul Bulgarları, başta Ekzarh Antim olmak üzere, ne düşüneceğimizi ve ne yapacağımızı bilmeyerek tam bir şaşkınlık içindeydik, çünkü Babıâli'nin yeni ıslahat fermanının tatbikine yönelik yoğun faaliyetler yürüttüğünü de görüyorduk. Öte yandan da taşranın köy ve kasabalarında sitemler, tecavüzler, zulümler, soygunlar, saldırılar, Bulgar kızların kaçırılmaları, ırzlarına geçilmesi, cinayetler ve her türlü fenalıklar sıradan seyrine devam ediyordu. Failler yakalanmıyor veya eğer yakalanıyorlarsa, cezalandırılmıyorlardı; bazıları ise, izbandut Tosun Paşa örneğinde olduğu gibi övülüyor ve ödüllendiriliyorlardı.

Türklerin ve Türkiye'nin yerli (Dr. Çomakov gibi) ve yabancı (İngiliz Sefir Layerd gibi) en büyük dostları, devletin ayağa kalkabileceği yönündeki inançlarında artık tereddüde düşmüşlerdi, çünkü Bulgaristan'da can, mal ve namus güvenliği sağlanmasının Türk yönetiminde mümkün olmadığını görüyorlardı. İşte bundan dolayı her üç büyük devlet de sözüm ona ıslahatların hakikaten tatbiki için önemli teminatlar istiyorlardı, Babıâli ise ıslahatlar hususunda sadece zaman tanınmasında ısrar ediyordu.

Dikkatli ve tarafsız bir gözlemci, bu anlaşmazlık ve kargaşada, şimdiki Sadrazam Mahmud Nedim Paşa'nın başını çektiği eski Türklerin ve sabık sadrazamlar Hüseyin Avni Paşa ve Midhat Paşa'nın başını çektikleri liberal Jön Türkler arasında ölümüne bir rekabetin tezahürlerini hemen görüyordu; öyle bir rekabet ki bunun aleni kurbanları Bulgarlar oluyorlardı. Midhat Paşa Bulgarları ısırmak için dişlerini daima bilenmiş tutuyor, yeryüzünden silip atmak için elverişli bir zaman ve kılıfına uygun bir bahane kolluyordu, çünkü Bulgarlarda, Balkan Yarımadası'nda Türk hâkimiyetini yıkabilecek bir manivelanın gayret ve kuvvetini görüyordu.

26 Metinde bu ifade Türkçe geçiyor, parantez içinde Bulgarca anlamı veriliyor.

O yüzden Midhat Paşa'nın sinsiliği ve cehennemi tasarıları, gizlice de olsa, Bulgar bölgelerindeki memurlar ve İstanbul'daki dindar Türk toplumu, özellikle de çok sayıdaki softalar[27] arasında başarıyla yayılıyordu. Her ne kadar merkezi hükümet her vilayete, padişah fermanının tatbikini gözlemlemek üzere özel üst düzey memurlar gönderse de, neredeyse bütün idareciler ve memurlar ıslahatların tatbikine karşı direnme güçlerini işte buradan alıyorlardı. Tuna Vilayeti'ne bizzat Adliye Nazırı Cevdet Paşa gönderildi, Hersek'e ise yeni bir vali, Ali Paşa tayin edildi ki iki-üç gün sonra yola çıkacaktı.

1876

Hüseyin Avni Paşa

Okurun artık bildiği üzere, 12 Kasım'da Hüseyin Avni Paşa Selanik valisi tayin edilmişti, ancak uzak olduğu bahanesiyle oraya gitmedi; eğer İstanbul'a daha yakın bir yerde görev verilirse kabul edebilirmiş. Hasımlarına karşı daima alçakgönüllü olan sadrazam padişaha, Hüseyin Avni Paşa'nın Bursa valisi tayin edilmesini teklif etmiş, o da bunu uygun bulmuş. Hüseyin Avni Paşa'nın devlet adabına aykırı bu tavrı eski Türklerin gözünde hem padişahın, hem de Mahmud Nedim Paşa'nın kaderiyle ilgili uğursuz bir ön haberdi; keza dolaylı olarak Bulgarlar için. Jön Türkler ise Hüseyin Avni Paşa'nın, yeraltı faaliyetlerinin odağı olan İstanbul'dan uzaklaşmamasından dolayı bayram ediyorlardı.

27 Softa, İstanbul'dan veya taşradan eski İstanbul'a, büyük camilerin bünyesindeki medreselerde talebe olarak kaydolan Müslüman gençlere deniyordu. Camiler etrafında birkaç oda ve odacıklar oluyor; bu odalarda, kalacak yerleri olmayan en fakir talebeler kalıyordu. Dini eğitim gören bunlar önce Kuran-ı Kerim'i Arapça okumaya başlıyorlar. İçeriğini anlamadan da olsa Kuran'ı ezberc öğrenenlere hafız deniyor. Bunlar çok sefil şekilde vakıf gelirleriyle geçiniyorlar. Hocaların çoğunluğu camilerde vaizdi ve daha en taze yaştayken talebelerine gayrimüslimlere mesafeli durmalarını aşılıyorlardı. Bunların hocaları Kuran'ın çeşitli yorumcularından etkileniyorlar, bu sonuncular ise, gâvur diye adlandırdıkları gayrimüslimlere karşı nefreti körüklüyorlardı. 10-15 yıllık eğitimden sonra sivrilen talebeler, ilahiyatın ve şeriatın üst derslerine geçerek softa oluyorlar. Dersleri tamamladıktan sonra imam, naip, kadı, müftü vs. tayin ediliyorlar. Bütün İstanbul'daki softaların sayısı 40-50 bine ulaşıyor. İşte bundan dolayı Babıâli softaları belirli bir disiplin ve sorumluluk altına almayı birçok defa denedi, ancak bunlar bunu reddediyor ve bu tarz girişimlere başkaldırıyordu; başıbozuğa benzetilen softalar ataları olan yeniçerileri taklit etmek istiyordu –y.n.

Çerkezlerin Kargaşa Çıkartması

İki ay önce Kafkasya'dan İstanbul'a gelen 200'ün üzerinde Çerkez aile buradan Selanik üzerinden Larisa'ya [Yenişehir] yönlendirilmişler, karma milletlerden (Rum, Ulah, Bulgar, Arnavut, Türk ve Çingene) oluşan köylere ve palankalara iskân edilmişlerdi. Hükümetin dağınıklığından istifade eden yeni misafirler soygunculuk, hırsızlık, cinayet vs. fenalıklarıyla yerli ahaliyi kış ortasında evlerini terk etme ve ormanların ve dağların yolunu tutma zorunda bırakmışlardı.

Kaçan yasal sahiplerin bu şekilde boşalan evlerine ve avlularına yerel idareler yakında İstanbul'dan oraya gönderilen 85 başka Çerkez aileyi iskân etmişler; civarda yerlerinde kalan yerli ahalinin sırtına da çıplak, yalınayak ve aç Çerkezlerin yiyecek, giyecek ve öteki ihtiyaçlarını yüklemişler. Civardaki barışçıl ahali, Çerkez ailelerin bütün kaprislerini karşılayamayınca, Çerkez reisleri ev sahiplerini kovmak ve evlerini soymak için bu ailelere zulme ve başka fenalıklara başvurmuşlar. Ancak yerliler de elde silahla direnerek Çerkezlerle birkaç kanlı kapışmadan sonra dağa çıkmışlar.

Larisa'daki yerel idare başkaldıran Bulgarları takip etmek ve yakalamak için Selanik'ten askeri yardım talep etmiş, oradan İstanbul'a telgraf ve mektup gönderiyorlardı. Mektuplarda Selanik Vilayeti'nde isyan çıktığını veya Bosna İsyanının ta Larisa'ya kadar yayıldığını yazıyorlardı.

Gayrimüslimlerden Bedel-i Askeriye

Okur herhalde ıslahatlarla ilgili son padişah fermanının çıkarılmasından önce, seraskerlikte gayrimüslim gençlerin de orduya alınması meselesinin müzakere edildiğini hatırlayacaktır. Ancak Dar-ı Şuradan[28] Türkler bunu toparlayarak çözüme bağlayamadılar; o yüzden padişah fermanının bu önemli ıslahat meselesini gayretle geçiştiriyorlar. Islahattan sadece, imparatorluğun gayrimüslim tebaasından toplanacak bedel-i askeriyeyi kastedecekleri anlaşılıyor.

Islahatların tatbikinde Babıâli, büyük güçler bu verginin toplama şekliyle ilgili de itirazda bulunmasınlar diye, hiçbir zaman yapmadığı gibi,

28 Dâr-ı Şûrâ-yı Askeri, II. Mahmud döneminde 7 Şubat 1837'de kuruldu. Görevi tüm askeri işleri tartışıp çözüme kavuşturmak ve ordu için yeni düzenlemeler yapmaktı –ed.n.

bütün ruhani şeflere, patrikliklere, keza ekzarhlığa da, söz konusu bedelin nasıl toplanması gerektiği hususunda istişare etmek üzere birer sirküler mektup gönderdi.

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Yeni Mekânında

8 Ocak'ta Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhânenin Sarayburnu, Taşkışla'daki yeni binasına taşınması tamamlandı. Sudan Haç Çıkarma yortusundan sonra dersler hızlandırıldı. Bu da, bu yıl klinik kurslarından mezun olacak talebelerin daha süratli hazırlanmaları bağlamında çeşitli tahminlere yol açtı.

Nazır Raşid Paşa'nın Huzurunda

Nazır Raşid Paşa'nın beni lütufkâr şekilde kabul etmesinden, kendisiyle Bulgarların ve ekzarhlığın güncel meseleleri hakkında açık ve samimi konuşabileceğimi anladım. Velhasıl Raşid Paşa fevkalade ender rastlanan iyi Türklerden biriydi; tahsilli, gayretli, gerçek bir insan sever, tarafsız ve bağnazlığa sapmayan adil bir Müslümandı. Mahmud Nedim Paşa'nın azlinden sonra, her ne kadar Jön Türk kabinesinin üyesi olarak kalmış olsa da, Jön Türklerin fikirlerini paylaşmıyor ve Rus yanlılığına meylediyordu. Kendisiyle yaptığım yarım saatlik konuşmadan sonra, nazırın iyi kalpli bir insan ve ekzarhlığa karşı iyi niyetli olduğunu gördüm. Ancak patrikle ekzarh arasındaki itilafta karar vermesine ve bazı önemli adımlar atmasına ihtiyaç duyduğu birtakım ayrıntılara halen vakıf olmadığı kanaatine vardım.

Bulgar Kaymakam

18 Şubat'ta Elena'dan Yordanço Efendi'nin Gabrova kaymakamı olarak resmen tayin edildiği duyuruldu. Bu tayin Bulgarları ve özellikle Gabrovalıları ziyadesiyle sevindirdi, çünkü ilk defa bir Hıristiyan, hem de halis Bulgar, anılan Kocabalkan kasabasına kaymakam tayin ediliyordu.

Krupp'un Padişaha Devasa Bir Top Hediyesi

22 Mart'ta, büyük bir kalabalık Tophane sokaklarını dolduruyor ve herkes ne olup bittiğini görmek için oraya koşuyordu. Ben de oradan geçerken sordum ve Almanya'da, Krupp adındaki tophane sahibinin gönderdiği devasa topun indirildiğini öğrendim. Yabancıların deyişiyle bu mostra

top görüntüsü itibariyle hakikaten bir devdi; uzun, mat, koni şeklinde ve sekiz metre uzunluğundaydı. Namlunun arka çapı, yani ateşlendiği yerin genişliği iki metre civarında, güllenin çıktığı öndeki namlunun ise yarım metre kadardı; doldurulması için 50 kg barut ve 400 kg kadar başka maddeler gerekiyormuş. Sadece topun ağırlığı 45 bin okkayı buluyormuş, bütün merminin ise –70,400 okka. Şimdiye kadar bu denli büyük top Avrupa'nın hiçbir tophanesinde, hatta Kerzzo'nun Fransa'daki tophanesinde bile üretilmemiş. Bu topu Krupp padişaha hediye etmiş ve yakında Çanakkale Boğazı'na gönderilerek Anadolu kıyısına en uygun kaleye konuşlanacakmış. (...)

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhânede Yoğun Dersler

Yukarıda da belirtildiği gibi, Seraskerliğin tıbbiye muallimler zümresine verdiği acele emre uygun olarak bütün sınıfların dersleri 4 Nisan'da tamamlandı; küçük cerrahinin hazırlık sınıfları ise, kliniğe başlayan talebeler için, nezaretin ikinci bir emrine kadar devam edecekti. O yüzden muallimler zümresi bendenizi bu kursların cerrahi muallimi belirledi. Kliniği bitiren talebeler, diplomalarını aldıktan sonra, devletin çeşitli yerlerindeki alaylara sevk edilmeleri için seraskerliğin sıhhiye bölümüne gönderiliyordu. Mezunlar arasında iki Bulgar vardı: Kalofer'den Lazar Dahorov ve Sliven'den Petır Dimitrov.

Bulgarlara Görevler ve Nişanlar

Bir-iki ay önce, Yordanço Efendi Gabrova kaymakamlığına tayin edildiğinde, Elena ve Tryavna'ya müdür olarak gene Bulgarların tayin edileceği konuşuluyordu. Şimdi Babıâli'de, Yordanço'nun kardeşi İvan Bakalov'un Tryavna'ya ve Tırnova'dan Yanko Efendi Belinski'nin Elena'ya tayin edildiklerini öğrendim.

Bu tayinlerle Babıâli bütün dünyaya ıslahatların artık pratikte de tatbik edildiklerini ve Bulgarlara gayet lütufkâr davranıldığını göstermek istiyordu. Bu husus ruhani ve sivil ünlü Bulgarlara verilen ödüllerden ve nişanlardan da görülüyordu. Sözgelimi Varna, Sofya ve Lofça piskoposları Üçüncü Derece Mecidiye Nişanıyla, nafia nezaretine yeni tayin edilen

Filibe'den Bulgar Nikolaki Vlasakov, Üçüncü Derece İdari Rütbe Salise[29] ile; *XIX. Vek* (XIX. Asır) gazetesi muharriri Marko Balabanov ise Saniye-i Mütemaizi[30] rütbesiyle ödüllendirildiler.

Türkçe *Sabah* gazetesi de, gayrimüslim memurlara ve tüccarlara verilmesi için Bosna Hersek'e çok sayıda nişan ve ödül gönderildiğini duyuruyordu; bölgenin suhulete kavuşması ve muhacirlerin yerlerine dönmeleri için her türlü gayret ve destekte bulunulmuş.

İstanbul'da Askeri Şura

Yukarıda, Muhtar Paşa'nın Babıâli'ye, isyancılar safında çatışmak üzere Hersek'e pek çok Karadağlının, Bosna'ya ise Sırpların geldiğini bildirdiğini görmüştük. O yüzden 15 Nisan'da kabine, ertesi gün, isyan eden bölgeleri çok iyi bilen Abdülkerim Paşa, Derviş Paşa, Redif Paşa, Hüseyin Hüsni Paşa, Şevket Paşa ve Eşref Paşa gibi sabık kumandanları toplantıya çağırma kararı aldı. Askeri Şura o gün, ikiyüzlülükleri için Karadağ'ın ve Sırbistan'ın cezalandırılmaları kararını almış, ancak nasıl cezalandıracakları meçhuldü. Bu arada yeni askerlerin gönderilmesine ve 16 yaşından 60 yaşına kadar yerli Müslümanları silahlandırmak üzere büyük miktarda tüfeğin sevkiyatına hız verildi.

Serasker ile Bahriye Nazırının Yer Değiştirmeleri

12 Nisan'da, isyan eden bölgeleri daha iyi bildiği gerekçesiyle padişah seraskerliğe Hüseyin Avni Paşa'yı getirdi; Kırım Savaşında Rumeli Türk askerlerinin serdar-ı ekremi olan Abdülkerim Paşa ise bahriye nazırı tayin edildi.

Dr. Çomakov Türk Konsolosu

Gazetelere göre, 19 Nisan'da Dr. Çomakov Azov [Azak] Denizi kıyısındaki Kerç'e konsolos tayin edildi. Çomakov Türkiye'de diplomatik göreve tayin edilen ilk Bulgardı; bu yüzden bütün Bulgarlar yüksek konsolosluk makamı dolayısıyla mutlu olarak onu tebrik ettiler. Bunun üzerine ekzarh ona Muvakkat Muhtelit Komisyon üyeliğinin sona erdi-

29 Metinde bu kelime Türkçe veriliyor.
30 Metinde bu kelime Türkçe veriliyor.

ğini tebliğ etti. Böylece anılan komisyonda sadece iki sivil üye –Hacı İvançо Pençoviç ve Georgi Çaloglu– kaldı. 20 Nisan'da bir grup Çerkez Babıâli'den gönüllü olarak kendi silahlarıyla Hersek'e isyancılarla savaşmaya gitmek üzere izin istediler, ancak Babıâli, daha öncekilere olduğu gibi, bu gruba da izin vermedi.

Ziya Efendi'nin Yanında

25 Nisan'da Balkapan Han'da Sadık Dostlarla görüştükten sonra, öğleden önce, hariciyede memur olan hastam Ziya Efendi'nin evine gittim. Kendisinden fevkalade endişe verici bir haber öğrendim –dün, akşam geç saatte, Selanik Valisi Rıfat Paşa'dan Babıâli'ye telgraflar gelmiş; telgraflar dün öğleden önce Selanik'te Müslümanlığı kabul etmek isteyen bir Bulgar kız için Türklerle Bulgarlar arasında çıkan kavgada Fransız ve Alman konsoloslarının öldürüldüklerini duyuruyormuş. Gece nazırlar Babıâli'de toplanarak suçluları bulması, yakalaması ve cezalandırması için derhal Selanik'e bir soruşturma heyeti gönderilmesi kararı almışlar. Keza sefirler de toplanarak teminat talep edeceklermiş. "Bugün gazeteler mutlaka bu cinayeti yazacaklar," diye ekledi Ziya Efendi.

Selanik Vakası

Hasta muayenesinden sonra Ziya Efendi'nin evinden ayrılarak Pera'ya gittim. İngiliz *Levant Herald* gazetesinin telgraflarından, önceki gün, Avrat Hisar'dan Selanik'e demiryoluyla gelen feraceli ve yaşmaklı bir Bulgar kızının üç zaptiye erinin refakatinde istasyondan vali konağına yollandığını, ancak Amerikan Konsolosu Hacı Lazar'ın [Perikli Lazari] gönderdiği Rus tebaasından Bulgar asıllı 150 civarında kişinin yardımıyla kızın zaptiye erlerinin elinden alındığını, yaşmağının ve feracesinin yırtıldığını ve faytonla Hacı Lazar'ın evine götürüldüğünü öğrendim.

Ertesi gün, 24 Nisan'da 400-500 Müslüman Türk konağa gittiklerinde, vali, kızın getirilmesi için birilerini gönderdiğini söyleyerek dağılmalarını istemiş. Ancak Müslümanlar kızın getirilmediğini gördükten sonra istişare etmek üzere yakındaki Saatli Cami'ye ve avlusuna girmişler; incinen şereflerinden dolayı galeyana gelmişlermiş. Çıkabilecek

herhangi bir huzursuzluğu önlemek ve öfkeli kalabalığı yatıştırmak üzere vali camiye birkaç Türk büyüğünü ve bazı önde gelen memurları göndermiş; bunlar valinin kızın konağa getirilmesi için önlemler aldığını ve Hacı Lazar'ı kızı getirmeye davet ettiğini söyleseler de galeyana gelen mutaassıpları yatıştıramamışlar. Nihayetinde, askerin de çağırılması talimatını vererek vali bizzat kalkmış ve kadıyla camiye gitmiş, ama kendisi de azgın kalabalığı sakinleştirmeyi başaramamış.

Bu arada, yakında bulunan Fransa Konsolosu Moulin ve Almanya Konsolosu Abbott, valiye yardımcı olma niyeti ve Müslümanları ikna etme amacıyla camiye girmişler. Ancak kalabalık, bunların konsolos olduklarını anlayınca caminin pencerelerinden birer demir çubuk kopararak üzerlerine saldırmış ve döverek öldürmüş.

Nazırlar bu haberi alınca Babıâli'ye toplanarak Eşref Paşa'nın Selanik'e vali tayin edilmesi; Adliye nezareti müsteşarı Ermeni asıllı Vahan Efendi ve yeni tayin edilen valinin bir olağanüstü heyet oluşturmaları, bu heyete sefirlerin teklifiyle Fransa ve Almanya sefaretlerinin dragomanları ve İstanbul Alman Konsolosu Tisseldorf refakat etmeleri kararı alınmış. Bu heyet suçluların kimler olduğunu öğrenmek, ortaya çıkarmak, sorgulamak ve cezalandırmakla yetkiliymiş; heyet hemen *İsmail* vapuruyla yola çıkacak ve onlara üç bölük nizamiye askeri refakat edecekmiş.

Bu sabah, 25 Nisan'da Fransa Sefiri Kont Burgon ve Alman Sefiri Baron de Werther Sadrazam Mahmud Nedim Paşa'ya giderek üzücü vakayı konuşmuşlar. Aynı gün, öğleden sonra, büyük güçlerin sefirleri de duayenleri olan Rusya Sefiri General İgnatyev'de toplanmışlar; Hariciye Nazırı Raşid Paşa da orada hazır bulunuyormuş. Toplantıda aşağıdaki kararlar alınmış:

1- Sekiz gün içinde konsolos katillerinin bulunması ve yargılanıp cezalandırılması;
2- Bütün idarecilere düzenin bozulmasından ve Hıristiyanların, yabancı tebaadan olanların ve öteki devletlerin görevlilerinin emniyetinden bizzat mesul oldukları fikrinin aşılanması;
3- Katledilen konsolosların törenle Selanik'te toprağa verilmesi;
4- Bütün idarecilere, onlar vasıtasıyla da ahaliye, suçlulara verilen

cezalarla ilgili bilgi verilmesi;

5- Babıâli'nin Selanik'te Müslümanların işledikleri cinayeti ilanla duyurup kınaması, yabancı temsilcilere hürmet edilmesi ve Hıristiyanları rahatsız edilmemesi gereğinin söylenmesi;

6- Türkçe gazetelerde Müslümanların taassubunu kaşıyacak ve kışkırtacak nitelikte yazılar yayınlanmasının yasaklanması.

Bunun dışında sefirler, katledilenlerin ailelerine tazminat ödenmesi gibi başka ayrıntılar da dayatmışlar ki Babıâli bunların hepsini kayıtsız şartsız kabul etmiş.

Bulgarlara Karşı Hasmane Tavır

Türklerde, ama özellikle softalarda, hatta hastalarım ve iki tıbbiyedeki, ama en çok da çok sayıda softa talebe bulunan Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyedeki Türk talebelerde, gayrimüslimlere karşı hasmane bir tavır seziyordum. Nüfuzlu ve başka yüksek seviyeli, memur veya sivil tanıdık Türkler önünde siyasetle yakından uzaktan ilgimin olmadığını; Bulgar İsyanıyla ilgili bir şey bilmediğimi ve tam ve itaatkâr şekilde icra etmeye gayret ettiğim vazifemden başka siyasete ayıracak vaktimin olmadığı havasını yaratmak istiyordum.

Bulgar asıllı olduğumu bilen bütün büyük Türklere bu şekilde cevap veriyordum. Buna rağmen bazıları benden şüpheleniyordu ve bu yüzden gündüzleri Rus sefaretine gitmeyi seyrekleştirdim; daha çok Büyükdere'de General İgnatyev'le tesadüfen görüşüyordum.

Hakikaten de durumum gayet hassastı, ama tecrübem ve taktiğim sayesinde belirli Babıâli çevrelerinde güvenimi zedelemeden koruyabilmeyi başardım; bu çevreler bana gizlice Bulgar ekzarhlığı ve Bulgarlarla ilgili bazı gizli planları sızdırıyorlardı.

Jön Türklerin Hükümete ve Padişaha Karşı Harekete Geçmeleri

Daha Hersek İsyanının başlangıcında Midhat Paşa, Hüseyin Avni Paşa, Süleyman Paşa, Halil Şerif Paşa ve Redif Paşa gibi Jön Türk önderlerinin gizlice kışkırttıkları daha yaşlı softalar arasında bir fısıldaşma, bir kıpırdanma görüyordum. Bunlar görev icabı İstanbul'dan uzakta olmalarına rağmen, gizli şekilde payitahttaki yandaşlarıyla Sadrazam Mahmud Nedim

Paşa'ya ve onun üzerinden de Abdülaziz'e karşı bir tahammülsüzlükle husumete varan bir kin aşılıyorlardı. Anılan kişilerin softalar ve onların İstanbul'da ve imparatorluğun daha başlıca şehirlerindeki hocaları ve imamları arasında yandaşları vardı. Konsolosların katledilmesinden ve hükümetin kayıtsız şartsız kabul ettiği sefirlerin karar ve taleplerinin yayınlanmasından sonra Türklerin hoşnutsuzluğu o kadar kabardı ki, Jön Türk yandaşları arasında, açık açık neredeyse bütün ahaliyi kapsayan bir homurdanma başladı. Devletin hali pürmelalinin, kaybedilen kredi ve itibarın, isyan eden taşranın ve bunca uzun zamandır (artık sekiz-on ay oluyordu) suhuletin sağlanamamasının eleştirildiği toplantılar yapılıyorlardı. Bulgar İsyanı da ortaya çıkıp Müslüman ahalinin bilgisi dahiline girince, Jön Türk elebaşlarının ve İstanbul'daki taraftarlarının ayaklanmasından söz edilmeye başlandı. Hakikaten, neredeyse her akşam, yatsıdan sonra, imamlar başlıca camilerde Mahmud Nedim Paşa'nın, Şeyhülislam Hasan Fehmi Efendi'nin ve hatta gerektiğinde Abdülaziz'in düşürülmesi için vaazlar veriyormuş, çünkü vaizlere göre, devletin bu ağlanası durumunun müsebbipleri adı anılanlarmış.

Şehzade Camisi'nde böyle bir vaazda, padişahın birinci yaveri, Çerkez asıllı, sultanın ilk habibesi ve gözdesi olan Mihri Hanım'ın kardeşi Hasan Bey de tebdili kıyafet halinde bulunuyormuş; burada padişaha karşı saldırıları ve isyankârların savurdukları tehditleri kaygıyla dinlemiş. Vaazdan sonra kapılar açılınca Hasan Bey dışarı fırladığı gibi atıyla Ihlamur Köşkü'nde bulunan padişaha koşmuş ki onun yanında Sadrazam Mahmud Nedim Paşa'yı bulmuş. Sadrazam padişahı eğlendiriyor, Bosna Hersek'ten haberlerin hep olumlu olduğunu temin ediyor ve kendisi sadrazam oldukça Jön Türklerden korkmasına neden olmadığı yönünde onu ikna ediyormuş, çünkü bunları ezmeyi ve dağıtmayı tasarlıyormuş.

Hasan Bey padişahtan müsaade alarak camide görüp duyduklarını, isyancıların savurdukları tehditleri anlatmaya başlamış. Huzuru kaçan padişah öfkeyle irkilmiş ve sadrazamına: "Bu ne, Mahmud? Şahsımı ve devletimi nasıl bir uçuruma sürüklediğini görüyor musun?" diye sormuş.

"Müsterih olun, efendimiz. Hersek'teki isyan bu hararetli genç başları savaş alanına göndermek için bize müthiş bir fırsat sunuyor. Varsın orada vatanları için ölsünler ve biz de onlardan kurtulalım" diye cevap ver-

miş Mahmud Paşa.

Tam o esnada seraskerlikten atlı bir yaver köşkün avlusuna dayanmış ve bir an önce padişaha, Serasker Yaveri Selahaddin Bey'in kendisine bir mektup getirdiğinin iletilmesini söylemiş. Padişah derhal huzura alınmasını emretmiş. Selahaddin'in rakibi olan Hasan Bey, görünmemek için pencereye doğru dönmüş. Genç yaver girince, padişah:

"Ne haberler getiriyorsun, Selahaddin Bey?" diye sormuş

"Derviş Paşa'dan bir telgraf" demiş o da ve zarfı sadrazama uzatmış, o da padişaha vermiş.

"Herhalde kötü haberdir, aksi halde Selahaddin bunu bu kadar acele getirmezdi" diye düşünmüş Hasan. Hakikaten, daha telgrafın okunduğu sırada, padişah kaşlarını çatarak suratını asmış ve kızgın şekilde sadrazama uzatmış. Padişah, "Efendi, siz çıkabilirsiniz" sözleriyle onu serbest bıraktığında, Selahaddin gergince tebessüm etmiş. Selahaddin çıktıktan sonra Hasan telgrafı iskemleden alarak okumuş. Telgrafta şu yazıyormuş:

> Mostar, 15 Nisan 1876. Hususi.
> İsyancılardan kuşatılmış vaziyette, 600 kişi ve 8 adet top kaybıyla geri çekiliyorum. Düşmanın kayıpları kayda değer değil. Destek, para ve yiyecek gönderin. Derviş.

"Derviş Paşa destek istiyor! Rastgele! Biz ona genç Türkiye'nin kaymağını ve softaları göndereceğiz ki bunların siyaset karıştırdıkları kadar savaş meydanında mahir olup olmadıklarını göreceğiz" demiş heyecanla Mahmud Paşa. Ertesi sabah Derviş Paşa'nın telgrafı bütün gazetelerde yayınlandı ve eski İstanbul, Pera ve Galata'daki bütün sokaklara yapıştırıldı, ne ki ufacık bir değişikliğe uğramıştı:

> Mostar, 15 Nisan 1876.
> Alaşağı ettiğimiz isyancılar ağır zayiat vererek düzensiz şekilde geri çekiliyorlar; sadece 6 can kaybımız var, gayet çok mühimmat ele geçirdik. Derviş.

Bu sözüm ona zaferi okuyan saf Müslümanlar, "Padişahım çok

yaşa!" diye nara atıyorlardı. (...)

Türkler Arasında Hükümet Aleyhine Nümayiş

28 Nisan Çarşamba akşamı, gene yatsı namazından sonra Fatih Camisi'nde ulemadan önemli şahısların katılımıyla büyük bir toplantı olmuş ve gürültülü tartışmalardan sonra sadrazamın ve şeyhülislamın azledilmeleri için padişaha bir arzuhal sunulması kararı alınmış. Anılan arzuhal ertesi gün hazırlanacak ve Beşiktaş'taki camiye cuma selamlığına giderken bizzat padişaha sunulacaktı.

Bir taraftan arzuhal hazırlanırken, öte yandan gruplar halinde ikişer-üçer softa eski İstanbul'da silah satılan mağazalara dalıyor ve inanılmaz uçuk fiyatlara tüfek, revolver ve başka mühimmat satın alıyorlardı; beş-altı aydan beri bu mağazalar her hafta Müslüman ve Hıristiyan müşterilerle dolup taşıyordu. Bu gelişmeler İstanbul sakinlerinin dikkatinden kaçmıyordu ve o yüzden Türklerin hareketlenmesinden ve taşkınlığından kaynaklı korkular zirvesine çıkmıştı.

Çok sayıda Hıristiyan aile İstanbul'dan kaçıyor veya kaçmaya hazırlanıyordu. Hatta sefirler de korkuyor ve bazıları arşivlerini ve ailelerini demir almaya hazır vapurlara naklediyordu. Durum sorulduğunda, nazırlar ve öteki idareciler, softalar ve ulema, Hıristiyanların Müslümanlardan boşuna bu denli korktukları cevabını veriyorlardı; Müslümanların Hıristiyanlarla alıp veremedikleri hiçbir şey yokmuş, öyle ki burunlarının bile kanamaması için korunacaklarmış; softaların ve ulemanın sadece sadrazamla ve şeyhülislamla alıp veremedikleri varmış. Ancak bütün bu beyanata ve teminata inanmayan Hıristiyanlar olası saldırıya karşılık vermeye de hazırlanıyordu.

Ertesi sabah, 30 Nisan Cuma günü binlerce softa kitleler halinde eski İstanbul'dan, bazıları Pera, başkaları Galata üzerinden caminin önünde toplanmak üzere Beşiktaş'a doğru yürüyüşe geçtiler. Ancak padişah hasta olduğu bahanesiyle sarayından çıkmamış. Softalar hoşnutsuzca aynı yollardan eski İstanbul'a dönmüşler, ama bu sefer açıkça tehditler savuruyorlarmış.

Bütün bu gelişmeler gayrimüslimlerin korkusunu tetikliyordu; o gün

korku o boyutlara ulaştı ki, çarşı ve dükkânlarda alelacele kepenkler indiriliyor, insanlar saklanıyor ve sokaklar, hatta İstanbul boşalıyordu. Ancak ertesi gün 1 Mayıs'ta İstanbul canlandı, çünkü gece kötü hiçbir şey yaşanmamıştı, sadece Hıristiyanlar ve saray sakinleri geceyi ayakta ve uykusuz geçirdiler. Ne ki ertesi gün, gene aynı kalabalık softa takımı Dolmabahçe Sarayı önünde toplanınca bütün şehri olduğu gibi, sarayı da yeni bir endişe ve korku sardı. Şehzade Yusuf İzzeddin Efendi'nin yaverlerinden biri ki bunun Çerkez Hasan Bey olduğu anlaşıldı, kalabalığa ne istediğini sormuş. Softalar hep birden, "Padişah efendiyle konuşmak istiyoruz!" diye bağırmışlar.

"Zatıâlileri haremde, biraz rahatsızlar. Kendileri sadık tebaasından muradını dile getirmesini istiyorlar, bendeniz de derhal gidip arz edeceğim" demiş Hasan Bey.

"Hasan Bey, sizinle değil, padişahımızla konuşmak istiyoruz" demiş kalabalığın içinden biri.

"Padişah Efendi gelemez, sizi de kabul edemez, muradınızı söyleyin?" diye tutturmuş Hasan.

Biraz bocalamadan sonra softalar, "Sadrazamın ve şeyhülislamın azlini istiyoruz, buyurun" diyerek ona arzuhali vermişler.

"Muradınız ve arzuhaliniz zatıâlilerine iletilecek, emirleri de derhal bildirilecek" demiş Hasan.

Softalar sükûnet ve suhuletle beklemişler.

Çeyrek saat sonra Hasan Bey dönmüş ve zorlama bir tebessümle:

"Efendiler! Padişah hazretleri dikkatle arzuhalinizi inceledi ve tebaasının muradını yerine getirmeye karar verdi. Babıâli'ye gidin ve ferman da arkanızdan gelecek. Bir saate kalmadan ferman orada olacak" demiş.

Muratlarının dinleneceğini ve bu denli çabuk yerine getirileceğini umut etmeyen softalar, coşkuyla birçok kere: "Padişahım çok yaşa!" diye naralar atarak sevinç ve umut dolu, gayet memnun şekilde eski İstanbul yolunu tutmuşlar. Alelacele Babıâli'ye ulaştıklarında burada yeni Sadrazam Mehmed Rüşdü Paşa'yı bulmuşlar. Paşanın önünde, sadrazam tayin edildiğine dair yüce hat okunmuş; Hayrullah Efendi ise şeyhülislamlığa getirilmiş.

Hükümet Değişikliği

Yukarıdaki değişikliği bir dizi tayin izledi: Hüseyin Avni Paşa serasker, Abdülkerim Paşa serdar-ı ekrem, Midhat Paşa Bursa valisi, Saffet Paşa adliye nazırı oluyordu; sabık Adliye Nazırı Cevdet Paşa, Rıfat [Mehmed Ref'et] Paşa'nın yerine Selanik valisi tayin ediliyordu; Rıfat Paşa da, Selanik'te konsolosların katledilmesiyle ilgili ağlanası vaka için şifahen izahat vermek üzere İstanbul'a çağırılıyordu. Kayserili Ahmed Paşa bahriye nazırlığına getiriliyordu.

Dr. Çomakov'un Konsolosluk Görevini Reddi

Dr. Çomakov'un Kerç'e Türk konsolosu olarak tayiniyle ilgili Rus hükümetinin Türkiye'nin istediği agremana razı gelmediği ve olur vermediği anlaşıldı. Bundan dolayı Babıâli Dr. Çomakov'u şimdi konsolos olarak Milano'ya tayin ediyordu. Dr. Çomakov on gün sonra burasını da reddetti ve İstanbul'da kaldı.

Selanik'te Yabancı Askeri Gemiler

Selanik'ten alınan haberlere göre, 3 Mayıs'ta, Selanik Limanı'na, Paris Anlaşması'nı (1856) imzalayan büyük devletlerin askeri gemileri demir atıyorlarmış.

Ekzarh Antim'in Raşid [Mütercim Mehmed Rüşdü] Paşa'dan Bulgarları Himaye Ricası

3 Mayıs'ta ekzarh, Edirne bölgesinden gelen çok sayıdaki muhacirlerden masum köy ve kasaba ahalisinin başıbozuk zulümlerinden çektiklerini öğrendikten sonra kaleme aldığı takriri bizzat arz etmek ve şifahen Rumeli'deki Hıristiyan Bulgarların acıklı durumunu anlatmak üzere Raşid Paşa'nın huzuruna çıktı. Raşid Paşa ekzarhı asık bir suratla karşılamış ve dinledikten sonra "Ettiklerini buluyorlar" demiş.

"Suçluları kastetmiyorum; hükümetin masum yaşlıları, kadın ve çocukları düzensiz askerden korumasını ve evlerine dönebilmeleri için can güvenliklerini sağlamasını rica ediyorum" demiş ekzarh.

"Hükümet masumların himayesiyle ilgili üzerine düşeni yapacak, ama siz de görevinizi yerine getirin; suçluları bize gösterin ki sadece onları cezalandıralım. İşte Lofça civarında da fesatçılar baş göstermişler; artık

bunlardan birkaç kişi yakalandı, siz ise Lofça piskoposunu burada tutuyorsunuz –piskoposlarınız müminlerini böyle mi koruyorlar? Derhal dini bölgesine gitsin; bütün piskoposlarınıza birer sirküler gönderin, müminlerine sükûnet telkin etsinler, çünkü dini bölgelerindeki suhuletin ve sükûnetin bozulmasından onlar sorumlu; geri kalan hususlarda hükümet gerekeni yapacak" demiş paşa.

Selanik'te Konsolos Katillerinin İdamı

Altı büyük devletin savaş gemilerinin Selanik Limanı'na demir atmalarından sonra, Rus savaş gemisinin yaşlı amiralinin emriyle bütün gemiler şehre karşı dizildiler. Amaç, konsolosların öldürülmesinin ertesi günü yapılan ve Babıâli'nin de benimsediği sefir konferansı kararlarının bazılarının hayata geçirildiği günlerde Türkleri korkutarak galeyana gelmelerini önlemekti. Böylece idare, karma soruşturma komisyonunun ortaya çıkardığı, cinayet suçlusu altı kişiyi idam etti, daha sonra altı başka kişi daha idam edilecekti. Bundan sonra da öldürülen konsoloslar törenle toprağa verileceklerdi; yeni vali bunun sessiz sedasız yapılmasında ısrar ediyordu, ancak istediği gibi olmadı.

4 Mayıs'ta Sirkeci Garı'ndan, biri Edirne'ye, öteki de Filibe'ye olmak üzere iki tabur asker hareket etti. Ertesi gün aynı güzergâhtan Serdar-ı ekrem Abdülkerim Paşa da Edirne ve Filibe'ye doğru yola çıktı.

Softaların ve Ulemanın Eylemleri

6 Mayıs'ta hükümet yanlısı *Turquie* gazetesi, softaların ve ulemanın camilerde sıkça toplantılar yaptıklarını ve gayrimüslim tebaayı korkutacak hiçbir davranışta bulunmama hususunu aralarında istişare ettiklerini bildiriyordu. Tam tersine, gayrimüslimlerin de ortak vatanın iyiliği için desteklerinin istenmesi kararı alınıyormuş. (...) Toplantıda softalar son nümayişleriyle yol açtıkları sıkıntılar için bir arzuhalle padişahtan af dilenmesine karar vermişler; ayrıca devlet işlerinin düzene sokulması amacıyla bir toplantı düzenlenmesine yüce izinlerini rica etmişler ki bu, Osmanlı İmparatorluğu tarihinde görülmüş bir şey değildi.

Hıristiyanlara karşı hep barışçıl ruhun hâkim olduğu böyle bir-

kaç toplantı sonucunda Türkçe *Vakit* gazetesi, bütün Müslümanlara ve Bulgarlar dahil gayrimüslim tebaaya hitaben, ortak vatanın kurtarılması için kardeş sevgisi, dayanışma ve vatanperverlik; ayrıca, artık ilan edilen ıslahatların tatbiki için hükümete destek olunması mahiyetinde bir çağrı yayınladı. Islahatlar sadece suhulet ve sükûnetle hayata geçirilebilirdi.

İstanbul'daki Konsolosların Güvenlik Önlemleri

Bütün bu barışçıl havaya rağmen, bizzat Babıâli'nin İstanbul'da softaların tavrının samimiyetine inanmadığı biliniyordu; softaların çoğu ulemayla birlikte Jön Türklerin elebaşlarından feyz alıyordu, bunlar da padişaha yönelik planlarını henüz gizli tutuyordu. İstanbul'dan payitaht civarındaki kasaba ve büyük köy idarecilerine Türkler, Rumlar ve Ermenilerden oluşan karma devriyeler oluşturulması ve bunların gece gündüz kasaba ve köylerini her türlü dış taarruzdan, korsanlardan, soygunculardan vs. korumaları için talimatlar veriliyordu. Böyle bir şey tabii ki İstanbul sakinlerini rahatlatacak değildi; ahali diken üzerinde oturuyor ve her tesadüfe karşı koymak için silaha sarılıyordu. İşte bundan dolayı daha 29 Nisan'da İngiliz Konsolosluğunda, bütün öteki Avrupa konsoloslarının katılımıyla İngiliz Başkonsolosu Philip Frantsi başkanlığında bir toplantı düzenlenmiş; yapılan müzakereler sonucunda Pera ve Galata'daki Avrupa kolonisini her türlü tesadüften korumak üzere bazı önlemler alınmış.

Seraskerin Huzurunda

8 Mayıs'ta Hüseyin Avni Paşa'yı seraskerlikte bekledim, yaveri beni paşanın makamına aldı. Alışılagelmiş hoşbeşten sonra, paşaya bir buçuk yıl önce ameliyat ettiğim kızının sıhhatini sordum.

"İyi, gayet iyi. Kilo alıyor, biraz aksıyor, ama buna da bereket versin" diye cevap verdikten sonra, "Muradınız?" diye sordu.

"Memleketim Kızanlık'tan başıbozuk ve Çerkezlerin kasabaya ve civar köylere saldırdıkları, Hıristiyanlara zulmettikleri, kadın kaçırdıkları ve benzer rezaletler yaptıkları yönünde haberler geliyor bana ve bendenizden, bir babanın yanına çıkar gibi huzurunuza çıkarak çektikleri acıları aktar-

mam rica ediliyor; ayrıca nizami askerle değiştirerek Çerkez ve düzensiz askerden onları kurtarmanız için yalvarıyorlar" diye söze başladım.

Kaşlarını çatan paşa sertçe bana baktı ve:

"Ne yaptılar sizin nankör Bulgarlar? Rus ajanlarına uyarak bunca masum insanın ölmesine ve acı çekmesine neden oldular?" dedi yüksek sesle.

"İşte tam da bu masum insanlar için himayenizi istemeye geldim ve bu masumları kollamak üzere oraya nizami asker göndermenizi rica ediyorum" diye araya girdim.

"Önce nereye yollayayım?" diye tersledi beni Hüseyin Avni Paşa, ayağa kalktı ve "Her halükârda bu kötülüğü yok etmeye bakacağım" sözleriyle görüşmeyi bitirdi. Ben temennayla çıktım. (...)

İstanbul'da Hareketlilik

Nazırların ve öteki üst düzey idarecilerin teminatına ve önde gelen softaların ve ulemanın Hıristiyanlara saldırma gibi hiçbir niyetleri olmadığına, ama sadece ısrarla padişahtan Mahmud Nedim Paşa'nın rejiminden kalan bütün asker ve sivil memurların azledilmesini istedikleri yönünde sayısızca tekrarladıkları beyanatına rağmen, padişah bu azillere direniyordu. Dolayısıyla padişaha karşı homurdanma buradan kaynaklanıyormuş.

Softaya ve ulemaya göre sadece sadrazamın azliyle imparatorluğun haysiyetinin ve itibarının iadesi ve doğru nizamın oturtulması hedefi mümkün görünmüyormuş. Padişah bu azillere direndiğinden dolayı, kendisine karşı hoşnutsuzluk ve memnuniyetsizlik işte buradan geliyormuş. Bütün bunlara rağmen Hıristiyanlar gündüz ve gece sürekli diken üzerindeydiler, Bulgarlar ise her an Ortaköy, Fener, Balkapan vs. gibi merkezlerde saldırıya uğramayı bekliyorlardı.

Öyle veya böyle şehre bir anarşi hâkimdi; İstanbul'un neredeyse iki milyonluk nüfusunun[31] bütün katmanlarını korku sarmıştı; herkes kendisini yarına ilişkin bir belirsizlik içinde hissediyordu. Şeyhülislamlıkta yeni şeyhülislamın başkanlığında, camilerde imamların başkanlığında, Jön

31 Bu abartılı bir rakamdır, yazarın belirttiği tarihten yaklaşık 10 yıl sonra 1885'te Osmanlı hükümetinin resmi nüfus sayımına göre kentin nüfusu 873.565 idi. Bu nüfusun 384.410'u Müslüman, 488.655'i gayrimüslim idi –ed.n.

Türk nazırlar, ulema ve softalar arasında, nezaretlerde yeni sadrazamın başkanlığında sır gibi saklanan toplantılar, gizli müzakereler sık sık yapılıyordu. Malum hedef de Mahmud Paşa döneminden kalan bütün idari personelin değiştirilmesiydi; ayrıca Mahmud Paşa'nın da en kısa zamanda, iki-üç gün zarfında İstanbul'dan uzaklaştırılması ısrarla padişahtan istenmeliydi.

Midhat Paşa İstanbul'da

Jön Türklerin çağırdığı güya izinli olan Midhat Paşa Bursa'dan İstanbul'a gelmişti; bilindiği üzere burada bir zamandır valiydi ve nazırların toplantılarına davet ediliyordu. Bu toplantılarda Abdülaziz'in azli ve yerine Abdülmecid'in oğlu Murad Efendi'nin getirilmesi fikrini ilk o ortaya atmış. Şeriata göre, Osmanlı tahtı, üzerinde hak sahibi olanlar arasından en yaşlısı sıfatıyla Murad Efendi'ye düşüyormuş. Abdülaziz'in birinci oğlu, babasının tahta hazırladığı ve resmen veliahdı olarak ilan ettiği Yusuf İzzeddin Efendi'ye düşmüyormuş.

Midhat Paşa'nın, Bulgar milletinin yazgısı bakımından bu bulanık, meşum ve korkunç zamanlarda İstanbul'a geldiğini ve kabinenin kader tayin edici kararlar alındığı toplantılarına katıldığını öğrendiğimde ziyadesiyle endişelendim ve üzüldüm. Çünkü uzun yıllardır yaptığım gözlemlerden Midhat Paşa'nın milletimiz ve ekzarhlık konusunda hasmane tavrı ve cehennemi planları hakkında sarsılmaz veriler toplamıştım. Midhat Paşa bütün Bulgar milletinin değilse de, en azından aydınlarının namı nişanı kalmasın istiyordu.

Ekzarhlık hususunda ise nazırları, bu kurumun, başta Ekzarh Antim olmak üzere Türk Devleti'nin düşmanı olan Moskof ajanlarının folluğu olduğuna inandırıyor ve din kisvesi altında böyle bir fesatçı kurumun oluşmasına izin verdikleri için bütün sabık nazırları suçluyordu; şimdiki Bulgar İsyanının temelinde de bu kurum yatıyormuş.

Kaldı ki Midhat Paşa'nın İstanbul'da bulunması şahsi kaderim ve istikbalim bakımından da beni rahatsız ediyordu, çünkü paşanın Rus aleyhtarlığı fikirlerini paylaşan Dr. Çomakov'un Jön Türk nazırlar üzerindeki nüfuzunu kullanarak İstanbul'dan uzaklaştırılmarnı istemesinden

çekiniyordum ki bu yöndeki üçüncü girişimi olacaktı. Öyle veya böyle Dr. Çomakov, Midhat Paşa'nın beş-altı yıl önceki ilk sadrazamlığında Dr. Georgi Vılkoviç'i Şam'a uzaklaştırdığı gibi, beni de İstanbul'dan uzaklaştırmak için uygun zaman kolluyordu.

Padişahın Nazırlarıyla İtilafı

3 Haziran Perşembe günü padişahın kız kardeşlerinden birinin düğünü olacaktı. Rasim Efendi'nin verdiği bilgilere göre, Abdülaziz, 16 Mayıs'ta yeni Sadrazam Mehmed Rüşdü Paşa'yı çağırmış ve düğün masrafları için 18 bin lira istemiş. Sadrazam bu talebi reddetmiş, çünkü hazinedeki bütün parayı Hersek'e göndermiş –asker aç, çıplak ve yalınayakmış, yaralı askerler için ilaç ve sargı malzemesi yokmuş. Sadrazamın bu reddi üzerine öfkeyle bağırmaya başlayan padişah, yakışıksız ve aşağılayıcı sözlerle sadrazamı azarlayıp göndermiş.

Rüşdü Paşa Babıâli'ye giderek Meclis-i Hasa istifasını sunacağını bildirmiş. Ancak Jön Türk nazırlar Hüseyin Avni Paşa, Redif Paşa ve başkaları, kavgadan kaçınmak için ve dik başlı padişahı akıllandıracaklarını umut ederek yemin billah makamında kalması için yalvarmışlar; sabah beraber Abdülaziz'e gideceklerine dair söz vermişler.

Hakikaten de, ertesi gün, yukarıda adı geçen iki paşa sadrazamla Dolmabahçe Sarayı'na giderek kabul salonuna girmişler; burada padişahı asık suratlı ve öfkeli bulmuşlar. Padişah bir tahtta büzülmüş oturuyormuş, hatta nazırlar girince kıpırdamamış bile; saray geleneğine göre paşalar üç kere yere kadar eğilerek ondan beş metre mesafede yarı bükük durmuşlar. Orada bulunan hademeler oturmaları için paşalara sandalye vermişler. O zaman padişah ilgili nazıra dönerek orduyla ilgili alınan haberleri sormuş.

"Zatıâlinizin ordusu ve kumandanları her gün tasvir edilemeyecek cesaret ve sınırsız kahramanlıklar sergiliyorlar."

"Ama isyan hâlâ devam ediyor" diye kesmiş padişah Hüseyin Avni Paşa'yı, kibirli bir vurgulamayla.

"Allah daha büyük belâdan esirgesin" demiş sadrazam.

"Bundan daha büyük belâ mı olur?" diye itiraz etmiş padişah.

"Maliyemiz en fakir, Avrupa'da kredimiz sallantıda, ticaret durdu, sefalet sonsuz" diye cevap vermiş Rüşdü Paşa.

"Bunlar, mayıs ayı rantiyemin ödenmemesi için sadece birer bahane. Öncülünüz Mahmud Paşa hiçbir zaman bana böyle itirazlarda bulunma cüretini göstermezdi" diye kızgınca cevap vermiş padişah.

Rüşdü dayanamayıp zıplamış, ama kendine hâkim olmuş ve:

"Hünkârım! Şimdi ahali burnundan soluyor ve gayrimemnunken, ilkönce ordunun ihtiyaçlarının karşılanması daha yeğ olacak" diye devam etmiş.

"Bak sen! Sabık sadrazam irademi yerine getirirken gurur ve kaprislerden hareket etmiyordu. Önemli birkaç kişinin kellesi uçurula, işte milletin yatışmasının panzehri" diye kesmiş onu padişah yüksek sesle.

"Âdetin bu olduğu zamanlar vardı, ama bugün bu imkânsız" diye mırıldanmış Redif Paşa.

"İmkânsızmış! Ne zamandır tebaamın malı ve canı benden sorulmuyor?" diye bağırmış gene padişah.

"Avrupa bizi medeni milletlerden saymaya başladığından beri, yüce hünkârım."

"Vallahi, işte, çok uzaktan da olsa, Jön Türklük kokan kelimeler!"

Bunu duyunca Redif Paşa dilini ısırmış. Hüseyin Avni Paşa, öteki iki arkadaşının da olurunu göz işaretiyle aldıktan sonra:

"Hünkârım, bugün buraya çok önemli bir mesele üzerine geldik. Her an bütün İstanbul'da iç savaş patlaması tehlikesi var; o yüzden, eğer istediklerini alamazlarsa, 20 bin Müslüman uygun anı kolluyor" demiş yüksek sesle.

"Daha ne isteniyor benden?" diye çığlık atmış padişah, tahtından kalkarak ve yumruğunu sıkarak.

Padişahın bu korkunç görüntüsü karşısında sadrazam sözlerine devam edip etmeme konusunda tereddüde düşmüş, ama Redif Paşa, yaklaşan fırtınaya aldırmayarak, soğukkanlılıkla:

"Ahali, namları bu listede yazılı vali, mutasarrıf, birçok daha başka görevlinin azlini istiyor" diyerek kuşağından çıkardığı uzun bir listeyi hürmetle padişaha sunmuş. Abdülaziz harlı gözlerle baktığı listede Mahmud Nedim Paşa'ya sadık ve onun iltimas ettiği bütün memurların adlarını oku-

muş; bunların tahtının biricik dayanağı olduğuna güvenen padişah alayla: "Hepsi bu mu?" diye sormuş ve listeyi katlamış.

"Evet, hünkârım" diye cevaplamış Redif.

"O halde, bu Müslümanlar bu sefer dinlenmeyecek. Taleplerinin derhal yerine getirilmesine alıştırdım ben onları, ama bu sefer olmayacak. Bu listede adı geçen hiçbir memur, ama hiçbiri azledilmeyecek."

Nazırlar solgun ve donmuş vaziyette birbirine bakınmışlar. Abdülaziz ayağa kalkarak:

"İmparatorluğumu şereflendiren sadık görevlilerimin adlarını içeren bu liste bende kalacak. Hakikaten ahaliyi anlamak zor. O, benden en iyi arkadaşlarımı kurban etmemi istiyor, ganimet olarak gerçek taraftarlarımı vermemi istiyor. Yo, yo, bunu yapmayacağım" demiş ve çığlıklarından sesi boğulmuş vaziyette gene tahtına oturmuş.

Hüseyin Avni Paşa, elleri önünde bağlı şekilde itiraz etmiş:

"Hünkârım, bu aziller, biçare ve acınaklı vaziyette bulunan devletin kurtuluşu için gerekli. Dahası, bu azilleri hakiki yeni siyasetin yeni bir dönemi izleyecek" diye de eklemiş.

"Memleketin kurtuluşu için kaçınılmaz" diye vurgulayarak bitirmiş Redif Paşa.

"Devam edin, devam edin, paşa efendiler! Padişah, tavsiyelerinizi dinliyor, şimdi talimatlarınızı da bekliyor. Vallahi, billahi! Siz sabrımın sonsuz olacağını, beni idare etmenize katlanacağımı mı sanıyorsunuz?" diye bağırmış yüksek ve kızgın sesle padişah.

"Bağışlayın hünkârımız, biz imparatorluğun selametini kastediyoruz."

"İmparatorluk benim! Ona lazım olan şeyi sadece benim bilme hakkım var: Bu nifak tohumlarını, iktidara gelebilesiniz diye siz ektiniz. Ben artık şerrimizin ve belalarımızın müsebbiplerinin kimler ve nerede olduğunu aramıyorum bile. Bugün ihtiraslarınızın maskesi düşerken siz ahaliyi öne sürüyorsunuz, kendiniz ise onun arkasında gizleniyor ve "Ahali istiyor!" diyorsunuz. Ne zaman bir padişah tebaasının talimatlarını yerine getirmiştir?"

"Zamanlar değişti, hünkârım, vaziyet kritik."

"Evet, kritik, çünkü gözlerimi zamanında açmadım. Bu liste bana bütün ayak oyunlarının anahtarını veriyor; sizinkiler benimkilerin yerine tayin olmak istiyorlar. Bu şerefe nail olamayacaksınız. Mahmud gene makamına dönecek ve gene devletin dizginlerini eline alacak, onun kimseden korkusu yok."

Bunun üzerine ayağa kalkan üç nazır öfkelerini zor dizginlemişler. Onların bu kızgınlığını fark eden padişah da ayağa kalkmış ve yaverlerle dolu komşu salonlarda da yankılanan güçlü ve gür bir sesle:

"Defolun buradan, hainler! Bir daha da gözüme ilişmeyin, eğer canınız kıymetliyse!" diye bağırmış. Bir el hareketiyle serbest bıraktığı nazırlar, yavaş yavaş gerisin geriye çıkmışlar.

Haremde Huzursuzluk

Padişah hareminde önemli ve ilginç bir şeyler olunca gizlice bana anlatan Rasim Efendi'nin hikâyesine göre, şimdi bu krizde, iki-üç aydan beri kargaşa içindeki harem uğursuz batıl inanışlarla fokur fokur kaynıyormuş; halayıklar, özellikle de valide sultan ve gözdesi Mihri Hanım padişaha gördükleri kötü rüyaları anlatıyorlarmış. O yüzden Abdülaziz çok sinirli olmuş, bu son iki kadınla sıkça karşı karşıya geliyor, geriliyor, huzursuzlanıyor, durup dururken sayıklıyormuş. Büyük fenalıklar bekliyor, softaların kıpırdanmaları ve Jön Türklerin eylemlerinden kötü sonuçlar çıkacağını seziyormuş.

30 Nisan'da softalar Mahmud Nedim Paşa'nın azlini istediklerinde, valide sultan öfkeyle, "Hayır! Siz geri adım atmamalısınız, şu Süleymaniye tımarhanesinden kaçmış bu delilerin taleplerine razı gelmemelisiniz; korkmayın, cesaretli ve sert olun, aksi halde zaafınız sonunuz olur" demiş. Mihri ise Mahmud Nedim'i, padişaha en sadık sadrazam olduğundan dolayı destekliyormuş. Padişah da: "Ey, kadınlar, biliniz ki, bir hükümdarın kendi milletinin iradesine birkaç günlüğüne boyun eğdiği ve itaat ettiği numarasını yapması gereken anlar vardır, aksi halde o, tahtını kaybeder. Şimdiki an, benim için işte o andır. Sizin ısrarınızla ikinci defa Mahmud Nedim'i sadrazam tayin ettim, ama o zamandan bu yana isyan ardına isyan patlak verdi, bütçe yerlerde sürünüyor. Moskof'un (General İgnatyev) telkiniyle Mahmud Nedim mayıs ödemelerini yapmama kararı almış, ben de bunu kabul ettim,

ama mayıs için 18 bin lira rantiyemi almam şartıyla. Oysa ay sonu geliyor, ben daha bu parayı almadım. Hersek'teki savaş bir yıldır bitmiyor, Sırbistan bize savaş ilan ediyor, Karadağ keza, en sonunda Bulgaristan da ayaklanmış ve bütün Rumeli alevler içinde! Daha neyi bekleyeyim?" demiş.

Abdülaziz'in Tahttan İndirilmesi

Aynı gün, 17 Mayıs Pazartesi öğleden sonra, süvari nazır yaverlerinin ve mektup ulaklarının fevkalade bir hareketlenmesine tanık oldum; bunlar acele acele gece geç saate kadar İstanbul sokaklarında koşuşturuyorlardı. Nazırlar neredeyse bütün gün Babıâli'de toplantı halindeymişler; birileri gidiyor, başkaları geliyormuş, bu fevkalade durum için yüksek rütbeli memurlar alçak sesle bir şeyler mırıldanıyormuş.

Pazartesiyi salıya bağlayan gece seraskerlikte, Tophane'de, Karaköy Köprüsü'nde, Kabataş, Büyüktaş kışlalarında, Yıldız Köşkü'nde, Dolmabahçe Sarayı civarında hareketlilik o derece arttı ki, bu mahallelerin sakinleri uykularından uyandılar ama kimse şafak sökünceye kadar sokağa çıkmaya cesaret edemedi. Sabaha karşı ise İstanbul'un 21 noktasından aynı anda atılan 101 top bütün şehri adeta sağır ederek sakinlerine Abdülaziz'in azlinin ardından Sultan Murad'ın tahta çıkışını ilan etti.

Midhat Paşa Nazır

Hemen 18 Mayıs akşamı, Sultan Murad'ın başkanlığında Dolmabahçe Sarayı'nda ilk kabine toplantısı düzenlendiğinde, Midhat Paşa devlet nazırı yapılmış; keza Halil Şerif Paşa da. O gece kabineyi teşkil eden bütün nazırlar sarayda akşam yemeği yemiş ve yatıya kalmışlar.

Padişah Murad'ın Hastalığı

23 Mayıs akşamı Abdülaziz'in intihar ettiği söylentisi yayıldı. Abdülaziz'in vefatı padişah Murad'ın sağlık durumuna gayet şiddetli bir tesir yaptı; fevkalade asabileşti ve rahatsızlandı. Hekimler devlet işleriyle uğraşmasını yasakladığı için artık kabine toplantıları Dolmabahçe Sarayı'nda onun başkanlığında değil, ama kâh bir nazırın, kâh başka bir nazırın evinde yapılıyordu.

Çerkez Hasan'ın İki Nazırı Vurması

3 Haziran'da toplantı Midhat Paşa'nın eski İstanbul'daki konağında yapılacaktı. Nazırlar akşamleyin haremle bağı olan salona toplanmışlardı. Çerkez Hasan'ın kız kardeşi, Abdülaziz'in gözdesi, güzeller güzeli Mihri Hanım üç gün önce kocasının kaybından duyduğu üzüntüyle vefat etmişti. Hasan, ablasının ve Abdülaziz'in öcünü almak üzere kılıç ve iki dolu revolverle korumaları atlatarak salona dalmış, önce Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın üzerine, "Ölüm sana, alçak!" diye atlamış, göğsünün ortasına bir kurşun sıkarak kılıçla da sonunu getirmiş. Başka bir kurşunla koltukta oturan masum Hariciye Nazırı Raşid Paşa'yı vurmuş, gözleri Midhat Paşa'yı aramış, ama o bu arada haremliğe kaçmayı başarmış ve kapıyı içeriden kilitlemiş. Hasan üç-dört kurşun boşaltarak kapıyı delik deşik etmiş. Geri dönüp bir masa altına sokulmuş olan Kaptan-ı derya Kayserili Ahmed Paşa'yı görmüş, ona da bir kurşun sıkmış ve omzundan yaralamış. Bu esnada birçok ağa ve zabit ellerinde yatağan ve revolverlerle gelerek Hasan'ı yaralamışlar, o da yarı ölü vaziyette yere yığılmış; ikinci gün ise can çekişirken idam edilmiş.

Gayet kısa bir sürede gelişen imparatorluk ve payitaht için önem arz eden bu büyük hadiseler –Mahmud Nedim Paşa'nın zorla değiştirilmesi, Abdülaziz'in azli ve katli, nazırların katli, anarşi ve kıyım korkusu– sefirleri ve İstanbul sakinlerini uyanık, diken üstünde ve daimi bir alarm halinde ve dehşet içinde tutuyorlardı. (...)

Askeri Hareketlilik

19 Haziran'da 500 kadar Karadağlı ve Hırvat İstanbul'dan denizyoluyla Karadağ'a doğru yola çıktılar. 20'sinde de Babıâli'nin Niş askeri kumandanından alınan bir telgraf, 25 bin Sırp askerinin Aleksinats civarından sınırı geçerek ta Pirot'a kadar ilerlediğini bildiriyordu. Ancak 40 bin kişilik padişah askeri Sırpları karşılayarak püskürtmüş.

Vidin'den Osman Paşa Babıâli'ye Türk toprağına giren Sırp askerinin Zayçar'a püskürtüldüğünü bildiriyor, İşkodra valisi de Karadağlıların birçok noktadan sınırı geçtiklerini bildiren bir telgraf yolluyordu.

22 Haziran'da gelen bir telgraf da İskenderiye'den iki tabur Mısır askerinin vapurlarla İstanbul'a hareket ettiği bildiriyordu.

23'ünde de beş Krupp topu Sirkeci İskelesi'nden Sofya'ya gitmek

üzere yüklendi, 24'ünde ise Serdar-ı ekrem Abdülkerim Paşa Sofya üzerinden, Türk ordusunun ana çekirdeğinin bulunduğu Niş'e gitti.

Türkiye'nin Sırbistan ve Karadağ'la Savaşa Hazırlanması

Gerçekten de Sırbistan-Türkiye ve Karadağ-Türkiye arasında 20 Haziran'da aynı anda savaş ilan edildi. Babıâli kendini toparladı ve her türlü ihtimale karşı akla gelebilecek her şeyi yapmaya başladı. Bütün askeri kurumlara –topçu, yaya, süvari, deniz– aceleyle hazırlanmaları ve belirlenen yere hareket etmeleri için emirler verildi. Para olmadığından dolayı da, üç milyon lira kayme bastırmak zorunda kalındı.

Gönüllüler

Seraskerlikte iki masa oluşturuldu. Masanın birinde; Müslüman, Türk, Acem, Arap, Çerkez, Tatar gönüllüler ve bunlardan ayrı olarak softa gönüllüler kaydediliyordu. Bundan dolayı bu taburlara İlmiye Taburları deniyordu. Öteki masada da, Ermeni, Rum, Karamanlı, Ulah, Arnavut gibi çeşitli milletlerden Hıristiyan gönüllüler kaydediliyordu; bundan dolayı bu tabura, Muhtelit Hıristiyan Taburu deniyordu. Softalara, ortasında kızıl ay olan yeşil ipek bayraklar verildi; Muhtelit Hıristiyan Taburuna verilen kırmızı bayrağın sapa yakın noktasında bir hilal, karşısına da soluk yeşil renkli bir haç işlenmişti. Her iki bayrağın peşine onlarca kayıt olmuş gönüllüler takılıyor ve bunlar başkalarını da çekebilmek için davul ve zurna eşliğinde her gün İstanbul'da ve banliyölerde dolaşıyorlardı. Ne ki iki hafta içinde ancak 2400 civarında softa ve 30-40 başka Müslüman kayıt oldular. Hıristiyan tabur ise ancak 150 gönüllüye ulaşabilmişti –100 kişi Ermeni İstanbul tulumbacısı ve 50'si Rum İstanbul hamalları, o da Rumca gazetelerin ve yarı resmi *La Turquie* gazetesinin çağrılarına ve ikna çabalarına rağmen.

Adı geçen gazete Hıristiyan taburunun bayrağının resmini vererek şöyle yazıyordu: "Elli Rum, önlerinde hilal ve haç simgeli kırmızı bayrak tutan bir bayraktarla, gönüllü yazılmak için dün seraskerliğe gitmişler. Hilalin ve haçın bu gerçek yakınlaşması, açık şekilde karşılıklı sempati hislerini ifade ediyor; bu hisler imparatorluktaki çeşitli toplulukları bir millette birleştiriyor."

Bu gönüllüler savaş alanına gönderilmeden önce eski İstanbul'un meydanlarında talim yapıyordu. Softaların yarısı, sadece revolverlerle, yatağanlarla, paslı kılıçlarla, bazıları ise revolver de olmadan, sadece eski tüfekler ve bıçaklarla, Çerkezler ise sadece kama ve tüfekle silahlanmış vaziyette vapurlarla Vidin'e gönderildiler. Geri kalanlar ise 5 Temmuz'da Tatarpazarcık'a kadar demiryoluyla olmak üzere Sofya üzerinden Niş'e gönderildi; Hıristiyan taburu ise Vidin'e ve Niş'e daha sonra gönderilmek üzere İstanbul'da kaldı.

Savaş Bölgesine Sıhhi Bölükler Gönderilmesi

Tıbbiyedeki muallim zümresinin kliniğe yeni kaydolan talebelere seraskerliğin ikinci bir emrine kadar, cerrahi dersleri vermem için beni görevlendirdiğini okur hatırlayacaktır. Anılan emir 4 Temmuz'da gelmiş; bu emre göre, sözü edilen hazırlığı yapan ve sayıları 120 olan talebeler (bunların arasında Bulgarlar da vardı), her biri 40'ar kişilik üç bölüğe ayrılmışlardı. Birinci bölük Niş'e, ikincisi Vidin'e, üçüncüsü Bosna Taşlıca'ya gidecekti, her bölüğe üçer muallim tahsis edilmişti.

Niş Bölüğü

Nazırın ve muallim zümresinin dağıtımı ve kendi talebim doğrultusunda, iki meslektaşımla birinci bölüğe, yani Niş'e tayin edildim. Dr. Saib Bey, rütbesi miralay (albay) olan bir Türktü; Paris'te eğitim görmüştü ve şimdi hijyen bölümünde muallimdi; Rum olan Dr. Aristidi Bey'in rütbesi kaymakamdı (yarbay) ve küçük cerrahi muallimiydi. Dr. Saib Bey ve Dr. Aristidi Bey, kilise meselesi konusunda Dr. Vılkoviç'le ve benimle yaptıkları birçok müzakere ve tartışma sonucunda Bulgarların taleplerini haklı buluyorlar, Bulgarlar lehine karar veriyorlar ve Bulgarlara açık açık sempati duyuyorlardı. O yüzden her ikisiyle aynı bölüğe düştüğümden dolayı memnundum.

Bütün araç gereçlerle donatılmış olan bu bölüğün, askeri sıhhi şubesi emriyle 10 Temmuz'da demiryoluyla Niş'e hareket etmesi gerektiği bildirildi. Öyle ki her açıdan, ev işlerim dahil beş günde hazırlanmalıydım; bu zaman zarfında, Niş'e hareket etmeden önce, iki-üç kere ekzarhla, keza Sadık Dostlarla görüşmem gerekiyordu.

5 Temmuz'da, Dr. Vılkoviç'in Türk komiseri sıfatıyla tayin edildiği İngiliz sıhhi bölüğü, demiryoluyla Türk ana karargâhına doğru yola çıktı; Dr. Vılkoviç daha sonra gidecekti.

Niş'e Hareket

10 Temmuz sabahı Sirkeci Garı'nda Saib Bey'i, Aristidi Bey'i ve Niş'e ana karargâha giden birkaç alt rütbeli zabiti buldum, ancak tek bir tıbbiyeli talebe yoktu. Daha sonra, 40 tıbbiyeli talebenin Niş'e beş gün sonra yola çıkacakları anlaşıldı. (...) Biz üç muallim, birinci sınıfta sadece dört yeri olan bir kompartımana yerleştik; dördüncü yer bir paşa için ayrılmıştı. Epeyce uzun olan tren alt rütbeli zabitler, askerler ve birkaç softa ve Çerkezlerle doluydu.

Tren saat yedide, yeri rezerve paşayı beklemeden Edirne'ye hareket etti; Edirne'ye kadar hiçbir istasyonda durmayacaktı; biz üç muallimin rahatını ve sohbetini bozacak hiçbir üst düzey zabit gelmedi. Üç muallim meslektaş arasındaki sohbet sanki daha dürüstçe, daha samimi, daha güvenle yürütülüyordu; sohbetin konusu tabii ki Bosna Hersek'teki ve Bulgaristan'daki isyanlar, bunların nedenleri, Sırbistan'la savaş, Rusya'nın, keza İngiltere'nin Türkiye siyaseti üzerineydi.

Kısaca, büyük Avrupa devletlerinin, Osmanlıya yönelik yüksek siyasetini irdeliyor ve şu sonuca varıyorduk: Herkes timsah gözyaşı döküyordu. Bugüne bugün hiçbir büyük devlette merhamet, hümanizm, baskı altındaki küçük milletlerle dayanışma diye bir şey yoktu, ama sadece şahsi menfaat ve bencillik vardı.

Saib Bey

On bir yılını Paris'te geçiren, Sorbonne'da toplumsal konularda çeşitli konferanslar dinleyen ve tıptan orada mezun olan Saib Bey, çağdaş Fransız aydınları arasında gelişen kozmopolit ve liberal fikirlerin dışında kalamazdı. Bundan dolayı İstanbul'a döndükten sonra idari çevrelerde öyle liberalizm, cesaret ve doğruluk sergiliyordu ki, en azılı şoven Jön Türkler bile ona şaşıp kalıyordu. Yetmedi, Saib Bey bunların suratına şovenliklerini ve bencilliklerini vuruyordu –tam da bu tavırları onu orta ve üst Türk toplumunda gayet popüler kılmıştı. Bundan dolayı Saib Bey'in şahsında haki-

katen aydın ve istikbalde her bakımdan bana faydalı olacak bir Türkü görüyordum. Aynı akşam geç saatte tren Edirne Garı'na ulaştı. Şehirde kalacak yer olmadığından yolcular garda gecelediler; tren gece yolculuk etmiyordu.

Kâni Paşa

Ertesi gün, 11 Temmuz, askeri borunun sesiyle, bütün seferi askerler, küçük rütbeli zabitler, softa ve Çerkezler trene doluştular; tren de hareket için düdüğün ötmesini bekliyordu. Bu arada, garda, bir yaver ve bir sivilin refakatinde tabur kıyafetiyle bir paşa göründü. Kondüktör generale bulunduğumuz kompartımanı, maiyetine de bir sonrakini gösterdi.

Daha uzaktan Saib Bey, onun Devlet Müfettişi Kâni Paşa olduğunu anladı. Babıâli onu birkaç gün önce isyancıları yargılayıp cezalandıran fevkalade mahkemelerin nasıl işlediklerini teftiş etmeye göndermişti, çünkü Batılı gazeteler bu mahkemelerin acımasızca, kanunsuz, alelacele, gerekli deliller olmadan çok sayıda masum Bulgarı ölüme, idama, prangalı ebedi sürgüne vs., vs. mahkûm ettiklerini dillendirmişlerdi.

Kâni Paşa uzun boylu, ince bedenli ve beyaz saçlıydı; sıradan beyaz sakalı yüzünü çevreliyordu; tatlı dilli, kibar, yumuşak tavırlı efendi biriydi. Bu nitelikleri onun tahsilli, hümanist ve adalet ilkesiyle donanmış olduğunu gösteriyordu; ne yazık ki bu nitelikler şimdiki idareci Türklerde ender olarak rastlanıyordu, çünkü bencillik, şovenlik ve Jön Türkçülük bunların iliklerine kadar işlemişti. Velhasılı kelâm, daha sonra Kâni Paşa'nın Türk asıllı olmadığını, ama Kafkasya'dan, Rus mekteplerinde eğitim görmüş, Nikolayev'de Rus lisesinden mezun bir Tatar olduğunu öğrenecektim. Sonradan Paris Politeknik Mektebinden diploma almış ve sırf bilgisi sayesinde İstanbul'da kalabilmiş ve yükselebilmiş; tabii bundan önce Türklerin güvenini kazanmış ve bunların arasında itidal sahibi, adaletli ve okumuş biri olarak nam salmıştı.

Kâni Paşa son derece meraklı, konuşkan ve davetkâr birisi çıktı. Her üçümüze de, üst seviye Türk toplumu arasında gündemde olan ve kendisinin devlet müfettişi olarak gönderilmesinden sonra Pera'daki Avrupalılar arasında ve matbuatta yarattığı intiba ile çeşitli güncel siyasi meseleler hakkında sorular soruyordu. Beş-altı gündür İstanbul gazetesi okuyama-

mıştı, çünkü geçen haziran ayının 11'inde İngiliz *Daily News* gazetesinin açığa çıkardığı fevkalade mahkeme hükümlerinin soruşturulmasıyla ve incelenmesiyle ve üç ay önce isyana kalkışan bölgelerdeki acıklı hadiselerin araştırılmasıyla meşgulmüş.

Merakı hemen giderildi. Ancak kendisi hâlâ, daha önce Rusçuk Valisi olan Edirne Valisi Akif Paşa'yla yaptığı tartışmanın etkisi altındaydı. Kâni Paşa gazetenin yazdıkları ve önceki gün topladığı ve Akif Paşa'nın da itiraf ettiği tartışmasız veriler karşısında sanki canlandı ve "*Daily News*'ün muhabiri her şeyi tam olarak yazmamış; çok önemli noktaları atlamış. Muhabir bir itinasızlık ve beceriksizlikten bahsediyor ama, Edirne valisinin daha Rusçuk'tayken bile Bulgarları devlet için belalı bir kavim olarak gördüğünü, onları imha etme arzusu içindeki akla ziyan icraatıyla da meşum hadiselerin başlıca müsebbibi olduğunu anmıyor. Bu vali başıbozuğu toplamış, silahlandırmış ve kıyırnı da onlara havale etmiş; başıbozuğun yaptıklarından memnun ve hatta Babıâli'den başıbozuk elebaşlarının ödüllendirilmelerini talep etmiş" dedi.

Kâni Paşa, valinin bu beyanatına kızmış ve isyanı bastırmak için niçin nizami orduyu kullanmadığını sormuş. Akif Paşa, sohbetin onu suçlamaya doğru evrildiğini görünce, kendini aklamak için, elinde nizami kuvvet olmadığını söylemiş. O zaman da Kâni Paşa, yazılı delillerle, nerede ne kadar asker olduğunu ve acil ihtiyaç halinde toplamda emrinde 16 bin civarında nefer bulunduğunu kanıtlayarak valinin yalanını yüzüne vurmuş.

Bu önemli soruşturmalarla birlikte, isyanın nedenleri, fermanlarla desteklenen resmi ıslahatların tatbik edilmemesi, fevkalade mahkeme hükümlerinin yanlış tatbiki, vergilerin toplanmasında resmi kanunnamelere uyulmaması gibi birçok önemli meselelere değinilmiş. Bütün bu hususları Akif Paşa sofistike kıvırmalarla izah etmeye çalışmış. Bu soruları ve Akif Paşa'nın verdiği cevapları, kendi çıkarsamaları eşliğinde Kâni Paşa kapsamlı ve teferruatlı bir rapora dökmüş; bugün Babıâli'ye gönderdiği bu raporda şunları teklif ediyormuş:

1- Evinde veya tarlasında yakalanıp isyanda yer aldığı şüphesiyle hapsedilen bütün mahkûmlar için derhal genel af ilan edilsin;

2- Görevini kötüye kullanan, barışçıl Bulgarları açık ve yeterince delil olmadan öldüren ve soyan memurlar, mahkemeye çıkarılarak derhal cezalandırılsın; uzak şehirlere satılmak veya haremlere hediye olarak sunulmak üzere kadın, kız ve her iki cinsten çocuk kaçıran başıbozuklar ve Çerkezler de aynı muameleye tabi tutulsun.

Filibe'de

Kâni Paşa Edirne valisiyle yaptığı tartışmalar hakkındaki bu uzun hikâyeleri anlatırken artık bu zulümlerin, hepsi olmasa da, bütün Avrupa'nın malûmu olduğunu ve büyük güçlerin Türkiye'yi cezasız bırakmayacaklarını sözlerine eklemeyi ihmal etmiyordu. Henüz hikâyesini bitirmemişti ki, Saib Bey nereleri ziyaret etmeyi düşündüğünü sordu.

"Şimdi, on gün kadar kalmak üzere Filibe'ye gidiyorum, çünkü orada, Akif Paşa'nın temin ettiğine göre, üç misli daha fazla iş varmış; eğer ihtiyaç hasıl olursa, belki Tatarpazarcık'a ve Sofya'ya da gideceğim" dedi paşa. Bu arada trenin düdüğü çaldı, Kâni Paşa kalktı, İstanbul'da görüşmek üzere bizimle vedalaştı ve Filibe Garı'nda indi. Burada, gar etrafında, civar köylerden akın eden erkek, kadın, çocuk ve ovaya dağılmış ev hayvanları vardı; bunlar buradan gönderilmelerini bekliyorlardı, ama nereye ve ne zaman, kendileri de bilmiyorlardı.

Trende, uzun yoldan başı dönmüş ve Kâni Paşa'nın hikâyelerinden dalgın üç muallim olarak yalnız kaldık; anlatılan hikâyeler üzerinde üç saatlik Tatarpazarcık yolculuğu boyunca düşünüyor ve üst düzey iki idareci olan Akif Paşa ve Kâni Paşa arasındaki tartışmalardan kendi çıkarsamalarımızı yapıyorduk. Akif Paşa'nın isyanın bastırılması için yaptıklarını, Kâni Paşa'nın da Bulgarların affı ve suçluların Türk veya Bulgar, asker veya sivil olduklarına bakılmadan ağır şekilde cezalandırılmaları talebini tahlil ediyorduk. Muallimler olarak, ama özellikle de Saib Bey, Kâni Paşa'nın öngörülü, tarafsız ve adil bir devlet adamına yakışır düşüncelerini gönülden benimsedik.

Tatarpazarcık'ta

Tren, düdüğünü öttürerek Tatarpazarcık Garı'nda durdu. İstanbul'dan üç muallimin geleceği konusunda telgrafla bilgilendirilen kumandan bizi karşıladı ve kendisinin de kaldığı bir Türk evine götürdü; ortam epeyce düzenliydi, hademe iki asker de vardı. Akşam saat sekize doğru kumandan ve bizim için dört kişilik bir masa hazırlandı. Ancak kumandan akşam yemeğine gelemeyeceği haberini gönderdi.

Softalar 2 gün önce İhtiman'a giderlerken, kumandan Tatarpazarcık'tan kuzeybatı yönünde şose bir yolla beş saat mesafede bulunan Vetren [Vetrene] Köyü'nde vuku bulan önemli bir olayla meşgulmüş ve misafirler beni beklemeden yemeklerini yesinler diye haber göndermiş. Akşam yemeğini yedikten sonra, hademenin biriyle kasabaya çıktık.

Türk mahallelerindeki sokaklar, köy ve kasabalardaki isyancılardan toplanan silahlarla teçhiz edilmiş askerler, başıbozuklar, Çerkezler ve softalarla doluydu. Hıristiyan sokakları da tam bir kargaşa içindeydi. Bunun nedeni gayrimüslimlerin evlerine saldırılmasıydı ve ahali korkudan izbeliklere ve tavan aralarına saklanıyordu. Bugün İstanbul treniyle intikal edenler, şimdiye kadar, alaturka saatle yaklaşık dörtte, gece yarısı, henüz yerleştirilmemiş ve doyurulmamışlardı. Bütün naralar ve tehditler de bundan kaynaklanıyordu. Biz de daha fazla dolaşamadan evimize döndük, kumandan halen yoktu, saat ise alaturka beşti, neredeyse gece yarısı. Biraz sonra kumandan da çıkageldi; öfkeli ve heyecanlıydı, her gün barışçıl Hıristiyan ahaliye açtıkları belalardan, yaptıkları zulümden, soygundan ve işledikleri cinayetlerden dolayı softaların da, Çerkezlerin de alayına küfrediyordu.

Üçümüzün de Müslüman olduğumuzu düşünüyor ve sanki olanları bize şikâyet ediyormuşçasına, "Onlar da Allah'ın kullarıdır" diye bağırıyordu. Güpegündüz, çarşı ortasında yapılan birkaç zulmü anlattı: "İşte size taze bir vukuat ki bunu siz de yarın softaların yolu üzerinde olan Vetren'den geçerken bizzat tespit edeceksiniz. Birkaç gün burada kalan softalar kasabada çok bela çıkardılar, dükkânlara ve evlere saldırıyor ve soyuyorlardı; aynı şeyleri yapmak için köylere de dağıldılar, onları dün gelen sekiz topla topa tutacağım diye korkutmam üzerine Dragoman'a doğru yollarına devam ettiler; oradan da Serdar-ı ekrem Abdülkerim Paşa bunları ait oldukları birliklere gönderecek.

Tam da yol üzerinde bulunan Vetren'e bir saatlik mesafeye yaklaştıklarında, Tatarpazarcık'taki kargaşayı duyan köylüler korkmuş ve kaçmaya başlamışlar. Softalar da bunların peşine takılıp ateş ederek köye girmiş, ama canlı insan bulamamışlar. Bunun üzerine soyguna başlamışlar, kim ne götürebilirse almış; köyü birçok yerinden yakmışlar ve geceleyecekleri Kapıcık'a doğru devam etmişler. En arkadaki on-on beş softa yanan köyden geçerlerken, koşarak hanın izbesine saklanan bir oğlan görmüşler; avludan geçerek izbenin kapısını zorlayıp hancıyı, karısını, kızını ve kaçan oğlanı bulmuşlar. Bütün evi soyduktan sonra, aile üyelerini para için birer birer zorlamaya başlamışlar ve istedikleri yerine getirilmeyince, çığlıklara boğulan aile üyelerinin gözleri önünde önce oğlanı, ardından kızı, sonra karıyı ve nihayet hancı kocayı vurmuşlar."

Kumandan bu trajik sahneyi anlatırken Saib Bey köyde tanık bulunmadığına göre bu vukuatın ayrıntılarını nereden ve nasıl öğrendiğini sordu.

"Hangi gerekçelerle bilinmez, kalabalıktan ayrılan iki softa olan biteni bana haber vermek üzere bütün gece yol aldıktan sonra dün sabah buraya geldiler. Anlattıklarını yerinde denetlemeleri için derhal atlı zaptiye gönderdim. Dün akşam zaptiye döndü ve softaların anlattıklarını tasdik etti" diye cevap verdi kumandan.

Bunun üzerine Saib Bey bir telgraf yazdı ve derhal Filibe'ye Kâni Paşa'ya gönderilmesi tavsiyesiyle kumandana verdi. Vakit gece yarısını geçmişti, ertesi sabah erkenden yola çıkmak üzere yattık.

Faytonla Sofya ve Niş Yolculuğu

Ertesi gün, 12 Temmuz sabahı erkenden Tatarpazarcık'tan faytonla hareket ettik. Fayton bizi Sofya'da iki gün mola verdikten sonra Niş'e kadar götürecekti. Üç saatte, şosenin içinden geçtiği ve yangın dolayısıyla halen orada burada duman tüten Vetren'e vardık. Şosenin solunda, yarı yanmış ve halen tütmekte olan bir hanın açık kapıları önünde faytondan indik. Köye kadar ne yolda, ne de köyün içinde bir cana rastlamadık. Yaşlıca bir Türk olan faytoncuyu köyde insan aramaya gönderdik, ama acele acele sapsarı halde geri döndü, korkmuş vaziyette bizi arıyordu. Biz de korkudan ürpermiş vaziyette avlusuna girdiğimiz yarı yanmış handan

çıkıyorduk, dün akşam Tatarpazarcık'ta kumandanın anlattığı dehşet verici görüntüyle karşılaşmıştık.

Faytoncu bizi bir an önce köyün dışına, Kapıcık'a doğru yola çıkmaya davet etti, çünkü her an bir kurşun vınlayabilirdi. Onu dinledik ve gördüklerimizden sarsılmış olarak, şaşkınlık içinde sessizce hareket ettik. Delik deşik şosede iki saatlik yolculuğumuzdan sonra ulaştığımız Kapıcık civarında, on-on iki beyaz sarıklı softa aniden belirmeseydi bu sessizlik daha da devam edecekti. Bakımlı ama kötü kuşanmış atlara binmiş softaların bazılarında tüfek, bazılarında sadece kılıç ve revolverler vardı. Büyük süratle yukarıdan aşağıya koşturuyorlardı, faytonumuzun yanından rüzgâr gibi geçtiler ve bizleri toz bulutu içinde bırakarak anında uzaklaştılar. Faytona yaklaştıklarında, vahşi nara ve bağırışlarla büyük bir gürültü koparıyorlardı, anlaşılan bir kadının, biz yolcuların kulaklarına gelen yalvarıcı ağlayışını ve acıklı çığlıklarını bastırmak için yapıyorlardı bunu.

Bunu faytoncu da duymuş, hatta faytonun oturağından at üzerinde bir softanın kucağında çığlık çığlık ağlayan bir kadın gördüğüne bizi temin ediyordu. Biz, bu beklenmedik hadise karşısında korkuyla, acaba softaların kaçmak zorunda kaldıkları bir çatışma sahasına mı girdik, ya da pusuya mı düştük diye endişelendik. Oysa faytoncu soğukkanlı ve kaygısızca faytonu sürüyordu. O yüzden Saib Bey ona ne olduğunu, softaların bu hareketliliğinin ne anlama geldiğini sordu; acaba birileri mi kovalıyordu onları?

"Yo, yo, bu kız kaçırması. Burada, Tatarpazarcık'ta Türklerde eğer kızın evlenmeye bir itirazı varsa kız kaçırma geleneği var," dedi.

"Evet, ama kız kaçırması sulh zamanında ve geceleyin olur, güpegündüz ve böyle bir çatışma sahası içinde değil" diye itiraz ettim faytoncuya.

Böyle tartışmalarla, birkaç harap baraka ve kulübeden oluşan ve küçük tepeler arasına serpilmiş, terk edilmiş Kapıcık Köyü'ne vardık. Köy sakinlerinin bir süre önce köyü terk ettikleri anlaşılıyordu. Burasının, Sofya'dan Sırp sınırına giden Çerkezlerin ve softaların konak yeri olduğu belli oluyordu; dört gün önce Tatarpazarcık'tan gönderilen sekiz top burada kalmış ve bu sabah İhtiman'a götürülmek üzere yola

devam edilmiş.

İhtiman'a üç-dört km kala, sırtlarında askeri eşyadan ziyade Tatarpazarcık'ta veya Vetren'de talan edilmişe benzeyen çeşitli eşya taşıyan onlarca geride kalmış softaya yetiştik.

İHTİMAN'DA

İhtiman Kasabası'na 40-50 adım kala, meydanda toplanılması için bir askeri boru öttü, biraz sonra da "Yola hazır" borusu öttü. Kasaba müdürü yanında beş-altı yaya zaptiye ve üç atlı softayla kasabanın doğu girişine geldi, hepsi kaygılı ve huzursuzdu. Biz de faytondan inmeden önce boruların ötmesiyle bu beklenmedik karşılamanın bizim için yapıldığını anladık. İdare bizi zabit veya askeri kumandan sanmış; biz de kendimizi açığa vermeden rolümüzü oynadık. Faytondan indik; aramızda rütbece en yüksek olan Saib Bey, hepsini temennayla selamladı ve ilkönce softanın raporunu dinledi; softa aceleyle, üç günden beri her şeyin devletin lehine tamamlandığı, kahraman Osmanlılara kalacak yer ve yiyecek vermek istemeyen itaatsiz gâvurların burunlarının sürtüldüğü, kasabada ve ovada isyan eden asilerden epeycesinin etkisiz hale getirildiğini, softalardan ise sadece iki şehit verildiğini söyledi. Rapor, zafer dileğiyle ve hemen Dragoman'daki toplanma yerine hareket emri verilmesi ricasıyla sona erdi.

Saib Bey pek tereddüt etmeden Tatarpazarcık'ta belirlenmiş olan istikamet doğrultusunda hareket etmeleri emrini verdi; onlar da, daha iki gün önce tutulan on civarında arabayla batıya, Vakarel'e doğru yola çıktılar.

Sonra müdür de yaklaşarak rapor vermek istedi, ancak Saib Bey önce davranarak, "Biz yorgunuz, her şeyden önce bize konaklayacağımız yeri gösterin, dinlenelim ve yemeğimizi yiyelim. Üçümüze de yetecek kadar yemek söyleyin veya bu kasabada otel veya temiz bir han, lokanta veya aşçı olup olmadığını söyle bize" dedi.

"Efendim, hepsi hazır. Buyurun!" diye karşılık verdi müdür.

"Hazır mı?" diye sordu şaşkınlıkla Saib Bey.

"Her şey hazır çünkü Tatarpazarcık kumandanı bu sabah telgrafla gelişinizi bildirdi" dedi müdür ve bizi hükümet konağına yakın evine

götürdü. Hakikaten de her şey hazırdı. Epeyce iyi şartlar sunan konaktaki yemekte çorbalar, yahniler, köfteler, baklavalar, güzel karpuzlar ve kavunlar dizilmişti. Nihayet acı bir kahve de sunuldu. Bu arada 45-50 yaşlarında makul biri olan Kasaba Müdürü Adil Efendi'yi talimat ve emir vermesi için zaptiyeleri sıkça dışarı çağırıyordu. Bu husus Saib Bey'in, "Bu kasabada Bulgar yok mu? Bulgarlarla ilgili bir vukuat mı oldu, yoksa şimdi mi oluyor?" diye sormasına neden oldu.

Müdür etrafına bakındı, yakında duran ve hizmet etmeye hazır olan zaptiyeyi dışarı göndererek Saib Bey'e yaklaştı ve güvenle şunları söyledi:

"Beş-altı günden bu yana, softalar geçmeye başladıklarından beri, bunlar kasabada yaşayan Bulgarlara çok hakaret ettiler. Bura Bulgarları esnaf, tüccar adamlar; Sofya'yla, Filibe'yle ve Tuna boyu kasabalarıyla ticaret yapıyorlar, o yüzden de komşuları olan Türklerden daha zengin ve daha uyanıklar. Kiliseleri var, mektepleri var, çalışkan insanlar. Hükümete güveniyorlar. Ancak Sırbistan savaş ilan ettiğinden ve askerin ve cephanenin, başıbozuğun ve Çerkezlerin, şimdi de softaların ana sevkiyat yolu İstanbul-Edirne-Filibe-Tatarpazarcık-Sofya-Niş olduğundan bu yana İhtiman ve civardaki Bulgar ahali, insan, hayvan, angarya, para, iaşe, giyecek olarak her şeyde, ama her şeyde 100 bin civarında kişinin Tatarpazarcık'tan Sofya'ya nakli ve sevki için bütün askeri fiziki ve maddi yükü taşıdı, taşıyor da. Bütün bunları sadece Bulgarlar karşılıyor, o da görünürde homurdanma olmadan ve şimdiye kadar üç kere iane-i askeriye ve bedel-i askeriye vergilerini ödemelerine rağmen. Bütün buna karşılık başıbozuklar, kısmen nizami askerler, Çerkezler ve softalar da devletin bu faydalı tebaasına çok insafsız davrandılar ve devletimizin bu zamanlarında bu güçsüz ahaliye gayet çok fenalık yaptılar. Delil için sadece birkaç arsız soyguncu vukuatı anlatacağım. Tatarpazarcık'tan buraya doğru tam bir anarşi içinde hareket ettikten sonra, bunlar 15-20 kişilik birkaç gruba ayrılarak şoseyi değil, ama köylere giden patikaları takip ediyorlar. Köylülerin silahı olmadığını veya vardıysa da zamanında toplatıldığını bildiklerinden dolayı, köylere kaygısızca giriyor, bıçak ve kılıçlarla ormana kaçmamış olan erkek, kadın ve çocuklara saldırıyor, evleri, avluları, dükkânları didik didik ediyorlar. Taşıyabilecekleri veya hayvana yükleyebilecekleri her şeyi alıp götürüyorlar.

Başıbozuklar para, kıymetli eşya, giysi, kap kaçak arıyorlar; Çerkezler hayvan, özellikle de at ile oğlan veya kız küçük çocuk arıyor ve satmak üzere hızla uzak şehirlere gönderiyorlar; softalar genç kadınları ve kızları takip edip ırzına geçiyor veya İstanbul ve Edirne'de paşa ve bey haremlerine gönderiyorlar, çünkü İstanbul'da ve Edirne'de İhtiman halayıkları çoktan sipariş edilmiş. Bütün Rumeli'de İhtiman ve Tryavna kadınları Türkler nezdinde pek makbulmüş." (...)

Önceki akşam, softaların saldırısı sırasında tasvir edilemez bir kargaşa yaşandı, tüfekler patladı, bağrış, çağırış, ağlayış, Türk ve Bulgar mahallelerinden, bütün kasabadan canhıraş bir vaveyla kopuyordu. Bulgar mahallesinde çıkan iki yangının ardından birkaç atlı softa ve Çerkezler dolunayda kasabaya daldılar, evleri basıyor, kapı, pencere ve kepenkleri kırıyor, dükkânları soyuyorlardı. Ağlayışlar ve kadınların çığlıkları daha çok Bulgar mahallelerinden yükseliyordu.

Bulgar sakinler, keza birçok Türk de, daha akşamdan izbeliklere ve tavan aralarına saklanmışlardı. Ben de akşamleyin dört zaptiyeyle, Tatarpazarcık ve Sofya'dan yardım istemek için, bir Türk postacıyla bir Ermeni telgrafçının görev yaptığı telgraf istasyonuna gittim, ama hiçbir yerden cevap veren olmadı. İki zaptiyeyi, haber vermeleri için Vakarel'e yakın askeri karakola gönderdim, ama başkan bana küfrederek durumun orada da aynı olduğunu söylemiş. Dün sabah şafak sökünceye kadar devam eden durum korkunçtu. Geceleyin on bir zaptiyeyle ne yapabilirdim, kaldı ki altısı etrafa dağılmıştı.

Dün sabah silah sesleri azaldı; birkaç atlı softa, Çerkez ve yerli Türk aceleyle kasabayı terk ederek bazıları Vakarel, başkaları Orhaniye, bazıları da Tatarpazarcık yönüne, herhalde kasabadan kaçan Bulgarlara yetişmek üzere yola çıktılar. Üç zaptiyeyle çarşıya çıktım, kepenkleri kırık dükkânlar soyulmuştu, sakinleri kaçmış veya saklanmış olan birçok ev de soyulmuştu.

Sokaklarda birçok yerde, çeşitli ganimetler yüklenmiş beş-altı kişilik softa gruplarına rastladık. "Bunu niye yapıyorsunuz, günahtır," diye uyardığımızda, "Gâvurlar iki arkadaşımızı öldürdü" diyorlar, küfrederek bizi tehdit ediyorlardı."

Müdür aceleyle raporunu tamamladı, çünkü boru toplanmak, biraz sonra da hareket etmek için gene öttü. Müdür meydana çıktı, biraz sonra da "Şükürler olsun, gittiler!" diyerek döndü.

Buna rağmen ara sıra uzaktan silah sesleri geliyordu.

Türk sakinlerin görmeleri, Bulgarların da umutlanmaları için müdür bizi kasabada dolaşmaya davet etti. Eğer saklananlar varsa, başıbozukların gitmesinden sonra artık çıksınlar diye bunu yapmak istiyordu. Biz de teklifi kabul ettik, ama vakit geç ve karanlık çökmek üzere olduğundan, sadece çarşıyı dolaşmaya karar verdik; ertesi sabah bütün kasabayı dolaşmaya vaktimiz olacaktı. Teklifim üzerine çarşıdan sonra kilise de ziyaret edildi, çünkü müdürün anlattığına göre, burada Bulgar aileler ve iki papaz saklanıyormuş; çarşıya doğru yürüdük. İlkönce yanımıza Telgrafçı Sarkis Efendi yaklaştı, müdüre softaların Bulgar mahallesindeki birkaç dehşet verici eylemini anlattı ve tellalla softaların gittiğinin ve şimdi kasabanın sakin olduğunun duyurulmasını rica etti. Telgrafçıdan sonra paşaların yanına (kasabadaki Türkler, müdürün misafirleri olan üç zabitin paşa olduğunu sanıyorlarmış), Mahmut Ağa da yaklaştı, zorba softalar evine saldırıp misafirleri olan Bulgar nişanlıları kaçırarak kendisine büyük ayıp yapmışlar: "Şimdi ben Allah katında ve kaçırılanların ana babası önünde ne cevap vereceğim?"

Evleri ve dükkânları soyulan ve yıkılan, yakınları da kayıp olan veya vurulan şikâyetçi başka Bulgarlar ve Türkler de geldiler. Biz "paşalar" müdürle beraber çarşının kalıntılarına bakarken, bütün kasabada tellallar artık ortamın sakinleştiğini ve herkesin işine çıkmakta serbest olduğunu duyuruyordu. Çarşıdan sonra biz, peşimize takılan kalabalıkla kiliseye doğru yürüdük; kilisenin önüne çok sayıda Bulgar yığıldılar ve "Papaz dede, açın kapıyı, softalar gitti artık, paşalar onları gönderdiler ve sizi çıkarmaya geldiler, artık korkmayın" diye seslendiler. Ancak kapı açılmıyordu, anlaşılan içeridekiler bir kandırmacadan korkuyordu. Dışarıdan tanıdık Bulgarların sesleri devreye girince, paşaların da ısrarları ve iknaları sonucunda kapı açıldı ve kiliseden, dördü erkek, geri kalanlar kadın ve çocuk olmak üzere 40-50 kadar kişi çıktılar.

Karanlık çöktüğünden müdürle döndük, akşam yemeği yedik ve yat-

maya geçtik. Ertesi sabah, 13 Temmuz'da iki papaz, softaları ve Çerkezleri gönderdikleri için "paşalara" teşekkür etmek üzere erkenden müdürün evine geldiler; bizimle bizzat görüşmek istiyorlarmış. Müdür bu talebi bize bildirdi, Saib Bey de onları dinlemeyi kabul etti. (...)

Öğle oldu. Müdür bizi eve öğle yemeğine davet etti, oradan ayrılmasak belki akşama kadar mağdur Türk ve Bulgarların şikâyetlerinden ve fakir ailelerin hükümetten yardım ricalarından kurtulamayacaktık.

İhtiman'dan Ayrılıyoruz

Öğleden sonra Sofya'ya doğru yola çıktık; müdüre, İhtiman'ın acıklı halini kâğıda dökmesini ve softaların bu kasabada yaptıkları fenalıkları bir raporla valiye bildirmesini söyledik; keza biz de valiye son iki günde gördüklerimizi ve duyduklarımızı şifahen anlatacaktık.

Karakol Müdürü

Çok geçmeden, bir bayırın eteğinde, şoseye yakın bir noktada askeri bir karakola ulaştık. Faytonun içindeki zabit üniformaları uzaktan görününce, on-on beş asker çadırlardan tüfekleriyle çıkarak selam için şose kenarına dizildiler. Bunların teğmen olan komutanları çekilmiş kılıcıyla emir verdi, askerler tüfeklerini kaldırdılar, Saib Bey bir temennayla onları selamladı, sonra faytondan indi ve komutanlarıyla baş başa konuşmak üzere askerleri çadırlarına gönderdi. Komutan da bize bir metre kadar yakınlaştı, kılıcını çıkararak omuzlarından apoletlerini söktü, kılıcını ve apoletlerini yere bıraktıktan sonra heyecanla, Saib Bey'in gözünün içine bakarak:

"İşte, beyler, ben artık asker, zabit değilim; kalbimde hüzünle çekiliyorum, ama gerekirse üstüm cezamı versin, gerekirse kurşuna dizsin, nasıl uygun görüyorsa, çünkü on gündür, softaların buradan geçmeye başladıklarından beri, ben ve askerlerim çeşitli tahkirlere maruz kalıyoruz. Bunlar bizim dinimize imanımıza, peygamberimize, hanımımın namusuna, İslamda kutsal olan her şeye küfrettiler; Müslüman değil ve olamaz bunlar? Bütün bunları da, onların başı buyrukluğuna, kaprislerine ve vahşi içgüdülerine karşı geldiğimiz için yapıyorlar. İki-üç sefer, İhtiman'a

ve civar köylere saldırarak ahalinin çoğunu evlerini yağmalamak, kadınların ırzına geçmek ve çocukları kaçırmak için kovdular veya vurdular. (...) Softaların bu eylemleri insafsızca. Eğer mucize eseri bir köylü sağ kaldıysa veya kıra kaçarak saklandıysa onu yakalıyor, kollarını bağlıyor ve önlerine katarak Sofya'ya idareye eşkıya olarak teslim etmeye götürüyorlar. Dün buradan, ata bağlanmış ve bizden yardım ve merhamet rica eden öyle bir zavallıyı geçirdiler."

Teğmenin anlattığı bu korkunç, menfur ve inanılmaz olaylardan dehşete kapıldık. Saib Bey'le birlikte haklı olarak isyan eden teğmeni ikna yoluyla ve vaatlerle sakinleştirdik; o da kılıcını kuşandıktan ve apoletlerini yerine taktıktan sonra, köye giderken bize yaya olarak refakat etti. (...)

Vakarel'den Sofya'ya

Bu izlenimlerden ve acıklı manzaralardan ezilmiş vaziyette faytona bindik, faytoncu atları, tehlikelerle dikkatimizi dağıtan sarp ve eğri yollardan sürdü; ta aşağıya Novi Han Köyü yakınında düzlüğe ininceye kadar tanık olduğumuz dehşetlerden söz açılmadı.

Saib Bey faytoncu ne konuşulduğunu anlamasın diye "E-e-e, yoldaşlar" diye Fransızca olarak söze başladı. "İstanbul'dan Tatarpazarcık'a kadar duyduklarımızdan ve buraya kadar gördüklerimizden sonra, Avrupa bu gaddarlıkları öğrenince Türkiye'yi cezasız bırakır mı diyorsunuz? Benim için artık Türkiye bitti veya en azından öyle budanacak ki artık büyük devletlerin konserinde yer almasın diye ikinci sınıf devletlerin sırasına konacak. Bütün bunlar cehaletin, kaba taassubun ve despotizmin sonucu. Kendilerini sadece şatafata ve sarhoşluğa vuran yönetici paşalar, ahalinin aydınlanması ve terbiyesi için çalışacakları yerde, haremlerinde aylaklığın keyfini çıkarıyorlar. Kendileri de zaten cahil ve öyle kabalar ki! Nerede şimdi Ali Paşa ve Fuad Paşa? Gelip görsünler varisleri Osmanlı Devleti'ni ne hale getirdiler. Yazık, yazık!"

Biz tabii ki onun bu düşüncelerine katıldık, bunları kendi kurumumuzdan ve bilim alanımızdan verilerle ve gerekçelerle destekledik.

Sofya'ya İntikal

Yolda böyle düşünce ve tahlillerle, Gorublyane ve Slatina köyleri

üzerinden, öğleden sonra saat beşte Sofya'ya intikal ederek jandarma kışlası civarındaki büyük çeşmenin yanında durduk (şimdi Çarlık Müzesinin bulunduğu köşede). Burada bizi yeni Sofya Mutasarrıfı Mazhar Paşa karşıladı ve bir-iki gün misafir olacağımız konağına götürdü.

Kahvaltı ettikten ve dinlendikten sonra Mazhar Paşa yanımıza geldi. Gelişimizle ilgili olarak İstanbul ve Tatarpazarcık'tan haber aldığını ve öğleyin Sofya'ya gelmemizi beklediğini söyledi; niye geç kaldığımızı ve Niş'e ne vazifeyle gittiğimizi sordu. Saib Bey gecikmemizin nedenlerini anlattı; softaların ilmiye taburunun zulümleri ve hakaretlerinden kaynaklanan acıklı vukuata vurgu yaparak anlattı ve Niş'e gitme nedenimizi söyledi. Softaların yaptığı zulüm ve hakaret kelimeleri anılınca, Mazhar Paşa suratını buruşturdu ve "Haberim yok!" sözleriyle omuzlarını kaldırdı.

"Nasıl olur? Bu vukuat vilayetinizde, burnunuzun dibinde, İhtiman'da ve Vakarel'de oluyor, siz ise haberim yok diyorsunuz? Biz üçümüz Kâni Paşa'dan ve memurlarımızdan kendi kulaklarımızla duyduk; softaların Vetren'de, İhtiman'da ve Vakarel'de neler yaptıklarını kendi gözlerimizle gördük!" diye devam etti Saib Bey ve kısaca bu yerlerdeki çirkin vukuatları anlattı.

Bu anlatılandan rahatsız olan Mazhar Paşa, Saib Bey'e, "Şu anda Edib Bey başkanlığında kurulan fevkalade mahkemenin de kanıtladığı gibi, bütün bunlardan Bulgarlar suçlu" diye itiraz etti. Bulgarlar devlete karşı isyan etmişler; Müslümanlara da, haremlerinin namusuna saldırarak büyük hakaretler yapmışlar. Bu son suçlama kadı önünde de tespit edilmiş.

"A-a-a, Sofya'da isyanları yargılayan fevkalade mahkemeniz mi var?" dedi yüksek sesle Saib Bey ve Mazhar'a Bulgarların müdafileri olup olmadığını ve bu müdafilerin kimler olduğunu sordu.

Mazhar Paşa övünerek mahkemenin tamamıyla Avrupa mahkemeleri gibi düzenlendiğini, "Tıpkı Avrupa'da olduğu gibi, müdde-i umumimiz de var, kadımız da var" sözleriyle açıkladı ve şimdiye kadar yargılanan 18 asiden 11'inin ölüme mahkûm edilerek idam edildiklerini söyledi; bunlardan dördü ırza geçmekten idam edilmişler. Hava karardı, sohbete ara verildi, akşam yemeği kondu, sonra da yorgun ve bitkin olan bizler, Mazhar Paşa'ya sohbete yarın sabah kahvaltıdan sonra devam edeceğimizi söyledik.

Ertesi gün, 14 Temmuzda Mazhar Paşa bizleri ziyaret etti ve gene sözü Bulgar İsyanından açtı. Bu isyanın hazırlıkları uzun zamandır yapılıyormuş; daha 1865'te Midhat Paşa Tuna valisi sıfatıyla Sofya'ya geldiğinde, Sofya civarında fesatçılar olduğunu hissetmiş; bizzat Mazhar Paşa da, ispiyonları vasıtasıyla muallimler arasında Bulgaristan'ın bağımsızlığı fikrinin hakikaten çok yaygın ve özümsenmiş olduğunu öğrenmiş; bu ruhu Bulgar ruhban da ekzarhlık vasıtasıyla canlı tutuyormuş.

Saib Bey'e dönerek, "Bizim İstanbul gazetelerimizi okumuyor musunuz?" diye sordu. Bu gazetelerden, Rusya'nın telkiniyle ekzarhlığın Rus ajanlarının folluğu haline geldiği açık açık görülüyormuş. "Ama uzağa gitmeye ne gerek var? Burada Sofya civarında, üç-dört yıl önce, isyanın ana fesatçıları olan böyle birkaç ajanı yakalamayı başardık ve iki elebaşlarını –Sırplı Dimitri ve Levski dedikleri– idam edinceye kadar isyan ruhuyla yoğrulmuş Bulgarlar uslanmadılar. O yüzden Edirne valisinin şimdiki Tatarpazarcık İsyanını bastırmak için böyle katı önlemler almış olduğuna seviniyorum" diye devam etti Mazhar Paşa.

Saib Bey görünür bir öfkeyle Mazhar Paşa'yı dinledi ve aşağı yukarı Kâni Paşa'nın Edirne Valisi Akif Paşa'ya karşı öne sürdüğü gerekçelerle itiraz etti:

1- Eğer Bulgarlar Türk hâkimiyeti altında refah içinde yaşıyor olsalardı, isyan çıkarmazlar ve despotik Rusya'dan yardım istemezlerdi; kim rahatını bırakır da Rusya'ya ölmeye gider?
2- Eğer idari ve adli düzenimiz doğru düzgün ve adaletli olsaydı ve idarede her türlü suiistimaller yapılmasaydı, isyanlar olmazdı;
3- Eğer Babıâli, çıkardığı ekzarhlık fermanını derhal ve eksiksiz olarak yürürlüğe koysaydı, Bulgarlar gayet memnun ve Babıâli'ye bağlı kalacaklardı, ama hükümet işi uzattı da uzattı ve Bulgar piskoposları sürgün etti vs. vs.

Bulgar isyanı hakkında Mazhar Paşa ve Saib Bey arasındaki tartışmaya ve atışmaya ki bazen kavgaya kadar varıyordu iş, gayet anlaşılır gerek-

çelerle ben katılmaktan imtina ettim, ama Saib Bey'le özel konuşmalarımızda, İstanbul'da ve yolculuk sırasında olduğu gibi, kendisine, gerek Rum Patrikliğinden, gerekse Babıâli'den olsun Bulgar taleplerinin haklılığını izah ediyordum. O yüzden, eğer ekzarhlık işleriyle ilgili soru sorulmazsa, dikkatle takip ettiğim bu konuşmaya dahil olmuyordum.

Bu canlı ve uzun konuşmadan şu kanaate vardım: Bütün düşünceleri ve eylemleriyle Mazhar Paşa, Midhat Paşa'nın ikinci bir kopyasıydı, Bulgarlar hususunda ise onun çırağı ve yandaşıydı; o yüzden de soydaşlarımın haline yanıyordum.

Fevkalade Mahkeme Oturumu

14 Temmuz'da, öğleden sonra Mazhar Paşa bizi Bulgar isyancıların nasıl yargılandıklarını ve cezalandırıldıklarını görmemiz için, şimdi (1921) Çarlık Sarayı'nın (o zaman konak) ana girişinin üstünde bulunan salonda toplanan fevkalade mahkemenin oturumuna davet etti. Mahkeme, İstanbul'dan özel olarak gönderilen heyetle, tanıdık Türk hukukçu, 55-60 yaşlarındaki Edib Efendi'nin başkanlığında kurulmuştu ve henüz yargılamaya başlamamıştı.

Mazhar Paşa'nın misafirlerinin salona girişinde mahkemenin sekiz üyesi ayağa kalktı ve valinin bizleri tanıştırmasından sonra iskemlelerine oturdu. Oturum başladı ve savcı kısaca sanığa atfedilen suçu söyledi: Bali Efendi Köyü'nden (şimdi Sofya yakınındaki Knyajevo) Stanyo Yotov üç silahlı arkadaşıyla isyandan döndükten sonra, Türk köylerine saldırmaya, buralarda yağmaya, soyguna, hanımların ırzına geçmeye devam etmişler; bu husus 2 Temmuz Cuma günkü vukuatla, iki mağdur Türk kadınının beyanları, iki Türk ve bir Yahudi yolcunun şahitliği doğrultusunda kanıtlanmış.

Mahkeme başkanı sanığın getirilmesini emretti. İki-üç dakika sonra sırtında tüfek olan iki zaptiye, başı çıplak bir tutukluyu getirdiler, daha doğrusu sürüklediler. Tutuklu yediği falaka nedeniyle yürüyemediğinden, zaptiyeler onu koltuklarından tutarak yere bıraktılar ve yığılmaması için desteklediler. Tablo dehşet vericiydi. Zavallı sanığın başı yarılmış ve morluklar içindeki yüzü şişmişti; yırtık giysilerinden şişmiş mosmor bedeni görünüyordu, sol kolu çıkık ve dışarı sarkıktı, bilinci kapalıydı, sadece ağır

nefes alıyor ve ara sıra ofluyordu.

Türkçe olarak adı sorulduğunda, zaptiyeler onun Bulgar olduğunu, Türkçe bilmediğini ve adının Stani Yoti olduğunu söyleyiverdiler. Başkan, "Bunun müdafi tercümanı nerede? Gelsin" dedi. Yaşlıca bir Bulgar geldi, bunun yağız ve çopur yüzünden hemen Zahariy Hacı Gyurov olduğunu tanıdım, kendisi iki defa Samokov Ortodoks ruhani cemaatini temsilen, önce 1861'de, ikinci defa da 1871'de İstanbul'a gönderilmişti. Başkan, müdafi tercümandan sanığa, on iki gün önce üç silahlı arkadaşıyla Bali Efendi Köyü yakınlarında malum hanımların ırzına geçtiği hususunda kendisini suçlu kabul edip etmediğini sormasını istedi.

Gyurov sanığa Bulgarca, "A bre Stanyo" vs., diyerek sadece başkanın sorusunu tercüme etti. Onu savunmak için bir şey söylemedi, örneğin sadece ırza geçme suçuna, fevkalade mahkemenin bakmaya yetkili olmadığını, bunun için sıradan mahkemeler bulunduğunu belirtmedi. Ancak başı sarkık durumda olan sanık sadece susuyordu.

Başkan ikinci kere müdafiyi, kendisini suçlu kabul edip etmediğini sanığa sormaya davet etti; sanık gene susuyordu. Başkan, sırasıyla bütün mahkeme üyeleriyle göz göze geldikten iki-üç dakika sonra müdafiyi gene sanığın suçunu kabul edip etmediğini sormaya davet etti, çünkü artık mahkeme kararını verecekti.

Müdafi aynı şekilde, ilk iki kerede olduğu gibi, onu savunmak için tek bir kelime bile etmeden veya sanığın cevap verebilecek hale gelip biraz toparlamasına kadar kararın ertelenmesini talep etmeden üçüncü kere sordu; sanık yarı canlı, bitkin, önünde neredeyse cansız yatıyordu. Zavallı sanık gene bir cevap vermedi, hatta üç dakikaya kadar kendisini yargılayanlara bakmadı bile ve bu zamandan sonra başkan gene öteki hâkimlere sırayla baktı ve gözünü bile kırpmadan, "Sükût ikrardan gelir"[32] diyerek idam cezası verdi.

Fevkalade mahkemenin evlere şenlik prosedüründen ötürü ve kadersiz sanığın getirildiği acıklı beden halinden zaman zaman öfkeden moraran Saib Bey, idam kelimesini duyduktan sonra, hışımla Reis Edib Efendi'ye patladı, ayağa kalkarak "Allah aşkına, yapmayın böyle, günah-

32 Metinde bu ifade Türkçe geçiyor, parantez içinde Bulgarca anlamı veriliyor.

tır!" diye bağırdıktan sonra Mazhar Paşa'nın önüne dikildi, onu dışarı çağırdı ve hiddetli ve yargılayıcı tonla Dr. Aristidi ve benim yanımda şunları söyledi:

"Paşa, paşa, Sofya'ya kapanmışsınız, burada devekuşu gibi başınızı kuma gömmüşsünüz ve dünyada olup biteni bilmek bile istemiyorsunuz. Batıyoruz, batıyoruz,[33] ya bir bakın Avrupa gazeteleri, özellikle de Batak, Peruştitsa, Avratalan, Otlukköy, Boyacık ve başka yerlerdeki hadiselerden sonra İngiliz *Daily News* ve *Times* ne yazıyorlar. Büyük güçler bizi kolluyor, başıbozuğun neler yaptığını ve hâkimlerimizin isyancıları nasıl yargıladıklarını soruşturmak için araştırma komisyonu gönderiyorlar. Muhtemelen sizin mahkemenize de gelecekler ve başıbozuğun, Çerkezlerin ve softaların Tatarpazarcık'ta, Vetren'de, İhtiman'da ve Vakarel'de yapıp ettiklerini gelip denetleyecekler. O zaman? Ben eminim ki, Kâni Paşa'nın da dediği gibi, Avrupa Türkiye'yi cezasız bırakmayacak ve Anadolu'ya itekleyecek. Battık, battık!" diye tekrar etti Saib Bey. Mazhar Paşa bu eleştirilerine itiraz etmeye cesaret edemedi. Ardından da hep birlikte kasabada dolaşmayı teklif etti.

Yol boyunca, o zamanki Sofya'nın dar ve eğri sokaklarında, iki darağacına rastladık; biri konağın karşısındaki küçük sokaktaydı, ötekisi de Baş Çeşme yakınındaydı. Bu tesadüf Saib Bey'in fevkalade mahkemenin asilerin idamı için alelacele kararlarına karşı eleştirilerini yenilemesine neden oldu.

"Görülüyor ki aynı zamanda Sofya'da ikişer kişi idam edilmiş, çünkü bir darağacı yetmemiş" dedi Mazhar Paşa'ya.

"Suçlar açık açık ortada" diye karşılık verdi Mazhar Paşa.

"Evet, evet, bugünkü gibi" dedi ironiyle Saib Bey.

Öğle oldu ve Mazhar Paşa bizi konağa yemeğe davet etti. Burada, Vitoşa'nın şahane görüntüsü karşısında ziyafet akşam geç saate kadar İstanbul, yeni padişah, Midhat Paşa ve onun yaratıcı dehası hakkında konuşmalarla devam etti.

Ertesi gün, 15 Temmuz'da kahvaltıdan sonra dostane şekilde Mazhar Paşa'yla vedalaştık ve Kostinbrod (Tatarköy), Slivnitsa (Halkalı),

33 Metinde bu ifade Türkçe geçiyor, parantez içinde Bulgarca anlamı veriliyor.

Dragoman [Osmanlı döneminde Tercüman] ve Tsaribrod üzerinden Pirot'a (Şarköy) yola çıktık. Tsaribrod'da öğle yemeği için durduk ve bir meyhaneye girdik. (...)

Slivnitsa ve Dragoman arasında, şosenin kuzeyinde, sayısız çadırlar ve kalabalık asker ve zabitler gördük. Sorumuz üzerine iki zabit, Serdar-ı ekrem Abdülkerim Paşa'nın ana karargâhının burada olduğunu söyledi; savaş sahasına girmeden önce burada çeşitli birimleri oluşturmuş. Dragoman ve Tsaribrod arasında şose o kadar sıkışık ve topçu arabalarından dolayı o kadar kapalıydı ki, Niş'e yan yollardan gitmek zorunda kaldık, o yüzden öğle yemeği için Tsaribrod'a geciktik.

Pirot'da, Niş'e Yolculuk

Öğle yemeğinden sonra Pirot'a yola koyulduk ve epeyce sıkıntılı bir yolculuktan sonra akşam geç saatte vardık.

16 Temmuz sabahı erkenden uzaktan top sesleri duyulmaya başladı; bazı zabitlere göre bu sesler Babina Glava'dan, bazılarına göre Ak Palanka'dan geliyorlardı ki biz oraya öğle yemeğine yetişmeyi hesaplıyorduk; başkalarına göre ise sesler her iki taraftan da geliyordu. O yüzden aceleyle ayaküstü kahvaltımızı yaptık ve Ak Palanka üzerinden, iki ateş arasında kalma bilinmezliği ve korkusuyla Niş'e hareket ettik. (...)

Niş'e akşam erken saatte vardık ve üçümüz de Sırplaşmış bir Bulgarın büyük evine yerleştik. Daha sonra ev sahibi yavaş yavaş Bulgar yanlısı ve halis Bulgar haline geldi. Ev, avlusunda metropolitliğin de bulunduğu yeni katedralin yakınındaydı.

Niş'te

Kısa bir istirahatten ve kahvaltıdan sonra kasabayı dolaşmaya çıktık, ancak çok geçmeden geri döndük, çünkü o gün, yani 16 Temmuz'da Niş ve banliyösüne Türk güçleri intikal etmiş ve konuşlanmıştı, Abdülkerim Paşa da ertesi gün ana taarruzu başlatacaktı. Bundan dolayı Niş'e, o zamana kadar görülmemiş bir kuvvet toplanmış, bu da beraberinde kargaşa, anarşi ve zaman zaman tüfek atışlarıyla karışık korkunç bir gürültü getirmişti. Bu durum, gece yarısından sonra saat üçe kadar devam etti;

o zaman asker kasabayı boşaltmaya başladı –bir kısmı batıya, Morava'ya doğru, ötekisi Gramada'ya doğru, üçüncüleri kuzeydoğuya, Babina Glava yönüne hareket ettiler.

Hakikaten de 17 Temmuz'da kasaba neredeyse tamamen boşaldı; kasabanın kuzeyinde bulunan kaledeki garnizon askerinden başka kimse kalmadı.

Hastane İçin Mekân Hazırlığı

Aynı gün kasabaya çıktık, hastane ile iki gün sonra gelecek 40 talebenin kalacağı yer için hangi mekânın tahsis edileceğini, keza talebelerin iaşesini de konuşmak üzere yerel kumandanın yanına gittik. Kumandan, levazım idaresiyle anlaşarak süvari kışlasını hastane ve talebelerin konaklayacağı yer olarak tahsis etti; hastaneye ve talebelerin konağına dönüştürülebilmesi için mümkün olduğunca derhal kışlanın temizlenmesine başlandı; ne demişler –à *la guerre, comme* à *la guerre* [gereği neyse o].

18 Temmuz'da biz kışlanın temizlenmesini ve hastaneye uyarlanmasını tamamladık, talebeler için yatakları dizdik ve bölümleri paylaştık; dahiliyeye Muallim Saib Bey bakacaktı, cerrahi Muallim Aristidi Bey'e, gene cerrahi olan üçüncü bölüm de bana verildi. Talebeler de paylaşıldı, her birimize 13'er talebe düşüyordu, her on günde bir talebeler bölümlerini değiştireceklerdi.

19 Temmuz'da, levazım idaresiyle anlaşarak hastaların ve talebelerin iaşe konusunu da düşündük ve ayarladık.

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Talebelerinin İntikali

20 Temmuz akşamı Niş'e 40 talebe geldi ve gereçleriyle, hastanenin de düzenlenmiş olduğu kışlaya yerleştiler. Ertesi gün hastane artık bütün ekibiyle hemen faaliyete geçti, çünkü taarruz başladığından beri on iki-on üç evde çok sayıda hasta ve yaralı birikmişti; onlara biz gelinceye kadar yerel sıhhi hizmet personeli bakıyordu, bu sıhhi hizmetin başkanı olan Dr. Minço Tsaçev şimdi orduyla Knyajevats'a doğru gitmişti; İngiliz sıhhi misyon personeli de bugün, Aleksinats karşısındaki yükseltilerde, Bılgarska Morava'nın sol kıyısında, Jitkovats ve Kruji köyleri arasında bulu-

nan ana karargâha gitti.

Bilindiği üzere, Babıâli bu sıhhi misyon komiserliğine Dr. Vılkoviç'i tayin etmişti; aslında ekzarh kendisini Avrupa saraylarını dolaşacak heyete aday olarak belirlemişti ki bu heyet saraylarda Bulgar milletinin acılarını anlatacak ve Türk hâkimiyetinden kurtarılması için ricada bulunacaktı. İngiliz misyonuna tayin edildiğinden dolayı Dr. Vılkoviç ekzarhın davetini reddederek, İngiliz misyonunun Türk karargâhına yola çıkmasından on-on beş gün sonra hareket etmek üzere İstanbul'da kaldı. (...)

Hakikaten de 24'ünde, dört-beş günlük bombardımandan sonra Türklerin Knyajevats'ı aldıkları ve askerin Aleksinats'a yöneldiği gün geldi ve Niş Ordusu Başkumandanı Ahmed Eyüp Paşa onun derhal yola çıkmasını istedi, ama karargâhtaki İngiliz misyonuna değil, Aleksinats civarlarına; orada sıhhi personeli düzene soktuktan sonra kendi misyonuna geçecekti. (...)

Gönüllü Hıristiyan Taburunun İntikali

30 Temmuz'da, gündüz tellallar Niş sokaklarında, ertesi gün öğleden sonra kasabaya gönüllü Hıristiyanlardan oluşan Hıristiyan Muhtelit Taburunun vasıl olacağını duyurmaya başladılar. Bu nedenle Müslüman veya Hıristiyan bütün Niş ahalisi ruhanileriyle beraber Sırplara karşı kendilerine yardıma gelen ve gönüllülerden oluşan muhtelit askeri karşılamak üzere kasabanın dışına, İstanbul yoluna çıkmaya davet edildi.

31 Temmuz'da, öğleden sonra, Hıristiyanlar ruhanileri, Piskopos Viktor başta olmak üzere, geçit giysileriyle, kasabanın bir kilometre dışına çıkarak bir saat kadar beklediler; bir imam ve dört zaptiyeyle çıkan Müslümanlar toplamda 15-20 kişi bile etmiyordu. Bu arada, ikişer kişi dizilmiş halde toplam 52 askeri olan muhtelit tabur göründü; önde, kırmızı kumaştan büyük bir bayrak taşıyan bir bayraktar yürüyordu. Bayrağın üzerinde, sapa yakın, soluk yeşil kumaştan bir hilal işlenmişti; hilâlin, büyüklüğüyle orantılı uçlarına yakın mesafede gene soluk yeşil bir haç işlenmişti. Her haliyle, gerek silahıyla, gerekse kıyafetiyle gönüllüler başıbozuğu andırıyorlardı; sırtlarında sırt çantası yerine küçük torba veya sepet taşıyorlardı. Tabur yakınlaşınca, Müslüman karşılayıcılar gönüllüler dizisinin sağına, Hıristiyanlar ise soluna dizildiler.

Eğer kasabaya 20 adım kala, birbirini izleyen gök gürültüsü ve yıl-

dırımlar eşliğinde sağanak bir yağmur boşanmasaydı, geçit, kendine has haliyle başarılı olacaktı. Gök öyle gürlüyordu ki sanki sayısız top atışını andıran cehennemi bir patlamaya dönüşüyor ve civar bayırlardan yansıyarak kulakları sağır ediyordu. Bir bilge diplomat veya bağnaz bir derviş bu fırtınayı, hilalle haçın bu yanlış, doğasına aykırı, hatta suçlu birleşmesine bütün tabiatın başkaldırdığı ve Kuran-i Kerim'le İncil'in gayrikanuni birleşmesini protesto ettiği şeklinde yorumlardı. Karşılayanlar ve karşılananlar ise, bu dehşetli gürültüden şaşkın vaziyette "Düşman toplarıdır bunlar" diye bağırarak gözünün gördüğü yere koşuşup dağıldılar. Kasabada korkunç panik yaşandı. Bu hengâme karanlık çökünceye kadar devam etti, akşam gene tellallar, at ahırlarına gönderilmeleri ve Morava boyunca köprü inşaatına yardım etmeleri için gönüllüleri toplamak üzere ortaya çıktı.

Niş'e getirilen Zayçarlı esirlerin yaydığı söylentiye göre, Hıristiyan gönüllüler Vidin'e vasıl olduklarında, kasabada bulunan ve ganimette kendilerine ortak olacak başka bir cins başıbozuk birliği ortaya çıkmış diye rekabet hissiyle hareket eden başıbozuk Kürtler ve zeybekler, Hıristiyan muhtelit gönüllü taburunun hilal ve haçla süslü yeni bayraklarını görünce, onları tüfek atışlarıyla düşmanca karşılayarak birkaç Hıristiyan gönüllüyü vurmuşlar.[34]

V. Murad'ın Tahttan İndirilmesi

21 Ağustos'ta tellallar Niş Kasabası'nda, o günün akşamı kutlama olacağını duyurdular, çünkü İstanbul'daki nazırlar, şimdiye kadar tahtta oturan Padişah V. Murad'ın akıl sağlığının yerinde olmadığını değerlendirerek onu tahttan alaşağı etmişler ve yerine kardeşi II. Abdülhamid'i getirmişler. Sokaklara güzel niyazlarla ayrı ayrı Türkçe ve Bulgarca yazılar yapıştırıldı: "Yaşasın Sultan Hamid!" Davullar ve zurnalar sokaklarda çalıp durdular, ama gaydalar eksikti.

Bu habere şaşırdım kaldım, gözümün önüne Abdülaziz'in alaşağı edildiği trajik gecenin birer birer bütün aşamaları dizildi. Murad'ın nasıl alaşağı edildiğini kimse bilmiyordu, hatta yanına bilgi almak için gittiğim

34 Bu söylentiyi önce Vladimir Teplov teyit etti. (Bkz. *Greko-bolgarskiy tserkovnıy vopros*, (Rum-Bulgar kilise Meselesi), s. 163, 1889), daha sonra da Georgi Dimitrov (Bkz. *Knyajestvo Bılgariya*, (Bulgar Knezliği), II, s. 530, 1896).

kasabanın kumandanında bile resmi ayrıntı yoktu. "Sadece bir şey biliniyormuş, o da nazırlar Sultan Murad'ı, Şeyhülislam Hayrullah Efendi'nin fetvası sayesinde alaşağı etmişler." Abdülaziz'in de alaşağı edilmesi fetvasını veren aynı şeyhülislamın adını duyunca, kendi kendime, "Tarih tekerrür ediyor, aynı kişiler, aynı etkenler, aynı sonuçlar" dedim.

Kesinlikle bu işin içinde de gene Midhat Paşa bulunuyor olmalıydı! Bu durumda milli davamız –siyasi ve ruhani– tamamen akamete uğrayacaktı; Midhat ise bayram ediyor olmalıydı, onunla beraber, patronunun yeniden sadrazamlık makamını alacağını görerek Dr. Çomakov da.

Sırbistan'ın Mağlubiyeti

Savaşın seyrini takip ediyor, kim kazanıyor, kim kaybediyor diye öğrenmek için sürekli kulak kabartıyordum; o yüzden idari işlerle karargâhtan Niş'e gelen zabitleri ve askerleri sorguluyordum. Yaralı zabitlere ve askerlere de soruyordum, ama tafra attıklarını düşünerek başarı ve zafer ifadelerine pek inanmak istemiyordum. Ancak muharebe sahasından getirilen yaralı veya sağlam Sırp esirleri sorguladığımda, Sırpların çatışma başlamadan önce kaçtıkları, Rus subayların elde revolverle Sırp firarileri kovaladıkları ve çatışmaya girmeyenleri kurşuna dizdikleri, Türklerin Sırplarla şaka yapar gibi savaştıkları, Zayçar ve Knyajevats'ın düşmesinin sadece Sırpların kaçmasından dolayı olduğu şeklindeki hikâyelerin doğruluğuna kani oluyordum.

Buna rağmen gene de acaba bu hikâyelere inansam mı, inanmasam mı diye ikircikleniyor, bizzat muharebe sahasına gitmek istiyordum. Bir-iki çatışmaya gözlerimle şahitlik edeyim ve öyle inanayım diyordum. Nihayet Zayçar, Knyajevats vs. gibi bunca tahkim edilen ana kasabaların ele geçirilmesinin tartışmasız hakikati karşısında, Sırpların cengâverliğinden ve cesaretinden şüphe etmeye başladım; dolayısıyla artık Sırpların nihai zaferinden umudumu kesiyordum. O yüzden ne yapıp edip şahsen Dr. Vılkoviç'le görüşmeyi düşünüyordum; hiç değilse İstanbul'daki arkadaşlarımıza iki savaşan ülke arasındaki gerçek durum hakkında bilgi verelim.

Yukarıda da belirttiğim gibi, uzaktan ve yüksekten dürbünle bir

çatışmaya bizzat şahitlik etmek istiyordum. Amacım da, Sırpların çatışma öncesinde, çatışma sırasında ve sonrasında takındıkları tavrı gözlemlemek; her şeyden önce de acaba Türk zabitanın, Sırp askerlerin savaş hattından kaçtıkları, silahlarını atıp Türklere teslim oldukları ve komuta eden Rus subayların elinde revolverle onları kovaladıkları ve eğer çatışmaya girmezlerse vurdukları şeklinde anlattıklarının hakikat olup olmadığını anlamaktı. (...)

Dr. Vılkoviç'le Buluşma

13 Eylül akşamı ana karargâha, mütarekenin sekiz gün daha, yani 21 Eylül'e kadar uzatıldığıyla ilgili İstanbul'dan haber geldi; herhalde böyle bir emir Sırp ana karargâhında da alınmış olmalı, çünkü ertesi gün, şimdiye kadar bombaların patladığı her yerde sükûnet hâkimdi; tabyalar sustular, keza Morava'nın her iki yakasındaki tüfek sesleri de kesildi. O yüzden 15'inde Niş'ten birkaç komutan iki-üç günlük izne geldiler. 16'sında ise Dr. Vılkoviç misafir olarak hastanemize yerleşti. Çok sıcak şekilde buluştuk, çünkü Dr. Vılkoviç'in Aleksinats dolaylarına gittiği 24 Temmuz'dan beri birbirimizin nerede olduğunu bilmiyorduk. (...)

Türklerle Sırplar arasındaki askeri harekâtın sonucu konusunda Dr. Vılkoviç henüz her şeyin bitmediğini düşünüyordu. Türklerin zaferlerine ve Sırpların içeriye doğru püskürtülmelerine rağmen, o, Rusya'dan, keza Bosna Hersek'ten daha çok gönüllü geleceğini varsayıyordu, kaldı ki Aleksinats da şimdiye kadar direnmişti. Oysa ben büyük üzüntüyle Türklerin artık ele geçirilen Sırp topraklarından ve kasabalarından çıkmayacaklarını, çünkü kışı burada geçirmeye bakacaklarını iddia ediyordum. Ayrıca, bunca mağlubiyetten sonra Sırpların morali artık çökmüş olmalıydı, çünkü Sırp askerlerinin cepheden kaçtıklarını, Rus gönüllülerin bunları kovaladıklarını ve çatışmaya girmediklerinde vurduklarını, Sırpların sürekli geri çekildiklerini Sırp esirlerden bizzat duyuyordum. (...)

Dr. Vılkoviç'e Misafirlik

Ertesi gün, 17 Eylül'de Niş civarından olduğu gibi, daha uzaklardan da top sesi gelmiyordu. Bunun üzerine Dr. Vılkoviç beni ana karargâhtaki çadırına misafirliğe davet etti. Hiç ikirciklenmedim ve hastane bölümümü

iki günlüğüne iki öteki meslektaşıma devrettim; ne ki uygun at bulunamıyordu. Şansıma, Aynarozlu bir Bulgar papaz bakımlı atını bana verdi ve öğleden sonra üç atlı –Dr. Vılkoviç, bendeniz ve bir çavuş– Türklerin Supovats yanında yaptıkları köprüden geçtik ve nehrin sol kıyısındaki şosenin üzerindeki yükseltilere doğru yol aldık.

Bayır bucaktan üç saat yolculuktan sonra kılavuz çavuş, düşman bombalarından korunmak için sola, vadilere saptı. Üç-dört km mesafede olan karşıdaki bayırdan vadiye doğru angaryadan Niş'e dönen dört boş öküz arabası iniyordu. Aniden bayırlarda bir gök gürültüsü yankılandı ve dürbünle Dr. Vılkoviç arabaların yanında korkunç bir şey olduğunu gördü. Biz iki hekim korktuk ve durduk, ancak çavuş bizi rahatlattı, çünkü Sırp toplarının mermilerinin buraya kadar gelmeleri imkânsızmış. Burada başka zaman da olduğu gibi hataen yola düşmüş bir bomba patlamış olmalıydı. Biz bir an önce olay yerine ulaşmaya çalıştık ve bir arabacıyla öküzlerinden birini parçalanarak ölmüş bulduk; bir arabacı yaralıydı, iki öküz de yere yığılmış, can çekişiyordu. Sağ kalan arabacılar, sarsılmış ve akıllarını yitirmişlerdi. Ölen arabacı bir saat önce şosede bulduğu bombayı arabasına koymuş ve araba yokuş aşağı inerken bomba yuvarlanıp düşerek patlamıştı; bunu zorla anlatabildiler. Biz de ancak şimdi tam olarak rahatladık, yaralıya tıbbi yardım sağlayarak yolumuza devam ettik. Bir saat sonra ana karargâha ulaştık, burada otağa çeşitli askeri birliklerin kumandanları olan birkaç paşanın geldiğini gördük.

Süleyman Paşa'yla Karşılaşma

Karargâha varınca, Dr. Vılkoviç İngiliz sıhhi misyona gitmeden önce, Niş Askeri Bölge Başkomutanı Ahmed Eyüp Paşa'ya resmi olarak kendimizi takdim etmemizi düşündü, böylece beni de ona tanıtmış olacaktı. O yüzden iki meslektaş alay kıyafetimizle başkomutanın otağına doğru yürüdük; orada ünlü Süleyman Paşa'yı, Avratalan kahramanı Hafız Paşa'yı ve Adil Paşa'yı bulduk. Sıradan hoşbeşten sonra Süleyman Paşa beni kolumdan tutarak kenara çekti ve daha rahat konuşabilmemiz için kendi çadırına götürdü. Burada Süleyman Paşa bana şaşkınlıkla, "Yahu sen daha binbaşı mısın? Niye böyle?" diye sordu.

Ben de kendisine dokuz yıl önce, 30 Kasım 1868'de, İstanbul'da aske-

ri mektepteki huzur imtihanında yaptığımız konuşmayı hatırlattım; o zaman ben tıp diploması, o ise zabit diploması almıştı. Süleyman Paşa güldü, kalktı, sırtımı sıvazladı ve "Savaştan sonra İstanbul'a döndüğümde, bir yıl içinde benim gibi paşa olman için torpil bulacağım" dedi. Az sonra Dr. Vılkoviç de geldi; Süleyman Paşa, en fazla bir aya kadar savaşın biteceğini ve hepimizin İstanbul'a gideceğimizi söyledi, sonra hep beraber çadırdan çıktık. (...)

Sıhhi Bölüğün Geri Çağrılması

10 Ekim'de hastaneye, Niş komutanlığı vasıtasıyla, o zamanın başkomutanı Abdülkerim Paşa'nın bir talimatı geldi: Seraskerlik, Mekteb-i Tıbbiye Şâhâne nazırının ısrarı üzerine, muallimleriyle beraber üç bölükteki kırk tıp talebesinin mekteplerine dönmelerini ve düzenli derslerine başlamaları yönünde bir karar almış. Şimdiki vazifeleri yerel garnizonun sıhhi hizmetine devredilecek ve derhal İstanbul'a hareket edilecekmiş. O zaman Niş Garnizonu sıhhi hizmetinin şefi Dr. Minço Tsaçev'di; kendisi ayın on birinde biz muallimlerin vazifesini devraldı, bizler de on ikisinde talebelerle, hiçbir yerde durmadan aynı güzergâhı ve aynı aşamaları takip ederek yola çıktık. Dr. Tsaçev'le vedalaşırken, kendisinden savaşla ilgili daha önemli haberleri, şartları da göz önünde bulundurarak, İstanbul'a bildirmesini rica ettim.

Tatarpazarcık'ta

Dönüş yolunda Tatarpazarcık'ta gene kasabanın aynı askeri kumandanında geceledik; kendisi bizi aynı sıcaklık ve samimiyetle kabul etti. Ertesi gün, 16 Ekim'de Filibe'den İstanbul'a kadar trende aynı kompartımanda, Bulgar asileri yargılayan askeri mahkemenin şimdiye kadarki başkanı İbrahim Paşa ve ona refakat eden, aynı mahkemenin müstantiği [savcısı] Hüseyin Efendi'yle yolculuk edeceğimizi söyledi. Bu nedenle Filibe'den, adı geçen zatlar için birinci sınıfta iki yer ayrılması için telgraf çekilmiş.

Saib Bey, "Neyin nesi kimin fesi bu İbrahim Paşa ve refakatindeki Hüseyin Efendi?" diye sordu.

"Padişahın damadı, cebbar [zorba]; Filibe'ye geldiği iki aydan bu yana 230 suçlu ve masum Bulgarı idam ettirdi. İnanılmayacak derecede amansız; Filibe hapishanesinde onun talimatıyla 40-50 gündür binden fazla Bulgar,

sadece şüphe üzerine çürüyor. Sert talimatlarına uymayanlar hakkında kaba ve acımasız. Rüşvetçilerin piri ve çeşitli insanlık dışı işkencelerin ve duyulmamış eziyetlerin mucidi olan Müstantik Hüseyin Efendi vasıtasıyla, şüphelilerden dolgun rüşvet kopartıncaya kadar merhametsizliği elden bırakmıyor. Bu zorbalıklar Avrupa'da duyulmuş ve Avrupa heyeti Filibe'ye bu paşanın eylemlerini ve işlerini incelemeye ve denetlemeye ikinci kez geliyor. Görünen o ki büyük güçlerin sefirleri onun ve müstantiğinin geri çekilmesini istemişler. Velhasılı kelam, yarın kendilerini görecek ve konuşacaksınız, çünkü aynı kompartımanda yolculuk edeceksiniz" dedi ev sahibimiz.

Ders Vermeye Başlamam

18 Ekim'de Niş'ten döndükten sonra, Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâneye giderek Nazır Marko Paşa'yla görüştüm; şifahen ve yazılı olarak, mektep kliniğinden 40 talebeyle Niş misyonumla ilgili her şeyi rapor ettim, sonra da anatomi amfisinde düzenli derslerimi vermeye başladım.

İstanbul'da Macar Heyeti

29 Ekim Cuma günü, Marko Paşa beni Ayasofya Camisi karşısında, Marmara tarafındaki büyük binada yer alan Darülfünunda bir kültür toplantısına davet etti; âlimi ulemanın katılacağı toplantı Macaristan'dan 60 genç akademisyenin İstanbul'u ziyarete ve Sırpların galibi Abdülkerim Paşa'ya kıymetli taşlarla süslü bir kılıç sunmaya gelmesi vesilesiyle düzenleniyormuş.

Hakikaten de buraya en ünlü Türk âlimler toplanmıştı, bunların arasında Bulgar Pomak dönmesi Cevdet Paşa da yer alıyordu. Cevdet Paşa tarihi verilerle destekli harikulade bir konuşmayla Macarlarla Türkler (Turanlar) arasındaki yakın akrabalıktan söz etti. Cevdet Paşa'dan sonra, Macar misyonunun şefi Profesör Julius Zuk da aynı minvalde konuştu; o, Cevdet Paşa'nın söylediklerini bir örnekle destekledi; bütün misyon üyeleri, Osmanlılara samimi sempatilerini dile getirmek için, Türk toprağına basar basmaz başlarına kırmızı fesler geçirmişler.

Midhat Efendi

Bu toplantıda, Midhat Paşa'nın hususi kalemi Midhat Efendi'yle görüştük ve hasta çocuğunu muayene etmem için beni evine davet etti. Yolda, Niş'ten döndüğümü Dr. Çomakov'dan öğrendiğini söyledi; bu

aralar Dr. Çomakov, bazı Bulgarların hapisten salıverilmeleri için sabık Filibe Mutasarrıfı Aziz Paşa'yla beraber Midhat Paşa'ya çok sık geliyormuş. Her ikisi de, ekzarhın Dragan Tsankov ve Marko Balabanov'u şikâyetlerini aktarmak ve Bulgarları himaye ricasında bulunmak üzere İngiltere'ye gönderdiğini iddia ediyor, ancak bunu kanıtlayamıyorlarmış. Bu son söylenen beni fevkalade rahatsız etti ve korkuttu. Hasta çocuğu acelece muayene ettikten sonra hızlıca Balkapan'a geçtim. Burada Sadık Dostlardan sadece Kiro Popov'u buldum ve ona Niş'e gidiş-dönüşümle ilgili her şeyi anlattım. (...)

Türkiye'de Kanun-i Esasi

Daha 25 Ekim'de, Babıâli çevrelerinde, Midhat Paşa başkanlığında ve aralarında Ahmed Vefik Paşa ve Ali Suavi Efendi'nin de yer aldığı gayri resmi bir heyetin Osmanlı kanun-i esasisi projesi üzerinde çalıştığı konuşulmaya başlandı. Bunun amacı eğer bir uluslararası konferans düzenlenirse, bu konferansın Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğüne aykırı her türlü kararına karşı bu kanun-i esasi ileri sürülecekmiş. Kabineden geçen ve padişahın onayladığı bu tasarıyla birlikte mebus seçilme yönetmeliği de yerel gazetelerde yayınlandı. Osmanlı Kanun-i Esasisi, ahalinin seçtiği 130 mebustan bir kamara ve üyelerini devletin tayin ettiği bir ayan meclisi öngörüyordu.

Midhat Paşa Sadrazam

6 Aralık'ta, Mehmed Rüşdü Paşa'nın istifasının kabulünden sonra, Abdülhamid, Mithad Paşa'yı Dolmabahçe Sarayı'na çağırarak devletin mührünü emanet etti ve tekrar sadrazamlığa getirdi. Bunun ardından Midhat Paşa Babıâli'ye gitti ve orada gelenek haline gelen merasimle sadrazam tayin edilmesiyle ilgili yüce hat okundu.

Ahalinin Padişahı ve Midhat Paşa'yı Selamlaması

Babıâli'de, kanun-i esasinin okunmasından ve üç kere haykırılan "Padişahım çok yaşa!" tezahüratından sonra, Sırplarla savaştan dönen iki bin civarındaki softa, kanun-i esasi için ona da teşekkür etmek mahiyetinde, "Yaşasın Midhat Paşa!" naralarıyla yığınlar halinde paşanın

konağına gittiler. Ne var ki bu, Türk geleneğinde hoş karşılanacak bir şey değildi.

Dr. Çomakov'un Teşekkürnamesi

25 Aralık'ta, Noel'de Fener'den geçerken, Rum Patrikliği etrafında tuhaf bir askeri ve zabıta hareketliliği olduğunu gördüm; o gün Sadrazam Midhat Paşa'nın, patrikliğe, patriğe ve karma Rum heyetine iadeyi ziyarete geleceğini öğrendim. Buradan isim günümü kutlamak için vapurla Ortaköy'e, evime geçtiğimde bunun için gelen beş-altı aile buldum. Biraz sonra, dış kapıdan, Nikola Mihaylovski'yle Dr. Çomakov da belirdi.

Onları görünce şaşırdım, çünkü dört yıldır evime ayağını basmıyordu; isim günüm için geldiklerini düşünerek kalkarak onları karşıladım. Ancak kazın ayağı hiç de öyle değildi. Misafir odasına girdiklerinde Dr. Çomakov, Mihaylovski'ye dönerek, "Bu hoş tesadüf, bu iyi Bulgarları teşekkürnameyi imzalamaları için evlerine gidip ayrı ayrı arayacaktık, böylece onları topluca bulduk. Siz ise, hekim bey, ev sahibi ve padişah memuru olarak ötekilerden önce, üç sıra boş bırakarak teşekkürnameyi imzalayın, o sıralara ekzarh, piskoposlar ve devlet yetkililerimiz imzalarını atacaklar" dedi.

Türkçe kaleme alınmış olan teşekkürnameyi okudum ve bütün misafirlerin de anlamaları için içeriğini Bulgarcaya aktardım:

1- Bulgar milleti Türk idaresine minnettardır ve
2- Kanun-i Esasi hediyesinden dolayı padişaha müteşekkirdir;
3- Yabancı Avrupa güçlerini, Türkiye'nin içişlerine müdahalelerinden dolayı protesto etmektedir.

Aşağıdaki gerekçeleri ileri sürerek davete itiraz ettim:

1- Padişahın bir memuru olarak beni askeri binbaşı rütbesine layık gördüğü, zamanı gelince kaymakamlığa (yarbay) terfi ettireceği ve sırayla paşa rütbesine kadar yükselteceği için Türk hükümeti-

ne bizzat teşekkür etmem gerekir;

2- Ben padişaha müteşekkirim, çünkü şahsen para ve madalyayla ödüllendirdi beni. Ancak benim Bulgar milleti adına konuşmaya, teşekkür etmeye ve protesto etmeye hiçbir hakkım yok, çünkü bu millet, onun adına hareket ederek böyle bir teşekkürnameyi imzalamaya beni vekil tayin etmedi, kaldı ki şimdi artık Muvakkat Muhtelit Komisyon üyesi de değildim.

Dr. Çomakov, beklemediği bu açıklamalarım karşısında, misafirleri teşekkürnameyi imzalamaya davet etti, ama hepsi, benim gerekçelerimle, yani milletin kendilerini kaderine hükmetmeye vekil tayin kılmadığı gerekçesiyle imzalamayı reddettiler. Bunu duyunca, Dr. Çomakov yüzünü buruşturdu ve yersiz tehditlerle ve milletimiz veya en azından ekzarhlığımız için birtakım hayali tehlikelerle misafirleri ve beni iknaya çalıştı. Kısa bir suskunluktan sonra, Nikola Mihaylovski, "Görüldü ki imzalamayacaklar, boşuna zaman kaybetmeyelim" dedi Dr. Çomakov'a ve kalkıp gittiler.

Bu iki Midhat Paşa beslemesinin ortaya çıkışlarının amacını, evimdeki görüşmeyi ve misafirlerimle benim teşekkürnameyi imzalamayışımız konusunda hızla kaleme aldığım bir notu çok güvenilir bir şahıs vasıtasıyla derhal ekzarha gönderdim. Ekzarhlık Kapı Kethüdası Stayko Velkov ise, Dr. Çomakov'un, Georgaki Çaloğlu'nun, Nikola Mihaylovski'nin ve Hacı Nikoli Minçooğlu'nun bana gelmeden önce ekzarhın kapısını da çaldıklarını, ama onlara ekzarhın rahatsız olduğu ve uyuduğunun söylendiğini bildirdi. Oradan bunlar doğruca evimin yolunu tutmuşlar.

Rus Sefaret Arşivinin Odesa'ya Nakli

28 Aralık'ta yayılan bir söylentiyi daha sonra gazeteler de tasdik ettiler: Rus sefaret arşivi sefaret vapuru *Taman*'a taşınmış ve vapur Odesa'ya gitmek üzere demir almış. Bu hadise toplumda, özellikle de borsada ağır bir etki yarattı, çünkü bu Türkiye ve Rusya arasında bir savaş çıkacağının işareti anlamına geliyordu. Türk kıymetli kâğıtları borsada çok değer kay-

bediyormuş. Aynı o gün, Babıâli'ye, İstanbul Bulgarları adına, topu topu 16 kişinin imzaladığı bir teşekkürname sunulmuş.

1877

Tersane Konferansı[35]

3 Ocak Pazartesi günü, konferansın sekizinci oturumu yapıldı. Bu oturumda Marki Solsberry [Lord Salisbury] birkaç gayrimüslim milletten, Türk idarecilerin kötü idaresine dair konferansa gönderilen çeşitli mahzarlar sunmuş. Böyle bir mahzar İstanbul Bulgarlarından, keza Filibe'den de gelmiş. Gene bu oturumda marki, Avrupalı meslektaşları, yani öteki beş büyük devletin temsilcileri arasında mutabık kalınan ve onaylanan ıslahatların nihai şeklini de sunmuş. Türk meslektaşlarına da, eğer Babıâli bu denli mutedil ıslahatları da kabul etmezse, Avrupa barışı aleyhine gelişme tehlikesi arz eden kötü sonuçların bütün sorumluluğunun padişaha ve nazırlarına düşeceğini söylemiş ve sözlerini; "Osmanlı İmparatorluğu'nda gelişen acıklı olaylar hakkında belirli bir sorumluluk taşıyan İngiltere, artık bu imparatorluğun geleceği için sorumluluğu üzerinden atıyor, çünkü Avrupa'nın tavsiyelerine uymama hususunda Türk nazırların kötü niyetli olduklarına kanaat getirdik. O yüzden bundan böyle İngiltere artık onu hiç-

35 1876'nın Nisan ayında Panagürişte bölgesinde başlayan Bulgar İsyanları hızla başka bölgelere yayıldı. Bu dönemde Osmanlı Devleti, Rusya'nın Kafkasya'daki yurtlarından sürdüğü birçok Kafkasyalı (Çerkez, Abaza) Müslümanı bölgeye yerleştirmişti. Ruslar gibi Slav olan Bulgarlarla, Ruslardan büyük eziyet çekmiş Kafkasyalı Müslümanlar arasında karşılıklı katliamlar yaşandı. Osmanlılar bu isyanları kısa zamanda bastırdı. Ancak Batı dünyasında Osmanlı Devleti'nin bu isyanların bastırılmasında kullandığı yöntemler büyük eleştirilere neden oldu. İngiltere'nin öncülüğüyle İstanbul'da bir konferans toplanmasına karar verildi. Konferans Haliç Tersanesi'nde bulunan Bahriye Nezareti'nde toplandığı için Tersane Konferansı adıyla tarihe geçti. 23 Aralık 1876'da toplanan konferansa Prusya, İngiltere, Rusya, Fransa ve Osmanlı Devleti katıldı. Konferanstan Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki topraklarını elinden alacak kararların çıkacağını anlayan Osmanlı yetkilileri tahta yeni çıkmış olan II. Abdülhamid'i konferansın toplandığı gün I. Meşrutiyet'i ilan etmeye ikna ettiler. Osmanlı yetkilileri, Balkanlar'daki Hıristiyanların Kanun-i Esasi'yle kazandıkları özgürlüklerden dolayı, Avrupa ülkelerinin Balkanlar'ı Osmanlı yönetimi altında bırakacaklarını hesaplamıştı. Ancak bu gelişmeler konferansın kararlarını etkilemedi. Konferansta, Sırbistan ve Karadağ için bağımsızlık kararı alındı ve Bulgaristan ile Bosna-Hersek'e özerklik verilmesi kararlaştırıldı. Osmanlı Devleti bunu kabul etmeyince Rusya Osmanlı Devleti'ne savaş açtı. Böylece 93 Harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı) başladı. Tersane Konferansı kâğıt üzerinde kalmış bir konferanstı. Konferansta tartışılan konular ancak 93 Harbi'nden sonra toplanan Berlin Anlaşmasıyla kesinliğe kavuştu –ed.n.

bir hususta desteklemeyecek ve eğer bu beyanattan sonra Türk temsilciler teklif edilen ıslahatları kabul etmezlerse, sefirlerin ve temsilcilerin oybirliğiyle alınan ortak karara göre, konferans kapanmış sayılacak ve herkes İstanbul'dan ayrılacak" diye bitirmiş.

Ekzarh Antim'in Huzurunda

Aynı gün gece yarısına doğru evimin kapısı çalındı. O sırada Ortaköy'de, Boğaz kıyısındaki Kuruçeşme'nin üstündeki tepede oturuyordum. Pencereden bakınca, ekzarhlığın kapıcısını tanıdım. Ekzarh kapıcıyı, çok acil bir işle ilgili görüşümü almak üzere beni çağırmaya göndermişti. Hızlıca binbaşı üniformamı giydim ve peşimde kapıcı olmak üzere, ekzarhın evinin yolunu tuttum; ekzarhı çalışma odasında endişeli, saçı sakalı birbirine karışmış halde buldum ve ne olduğunu sordum.

Ekzarh, kısa ve aceleyle kaleme alınan bir not içeren açık bir zarf uzattı bana. Aşağıda içeriğini verdiğim notu bizzat General İgnatyev Rusça yazmış ve imzalamış, ekzarh da Bulgarcaya tercüme etmiş:

> Evvelki gün, Pazartesi, Midhat Paşa'nın telkiniyle kabine, bütün vükela ve sabık nazırlar, bütün üst düzey devlet memurları, Bulgar ekzarhı dahil olmak üzere bütün ruhani önderlerin, keza bütün milletlerden Türk hizmetinde olan tüm üst düzey memurların katılımıyla olağanüstü bir millet meclisi toplamaya karar almış. Çağrılanlar ıslahat teklifleri ve konferans kararları kabul mü, yoksa ret mi edilmeli sorusuna cevap bulmak için davet edilmişler ve bilahare hususi davetiyeler de gelecekmiş. Ama siz, ekzarh hazretleri, ne yapın edin bu meclise gitmeyin, gerekirse imkânsızı imkânlı kılın. Aksi halde her şey berbat olacak, her şey yıkılacak!

Notu dinledikten ve içeriğini idrak ettikten sonra, görünür şekilde rahatsız oldum ve birkaç dakikalığına düşünceye daldım. Çünkü vicdanımda, sadık görevlisi ve sadık tebaası olmam gereken Babıâli'ye karşı itaatkârlık ve dürüstlük konusunda korkunç bir iç mücadele alevlendi. Evet, ama

aynı Babıâli Bulgar milletine ve ekzarhlığına karşı hasmane ve mahvedici bir tavır takınıyordu; oysa ben milletim ve ekzarhlık için kendimi feda etmeye karar vermiştim. İşte bu yüzden, eğri veya doğru, şu sonucu benimsedim: "Çilekeş milletime karşı taşıdığım sorumluluk, despotik Babıâli'ye karşı taşıdığım sorumluluktan daha büyük."

Ekzarh heyecanla ne düşündüğümü sordu, ben de kendisine ne yapmayı düşündüğünü sordum. O zaman aramızda, ekzarhın başlattığı şu önemli ve çarpıcı olduğu kadar, her ikimiz için de bir o kadar tehlikeli olan konuşma geçti: "Ne yapmayı düşündüğümü soruyorsunuz. Ne pahasına olursa olsun, milletimiz için meşum olan bu meclise gitmemeye karar verdim. Midhat Paşa, Noel'de patriği kutlamak için patrikliğe gitti.[36] O zamandan bu yana bir haftadan fazla zaman geçmesine rağmen, sadrazam Bulgar milletinin ruhani liderini yok sayıyor. Şimdi kalkmış onu Bulgar milletinin padişahın idaresi altında refah içinde yaşadığını söylemesi ve büyük güçlerin Türkiye'nin içişlerine müdahalesini protesto etmesi için kendi meclisine davet ediyor. Benim için bu bir hıyanet olacak! Kaldı ki eğer gidersem, şimdiye kadar milletim uğruna sergilediğim tavrı inkâr etmiş olacağım. O yüzden, hayır, gitmeyeceğim." [Stambolski burada, Bulgar Ekzarhı Antim'in söz konusu toplantıya katılmaması için hamamda düşerek yaralanmış olduğu mazeretini ileri sürmeye karar verdiklerini belirtiyor.]

Meclis-i Mebusan'ın Açılışı

O gün öğleden sonra gittiğim Babıâli'de, davet edilen ünlü şahısların –eski ve yeni yüksek düzeyliler, sadrazamlar, şeyhülislamlar, nazırlar, kazaskerler ve birkaç üst düzey Hıristiyan memur, çeşitli dinlerin ruhani liderleri– gelişini görmek için toplanan büyük bir kalabalık gördüm. Bulgarlardan Georgi Çaloğlu, Hacı İvanço Pençoviç, Dr. Çomakov, Nikola Mihaylovski, Hacı Nikoli Minçooğlu ve Tulçalı iki kardeş olan Dimitraki Bey ve Stefanaki Bey geldiler. Herkes tören giysileriyleydi, toplamda 243 kişi vardı. Fener Rum patriği gelmedi, yerine bir piskopos gönderdi.

Sadrazam Midhat Paşa, yüce meclisin toplanma amacı hakkında

36 Türklerin Bizans'ı fethinden sonra bir sadrazam Rum Patrikliğine ilk kez ayak basıyordu –y.n.

kendi görüşlerine göre biçimlendirilmiş teferruatlı bir konuşmayla açmış meclisi; bunun sadece bir meclis toplantısı özelliği olmadığı, ama daha büyük ve belirleyici özelliklere sahip olduğunu vurgulamış. Ardından söz alan Mehmed Rüşdü Paşa kısaca devletin iç vaziyetini tasvir etmiş, ama devletin bu hale düşmesinin çok önemli nedenlerini gizlemiş.

Rüşdü Paşa'dan sonra, Hariciye Nazırı ve beynelmilel konferansın [Tersane Konferansı] başkanı Saffet Paşa konuşmuş. Uzun uzadıya büyük güçlerin şarkın yatışması ve ayaklanan ahalinin memnun edilmesi için yapılması gereken ıslahatlar hakkında konferansa sundukları teklifleri dile getirmiş. Bu ıslahatları Babıâli kabul etmeliymiş, aksi takdirde, özellikle Marki Solsbery'ye [Lord Salisbury] göre, Avrupalı büyük güçler Türkiye'yle ilişkilerini koparacaklar ve bu durumun bütün ölümcül sonuçları Türkiye'nin sorumluluğuna yüklenecekmiş. O yüzden, iyi ve etraflı şekilde düşünülmeli ve ancak o zaman ne yapılacağı kararı alınmalıymış. Bunun üzerine ortalığa biraz suskunluk çökmüş ve ardından, orada burada çeşitli çevreler arasında tartışmalar yükselmiş; devletin bu ağlamaklı durumda olmasının nedenlerinin kötü idarecilerde olduğunu söylemek isteyen bir Protestan Ermeni pederin sesi duyulmuş, ama yanındakiler onu iteleyerek susturmuşlar. O zaman Midhat Paşa kalkmış ve tam bir sessizlik içinde, "Konferansın kararları kabul edilsin mi?" diye sormuş. Her taraftan, "Hayır, hayır!" sesleri yükselmiş. Çünkü bunu kabul etmek, yabancı devletlerin, devletin iç idaresine müdahale etmeleri anlamına geliyormuş. "Eğer Avrupa ısrar ederse, biz ne yapalım?" Birçok ses, "Biz de reddimizde ısrar edelim, hatta gerekirse ve eğer Rusya bize saldırırsa, savaşalım." Özel konuşmalarla geçen birkaç dakikadan sonra, sadrazam toplantıyı kapatmış ve hava kararırken meclis dağılmış.

Midhat Paşa'nın Katolik Ermeni Patriğini Ziyareti

9 Ocak Pazar günü, Midhat Paşa Katolik Ermeni patriğini, patriklikte ziyaret etti; burada patrik kendisini muhtelit komisyonla karşılamış. Sohbetten sonra Midhat Paşa kısa, ama Ermeni milletinin göğsünü kabartan bir konuşma yapmış. Ermenilerin devlete sadık olduklarını, bu nedenle de Babıâli'nin onları ödüllendirdiğini vurgulamış. Konuşmasını, "Biz Ermenileri Osmanlıların en yakın akrabaları olarak sayıyoruz, çünkü

Türkler de Ermeniler de Asya'dan gelmişlerdir" diye bitirmiş.

Midhat Paşa'nın, Ekzarhı Tedavi Eden Hekimleri Soruşturması

10 Ocak'ta Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâneye gittim ve orada tesadüfen, aynı zamanda resmi eczacı olan Farmakoloji Muallimi Corci Paşa'ya rastladım. Beni bir kenara çekti ve gizlice, önceki gün Midhat Paşa'nın kendisini sadarete çağırdığını ve Dr. Callias, Dr. Ferdi Bey ve benim Ekzarh Antim için imzaladığımız bir reçeteyi gösterdiğini ve reçetedeki ilaçların hangi hastalık için olduklarını bilmek istediğini söyledi.

Corci Paşa, sadece reçeteyi imzalayan hekimlerin söz konusu ilaçları hangi hastalık için yazdıklarını bilebileceklerini; ama reçetenin Bulgar Ekzarhı Antim için doğru şekilde hazırlandığını söylemiş. Ekzarhın hamamda düşüp kaburgalarını kırdığını gazeteler yazmıştı. O zaman sadrazam, komşu odada bekleyen hekimlerin de gelmelerini söylemiş, bu hekimler, daha önceden çağrılan Dr. Callias ve Dr. Ferdi Bey imişler. Midhat Paşa, tanıdığı bu iki hekimi ayakta karşılamış, tokalaşmış, oturmaya davet etmiş ve "Bu imzalar sizin mi?" sorusuyla reçeteyi göstermiş. Olumlu cevapları karşısında, Corci Paşa'nın yanında ekzarhın hastalığını, hamamda düşmesini, kırılan kaburgalarını, hayati tehlikesinin olup olmadığını sormuş, hekimler de ayrıntıyla ekzarhı nasıl muayene ettiklerini, neler tespit ettiklerini, nasıl pansuman yaptıklarını, ne tavsiye ettiklerini vs. anlatmışlar ve tedavi eden Dr. Stambolski'nin şimdiye kadar, işte beş-altı gündür herhangi bir kötüleşme bildirmediğine veya ikinci bir konsültasyon talebinde bulunmadığına göre, rahatsızlığının iyileşmeye gittiğini ve hayati tehlikesinin bulunmadığını söylemişler. Sonra iki hekim vedalaşarak çıkmışlar.

Midhat Paşa'nın Bendenizi Tehdit Etmesi

Baş başa kalınca Corci Paşa Midhat Paşa'ya, "Merakımı maruz görün, paşam, iki konsultant hekimi çağırdığınıza göre, üçüncüsünü, Dr. Stambolski'yi niye çağırmadınız?" diye sormuş.

"Çünkü o Bulgar, Rus yanlısı ve Bulgar ekzarhının azılı taraftarı. Onunla yakında hesaplaşacağım, o hakkından geleceğim hain köpeklerdendir"[37] diye

37 Metinde bu ifade Türkçe geçiyor, parantez içinde Bulgarca anlamı veriliyor.

cevap vermiş.

Corci Paşa konuşmasını "Midhat Paşa'nın öfkeyle konuşmaya başladığını görünce, konuyu değiştirdim, biraz sonra da vedalaşarak çıktım" diye bitirdi ve tedbiri elden bırakmamamı salık verdi. Corci Paşa'nın anlattıkları beni fevkalade şaşırttı; beni umutsuzluğa kadar sevk eden şey ise, öteki hekimlerle beraber sorguya çağırılmamamdı. Hemen Dr. Callia ve Dr. Ferdi Bey'i buldum, onlar da Corci Paşa'nın söylediklerini tasdik ettiler.

Tersane Konferansı Tekliflerinin Reddi

Birkaç itaatkâr teşekkürname daha alınca, özellikle de yüce millet meclisinin oyunu arkasında toplayınca, Babıâli, ısrarlara ve konferansta dile getirilen şahsi veya kolektif taleplere bakmadan, ayın üçünde, protesto mahiyetinde uzun bir memorandumla büyük devletlerin sefirlerinin ve temsilcilerinin öne sürdükleri ve 8 Ocak'taki 8. ve sonuncu oturumda Konferans Başkanı Saffet Paşa'nın okuduğu bütün ıslahat tekliflerini reddetti ve bunların karşısına Midhat Paşa Osmanlı Kanun-i Esasisini koydu. (Islahat tekliflerini bazı Türk delegeleri de kabul ediyorlardı.) Nihayetinde de Saffet Paşa oturumu ve dolayısıyla Tersane Konferansını kapattı.

Muallimler Heyeti, Midhat Paşa'nın Bendenize Saldırısı

17 Ocak Pazartesi günü, Nazır Marko Paşa'nın beni bir heyete üye tayin ettiğini öğrendim. Başkanı İnorganik Kimya Muallimi Aziz Bey'in olduğu heyette, Organik Kimya Muallimi Şarl Bongoski Bey, Fenn-i tedavi Muallimi İbrahim Bey ve bendeniz, Anatomi Muallimi Hristo Efendi Stambolski yer alıyorduk.

Heyetin görevi de bir ilacın (*sulfata de quinine* [kinin sülfat]) analiz edilmesiydi. Anılan ilacın gümrük analizinde saf olmadığı, ama yüzde 36 *sulfate de cinchonine* içerdiği ortaya çıkmış. Bu karışımdan dolayı, tedarikçi Fransız Pelletier ve devlet arasında tartışma çıkmış. Fransız, gümrük tahliline güvenmiyor, devlet tedarikçisi de, yüzde 36 yabancı karışım içerdiğinden dolayı bunu saf olarak kabul etmiyormuş. Bu tartışma, Fransız Konsolosluğuna, Fransız Sefaretine, oradan da sadrazama kadar uzamış.

Midhat Paşa itilafı, kimya laboratuvarında konsolosun ve oraya

getirilen kimyagerin yanında çözümlenmesi için Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Nazırı Marko Paşa'ya havale etmiş.

Heyet o gün öğleden sonra toplanarak Fransız konsolosu ve uzmanıyla birlikte incelemeye başladı ve gümrük analizinin doğrulanmasıyla sona erdi. Fransızca ve Türkçe olarak tanzim edilen protokolü heyet imzaladı, bilinmeyen nedenlerden dolayı ise konsolos ve uzman imzalamayı reddettiler.

Protokol heyetin bir raporuyla nazıra sunuldu, o da hemen ertesi gün, sadrazama gönderdi. Sadrazam da Marko Paşa'ya gönderdiği bir notla, yukarıda sözü edilen heyet üyelerinin derhal yanına gelmelerini istemiş, biz de gittik.

Midhat Paşa'nın özel kalemi olan adaşı Midhat Efendi'nin ki okurun hatırlayacağı üzere benim çok iyi tanıdığımdı, odasında huzura çıktık. Midhat Paşa hepimizi asık suratla sertçe süzdükten sonra, imza sırasına göre, birer birer, heyet başkanı olan Miralay Aziz Bey'le başlayarak ve rütbeye göre en düşüğe, binbaşı olan bendenize kadar, üzerinde protokolün durduğu masanın önüne çağırdı. Herkese parmağıyla imzasını gösteriyor ve "Bu imza senin mi?" diye soruyordu. Olumlu cevap üzerine, "Git" diye serbest bırakıyordu. En sonunda, bana de aynısını sorduktan sonra, Midhat Paşa ayağa kalktı, sol eliyle sağ dirseğimden sıkıca tuttu, işaret ve ortanca parmakları açılmış, ötekileri ise kıvrık olan sağ elini de yatay şekilde gözlerime doğru uzattı ve öfkeyle: "Ben adamın iki gözünü böyle çıkarırım!"[38] diye bağırdı ve beni kapıya doğru "Defol buradan hain köpek!" diyerek itti.

Bu şekilde itildikten sonra korku içinde kendimi meslektaşlarımın beni bekledikleri koridorda buldum; onların ifadesine göre sararmış ve solmuş vaziyetteymişim; çenem kilitlendiğinden derdimi anlatamıyormuşum, sadece başımın döndüğünü söyleyebilmişim. O yüzden bir faytonla önce Galata'ya, orada yaptığım kısa bir soluklanmadan sonra, Ortaköy'deki evime götürülmüşüm. (...)

İki gün boyunca evde kaldım ve eski İstanbul'a inmedim; Hacı İvanço Pençoviç'i ve Naydenov'u ünlü ve nüfuzlu şahıslar nezdinde yapacakları arabuluculuklarının sonuçlarını öğrenmek üzere sabırsızca bekli-

38 Metinde bu ifade Türkçe geçiyor, parantez içinde Bulgarca anlamı veriliyor.

yordum; arabulucular bizzat Midhat Paşa'ya ulaşacaklardı.

Bu iki günde, olası bir arama sırasında şüpheli bulunacak çeşitli evrakı, mektupları, elyazmalarını karıştırdım, çünkü böyle durumlarda Midhat Paşa'nın yöntemlerini pekâlâ biliyordum. Şüpheli gördüğüm bütün okuma kitaplarımı, mektuplarımı ve elyazmalarımı yaktım, bunların arasında Bulgar tarihi için çok önemli evrak da bulunuyordu; ispiyoncu Bulgarların ve oradan da zaptiyenin eline geçmesinler diye korkudan bunları başka birine emanet etmeye cesaret edemiyordum.

Midhat Paşa'nın Başına Buyrukluğu

Büyük devletlerin temsilcilerinin ve sefirlerinin İstanbul'dan ayrılmalarından sonra, Midhat Paşa tamamen başına buyruk hareket etmeye, bütün imparatorluğu idare etmeye ve onun kaderini elinde tutmaya başladı. Özellikle de büyük millet meclisinin oylarını topladıktan sonra kendini devletin tek hükümdarı gibi görmeye başladı. Bunu sabık nazırlar, sadrazamlar ve Rus yanlısı eski ünlü paşalar gibi, daha sağlıklı düşünen Jön Türkler de görüyordu. Bu sonuncular onu neredeyse toplum önünde, halifenin (padişahın) kutsal haklarını çiğnemekle eleştiriyordu, çünkü padişahın ona yazdığı şahsi mektupları ve onun padişaha verdiği yakışıksız cevapları görüyorlardı.

Midhat Paşa'nın Azli

24 Ocak Pazartesi günü, erkenden, ekzarhlık kapıcısı evime geldi ve neşeyle ekzarhın Midhat Paşa'nın sadrazamlıktan azlini ve yerine de Edhem Paşa adında birinin getirildiğini bana duyurması için kendisini gönderdiğini söyledi. Bu habere şaşırdım ve kapıcıya, "Antim Dede bunu rüyasında görmüş olmalı; sen git, ben de beş-on dakika sonra geliyorum" dedim.

Ekzarhın konutuna giderken yol üzeri, iyi bir Bulgar dostu ve Bulgarların çoğuyla münasebetleri olan Necip Paşa'nın (eşi Alman olduğundan, ama daha ziyade Türkiye'nin ıslahı ve kadınların kurtuluşu konusunda Avrupalıların görüşlerini paylaştığından dolayı Türkler ona Gâvur Necip diyorlardı) evine uğradım. Necip Paşa, Midhat Paşa'nın azil ve sürgün haberini biraz önce almıştı, şimdi ayrıntıları bekliyordu. O yüzden onunla vedalaşarak

ekzarha gittim. Ekzarh beni sevinçle karşıladı, kollarını açarak kucakladı ve Necip Paşa'nın da tasdik ettiği hadisenin doğruluğundan memnun olarak "Tanrı kurtardı!" nidasıyla beni öptü. Ancak ekzarh da ayrıntıları bilmiyordu.

O yüzden hızlıca Yıldız Köşkü, Çırağan Sarayı, Dolmabahçe Sarayı kenarından geçerek Galata'dan eski İstanbul'a, Babıâli'ye yöneldim. Yol boyunca, meraklı kalabalıklar görüyordum, sarayların çevresinde ise kolluk kuvvetleri güçlendirilmişti. Eski İstanbul'da Türkler arasında büyük bir canlanma vardı. Bazıları, yüce hattın okunduğu Babıâli'den dönüyorlardı; hatta göre, şartlar ve devletin ve tebaanın menfaatleri, sabık sadrazam Midhat Paşa'nın azlini ve payitahttan uzaklaştırılmasını, yerine de, İstanbul'da bulunan Berlin Sefiri ve Tersane Konferansında olağanüstü temsilci olan Edhem Paşa'nın tayinini gerekli kılıyormuş.

Başkaları da, devletin en üst makamında gerçekleşen bu hızlı değişiklikten şaşkın vaziyette, bunu gerektiren nedenleri ve şekil itibarıyla nasıl gerçekleştiğini öğrenmek üzere Babıâli'ye doğru gidiyorlardı.

Hakikaten de, bu denli kader tayin edici siyasi, diplomatik ve askeri şartlar içinde hayata geçirilen sadrazam değişikliği sadece Jön Türk çevrelerinde değil, ama bütün üst düzey çevrelerde –yerli ve yabancı– öyle bir can sıkkınlığı ve şaşkınlık yarattı ki kimse nasıl bir tavır takınacağını ve düşüncelerine nasıl bir yön vereceğini bilemiyordu.

Buna rağmen herhangi bir ihtilal hareketi veya softaların veya kitlelerin Hıristiyanlara veya idareye yönelik bir saldırısı veya tehdidine ilişkin korku da sezilmiyordu ki üç-dört yıldan beri böyle durumlarda bunlar yaşanıyordu. Softaların ve genelde Jön Türklerin bu sakin duruşları üst düzey Babıâli çevrelerinde, azledilen sadrazamın selefi Edhem Paşa'nın konferansta sergilediği tavrıyla izah ediliyordu, bu tavır Midhat Paşa'nın telkin ettiği fikirlerle uyumluydu. Bu versiyon dışında Midhat Paşa'nın azliyle ilgili başka versiyonlar da vardı ki bunların bazıları epeyce akla yatkın ve mantıklıydı. Sözgelimi Abdülhamid, Midhat Paşa'nın sadece halife padişaha Kuran-ı Kerim'den bahşedilen bazı önemli ve geleneksel haklara saldırma veya bu hakların kısıtlanması yönünde temayülü bulunduğunu; sadece halifeliğe ait bazı sembolleri benimsediğini görerek ve onun ülkeyi Rusya'yla savaşa götüren bir siyaset yürüttüğünü anlayarak sadrazamlığa,

şimdiye kadar Berlin sefiri olan Edhem Paşa'yı getirmeyi aklına koymuş. Amacı da, Edhem Paşa sayesinde Alman İmparatorluğu'nun kudretini, toplumsal düzenini ve maliyesini etüt etmekmiş.

24 Ocak'a bağlayan gece padişah, Dolmabahçe Sarayı'nda, şeyhülislam ve beğendiği sadık nazırlarından oluşan Meclis-i Hassayı toplamış ve sonunda da Midhat Paşa'yı çağırtmış. Midhat Paşa saraya intikal edinceye kadar, padişah daha önce gelmiş olan nazırlar ve üst düzeyli kişiler önünde, değişiklik niyetini ve iradesini gerekçelendirmiş, herkes istisnasız bunu onaylamış. Ancak padişah her türlü gelişmeye karşı önceden gizli şekilde güvenilir nazırlarıyla birlikte bütün hazırlıklarını yapmış. Padişahın muhafız alayı çağrılarak hazır vaziyette bekletiliyormuş; İzzedd*in* vapuru istim üzerinde, hemen demir almaya hazır vaziyette saray iskelesinde bekletiliyormuş. Çağrılan yüce zatların çoğu padişahın bu vapurla kaçacağını düşünmüşler.

Bu arada, Midhat Paşa da gelmiş ve iki yaver eşliğinde padişahın başmabeyincisi tarafından karşılanmış. Paşa hususi bir salona alınmış; baş başa kaldıkları mabeyinci, padişahın emriyle devlet mührünü teslim etmesi ve padişaha sunması gerektiğini bildirmiş. Midhat Paşa hem saraydaki ortamdan, hem de yüksek talimattan ve başmabeyincinin tavrından sadrazamlıktan azlinin söz konusu olduğunu anlamış. O yüzden hiçbir direniş göstermeden ve karşı gelmeden, soğukkanlı şekilde eğilmiş ve boynundan, içinde devlet mührünü taşıdığı keseyi çıkarmış, mabeyinciye teslim etmiş ve "Sadece bu mu?" diye sormuş.

Mabeyinci herhangi bir şey söylemeden gidip padişaha devlet mührünü sunmuş, karşılığında da padişah, Midhat Paşa'ya hediye (bahşiş) mahiyetinde, içinde 500 lira bulunan başka bir kese vermiş. Paşaya derhal İzzedd*in* vapuruna kadar refakat etmesini ve birinci kaptana kapalı bir zarf vermesini emretmiş; zarfta sabık sadrazamın sürgüne gönderildiği yerle ilgili padişah iradesi bulunuyormuş. Bu zarf denizde, Çanakkale Boğazı geçildikten sonra açılmalı ve Midhat Paşa'ya refakat eden beş padişah yaveri, vapurun yedi kaptanı ve konvoyu oluşturan bütün mürettebat önünde okunmalıymış. Ayrıca, Midhat Paşa'nın ailesini de almak üzere vapurun Kumkapı açıklarında demir atması gerekiyormuş.

Babıâli'nin en üst düzeyli yetkililerince derlenen, teyit ve tasdik edilen bu bilgileri, hemen 24 Ocak akşamı ekzarha ilettim, ancak her ikimiz de, sabah azil haberini ilk aldığımız andaki gibi sevinemiyorduk, çünkü o zaman Midhat Paşa'nın yerine kimin tayin edildiğini bilmiyorduk. Ancak şimdi onun gibi bir Jön Türk olan Edhem Paşa'nın sadrazamlığa tayin edildiğini öğrendiğimizde –ki siyasi görüşleri neredeyse selefininkilerle örtüşüyormuş– sevincimiz kursağımızda kaldı. Gene de seviniyorduk ama.

Bir-iki yıl önce Midhat Paşa sadrazamdı, 75 gün iktidarda kaldı, sonra azledildi, ama gene sadrazam oldu, bu sefer 49 gün kaldı ve bugün gene azledildi; dolayısıyla üçüncü kere geri çağırılabilirdi, sadrazam olur ve o zaman hıncını alırdı. Buna rağmen, ekzarhla ikimiz, belalımızın İstanbul'dan uzaklaştığını görünce seviniyorduk. Bulgarlar İstanbul'da olduğu gibi taşrada da bu sevinci paylaşıyor, sessiz sedasız hadiselerin seyrini bekliyordu.

Tıbbiyede İşbaşı

25 Ocak'ta tıbbiyeye gittim; burada Nazır Marko Paşa'yla görüştüm; o beni Midhat Paşa'nın azlinden dolayı tebrik etti, ancak yeni sadrazamın tayiniyle ilgili tebrikten kaçındı, çünkü Edhem Paşa'nın Midhat'ın sıkı yandaşı olduğunu biliyordu. Dolayısıyla Jön Türklerle konuşmalarımda dikkatli olmamı telkin etti, çünkü bunlardan bazıları bana karşı şüpheci bir tavır takınmışlardı. Buradan Babıâli'ye geçtim, bazı kalemlere uğradım ve dünkü sadrazam değişikliği ve çok sayıdaki azillerle ve tayinlerle ilgili yorumlar dinledim.

Gazetelerde Midhat Paşa Yankıları

26 Ocak'ta ruhen rahatlamış vaziyette Pera'ya yerel ve Batılı gazeteleri okumaya gittim. Yerel gazetelcrden dikkatimi İngilizce *Levant Herald*, Türkçe *Basiret*, *Phare de Bosphore* ve Fransızca *Courrier d'Orient* çektiler.

Birinci gazete azledilen Midhat Paşa'yı sert şekilde yeriyor, onu Abdülhamid'e karşı kirli planlar içinde olan ve devleti uçuruma sürükleyen bir diktatör olarak ilan ediyordu. İkinci gazete, padişaha gönderdiği bazı yakışıksız mektuplardan söz ederek Midhat'ın padişaha karşı takındığı

kibirli tavrını kınıyordu. *Phare de Bosphore* patronunu savunuyor ve kusurlarını içinde bulunduğu şartlarla affettiriyordu. Dördüncü gazete de Midhat Paşa'nın ilk on haftalık sadrazamlığı ve şimdiki 49 günlük sadrazamlığı sırasındaki faaliyetlerini ve icraatlarını tahlil ediyor ve onu bencil ve aşırı bağnaz bir milliyetçi olarak nitelendiriyordu.

Meclis-i Mebusanın Açılışı

Nihayet, 2 Mart'ta Babıâli, Bulgar mahkûmlar ve sürgünlerle ilgili birçok defadır vaat edilen ve dillere pelesenk olan ünlü genel affı çıkardı ve ilan etti. Ayın yedisinde ise Abdülhamid, ayanın ve mebusların yanı sıra, bütün gayrimüslim ruhani liderlerin, patriklerin, hahamların, keza Rusçuk piskoposu Grigoriy'in refakat ettiği Bulgar Ekzarhı Antim'in katılımıyla Dolmabahçe Sarayı'nda Osmanlı Meclis-i Mebusanının ilk oturumunu açtı.

Prens Gorçakov'un[39] sirkülerinden sonra, doğaldır ki büyük devletlerden ortak bir nota bekleniyordu, ancak böyle bir nota gelmedi. Hakikaten Batılı gazetelerde şansölyelerin beyanatlarına yer verildi; bunlar Rusya ile Türkiye arasında bir bozuşma ve savaş durumunda, her birinin şarktaki menfaatleri zedelenmediği müddetçe tarafsız kalacaklarını ve sonraki kararları için hadiselerin gidişatını izleyeceklerini beyan ediyorlardı. (...)

Ekzarh Antim'in Azli

12 Nisan'da, Rusya'yla Türkiye arasında savaş ilan edildiği gün, Dr. Çomakov, Georgaki Çaloğlu Bey ve Dimitraki Bey'in teklifiyle, toplantı ekzarhlık konutu yerine, Rusçuk Metropoliti Grigoriy'in evinde, benim yokluğumda yapılmış. Buraya, yukarıda adı geçen zatlar, nazırın tavsiyesi üzerine, son kere gönüllü olarak istifasını vermeye ikna edilmek üzere Ekzarh Antim'i de çağırmışlar. (...) O da hazırlanan istifasını imzalamış.

14 Nisan'da Hariciye Nazırı Saffet Paşa, şahsen evine gönderilen bir

39 Prens Aleksandr Mihayloviç Gorçakov (1798-1883), Rus devlet adamı. Kırım Savaşı (1853-1856) sonrasında, 1856'dan 1882'de istifa edene kadar, yaklaşık çeyrek yüzyıl boyunca, Rusya İmparatorluğu'nun dışişleri bakanı olarak görev yapmıştır –ed.n.

tezkereyle, ekzarhın padişahın emriyle ekzarhlık unvanının kaldırıldığını bildiriyordu; gelenek olduğu üzere başka bir ayrıntı vermiyordu. Ekzarhlığa giden başka bir buyrultuyla 60 gün zarfında yeni bir ekzarh seçilmesi, yeni ekzarh seçilinceye kadar, geçici olarak bir vekil belirlenmesi emrediliyordu. Buyrultu okunduktan sonra, aynı toplantıda hemen vekil seçimine geçildi ve açık oylamayla, Filibe Metropoliti Panaret vekilliğe getirildi. (...)

Ekzarh Seçimi

Ekzarh adaylarının adlarıyla –Lofça Piskoposu Yosif, Rusçuk Piskoposu Grigoriy ve Samokov Piskoposu Dositey– takrir düzenlenmiş; Ekzarh Vekili Filibe Piskoposu Panaret'de bulunan Muvakkat Muhtelit Komisyon mührüyle zarf herkesin önünde mühürlendikten sonra takrir Nazır Saffet Paşa'ya sunulmak üzere Dr. Çomakov ve Tulçalı Dimitraki Bey'e verilmiş. Nazır dört-beş gün sonra, Babıâli'nin her üç adayı da onayladığını ve kanuna göre, adaylardan birinin ekzarh seçilmesini komisyona bıraktığını bildirmiş. O yüzden 24 Nisan'da, ekzarhlık konutunda seçim toplantısı yapıldı. (...)

Velhasılı kelâm, dünyevi adı Lazar Yovçev olan Lofça Piskoposu Yosif, diyakoz, rahip, arşimandrit, piskopos, metropolit gibi bütün kutsal hiyerarşi basamaklarını üç buçuk yıl gibi çok kısa zamanda tırmandıktan sonra Dr. Çomakov ve Panaret sayesinde Bulgar ekzarhı oldu.

Ekzarhlığın düşmanları ise kenardan bakıyor ve Bulgarların usulsüzlük üzerine usulsüzlük biriktirdiklerini ve böylelikle Rum Patrikliğinin kendilerine atfettiği sapkın, heretik, skizmatik gibi sıfatları haklı çıkardıklarını görerek el ovuşturuyorlardı. Böylece Rumca gazetelerle, her ikisi de resmi olan Fransızca *Phare de Bosphore* ve *Turquie* gazetelerine Bulgarlara iftira atmaları, onları kınamaları ve kendileri için akıtılan Türk ve Rus kanını hak etmeyen şu yabanıl Bulgarlara saldırmaları için koz veriyorlardı.

Ekzarh Yosif'in İntikali

15 Mayıs Pazar akşamı, yeni Ekzarh Yosif maiyetiyle İstanbul'a geldi. Kendisi Sirkeci Garı'nda iki papaz ve birkaç esnaf tarafından karşılanmış ve Filibe Piskoposu Panaret'in önderliğindeki ruhanilerin ve Dr. Çomakov çevresinin beklediği Ortaköy'deki ekzarhlık konutuna götürülmüş.

17 Mayıs Salı günü, Ekzarh Yosif tanışmak amacıyla Sadrazam Edhem Paşa'yı, Hariciye Nazırı Saffet Paşa'yı ziyaret etti. (...)

Dr. Vılkoviç'le Türklerin Gözünden Düşmemiz

Meraklı okurun bildiği üzere, en önemli hastalarım Babıâli'nin alt ve üst düzey memurları arasındaydılar; ayrıca Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhânede, keza Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyede muallim olarak Türklere neredeyse çok gerekli bir kişi olmuştum; Ayasofya karşısındaki Darülfünunda Türkçe sunduğum hijyen ve doğal tarih konulu konferanslar nedeniyle de güven ve hürmet kazanmıştım. Bu sayede Bulgar asıllı olduğumun bilindiği Babıâli çevrelerinde de iyi kabul görüyordum.

Ancak Nisan İsyanından[40] beri yavaş yavaş bana karşı bir mesafe hissetmeye başladım, Tersane Konferansından ve Londra Protokolünden[41] sonra da Türklerin güvenini ve sempatisini kaybettim, bunlar benden hatta nefret etmeye başladılar. Şimdi de Midhat Paşa'nın makamındaki hadiseden, savaşın ilan edilmesinden, Ekzarh Antim'in azlinden ve Ekzarh Yosif'in seçilmesinden, ama özellikle de Türkçe gazetelerde Dr. Çomakov, Panaret ve Yosif'in şeytani ve ihbar edici yazılarının yayınlanmasından sonra, Türkler artık benden sadece nefret etmiyor, ama Bulgar olmam nedeniyle beni dolaylı olarak kovuşturuyorlardı.

Böyle bir kovuşturma, Antim yandaşı ve taraftarı olarak görülen Dr. Georgi Vılkoviç'e karşı da yapılıyordu. Bütün bunlara rağmen biz iki hekim, öteki Sadık Dostlarla, savaşın ilan edilmesinden sonra Galata'da, Mumhane Sokak, No: 8'de Atanasaki Stoyanoviç ve Stefan İliç'in yazıhaneleri yakınında gizlice ve daha sıkça yaptığımız görüşmelerimizde, idari vazifelerimizi icra ederken çok dikkatli olmaya, daha istekli görünmeye ve kaderimizle ilgili konuşulanlara kulak kabartmaya karar vermiştik. Ekzarh Antim'in evinin önünde de hafiyeler cirit atıyordu.

40 Nisan Ayaklanması 1876'nın Nisan-Mayıs aylarında Bulgaristan'ın Bulgar nüfusun yoğun olduğu bölgelerinde başlayan ve daha sonra 1878'de bağımsız Bulgar Knezliği'nin doğmasına yol açan ayaklanma –ed.n.

41 Londra Protokolü, Tersane Konferansında istediklerini alamayan Rusya'nın ve bir Rus-Osmanlı savaşı çıkmasını istemeyen İngiltere'nin önayak olduğu, Balkan sorununun çözümüne yönelik bir protokoldür. Londra'da yapılan toplantıya Birleşik Krallık, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan, İtalya ve Rusya katılmışlardı –ed.n.

İhtiyatlı Olmam İçin Uyarılar

Her ne kadar tanıdık ve üst seviye Türk hastalarımdan, hatta Nazır Marko Paşa'dan bana bu endişeli ve bulanık günlerde eski İstanbul sokaklarında görünmemem yönünde nasihatler alsam da, evde duramıyor, hastalarımı ziyaret ederken dünyada olup bitenlerden haberdar oluyor, genelde de savaş cephelerinden haberler öğreniyordum.

Bunu şuradan aldığım cesaretle yapıyordum: 1- Binbaşı askeri kıyafetim sayesinde çok az Türk beni bir Türk binbaşından ayırt edebilirdi; 2- Midhat Paşa uzağa, ta Arabistan'a sürülmüştü; 3, Beni tanıyan Türkler, Midhat Paşa'nın sadrazamlığında zorda olduğumu bilmiyorlardı.

Ben sadece beni tanıyan gizli ve aleni hafiyelerden korkuyordum; bunlar daha çok Leh ve Pomak Boşnaktılar; Bulgarlardan ise Eski Zağralı Andrey Momçev, Hristo Vaklidov, Kazanlık'taki Postacı Manaf Mustafa ve İstanbullu Rum Yanko Efendi hafiye idiler. Bütün bu ispiyoncular bana iftira atmak için uygun anı kolluyorlardı, ama onlar da benden korkuyorlardı, çünkü çeşitli zamanlarda bunların faaliyetlerini Kâzım Bey ve hatta Zaptiye Nazırı Hüsnü Paşa nezdinde eleştirmiştim. (...)

Muvakkat Muhtelit Komisyon Üyesi Seçilmem

3 Temmuz'da, 2 Temmuz tarihli ve yeni Bulgar Ekzarhı Yosif imzalı resmi bir davet mektubu aldım. Mektupta yeniden Muvakkat Muhtelit Komisyon üyesi seçilmiş olduğum, güya bütün dini bölgeler ve hükümet tarafından uygun bulunduğum ve bizzat Hariciye Nazırı Saffet Paşa'nın tezkeresiyle onaylandığım bildiriliyor ve ayın sekizinde ekzarhlık konutuna toplantıya davet ediliyordum.

Bu davet mektubu bana fevkalade tuhaf ve gizemli geldi. Acaba bu bir manevra, bir olta mıydı, bir kapan mıydı? Biraz sorup soruşturunca, yeni seçilen öteki üyelerin de, keza Dr. Çomakov'un da davet mektubu aldıklarını öğrendim ve milli davayı kimlerle yürüteceğimi anlayınca, hele de Rusya ve Türkiye arasında artık başlamış olan savaşın Bulgaristan açısından mutlu sonunu öngörerek, sert ve tereddütsüz, derhal Ekzarh Yosif'in davetine çok anlamlı bir ret karşılığı verdim: "Kanuna uymayan ve seçenlerini yok sayan kişilerle çalışamam."

Ret cevabımın o malum şürekânın canını çok sıktığı ve öfkelendirdiği anlaşılıyordu; o yüzden üçlü gene Edhem Paşa'ya şifahen Midhat Paşa'nın raporunun bir an önce Divan gündemine alınması için üçüncü defa ısrar etmişler. Ayrıca şunu da eklemişler: Muvakkat Muhtelit Komisyon üyeliğini kabul etmeyerek hem Ekzarh Yosif'in, hem de devletin itibarını küçük düşürmüşüm; bu da Bulgarların devlete karşı hasmane tavırlarını kışkırtıyormuş.

Bunun üzerine sadrazam kendilerine sertçe, "İş yolundadır" diye cevap vermiş. Sadrazamın sözlerinden onlar, raporun icra edilmesi için talimat verdiğini düşünerek bu haberi Balkapan'da kendilerine sadık bazı şahıslar arasında yaymışlar. O kadar kendilerinden emin konuşuyorlarmış ki ben de inanarak irkildim. Bu nedenle 6 Temmuz'da elimi acele tutarak Saffet Paşa'ya gittim. Bana daha anlayışlı ve daha samimi davranan tek paşaya bir notla beni kabul ederek dinlemesini rica ettim. Paşa derhal beni makamına aldı ve sıradan selam kelamdan sonra oturmaya davet etti.

"Geçen sefer sizi kabul etmedim, çünkü dostunuz (bunu alaylı söyledi) Midhat Paşa'nın ısrarla padişahtan tatbikini istediği dehşetli cezanın kaldırılmasını isteyeceğinizi biliyordum. Ceza sadece sizi değil, ama Dr. Vılkoviç'i de, Ekzarh Antim'i de, Ekzarhlık Kapı Kethüdası Naydenov'u da hedef alıyordu. Midhat Paşa sizin idamınızı, Georgi Gruev, Georgi Tişev ve Papaz Petır'ın ise Ankara'ya sürgün edilmelerini istiyordu. Üstelik Midhat Paşa bunu, Divana getirmeden, raporla doğrudan saraydan talep ediyordu. O zaman bütün bunları biliyor, sadece size nasıl ve hangi yetkiyle yardım edebileceğimi bilmiyordum.

İşte bundan dolayı o zaman sizi kabul etmedim. Şimdi mesele Sadrazam Edhem Paşa'nın eline geçince ve Divana getirilince, daha sakin şekilde ele alındı ve karara bağlandı: Darağacı olmasın, bütün sanıklar, siz ve Dr. Vılkoviç hariç Ankara'ya sürgün edilsinler. Askeri hekim olmanız nedeniyle sürgün yerinizi Dar-ı Şura belirleyecek; o yüzden boynunuzu ilmekten kurtardığınızdan dolayı sizi sevindirmek isterim" diye başladı nazır.

Paşa ayağa kalktı ve: "Akıllı olun ve başka hiçbir şey sormayın bana"

diyerek görüşmeyi bitirdi; bir şey söylemeden çıktım. Evet, çıktım, ama ipten kurtuldum diye sevinmem gerekirken, umutsuz, şaşkın, darmadağın, ne yapacağımı bilmez vaziyette çıktım dışarı, (...) durumum o derece umutsuzdu ki, sürgünlerde sürünmektense, ölümü yeğliyordum. Hayatımdan o denli bezmiştim.

Antim'in Yanında

Antim'e, Naydenov'a, Dr. Vılkoviç'e veya bazı Sadık Dostlara danışmak üzere onlarla görüşmeden önce böyle endişeli vaziyette bir-iki gün geçirdim. Ancak Bulgaristan'daki savaş o kadar hızla gelişiyordu ki, diğerleriyle görüşmeden önce, 7 Temmuz'a bağlayan gece, Divanın kaderimize kasteden kararıyla ilgili bizzat Saffet Paşa'dan öğrendiklerimi bildirmek üzere Antim'i ziyaret ettim. Loş odada birbirimizi gördüğümüzde, Antim beni kucakladı ve gözlerinden akan sevinç gözyaşlarıyla alnımdan öperek: "Tanrı kurtardı!" diye haykırdı. Aceleyle Saffet Paşa'nın söylediklerini aktardıktan sonra, Antim: "Hekim Bey, bu akşam Rusçuk Piskoposu Grigoriy'den duymuş olduklarımı tasdik ediyorsunuz. Şura-i Devlet Başkanı Ahmed Vefik Paşa'nın yanına gittiklerinde, o, Divanın, darağacı olmasın, ama bütün sanıklar, iki askeri hekim hariç Ankara'ya sürgün edilsinler; sürgün yerlerinin belirlenmesi için iki hekim Dar-ı Şuraya havale edilsin şeklindeki kararını söylemiş" dedi. Ertesi gün Hacı İvanço Pençoviç Efendi de Necip Molla'dan öğrendiği bu haberi tasdik etmiş.

Savaşın Seyri

Aynı gün akşamüzeri, Babıâli'de eski bir tanıdığım ve hastam olan Yahya Efendi'yle baş başa görüştük. Kendisi eskiden adliye nezaretinde kalemdeydi. Çok gizli olarak bana, bir hafta önce Rusların Kocabalkan'ı geçtiklerini ve memleketim olan Kızanlık'a kadar intikal ettiklerini; artık padişahın Süleyman Paşa'ya Karadağ'da elinde mevcut olan askeri hemen toplayarak Dedeağaç üzerinden Edirne Vilayeti'ne getirmesi için telgraf çektiğini; bunun için kendisine gerekli sayıda vapur gönderildiğini söyledi. Yahya Efendi'nin canı çok sıkkındı, ihtilal olmasından korkuyordu ve bu yüzden bana bu aralar dışarı çıkmamamı ve eski İstanbul sokaklarında

dolaşmamamı tavsiye etti. (...)

8 Temmuz'da Galata'ya indiğimde softaların büyük bir kalabalık halinde eski İstanbul'dan Galata'ya geçtiklerini ve silah, tüfek, revolver, kama vs. satan Avrupa mağazalarına girerek fahiş fiyata bunları satın aldıklarını fark ettim. Karaköy Köprüsü yakınında bir memleketlime rastladım, bana "Derhal evine dön; eski İstanbul'da Türklerin ve softaların isyan çıkardıklarını ve dükkânlarını kapatıp evlerine saklanmaya koşan Hıristiyanlara saldırdıklarını görmüyor musun? Kötü bir şey var, Rusların Kocabalkan'ı geçtikleri söyleniyor. Akşam Edirne treni gelmemiş, bunu bana demiryolunda memur olan bir memleketlimiz biraz önce söyledi; haydi, evine git" dedi.

Vaziyeti bildiğimden irkildim; evime dönsem mi, yoksa dönmesem mi diye tereddüt ettim, ama askeri kıyafetime güvenerek, seraskerliğe doğru gitmeye karar verdim; eski İstanbul'un cami avlularında vuku bulan ve oraya buraya yayılan dalgalanma hakkında bilgi alma niyetindeydim. Yolda hakikaten birkaç tanıdık Hıristiyan Ermeni ve Rum gördüm; bunlar korku içinde, nefes nefese evlerine doğru koşuyorlar ama net bir şey bilmiyorlardı.

Redif Paşa

Seraskerliğin geniş avlusuna girmeden önce, uzaktan beni gören Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Ders Müfettişi Dr. Ahmed Paşa bana yetişti ve Ana Karargâh Başkanı Redif Paşa'ya götürdü; beni takdim ederek Kazanlık'tan olduğumu ve kasabanın civarını iyi bildiğimi söyledi.

"İyi rast geldi. Nedir bu Sveti Nikola, köy müdür, mahalle midir?"[42] diye sordu Redif Paşa.

"Ne köydür, ne de mahalledir, ama bir tepedir, Kocabalkan'ın yükseğinde, güneyde Şıpka, kuzeyde de Gabrova şosesine hâkim" diye cevap verdim.

"Ya şu Uzun Yokuş dedikleri neresidir?"[43]

"Bu da, şosenin bir parçası olan uzun bir yokuştur."

"Burada çarpışıyor bugün bizim kahramanlarımız"[44] diye ilave etti

42 Metinde bu ifade Türkçe geçiyor, parantez içinde Bulgarca anlamı veriliyor.
43 Metinde bu ifade Türkçe geçiyor, parantez içinde Bulgarca anlamı veriliyor.
44 Metinde bu kelime Türkçe geçiyor, parantez içinde Bulgarca anlamı veriliyor.

Redif.

Seraskerlikte, bu sabah 8 Temmuz'da, eski İstanbul'da iki-üç cami avlusunda kolluk kuvvetleriyle birkaç softa arasında sürtüşmeler olduğunu öğrendim; elinde kamayla isyan kışkırtanlardan 30 civarında yaralı, ayrıca tutuklular varmış; kıpırdanma, dün Moskof'un Kocabalkan'ı ele geçirdiği yönündeki haberler sonucunda çıkmış.

Günün akşamında evime dönerken Antim'in yanına uğradım ve kendisine o gün öğrendiğim şeyleri anlattım. Antim de bana, dört-beş gündür Ortaköy'de hafiye Bulgarların sayısının arttığını ve bazılarının ekzarhın hizmetçilerine, "Ekzarh efendinin sıhhati yerinde mi?" diye sorduklarını anlattı.

Gazetelerde Sabık Ekzarh Antim'e İftiralar

Hakikaten de, bu birkaç gün içinde ekzarhlıktaki üçlü çok meşgul olmalıydı, çünkü Fransızca *La Turquie* veya *Phare de Bosphore* gazetelerinde sık sık Antim'e yönelik zehir zemberek yazılar çıkıyor ve manşetler atılıyordu. Bu yazılar sabık ekzarhı ekzarhlık parasını kötüye kullanmakla, ekzarhlığı soyup soğana çevirmekle, ruhani meclis üyeleri arasına olduğu gibi Muvakkat Muhtelit Komisyon üyeleri arasına da fitne fesat sokmakla ve böylelikle bu komisyonu dağıtmakla suçluyorlardı. O yüzden millet ve kilise işlerimiz iyi gitmiyor ve bunların düzeltilebilmesi için, Antim'e sempati besleyen ve suiistimallerine yardımcı olan, şimdi de yeni Ekzarh Yosif'in milleti için faydalı girişimlerini engelleyen memur ve görevlilerin de ekzarhlıktan kovulmaları gerekiyormuş.

Bu yazılar ve gazete başlıkları Türkçeye tercüme edildikten sonra, Türk memurlar ve görevlilerin okumaları ve Türk toplumunun bütün katmanlarında Antim'e karşı hasmane bir havanın oluşması için Türkçe gazetelerde yayınlanıyordu. Hele hele Türk toplumu, kendi gazetelerinden sabık Ekzarh Antim'in Rusya'da eğitim gördüğünü, bu yüzden Rus maşası olduğunu, Türk idaresini şikâyet etmek için Dragan Tsankov ve Marko Balabanov'u yabancı saraylara gönderdiğini okuduğunda rahatsız oluyordu.

İşte bu nedenlerle Türkler, İstanbul'da olduğu gibi başka dini bölgelerde de varlıklı ve nüfuzlu önde gelen Bulgarlara, hatta devlet kurumların-

daki Bulgar memurlarla meclisteki Bulgar mebuslara güvenmemeye başladı. Dışarıdan, dini bölgelerden gelenler, daha doğrusu oradan kaçan Bulgarlar takip ediliyorlar ve güya cinayet ve devlete hıyanet kuşkusuyla hapse atılıyorlar ve eğer zenginseler, ağır rüşvetler koparmak için hafiyeler tarafından kovuşturuluyorlardı. O yüzden birçok tüccar Yunan vapurlarıyla Malta mavnalarına iki veya üç misli navlun ödeyerek İstanbul'dan kaçıyordu.

Asker ve Nazır Değişikliği

Ruslar son birkaç gün içinde Kocabalkan'ın her iki geçidini de – Hainboğaz ve Şıpka–ele geçirdiler; bu sırada meydana gelen küçük çaplı çatışmalarda sadece birkaç yüz asker kurban verilmiş. Batılı gazeteler bunun büyük bir başarı olduğunu teslim ediyorlardı.

Ancak bu husus Türkleri fevkalade rahatsız etti –camilerde ve eski İstanbul sokaklarında softalar açık açık cihat çağırısı yapıyordu; kendilerine birçok fenalık yapılan Hıristiyanlar neredeyse evlerinden çıkmıyorlardı; İstanbul'un her yerinde ve banliyölerinde tam bir anarşi hâkimdi. Hiç kimse yarın sabaha çıkıp çıkmayacağını bilmiyordu. Nihayet 12 Temmuz'da Abdülhamid, Babıâli'de sadrazamlardan, nazırlardan ve âli memurlardan oluşan büyük bir meclis toplamayı akıl etti. Bu mecliste alınan çok önemli kararların derhal tatbikine geçildi:

1- Azledilen Rumeli Serdar-ı ekremi Abdülkerim Paşa'nın yerine, şimdiye kadar Karadağ'da Türk askerine kumanda eden Süleyman Paşa getirilmiş;
2- Hariciye Nazırı Saffet Paşa'nın 11 Temmuz'da sunduğu istifası kabul edilmiş, yerine Arifi Paşa getirilmiş;
3- Abdülkerim Paşa azledilince, Serasker Redif Paşa ile Ziştovi Kaymakamı Hamdi Paşa da görevden alınarak askeri mahkemeye verilmişler;
4- Şeyhülislam Hayrullah Efendi de azledilerek yerine Halil Efendi getirilmiş.

Şeyhülislam ertesi gün, Türkçe gazetelerde yayınlanan bir fetva verdi; bu fetvayla, Anadolu'daki Türk askerinin Serdar-ı ekremi Muhtar Paşa

gazi ilan ediliyordu.

Antim'in Sürgün Kararı ve Sürgünü

Mecliste, ikinci derece öneme haiz, gayrimüslim milletleri kasteden başka kararlar da alınmış; bu kararlar arasında, Divanın, sabık memurları olan Kapı Kethüdası İvan Naydenov, Ruhani Meclis Sekreteri Georgi Tişev, Muvakkat Muhtelit Komisyon Sekreteri Georgi Gruev ve bir papaz beraberinde sabık Bulgar Ekzarhı Antim'in Engürü'ye [Ankara] sürgün edilme kararının tatbiki de bulunuyormuş.

15 ve 16 Temmuz günlerinde evimden çıkmadım ve geleceğimle ilgili tam bir belirsizlik içinde kaldım; evrakımı gözden geçirdim ve şüpheli gördüklerimi, kalbimde hüzünle yaktım. Her ihtimale karşı ev işlerimi düzenliyordum. Bu arada, 17 Temmuz Pazar günü, öğleyin Dobri Gançev geldi ve zaptiyelerin, sırtında tüfekle ikişer askerin refakatinde, Antim'in, Georgi Gruev'in, İvan Naydenov'un, Georgi Tişev'in ve Papaz Petır'ın kapılarına dayanarak içeri girdiklerini, anılanları dışarı çıkararak Ortaköy İskelesi'ne, buradan da İzmit vapuruna naklettiklerini anlattı, İzmit'ten de Ankara'ya götürülmüşler. Sadece Antim'e yanına bir diyakoz alma izni verilmiş.

Gâvur Necip Paşa

Adı geçen kişilerin önceden bildirim yapılmadan bu şekilde alınıp götürülmesi beni daha da endişelendirdi ve sürgünlerin kaderini düşünmeye ve Anadolu'daki durumlarıyla ilgili bilgi almak için yöntem aramaya sevk etti. Nihayet tanışım olan ve Ortaköy'de yaşayan Gâvur Necip Paşa'nın yardımına başvurmaya karar verdim; kendisi böyle şartlar atında ve kriz zamanlarında bana yardımcı olmuştu.

Üstelik artık Saffet Paşa da azledilmişti. Akşam geç saatte Necip Paşa'nın evine gittim ve şansıma, onu eski İstanbul'dan yeni dönmüş buldum. Eski Ekzarh Antim ve arkadaşlarının başına geleni anlattıktan sonra bana:

"İyi ki böyle oldu, Midhat Paşa'nın ısrar ettiği gibi değil" dedi.

"Midhat Paşa nasıl olmasını istiyordu ki?" diye sordum.

"Hepinizin ipte sallandırılmanızı. Sürgünlerin hayatıyla ilgili endişelenmeyin; emin olun ki yoldayken veya oradayken hayatları, burada evlerinde kalmalarından daha büyük emniyette olacak. Hükümet, sürgünlerin yolculuk sırasında ve Ankara'da geçinebilmeleri için hususi bir memuru vapura yollayarak Antim'e 500 lira gönderdi. (Bu hususu kimse bilmiyordu. Döndüklerinden sonra, Tırnova'da bir görüşmemizde, Antim'e bunu sordum ve o da doğru olduğunu söyledi. Velhasıl, sürgünlerden biri, Sofya'da mukim Georgi Tişev[45] de bunu tasdik ediyor, keza İvan Naydenov da vefatından önce bunu onayladı.) (...)

"Dr. Vılkoviç'le ikiniz için ise Dar-ı Şura karar verecek ki belki de artık vermiştir. Size bu meseleyle ilgili Seraskerlikten henüz resmi bir şey söylenmedi mi?" diye sordu Necip Paşa.

"Hayır" dedim ve verdiğim rahatsızlık için özür dileyerek çıktım. (...)

Osman Paşa'nın Başarıları

26 Temmuz'da Dr. Vılkoviç'i aradım, ama gene bulamadım; bunun üzerine de Batılı gazeteleri okumak üzere Cafe de la Courone'a gittim, çünkü yerli gazetelerden, özellikle de Türkçe gazetelerden savaş alanları ve özellikle de Plevne'deki Osman Paşa hakkında çok önemli haberler olduğunu öğrendim.

8 Temmuz'dan 19 Temmuz'a kadar Plevne civarında çok büyük çatışmalar olmuş, Osman Paşa, Sofya'dan ve Lofça'dan güçlü bir destek aldıktan ve Rusların oraya buraya dağıttıkları Türk askerlerini topladıktan sonra, biri 6 Temmuz'da, ikincisi 8 Temmuz'da General Gredener ve Şahovskiy'in askerlerine karşı iki büyük zafer kazanmış. 19'unda gerçekleşen en büyük çatışmalarda ise, Osman Paşa'nın bizzat Babıâli'ye ve sadrazama gönderdiği telgraflarından, Rusların 6 bin, Türklerin ise sadece 100 kaybı ve 300 yaralısı varmış. Sayılar Ruslar için çok abartılmış, Türkler için de çok azaltılmış olduğundan Babıâli bayram ediyordu.

Öyle veya böyle, o gün Türklerin önemli bir başarı elde ettikleri görülüyordu, çünkü o günden itibaren Rusya bir an önce Romen askerinin gönderilmesi için talepte bulunmuş ve Rusya ve Romanya bu konuda bir

45 Şimdi artık müteveffa –y.n.

anlaşmaya varmış. Bu bilgilerin dışında dün, pasif Arifi Paşa yerine, hariciye nazırı olarak Server Paşa'nın tayin edildiğini öğrendim; Türkçe gazeteler de bunu tasdik ediyordu.

Güney Bulgaristan'da Ahalinin Mağduriyeti

(...) O günlerde ekzarhlığın ve yeni ekzarhın kaderini pek düşünmüyordum. Bütün bunlar ikinci plandaydı. Şimdilik savaşın özellikle de Güney Bulgaristan'daki seyriyle ilgileniyordum; Eski Zağra, Karlova, Kalofer, Kazanlık, Çırpan'da ve civarlarında vuku bulan korkunç hadiselerden sonra sağ kalan ahalinin durumunu sık sık soruşturuyordum. Buralardan can havliyle kaçanların tanıklıklarına göre açlık ve yoksulluk kol geziyormuş, bunların neredeyse hepsi çıplak ve yalınayakmış, hastaymış ve sararmış solmuş halleriyle iskeleti andırıyorlarmış; bir sözle, can yakıcı bir tablo teşkil ediyorlarmış.

Sözü edilen zavallıların yüzde 80'inin yersiz yurtsuz kalan kadın ve çocuklar olduklarını öğrendim. Türk kumandanlar Anadolu'ya gönderilmeleri veya Selimiye Kışlası, Ramis [Rami] Kışlası gibi bazı terk edilmiş, boş kalmış eski kışlalara yerleştirilmeleri için bunları demiryoluyla İstanbul'a gönderecekmiş.

Bu kışlaların adını duyunca irkildim, bunlardan biri olan Ramis Kışlası eski İstanbul'un batısında, şehir merkezinden dört-beş km mesafede bulunuyordu; yarı yıkık haldeydi ve pencereleri neredeyse camsızdı, ayrıca ulaşımı zordu, hatta kalabalık Müslüman mahalleleriyle bile düzenli iletişimi yoktu.

Selimiye Kışlası ise denizin ötesinde, Üsküdar'daydı. Öyle ki her iki kışla da, eğer bu iskân işiyle misafirperverlik değil de başka belalı bir şey hedeflenmiyorsa, böyle muhacirler için uygun değildi. O yüzden düşündüm taşındım ve bu hikâye ve duyumları teyit ettikten sonra belediyeye, Pera'yı ve Galata'yı kapsayan Altıncı Daireye gittim. Hıristiyan olan başkan muavini Black Bey'i[46] buldum ve kendisinden belediye konseyi üyesi, ayrıca Pera ve

46 Eduard Black Bey (1824-1895) İzmirli Levanten bir aileden gelmektedir. 1842'de henüz on sekiz yaşındayken liman odası tercümanlığına tayin edildi. 1852'de Osmanlı Devleti Paris Sefaretine ateşe tayin edildi, bir yıl sonra da sefaretin başkatibi oldu. 1860'ta Napoli Şehbenderi (konsolosu) olarak atandı. 1866'da ilk kez oluşturulan Washington Sefaretine sefir tayin edildi. 1876'da matbuat müdürü oldu.

Galata tüccarlarının iyi tanıdıkları üç Hıristiyandan oluşan bir komisyon kurmasını rica ettim. Bu komisyon üyeleri, yakında Rumeli'den demiryoluyla yalınayak ve aç gelecek olan bu muhacir Bulgarların barınması işlerine bakacaklardı. Black Bey bu işle gayet yakından ilgilendi ve bu Hıristiyan davası için hizmete hazır kişilerin adlarını söyledi: Rum Hacopolu, Ermeni Hekim Horasandiyan ve Fransız Muallim Gandon. (...) Buradan doğruca Balkapan'a giderek bulabildiğim Sadık Dostları, bizim oralardan kalabalıklar halinde gelmeleri olası Bulgar mağdurlar için ne yapabiliriz diye düşünmek üzere topladım. Burada uzun uzadıya acaba bu savaş mağdurlarının para, giyecek, yiyecek, ayakkabı ve başka temel ihtiyaçlarını karşılamak üzere bir hayırsever kurum oluşturabilir miyiz meselesi üzerinde kafa yorduk (...).

Belirsizlik

Midhat Paşa'nın suçladığı dört Bulgar dava adamı –Ekzarh Antim, İvan Naydenov, Dr. Vılkoviç ve bendeniz– hakkında verilen kararın tatbikinin üzerinden artık neredeyse üç hafta geçmişti, oysa biz iki askeri hekim belirsizlik içinde bekliyorduk. Dar-ı Şuranın hakkımızda nasıl bir karar aldığı henüz bilinmiyordu. Bu gecikme kaderimizle ilgili bazı meşum tahminlere yol açıyordu. Dr. Vılkoviç'in nerede olduğu öğrenilemiyordu, bu nedenle Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâneye giderek ne yapmam gerektiği hususunda Marko Paşa'ya danışmaya karar verdim, çünkü o birçok kereler iyi niyetle bana bazı sırlar veriyordu ve kendimi savunurken bunlar işime yarıyordu.

Türk Kumandanların Hataları

27 Temmuz akşamı, yeni gelen Batılı gazeteleri okumak üzere Cafe de la Couronne'a uğradım; bu gazetelerde daha çok, Eski Zağra'nın alınışından sonra Süleyman Paşa'nın eylemleriyle ilgili çeşitli fikirler yürütülüyor ve genellikle paşa eleştiriliyordu.[47]

Daha sonra şurayı devlet üyeliğine getirildi. Altıncı Daire Belediye müdürü olmasından sonra 1890'da Bükreş sefirliğine getirildi. Emekli olduktan sonra tekrar Altıncı Daire müdürü oldu –ed.n.

47 Askeri eleştirmenler Süleyman Paşa'yı, Eski Zağra yakınındaki galibiyetinden sonra, sayıca çok ve güçlü ordusuyla Rusları pek müstahkem olmayan Şıpka Geçidi'ne kadar takip etmemesinden dolayı eleştiriyor, "Geçidi ele geçirmeli ve daha sonra sağ kanadıyla Şumnu'da Mehmed Ali Paşa'ya, sol kanadıyla da Plevne'de Osman Paşa'ya destek sağlamalıydı; böylece bir an önce Rusları, Bulgaristan'a girdikleri yere doğru püskürtmeliydi" diye yazıyorlardı. Aslında üç paşa arasında daha Edirne'de yapılan plan da bunu öngörmüyor muydu? Oysa Süleyman Paşa'nın esas amacı kasaba ve köylerde komitacı

Atacağı her adım öncesi tereddüt ettiğinden ve net kararlar veremediğinden dolayı Süleyman Paşa yaklaşık 18-20 günlük çok kıymetli bir zaman kaybetmiş. Gazetelerin yazdığına göre, Süleyman Paşa'nın bu ne yapacağını bilememesinin ve tereddütlü halinin başka bir nedeni varmış: Yakında padişahın azlettiği Abdülkerim Paşa'nın yerine serdar-ı ekremliğe Mehmed Ali Paşa'nın terfiinden kaynaklanan kıskançlık.

Başkaları da, Türkçe gazetelere dayanarak, padişaha gerçeği yansıtmayan telgraflar gönderdiğinden dolayı Süleyman Paşa'nın gözden düştüğünü yazıyordu.

Marko Paşa'yla Görüşmem. Dr. Vilkoviç'in Sürgünü

Marko Paşa'yla ancak 5 Ağustos'ta gerçekleşebilen buluşmamızda kendisine ayrıntıyla Dr. Vılkoviç'le birlikte içinde bulunduğumuz durumu aktardım. Dar-ı Şurada, askeri sıhhi bölüm üyesi sıfatıyla, biz iki hekimin lüzumlu kişiler olduğumuzu ve vazifelerimizin başından ayrılmamamız gerektiğini ileri sürerek bizleri himaye etmesini rica ettim. Eğer bu mümkün değilse, başka yere değil de, Ege'deki bazı Türk adalarına gönderilmemiz hususunda ısrar etmesi ricasında bulundum. Marko Paşa beni dinledikten sonra seraskerin kendisine gönderdiği padişah iradesinin nüshasının getirilmesini istedi ve:

"Dr. Vılkoviç'in işi tamam, dört gün önce Suriye'ye, Şam'a gönderildi. Sizin meseleniz 11 Ağustos'a ertelendi, o zaman gene Dar-ı Şuranın sıhhiye üyeleriyle bir toplantı yapılacak; o toplantıda ben de yer alacağım, keza bu bölümün başkanı, sizin dostunuz Nuri Paşa da" dedi.

Marko Paşa "sizin dostunuz" ifadesini ironiyle söyledi, çünkü gözden düşmemden önce, Nuri Paşa'nın Türk toplumu nezdindeki itibarımı çok kıskanan bir hasmım olduğunu; ayrıca, onun sabık Filibe Mutasarrıfı Aziz Paşa vasıtasıyla Dr. Çomakov'un dostu olduğunu da biliyordu.

Yemen'e Sürgünümle İlgili İrade

İradenin nüshasını, Marko Paşa'nın da duyması için sesli okumamı isteyerek bana uzattı.

Bulgarları avlamak ve idam etmek. "50 bin mevcutlu bir ordunun başındaki kumandanın ana hedefi bu mu olmalıydı?" diye soruyorlardı askeri eleştirmenler. (...) –y.n.

Devletlü efendim hazretleri, Haydar Paşa Hastanesi Seririyat Cerrahi Muallimi Miralay Doktor Vılkoviç Bey ile Mektebi Tıbbiye-i Şâhâne Teşrih Muallimi Binbaşı Doktor Hristo Efendinin, işbu uygunsuz zemanlerde dersadette ikameti münasip görülmediğinden Yemen cihetine nefi-tebidi lazım geldiğine idarei şahane taallük ettiği.

"Görüyor musunuz, hekim bey, iradede yeriniz de belirtiliyor; o yüzden bu hususta hiçbir şekilde yardımcı olamam, Dar-ı Şura da bunu değiştiremez. Sizin yokluğunuzda yapabileceğim tek şey, Yemen'den dönünceye kadar yerinizi boş tutmamdır" dedi Marko Paşa.

"Dar-ı Şura Dr. Vılkoviç'in sürgün yerini Yemen'den Şam'a nasıl değiştirdi ki?" diye sormaya cesaret ettim.

"Bunun üç-dört gün önce hangi gerekçelerden dolayı yapıldığını bilmiyorum. Bunun, yeni Sadrazam Edhem Paşa'nın hususi talimatıyla yapıldığına beni temin ediyorlar. Fazlasını sormayın. Sadece şunu söyleyebilirim ki, Midhat Paşa'nın sizin aleyhinize korkunç tehditlerinin gölgesi bile kalmadı. Şimdi size yapılan, Divan kararının ikinci kısmının da yerine getirilmesi için yapılıyor, çünkü Bulgar ekzarhının arkadaşlarıyla beraber sürgün edilmesi şeklindeki birinci kısım yerine getirildi. Bu artık bir formalite. Görmüyor musunuz ki iradenin ruhu da, tonu da öyle sert ve hasmane değil; eğer sizi bir tehlike veya şer bekleseydi, iradenin tonu da sert ve hasmane olurdu. Velhasıl, Dar-ı Şuranın hakkınızda ne düşündüğünü bilen biri olarak, şimdi size verebileceğim biricik tavsiye, oraya çağırıldığınızda, Dar-ı Şuranın belirleyeceği yeri kayıtsız şartsız kabul etmenizdir. Aksi halde Dar-ı Şuranın Nuri Paşa vs. gibi size karşı zaten patlamaya hazır üyelerinin daha büyük nefretine maruz kalacaksınız. O yüzden ayın on birinde öğleden sonra Dar-ı Şuraya gelin." (...)

Dar-ı Şuranın Sürgün Tarihini ve Yerini Belirlemesi

Nihayet 11 Ağustos geldi. O gün öğleye kadar Pera'da muhacir yerleştirilen bazı evleri dolaştım. Sadık Dostlardan iki-üç kişiyle buluştum ve öğleden sonra saat üçte artık Seraskerlikte, Dar-ı Şuradaydım. Marko Paşa

da bir saat önce gelmiş ve şuranın toplantısına girmiş. Bir saat kadar bekledim, ama Marko Paşa'nın beni çağırmadığını görünce, şuranın yaveriyle kendisine orada olduğum haberini gönderdim. Az sonra Marko Paşa çıktı ve baş başa kaldıktan sonra:

Bana 11 Eylül'e kadar süre verildiğini; ben İstanbul'a dönünceye kadar her ay aileme 500 kuruş harcırah verileceğini; Yedinci Yemen Kolordusu zabitleri, memurları ve askerleriyle, yolcuların Yemen İskelesi Hudeyda'ya kadar taşınması için devletin tuttuğu Avusturya vapuruyla yolculuk yapacağımdan dolayı yol harcırahı verilmeyeceğini; bir tenzil-i rütbe yapılmayacağını bildirdi.

"Buradan, Sıhhiye Başkanı Nuri Paşa'nın Dar-ı Şuraya sunduğu raporda, aniden Yemen'e sürülmenizi teklif ettiği ve bunda ısrar ettiği, ayrıca tenzil-i rütbe de istediği anlaşılıyor. Şimdi gidin ve 11 Eylül'de yola çıkmaya hazır olun" dedi Marko Paşa.

Marko Paşa'yla vedalaşırken kendisine teşekkür ettim ve "Sıhhiye başkanı Nuri Paşa şurada mı?" diye sordum.

"O tifüs hastası değil mi?" diye cevap vererek şura toplantısına girdi.

Sıkıntılı Dakikalar, Sadık Dostlarla

Seraskerlikten çıkarken dağınık ve şaşkındım; ne düşüneceğimi bilmiyordum. İlmekten, yani Midhat Paşa'nın darağacından; Sıhhiye Başkanı Nuri Paşa'nın Dar-ı Şura'ya sunduğu raporda teklif ettiği tenzil-i rütbeden kurtardığıma, bana tam bir ay izin verilmesine, aileme aylık 500 kuruş yardım bağlanmasına sevinmeli miydim? Nihayet bütün bu nimetler sürgünden dönüşümü ve İstanbul'daki ilk görevime dönmemi müjdeliyor diye sevinmeli miydim?

Yoksa Güney Arabistan'a, Yemen'e, vahşi ve Türk Devleti'ne karşı sürekli isyan eden, insan hayatına bir sinek hayatı kadar değer verilmeyen Arap kabileleri arasına gönderildiğimden dolayı üzülmeli miydim? Memleketim Bulgaristan'ı kanlı ve korkunç savaşın zirvesindeyken terk ettiğimden, savaşın mutlu sonunu (bundan emindim) ve bütün Bulgar milletinin kurtuluşunu görerek sevinçle bayram edecek o mesutlar arasında yer alamayacağımdan dolayı üzülmeli miydim? Nihayet savunmasız ve

yardımsız, üçüncü doğumu sonrasında 20 günlük lohusa olan eşimi ağlamaklı durumda bırakacağımdan dolayı üzülmeli miydim?

Böyle karanlık bir belirsizlik içinde ne yapacağımı bilemezken, bugünün 11 Ağustos olduğunu ve Sadık Dostların Dar-ı Şuranın kaderimle ilgili kararını öğrenmek için beni Balkapan'da bekleyeceklerini hatırladım. Burada, Kiro Popov'un yazıhanesinde bulduğum altı sadık dosta ayrıntıyla Marko Paşa'nın bana söylediklerini ve gene mekteptеki mesleğime döneceğim vaadini anlattım. Marko Paşa sürgünü kabul edeyim ve kaçmayayım diye beni bir Türk atasözüyle umutlandırmıştı; bir aylık iznim vardı, bu süre içinde ya deve, ya deveci, ya üstündeki hacı.[48]

Sadık Dostlar anlattıklarımı dinledikten sonra yurtdışına kaçmaktansa hiç tereddütsüz sürgünü kabul etmem yönünde görüş belirttiler; zamanı ve sırası gelince de doğrudan veya dolaylı olarak zamanın etkili idareciler nezdinde bir afla geri dönmem için çaba harcayacaklarına dair söz verdiler.

Dostum Olan Ünlü Paşalarla Buluşmam

12 Ağustos'tan itibaren artık izindeydim. Aynı gün, Marko Paşa'nın yanında geçici muavinim, artık okurun da bildiği Rasim Efendi'ye görevimi devrederek muallimlerle vedalaştım.

Geçici olarak görevden ayrılınca, üst düzey Türk toplumundan bazı hastalarımı dolaşma imkânı buldum; bunlar doğrudan veya dolaylı arabuluculukla Midhat Paşa'nın meşum tehditlerinden kurtulmama yardımcı olmuşlardı. Bu kişiler arasında, Şura-i Devlet Başkanı Ahmed Vefik Paşa, sabık hariciye nazırı Saffet Paşa, tarihçi, Lofçalı bir Pomak olan Cevdet Paşa, Gâvur Necip Paşa, Şura-i Devlette Anadolu Kazaskeri Necip Molla bulunuyorlardı. Bana yaptıkları iyilikleri için kendilerine teşekkür ederek gelecekte de desteklerini esirgemeyeceklerini umut ettiğimi söyledim.

Yeni Savaş Mağdurları

14 Ağustos'ta, belediyeden bir şehir hekimiyle hasta muhacirlerin bulunduğu birkaç evi ziyaret ettikten sonra, dönüşte Taksim'deki Aya Triyada Kilisesi'ne gittim. İbadethanenin avlusunda demiryoluyla yeni

48 Metinde bu ifade Türkçe geçiyor, parantez içinde Bulgarca anlamı veriliyor.

intikal eden Filibe dolaylarından muhacirler vardı; kadın hayırsever cemiyetleri bunları Pera ve Taksim'deki evlere paylaştırıyorlardı. Hayırsever kadın cemiyetleri burada bir depo da oluşturmuşlardı, bu depoya gönüllü kadınlar, varlıklı ailelerden muhacirlere bağışlanmak üzere verilen erkek, kadın ve çocuklar için hazır giysileri depoluyorlardı. Öyle ki, bu imkânlar doğrultusunda öteki kiliselere de yerleştirilen muhacirler, Sadık Dostların gözetimi altında sığınak, giysi ve yiyecek buluyorlardı.

Türklerin Süleyman Paşa'dan Memnuniyetsizliği

Süleyman Paşa'nın Babıâli'ye gönderdiği raporlar hiçbir şekilde Batılı gazetelerde yabancı askeri muhabirlerin verdikleri bilgilerle, Rus generallerin resmi bildirileriyle örtüşmüyorlar, hatta zıtlıklar göze çarpıyordu. Bundan dolayı da savaşın gelişme şeklinden çıkarı olan İstanbul'daki malum Türk çevrelerinin büyük umutları zayıflıyordu.

Bu çevreler, çok büyük inançla umutlarını Sırbistan ve Karadağ muzafferi Süleyman Paşa'nın kabiliyetine ve cesurluğuna, keza komutasındaki 50 bin eğitimli ve kahraman askerine bağlamışlardı. Hatta bunlar Süleyman Paşa'yı, Ruslar Şıpka Geçidi'ne iyice yerleşmeden önce onların merkez ve kanatlarına aynı anda taarruz etmediği, bunun yerine köy ve kasabalarda Bulgar avlamakla, cezalandırmakla ve asmakla uğraşarak çok kıymetli zaman kaybettiği için pasiflikle ve taktik zaafla suçlamaya başladılar. (...)

Gâvur Necip Paşa

Pera'ya giderken Galata Köprüsü'nde Necip Paşa bana yetişti ve faytonuna aldı. Yolculuk sırasında üst düzey askeri çevrelerde Süleyman Paşa'nın Sveti Nikola Tepesi'ndeki ihmalkârlıkları, Mehmed Ali Paşa'yla Tuna Cephesindeki anlaşmazlıkları, Mehmed Ali Paşa'nın serdar-ı ekremliğe terfi ettirilmesini kıskanması ve başına buyrukluğu nedeniyle suçlandığını anlattı. Bunlardan dolayı padişahın gözünden düşmüş ve Şıpka Geçidi komutanlığından alınmış, yerine Kaptan-ı derya Rauf Paşa getirilmiş.

Öğleden önce Ortaköy'e vardık. Ayrılırken Necip Paşa'ya, devlet işleri ve kilise meselemiz hakkında yaptığımız konuşmalarda her zaman gösterdiği iyi niyet ve destekten dolayı teşekkür ettim. Vedalaşırken de, dört gün sonra, 11 Eylül'de, Dar-ı Şuranın belirlediği sürgün yerim olan

Yemen'e gideceğimi söyledim.

"Ne diyorsunuz?" diye şaşkınlığını gizleyemedi Necip Paşa: "Öyleyse elveda değil, savaştan sonra görüşmek üzere hoşça kalın diyorum."

Emirnamenin Tebliği

7 Eylül'de, öğleyin, saat alaturka altıda evimin dış kapısı ısrarla çalındı. Hizmetçi, iki zaptiyenin içeri girip bir şey söylemek için yukarı çıkmak istediklerini söyledi; zaten bu arada avluya dalarak basamakları çıkmaya başlamışlardı. Zaptiyelerin arsız tavrından rahatsız oldum, çünkü binbaşı kıyafetimle evden şehre çıkmaya hazırlanıyordum. Hemen fırladım ve onları basamağın üst kısmında karşıladım; üniformalarından, birinin kolağası (adı Selim Efendi), ötekinin de yüzbaşı (adı Şakir Efendi) olduğunu anladım. Her ikisi de, boyunlarına asılmış ve göğse dayalı birer dörtgen beyaz metalik levha taşıyorlardı; ortasında, rölyefli ve iri Türkçe harflerle tek bir kelime vardı: Kanun. Bundan, her ikisinin de askeri disiplin bölüğünden oldukları anlaşılıyordu.

Bu iki zaptiye yukarı çıktıklarında selam verdiler, ardından Selim Efendi İstanbul'un askeri kumandanının imzaladığı bir emirnameyi çıkarıp bana verdi. Emirnameyle kendilerine, Binbaşı Dr. Hristo Efendi'yi bulma ve bila müdafaa, devletin navlun ettiği ve bugün saat dokuzda demir alacak olan Avusturya bandıralı *Caliypso* vapuruna götürme emri veriliyordu. O yüzden, üç-dört saat zarfında hazırlanmam ve onlarla beraber taht el hıfız [muhafaza altında] vapura, orada bila müdafaa, Yemen zaptiyesine bağlı başka iki zaptiyeye teslim edilmek üzere götürülmem gerekiyormuş. Bu zaptiyeler de referans mektuplarıyla beni, Yemen'in başlıca limanı olan Hudeyde Kasabası'nın askeri kumandanına teslim edeceklermiş.

Emirnameyi okuyunca huzurum kaçtı ve sarardım; özellikle de taht el hıfız ve bila müdafaa ifadelerini okuyunca umutsuzluğa kapıldım, ölesiye üzüldüm ve sınır dışına kaçmadığımdan dolayı pişman oldum. Neylersin ki Marko Paşa'yı dinlemiştim, o an onun iyi niyetinden şüphelendim.

Biraz düşündükten ve kendime geldikten sonra iki zaptiyeye, "Demek, ben şimdi tutukluyum! Bu işte bir yanlış, bir yanlış anlaşılma

olmasın?" dedim. Onlara Dar-ı Şuranın 11 Eylül'e kadar müddet verdiğini, daha dört günüm olduğunu anlatmaya çalıştım.

"Evet ama yeni emir eskisini kaldırır. Biz sizi tutuklamaya değil, İstanbul kumandanının bugünkü emrini yerine getirmeye geldik; bunu sizin emniyetiniz için, sokaklarda kalabalıklar tarafından linç edilmeyesiniz diye yapıyoruz, aynen bu sabah Rusçuk eski Askeri Kumandanı Eşref Paşa'ya ve Ziştovi Kaymakamı Hamdi Paşa'ya yaptığımız gibi. Kendilerini de müddetten önce götürdük ve aynı vapura teslim ettik.

O yüzden, korkmayınız. Bizatihi sizi kastettiğine ve kesin olduğuna inanmanız için emirnameyi bir daha okuyunuz. Dolayısıyla hazırlığınızı tamamlamanız ve beraber saat sekizde vapura gitmemiz için bir saat vaktiniz kaldı. O zamana kadar biz bekleyeceğiz" dedi Selim Efendi.

"Evet, acele edilmeli, çünkü zaman kalmadı" dedi Şakir Efendi ve bana sert sert baktı.

Son Hazırlıklar

Sağdıcım Dobri Gançev'e ve kayınçom Dr. Jorj Parlos'a haber vermek üzere evimden çıkmama izin verilmediğinden dolayı, onlara birer not gönderdim ve saat sekizde Yemen'e gideceğimi bildirerek göz kulak olmaları için kendilerine emanet edeceğim ailemi teslim almak üzere hemen evime gelmelerini rica ettim.

Bu meşum sürgünün bütün ayrıntılarını ve aşamalarını bilen sağdıcım ve kayınçom geldiklerinde, teselli etmeleri ve bedbaht kocasını dünyanın çok uzak ve vahşi diyarına, hele de şimdi lohusa ve halsiz olduğu bir zamanda gönderirken bana üç çocuğuyla refakat etme ısrarından onu vazgeçirmeleri için hanımımın odasına götürdüm.

Kardeşi Dr. Parlos, hüzünlü kocasının kucağından çekip kopardığında, zavallı eşim ağır, acıklı ve umutsuz bir haldeydi. Ben hüngür hüngür ağlayan çocuklarımı ve orada bulunan herkesi öptükten sonra, eşime, kayınçomun yanında, içinde 300 lira olan küçük ipek işlemeli bir kese teslim ettim; bu parayı faiziyle Filibe'den, Rus vatandaşı, Sadık Dostların gizli üyesi Banker Atanasaki Stoyanoviç'ten ailemin geçinmesi için almıştım.

Sağdıcıma ise, küçük bir muşamba torba içinde kilise meselesi ve isyanlar konusunda o zamana kadar derlenen bütün not ve yazılarımı muhafaza edilmeleri için verdim; bunlar sarılıydı ve benim Türkçe mührümle kırmızı balmumuyla mühürlüydü; bunların Türk ve Rumların eline geçmemeleri gerektiğini tembihledim. Sonra evimden çıktım ve tam alaturka saat sekizde iki zaptiyenin arasında ve sadece sağdıcımın refakatinde Ortaköy vapur iskelesine kadar gittim. Burada iki zaptiye ve ben, bizi Sarayburnu açıklarında demirleyen *Calypso*'ya götürmesi için bir askeri filikaya geçtik.

Vapurda Eşref Paşa'yı ve Hamdi Paşa'yı gördüm; Moskof'u Tuna'dan geçirdiklerinden ve Bulgaristan'a girmesine izin verdiklerinden dolayı suçlanıyorlardı. Divan onları da sürgün etmişti, ama Arabistan'a değil, İstanbul'a daha yakın, Ege Denizi'ndeki Lemnos Adası'na, çünkü daha sonra başka devlet suçları için de yargılanacaklarmış.

Ayrıca vapurda Yemen zabıta idaresinden iki zaptiyeyi de buldum. İki zaptiyeyi İstanbul askeri kumandanı bana refakat etmeleri ve referans mektuplarıyla Yemen'in ana limanı olan Hudeyde askeri kumandanına teslim etmeleri için görevlendirmişti.

Nihayet vapur yolcuları arasında Mekke'nin limanı Cidde'ye giden 40-50 Müslüman hacı adayı da vardı. Binbaşı Hüseyin Bey'den, eniştesi Yemen Valisi Hüseyin Asım Paşa'nın karargâh başkanının İsmail Hakkı Paşa olduğunu öğrendim; kendisi hakkında yüksek eğitimli ve makul bir insan olduğuna dair çok iyi bilgiler topladım. Yine orada Bulgar Dr. Draganov görevdeydi. Böylece, Tanrı ırak Yemen'de aralarında yaşanabilecek insanları toplamıştı. Ne ki acı ve üzüntü beni bir türlü bırakmıyordu.

Bedbaht ailemi böyle kritik ve acıklı durumda bıraktığımdan dolayı üzgün, neredeyse yirmi yılımın geçtiği, milletimin geleceğiyle ve kendi yarınlarımla ilgili hayaller kurduğum ve yaşadığım İstanbul'u belki de ebediyen terk ettiğimden dolayı hüzünlüydüm. Uzaktan vedalaşmak zorunda kaldığım sevgili vatanımın belirsizlik içindeki durumundan yıkılmış vaziyetteydim. Nihayet, bunca yıldan sonra bu denli emekle, zahmetle ve kıymetli kurbanlar vererek kazanılan kutsalımız olan aziz ekzarhlığımızın iktidar ve çıkar düşkünü, çılgın Bulgarların belalı ve günahkâr ellerine düşmesinden dolayı manen ezilmiş olarak kalbimde derin bir acı duyuyordum. (...)

Saat dokuzdu, akşam karanlığı çöküyordu artık; *Calypso* gıcırdayarak rotasını güneybatıya kırdı ve hareket etti.

***

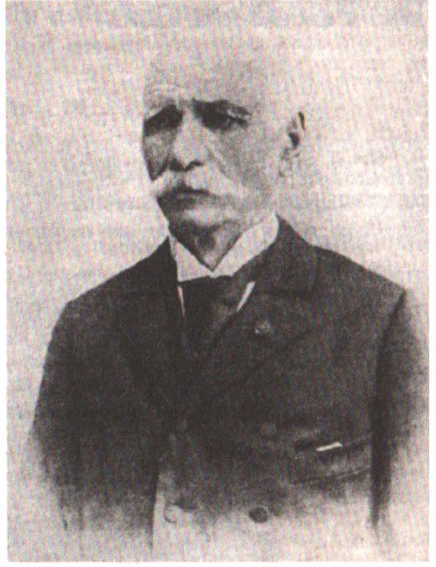
[Dr. Hristo Stambolski *Calypso* vapuruyla Hudeyde'ye kadar yolculuk ettikten sonra çöl ve dağlar üzerinden Yemen'in başkenti Sana'ya ulaşır. Burada merkez hastanede göreve başlar ve başta Medine kurdu olmak üzere bazı bulaşıcı hastalıkların tedavisinde büyük hizmetlerde bulunur. Dönemin Yemen Valisi Mustafa Asım Paşa tarafından fevkalade iyi muamele gören Bulgar hekim, iki yıl sonra İngiliz sömürgesi Aden ve İskenderiye üzerinden İstanbul'a döner. Buradan da Varna'ya ayak basar ve 1932'de 89 yaşında Sofya'da hayata veda edinceye kadar mesleki ve toplumsal faaliyetlerini memleketi Bulgaristan'da sürdürür.]

Ek: Fotoğraflar

Dr. Hristo Stambolski hatıratında sıkça adı geçen bazı kişilerin fotoğraflarına da yer vermiş, ayrıca kendi eliyle çizdiği bir kroki de sunmuştur. Burada yer alan görseller hakkındaki kısa açıklamalar çevirmenimize aittir.

Yazıhanesi Balkapan Han'da bulunan ve soyadı "Mercimek Ezen (Çiğneyen)" anlamına gelen ünlü Bulgar aba tüccarı Hristo Tıpçileştov (1808-1875).

Hristo Tıpçileştov'un küçük kardeşi, ünlü Bulgar tüccarı Nikola Tıpçileştov (1817-1895)

Dr. Hristo Stambolski'nin hemşerisi, İstanbul'da Bulgarca gazeteler çıkaran, bir ara Bulgar Mektebi'nde muallimlik yapan ve Ankara'ya sürgün edilen Ekzarh I. Antim'e refakat eden Ekzarhlık Kapıkethüdası İvan Naydenov (1834-1910).

Stefan Bogoridi'nin İstanbul Bulgar cemaatinin ihtiyaçları için bağışladığı Haliç kıyısındaki iki katlı yalının batı ucunda 1849'da yapımına başlanan ve ertesi yıl törenle hizmete açılan Kâgir (Metoh, Kevgir)

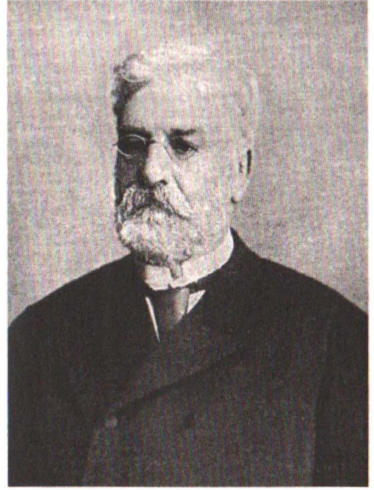

Ahkâm-ı Adliye üyesi Gavrail Kristeviç (Gavril Paşa, 1813-1910). Aleko Paşa'dan sonra Şarki Rumeli Vilayeti valiliğine getirilmiş (1884), Şarki Rumeli'nin Bulgar Knezliği'yle birleşmesinden sonra İstanbul'a dönmüş ve burada vefat etmiştir

Şura-i Devlet üyesi, Rusçuklu İvanço Hacı Pençoviç Efendi (1822-1894). Özellikle 1873'te Sofya'da yargılanan Vasil Levski'nin idam kararının altında imzası bulunduğundan dolayı Bulgar milli hafızasında işbirlikçiliğin ve hıyanetin simgesine dönüştürülerek lanetlenmiştir

Dr. Stoyan Çomakov (1819-1893). İtalya'da (Pisa ve Floransa) tıp okuduktan sonra Paris'te cerrahlık alanında uzmanlaşmıştı. İngiliz yanlısı ve Rus aleyhtarı olduğundan dolayı Dr. Hristo Stambolski'yle farklı cephelerde yer almışlardır.

Knez (Prens) Stefan Bogoridi (1770-1859). II. Mahmud ve Abdülmecid'in en güvendiği kişilerden ve Osmanlı idare hiyerarşisinde en yüksek mevkie ulaşan Bulgarlardandır; Sisam valiliği yapmıştır. Şarki Rumeli Vilayeti Valisi Aleksandır Bogoridi'nin (Aleko Paşa) babasıdır (Altta)

Mehmed Emin Ali Paşa

Dr. Hristo Stambolski'nin, devlet adamlığına ve kişiliğine yüksek kıymet biçtiği, torununa Fransızca dersleri verdiği Keçecizade Fuad Paşa.

Piskopos İlarion Makariopolski'nin kardeşi, Sıvetnik (Rehber) gazetesinin muharriri ve Meclis-i Kebir-i Maarif üyesi Nikola Mihaylovski (1818-1892).

Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane talebesi Hristo Tanev Stambolski.

Dr. Hristo Stambolski'nin bir türlü yıldızının barışmadığı, kendisi ve milleti için büyük bir tehlike olarak gördüğü ünlü Midhat Paşa

Askeri hekim Georgi Vılkoviç. 1833'te Edirne'de doğan Vılkoviç, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahaneden mezun olduktan sonra (1857) Paris'e cerrahlık uzmanlığına gönderilmiştir; Şam Merkez Hastanesinde ve Haydarpaşa Hastanesinde başhekimlik ve cerrah hekim olarak görev almıştır. Bulgar diplomatik temsilcisi sıfatıyla görev yaptığı sırada, Galata'da uğradığı bıçaklı suikast sonucunda hayatını kaybetmiştir (1892)

Kazanlık Tarih Müzesi'nde bulunan bu fotoğrafın arkasına, "Dr. Hristo Tanev Stambolski 32 yaşında, İstanbul'da genç bir muallim" notu düşülmüştür. (Fotoğrafı sağlama nezaketinde bulunan Mariana İbrişimova-Petrova'ya teşekkür ederim.)

Bulgar Ekzarhı I. Antim (1816-1888). Dünyevi adı Atanas Mihaylov Çalıkov olup Kırklareli'de dünyaya gelmiştir; mezun olduğu Heybeli Ruhban Okulu'nun rektörlüğünü de yapmıştır.

Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanenin anatomi muallimi, Rum asıllı Dr. Callia

Çocukluğu, babasının abacı ustası olduğu Trilye ve Bursa'da geçen, Heybeli Ruhban Okulu mezunu, İstanbul'da Bulgarca gazeteler çıkaran Marko Balabanov (1837-1921)

Dr. Hristo Stambolski

Dr. Hristo Stambolski'nin onun adını andığı her yerde Lofçalı bir Pomak olduğunu özellikle vurguladığı Cevdet Paşa.

Dr. Hristo Stambolski'nin sık sık görüştüğü İstanbul'daki Rus Sefiri General (Prens) Nikolay P. İgnatyev (1832-1908). İstanbul'da 1864-1877 yılları arasında görev yapmıştır

Çerkezlerin Bulgar kızı kaçırması

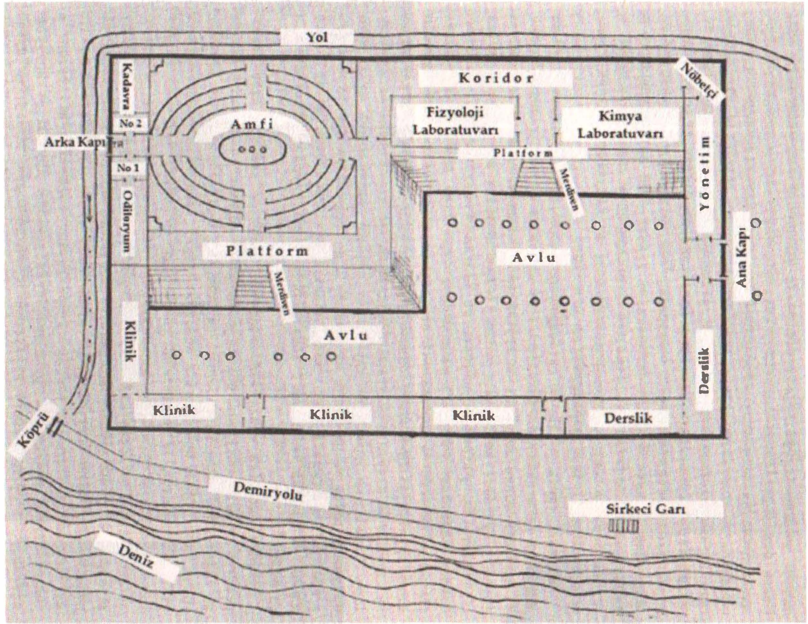

Dr. Hristo Stambolski'nin huzur imtihanlarında ve Sırplarla yapılan savaşta karşılaştığı Süleyman Paşa (altta)

Yükseliş ve düşüşlerle geçen çalkantılı bir ömrün son demlerinde Dr. Hristo Stambolski.

Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin Sarayburnu Taşkışla'daki kliniğinin (teşrihhane) Dr. Hristo Stambolski tarafından çizilen krokisi. (Krokinin buraya aktarılmasındaki teknik yardımlarından dolayı sevgili kızım Nesrin Mevsim'e teşekkür ederim.)

Kaynakça

Stambolski, Hristo. *Avtobiografiya, dnevnitsi i spomeni na d-r Hristo Tanev Stambolski ot Kazanlık*, Cilt I (1852-1868), 1927, Sofya.
Stambolski, Hristo *Avtobiografiya, dnevnitsi i spomeni na d-r Hristo Tanev Stambolski ot Kazanlık*, Cilt II (1868-1877), 1927, Sofya.
Stambolski, Hristo. *Avtobiografiya, dnevnitsi i spomeni na d-r Hristo Tanev Stambolski ot Kazanlık*, Cilt III (1877-1931), 1931, Sofya.
Stambolski, Hristo. *Avtobiografiya, dnevnitsi, spomeni*, 1852-1879, 1972, Sofya.
Şehsuvaroğlu, Bedi. "Bizde Anatomi Öğretimine Dair," İstanbul Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü Çalışmaları, 15 (1), 1952, İstanbul.
Şehsuvaroğlu, Bedi. "Anatomi Tarihçemiz ve Dr. Hristo Stambolski," *Tıp Fakültesi Mecmuası*, 22, 760-767, 1969, İstanbul.
Mevsim, Hüseyin. "Dr. Hristo Stambolski'nin Anılarında 1865 İstanbul Kolerası," *Toplumsal Tarih*, 203, 88-91, Kasım 2010, İstanbul.

Hristo Stambolski 1858'de memleketi Kazanlık'tan okumak için İstanbul'a geldiğinde 15 yaşındaydı ve Osmanlı tahtında Sultan Abdülmecid (1839-1861) bulunuyordu. Osmanlı Devleti, İngiltere ve Fransa ile Rusya arasında cereyan Kırım Savaşının son bulmasının üzerinden henüz iki yıl geçmişti. Sultan Abdülaziz (1861-1876) tahta çıktığında Stambolski, Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne öğrencisiydi. Bu okuldan yine Abdülaziz döneminde mezun olacak ve yine onun döneminde İstanbul'da hekimlik ve Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyede öğretmenlik yapacaktı. Stambolski'nin Bulgar milli uyanışına verdiği destek nedeniyle Yemen'e sürülüşü ise 1877 yılına rastlar ve artık Osmanlı tahtında Sultan II. Abdülhamid oturmaktadır. Yani Stambolski'nin yaşamı esas olarak Sultan Abdülaziz döneminin zor yıllarının tanığı olarak İstanbul'da geçmiştir. Abdülaziz döneminde Osmanlı Devleti son derece karışık iç ve dış sorunlarla uğraşıyordu. Mali buhranlar, Karadağ İsyanı, Hersek Vilayeti'ndeki karışıklıklar, Avrupa devletlerinin Balkanlar'daki gerilimlerden yararlanarak ülkenin iç işlerine karışması, Lübnan'da Dürzilerle Maruniler arasında kanlı çatışmalar çıkması, Sırbistan, Romanya ve Girit'te isyanların patlak vermesi, Romanya'da Karol'un prensliğinin tanınması, Sırbistan kalelerinden Osmanlı ordusunun çekilmek zorunda kalması, Rum Ortodoks kilisesinden ayrılmak isteyen Bulgarların 1870'te bağımsız Bulgar kilisesinin kurmalarına izin verilmesi, özerklik ve bağımsızlık yönündeki hareketlerin Hersek'ten Bosna'ya yayılması ve Bulgar İsyanı, devlet yönetiminde süreklilik ve istikrarın bir türlü sağlanamaması, sadrazam ve nazırların görevde kısa süre kalarak birbirlerini izlemeleri, Jön Türklerin giderek Osmanlı yönetiminde ağırlıklarını hissettirmeleri ve nihayet Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ve üzerinde hâlâ bir esrar perdesi bulunan "intiharı" hep bu döneme rastlar.

Hristo Stambolski ve onun bu kitapta sunduğumuz hatıratı imparatorluğun zor yıllarına tanıklık eden eşsiz bir belge niteliğindedir.

ANI VE YAŞAM DIZISI

Kitap YAYINEVİ

ISBN 978-605-105-189-5

